

STUDIA AD ARCHAEOLOGIAM PAZMANIENSIA

MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT KIADVÁNYOK

A szegvár-oromdűlői temető
és a Tiszántúl kora avar időszak

The Szegvár-Oromdűlő cemetery
and the Early Avar Period
in the Trans-Tisza Region

MARTIN OPITZ KIADÓ

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ŐSTÖRTÉNETI KUTATÓCSOPORT

KORA AVAR KORI LELŐHELYEK

- 1) Mindszent-Szőlő-part, Szegvári út
- 2) Derekegyháza-Rárós
- 3) Szegvár-Oromdűlő
- 4) Szegvár, Puskin Tsz központja
- 5) Szegvár-Sápoldal
- 6) Szentes-Derekegyházi oldal 77 sz.,
ifj. Pataki György földje
- 7) Szentes-Borbásföld
- 8) Szentes-Fertő 21. sz.,
Takács Ferenc földje
- 9) Szentes-Lapistó, Pál Ferenc földje
- 10) Szentes-Lapistó, Lami István földje
- 11) Szentes-Dónát, Kórógypart,
Balogh János földje
- 12) Szentes-Vásárhelyi út 13.
- 13) Szentes, Tóth József utca 32,
Komáromy Lajos háza
- 14) Szentes-Sárgapart, Kurcapart
- 15) Magyartés, Zalota-dűlő magaspart
- 16) Szentes-Kökényzug, Jaksor 1. sz.,
Molnár Ignác földje
- 17) Szentes-Jaksor 7. sz.,
Meleg József földje
- 18) Szentes-Nagytóke, Jámborhalom

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 25

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 5

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Editorial Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, UA)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, SY)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, RU)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology (Chişinău, MD)

Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Editorial Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeological Sciences
(Budapest)

Hakan Aydemir
Istanbul Medeniyet University (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Early Hungarians' History Research Team of RCH
(Budapest)

A szegvár-oromdűlői temető
és a Tiszántúl kora avar időszak

The Szegvár-Oromdűlő Cemetery
and the Avar Period
in the Trans-Tisza Region

Szerkesztők

LŐRINCZY GÁBOR – MAJOR BALÁZS – TÜRK ATTILA

BUDAPEST – SZEGED – SZENTES
2022

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
és a Magyar Őstörténeti Kutatócsoport támogatásával valósult meg.

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával a Tématerületi Kiválósági Program: Magyarország és a Kelet kapcsolatának régészeti kutatása (Keleti Örökségünk PPKE Interdiszciplináris Történeti és Régészeti Kutatócsoport [TKP2020-NKA-11]) projekt keretében valósult meg.

Rajz: Czabarka Zsuzsanna, Koncz Margit, valamint Dobó Bernadett, Szőke Ágnes és Vidovics Teréz

Sírfotók: Lőrinczy Gábor

Képszerkesztés: Ambrus Edit, Váczi Gábor

Temetőterkép: Kamarási András

Angol fordítás: Csiky Gergely, Kondé Zsófia, Marcsik Antónia, Sebők Katalin, Siklósi Zsuzsanna

Borítókép: Kerek köbötéttel díszített préselt elektronkorong (Szegevár-Oromdűlő 1. sír)

Hátsó borító: Aranyozott felületű, kereszt alakú bronz szíjelosztók (Szegevár-Oromdűlő 1. sír)

Első előzéklap: Herzog-féle 1899-es térkép részlete. Körös–Tisza–Marosi Ármentesítő Társulat „Ártérfejlesztési” összesítő térképének részlete. M = 1:28 800, színes, könyomatos.

Rajzolta 1899-ben Szentesen Herzog József.

Hátsó előzéklap: Második katonai felmérés (1819–1869) részlete

© A szerzők és a Martin Opitz Kiadó

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Régészettudományi Intézet

ISBN 978-615-6388-30-8

HU-ISSN 2786-1538 (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia)

HU-ISSN 2064-8162 (Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok)

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Felelős kiadó

Major Balázs intézetigazgató (PPKE BTK Régészettudományi Intézet)

Borító: auri grafika

Tördelés és layout: Váczi Gábor

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

Köszöntő	7
Szerkesztői előszó	9
Lőrinczy Gábor: <i>A szegvár-oromdűlői kora avar kori temető</i>	11
<i>The Avar-period populations of Szegvár-Oromdűlő and the Trans-Tisza Region</i>	282
Pásztor Adrien: <i>A szegvár-oromdűlői temető gyöngyleletei</i>	405
<i>Bead finds from the cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	495
Vida Tivadar: <i>Sírkerámia a szegvár-oromdűlői avar kori temetőben</i>	509
<i>Grave pottery in the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	545
Gulyás Bence – Samu Levente: <i>A szegvári övgarnitúrák úgynevezett maszkos vereteinek Kelet- és délkeleti kapcsolatairól</i>	555
<i>The connections of the belt mounts decorated with plant ornaments and human face depiction at Szegvár-Oromdűlő</i>	583
Csiky Gergely: <i>A szegvár-oromdűlői avar temető közelharci fegyverei (vágó- és szúrófegyverek)</i>	599
<i>Close-combat weapons (edged weapons and polearms) from the Avar Age Szegvár-Oromdűlő cemetery</i>	635
Csiky Gergely – Csizmadia-Csiky László: <i>A metallográfiai elemzések szerepe és lehetőségei a kora avar kori közelharci fegyverek vizsgálatában – Készítéstechnikai adatok két kora avar kori kardról</i>	647
<i>The role and possibilities of metallographic analyses on early Avar period close-combat weapons. Production technological data of two early Avar period swords</i>	653
Major Péter: <i>A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető páncélleletei</i>	661
<i>Armor finds from the 6th–7th-century cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	665
Lőrinczy Gábor – Siklósi Zsuzsa: <i>A szegvár-oromdűlői sírok radiokarbon vizsgálatainak eredményei</i>	669
<i>The radiocarbon dating, Bayesian analysis, and archaeological interpretation of the Early Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	691
Fóthi Erzsébet: <i>A szegvár-oromdűlői temetőben eltemetett avar kori népesség vizsgálata többváltozós statisztikai módszerrel</i>	701
<i>Research of the origin of the Avar Age population buried in the Szegvár-Oromdűlő cemetery by multivariate statistical methods</i>	704
Marcsik Antónia: <i>Szegvár-Oromdűlő avar kori lelőhely humán csontanyaga. Újabb adatok az Alföld avar kori népességéhez</i>	707
<i>The Avar Age human skeletal remains at the site Szegvár-Oromdűlő. Newer data to the Avar Age populations on the Great Hungarian Plain</i>	733

Vörös István: <i>A szegvár-oromdűlő kora avar kori temető archaeozoológiai vizsgálata</i>	769
<i>Archaeozoological analysis of the early Avar period cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	811
Tugya, Beáta – Stewart, John: <i>A szegvár-oromdűlői kora avar temető</i>	
<i>tojásmaradványainak elemzése</i>	885
<i>Analysis of the egg remains from the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő</i>	892
A Szegvár-Oromdűlői kora avar kori temető térképe	895

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI KORA AVAR KORI TEMETŐ

LŐRINCZY GÁBOR*

Bevezető	16
A temető helye, földrajzi, régészeti környezete	16
A temetkezési szokások	19
A sírok tájolása	19
A sírformák, a sírgödrök kialakítása, mérete	20
Aknasírok	20
Padmalyos sírok	21
Fülkesírok	22
A sírformák és az eltemetettek életkora és neme	24
Üres objektumok	25
A sírok térfogata	26
Az aknasírok méretei	26
A padmalyos sírok méretei	27
A fülkesírok méretei	29
A három sírtípus méretei	30
A halottak sírba helyezésének módja	31
A halottak helyzete	31
Kettős temetkezések	32
Szuperpozíciós helyzetek és rátemetkezések	33
Rendellenes temetkezések	35
Zsugorított temetkezés	35
Hasra fektetés	35
Egyedi testhelyzet	35
Fordított tájolás	36
Ellenkező oldalon kialakított padmaly	36
Ellenkező végen kialakított fülke	36
Koporsóhasználat	37
Kirabolt és feldúlt sírok – Sírrablás	38
Állatmellékletek	40
Részleges állattemetkezések	40
Kiskérődzők	41
Nagykérődzők	42
Lovak	43
Az állatmellékletek összetétele	44
Gyermekek állatmellékletei	44
Juvenis korúak állatmellékletei	45

* E-mail: lorinczyg@gmail.com

Adultus korúak állatmellékletei	45
Maturus elhunytak állatmellékletei	45
Senium és meghatározhatatlan korú felnőttek állatmellékletei	46
Az általánostól eltérő, kisszámú állatmellékletek	46
A sírformák és az állatmellékletek	47
A halott és a vele temetett állatmelléklet térben történő elválasztása	48
Állatmaradványok helyzete a sírokban	48
Egy állatmellékletes sírok	49
Két állatmellékletes sírok	50
Három állatmellékletes sírok	51
Négy állatmellékletes sírok	52
Öt állatmellékletes sírok	53
Hat állatmellékletes sírok	53
Hét állatmellékletes sírok	54
Kilenc-tizennégy állatmellékletes sír	54
A részleges állatmelléklet egy sajátos változata – a halott mellé helyezett juhbőr	55
Részleges lovastemetkezések	56
Egészlovas temetkezés	58
A lószerszám helyzete	58
Szerszámzat nélküli lovassírok	58
Ételmellékletek	59
Juh hosszúfartó	59
Házityúk	60
Vízi vadmadár	61
Sertés	61
Egyéb állatmaradvány	61
Tojás	61
Kerámiaedény mellékletek	62
A sírkerámia	62
Néhány megjegyzés a tiszántúli sírkerámiákról	63
A síredények és egyes sírok földtartalmának vizsgálatáról	64
A temető képe – sírhantok, sírhalmok	66
A tárgyi hagyaték	67
A fej ékszerei	67
Aranyfülbevalók	67
Ezüstfülbevalók	71
Bronzfülbevalók	72
A nyak díszei	76
Gyöngyök, gyöngynyaklánc	76
Kőbetétes, ovális medalionok	78
Korong alakú csüngők	79
Félhold alakú csüngők, lunulák	80
Háromszög alakú lemezcsüngők	80
Bronzcsüngők	81
Állatfog csüngők	81
Szűrőkanál csüngők	82

Láncpáncél csüngők	82
Átlyukasztott, felfülezett érmek	83
Ruhadíszek, viseleti tárgyak	86
Pártaveretek	86
Fémveretekkel díszített kora avar kori pártás temetkezések a Tiszántúlon	87
Lemezes korongdíszek	93
Boglárok	96
Emberalakos veretek	97
Karperecek	99
Gyűrűk	100
Nők vascsatjai	101
Csont övcsatok	102
Övcsüngő	103
A veretes lábbeli	103
Pipereeszközök	105
Szűrőkanalak	105
Pipereecset fémtubusai	108
Spatulák	110
Csontlemezes faskatulyák	110
Kétoldalas agancsfésű	113
Tükrök	115
Tarsolyok, tartozékaik és tartalmuk	117
Csont tarsolyzárók	117
Vas tarsolyzárók/tarsolymerevítők	119
Vas tarsolyakasztók (<i>Taschenbügel</i>)	121
Tarsolycsatok	121
Tarsolygyöngyök	122
Egyszerű tarsolyok	122
Vascsiholók	123
Tüzkövek (kova, obszidián, radiolarit)	124
Bizánci mozaikkockák	125
Bronzmécses kupakja	126
Bronzláncok	127
Vasláncok	131
Övveretek	133
Kerek, préselt veretek	133
Pajzs alakú veretek	134
Kettőspajzs alakú veretek	136
T alakú veretek	137
Üvegbetétes veretek	137
Álcsatos veretek	137
Vas övveretek	138
Kisszíjvég alakú veretek	138
Két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú préselt veretek	138
Gyöngysordíszes és rácsmintás préselt veretek	139
Geometrikus díszű préselt veretek	139

Egyedi kialakítású préselt veretek	140
Kisszíjvégek	140
Sima, díszítetlen felületű, kétlemezes, oldalléces szíjvég	140
Tarnaméra típusú kisszíjvégek	141
Geometrikus díszítésű kisszíjvég	141
Vas kisszíjvégek	141
Szíjvégek	141
Nagyszíjvégek	142
Veretes övek	143
Préselt, peremes, kerek veretes övek	143
Gyöngykeretes, kerek ezüstveretes öv	146
Félgömbfejű veretes övek	146
Pajzs alakú veretekkel díszített övek	147
Nagyméretű, préselt, kerek veretes öv	149
Üvegbetétes, összetett veretekkel díszített övek	149
Tarnaméra típusú övek	149
Fönlak típusú veretes öv	150
Vasveretes öv	150
Álcsatos veretekkel díszített övek	151
Egyedi veretekkel rendelkező övek	151
Egy verettel díszített övek	154
Fém övbújtatók	154
Az ú. n. propeller alakú övveret	156
Vas övkarikák	157
Övek a sírban	159
Fegyverek	160
A közelharc fegyverei	160
Egy- és kétélű vaskardok	160
Kardszerelékek	165
Vas lándzsacsúcs	167
A tizántúli kora avar kori lándzsákról	167
A távolharc fegyverei	169
Íjcsontok, csontmerevítő reflexíjak	169
Tegezek	173
Vas tegezfüggesztő	174
Vas nyílcsúcsok	176
Védőfegyverzet	177
Lemezpáncélok	177
Láncpáncélok	181
Fegyverösszetétel	182
Eszközök, szerszámok	183
Csont tűtartók	183
Orsókarikák, orsógombok	185
Vaskések	192
Volutás végű vaseszközök	196
Vasárok	196
Vasszigony	197

Horgok	198
Csipeszek	198
Fenőkövek	201
Az ún. „csontbogozók”	203
A bogozók jellemzői	205
Csontgömbök	207
Vasfokos	211
Fa- és bőr(?)edények fémtartozékai	211
Hurkos-karmos végű csavart bronzdrótok	214
Lószerszámok	217
Zablák	217
A fejkantárok veretei és szerkezetük	218
A farhámok veretei és szerkezetük	224
Kengyelek	225
Kengyelszíjszorító csonthengerek	226
Vas hevedercsatok	227
Csont hevedercsatok	227
Csontbújtató	229
Csont szíjfeszítők	230
Fanyergék és sírbeli helyük	234
A sírok időrendje, a temető használati ideje	242
A temető kezdete, az első és második generáció időszaka	242
Férfisírok	244
Veretes öveket tartalmazó temetkezések időrendje	244
Veretes öv nélküli férfisírok	259
Gyermek és női sírok	260
A korai dinnyemag alakú gyöngyöt, gyöngycsüngős fülbevalót, veretes pártát, valamint piperekészletet vagy egyes darabjait tartalmazó síregyüttesek időrendje	262
A szuperpozíciós helyzetek és rátemetkezések időrendi tanulságai	267
A felszerszámozott és a szerszámzat nélküli lovakat tartalmazó sírok időrendje	270
A 924. és a 925. sír	271
Néhány megjegyzés a régészeti leletanyag és a temetkezési szokások temetőben megfigyelhető sajátosságairól	272
A temető betelepítése és használati ideje	273
A szegvár-oromdűlői és a tiszántúli kora avar kori népesség	279
The Avar-period population of Szegvár-Oromdűlő and the Trans-Tisza Region	282
Függelék	286
Derekegyház-Rárós	286
Hódmezővásárhely-Óvónőképző	287
Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya	287
A Klárafalva B 60. sír szimmetrikus övveretei	289
Irodalom	292
Táblák	314

BEVEZETŐ

A jelen írás a négy évtizeddel ezelőtt Szegvár területén leletmentő feltárással megkezdett munka végső fázisa. Menet közben derült ki, hogy az első sír nem a 1980-ban kezdődő leletmentésen és nem is az azt megelőző földmunkák során került elő, hanem sok-sok évtizeddel korábban. Egy korabeli rövid újsághír szerint 1906-ban Szegvár határában a szőlők között egy „ülő” helyzetű csontvázra akadtak, amelyet Csallány Gábor lefényképezett és beszállította a múzeumba (Alföldi Ellenzék 1906. november 10., 3.). A község területén a Szőlők még a századfordulón is azonos volt az Oromvonulattal, így a terület azonosságához nem férhet kétség és az „ülő” csontvázat – amely egy fülkesírral azonosítható, mivel őskori (zsugorított) temetkezés egy sem került elő a területről az elmúlt 100 év során – a kora avar kori temető egyik sírjával azonosítjuk.

A Szegvár-Oromdűlőn feltárt temető jelen pillanatban – és valószínűleg még hosszú ideig – a Tiszántúl legnagyobb sírszámú kora avar kori temetője, amely több szempontból jelentős. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a temető csak a déli és az északkeleti oldalról tekinthető lezártnak, a feltárás északi és délnyugati szélén kívül még ismeretlen – szerintünk kis – számú sír van a földben.

Az oromdűlői temető régészeti leletanyagának feldolgozása során elsősorban annak tárgyyszerű értékelésére törekedtünk. A párhuzamok keresése elsősorban a Tiszántúl területről ismert leletekre és régészeti megfigyelésekre terjedt ki. A temető leletanyagának ismeretében részben lehetővé vált a régi ásatásokon előkerült tárgyak, hiányos dokumentációk adatainak értelmezése, értékelése. További párhuzamok keresését egy-egy tárgytypus esetében csak akkor terjesztettük ki az avar szállásterület más tájegységeire, ha igen kis számban fordultak elő Szegváron vagy a Tiszántúlon, vagy azok értelmezését, értékelését segítették elő.

A temető történeti értékét jelentősen növeli, hogy a régészeti feldolgozást megelőzően elkészült valamennyi temetkezés – számszerűen is igen jelentős – antropológiai és archaeozoológiai anyagának meghatározása, továbbá a síredények földtartalmának archaeobotanikai, illetve mikro- és makrofossziliális vizsgálata, valamint 21 sír radiokarbon kormeghatározása.

Munkánkat az idők során számos kolléga önzetlen segítsége támogatta – törekedtem mindannyiuknak a megfelelő helyen megköszönni hozzájárulásukat. A tanulmány kéziratát baráti-kollegiális szívességből – nem kevés időt és energiát vonva el saját feladataitól, szabadidejétől – Istvánovits Eszter olvasta el. Segítségét, hasznos és segítő megjegyzéseit, kritikáját itt is hálásan köszönöm.

A TEMETŐ HELYE, FÖLDRAJZI, RÉGÉSZETI KÖRNYEZETE

Szegvár a Körös–Tisza–Maros közének részét képező, Dél-Tisza-völgynek nevezett kistájon fekszik. A község nyugati sávja árterület, melyet agyagos, illetve infúziós lösz takar. Keleti, mezőségi része lapos, egy részét homokdűnés területek borítják, kisebb, mély fekvésű, lefolyástalan területe nyáron szikes legelő. Bár a község legjelentősebb folyóvize a Tisza, ugyanakkor a területet átszelő folyóvizek között jelentős a Kurca is, amely a Hármaskörös bal oldali részéből ágazik ki és a Veker-ér vízával együtt érkezik északról a szegvári határba, és a tiszai ártéren át a Mindszenti határban ömlik a Tiszába. A másik jelentős folyóvíz a Kórógy-ér, amely szintén a Körösből ágazik ki a szarvasi határban, és felvéve a Mágocs-ér vizét kacskaringós vonalon nagyjából K–Ny-i irányba szeli ketté a szegvári határt, és annak déli végén torkollik a Kurcába.

A temető a község belterületétől keletre, a környezetéből 3-4 méterre kiemelkedő, eredetileg mintegy 2 km hosszú és kb. 100 méter széles homokvonulaton helyezkedett el. Ez a parti homokvonulat a Kórógytól a Kurcáig húzódik, nagyjából a Kórógy völgygel párhuzamosan. Tipikus példája az állandóan ingadozó szintű, alsószakasz jellegű folyók mentén, az itt uralkodó északnyugati szél által felhordott, ún. parti dűnének.

Az 1. és a 2. katonai felmérés térképlapjain (*Hátsó előzéklap*) jól kivehető, hogy az Oromvonalat északkeleti, keskenyebb és alacsonyabb vége elérte a Kórógy déli partját, sőt egy szakaszon azzal párhuzamosan húzódott. Az Első katonai felmérés előtt a domb irányára merőlegesen kialakítottak egy utat, amellyel annak északkeleti végét egyenesre vágták. Ugyanitt a homokvonalat teljes felületét szőlővel beültetett területként ábrázolták.

Az elmúlt évszázadban a homokvonalaton északkelet-délnyugat irányban haladva az alábbi régészeti lelőhelyek váltak ismertté.

- 1.) Puskin Tsz központja: A homokvonalat északkeleti végén – a keskenyebb és alacsonyabb szakaszon – a Kórógytól alig 100 méterre, a régi Puskin Tsz (ma Árpád-Agrár Zrt.) központjában ismeretlen földmunkák során az 1970-es évek elején egy, feltehetően avar telep objektumait semmisítették meg. Az előkerült leletanyagból két kerámiatöredék a szentesi múzeumba került, és három, különböző formájú ép kerámiaedény a Magyar Nemzeti Múzeumba.¹
- 2.) Szőlőkalja: Az előző lelőhelytől alig 600 méterre, talajegyenető földmunkálatok által veszélyeztetett területen 1979-ben egy 93 sírból álló 7. századi és egy 62 sírből álló 10. századi magyar köznépi temetőt tárt fel Hegedüs Katalin, a szentesi múzeum igazgatója.²
- 3.) Balástya-halom: A 7. és 10. századi temető délnyugati szélétől alig 50–60 méterre fekszik egy kurgán. Az Első katonai felmérés lapján Ballas halom, a Második Felmérésen Balassa hegy néven szerepel. Valószínűleg innen – a Szőlőhegy melletti nagy halomból – került a múlt század végén egy vaskengyel a MNM-ba.³
- 4.) Boros-féle homokbánya: A Balástya halomtól 400 méterre, a homokvonalatot keresztező dűlőút északi oldalán homokbányászás során az 1950-es évek elején 100-nál több sírt pusztítottak el, elveszett leleteik S végű hajkarikák voltak. A dűlőúttól délre 1987-től újabb homokbányát nyitottak, de a lehumuszolt felületen régészeti jelenség nem volt megfigyelhető, illetve a munkák során régészeti lelet nem került elő.⁴
- 5.) Oromdűlő: A következő, a dombvonalat az előzőtől 700 méterre átvágó dűlőút mentén a helyi tsz 1979-ben homokbányát nyitott. A kitermelést megelőző leletmentés során egy császárkori telep, egy szarmata, egy 6–7. századi és egy 10–11. századi temető sírjait tárták fel.⁵
- 6.) Hevesi Vince és Rác Antal földje: Az Oromvonalaton átvetető következő dűlőút (900 m) déli szélén fekvő szalagtelkeken szőlő alá forgatás közben előkerült 10–11. századi temető 6 sírjának anyaga 1906-ban Hevesi Vincze ajándékként került a szentesi múzeumba.⁶ A Hevesi földön – a dűlőút északi oldala mentén – Csallány Gábor további 31 sírt tárt fel, melyekről csupán szűkszavú sírlapi feljegyzések maradtak fent.⁷ A terület későbbi tulajdonosa, Purger János az 50-es években saját kezelésű homokbányát működtetett. Az elhagyott bányagödör északi falából 1986 nyarán egy 10. századi lovassír omlott le. A helyszíni szemle során a bányagödör déli szélén sikerült Csallány Gábor egykori kutatóárkait dokumentálni.⁸ A területről származik egy késő avar kori indadíszes, csuklós bronz övveret és bronzcsat is, melyek feltehetően egy 10. századi temetkezés mellékletei voltak.⁹

¹ LŐRINCZY 2000, 74; MNM 71.2.1–3. ltsz.

² LŐRINCZY 1985; BENDE–LŐRINCZY s. a.

³ CSALLÁNY 1956, No. 873.

⁴ KOVALOVSKI 1957, 67; LŐRINCZY 2000, 78.

⁵ BENDE–LŐRINCZY 1997; ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005.

⁶ SZÉLL 1943, 180–181.

⁷ LŐRINCZY 2000, 78–79.

⁸ LŐRINCZY–SZALONTAI 1993, 295.

⁹ CSALLÁNY 1956, No. 872.; KOVALOVSKI 1957, 61.

- 7.) György halom: A Rácz Antal földjén álló kurgánt az Első és a második katonai felmérés térképlapjain Szent György, illetve György halom néven jelölték. Nyugati és keleti szélét mára már teljesen elszántották, így a halomból csak egy központi szelet van meg, melyen egy háromszögletesi betonoszlop áll.
- 8.) Kórógyszentszentgyörgy, vasúti átvágás: A szegvári és a kórógyszentszentgyörgyi vasútállomás közötti vasútvonal átvágja az Oromvonalat a György halomtól mintegy 240 méterre. A bevágás bővítése során 1955-ben több, a szarmata időszakra keltezhető sír és egy település objektumai kerültek elő.¹⁰ 1985 júliusában az átvágás újabb szélesítésekor a vasúti sín nyugati oldalán egy szarmata temetkezést és egy földbeásott házat bolygattak meg.¹¹
- 9.) Kórógyszentszentgyörgy, Állomás utca: A vasúttól 250 méterre, ahol az Oromvonalat a mindszei országút metszi, optikai kábel fektetése során 1996-ban egy szarmata kori gödröt vágtak át.¹²
- 10.) Nagyorom. Pontosabb adatok nélkül, ezzel a lelőhelynévvel 1931 előtt ajándékoztak szarmata kori leleteket, valamint egy gepida sír mellékleteit a szentesi múzeumnak.¹³

Az oromdűlői 6–7. századi sírok az ÉK–DNy irányú dombvonalat gerincén és annak északnyugati oldalában, illetve a lábánál kerültek elő. A temetőnek 1997-ig ismerté vált részlete mintegy 21.000 m²-nyi területen feküdt. A temető csak a délkeleti oldalról tekinthető lezártnak, ahol a dombvonalat gerincén a szélső sírok mellett nagy felületű sírmentes terület került elő. A temető északkeleti szélét homokbányászással megsemmisítették, sem a domb lábánál feltételezhető északnyugati,¹⁴ sem a domb gerincén a délnyugati szélét az ásatás során nem érték el.

Mint az előbbieken alapján látható, az Oromvonalat szinte bármelyik pontját megbontották, bolygatták, régészeti jelenségek, leletek kerültek elő. Így például több helyszínen szarmata kori teleprészlet és sírok, illetve 10-11. századi temető került elő. Az Oromvonalat tágabb környékén – a községnek a megélhetésre alkalmas területén – 100-nál több ismert régészeti lelőhely van, de az oromdűlői temetővel egykorú a mai napig nem került elő.¹⁵

A temető 10 km sugarú körzetéből is kisszámú, többnyire magányos temetkezésekről van tudomásunk (*Első előzéklap*). Szegvártól délre csak az újabban előkerült Mindszent-Szegvári út mellől szegényes sírok ismertek,¹⁶ északkelet felé a Kórógy partján az Oromdűlőhöz legközelebb a Szentes-Derekegyház oldali dűlő¹⁷ és távolabb a derekegyháza-rárósi sír.¹⁸ A Szentes-Derekegyház oldali férfisírhoz – és a Kórógyhoz – közel került elő a szentes-borbásföldi 4. sírban egy fiatal temetkezése, és tőlük északkeletre, a Kórógy partján a szentes-fertői,¹⁹ a szentes-dónáti,²⁰ illetve a szentes-lapistói sír,²¹ valamint Szentes-Kurca part, Tóth J. utcai sír szórvány leletei.²² Ezek a lelőhelyek az említett körön belül egymástól 2–8 km-re fekszenek.

¹⁰ CSALOG 1958, 32.

¹¹ LŐRINCZY 2010.

¹² LŐRINCZY 2010.

¹³ PÁRDUZ 1931, 103, 92. sz.; CSALLÁNY 1961, 104–105.

¹⁴ Északnyugaton, a dombvonalat alján megtalált árkon kívül – melyet hosszú ideig temetőároknak gondoltunk és annak határoztuk meg –, az ásatás folytatása során újabb sírok kerültek elő.

¹⁵ A szegvár-sápoldali kis sírszámú temető nem az oromdűlői temetővel, hanem annak használati idejének utolsó szakaszával egykorú, míg a szegvár-szőlőkaljai temető az oromdűlői temető felhagyását követő rövid időszakra keltezhető.

¹⁶ HARASZTI–BEDE 2018.

¹⁷ CSALLÁNY 1939.

¹⁸ Lásd a Függelékét!

¹⁹ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 318.

²⁰ CSALLÁNY 1900.

²¹ CSALLÁNY 1934.

²² CSALLÁNY 1934a, 232.

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK²³

A SÍROK TÁJOLÁSA

A temető 467 sírjának többségére az ÉK–DNy, illetve a KÉK–NyDNy tájolás a jellemző, ahol az elhunytat fejfel északkeleti vagy kelet–északkeleti irányban fektették. A temetkezések irányítása 224 sírnál (48%) a 34–56° közötti tartományban volt,²⁴ 208 esetben (44%) 57–78° között.²⁵ E két fő irányítás mellett csupán három temetkezés tájolása ÉÉK-i, és 9 K–Ny-i.²⁶ A sírok között megfigyelt 15 fordított tájolásúnak a fokadata igen változatosnak mondhatók: délnyugati irányítású volt a 14., 352., 533., 657. és a 750. sír, nyugat-délnyugati a 549., 747., 868., 874., 885., 895., 968. sír és csak három temetkezésben (872., 909., 917.) fektették az elhunytat nyugati irányban.²⁷ Néhány igen sekély mélységű gyereksírnál nem rendelkezünk tájolási adattal, illetve a sekély mélységben, emberi maradvány nélkül előkerült síredénynél, valamint a szórványok esetében (8) sem.

Felvetődik – és ennek eldöntése ma még kérdéses –, hogy a temető sírjainak tájolását, illetve a temető területének kijelölését befolyásolta-e a homokvonulat KÉK–NyDNy-i iránya.

Az magától értetődő, hogy a két fő tájolású sírokban gyermekeket, nőket, férfiakat egyaránt temettek. A fordított tájolású sírokban három gyermek kivételével (352., 549., 750.) többségében idős nőket (14., 657., 872., 895., 909., 917., 968.) és férfiakat (533., 747., 868., 874., 885.) temettek.

Mint közismert, a szegvár-omrodülői temető tágabb környékéről, illetve a Tiszántúlról tájolási adattal rendelkező kora avar kori temetkezések döntő többségére a K–Ny-i, illetve az ÉK–DNy-i tájolás a jellemző.²⁸ A 30 évvel ezelőtt készült áttekintés során kiderült, hogy a korszakra keltezhető lelőhelyek, temetkezések többségéről a sírok tájolására vonatkozóan semmilyen információval nem rendelkezünk és csak közel 30 lelőhely temetkezéseinek tájolása egyezett meg a Szegváron megfigyelt irányítással. Az azóta megismert régi temetkezések és új lelőhelyek adatai alapján ez a szám jelentősen megváltozott. Egyrészt jóval magasabb lett a tájolási adattal rendelkező lelőhelyek száma, csökkent az ismeretlen fektetési iránnyal rendelkező temetkezések aránya.

Az új feltárásokat figyelembe véve jelenleg kb. 235–240, 6–7. századi lelőhellyel számolhatunk a Tiszántúlon. Ezek többségéről (130) továbbra sem rendelkezünk tájolási adattal, hiszen a régi feltárások adathiánya nem változott. Viszont az 1992-ben ismert lelőhelyek száma megduplázódtak. Ma valamivel több, mint 70 lelőhely temetkezéseinek tájolási irányáról tudjuk, hogy az megegyezik a szegvár-omrodülői temetőben megfigyelt ÉK–DNy, K–Ny, illetve KÉK–NyDNy-i tájolással.²⁹ Ezekhez a temetkezésekhez sorolható a Tiszántúlról ismert 5 DK–ÉNy-i tájolással jellemezhető lelőhely, mert az ott előkerült sírokban megfigyelt temetkezési szokások azonosak a szegvári temető sírjaira és a többi hasonló tájolású tiszántúli temetkezésre jellemző rítusokkal. A déli irányítású temetkezések sajátossága, hogy azok Hódmezővásárhely határában és tágabb környezetében fekszenek. Az előbbieken kívül közel 10-10 olyan lelőhelyet ismerünk, ahonnan É–D-i, illetve Ny–K-i vagy NyÉNy–KDK sírok kerültek elő, melyek a Tiszántúl területén nem csoportosulnak, hanem szórtan kerültek elő.

²³ A temető közlését lásd LŐRINCZY 2020.

²⁴ Az ÉK-i tájolású sírok között 35 temetkezés esetében nem jegyeztünk fel fokadatokat.

²⁵ A 14 üres sírnak meghatározott objektumnak a tájolási iránya megegyezik a két fő tájolással.

²⁶ A 324., 326., 338. sírnak ÉÉK–DDNy-i, míg K–Ny-i a 91., 163., 299., 329., 488., 540., 894., 950. síré.

²⁷ 35 temetkezés esetében csak az égtájra vonatkozó információval rendelkezünk, pontos fokértékkel nem.

²⁸ Összefoglalóan LŐRINCZY 1992, 164–165, az azóta készült áttekintések szerint közel 50 lelőhely sírjainak irányítására jellemző ez a tájolás (LŐRINCZY 1995, 403; LŐRINCZY 1996, 178–179).

²⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy az értékelésnél figyelemmel kell lenni arra, hogy nagyon sok esetben iránytűt nem használtak a tájolás megadásánál, így ezek és a következő adatok magukban hordozzák a pontatlanság lehetőségét, mivel az irány megadásához nem járul számadat.

Az általunk vizsgált terület 7–8. századi történetéhez fontos adalék, hogy egy földrajzilag jól körülhatárolható tájegységnek – a Körös–Tisza–Maros által határolt területnek – az avar kor második felében megásott sírjainál viszont az ÉNy–DK-i irány volt a meghatározó, itt a kora avar korra jellemző ÉK–DNy-i, K–Ny-i tájolásra nem akadt eddig példa. Ez arra utal, hogy a területen továbbélő kora avar kori lakosság által nyitott új temetőekben a tájolás nem tartozott a konzervatívan őrzött temetkezési hagyományok közé.³⁰

A SÍRFORMÁK, A SÍRGÖDRÖK KIALAKÍTÁSA, MÉRETE

Aknasírok (1. kép 1–3; 3–7. kép)

A szegvári temetkezések között legnagyobb számban (137) aknasírok kerültek elő. Ide soroltuk azokat a gyermektemetkezéseket is, melyek sekély mélységben a humusz alján, gép által megtalálva megfigyelhető sírfolt nélkül kerültek elő (pl. 54., 70., 91., 167.) Az aknasírokhoz tartozik a 30 füles sír és a 21 kétoldali padkás temetkezés. Formai szempontból ide tartozik – ha kora avar koriak – az üres sírnak meghatározott 14 objektum is, de ezek nélkül az aknasírok a szegvári temetkezések 43%-át jelentik.

A szegvári aknasírok egyrészt megegyeznek a népvándorlás kori sírok általános formájával, téglalap alakú, általában lekerekített sarkú, kis számban egyik vagy mindkét végük félköríves sírok (pl. 5., 150., 286.), melyek leggyakrabban egynemű barnásszürke foltként és határozott körvonallal jelentkeztek a sárga agyagos altalajon.

Kisebb számban a szürke különböző árnyalatával jellemezhető (sötétszürke, szürkésfekete) betöltéssel és ritkán határozatlan körvonallal jelentkeztek az altalaj és a humusz közötti szürkésbarna vadtalaj szintjén. Ez utóbbiak főleg a sekély mélységű gyereksírok voltak, bontás során a betöltés lejjebb határozottan elvált a sárgásbarna agyagos altalajtól. Az akna, a füles sír és a kétoldali padkás sírok betöltése nem különbözött egymástól.

Ugyancsak kis számban, de említésre méltó mennyiségben előfordult, hogy az agyagos altalajban markánsan kirajzolódó sírfolt egyik – általában az északkeleti – felének-harmadának eltérő színű volt a betöltése, mint a délnyugatinak. Így aztán az alábbi különbségeket lehetett dokumentálni (1. kép 1–3): pl. barnásszürke–sárga (340.), szürkésfekete–barnásszürke (351.), világosbarna–fekete (73.), homok és agyag keveréke–fekete (77.), szürkésbarna–világossárga (121.), szürkésbarna–élénksárga (132.) szürkésbarna–szürkéssárga (116.). A 736. sír betöltése szintiszta homok volt, így foltja nem rajzolódott ki az altalajon.

A sírok többségének fala függőleges volt, csak néhány esetben dokumentáltunk lefele szűkülő formát (110., 288., 538., 690., 735., 815., 872., 945.). Az egyenes aljú sírok mellett elvétve fordult elő teknős fenekű (pl. 127., 132., 156., 322., 323.).

Füles sír. Az aknasírok között ennél a sírtípusnál a nyesett felszíntől változó – 12–50 cm – mélységben kerültek elő olyan temetkezések, melyeknél a sír két hosszabbik falában kb. 10–20 cm mély és 10–20 cm magas vájat volt. Ezek síronként eltérő mélységben jelentkeztek, közös volt bennük, hogy a sír aljától 55–60 cm magasan lettek kialakítva.

Kétoldali padkás sír. Az aknasírnak ennél a formájánál – hasonlóan a füles sírhoz – a nyesett felszín alatt változó – 10–50 cm – mélységben került elő a sír két hosszabbik falában kialakított 8–15 cm magas padka.³¹ Ezek síronként ugyancsak eltérő mélységben voltak, de a padkák itt is a sír aljától kb. 55–60 cm

³⁰ BENDE 2006, 88.

³¹ A sírtípus meghatározása abban az esetben kérdéses, ha a padka a nyesett felszíntől sekély, 10 cm mélységben

magasan. A padkák és a vájatok funkciója azonos volt, azaz az elhunyt vagy annak koporsója felett keresztbe fektetett fákat (ágakat, deszkákat) tartották. A temetés során ezekre helyezték a megnyúzott állatok maradványait, a bőrt a benne hagyott koponyával és a lábsontokkal.

Padmalyos sírok (1. kép 4–6; 8–14. kép)

Az oromdűlői temetőben 92, az általános aknasírtól eltérő, összetett szerkezetű padmalyos sír került elő és 5 temetkezés esetében ezt a sírformát valószínűsíthetjük (22%). A temetkezések foltja az általános téglalap alakú, lekerekített sarkú mellett négy esetben (151., 173., 192., 490.) a két vége félköríves volt, a 200. és a 333. sírnak csak a koponya felőli, északkeleti vége volt lekerekített, míg a 16., és a 463. sírnek a láb felőli vége. Négy sír esetében figyeltük meg (126., 129., 540., 553.), hogy a sír délnyugati, déli vége enyhén kiszélesedett. Mintegy 15 sekély mélységű temetkezés többségét gép talált meg, ezeknél a gyereksíroknál az akna és a padmaly foltja együtt rajzolódott ki a humusz alján (pl. 124., 636., 627., 628.). Több esetben előfordult, hogy az akna és a padmaly közös foltként került elő (pl. 146., 688.) az altalajon.

A padmalyos sírok aknája változatos összetételben jelentkezett. Tizennyolc esetben a betöltés egyenmű barnásszürke foltként, határozott körvonallal rajzolódott ki, közel hasonló számban a sír barnásszürke betöltése apró agyagrögökkel keverten. Az előzőekkel megegyező esetben az akna szürkésbarna folttal vált el a sárgásbarna altalajon. Legnagyobb számban – 25 sírnál – a szürkésfekete betöltés apró agyagrögökkel keverten jelentkezett. Kis számban előfordult, hogy a sírfolt északkeleti fele sárga, agyagos, míg a délnyugati fele fekete betöltésű (pl. 126.) volt, más esetekben a betöltés tiszta sárga (pl. 111., 527.), szinte beleolvadt az agyagos altalajba.

Jelentős számú padmalyos sír (pl. 129., 130., 151., 173., 330.) téglalap alakú foltjának északnyugati oldalához – a padmaly fölött – egy szabálytalan, az oválishoz közelítő szürkésfekete, barnásszürke, elmosódott kontúrral rendelkező folt kapcsolódott, amely szemmel láthatóan elkülönült az akna betöltésétől. Ennek színe, jellege és összetétele általában megegyezett a homokos altalaj felett elhelyezkedő vadtalajjal (1. kép 4–6).

A padmalyos sír aknája – a gyermeksírok kivételével – többnyire nagyméretű, lekerekített sarkú, téglalap alakú volt. Oldalfalai közel függőlegesek, egy-egy esetben enyhén lefelé szűkülő (pl. 553.) vagy szélesedő (pl. 330.). Az aknák aljának kialakítása igen változatosnak mondható. Igen kis számban került elő olyan sír, ahol a padka alja szinte teljes szélességében vízszintes volt (pl. 684.). Huszonnégy temetkezésnél a délkeleti faltól az akna alja folyamatosan lejtett a padmaly szája felé (pl. 329., 699., 758.). Hasonlóan magas azon temetkezések száma, ahol az akna délkeleti falával párhuzamos sávban, különböző szélességben az alja fele, harmada vízszintes volt, míg a padmaly szája előtti, északnyugati sáv lejtős (pl. 187., 345., 468., 488., 527.), ritkán lépcsős (pl. 539., 643.). A padmaly szája előtti sáv ferde kialakítása is széles – 10–55°-os – skálán változott, melyek egy része a délkeleti faltól indult, másik része kb. az akna közepétől. Egyedi megoldásnak számít a 176. sír aknájának alja, ahol a délkeleti faltól az akna közepéig 30°-os, onnan a padmaly aljáig 15°-os szögben lejtett.

Az akna aljának jelentkezési szintjén az akna teljes hosszúságában és változó szélességben markánsan kirajzolódott a – különböző mértékben ferdén kialakított – északnyugati sáv betöltése. Ebben a sávban valamivel lejjebb és egyre nagyobb felületen elvált az akna egységes betöltésétől a fekete, barna pöttyös, zsiros tapintású betöltés a padmaly szája előtt. Az akna északnyugati falában kirajzolódott az oldalfülke száját kitöltő fekete betöltés, amely az összegöngyölt állatbőrre utal, amellyel elrekesztették a padmalyt.

Minden padmalyos sír esetében – függetlenül attól, hogy sikerült-e megfigyelnünk – számolhatunk a

kerül elő, mert akkor nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy padkás vagy esetleg füles sír volt a temetkezés, mivel ez utóbbi esetben az is felmerülhet, hogy a vájat tetejét a földmunkák során megsemmisítették. Az oromdűlői temetőben ez a lehetőség 2 sír esetében kérdéses.

padmaly szájának bőrrel történő elzárásával. A szegvári temetőben az egyetlen kivétel a 188. sír, ahol a padmaly száját elzáró fekete, zsíros tapintású elszíneződés nem volt megfigyelhető. Ugyanakkor a 183. sír aknájának északnyugati sávjában az ilyen színű, állagú betöltés megvolt, de az aknából nem került elő állatmelléklet. Végül itt is szükséges megemlítenünk, hogy az aknában elhelyezett állatmaradványok ritkán feküdtek az akna alján. A sírok többségében az állatcsontok 3–8 cm vastag, kisebb számban (pl. 181., 293., 653., 699.) 10–25 cm betöltésen kerültek elő.

A szegvári padmalyos síroknál az oldalfülkét mindig az akna északnyugati oldalába vájták, amelynek a formája leginkább egy megnyújtott hordóra hasonlított. Az északnyugati fal irányában mélyülő teknős alj különböző mértékben volt mélyebb az akna padmaly felőli szintjénél. Elvértve fordult elő, hogy a padmaly alja közel vízszintes volt (pl. 126.). A padmaly oldalfalai lefelé szűkültek, néhány sír esetében (pl. 325., 710.) a felmenő falak kivételesen magasan maradtak meg, így ezeknél sikerült az északnyugati oldal egy-egy boltíves szakaszát kibontanunk. Az oldalfülke félköríves végei miatt annak hossza kismértékben, de gyakran meghaladta az akna hosszát (pl. 126., 129., 200.). Néhány esetben a padmaly nem az aknával egyvonalban volt, hanem kissé északi irányban eltolva vájták ki (pl. 173.). A padmaly délkeleti szélét is kitöltő fekete, zsíros tapintású betöltés hosszú, egyenes északnyugati széle a koporsó és az összegöngyölt bőr találkozásának bizonyítéka (pl. 130., 177.). Nagy számban sikerült – főleg a felnőttek sírjainál – megfigyelni és dokumentálni az akna északnyugati falánál a padmaly szájának 40–70 cm-es magasságát (pl. 329., 493., 626., 930.). Néhány gyereksír esetében (pl. 699., 748., 915.) ez 25–50 cm volt. Az egyetlen, 80 cm magas padmaly száját a 710. gyereksírnál dokumentáltuk.

Meg kell jegyeznünk, hogy a sekély mélységben, a temetkezések felső rétegét megsemmisítő humuszolás során előkerült gyermeksírok esetében több alkalommal csak következtetni lehetett a padmalyos sírformára: a sír északnyugati szélének erősen íves oldala, a koponya bal oldala melletti edénytöredékek vagy a sír északnyugati harmadában fekvő gyermekváz stb. alapján (pl. 16., 82., 88.).

Egyedi a 897. sír esete. Itt a szokásos padmalyos típust volt, de az ide temetett férfit az akna aljára helyezték el, míg az állatmellékletek a sír padmaly részében, 20–75 cm vastag betöltésen feküdtek. Véleményünk szerint itt ugyan a megszokott padmalyos sírformát alakították ki, de – feltehetően közvetlenül a temetés előtt – a padmaly beszakadt, ezért az elhunytat az aknarészben helyezték el és az állatmellékletek nagy részét a padmaly területére, a beszakadt boltív tömegére fektették, kisebb részét a férfi koporsója fölé.

Fülkesírok (1. kép 8; 15–30. kép)

A szegvári temető 149 temetkezése bizonyult fülkesírnak, ami a feltárt sírok 35%-át jelenti. Ezek között van négy olyan temetkezés, ahol a fülkét az általánostól eltérően az akna ellenkező, északkeleti végében vájták ki (727., 753., 762., 950.), továbbá ide tartozik egy-egy álfülkés(?) sír (55., 89.).

Az oromdűlői összetett szerkezetű fülkesírok aknáinak többsége is lekerekített sarkú, hosszúkás téglalap alakú foltként rajzolódott ki a sárgásbarna agyagos altalajon. Egyedi esetnek számít, amikor a folt egyik vagy mindkét vége félköríves volt (pl. 55., 134., 143., 337., 343.).

A temetkezések betöltésének színe, összetétele igen változatos képet mutatott. A sírok valamivel több, mint felének északkeleti harmada/fele élénksárga, sárga, homoksárga betöltésű foltként jelent meg, délnyugati része barnásszürke (85), míg közel 10%-ánál a folt déli felében szürkésbarna, szürkésfekete (17) elszíneződésű, határozott körvonallal rajzolódott ki. Annál a négy temetkezésnél, ahol az akna északkeleti végében alakították ki a fülkét, természetesen a sírfolt elszíneződéséből ezt látni lehetett: itt a megszokottól eltérően a folt délnyugati fele/harmada volt élénksárga, míg az északkeleti barnásszürke (2. kép).

Kis számban fordult elő olyan eset (pl. 87., 98., 336., 732.), hogy az akna egynemű szürkésbarna, szürkésfekete színnel rajzolódott ki a sárgásbarna altalajon. Ugyancsak alacsony azon temetkezések száma

(pl. 109., 194., 197., 554., 878.), ahol a betöltés ugyan egynemű volt, de sárga vagy homokszínű. Ezek egy részénél a világos betöltésű folt már viszonylag nagyon magasan, a humusz alsó rétegében és a még sötét vadtalaj felső sávjában is jól kirajzolódott, akár 40–45 cm mélyen (*I. kép 8*). Ha azonban az ilyen betöltésű temetkezések foltja az agyagos altalajon került elő, ott a sárga betöltés szinte megegyezett az altalaj színével és ezért igen nehezen lehetett észrevenni. Ezeknek, és azoknak a fülkesíroknak a betöltése, ahol az akna foltjának egyharmada/fele volt élénksárga színű, megegyezett a fülke mélyén lévő homokkal, melyet onnan a fülke kivájása során az akna ellentétes végére és annak két oldalára deponáltak.

Az aknák oldalfalainak döntő többsége közel függőleges kialakítású volt, kis számban került elő enyhén lefelé szűkülő sír (pl. 172., 556., 749., 762.), és csak a 624. sír aknájánál jegyeztünk fel lefelé szélesedő oldalakat.

Az aknák fenekének a kialakítása változatosnak mondható. Az aljuk északkeleti fele, egy- vagy két-harmada vízszintes volt, a délnyugati rész azonban különböző mértékben a fülke szája felé lejtett. Tizenöt esetben (pl. 324., 492., 500., 726.) kisebb, 5–15°-os szögben lejtett, 35 aknánál (pl. 171., 555., 732., 937.) közepes mértékben (18–28°), ugyanennyinél meredekre (30–40°) alakították az akna alját (pl. 72., 134., 707., 840.). Igen gyakori volt, hogy az akna ferde alja két lépcsőben, egy kisebb, majd egy nagyobb szögben dőlt a fülke szája felé (pl. 637., 714.).

Az akna alja több esetben lépcsős volt (pl. 182., 712., 720., 938.) és ugyancsak kis számba fordult elő, hogy az északkeleti faltól az alja fokozatosan lejtett a fülke irányában (pl. 194., 542., 960.). A négy, az akna ellentétes, az északkeleti végén kialakított fülkesír aknájának jellemző megegyeztek a többieknél leírtakkal, ezeknél az akna lejtése 5–15°-os volt.

Az aknák döntő többségének a fülke felé eső végénél, közvetlenül a fülke szája előtt, az akna betöltésétől markánsan megkülönböztethető, fekete, feketésbarna, zsíros tapintású betöltést lehetett dokumentálni, amely feltehetően az összegöngyölt állathőr maradványa volt. Ennek a tömör betöltésnek a tömege változó volt, az akna teljes szélességében 25–50 cm hosszan és 35–50 cm vastagon zárta el a fülke száját. Ebben sosem találtunk állatsontokat. Két sír esetében (196., 197.) dokumentáltuk csupán, hogy a fülke szájánál ez a fekete, zsíros tapintású betöltés nem került elő.

Sok esetben sikerült megfigyelnünk és dokumentálnunk az akna délnyugati végében a fülke száját, melyet minden esetben az előbb említett fekete, zsíros tapintású tömör állagú betöltés töltött ki. Az akna délnyugati végének síkjában a fülkék szájának szélessége 65–85 cm volt, magasságuk 40–85 cm közötti (pl. 100., 109., 718., 870.).

A téglalap alakú, a felszínről lemélyített, a fülke felé lejtős aljú akna délnyugati végében vájták ki annak hossz tengelyével nagyjából megegyező irányú, ferdén lefelé mélyülő – ritkán vízszintes – fülkét. Az aknát és a fülkét mindkettő szélességénél kisebb átmérőjű nyakrész kötötte össze, melynek magassága és szélessége nagyjából megegyezett az akna végfalánál megfigyelhető fülke szájával, hossza azonban változó, 30–70 cm volt. Több sír esetében sikerült megfigyelnünk és dokumentálnunk a fülke bejáratánál – a sír tengelyére merőlegesen – annak aljában kialakított 8–10 cm mély árkot (100.), illetve a fülke két oldalfalában egy-egy 5 cm mély vajatot (71., 694.), melyek a fülkét elzáró falapok/deszkák megtartására szolgáltak.

A fülkék alakja leginkább egy nyújtott hordóhoz hasonlított, amelynek a vége félköríves. Többségüket a nyesési szinthez képest 14–30°-os lejtésűre vájták ki, de kis számban előfordult ennél enyhébb dőlésszögű – 3–7°-os –, közel vízszintes fülke (pl. 33., 196., 314., 542.), illetve meredekebb – 35–50°-os – kialakítású (pl. 128., 338., 641., 692., 938.). Sok esetben előfordult, hogy a fülkék alja az elején meredeken indult, majd egy lépcsővel enyhébb szögben folytatódott (pl. 81., 137.). A hordó alakból következik, hogy a fülkék alja hol enyhébben, hol pedig erőteljesebben teknős volt. Néhány esetben a fülke tengelye az aknához képest kismértékű, 15°-os szöget zárt be (pl. 81., 89., 722., 829.). Négy esetben (727., 753., 762., 950.) az általánostól eltérően a fülkét az aknának az ellenkező, északkeleti oldalában alakították ki.

Az oromdűlői fülkesírok között kivételesnek számít az un. álfülke előfordulása, amelyből emberi maradvány nem került elő (55., 98.).³²

A SÍRFORMÁK ÉS AZ ELTEMETETTEK ÉLETKORA ÉS NEME (I. TÁBLÁZAT)

Az oromdűlői temetőben az elhunytak közel felét, 44%-át aknasírba temették, 21%-át padmalyos és 35%-át fülkesírba. Értékelésük során feltétlenül figyelembe kell vennünk ezek egymáshoz viszonyított arányát: a padmalyos temetkezések száma csak fele annyi, mint az aknasíroké és a fülkesírok a temetkezések egyharmadát jelentik.

Az elhunytak közel felét kitevő gyermekek közül az infans I. korúaknak több mint 50%-át az általános aknasírba temették, kevesebb, mint egyharmadát padmalyosba és csak 14%-át fülkesírba. Az infans II. gyermekek aránya ettől eltérő: közel egyforma esetben temették őket akna és fülkesírba, míg padmalyosba alig negyedüket.

A felnőttek 39%-át akna-, 15%-t padmalyos és 46%-át fülkesírba temették. Ezen belül a nők 44%-át fülke-, 36%-át akna és csak 20%-át temették padmalyos sírba. A férfiak esetében hasonló az arány, a férfiak felét fülke-, 35%-át aknasírba, míg 15%-át padmaly alá temették.

Életkor-csoport	Aknasír			Padmalyos sír			Fülkesír			Összesen
	Gyermek	Nő	Férfi	Gyermek	Nő	Férfi	Gyermek	Nő	Férfi	
Infans I.	81 (57%)	—	—	41 (29%)	—	—	20 (14%)	—	—	142 (100%)
Infans II.	25 (37%)	—	—	15 (23%)	—	—	27 (40%)	—	—	67 (100%)
Juvenis	—	15 (30%)	3 (6%)	—	1 (2%)	3 (6%)	—	18 (36%)	10 (20%)	50 (100%)
Adultus	—	18 (23%)	11 (15%)	—	10 (14%)	4 (5)	—	24 (32%)	8 (11%)	75 (100%)
Maturus	—	10 (16%)	10 (16%)	—	13 (22%)	4 (7%)	—	9 (14%)	16 (25%)	62 (100%)
Senium	—	3 (26%)	4 (34%)	—	1 (8%)	1 (8%)	—	1 (8%)	2 (16%)	12 (100%)
Felnőtt	—	2 (11%)	3 (15%)	—	1 (6%)	1 (6%)	—	6 (31%)	6 (31%)	19 (100%)
Összesen	106 (25%)	48 (11%)	31 (7%)	56 (13%)	26 (6%)	13 (3%)	47 (11%)	58 (14%)	42 (10%)	427 (100%)

1. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az eltemetettek életkor és nemi megoszlása sírtípusonként
Table 1. Szegvár-Oromdűlő. Age and sex distribution of the deceased by grave type

³² Itt érdemes tenni egy megjegyzést egy sajátos jelenségről. Az ásatási évek során volt időnk megfigyelni, hogy a szélhordta homokvonulat északnyugati oldalának egy kisebb területén – függetlenül attól, hogy búzát, kukoricát vagy árpat vetettek – minden évben megjelent és sűrűn benötte a lengő nád. Évekig nem értettük, hogy lehet, hogy ez a vizet kedvelő növény a homokvonulat oldalában minden évben jól megél. A magyarázatot akkor találtuk meg, amikor ezt a területet is feltártuk. A H–L/7–12 négyzetek által lefedett területen került elő a legtöbb és mély fülkesír. A nád gyökerei lenyúltak a fülkébe. A sírbetöltésből nyert nedvesség és tápanyag tehette lehetővé a nád megmaradását. A nád és a sírok kapcsolatára, a nádgyökér sírbeli tevékenységére már Móra is „felfigyelt” a kiszombori ásatásán, agyagos földön végzett feltárásán (MÓRA 1982, 288–289).

Juvenis korban viszonylag kis számban hunytak el, több mint 50%-ukat fülkesírba temették, egyharmadukat akna-, és csak kis számban padmalyos sírba. Az adultus korúakat közel azonos arányban akna- és fülkesírba temették, míg padmalyos típusba kevesebb, mint negyedüket. A maturus korban elhunytak többségét fülkesírba, de közel hasonló számban aknasírba és nem sokkal, de kisebb számban padmalyos sírba. A kisszámú senium korú közel azonos arányban került a különböző típusú sírokba.

A fentiek alapján mindhárom sírtípusba minden életkorcsoportú és nemű elhunytat temettek, ha nem is azonos arányban. Fülkesírba legnagyobb arányban felnőtteket és férfiakat, aknasírba gyermekeket, míg padmalyos sírban – ha kis különbséggel is – nőket és gyermekeket.

ÜRES OBJEKTUMOK

A temető területén 11 téglalap alakú, lekerekített sarkú és 3 lekerekített végű, barnásszürke folt rajzolódott ki a sárgásbarna agyagos altalajon. Az objektumok kibontása után ezekből sem emberi, sem állati vázmaradvány nem került elő, ugyanakkor egységes betöltésük megegyezett a kora avar kori temető aknasírijainál tapasztaltakkal. A téglalap formától csak a 724. objektum tért el annyiban, hogy a sír északnyugati falával párhuzamosan egy 10 cm széles és 10 cm mély padka volt. Emellett említést érdemel a 809., 30 cm mély objektum, melynek közepén, 20 cm mélyen egy 60×30 cm-es, kissé a testformára emlékeztető folt rajzolódott ki.

Az üres objektumok tengelye megegyezett a temető sírjainál mért tájolási iránnyal: 8 objektumé ÉK–DNy-i volt,³³ 5 gödörnek KÉK–NyDNy-i,³⁴ míg a 871. síré K–Ny-i. Nagyságuk megegyezik az infans I. gyermekek maradványait tartalmazó sírok térfogatával. Temetőn belüli előfordulásuk szórtnak mondható, bár többségük annak csak a délnyugati negyedében (G–K/3–9) kerültek elő.

Felmerül a kérdés, ezeknek az objektumoknak lehet-e kapcsolatuk a dombvonulat gerincén, egy sorban előkerült 43 üres objektummal?³⁵

Ezeknek a tájolása szintén ÉK–DNy, illetve KÉK–NyDNy, nagyságuk inkább az infans II. gyermekek sírjainak térfogatához hasonló. Mivel szinte egyvonalban, közel egymáshoz kerültek elő, kérdéses a funkciójuk.

Csupán annyit lehet tudni, hogy a 675. objektum foltját a 677., avar kori sír metszette, a 958. objektumét pedig a 955. számú szarmata sír. Amennyiben a dombvonulat gerincén egyvonalban előkerült téglalap alakú gödrök összetartoznak, ezeket a szarmata időszak előtt ásták meg. Mivel császárkori telephez köthető kerámiatöredék sem ezekből, sem pedig a temető területéről ismerté vált üres objektumokból nem került elő – ellentétben az avar és a 10–11. századi temető sírjaival –, nagy a valószínűsége annak, hogy az üresnek bizonyult objektumok megásása a település életét megelőző időszakban történt.

A fentiek értelmében ezért a temető területén előkerült üres objektumokat csak igen nagy fenntartásokkal értelmezhetjük üres sírokként.³⁶

³³ A 186., 311., 560., 715., 733., 809., 891. és a 923. objektum.

³⁴ A 680., 724., 725., 886. és a 913. objektum.

³⁵ LŐRINCZY 2020, 353–355.

³⁶ Az elgondolkodtató, hogy ezek az objektumok egyrészt a temető északi szélén – 4 objektum az L/19 és az M/21 négyszög által határolt 30 m²-en, 2 objektum egy 40 m²-es területen (H/14–17), másrészt a nyugati sávban „csoportosulnak”, ahol 8 objektum közel 200 m²-en belül (K/6–8 – F/3–G/9) került elő. A temetőrész nagyobbik, összefüggő felületén azonban üres objektumok nem voltak.

A SÍROK TÉRFOGATA

Az aknasírok jellemzésére elfogadott azok hosszúságának és szélességének arányát figyelembe venni,³⁷ azonban a szegvári temető esetében hasznosabbnak tűnik a sírok térfogatán alapuló összehasonlítás, mivel így mindhárom sírtípus összevethető és vizsgálható, míg az Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria által bevezetett arányszám a padmalyos és a fülkesírok esetében nem praktikus. Ezért az oromdűlői temetőben feltárt három eltérő típushoz tartozó sírok méreteinek, és ezen keresztül az eltemetett közösségen belüli szerepének egy számadattal történő jellemzésére a térfogatszámítás³⁸ lehet alkalmas. Ezeket a temetkezéseket eltérő kialakításuk mellett több hasonlóság is összeköti: mindegyikbe helyeztek állatmellékletet, az elhunytat koporsóban temették stb. Ezeknek a helyigénye is befolyásolta a sírok méreteit.

Mivel a temető sírjainak többségénél lehetőség volt egységesen felvennünk a mélységadatokat, ezért vizsgálható, egymással összevethető a temetkezések térfogata. Természetesen a padmalyok és a fülkék szinte egyedi, nyújtott hordó alakja nem tette lehetővé a pontos térfogatszámításhoz szükséges adatok felvételét, ezért ezeknél azonos szisztémával átlagoltuk a méreteket.³⁹ A munka során nem csak sírtípusokat hasonlítottunk össze, hanem vizsgáltuk az elhunytak életkor és nem szerint megoszlását.

Ugyanakkor arra a következtetésre jutottunk, hogy az eltérő sírtípusok térfogatadatait nem érdemes mechanikusan összevetnünk, hiszen például a fülkesírok esetében az akna méretét a benne elhelyezni kívánt állatok helyigénye mellett olyan praktikus szempontok is meghatározhatták, mint például a fülke kialakításának helyigénye, megközelíthetősége, míg a padmaly és a fülke méreteit a benne elhelyezendő koporsó mérete is befolyásolhatta.

Az aknasírok méretei (2. táblázat)

A gyermeksírok méreteit elsősorban az életkorukból adódó testmagasságuk határozta meg. Az infans I. gyermekek (83) sírjához képest az infans II. (26) személyek sírja valamivel hosszabb és szélesebb. Az infans I. gyermekek sírja között kettő vagy három mérettel a 118., 261., 466., 802., 869. sír, míg az infans II. gyermekek sírja közül a 121., 322., 333a, 535. sír méretei emelkednek ki. A juvenis elhunytak sírjának méretei közelebb állnak a felnőttek sírjához, mint a gyermeksírokéhoz. Az aknasírba temetett fiatal felnőttek (16) döntő többsége nő volt, csak 2 férfit helyeztek aknasírba. Közülük az 1., 288., a 300., és a 679. sír méretei emelkednek ki. Az adultus elhunytak sírja közül három férfi (335., 531., 731.) és egy nő (717.) sírgödörének méretei térnek el felfelé az átlagtól. A 10-10 matusus nő és férfi sírja közül három férfi (815., 868., 874.) és a 166. női sír nagysága emelhető ki, míg a 7 senium elhunyt közül két temetkezés (306., 885.) mérete.

Az aknasírok köbtartalma – talán a nagyszámú temetkezés miatt – fokozatosan változik, nő, ezért nehéz a méretek között eltérő nagyságrendeket meghatározni. Az egyértelmű, hogy a legkisebb sírokban infans I. gyermekeket temettek el. A felnőtteket tartalmazó sírgödrök térfogata 0,3–2,8 m³ között volt. Az átlag méret 1,25 m³. Ennél az értéknél 35 felnőtt sírja volt kisebb, nagyobb 45. A legnagyobb mérettartományba tartozó (1,8–2,8 m³) 15 temetkezés közé 10 férfi, 3 nő, 2 juvenis és egy infans II. fiatal

37 ISTVÁNOVITS 1991, 35; KULCSÁR 1998, 24. Az avar temetkezések vizsgálatánál – többek között – Bende Livia is átvette ezt a módszert (BENDE 2017, 256).

38 DAIM 1987, 71–76; TOMKA 2003, 13.

39 A mélységadatok mindig a sírfoltok jelentkezésétől, a nyesett felszíntől értendők. Az évek során általában 35–60 cm vastag humuszt szedtek le géppel vagy kézzel. A mélységadatokkal történő számításokat mindig a nyesési szinttől mért adattal végeztük, mert a gépi munka során letolt, elhordott humusz vastagsága csak kalkulálható, hasonlóan a felszín lassú, természetes változásának mértékéhez, amely alig becsülhető. Amennyiben mégis más temetők hasonló típusú sírjaival kívánják összehasonlítani a szegvári mélységadatokat, úgy átlagban a humusz vastagságát még hozzá kell számítanunk az oromdűlői adatokhoz.

temetkezése sorolható. Meg kell jegyeznünk, hogy az átlag feletti mérettartományba a felnőttek sírja mellett a már említett gyermek sírja (121.) és még három infans II. temetkezés (322., 333a, 535.) tartozik. A legnagyobb térfogattal rendelkező sírok 50%-ában adultus elhunyt feküdt, 20%-ában maturus és csak 14-14%-a tartalmazott juvenis, illetve senium korút.

Sír-szám	Az elhunyt		A sír térfogata	A temetkezés jellemzői, mellékletei	
	életkor-csoportja	neme	m ³	Régészeti leletanyag	Részleges állat
121.	Infans II.	Gyermek	1,8	Bronzveretes öv, fejhám bronzveretei	1-1 ló, szarvasmarha, 3 juh
252.	Maturus	Férfi	1,8	Bronzveretes öv	Szarvasmarha, juh
900.	Adultus	férfi	1,9	Ezüstveretes öv, ezüstszerelékes, egyélű kard, lándzsa	2 ló, 1-1 szarvasmarha, juh
690.	Adultus	Nő	1,9	—	Ló, 2 szarvasmarha, 3 juh
335.	Adultus	Férfi	2,0	Ezüstveretes öv, karikás végű, ezüstszerelékes, egyélű kard, ezüstszerelékes kés, íjsontok, páncélrészlet, fej- és farhám ezüstveretei	Egész ló
731.	Adultus	Férfi	2,0	Kirabolt, ezüstveretes öv, íjsont	2-2 ló, juh, 1 szarvasmarha
288.	Juvenis	Nő	2,0	Ezüst szíjvég	2 szarvasmarha, 1 juh
65.	Maturus	Férfi	2,0	Fejhám bronzveretei	2 ló, 1-1 szarvasmarha és juh
763.	Maturus	Férfi	2,0	Kirabolt	Ló, szarvasmarha
849.	Adultus	Férfi	2,1	—	Juh
717.	Adultus	Nő	2,2	Edény	Szarvasmarha, juh
885.	Senium	Férfi	2,4	Kirabolt	—
306.	Senium	Férfi	2,6	Bronzveretes öv	2 szarvasmarha
679.	Juvenis	Nő	2,7	Kirabolt	Szarvasmarha
531.	Adultus	Férfi	2,8	—	1-1 ló, szarvasmarha, 3 juh

2. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A 10 legnagyobb térfogatú aknasír jellemzői
Table 2. Szegvár-Oromdűlő. Main characteristics of the ten shaft graves with the largest volume

A kiemelkedően nagy térfogatú aknasírok régészeti szempontból igen vegyes képet mutatnak. A sírokból előkerült mellékletek széles skálán változnak mind a férfi, mind a női sírok esetében. Érdemes megjegyeznünk, hogy a két nagy mérettel rendelkező sírok közel fele sem került a magas térfogatú temetkezések közé.

A padmalyos sírok méretei (3. táblázat)

A temető 97 padmalyos temetkezése közül 13 sír – melyekben infans I. gyermek feküdt – 8 aknájának és 7 padmalyának egy vagy több mérete nem volt mérhető, így ezek térfogata nem kiszámítható.

A padmalyos és a fülkesíroknál nem egyértelmű, hogy az akna méreteit mikor milyen mértékben határozta meg az állatmellékletek száma, a koporsó mérete stb. A padmaly kialakításánál azonban az életkorból adódó testmagasságuk és koporsó lehetett mérvadó.

Az infans I. gyermekek sírjának (56) aknája közül a hossza és szélessége alapján négy temetkezés emelkedik ki (757., 867., 144., 915.), az infans II. gyermekek sírjának (15) aknája valamivel nagyobb volt, közülük az 553., 653., 710. és a 858. sír méretei emelhetők ki. A négy juvenis elhunyt aknaméretei

– akárcsak az aknasírok esetében – közelebb állnak a felnőttek sírjához, mint a gyerekekéhez. A felnőttek közül a 16 adultus sírja között négy akna (328., 463., 626., 930.) és a 19 matusus sírja közül három (111., 187., 268.), valamint a két senium temetkezésének (293., 897.) méretei emelkedett ki.

A gyermekek sírjában kialakított padmalyok közül három infans II. gyermeknek kiásott padmaly két mérete jelentősen megközelíti a felnőttek padmalyának átlagát (553., 743., 858.). A felnőtteknek kivájt padmalyok hossza és szélessége alapján a 329., 333. és a 968. sír padmalya emelkedik ki a többi temetkezés közül.⁴⁰

A padmalyos sírok köbtartalma – hasonlóan az aknasírokhoz – fokozatosan nő, ezért ebben az esetben is nehéz a méretek között markánsan elkülöníthető nagyságrendet meghatározni. A gyermeksírok térfogata 0,5–1,4 m³, a felnőttek sírjának nagysága 1,4–4,6 m³. A felnőttek sírjának többsége átlag (3,5 m³) alatti mérettel rendelkezett. Itt kell megjegyeznünk, hogy a gyermeksírok közül két infans II. sírja (710., 743.) emelkedik ki, amelyek mérete (3 m³) azonos volt pl. egy matusus nőt tartalmazó (130.) sír méretével.

Sír-szám	Az elhunyt		A sír térfogata	A temetkezés jellemzői, mellékletei	
	életkor-csoportja	neme	m ³	Régészeti leletanyag	Részleges állatmellékletek
746.	Adultus	Nő	3,2	–	2-2 szarvasmarha, juh
759.	Matusus	Férfi	3,2	Ezüstveretes öv, íjcsontok, fejhám bronzveretei	3 ló, 2 szarvasmarha, 3 juh
333.	Adultus	Férfi	3,6	Kétélű kard, páncélrészlet, íjcsontok, fej- és farhám ezüst veretei	Egész ló
328.	Adultus	Nő	3,6	Edény	2-2 szarvasmarha, juh
268.	Matusus	Nő	3,7	Enyhén torzított koponyájú nő, edény	1 ló, 3 juh
463.	Adultus	Nő	3,7	Enyhén torzított koponyájú nő, edény	1 szarvasmarha, 3 juh
329.	Felnőtt	Nő	4,1	Edény	2 szarvasmarha, 3 juh
626.	Adultus	Férfi	4,2	Ezüstveretes öv, íjcsontok, fejhám bronzveretei	1-1 ló, szarvasmarha, 2 juh
968.	Matusus	Nő	4,2	Fordított tájolású	
897.	Senium	Férfi	4,6	Ezüstveretes öv	2 ló, 1 szarvasmarha, 3 juh

3. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A 10 legnagyobb térfogatú padmalyos sír jellemzői

Table 3. Szegvár-Oromdűlő. Main characteristics of the ten graves with a sidewall niche with the largest volume

A tíz legnagyobb térfogatú padmalyos temetkezés között a legkisebb közel fele akkora (2,8 m³), mint a legnagyobb (4,6 m³), de kétszer akkora, mint a legkisebb sír (1,4 m³). A kiemelkedően nagy padmalyos sírokba hét nőt (4 adultus, 3 matusus) és 2 adultus, illetve egy senium férfit temettek. A nők között négynek enyhén torzított volt a koponyája. A kiemelkedő hosszúságú és szélességű aknával és padmallyal

⁴⁰ A padmaly és a fülke térfogatának pontos kiszámítására nincs lehetőség, ezért a hosszúságuk és a szélességük, valamint a kalkulált magasságuk alapján egy téglalapformát vettünk alapul.

rendelkező temetkezések közül 5 sír nem került be a legnagyobb térfogatú temetkezések közé. Összehasonlításként a legnagyobb aknasír azonos méretű volt a 10 legnagyobb padmalyos sír közül a legkisebbel. A legnagyobb térfogattal rendelkező sírok 60%-ában adultus elhunyt feküdt, 30%-ban maturus és csak 10%-a tartalmazott senium korút.

A kiemelkedően nagy térfogatú padmalyos temetkezések régészeti szempontból – akárcsak az aknasírok – nagyon vegyes képet mutatnak. A sírokból előkerült mellékletek itt is igen széles skálán változnak: míg a férfiakat veretes övvel és egyiküket egész lóval temették el, addig a nőket kimondottan szegényes mellékletekkel. A nők esetében a sírok térfogata nagy kontrasztban van a régészeti értelemben mérhető leletgazdagsággal. Jó példa erre a 968. sír, ahol a fordított tájolással eltemetett nő szinte melléklet nélküli.

A fülkesírok méretei (4. táblázat)

A gyermekeket tartalmazó sírok közül öt temetkezés (134., 137., 338., 500., 734.) aknájának hosszával, öt másik a szélességével (541., 559., 751., 842., 853.) és öt a mélységével (338., 624., 711., 720., 933.) különül el a többi sír aknájának átlagosnak mondható méreteitől.

A felnőtteket tartalmazó temetkezések leghosszabb aknája a 134., 137., 500., 734., 937. sírban volt megfigyelhető, a legszélesebbek részben azonosak a leghosszabbakkal (81., 492., 641., 734., 937.) de egészen más temetkezéseket találunk a legmélyebb aknák esetében (314., 624., 712., 960., 967.).

Az aknák térfogata a gyermeksíroknál 0,1–0,9 m³, a felnőtteknél 0,6–2,8 m³. A tíz legnagyobb térfogatú akna mérete 1,7–2,8 m³ (338., 500., 556., 641., 707., 712., 730., 734., 934., 937.).

<i>Sír-szám</i>	<i>Az elhunyt</i>		<i>A sír térfogata</i>	<i>A temetkezés jellemzői, mellékletei</i>	
	<i>életkor-csoportja</i>	<i>neme</i>	<i>m³</i>	<i>Régészeti leletanyag</i>	<i>Részleges állat</i>
100.	Adultus	Férfi	3,2	Vas övveretek, kétélű kard, edény	Egész ló, 3 szarvasmarha
964.	Maturus	Férfi	3,2	–	Juh
492.	Maturus	Férfi	3,4	Bronz övveretek	Ló, juh
934.	Adultus	Férfi	3,4	Kirabolt	Szarvasmarha, juh
641.	Juvenis	Férfi	3,6	Fokos	Szarvasmarha, juh
734.	Juvenis	Férfi	3,8	Kirabolt	Egész ló, 2 ló
137.	Maturus	Férfi	4,0	Kétélű kard, ijsontok, fejkantár bronzveretei	2 ló, 1 szarvasmarha
81.	Adultus	Férfi	4,5	Alpi típusú övveretek	Ló, szarvasmarha, juh
500.	Adultus	Férfi	4,5	Edény	Ló, 2 juh
937.	Adultus	Nő	4,6	–	2 szarvasmarha, 3 juh

4. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A 10 legnagyobb térfogatú fülkesír jellemzői

Table 4. Szegvár-Oromdülő. Main characteristics of the ten graves with an end wall shaft with the largest volume

A gyermektemetkezéseket tartalmazó fülkék közül hosszúságával a 142., 541., 692., 720., 966. sír, szélességével részben azonos öt temetkezés emelkedik ki (142., 530., 624., 692., 726.). A felnőttek esetében az öt leghosszabb sír (81., 137., 762., 936., 964.) és a legszélesebb temetkezések részben azonosak (33., 81., 134., 137., 337.), míg a fülkék kalkulált magasságának legnagyobb méreteit a 76., 81., 100., 137. és a 700. sírnál dokumentáltuk.

A fülkék térfogata a gyermeksíroknál 0,3–1,1 m³, a felnőtteknél 1,1–3,9 m³. A 10 legnagyobb fülke (33., 81., 90., 100., 134., 137., 347., 500., 547., 855., 950., 964.) mérete 1,8–3,9 m³.

Az aknák és fülkék közös térfogata a gyereksíroknál 0,5–1,7 m³, a felnőttek sírjánál 1,8–4,6 m³. Érdemes megjegyeznünk, hogy az öt kiemelkedően nagyméretű gyereksír (142., 338., 541., 692., 720.) térfogata (2,2–2,8 m³) nem éri el a felnőtt temetkezések átlagméretét.

A 10 legnagyobb fülkesírban 1 nőt és 9 férfit temettek. Életkori megoszlásuk: 5 adultus, 3 maturus és 2 juvenis. E temetkezések régészeti mellékletei igen változatosnak, szinte szélsőségesnek mondhatók. Vannak köztük veretes övvel, kétélű karddal, felszerszámozott lóval eltemetettek mellett melléklet nélküli temetkezések. A legnagyobb térfogatú fülkesírban egy szegényes mellékletű adultus nő feküdt.

A három sírtípus méretei (5–7. táblázat)

A három, eltérő kialakítású szegvár-oromdülői sírokat együtt vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a téglalap alakú aknák hossza és szélessége között nincs jelentős különbség. Ugyanezen méreteknél a padmalyok és a fülkék között sem található markáns eltérés.

	<i>Aknasír</i>	<i>Padmalyos sír</i>	<i>Fülkesír</i>	<i>Aknasír</i>	<i>Padmalyos sír</i>	<i>Fülkesír</i>
	<i>aknájának hossza (cm)</i>			<i>aknájának szélessége (cm)</i>		
<i>Infans I.</i>	65–155	75–175	75–155	30–65	40–70	50–75
<i>Infans II.</i>	140–180	170–205	110–200	45–65	50–70	60–75
<i>Juvenis</i>	170–210	170–265	150–250	60–75	70–85	60–110
<i>Felnőtt</i>	195–275	200–285	170–270	65–95	65–110	70–110

5. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A sírok aknáinak összesített méretei
Table 5. Szegvár-Oromdülő. Gravepit sizes by grave type and age group

	<i>Padmaly</i>	<i>Fülke</i>	<i>Padmaly</i>	<i>Fülke</i>	<i>Padmaly</i>	<i>Fülke</i>
	<i>hossza (cm)</i>		<i>szélessége (cm)</i>		<i>magassága (cm)</i>	
<i>Infans I.</i>	85–175	110–180	35–65	50–80	20–70	60–75
<i>Infans II.</i>	165–205	130–215	50–70	60–90	45–70	60–75
<i>Juvenis</i>	180–310	180–270	60–70	65–80	70–120	65–75
<i>Felnőtt</i>	205–290	190–310	60–100	70–135	65–130	70–80

6. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A sírok padmalyainak és fülkéinek összesített méretei
Table 6. Szegvár-Oromdülő. Sidewall niche and end wall shaft sizes by age group

A térfogatát tekintve természetesen az aknasírok kisebbek, mint a két összetett típusú temetkezések. Ugyanakkor a legnagyobb padmalyos és fülkesírok nagysága is közel hasonló. De a kiemelkedően nagy térfogatok egyik sírtípusnál sem jártak együtt sem a régészeti értelemben vett gazdagsággal, sem pedig a kiemelkedően nagyszámú állatmelléklettel. Azaz a sírok térfogata nem arányos a sírok régészeti értelemben mérhető gazdagságával.

Ugyanakkor a térfogatok nagyságrendi különbsége jelzi a sír készítése során végzett munka mennyiségének különbségét és közvetve utal – a többi temetkezéshez viszonyítva – az elhunytak és családjának a közösségben elfoglalt szociális helyzetére. Ráadásul különbséget kell tennünk az azonos méretű padmaly és fülke kiásásához, kivájásához szükséges tudás és energia között. Bár egzakt módon nem

bizonyítható, de feltételezésünk szerint az aknasír esetében valószínűsíthető, hogy azt a családtagok ásták ki, míg a padmaly és főleg a fülke esetében ez kizárható. Az ilyen típusú sírokat csak a speciális tudással, gyakorlattal rendelkező személyek végezheték el, amit aztán a családnak ellentételezni kellett.

	<i>Akna</i> sír	<i>Padmalyos</i> sír	<i>Fülkesír</i>	<i>Padmaly</i>	<i>Fülke</i>	<i>Padmalyos</i>	<i>Fülkesír</i>
	<i>aknája (m³)</i>			<i>térfogata (m³)</i>		<i>térfogata (m³)</i>	
<i>Gyermek</i>	0,1–0,8	0,1–0,9	0,1–1,0	0,5–1,4	0,3–1,1	0,6–1,9	0,5–1,7
<i>Felnőtt</i>	0,3–2,8	0,6–2,5	0,6–2,8	1,4–3,0	1,1–3,9	1,9–5,6	1,8–4,6

7. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A sírok térfogatainak adatai

Table 7. Szegvár-Oromdülő. Grave volumes by grave type and age group

A HALOTTAK SÍRBA HELYEZÉSÉNEK MÓDJA

A halottak helyzete

Legnagyobb számban – függetlenül attól, hogy akna-, padmalyos vagy fülkesírban temették őket – az elhunytak hanyatt, nyújtott helyzetben feküdtek. Eltekintve a földmunkagép által vagy földmunka során megbolygatott sekély mélységű, valamint a rablott és az állatjáratokkal bolygatott, illetve ezek következtében rossz csontmegtartású temetkezésektől, közel 300 sírban a karcsontok a gerincoszloppal párhuzamosan, a bordák mellett nyújtva feküdtek, a lábsontok párhuzamosan. Ezen általános, jellemző testhelyzetben belül sok esetben kisebb-nagyobb eltéréseket tudunk megfigyelni.

Ami a koponyák helyzetét illeti – eltekintve az összeroppantaktól – döntő többségük (74) előrebillenve került elő (pl. 72., 81., 97., 114., 128., 144., 150., 165.), ami a fej különböző mértékű alátámasztását feltételezi. A koponya hátrabillent helyzete – az egykori alátámasztás hiánya – jóval kevesebb esetben (23) valószínűsíthető (pl. 111., 113., 180b, 188.). A koponyának az egyenes iránytól való eltérése, azaz a bal oldalra billenése kisebb számban (26), míg a jobb oldalra gyakrabban (66) fordult elő.

A váll legnagyobb számban (128) összehúzva került elő, ez a helyzet a vájt koporsó teknős alakjának következménye lehet. Kisebb számban jegyeztük fel, hogy a vállak felhúzva (pl. 58., 81., 314., 329., 650., 677., 930.) feküdtek.

Extrémnek számít az a helyzet, amikor a kulcsontok és a felkarok hegyes szöveget zártak be (17., 137., 181., 335.), vagy párhuzamosan feküdtek (188.). Ugyancsak igen ritka állapot, amikor az összehúzott váll ellenére a bordák szétnyíltak (177., 188., 657., 684.).

A mellkas helyzetére a bordák zártsága volt a jellemző, valamint a közvetlenül mellettük fekvő karcsontok. De jelentős számban figyeltük meg (43), hogy a bordák mellett az előbbi helyzettől szorosabban kerültek elő a kar csontjai vagy részben a mellen feküdtek (pl. 17., 33., 53., 76., 220., 252., 288., 718., 730., 759., 761., 868., 930.). A kézcsontok a karcsontokkal egyvonalon, nyújtva kerültek elő, és csak kis számban fordult elő, hogy az egyik vagy mindkét alkar csontjai a medencelapáton feküdt (48., 314., 328., 722., 876.), vagy az egyik vagy mindkét kéz csontjai a combcsont felső végén (868., 872., 879.), illetve a medencelapáton (65., 81., 91., 113., 188.). Egy-egy esetben volt a bal alkarcsont kisebb mértékbe behajlítva (188.), illetve a karcsontok a bordáktól távolabb, széttárva (903.).

Mint már említettük, a lábsontok egymás mellett párhuzamosan (148) kerültek elő, de ezeken az eseteken kívül egymás mellett szorosan összezárva 6 sírban (pl. 165., 268., 500., 877., 930.). Az általános helyzettől eltérően három sírban a lábsontok térdben enyhén behajlítva, szétnyílt helyzetben voltak. Egyedi a 110. sírban fekvő férfi esete, ahol bal lábszár X alakban feküdt a jobbon. A lábfej csontjai a

lábszárral egy vonalban kerültek elő. Említésre méltó számban feküdtek a lábcsonatok szorosan egymás mellett (33., 46., 63., 139., 189., 347., 463.). Viszonylag magas azoknak az eseteknek a száma, amikor lábközép és lábujjcsontok „spiccben” feküdtek (77., 137., 288., 794., 700., 708., 946.). Ez mindenképpen egy zárt lábbeli használatára utal.

Meg kell említenünk a 330. sírt, ahol a bal lábfej csontjai a jobbon feküdtek, illetve az 50. sírt, amelyben a jobb lábfej csontjai anatómiai rendnek megfelelően voltak, míg a bal lábfej csontjai közül egy sem került elő.

Szükséges megjegyeznünk, hogy a vázak egységes helyzetét (összehúzott váll, zárt bordák, közvetlenül mellettük fekvő karcsontok és a párhuzamos lábcsonatok) a vájt koporsós temetkezés, egészen pontosan a koporsó teknős alakja magyarázza. Közel a sírok felében jegyeztük fel, hogy a vázmaradványok 2–15 cm vastag betöltéssel feküdtek, ahol a gerinc alatt volt a legvékonyabb a betöltés és kifelé haladva a karcsontok (és a lábcsonatok) alatt a legvastagabb. Két extrémnek mondható eset fordult elő: a 178. padmalyos sírban 15–20 cm volt a betöltés, míg a szintén padmalyos 930. sírban 7–30 cm.

Végezetül még néhány egyedi esetet kell megemlítenünk. Az általános, hanyatt fekvő helyzet mellett két-két sírban került elő a váz enyhén a bal (98., 756.) és a jobb (14., 322.) oldalán.

Ugyancsak az általánostól eltérő fektetésre utal három temetkezésben a medencelapátok helyzete: a 181. sírban a jobb medencelapát szinte állt, a 150. sírban a két szeméremcsont egymásra csúsztatva került elő, míg a 252. sírban összeborulva kerültek elő. Nem zárható ki annak lehetősége, hogy ezekben az esetekben a medencelapátok sajátos helyzete az elhunytak valamilyen anyagban történt szoros betekerésére utal, hasonlóan ahhoz az öt sírhoz, ahol a vázmaradványok helyzete alapján merült fel, hogy testet valamilyen anyagba csavarták (121., 176., 200., 329., 464.).

Végezetül szót kell ejtenünk a fülkesírokról. Azoknál a temetkezéseknél, ahol a fülkét nem az aknának a megszokott délnyugati, hanem az ellenkező, északkeleti végében alakították ki, az elhunytat fejjel előre csúsztatták be (pl. 727., 753., 762.). De helyzetük csak annyiban tér el a többitől, hogy a koponyájuk lejjebb került elő, mint a lábcsontojuk, minden másban megegyeznek. És kivételes esetnek számít Szegváron, hogy a fülkében, annak meredeksége miatt a vázmaradvány – többnyire kisebb mértékben – megcsúszott (655., 829., 838.), illetve a koponya a mellkasra gurult (220., 964.).

Kettős temetkezések (31. kép)

Az oromdűlői temető 12 sírjából – a sírok 2,6%-ából – került elő két-két személy vázmaradványa. Előfordulásuk változatosnak mondható, temettek közös sírgödörbe egy-egy férfit és nőt, nőt és fiatal fiút, gyermeket és fiatalot, valamint nőt gyerekekkel, illetve csecsemővel.

A 110., egy átlagos szélességűnek mondható aknasír bal oldalán egy maturus férfi feküdt. Jobb oldalára billent koponyája a sír jobb oldalán előkerült, közel 10 évvel fiatalabb nő bal oldalára billent, enyhén torzított koponyája felé fordulva került elő. Egymást átölelve helyezték el őket úgy, hogy a férfi jobb alkarját a nő mellkasán keresztben fektették, míg a nő jobb alkarját a férfi jobb felkarjára. A sír bontása során derült ki, hogy a nő bal és a férfi jobb kézcsontjai együtt kerültek elő – egymás kezét fogva – a nő keresztcsontja alól. A jóval magasabb, jobb oldalán fekvő férfi bal lábszára a jobbon feküdt keresztben. Annak ellenére, hogy a nő és a férfi között jelentős volt a magasságkülönbség, a férfi testét úgy helyezték el, hogy a feje egyvonalban feküdjön a nő fejével. A korkülönbség ellenére a két elhunyt – testhelyzetük alapján – nagy valószínűséggel házaspár lehetett. A sírban koporsóra utaló nyomokat nem találtunk, de a sír alján állati bőrre utaló elszíneződést figyeltünk meg.

Egy adultus nőt és egy juvenis fiút temettek ellentétes tájolással a 86. sírba. A közel 3 méter hosszú aknasír északkeleti felében a nőt, a délnyugatiban a fiatal férfit fektették. Fejük ellenkező irányban volt, lábszáraik részben egymás mellett, egymáson feküdtek. A korkülönbség alapján anya-fia kapcsolat valószínűsíthető.

Egy infans II. gyermek feküdt a 744., egy átlagosnál szélesebb aknasír délkeleti felében és egy juvenis az északnyugatiban. A két összeroppant koponya, a két váll és a két karcsont szorosan egymás mellett feküdt, ami az elhunytak összetartozásának jele, talán testvérek lehettek.

A 347. fülkesírban egy matusus nő bal karján, oldalára dőlve feküdt egy infans I. gyermek váza úgy, hogy koponyája előre és jobbra, a nő felé fordulva került elő. A nő koponyája a bal oldalán, a gyermek irányában feküdt. Itt is, akár az ezt követő temetkezéseknél, anya-gyermek kapcsolat tételezhető fel. A 40–44 évesen elhunyt nő feltehetően még adultus korban szülte meg gyermekét.

A közös sírba temetettek legnagyobb csoportját (6) a juvenis és adultus nők és 0–0,5 éves gyermekek alkotják. Ide számítjuk a 740. és a 935. sírt is, amelyben adultus terhes nőt temettek. A magzat vázmaradványa a medencéből került elő, az utóbbi sírban arccal lefelé és koponyával a szeméremcsont irányában.

Az infans I. gyermekeket változatos módon helyezték anyjuk mellé. A 330. padmalyos sírban az adultus nő feje mögé, a sír tengelyére merőlegesen fektették csecsemőjét. A 694. sírba a juvenis nő jobb válla, felkarcsontja magasságában, a vájt koporsó alól került elő a gyermekváz. A 72. fülkesírban az adultus nő jobb lábszárcsontjának külső oldala mellett – a koporsón kívül – feküdt az újszülött. A 156. sírban az adultus nő jobb lábfeje felett keresztben, koponyával a bal lábfej felé került elő a csecsemő váza. A 109. fülkesírban, közvetlenül a juvenis nő bal lábszáranak külső oldala mellett feküdt a gyermek váza. Helyzetéből adódóan a koporsóba helyezték el. Csak az embertani feldolgozás során derült ki, hogy a 881. bolygatott sírban a juvenis nő vázmaradványai mellett egy csecsemő hiányos vázmaradványa is volt.

A csecsemővel eltemetett nők juvenis és adultus korcsoportba tartoztak. Míg a 330. és a 694. sírban a nők mellett újszülöttek vázmaradványa feküdt, a 72., 109. és 156. sírban a gyermek hosszúcsontjainak méretei alapján azok életkora 10. hónapos újszülöttnek felel meg.⁴¹

Szuperpozíciós helyzetek és rátemetkezések

Az oromdülői temető – mint általában a Kárpát-medencei nagy sírszámú kora avar kori temetők – egyrétegűnek tekinthető, bár szuperpozíciós helyzetek előfordulnak, ha nem is gyakoriak. A szegvári temető sírjai között – annak ellenére, hogy a temető egyik sajátossága a sírok közötti viszonylag nagy távolság – több esetben figyeltünk meg a nyesett felszínen jelentkező sírok betöltésének eltérő összetétele és színe alapján szuperpozíciót, illetve úgynevezett rá-, vagy szoros mellétemetést.⁴² Ezen esetek közös vonása az adott két sír közötti egymásutánosság, csak az eltelt idő kérdéses. Míg a szuperpozíciók esetében valószínű, hogy az alsó (korábbi) sírok már nem voltak láthatóak a későbbi temetés idején, a rá- vagy mellétemetés esetében ép ellenkezőleg, a második temetés rövidebb időn belül követte az elsőt. Az alábbi sírpárok sorolhatóak ide.

A 73. sír kevert, fekete foltos délnyugati foltja felett került elő sekély mélységben a 88. padmalyos sír aknájában fekvő juh szkréperláda által megbolygatott maradványa. A 88. sír északkeleti vége a 73. sír délnyugati sarka fölé nyúlt mintegy 25 cm hosszon és ugyanilyen szélességben. A sekély mélységben nem különült el egymástól a két sír betöltése, ráadásul a gépi munka során a 88. sír állatmelléklete részben megsemmisült, így nem volt egyértelmű a viszonyuk. Legnagyobb valószínűséggel a 73. sírban fekvő enyhén torzított koponyájú matusus nő lábához temették a 88. sírban fekvő gyermeket (unokáját?).

A 128. sír fülkéje fölött alakították ki a 181. sír padmalyát. A két temetkezés közelsége és a bennük nyugvó nő (181.) és férfi (128.) azonos – matusus – kora alapján feltételezhető a házastársi kapcsolat. Ez is rátemetésnek minősíthető, először a férfit, majd a nőt temették el.

A 180a és 180b sír közös foltjának szürkésbarna betöltése sekély mélységben határozott körvonallal jelentkezett a sárgásbarna agyagos altalajban. A később ástott „a” sír foltjának északi, a „b” sír területére

⁴¹ MARCSIK 2022.

⁴² TOMKA 2003, 14.

eső körvonalát csak többszöri horolás után lehetett megfigyelni. Földrajzi közelsége alapján az ismeretlen idővel később eltemetett infans I. gyermek az idősebb gyermek testvére lehetett.

A 201. fülkesír élénksárga betöltésű aknájának délkeleti széle mintegy 10 cm-rel a 200. sír padmalyának északnyugati oldala fölé nyúlt. Az egymás mellett, egymástól alig 0,8 méterre kiásott párhuzamos két sírban egy-egy juvenis – a padmalyos sírban férfi, a fülkesírban ismeretlen nemű kirabolt – egyén vázmaradványa feküdt.

A 333a sír szürkésfekete foltja bizonytalan körvonallal jelentkezett egy ovális, szürke foltban és a sárgásbarna agyagos altalajban. A sír széleit csak az emberi váz fektetési szintjén lehetett megfigyelni. Az aknasír megásása során átszakították a 333. sír padmalyának boltozatát és az oda temetett adultus férfi sírját megbolygatták a mellkas közepétől a lábcsontokig és elmozdították fegyvereit.

Az 550a sír sötétbarna foltja sekély mélységben jól kirajzolódott az alatta fekvő 550. padmalyos sír aknájának szürkésbarna betöltésében. Az infans II. gyermek vázmaradványa az 550. sír aknájának északnyugati felében, az állatcsontok felett 3–5 cm-rel került elő.

Az igen sekély mélységben előkerült 698. aknasír formáját nem lehetett megfigyelni, mert egy árok betöltésébe volt beleásva. Magát a kétrétegű temetkezést a szántás és rigolózás is erősen megbolygatta. A gyereksír a 694. sír fülkéje fölött került elő, amiben egy juvenis nőt és egy infans I. gyermeket temettek.

A 777. fülkesír aknájának kiásása során, annak keleti sarkával átvágták a 800. padmalyos sír aknájának nyugati sarkát. A fülkesír élénksárga betöltése jól kirajzolódott a padmalyos sír aknájának barnásszürke foltján. A 777. sír aknája 70 cm hosszon és 10–15 cm szélességben vágta a 800. sír aknáját és északkeleti vége mintegy 70 cm hosszon és 15–50 cm szélességben a padmaly fölé nyúlt (*I. kép 7*).

A 830. aknasír barnásszürke foltja jól elvált a sárgásbarna agyagos altalajon, de egybemosódott a 815. sír foltjával. A gyereksír kiásása során annak keleti sarkával megbolygatták a 815. sír nyugati sarkában fekvő állatcsontokat. A gyermek koponyája és bal mellkasának csontjai a 815. sír betöltésének tömörödése után megsüllyedtek.

A 838. sír fülkéjének északnyugati széle felett ásták ki a 848. padmalyos sír aknáját. A fülkesírba temetett gyermek a padmalyos sírban fekvő adultus nő gyermeke lehetett. A sírok közelsége alapján hasonló feltételezhető a nő sírja mellett fekvő 842. fülkesírba temetett infans I. gyermek és a 848. sír padmalya mellett sekély mélységben előkerült 899. aknasírban nyugvó infans I. gyermekről.

A sekély mélységben jelentkező 861. aknasír barnásszürke foltjának északnyugati széle fedte a 867. padmalyos sír szürkésfekete betöltésű aknájának délkeleti sarkát. A két infans I. gyermek sírjának szuperpozíciós helyzete nem tagadható, de a két szegényes mellékletű elhunyt azonos életkora inkább testvéri kapcsolatra és rátemetésre utal.

A 870. fülkesír aknájának északkeleti végét ásva elérték a 880. padmalyos sír aknájának és padmalyának délnyugati végét. A fülkesír északkeleti harmadának élénksárga betöltése jól kirajzolódott a padmalyos sír barnásszürke foltján. A 870. sír aknájának mélyítése során elérték a 880. sír egyes leleteit és azok az akna visszatöltése során az lócsontok közé kerültek.

A 889. aknasír barnásszürke foltjának keleti sarkát „vágta” a 885., fordított tájolású aknasír szürkésfekete foltjának nyugati sarka. A 889. sírből hiányzó jobb mellső lólábcsontról a 885. sírt betöltéséből került elő.

A sekély mélységben előkerült 893. temetkezést a földmunka során találták és bolygatták meg. Az infans I. gyermek sírjának délkeleti oldala mellett került elő egy fordított tájolású, felnőtt nő temetkezése (895.). A két sír jelentkezési szintjén nem lehetett eldönteni, melyik temetkezést ásták meg előbb. Legnagyobb valószínűséggel az általunk padmalyosnak feltételezett 893. sír volt a korábbi és a 895. sír megásása során annak aknarészét semmisítették meg.

A 903. aknasír északi sarka 10–15 cm szélességben és 80 cm hosszban fedte a fordított tájolású 917. sír délkeleti szélét.

A felsorolt sírok közül három esetben szuperpozíciós temetkezésről beszélhetünk – ahol a két sírgödör kiásásának ideje között hosszabb időnek kellett eltelnie – és három sírpár értelmezése határeset. Hason-

lóan a 800. padmalyos sírhoz, ahol ugyan nem érintették a temetkezést a 777. sír kiásásával, de a két sír közelsége és az, hogy mindkettőben felnőtt férfit temettek el, nem a mellétemetést valószínűsíti. A 830. sír keleti sarkának mélyítése során megbolygatták a 815. sír nyugati sarkában fekvő állatcsontokat, ebben az esetben kétségtelen a szuperpozíciós helyzet. A 870. fülkesír aknájának kiásása során olyannyira érintették a 880. sírt, hogy annak leleteit kimozdítva a 870. sír betöltésébe került.

Bár az 550a sírt az 550. padmalyos sír aknáján belül ásták ki, sőt annak északnyugati felében, közel a már eltemetett infans I. gyermekhez, de a sekély sír mélyítését abbahagyták a padmalyban fekvő állatcsontok felett. Így ezt határesetnek tekintjük, mert értelmezhető akár szuperpozícióként (nem tudtak a korábbi sírről) akár rátemetésként is. A 889. aknasír „vágta” a 885., fordított tájolású aknasírt, ami ugyan szuperpozíciós helyzet, de a két sírban nyugvó, idős korban elhunyt férfi és nő házastársi kapcsolata feltételezhető, hasonlóan a 861. és a 867. sír esetéhez annyi eltéréssel, hogy a két szegényes mellékletű infans I. gyermek azonos életkora inkább testvéri kapcsolatra és egyben rátemetésre utal.

Mellé- vagy rátemetkezésként értelmezzük a 73. és 88. (nő+gyermek), a 128. és 181. (nő+férfi), a 180a és 180b (infans I.+infans II.), a 200–201. (juvenis+juvenis), a 333.–333a (férfi+gyermek), a 698. és 694. (nő+infans I.), a 838. és 848. (nő+infans I.) és talán a 893. és 895. (nő+infans I.) sírt, ahol a földrajzi közelségük ellenére egyik esetben sem bolygatták meg az eltemetett halott vázmaradványát, és a két temetés között eltelt idő nem lehetett hosszú, ugyanakkor a sírpárokban rokoni kapcsolatban álló elhunytakat tételezhetünk fel.

A sírpárokban eltemetettek között szinte minden eset előfordul – gyermek-gyermek, gyermek-nő, gyermek-férfi, nő-férfi, férfi-férfi –, csak két nő sírja nem érintette egymást. Hasonló helyzetet lehet elmondani a sírformákról, minden sírtípus kapcsolódik minden más típussal.

RENDELLENES TEMETKEZÉSEK

Zsugorított temetkezés

A temető sírjai között csak egy zsugorított helyzetben eltemetett halottat találtunk. A 266. aknasírból seni-um nő jobb oldalán fekvő, enyhén zsugorított helyzetű vázmaradványa került elő. A melléklet nélküli idős nő koponyája a jobb oldalán hátrabilenve feküdt, arccal északi irányban. A jobb karcsontjai egyenesen, a bal könyökbe behajlítva, a jobb medencelapát a sír alján, keresztcsontja arra 45°-os szögben, míg a bal medencelapát függőleges helyzetben volt. A lábcsontok párhuzamosan és térdben enyhén behajlítva feküdtek.

Hasra fektetés

Ugyancsak egy hason fekvő elhunyt került elő a temető területén. A 945., lefelé erőteljesen szűkülő aknasír alján egy juvenis nő nyújtott helyzetű, hason fekvő vázmaradványa került elő. Koponyája kissé a jobb oldalán, válla összehúzva, karcsontjai a bordák mellett feküdtek, lábcsontról párhuzamosan (3. kép 7). Bár a fiatal nőnek sem mellékeltek állatokat, de az idős, zsugorított helyzetű nővel ellentétben felékszerezve temették el. Fejét egy pár nagy gömbcsüngős bronzfülbevaló díszítette, nyakát gyöngynyaklánc, és egyedüli nőként olyan övet viselt, melynek végén préselt, peremes bronz szíjvég volt.

A temető két rendellenes helyzetben fekvő halottja nő volt, de míg a zsugorított idős korban hunyt elő, addig a hasra fektetett fiatalon.

Egyedi testhelyzet

Ha nem is rendellenesen, de nem mindennapos testhelyzetben temettek el egy adultus férfit (77.). Az általános, hanyatt fekvő helyzettől „táncos” póza alapján tért el: a jobb karcsontok a bordáktól távolabb,

könyökben kihajlítva feküdtek, a kéz csontjai kifelé és hátrafordítva, a bal alkar csontjai a felkar mellé fektetve a kézcsontok a kulcscsonton. Lábféjének csontjai a lábszárakkal egy vonalban, „spiccelő” helyzetben feküdtek.

Fordított tájolás

Az oromdűlői temető 15 sírjában – a temetkezések 3,2%-ában – az elhunytat az általános gyakorlattal ellentétben délnyugati irányban fektették. Szigorúan véve ugyan nem számítanak rendellenes temetkezéseknek a temető sírjaira jellemző általános tájolási iránnyal ellentétes, azaz fordított tájolású temetkezések, de érdemes megvizsgálnunk őket.

Egy padmalyos sír (968.) mellett a többség sima aknasír volt (14., 352., 533., 657., 747., 750., 872., 885.), illetve három füles (868., 874., 909.), kettő esetében merült fel a padkás sírforma (549., 895.). Ezekben a sírokban az elhunytak hanyatt, nyújtott helyzetben feküdtek, a válluk összehúzva, a karcsontok a bordák mellett nyújtva, a lábcsontok párhuzamosan.

Fejjel DNy-i irányban 7 nőt, 5 férfit és 3 gyermeket temettek el. Életkorukat tekintve a 2 infans I. (549., 750.) és 1 infans II. (352.) mellett juvenis nem volt az elhunytak között. A felnőttek között két-két adultus nő (14., 909.) és férfi (533., 747.) került elő, egy felnőtt nő (895.), valamint 3 maturus nő (657., 917., 968.) mellett 2 férfi (868., 874.) és egy-egy senium nő (872.) és férfi (885.). Közülük egy-egy nőt (895.) és férfit (533.) biztosan koporsóban temettek el, míg 5 sír esetében (352., 868., 872., 917., 909.) ezt valószínűsíthetjük.

A fordított tájoláson kívül ezek között a temetkezések között nincs több közös vonás. Általánosan elmondható, hogy szegényes mellékletekkel temették el őket. Hat sírban volt edénymelléklet, amelyek – a többi sírra is jellemző helyen – a koponya mellett kerültek elő. Csak négy sírban volt állatmelléklet – 1–3 juh részleges maradványa – és három temetkezést kiraboltak.

Ezeknek a síroknak külön érdekessége, hogy a három fordított tájolású temetkezés fedésben volt egy másik sírral. Két esetben a fordított tájolású temetkezés volt a későbbi sír (889./885., 893./895.), egy esetben a korábbi (903./917.).

Ellenkező oldalon kialakított padmaly

A szegvári padmalyos síroknál az oldalfülkét mindig az akna északnyugati oldalába vájták. Így akár rendellenesként is értékelhetjük az 557. sírt, ahol a padmalyt az akna délkeleti oldalába vájták és oda fektették a 4–5 éves gyermeket, akit két elektron fülbevalóval, sokgyöngyös nyaklánccal feldíszítve és egy nomád tükörrel temettek el.

Ellenkező végen kialakított fülke

A padmalyos sírhoz hasonlóan rendellenesként is értékelhetjük azokat a fülkesírokat, ahol a fülkét nem az aknának a megszokott délnyugati, hanem az ellenkező, északkeleti végében alakították ki, és az elhunytat fejjel előre csúsztatták be a fülkébe (727., 753., 762., 950.⁴³). Az első három sírban egy-egy juvenis, adultus és felnőtt nőt, a 950. sírban egy maturus férfit temettek el. Mind a négy elhunyt kapott állatmellékleteket. Két nőnek egyszerű ékszereit voltak, a 762. sírban nyugvó juvenis nő mellett a gyöngynyakláncan és pipereeszközein kívül a temetőből előkerült másik nomád tükör.

⁴³ A közölt sírrajzon (LŐRINCZY 2020, 430, 1–2) rosszul lett összeillesztve az akna és a fülke rajza. A valóságban itt is a férfit fejjel előre csúsztatták be az akna északkeleti végében kialakított fülkében.

KOPORSÓHASZNÁLAT (32–33. KÉP)

A szegvári temető 85 sírja közül a temetkezések alig 16%-a esetében rendelkezünk a koporsó egykori meglétére utaló közvetlen vagy közvetett adattal. Ez az esetszám nem mondható kicsinek, mivel a temetőben kiemelkedően magas a gyereksírok (Infans I.–II.) száma (50%). Ezek közül csupán 17 sírban – a gyereksírok 7%-ában – találtunk koporsóra utaló nyomot. Ezt részben az magyarázza, hogy a gyerekeket igen gyakran sekély mélységű sírban temették, és ebben az esetben a sírok viszonylag egynemű betöltése nem tette lehetővé a koporsóra irányuló megfigyelést. A másik lehetséges magyarázat, hogy a gyerekeket eleve ritkán temették koporsóba. Az infans I. korban elhunytak 2,5%-ánál, míg az infans II. gyerekek 19%-ánál tudtuk dokumentálni a koporsó egykori meglétét. És ez a tendencia a felnőttek irányában növekszik, ahol már 30%-ánál bizonyítható a koporsóhasználat.

Sajátos megoszlásnak tűnik a koporsós temetkezések sírtípusonkénti aránya: 65%-a (54) fülkesírban volt, míg 28%-a aknasír (24) és csak alig 7% padmalyos temetkezés (7).⁴⁴

Legnagyobb számban, 21 sír betöltésében (24%) a váz körül kirajzolódó elszíneződés utalt a koporsós temetkezésre (pl. 89., 252., 571., 743.). Ennél valamivel kevesebb esetben, 17 temetkezésnél (16%) került elő a koporsó körvonalának barna, sötétbarna – a jelentkezési szinttől változó – 1,5–5 cm széles sávja (pl. 72., 81., 532., 700.). Tizenkét sírnál jegyeztük fel a koporsó jelentkezésének magasságát: 5 sírnál (pl. 81., 149., 890.) a sír alja felett 11–18 cm-re rajzolódott ki a koporsó körvonala, másik 5 temetkezésnél 20–25 cm-re (pl. 466., 535., 547.), míg a 65., és a 306. sírnál 40 cm-re. Itt kell megjegyeznünk, hogy egyetlen temetkezésnél (76.) került elő a koporsó beszakadt tetejének maradványa 12–14 cm-re a mellkas felett.

A koporsók hosszúságára vonatkozóan 40 sírnál rendelkezünk adattal, a szélességre 46 esetben. A gyereksírok 110–145 cm hosszú koporsói közül a 535. (200 cm) és a 720. sír (195 cm) mérete emelkedik ki. A felnőtteket 150–230 cm hosszú koporsókban temették. A tíz leghosszabb (200–230 cm) koporsóban minden korcsoportú nőt és férfit temettek. A hosszú koporsók közül csak négy (76., 81., 147., 535.) tartozott a legszélesebb (60–75 cm) darabok közé, a gyermekeket 35–45 cm, a felnőtteket 40–60 cm széles koporsóba helyezték. Öt esetben jegyeztük fel (65., 141., 306., 571., 607.), hogy a koporsó a koponya környékén szélesebb (40–55 cm), míg a lábnál keskenyebb (26–30 cm) volt.

Döntő többségében valószínűsíthető, hogy az elhunytat vájt koporsóban temették. Erre utal egyrészt a koporsófolt egyik vagy mindkét végének ívelt vagy félköríves alakja (pl. 130., 187., 714., 814.). De ugyanilyen alakban rajzolódott ki a koporsók végeinek barna sávja is (pl. 81., 149., 535., 890.). Ugyancsak közvetett bizonyíték a vájt koporsóra, hogy a temetkezések többségében a karcsontok alatt a betöltés 7–12 cm vastag volt, amely a gerincvonal felé haladva egyre vékonyabb lett, a gerincoszlop alatt már csak 1–1,5 cm (pl. 33., 936.). Ezekben az esetekben a keresztmetszetben kirajzolódott és dokumentálható volt a koporsó teknős alakja, amely az emberi váz fektetési szintjén a váz szélességéig szűkült. Egyedi az 53. sírban kirajzolódó koporsó, amelynek a koponya mögötti vége egyenes volt, lekerekített sarkokkal, míg a lábnál lekerekített végű.

Természetesen a fakoporsó egykori meglétének elsődleges bizonyítéka magának a koporsó maradványának előkerülése. A temető területéről csak néhány sírban maradt meg a vájt koporsó kisebb-nagyobb darabja. Öt sírban (81., 726., 815., 897., 900.) a két alkarcsont között, a medence alatt, kb. 12 cm szélességben (nagyjából az övveretek sávjában) került elő a koporsó fája. Több esetben fémtárgyak hátoldalán pl. övveretek (202., 492.) vagy a sír alján fekvő bronzlemezek (898.) vagy egyes vasmellék-

⁴⁴ Véleményünk szerint ez az arány így megtévesztő. Értelmezésénél figyelembe kell vennünk egyrészt a magas számú, sekély mélységű gyereksírokat, másrészt a padmalyos és a fülkés temetkezések bontási sajátosságait. A fülkék (és az aknasírok) feltárása közben könnyebb volt megfigyeléseket tennünk, mint a padmalyos temetkezések esetében.

letek, pl. medencelapát alatt fekvő vascsiholó (855.) vagy lándzsa (877.) alsó felületén maradt meg a konzerválódott koporsófa. Egyedi a 849. sírban megfigyelt rétegződés, ahol a vázcsontok alatt gyapjú, bőr- és faréteget figyeltünk meg.

Az oromdűlői temetőben kivételesnek számít a hat sírban megfigyelt ácsolt koporsó előfordulása, melyekben – egy nő kivételével – férfiakat temettek. A 72. és a 76. sírban a téglalap alakú, lekerekített sarkú koporsó lefelé szűkül, deszkáinak elszíneződő vastagsága 2–4 cm volt. A 950. és a 951. sírban egy hasonló formájú, de szögletes sarkú koporsó lenyomatát figyeltük meg, melynek deszkalenyomata 2 cm vastag volt. A 306. sír ácsolt koporsója a vállnál széles, a lábnál keskeny formát mutatott.

A temetőből négy olyan esetet ismerünk, ahonnan a koporsó lezárásához használt vaskapcsok kerültek elő. Egy infans II. gyermek sírjából (5.) egy-egy vas koporsókapocs került elő a koponya alól, a bal mellkas felső harmadában és a bal lábszárcsont felső vége alól. A sekély mélységű sírban koporsóra utaló elszíneződést nem figyeltünk meg. Az 53. sír egyetlen ácskapcsa a jobb felkar belső oldala mellett feküdt. A sírban megfigyelt koporsó szélének 2,5 cm vastag lenyomata – mint ahogyan már említettük – a koponya mögött egyenes volt lekerekítetett sarkokkal, míg a lábnál félköríves. A 760. sír padmalyának alján, a mellkas két oldalán hat különböző méretű, ácskapocs alakú koporsóvas feküdt a sír tengelyére merőlegesen: egy-egy darab a bal oldalon a váll külső oldala mellett, illetve az alkarcsont külső oldalánál, a jobb oldalon a koponya mellett, a jobb felkarcsont felső vége és a lapockacsont alatt és a jobb könyök belső oldalánál, valamint a jobb kézcsontok és a combcsont között. Belső felületükön – hossz tengelyükre merőlegesen – vasoxiddal konzerválódott famaradvány található. A vaskapcsok jelenléte ellenére ebben a sírban koporsóra utaló elszíneződést nem figyeltünk meg. Végül a 951. sírban egyetlen vas ácskapocs feküdt a bal medencelapát felső szélénél, hegygel lefelé. Belső oldalán és hegyének mindkét oldalán vasoxiddal konzerválódott famaradvány van. A sírban egy nagyméretű (210×40 cm), szögletes sarkú koporsó betöltésének elszíneződését dokumentáltuk.

KIRABOLT ÉS FELDÜLT SÍROK – SÍRRABLÁS

Az előzetes híradásokkal⁴⁵ ellentétben 71 oromdűlői temetkezés esetében (15%) merült fel, hogy a sírt kirabolták.⁴⁶ Többségüknel (kb. 50) nem lehetett megfigyelni a nyesett felszínen a sírrablásra utaló ráásás elszíneződését. Huszonkét aknasír esetében a sírfolt közepén (pl. 135., 341.), a mellkas feletti részen (340.) vagy a sír északkeleti felében/harmadában (pl. 147., 191.) jelentkezett egy, többnyire határozott körvonalú ovális fekete folt. Egyedi jelenség volt az 535. sírnál megfigyelt, a sírfolt közepén keresztben kirajzolódó téglalap alakú fekete elszíneződés. A padmalyos sírok esetében igen ritkán lehetett megfigyelni a rablógödör foltját. A 173. sír aknájának északnyugati oldalához csatlakozott, illetve részben azt vágta egy ovális fekete folt, míg a 345. sír esetében az aknán belül, annak északnyugati harmadában rajzolódott ki egy fekete elszíneződés. Legnagyobb számban a fülkesírok rablógödrei kerültek elő. Gyakran a fülkesírok aknájának délnyugati végében/harmadában (pl. 693., 819.) volt a rablóakna gödrének többnyire fekete vagy szürkésfekete foltja. A sírrablás során többször a sír aknáján belül ástak rá a fülkére (pl. 220., 324., 676.), vagy az akna végét enyhén kiszélesítették (pl. 343., 537., 625., 934.). A 90. sírnál részben az akna délnyugati végéhez kapcsolódott a ráásás, illetve az 57. sírnál a fülke fölött jelentkezett a rablógödör foltja. A fentiek alapján a sírookra a legtöbb esetben rendkívül pontosan áshattak rá, mert többségüknel nem vált el a sír betöltésétől a rablóakna foltja. Ez azt is jelentheti, hogy nem telhetett el hosszabb idő a temetés és a sír kirablása között, mert a két tevékenység következménye, a sír-, illetve a rablógödör betöltése nem vált el egymástól.

⁴⁵ LŐRINCZY 2017, 139.

⁴⁶ A szuperpozíció temetkezéseket nem soroltuk ide, mert azokat nem rablás céljából bolygatták meg.

A rablógödör feltjának előkerülésétől jóval nagyobb számban, közel 40 temetkezés esetében lehetett megfigyelni az aknasír felső rétegében,⁴⁷ a padmalyos (488., 656., 710.) és a fülkesíroknál⁴⁸ az aknában fekvő állatsontok megbolygatott maradványát, ami a sír kirablására utalt. A megbolygatott állatsontok a rablógödör területén kerültek elő.

Legnagyobb számban az emberi váz anatómiai helyzetétől való kisebb-nagyobb eltérése alapján vált bizonyossá a temetkezés kirablása.⁴⁹ A megbolygatott sírok többsége – 35 temetkezés – aknasír volt. Közülük 30 sírból az eltérő mértékben hiányos vázmaradványok alapján a rablás a medencétől felfelé eső területre, a felsőtestre, a mellkasra irányult.⁵⁰ Ezekben a sírokban a medencétől lefelé eső rész – változó mértékben – bolygatatlan maradt, a lábsontok párhuzamosan feküdtek. Ezekből három temetkezés maradványa tért el lényegesen. A 881. sírban az arckoponya, az állkapocs és egy felkarcsont a sírmellékletek egy részével együtt a jobb lábfej előtt, a sír nyugati negyedében került elő, a 679. sírban a vázmaradvány teljesen összekeveredve, míg a 885., fordított tájolású sírban a felsőtest csontjai egy halomban, a sír északkeleti felében, a koponya és néhány borda a jobb combcsont és az északnyugati fal között, magasabb rétegben. Lehet véletlen is, de meg kell jegyeznünk, hogy a 324., 693. és a 721. sírből sem a koponya, sem annak töredékei nem kerültek elő.

A 13 padmalyos temetkezés⁵¹ többségében a rablás ugyancsak a mellkasra irányult, a lábsontok a legtöbb sírban *in situ* helyzetben feküdtek. Huszonhárom fülkesírnál feltételezhetjük a sírrablást,⁵² ezek többsége is a felsőtestet célozta. A medencéig megbolygatott vázak alsó végtagjai – gyakrabban a lábszárcsont, ritkábban a combcsont – anatómia rendben feküdtek. A 220. és a 625. sír kivételnek számítanak, mert mindkét sír fülkéjében a kulcsontoktól lefelé *in situ* helyzetben feküdt a váz, ugyanakkor a 220. sírban a koponya a bal mellkason feküdt, az állkapocs azonban a fülke keleti sarkában – az eredeti helyénél magasabban –, míg a bal felkarcsont nem került elő. A 625. sírban a töredékes koponya a jobb combcsont külső oldala mellett feküdt, hiányzó töredékei az akna délnyugati végéből, a rablóakna betöltéséből kerültek elő. Összegzően azt lehet megállapítani, hogy a szegvári temetőben történt sírrablások döntő többsége a felsőtestre irányult és csak igen kis számban dúlták fel az egész vázat.

A rablással megbolygatott sírokban 36 gyermek (20 infans I., 16 infans II.) mellett⁵³ 35 felnőttet temettek (50–50%). Ez utóbbiak között 9 juvenis (5 nő, 4 férfi), 13 adultus (10 nő, 3 férfi), 3 felnőtt (1 nő, 2 férfi), 9 matusus (4 nő, 5 férfi) és 1 senium férfi volt. A 20 kirabolt női és 15 férfisír azt jelzi, hogy a nemek között ebből a szempontból nem volt markáns különbség.

A kirabolt, megbolygatott temetkezések formáját tekintve minden korosztály esetében minden sírtípus előfordult. Amennyiben helyesen értékeltük a fenti temetkezéseket, a sírrablások a temető teljes területét érintették. Azonban vannak a temetőn belül olyan kisebb területek (pl. L–N/26–29, G–H/19–22 stb.) ahonnan megbolygatott temetkezéseket nem ismerünk.

⁴⁷ A 147., 148., 191., 270., 334., 341., 351., 478., 558., 663., 665., 731., 763., 787., 802., 869., 875., 881., 896., 909., 911. sír.

⁴⁸ A 90., 175., 201., 220., 324., 343., 537., 625., 676., 693., 732., 734., 819., 883., 934., 966. sír.

⁴⁹ Ezek között csupán hat temetkezésnél (57., 147., 324., 535., 693., 802.) tudtuk megfigyelni a koporsó meglétét.

⁵⁰ Az 5., 67., 132., 135., 139., 147., 148., 191., 261., 270., 334., 340., 341., 351., 352., 447., 478., 534., 535., 558., 663., 665., 731., 763., 787., 802., 869., 875., 885., 896., 909., 911., 914. sír.

⁵¹ A 45., 129., 173., 178., 345., 350., 488., 490., 491., 493., 656., 710., 867. sír.

⁵² Az 57., 90., 175., 201., 220., 324., 327., 336., 343., 530., 537., 624., 625., 676., 693., 716., 721., 732., 734., 819., 883., 934., 966. sír.

⁵³ Feltűnő a feldúlt gyereksírok magas száma. Ennek elsődleges magyarázata talán a temető gyermeksírsírainak magas száma, de arról sem szabad elfeledkezni, hogy a temetőben előkerült három bizánci solidus egy gyermek (873.) és két juvenis (761., 855.) és két aranyfűlbevaló a 146. és 866. sírban temetett gyermek melléklete volt. Tehát a kirabolt gyermeksírokban feltételezhetően nemesfém melléklet volt.

ÁLLATMELLÉKLETEK

Részleges állattemetkezések

A temető sírjainak 77%-ából, 358 sírból közel 900 állat maradványa került elő.⁵⁴ Az eltemetett állatok döntő többsége részleges állattemetkezés volt, ahol az állatok nyúzása során, a koponya mellett a bőrben benne hagyott hosszúcsontokat nem bontották ki az ízületeknél, hanem a rádusz és a tibia disztális végén, ferdén kettéhasították. A 96 ló mellett 332 szarvasmarha és 449 kiskérődző csonkolt maradványa került elő a sírokból. A 65 mén, 21 pontosabban nem meghatározható ló és 10 kanca koponyája és lábsontjai mellett 5 adultus mént és 3 kancát egészen temettek el. A nagykerődzők között 115 szarvasmarha, 180 tehén, 36 bika és egy ökör(?) nyúzott maradványa mellett 3 fiatal marha vázmaradványa feküdt a sírokban. A 449 kiskérődző között volt 413 juh, 27 kos, 4 nőtény, valamint 5 kecske és 12 egész juh. Összességében a temető sírjaiból 877 állat részleges maradványa és 22 egész állat került elő. A szegvári állatmellékletes sírokban átlagosan 2,5 állat maradványát helyezték el.

Mivel az állatmelléklet fontos jellemzője, hogy az állat részlegesen eltemetett maradványát vagy egész testét temették el, a fentiek értelmében egyértelmű, hogy a szegvári közösségre az előző típusú temetkezés volt a jellemző. A részleges állattemetkezés – azaz a koponyát és lábsontokat a bőrben hagyva temették el – egyik bizonyítéka az, hogy 175 állat (119 szarvasmarha, 26 ló és 30 juh) farokcsigolyái (többségében anatómiai rendben) kerültek elő a sírokból.

Az eltemetett állatok közel egyharmada (312) – függetlenül az állatfajtól – adultus volt. Ezeket mennyiségben a marháknál a juvenis, a kikérődzőknél az infans, míg a lovaknál a juvenis–subadultus korosztályhoz tartozó állatok követik. Az egyértelműen látszik, hogy az elhunytak mellé fiatal és idős állatokat igen kis számban temettek (8. táblázat).

	<i>Ló</i>	<i>Szarvasmarha</i>	<i>Kiskérődző</i>	<i>Állatszám</i>	<i>%</i>
<i>Foetus</i>	–	5 (1,5%)	12 (2,6%)	17	1,9
<i>Neonatus</i>	1 (1%)	8 (2,5%)	20 (4,3%)	29	3,3
<i>Infans</i>	2 (2%)	55 (16,5%)	125 (26,9%)	182	20,2
<i>Juvenis</i>	18 (17%)	83 (24,5%)	66 (14,4%)	167	18,7
<i>Subadultus</i>	20 (19%)	51 (16%)	20 (4,3%)	91	10,1
<i>Adultus</i>	52 (50%)	91 (27,5%)	170 (36,9%)	313	34,9
<i>Adu.–Mat.</i>	–	9 (2,5%)	3 (0,6%)	12	1,3
<i>Maturus</i>	7 (7%)	26 (7,5%)	30 (6,5%)	63	7,1
<i>Mat.–Sen.</i>	1 (1%)	1 (0,4%)	–	2	0,2
<i>Senium</i>	1 (1%)	–	1 (0,2%)	2	0,2
<i>Ismeretlen</i>	2 (2%)	6 (1%)	13 (2,8%)	19	2,1
	104 (100%)	335 (100%)	460 (100,%)	899	100

8. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A sírok részleges és egész állatmellékleteinek megoszlása

Table 8. Szegvár-Oromdűlő. Distribution of complete and partial animals in the graves by species and age group

⁵⁴ VÖRÖS 2022.

Kiskérődzők

Az állatmellékletek közül legnagyobb számban (460) kiskérődző került elő 294 sírból (63%). Ezeket az állatokat 130 gyermek, 3 meghatározhatatlan nemű juvenis, 101 nő és 59 férfi mellé temették. Életkorukat tekintve 88 infans I., 42 infans II., 38 juvenis, 55 adultus, 50 maturus és 7 senium, valamint 13 felnőtt mellékleteként kerültek elő, legnagyobb számban fülkesírból (118), valamivel kisebb számban akna- (101) és padmalyos sírból (73).

A részleteket tekintve egy kiskérődző 191 sírból került elő, melyek között 177 juh, 9 kos, 1 nőtény, 1 egész állat és 3 kecske volt. Életkorukat tekintve 1-1 foetus és neonatus, 51 infans, 29 juvenis, 8 subadultus, 74 adultus, 2 adultus–maturus, 13 maturus és 12 meghatározhatatlan korú állat volt. Egy-egy kiskérődzőt 93 gyermek, 3 nem meghatározható nemű juvenis, 55 nő és 40 férfi mellé helyezték. Életkori megoszlásuk: 67 infans I., 26 infans II., 25 juvenis, 34 adultus, 30 maturus, 3 senilis és 6 felnőtt. A különböző korú juhok és kosok gyermekek, eltérő korcsoportú nők és férfiak melléklete volt, melyeket 79 fülke-, 67 akna-, és 45 padmalyos sírba temettek el. Az egyetlen maturus egész juhot egy fordított kialakítású fülkében eltemetett maturus nő sírjának aknájában bontottuk ki, 3 adultus kecske részleges maradványát egy infans I. és 2 maturus nő aknasírában, míg az adultus nőtényt egy infans I. gyermek mellett.

Két állat maradványa 62 sírból került elő: 117 juh mellett 5 kos, 1 nőtény és 1 juh váza. Az állatok fele a fiatalabb korcsoporthoz tartozott – 4 foetus (embrio), 6 neonatus (újszülött), 31 infans, 13 juvenis, 4 subadultus –, míg a másik fele az idősebbhez: 54 adultus, 10 maturus, 1 senilis és 1 ismeretlen. A temetések többségében egy-egy fiatal és idős állatot mellékeltek, csak 9 sírban volt azonos (adultus) korcsoportba tartozó juh. Két állatot 21 gyermeknek, 27 nőnek és 14 férfinak adtak mellékletül. A 13 infans I. és 9 infans II. mellett csak 7 juvenis kapott két kiskérődzőt, míg a felnőttek között 14 adultus, 13 maturus és 1 senium mellett 5 ismeretlen korú felnőtt. Őket 23 akna-, 14 padmalyos 25 fülkesírba temették.

A növekvő állatszám mellett csökkenő esetszámot figyelhettünk meg. Az eddigieknél jóval kisebb számban mellékeltek három juhot. A 29 sírban temetett állatok között 77 juh, 1 nőtény, 7 kos volt valamint 2 juh váza. Ezek életkorcsoportjai: 3 foetus, 8 neonatus, 26 infans, 15 juvenis, 3 subadultus, 27 adultus és 5 maturus. Három juhot főleg gyermekek (15) és nők (10) mellé helyeztek. Az ő életkori megoszlásuk: 8 infans I., 7 infans II., 3 juvenis, 5 adultus, 3 maturus, 2 senium, 1 felnőtt. Három juhot 11 akna, 8 padmalyos és 10 fülkesírba helyeztek el mellékletül.

Négy állat maradványa – 27 juh, 3 kos és 2 juh váza – 8 sírból került elő. Ezek többsége fiatal – 1 foetus, 4 neonatus, 13 infans, 5 juvenis. Idősebb állat (7 adultus, 2 maturus) kisebb számban volt. A sírok többségében 3-3 fiatal kiskérődző mellett csak 1-1 idősebb maradványa került elő. Ezeket a fiatal, síronként nagyszámú állatot 2 gyermek és 6 nő (2-2-2 juvenis, adultus, maturus) mellé helyezték el a temetés során 4 fülke-, 3 padmalyos és 1 aknasírban.

Csupán három temetkezésből került elő mellékleteként 5-5 állat: 10 juh, 2 kos, 1 nőtény és 1 juh váza, valamint 1 kecske. Ezen állatok többsége ugyancsak fiatal volt, 1 neonatus, 3 infans, 1 juvenis, 4 subadultus és 6 adultus. Míg a 73. maturus nő aknasírából 3 adultus és 1-1 infans, illetve juvenis állat került elő, addig a 293. senium nő padmalyos sírjából 3 subadultus és 1-1 neonatus, illetve adultus, míg az 517. juvenis nő ugyancsak padmalyos sírjából 2-2 infans és adultus, valamint 1 subadultus.

Egyedülálló egy maturus nő padmalyos sírja (187.) abból a szempontból, hogy ez az egyetlen olyan temetkezés, amelyből 10 kiskérődző – 5 juh, 1-1 kos és kecske (3-3 juvenis és adultus, 1 subadultus) – részleges maradványa került elő, valamint 3 foetus váza.

Kiskérődzőt minden esetben több gyermek és nő kapott mellékletül, de a növekvő számú állat nők mellékleteként került a sírban. Négy és annál több juhot férfiak mellé nem temettek.

A sírokba mellékeltek kiskérődzők kapcsán felmerül a kérdés, hogy az adott sírban az ételmellékletül adott hosszúfartó vajon a sírba helyezett, mellékletül adott juhok valamelyikének a testrésze volt, vagy más, az adott temetkezésben nem mellékelte állattól származhatott. 27 sírban azonos korcsoportú állatot

temettek, mint a mellékletül adott hosszúfartó állata volt. Köztük 6 sírban a keresztcsont nőstény állattól származott, 7 esetben kostól, míg az állatmellékletek esetében a nemet nem lehetett megállapítani. A 130. és a 171. sírban adultus kost adtak mellékletül, és ugyanazon korcsoportból származó állat keresztcsontját is. A temető 12 temetkezésében ugyan fartőt mellékeltek, de az elhunyt sírjában nem találtunk kiskérődző maradványát. 36 esetben más korosztályú állattól származott a fartó, mint amilyen állat részleges maradványát a sírba helyezték. 9 sírből előkerült keresztcsonthez tartozó juh vagy a mellékletül adott állat életkorát nem lehetett meghatározni, így ezekben az esetekben az egyeztetésre nem volt lehetőség.

A fentiek mellett vannak egyedi esetek. A 72. sírban ugyan az ételmelléklet egy adultus kos testrésze volt, de mellékletül a sírba helyezett adultus kosnak megvoltak a farokcsigolyái, tehát nem tartozhatott ugyanazon állathoz. A 76. és a 112. sírban egy adultus nőstény keresztcsontja került elő, míg a sírban egy adultus kos részleges maradványát helyezték el. És végül a 323. sírban egy adultus kecske fartővének maradványai kerültek elő és ugyancsak egy adultus kecske koponyája és lábcsonthoz a feküdtek a sírban.

Összességében 64 esetben biztosan nem azon egyik állat keresztcsontját adták mellékletül, melyet megnyúzva a sírba helyeztek. És az se biztos, hogy a kisszámú, azonos életkorú és nemű juh keresztcsontja a sírből előkerült, vele megegyező korosztályú és nemű állat része volt. Tehát minden, hosszúfartót tartalmazó temetkezés esetében figyelembe kell vennünk még egy kiskérődzőt, amelyet ugyan nem mellékeltek a sírba, de feltehetően a halotti tor során elfogyasztották és legfaggyúsabb részét az elhunyt mellé helyezték halotti útravalóul.

Egy kis kitéréssel arra is utalnunk kell, hogy feltehetően az előbbieken ismertettnél nagyobb számú sírban helyeztek el mellékletként juh részleges maradványát. Gondolunk itt arra, hogy az üres, téglalap alakú objektumokon kívül 87 sírből nem került elő állatmelléklet, ami nem azt jelenti, hogy nem is helyezhettek el legalább még néhány sírban juh részleges maradványát. Igen magas azon gyermektemetkezések száma, melyek sekély mélységben, többnyire földmunka során kerültek elő. Ezek esetében – az állatmellékletes gyereksírok viszonylag magas számának ismeretében – jogosan feltételezhetjük, hogy lehetett köztük nem kis számban juh melléklettel ellátottak. Ezt a véleményt erősítheti az a tény is, hogy ezen sírok – sekély mélységük ellenére – nem voltak mellékletnélküliek: közel 20 sírban került elő kerámiaedény, 3 sírban juh keresztcsont, egy bizánci solidusról (873.) és a gyöngynyakláncokról stb. nem is beszélve. Így ha nem is tudjuk számszerűsíteni, a részleges juhtemetkezések esetében a megismertnél magasabb esetszámra kell gondolnunk.

Ugyanakkor az nem lehet kérdéses, hogy azok a padmalyos (pl. 183.) és fülkesírok (pl. 48.), ahol az akna üresnek bizonyult, állatmelléklet nélküli temetkezések voltak. És ugyancsak nem lehet kérdéses azoknak az aknasíroknak az esete, ahol a sírok mélysége meghaladta a 30–40 cm-t (pl. 110.). Érdekességként jegyezzük meg, hogy az állatmelléklet nélküli felnőttek sírjának döntő többsége fordított tájolású aknasír volt.

Nagykérődzők

A temető 234 sírjából (50%) került elő nagykérődző maradványa, melyek közül 156 sírből csak egy. A 80 tehén, 64 marha és 12 bika életkora igen változatos volt, de többségüket fiatal korukban áldozták fel: 1 neonatus, 28 infans, 54 juvenis, 18 subadultus mellett 39 adultus, 9 maturus, 1-1 adultus–maturus és maturus–senilis, valamint 3 meghatározhatatlan korú. Egy-egy állat részleges maradványát 64 gyermek és 92 felnőtt (3 juvenis, 37 férfi és 52 nő) kapta mellékletül. Életkorukat tekintve a gyermekek között 35 infans I. és 28 infans II. volt, míg a felnőtteknél 26 juvenis, 33 adultus, 22 maturus és 5 senilis mellett 6 felnőtt. Egy-egy szarvasmarha 53 akna-, 31 padmalyos és 72 fülkesírből került elő.

Két szarvasmarha 60 sírban volt, melyek között 65 tehén, 31 marha, 22 bika és 1 ökör részleges maradványa mellett 1 marhaváz került elő. Életkori megoszlásukra az idősebb állatok túlsúlya a jellemző: 2 foetus, 4 neonatus, 11 infans, 22 juvenis és 22 subadultus mellett 41 adultus, 6 adultus–maturus, 11 maturus, valamint 1 ismeretlen korú.

16 sírból két marha, míg egy temetkezésből 2 bika maradványa került elő. Ezek között 8 temetkezésben azonos korúak is voltak, míg 6 sírból előkerült állatok csak azonos korcsoporthoz tartoztak, de eltérő neműek. A többi sírban vegyes korosztályú és nemű állatok csontjai kerültek elő. A 720. sírban infans II. gyermek melléklete egy neonatus marhaváz volt, 1-1 neonatus részleges maradványát nő mellé, míg egyet férfi mellé temettek. A két foetus marha maradványa két maturus férfi melléklete volt.

Két állatot csak 5 gyermeknek adtak mellékletül, míg a többi felnőttek sírjából került elő. A 2 infans I. és 3 infans II. mellett 11 juvenis (9 nő, 2 férfi), 21 adultus nő és 14 maturus (8 nő, 6 férfi), 2 senium (nő, férfi), valamint 7 felnőtt (5 nő, 2 férfi) kapta mellékletül két nagykerődző maradványát, melyek 9 akna, 16 padmalyos és 35 fülkesírből kerültek elő.

Három nagykerődző 16 sírból vált ismertté, melyek között 29 tehén, 1 bika és 16 marha, illetve 2 marha teljes váza volt. Ezek életkori megoszlása közel kiegyenlítettnek tekinthető, mivel volt köztük 2 egész és 1 foetus részleges maradványa és 3 neonatus, 13 infans és 5 juvenis. Az idősebb állatok között 8 subadultus, 11 adultus, 1 adultus–maturus és 4 maturus volt.

Három azonos nemű állatot egy sírban sem mellékeltek, de egy temetkezés kivételével a többiben volt két-két azonos nemű és 8 sírban azonos korú. Ezeket az állatokat 2 gyermek, 10 nő és 3 férfi mellé temették, egy sír fülkéje üresnek bizonyult, nem került elő emberi váz. Három szarvasmarha 1-1 infans I. és infans II., 2 juvenis, 5-5 adultus és maturus, valamint 1 senium melléklete volt, melyek 3 akna, 4 padmalyos és 9 fülkesírből kerültek elő.

Egy-egy sírban volt 4, illetve 5 nagykerődző részleges maradványa. A 187. padmalyos női sírből három különböző korú tehén és egy maturus bika maradványa került elő, míg a 73., torzított koponyás nő aknasírjából 3 subadultus tehén, valamint egy-egy infans marha és adultus–maturus tehéné.

Függetlenül attól, hogy egy-egy temetkezésben hány állatmelléklet volt, a nagykerődzők többségét nők kapták.

Lovak

A temető 77 sírjában temettek el részlegesen vagy egészben lovat. Egy állatot 59 esetben helyeztek sírban, melyek között 8, különböző korú kanca volt. Ezeket 5 gyermek, két nő mellékleteként és az egyetlen egész, juvenis kancát férfi mellé temették el. 12 ismeretlen korú ló döntő többsége gyermekek és férfiak sírjából került elő, csupán a 113. női sírban volt egy állat.

Legnagyobb számban (34) mén részleges maradványa került elő a sírokból. Ezeken kívül öt temetkezés melléklete volt adultus mén teljes váza. A 720. sírban fekvő infans II. gyermeken kívül a többi egész ló – az egy kancával együtt – férfi melléklete volt.

Egy lovat 18 gyermeknek (5 infans I., 13 infans II.) adtak, 10 juvenisnek (5-5 nő és férfi) és 14 adultusnak (1 nő, 13 férfi), valamint 10 maturusnak (1 nő, 9 férfi) és 1 seniumnak (férfi) mellékeltek. Ugyancsak egy-egy lovat kapott 6 felnőtt (1 nő, 5 férfi), akiknek életkorát nem lehetett pontosabban meghatározni. Összességében 18 gyermek mellett 8 nő és 33 férfi kapott mellékletül közel azonos arányban akna, padmalyos és fülkesírba egy lovat.

Két ló 11 temetkezés melléklete volt. Öt sírban 2-2 mént, négy sírban egyet-egyet és velük kancát vagy lovat, míg két temetkezésből 2-2 ló maradványa került elő, melyeknek több mint fele adultus volt. A két lóval temetett 11 férfi döntő többsége az idősebb korosztály tagja volt és többségüket fülkesírba temették.

Három-három ló nyüzött maradványát 5 temetkezés tartalmazott. Az öt sírban 12 mén és egy kanca csontjai, valamint két kanca váza került elő. Két sírban (755., 760.) 3-3 adultus mén, a 33. sírba a kanca mellé két maturus mént, míg a 734. sírba 1-1 ló és mén részleges maradványait helyezték a kanca mellé. A 759. sírban két subadultus és egy adultus mén koponyája és lábcsontjai feküdtek. Három-három lovat 2-2 adultus és maturus férfi, valamint egy juvenis mellé temettek padmalyos és fülkesírba.

Négy ló koponyája és lábcsontjai csak 2 sírból került elő. Az 540. padmalyos sírban fekvő juvenis férfi mellé két mén, egy kancát és egy ló részleges maradványait, míg a 870. fülkesírban temetett adultus nő mellé három mént és egy lovat helyeztek el.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy míg az öt egész mén mellé több lovat nem helyeztek a sírba, addig a három egész kanca közül kettő esetében a sírból még két-két ló részleges maradványa került elő.

Az állatmellékek összetétele

Az előkerült állatmellékek együttes értékelését az állatmaradványok száma és összetétele mellett az elhunytak életkora és neme, valamint a sírtípusok alapján érdemes összevetnünk (9. táblázat).

<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>	<i>Esetszám</i>	<i>Juh</i>	<i>Marha</i>	<i>Ló</i>
<i>Infans I.</i>	–	103	121	44	5
<i>Infans II.</i>	–	53	65	37	13
<i>Juvenis</i>	Nő	30	43	39	4
<i>Juvenis</i>	Férfi	15	15	14	15
<i>Adultus</i>	Nő	49	62	71	5
<i>Adultus</i>	Férfi	21	22	15	23
<i>Maturus</i>	Nő	30	55	48	2
<i>Maturus</i>	Férfi	28	33	31	24
<i>Senium</i>	Nő	4	10	6	–
<i>Senium</i>	Férfi	6	6	6	5
<i>Felnőtt</i>	Nő	9	13	15	1
<i>Felnőtt</i>	Férfi	7	7	6	7
<i>Összesen</i>		355	449	332	104

9. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az elhunytak életkora, neme és az állatmellékek
Table 9. Szegvár-Oromdűlő. Distribution of animal grave goods by species, age group, and sex

Gyermekek állatmellékelei

A gyermekek között csak 1 juhot mellékeltek 47 infans I. gyermek és 7 infans II. gyermek mellé. Ezek többsége aknasír volt. Egy szarvasmarha maradványa egyenlő arányban, 11–11 infans I. és infans II. gyermek különböző típusú sírjából került elő, közel azonos számban. Ugyanakkor egy-egy ló csak két infans I. (15., 699.) és egy infans II. (710.) gyermek padmalyos sírjában volt.

Két juhot magában egyetlen gyereksír sem tartalmazott, ellenben hármat 2 akna (571., 663.) és 3 fülkesírba (172., 543., 898.) adtak az elhunyt mellé. Egy-egy juhot és marhát 31 sírba (18 infans I., 13 infans II.) temettek. Ezek többsége már összetett – 16 fülke, 11 padmalyos – sír volt és csak 4 került elő aknasírból. Egy juhot és egy lovat az 550. padmalyos sírban temetett infans I., valamint négy infans II. gyermek 2-2 padmalyos és fülkesírjába tettek melléketül (194., 339., 726., 743.). Két marha egy infans I. gyermek fülkesírjából (197.) került elő.

Ahogy nő az állatmellékek száma, úgy csökken az esetszám. Három állat – 1 juh és 2 marha – csak egy infans II. gyermek fülkesírjában (732.) volt. Két kiskérődző és egy marha három infans I. és két infans II. gyermek aknasírjából került elő. Két juh és egy ló két infans II. gyermek padmalyos sírjának (107., 748.) mellékelete volt.

Négy állat csak hét temetkezés melléklete volt. Három juh és egy tehén három infans I. gyermek aknasírból (114., 173., 334.) került elő, 3 juh és 1 ló a 286. és a 757. sírból, 2-2 juh és 1-1 marha, illetve ló két infans II. gyermek sírjából (624., 933.).

Öt állat – 3 juh, 1-1 marha, illetve ló – a 112., 121. sírból került elő, míg a 3 juh mellett két marha a 692. sírból. Igen vegyes összetételben 6 állat négy sírban volt. Két juh, 3 marha és 1 ló részleges maradványa a 322. aknasírból került elő egy infans II. gyermek mellékleteként, 4 juh és 2 marha (838.), 3 juh, 1 marha és 2 marhaváz (541.), illetve 3 juh, 1 marha és 1-1 marha, illetve ló a 720. sírban. Ez utóbbi három temetkezés fülkesír volt.

Juvenis koriúak állatmellékletei

Egyetlen juvenis nő (150.) kapott 1 juhot, két kiskérődző maradványát egyetlen fiatal sírja sem tartalmazott. 17 temetkezésben volt 1-1 juh és marha koponyája és lábsontjai, melyek közül 12 fülke- és 5 aknasír volt. Egy juh és 1 ló került elő a 113. női sírból. Két szarvasmarha maradványát három nő sírjában (555., 586., 694.) adták mellékletül, 1 marhát és 1 egész lovat a 200. sírban fekvő férfinak.

Azok a sírok, melyekben három állatot mellékeltek, igen vegyes összetételűek voltak: 3 juh a 881. sírban, 2 juh és 1 marha az 554. és a 707. női sírban, 1 juh és 2 marha a 288., 762. női sírban volt, és ugyancsak két sírban (1., 967.) 1-1 juh, marha és ló maradványa. Egy juh és 2 ló hiányos csontjai a kirabolt 90. fülkesírből kerültek elő, míg 3 marha a 349. sírból, 2 marha és 1 ló a 666., 1 egész és 2 részleges ló a 734. sírból.

Négy állatmelléklet öt temetkezésből eltérő összetétellel került elő: 2-2 juh és marha három sírből (340., 544., 890.), míg 2 juh, 1-1 marha és ló a 201. és 4 ló az 540. sírből. Ugyancsak négy temetkezés tartalmazott 5 állatmellékletet, melyek összetétele ebben az esetben is változatos: 2-2 juh és marha, 1 ló maradványa a 697. sírből került elő, 3 juh és 2 marha a 761., 3 juh és 1-1 marha és ló a 736. és a 855. sírből. Hét állat nemcsak a gyereksírok esetében, de a felnőttek esetében is ritkának számít. Négy juh és 3 marha a 730., valamint 5 juh és 1-1 marha és ló az 517. sírban volt.

Adultus koriúak állatmellékletei

A felnőttek közül 49 adultus nő és valamivel kevesebb, mint fele, 21 férfi kapott állatmellékletet. A nők között ketten-ketten kaptak 1, illetve 2 juhot, nyolcan 1 marhát. Ennél több, 1-1 juh és marha 7 sír melléklete volt, 2 marha négy temetkezésé. Három sírből 2 juh és 1 marha maradványa került elő, míg kilenc nő 1-1 juhot és 2-3 marhát kapott. Három juh és 1 marha a 463. sírban volt, öt temetkezés tartalmazta 2-2 juh és marha maradványát, míg 1 juh és három marha a 132., 188. sír mellékleteként került napvilágra. Négy juh és 1 marha a 714. sírban volt, 3 juh és 2 marha a 721. és a 937. temetkezésben. Egy-egy sírből 4 juh és 2 marha (848.) került elő, valamint 3 juh, 2 marha és 1 ló (690.), illetve 2 juh, 1 marha és 4 ló (870.).

Az adultus korukban elhunyt nőkkel szemben a férfiak között csak négy olyan személy volt, akinek nem mellékeltek lovat, ellenben két sírban (333., 335.) csak egy-egy egész lovat temettek el. Egy férfi kapott 1 juhot, ketten 1-1 juhot és marhát, négyen 1-1 juhot és lovat, az 500. sírban 2 juh és 1 ló, míg a 202. sírban 1-1 ló és marha, a 81. és a 343. sírban 1-1 juh, marha és ló maradványa feküdt, míg a 100. sírban az egész ló mellett 2 részleges marha. Két sírba adtak (531., 626.) az elhunyt mellé 1-1 lovat és marhát, valamint 2 juhot. Ugyancsak két temetkezés (731., 900.) tartalmazott 2 lovat és 1-1 marhát és juhot. Három lovat és 1-1 marhát, illetve juhot a 755. és 760. sírba temetett férfi mellé fektettek.

Maturus elhunytak állatmellékletei

A maturus koriúak között közel azonos számban kaptak állatmellékletet nők és férfiak. A 30 nő közül három mellől 1-1 juh került elő, két aknasírban (165., 323.) részleges, a fordított kialakítású 917. fülkesír

aknájában egész állat volt. Négy másik temetkezés tartalmazta 1-1 marha maradványát, míg 5 sírban 1-1 juh és marha jelentette az állatmelléketeket. Kivételes a 268. és a 889. sír, amelyből 1-1 ló, valamint 2, illetve 1 juh került elő. Ahogy nő az állatmelléletek száma, úgy csökken az esetszám: két sírban volt 2 juh és 1 marha, 4 sírban 1 juh és 2 marha. Magas az egyedi esetek száma: az 585. sírba 3 juh 1 marha maradványát helyezték, a 176. sír 1 juhot, 3 marhát, míg 2 juhot és 3 marhát a 196. és a 347. temetkezés tartalmazott. Egy-egy sírban volt 4 juh, 2 marha (111.), 3-3 juh és marha (693.), 4 juh és 3 marha (130.) 5-5 juh és marha (73.) és végül 10 juh és 4 marha (187.).

A férfiak esetében egy-egy állat a 964. fülkesírban (juh), a 679. aknasírban (marha) volt, két juh a 950. fordított kialakítású fülkesír aknájában. A 670. és a 770. sírban 1-1 ló részleges maradványa volt az állatmelléklet, míg a 85. a 492. és a 892. sírból a ló mellett 1-1 juh is előkerült. Egy-egy juh és marha három temetkezésből vált ismertté, a 763. sírből 1-1 marha és ló. Három állat maradványa nyolc sírban volt az alábbi összeállításban: 1 juh, 2 marha (198., 879.), 2 juh, 1 marha (139., 542., 815.), 1 juh és 2 ló (545., 960.) és 1-1 juh, marha és ló. Egy temetkezésből került elő 1 juh és 3 marha, míg a 65. és a 137. sírből 1-1 juh és marha, valamint 2 ló. Két temetkezésből 5 állat maradványa, 2 juh és 3 marha (179.), továbbá 2-2 juh és marha valamint 1 ló (350.). Egy egész ló mellett 2-2 ló és marha, valamint 1 juh részleges maradványa a 33. fülkesírből, 2-2 ló és juh, 3 marha az 539. padmalyos sírből, míg 3-3-3 ló, marha és juh részleges maradványát az ugyancsak padmalyos 759. sírba helyezték el. A matusus férfiaknak több mint a felét fülkesírba temették és csak negyedét padmalyosba, illetve aknasírba.

Senium és meghatározhatatlan korú felnőttek állatmelléletei

Összesen 10 senium elhunyt kapott mellékletül különböző állatmelléleteket. Egy-egy női sírban volt 2-2 juh vagy marha, a 293. sírban 5 juh és 1 marha, a 108. sírban 3-3 juh és marha. A hat férfisír közül az 58. sírban 1 lovat mellékeltek, a 189. és a 876. sírban 1-1 juhot és marhát és egy-egy sírban 2 marhát (306.), 1-1 juhot és marhát, 2 lovat (76.) valamint 1 marhát, 2 lovat és 3 juhot (879.).

A pontosan nem meghatározható korú felnőtt nők sírjai közül kettőben 1-1 juh és marha volt, egy temetkezésben 2 marha, két sírban 1 juh és 2 marha, a 888. sírban 2 juh és 1 ló, a 723. sírban 2-2 juh és marha, 3 juh és 2 marha a 329., míg 2 juh és 3 marha a 324. sírban.

A felnőtt, fegyveres férfiak között a 903. sír halottjának 1 marha melléklete egyedülálló a többi férfi változatos összetételű és nagyszámú állatmelléleteihez képest. A többiek sírjában 1-1 juh és ló volt (650.), 1-1 marha és ló (561.), 2 juh és 1 ló (800.), 1-1 juh, marha és ló (777.), 1-1 juh és ló, 2 marha (676.), 2-2 juh és ló, valamint 1 marha (700.) volt.

Számszerűen a legtöbb állat – 10 juh és 4 marha – a 187. padmalyos sírban, 5-5 juh és marha a 73. sírban, míg 3-3-3 juh, marha és ló a 759. sírban volt. Külön-külön tekintve az állatokat a már említett 187. sírből 10, különböző életkorú juhon kívül három sírből került elő 5-5 juh. A nagykerődzők esetében közel 20 temetkezésben mellékeltek 3-3 marhát, de csak a 187. sírban volt 4, és a 73. sírban 5 állat. A lovak esetében 10-nél több temetkezésben volt 2-2 ló, 5 sírban 3, míg az 540. férfi és 870. női sír mellékletként került elő 4-4 ló.

A kiemelkedően nagyszámú állatmelléletek – függetlenül az állatfajtól – az egyetlen aknasíron kívül (73.) padmalyos vagy fülkesírokból kerültek elő.

A temető sírjainak többségére az állatmelléletek jellemzőek, de négy korosztály tagjainak – a többiekhez képest – kisebb számban adtak. Míg az elhunytak 87–97%-át – kortól és nemtől függetlenül – állatmelléletekkel látták el, addig az infans I. gyermekeknek és a senium nőknek csak a 65%-a, az infans II. gyermekek és a felnőtt férfiak 77%-a kapott állatmelléleteket.

Az általánostól eltérő, kisszámú állatmelléletek

A nagyszámú állattól elkülönülő egyik eset az öt, kecskének meghatározott kiskerődző. Egyedüli állatmellékletként 2 matusus nő (165., 323.) és egy infans I. gyermek (169.) aknasírjában fordult elő. A másik

két kecske közül az egyik a legnagyobb állatmelléklettel rendelkező matusus nő (187.) egyik melléklete volt, míg az ötödik egy juvenis nő hét állata közül az egyik. Ugyanígy szükséges megemlítenünk, hogy a négy nőténynek meghatározott kiskérődző egy-egy infans I. és II., valamint egy-egy juvenis leány és fiú melléklete volt.

Az előbbiekkal ellentétben nagyobb számban kerültek elő kosok a sírokból. Ezek az állatok 23 temetkezés egyik melléklete volt. Gyermekek, nők és férfiak mellé egyaránt temették, de többségük nők és azon belül az adultus korúak mellől kerültek elő. Két-két kos – egyéb állatok mellett – három temetkezés melléklete volt, 1-1 adultus, matusus és senium nő padmalyos sírjában tártuk fel.

Ugyancsak nagyszámú nagykerődzőt határoztak meg bikának. A 34 állat közül csak igen kevés került elő gyermekek mellől, többségük matusus, illetve adultus nők melléklete volt, akiket fülke- és padmalyos sírban temettek el.

Mint már láttuk, a temetőre a részleges állatmellékletek kiemelkedően magas száma jellemző, de ezek mellett 22 egész állatot is eltemettek a sírokban. Legnagyobb számban juhokat mellékeltek, ezen belül 5-5 foetus és neonatus állatot, valamint egy matusus korút. Ez utóbbit a 917., matusus nő fordított kialakítású fülkesírjának aknájába temették, míg három magzat vázát a 187., matusus nő padmalyos sírjába. Ugyancsak egy magzat váza feküdt a 692. fülkesírban, infans II. gyermek, valamint egy-egy magzat és újszülött bárány egy juvenis férfi fülkesírjának (855.) aknájában. Ezekon kívül négy sírban (121., 130., 293., 933.) volt egy-egy neonatus egész állat. Az egész állatokat három infans II. gyermek (121., 692., 933.), három matusus (130., 187., 917.) és egy senium nő (293.), valamint egy juvenis férfi (855.) mellé temették.

A nagykerődzők közül 1 marha váza volt egy infans II. gyermek fülkesírjában (720.) és 2 állat egy infans I. gyermek ugyancsak fülkesírjában (541.).

A lovak 8,2%-át egészben temették el. Az egy juvenis kanca mellett 2 adultus kancát és 5 adultus mént mellékeltek egy akna-, 3 padmalyos és 4 fülkesírban. Az egy infans II. gyermek (720.) mellett 2 juvenis férfi (200., 734.), 4 adultus (100., 333., 335., 930.) és egy matusus férfi (33.) melléklete volt egész ló. A fentiek alapján látható, hogy az egészben eltemetett kis- és nagykerődzők nők és gyermekek sírjaiból kerültek elő, míg a lovak férfiak mellől.

A sírformák és az állatmellékletek

A temető 58 aknasírjában csak 1-1 állat feküdt, melyek többsége juh, illetve marha. 40 aknasírból került elő 2 állat, melyek összetétele 1 kiskérődző és 1 marha vagy ló. És igen kisszámú azon aknasírok száma, amelyekben több nagytestű állat maradványát helyezték el.

A padmalyos temetkezések között 27 esetben csak egy-egy állat volt a sírban, nagyobb számban juh, kisebb számban marha, illetve ló. Meg kell jegyeznünk, hogy egyetlen ló egy akna és egy fülkesír mellett öt padmalyos temetkezésből került elő. 24 sírban volt két állat, ezek döntő többsége egy-egy juh és marha, igen kis számban juh és ló, valamint két marha.

Csökkenő esetszámban, csak 11 padmalyos sírban volt három állat az aknában: 1 juh, 2 marhával vagy 2 juh 1 lóval. Ugyancsak 11 sírből került elő 4 állat: 3 juh és 1 marha, 2-2 juh és marha, valamint juh, marha és ló változó számban. Kiemelkedik az 540. sír, amelyben 4 részleges ló maradványa feküdt. Három-három temetkezés tartalmazott 5-6-7 állat maradványát, az összetétel változó, de mindig magas az állatok között a juhok száma. A 759. sír 3-3 juh, marha és ló maradványát tartalmazta, míg a 187. sír 10 juhot és 4 marhát.

Fülkesírban 20 esetben került elő 1-1 juh vagy marha. 52 sír aknájában temettek 2 állatot, melyek többsége 1-1 juh és marha, kisebb számban került elő 1 juh és 1 ló, valamint 2 marha vagy 2 juh. Három állatot 33 sírba mellékeltek. Ezek többsége síronként 2 juh és 1 marha, illetve 2 marha és 1 juh. Kisebb számban került elő 3-3 juh vagy marha, illetve 1 juh és 2 ló. Hasonlóan kisszámú azon sírok száma,

amelyikben 1-1 juhot, marhát és lovat helyeztek el. Meg kell jegyeznünk, hogy 3 állatot tartalmazó sírok egyharmadában került elő ló maradványa.

Négy állat csak 12 temetkezés melléklete volt. Ezek összetétele igen változatos: 2-2 juh és marha, 2 juh és 1-1 marha és ló, valamint 1-1 juh és marha 2 lóval. Itt már a sírok többségében temettek lovat is. Tizennégy sírból került elő 5 állat: 3 juh, 2 marha, vagy fordítva. Kisebb számban fordult elő 1-3 ló ugyanannyi marhával vagy juhval. Hat állatot öt sír tartalmazott, melyekben 3-3 juh és marha, valamint változó számban juh-marha és ló volt. Végül a 759. sírban 4 juh és 3 marha került elő, illetve a 187. sírban 4 ló, 2 juh és 1 marha.

A halott és a vele temetett állatmelléklet térben történő elválasztása

A szegvári temető szinte minden sírjában megfigyelhető a halott és a vele eltemetett állatmelléklet térben történő elválasztása, ami az elhunyt elválasztását szolgálta az aknában (vagy annak felső szintjén) elhelyezett állatmellékletektől. Ennek változatos formái az aknasírok esetében az akna két hosszoldalában kivájt fülek, valamint a kétoldali padkás vagy vállas sírok, illetve a padmalyos és a fülkesírok kialakítása.

A szegvári temető padmalyos és fülkesírjaiban az aknának a padmaly és a fülke felé eső végénél, közvetlenül a száj előtt az akna betöltésétől sötétebb, sokszor fekete színű, barna pöttyös, zsíros tapintású betöltést lehetett megfigyelni. Ez az összegöngyölt állatbőr maradványára utal, amivel elzárták a padmaly és a fülke száját. Ebben a bőrben sosem találtunk benne hagyott állatcsontokat. Több sír esetében megfigyeltünk valamilyen merevebb anyagnak, pl. deszkának a fülke szájához való támasztását is, mert az állatbőrt jelző betöltés a fülke szájánál függőleges síkban végződött. A néha előforduló keresztirányú vájat a fülke szája előtt is deszka egykori meglétére utal.⁵⁵

A padmaly száját elzáró fekete betöltés belső oldala sokszor egyenes, ami a koporsó egykori jelenlétére utal.

Állatmaradványok helyzete a sírokban

A szegvári temető sírjaiban előforduló nagyszámú állatmelléklet és az ezeket tartalmazó sírok magas számának következtében igen nehéz azok síron belüli helyzetét rendszerezni. A honfoglalás kori lómaradványok sírban történt elhelyezése is számos variációt mutat, melyek folyamatos értelmezése és újra értelmezése a mai napig tart.⁵⁶ A kora avar kori sírokban elhelyezett állatmellékletek értelmezésénél a 10. századi lovastemetkezések ugyan mintaként szolgálhatnak, de több szempont alapján csak igen nagy fenntartásokkal szabad párhuzamban állítanunk a két korszak eltérő állatfajainak és eseteinek értelmezését. Itt nem csak arra gondolunk, hogy míg a 10. században szinte csak lovakat adtak mellékletül, addig a 6–7. századi sírokba az ugyancsak részlegesen eltemetett szarvasmarhák, juhok és lovak mellett egész lovakat is temettek. Ugyanakkor fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a 10. századi fejtési gyakorlat eltért a kora avar kori csonkolt változattól, aminek hatása lehetett az állatbőrök összehajtogatására és síron belüli elhelyezésére is.

Ezek mellett lényeges szempont az állatcsontok sírbeli helyének értelmezésénél a sírgödörök alakja, amire Türk Attila és Langó Péter hívta fel a figyelmet.⁵⁷ Ezt az észrevételt a 6–7. századi tiszántúli temetkezések esetében azzal kell kiegészítenünk, hogy a ránk maradt, általunk megfigyelt állatmaradványok helyzete bizonyos mértékben másodlagos. Míg a 10. században a lókoponyát és lábcsontokat leggyakrab-

⁵⁵ Pl. 81., 100. sír: LŐRINCZY–STRAUB 2005, 139; LŐRINCZY 1993, 90, Abb. 8. A fülkét elzáró lap sose készült kőből, mint ahogy azt a szegvári 100. sír esetében írták (VIDA 2003, 304, Fig. 37. képaláírás).

⁵⁶ Pl. VÖRÖS 2001; VÖRÖS 2013; TÜRK–LANGÓ 2019.

⁵⁷ TÜRK–LANGÓ 2019, 55.

ban a sír alján találjuk, kisebb számban az emberi vázon, a koporsón vagy egy vékony rétegű betöltésen,⁵⁸ addig a tisztántúli kora avar kori temetkezéseknél ez igen ritkán fordult elő. Az akna- és a padmalyos sírok igen kis százaléknál került elő a kiskérődző csontmaradványa a sír alján.⁵⁹ Az aknasíroknál leggyakrabban a koporsó felett, magasabb szinten fordultak elő, a füles és a kétoldali padkás síroknál a keresztbefektetett fákra helyezték az állatmaradványokat. A padmalyos síroknál az akna aljára vagy azon hagyott, a padmalyból kitermelt, különböző vastagságú betöltésre helyezték az állatmellékleteket, a fülkesír esetében a fülkéből kitermelt és az akna alján maradt, eltérő vastagságú betöltésre és igen ritkán az akna aljára.

Az idők során a koporsó, a keresztgerendák megroppanása után a felettük fekvő állatcsontok elmozdultak, megcsúsztak a sír közepe felé. A padmalyos sírok esetében az állatcsontok a padmaly száját elzáró állatbőr zsugorodása következtében az akna betöltése és vele együtt a padmaly szája közelében fekvő állatcsontok megcsúsztak a padmaly irányában. A padmalyos síroknál feltételezhető oldalirányú mozgással szemben a fülkesírok esetében hosszirányú, a fülke felé történő elmozdulás feltételezhető. Ezek figyelembevételével érdemes a sírokban elhelyezett és az ásatás során megfigyelt, fotón és milliméterpapíron készült rajzon dokumentált állatcsontok sírbeli helyzetét értelmezni és értékelni. Legegyszerűbb azon szegvári temetkezések értékelése, melyekből csak egy állat maradványa került elő.

Egy állatmellékletes sírok

Az állatmellékletes temetkezések 35,7%-ában, azaz 99 sírban volt csak egy állat. A temetkezésekből előkerült állatkoponya és lábcsontok sírbeli helyzete alapján az alábbi típusokat lehet elkülöníteni.

- 1) Leterített típus (34. kép). A 27 eset jellemzője, hogy a mellső lábcsontok közel párhuzamosan feküdtek, de mindig a koponya mögött, míg a hátsók a mellsőktől távolabb, többnyire a padmalyos és fülkesír aknájának délnyugati harmadában (pl. 53., 140., 142., 178., 915., 447., 758., 553.). A mellső és hátsó láb közötti távolság sokszor az akna hosszától függött, a felnőttek sírjában távolabb (pl. 670.), míg a gyermekek rövidebb aknájában közelebb, ritkán egymáshoz érve feküdtek (pl. 123., 699.). A mellékelt állatok 50%-a marha volt, mellettük 4 ló és 9 juh maradványa feküdt 21 gyermek és 4 nő, valamint 2 férfi sírjában. Ennek a típusnak a „rövidebb” változata, amikor két fülke (709., 770.) és egy padmalyos sír (788.) aknájában az állat mellső két lába a koponya két oldalánál feküdt, míg a két hátsó nem messze ezek mögött, közel párhuzamosan.
- 2) Kiterített típus (35. kép). Három aknasírban (135., 935., 946.) egy-egy nő felett kerültek elő egy marha csontjai úgy, hogy az emberi koponya felett feküdt az állatkoponya az emberrel azonos tájolásban, mögötte a két mellső láb, míg a hátsók a sír délnyugati végében.
- 3) Kitérített típus (37. kép). Ilyen esetet hat aknasírban figyelhettünk meg, amikor az állatkoponya a sír egyik végében középen feküdt, a két mellső láb a koponya mögött, a sír két oldala mellett, míg a két hátsó láb csontjai a sír másik végében szintén a sírfalak mellett. A lábcsontok ilyen fekvése arra utal, hogy a kitérített bőr és az arra nehezdedő betöltés a lábcsontokat a sír két hosszoldalához nyomta. A 116., a 261. és 299. aknasírban az elhunyt lába felett, fordított tájolásban feküdt a marhakoponya, míg a 754. sírban azonos tájolásban az emberi koponya felett. A 914. és a 951. sírban a juhkoponya fordított tájolásban a jobb combcsont felett került elő, a négy láb csontjai mögötte, a két sírfal mellett.
- 4) Összehajtott típus (36. kép). Tizenhét temetkezésben az állat mellső és a hátsó lábai egymás mellett feküdtek az állatkoponya mellett, részben az alatt. Az összehajtott állatbőrre utaló koponya és lábcsontok egy csomóban, viszonylag kis helyen kerültek elő akna (pl. 346., 421.), padmalyos (pl. 331., 468.) és fülkesírban (pl. 98., 719.). Ennél a típusnál az állatok fele fordított, negyede azonos tájolással feküdt, negyedében az állatkoponya a sír tengelyére merőlegesen. Ennél a típusnál – itt és a további-

⁵⁸ TÜRK-LANGÓ 2019, 55.

⁵⁹ Lásd a következő fejezetet.

akban – az állatok tájolását a koponya fektetési iránya mellett a koponya és a lábcsontok egymáshoz viszonyított helyzete alapján határoztuk meg.

- 5) Egyedi esetek. Az 58. aknasírban a bal oldalán fekvő lókoponya a senium férfi koponyája felett, az emberi vázzal azonos tájolásban feküdt, míg a négy láb a sír ellenkező, délnyugati harmadában, végében volt. A 917. sírban egy maturus nő fordított tájolású sírjában egy egész juh vázmaradványa feküdt a lábcsontok felett, az emberi vázzal azonos tájolással.

Az egy állatot tartalmazó sírok között 41 esetben az állatcsontok – a koponya és a lábcsontok – fekvése megegyezett az emberi váz tájolásával, 30 temetkezésben irányításuk fordított volt, míg a többi sírban a sír tengelyére merőlegesen feküdtek. A különböző bolygatások következtében 41 sírban az állatcsontok eredeti helyzetét nem lehetett megállapítani.

A két nagyobb esetszámú – kiterített és összehajtogatott bőrös – állatmaradványok nem köthetők egy állatfajhoz, és azokat egyaránt fektették azonos tájolással és fordítva is.

Két állatmellékletes sírok

Két állat a temető 117 sírjából, az állatmellékletes temetkezések 32,6%-ából került elő. Ezek között 20 temetkezésben az állatcsontok eredeti helyzete a különböző bolygatások következtében nem volt megállapítható, ugyanakkor az egy állatot tartalmazó temetkezéseknél – az állatcsontok pozíciója alapján – megállapított típusok ebben az esetben is megfigyelhetők annyi kiegészítéssel, hogy az egy-egy sírban elhelyezett két állat maradványa leggyakrabban eltérő, ritkán sorolható azonos típusba. Meghatározónak mindig a nagytestű állat koponya és lábcsontjainak helyzetét vettük figyelembe, mivel 83 sírban a második állat juh volt és ezek bőrének többsége összehajtogatva került sírba. Annál a 17 sírnál, amelyekben 2 juh maradványa került elő, és nem egyforma helyzetben, ott a nem összehajtott bőr csontjainak helyzete volt a mérvadó.

- 1) Leterített típus. A legnagyobb esetszámban (48) fordult elő. Jellemzői – a rövid változattal együtt (pl. 717., 174.) – megegyeznek az előbbieken leírtakkal. 34 sírban szarvasmarha koponyája mögött kerültek elő a mellső lábcsontok, míg a hátsók a mellsőktől távolabb, és a mellettük előkerült juh maradványa 26 sírban összehajtott formára utal, míg 8 esetben megegyezett a marha csontok helyzetével, azaz leterítve helyezték el.

Hét sír tartalmazott részleges lótemetkezést, melyek többségénél a mellső és a hátsó lábcsontok helyzetéből kiindulva, – a kengyelek és a hevedercsat helyzete alapján – a végtagok közé fektették a nyeret (pl. 85., 726.). Hat sírban a második állat juh volt, a hetedikben marha, ezek csontjai összehajtott állapotra utaló helyzetben kerültek elő. Két-két marha hat temetkezésből került elő (pl. 330., 532., 586. (34. kép 5), melyekben mindkét állat csontjai leterített állapotra utaló helyzetben feküdtek. Az e típushoz tartozó marhák és lovak többségét – függetlenül a sírtípustól – azonos (29), és csak kisebb számban (19) fordított tájolással fektették a sírba. Két juhbőrt leterítve csak három temetkezésben mellékeltek. Az ehhez a típushoz tartozó állatmellékleteket egyaránt elhelyeztek akna, fülke és padmalyos sírban, gyermekek, nők és férfiak mellé.

- 2) Kiterített típus. Az ide sorolt 13 temetkezés közül a juhcsontok mellett 5 sírban ló maradványai kerültek elő (77., 550., 743., 889., 892. (35. kép 4), 8 sírban marha (63., 126., 144., 147., 151., 538., 556., 867.). Az összehajtott helyzetre utaló juhmaradványok akna és padmalyos sírban volt, az egyetlen kiterített juh az egyetlen fülkesír aknájában (556.). Ennél a típusnál minden lovat azonos tájolásban fektettek, a marhák közül hármat azonos, a többit ellentétes irányban, gyermekek, nők és férfiak sírjaiban egyaránt.
- 3) Kitért típus. Ezt a temetkezési formát öt sírban figyelhettük meg (252., 306., 641., 744., 876. (37. kép 2–4)). Ezeknél a marhakuponya a sír vagy az akna egyik végénél középen feküdt, a két mellső láb a

koponya mögött a sír két oldala mellett, míg a két hátsó a sír másik végében szintén a sírfalak mellett. Négy sírban a marha mellett egy-egy juh, míg a 306. sírban egy másik marha összehajtott helyzetre utaló maradványa került elő. A 252. és a 641. sírban a kitömött marhabőrt fordított tájolásban fektették, a másik három sírban az emberi vázzal azonos irányban. A kis esetszám ellenére meg kell jegyeznünk, hogy sem padmalyos sírből, sem gyermek mellékleteként nem került elő kitömött marha.

- 4) Összehajtott típus. Tizenöt temetkezésben – mint ahogy az előzőekben már leírtuk – az összehajtott állatbőrre utaló koponya és lábcsontok egy csomóban, viszonylag kis helyen kerültek elő 12 fülke (pl. 134., 637., 672.), két padmalyos (124., 200.) és egy aknasírban (801.). A sírok többségében egy-egy marha és juh összehajtott bőrére utaló maradványát 6 esetben fordított, míg 2 esetben azonos tájolással helyezték el a halotthoz képest, illetve 2 ízben a sír tengelyére merőleges irányban fektették. Két marha koponyája és lábcsontjai három nő fülkesírjának aknájából (134., 547., 555.) fordított irányban kerültek elő. A 124. sírban két juh lábcsontjai és koponyája az emberi vázzal azonos irányban volt, míg a 200. padmalyos sírban fekvő lóváz mögött kibontott, összehajtott marhabőrben hagyott koponya a lóval együtt az emberi vázzal azonos irányban került elő. Az állatmellékletnek ezt a típusát többségében nők kapták (8), kisebb számban gyermekek (124., 344., 672., 853., 801.) és csak két férfi (200., 936.).
- 5) Egyedi esetek. A 756., matusus nő padmalyos sírjának aknájában bal oldalára dőlt marhakoponya feküdt az emberi vázzal megegyező tájolásban, míg az állat négy lába a sír közepén, illetve délnyugati harmadából került elő. Hasonló helyzetben egy ló csontjai fordultak elő az 58. senium férfi sírjában. Egy másik, egyedi helyzetű ló maradványa a 68. sírből került elő, ahol az adultus férfi jobb karcsontja felett fektették az adultus állat mellső két lábának csontjai, részben rajtuk, másrészt mögöttük fektették a lókoponya. A két hátsó láb a sír délnyugati végéből került elő, átlósan. A vas hevedercsat és a két kengyel helyzete alapján a lókoponya és a két hátsó lóláb között fektették a nyereg. A lábcsontok között fekvő lókoponya helyzete nemcsak az oromdülői temetőben egyedi, de a tiszántúli kora avar kori lovastemetkezések között is párhuzam nélküli.⁶⁰ Az ebből a sírből előkerült juhcsontok a ló hátsó lábcsontjai felett, összehajtott állapotra utaló helyzetben voltak.

Végül meg kell említenünk a 930. padmalyos sírt, amelyből az emberi vázzal azonos tájolásban fekvő egész ló került elő összehajtott bőrre utaló juhcsontokkal. A 166. egyoldalú padkás sír déli sarkában a halottal ellentétes tájolásban egy marhakoponya feküdt, mögötte a két mellső láb csontjai, a két hátsó láb a bal alkarcsontokkal egyvonalon a padkán fektették. A sírban egy juh összehajtott állapotra utaló csontjai az emberi lábcsontokon fektették.

Három állatmellékletes sírok

Az oromdülői temető 60 sírjából, az állatmellékletes temetkezések 16,9%-ából került elő három állat, közülük csupán 7 sírban (pl. 90., 139., 343.) fektették az állatcsontok másodlagos, bolygatott helyzetben. Az állatmaradványok pozícióját ezeknél a temetkezéseknél is – hasonlóan az előzőekhez – a nagytestű állatok csontmaradványainak helyzete alapján határoztuk meg azzal a megjegyzéssel, hogy azokban a temetkezésekben, ahol két vagy három nagytestű állat maradványa került elő, ott azokat vagy azonos módon (leírva vagy kiterítve) fektették a sírba, vagy egy állat maradványa került elő a három nyújtott típus egyikéként, a többi összehajtott állapotban fektették a sírba. Csupán négy olyan temetkezés volt, ahol mindhárom állat nagytestű volt (56., 349., 666., 734.), és öt olyan, amelyekből csak juhek maradványai kerültek elő (172., 543., 571., 663., 881.).

⁶⁰ A lócsontok ilyen pozíciója igen ritka a 10. századi honfoglaló magyar lovassírok között is (Türk–Langó 2019, 53. j.).

1) Leterített típus (34. kép). A 31 sír között 7 temetkezésből került elő ló, négy sírban marhával és juhval együtt (81., 666., 877., 967.), három sírban csak juhval (500., 545., 748.). A marhacsontok helyzete a 967. sírban megegyezett a lómaradványokéval, míg három sírban összehajtott állapotra utaló helyzetbe feküdtek. A juhbőrök többsége összehajtván került a sírban, csupán a 700. sírban mellékelte két juh maradványa feküdt a lóval azonos módon, leterített típusra utalóan. Négy temetkezésben az állatmaradványok irányítása megegyezett az emberi váz tájolásával, míg három esetben azzal ellentétes volt. Hat férfin kívül csak a 748. sírban fekvő infans II. gyermek mellé terítettek le lóbőrt.

Két-két marha és egy juh 13 temetkezésből került elő (pl. 345., 493, 490.), ezekben mindkét állat csontjai leterített állapotra utaló helyzetben feküdtek. Nyolc sírban fekvő juh maradványait is leterítve helyezték el, csak öt sírban kerültek elő a juhcsontok egy csomóban, összehajtott helyzetre utalva. Tíz sírban az állatok fektetési iránya azonos volt a sír tájolásával és csak három esetben fordított (288., 879., 883.). Meg kell jegyeznünk, hogy három nő ellenkező oldalon kialakított fülkesírjában (727., 753., 762.) mellékeltek azonos tájolásban 2-2 marhát és egy-egy juhot.

Hét sírből kerültek elő azonos tájolással 1-1 marha és 2-2 juh csontjai. A kiskérődzők közül négy csontjai leterített, három esetben összehajtott helyzetre utalóan feküdtek. Egy juvenis nő sírjában (349.) 3 marhát azonos tájolással, míg két infans II. gyermek sírjában (172., 543.), három juhot fordított irányban mellékeltek.

- 2) Kiterített típus (35. kép). Ebbe a típusban 6 temetkezés sorolható. A juhcsontok mellett 4 sírban ló (1., 107., 268., 800.), 2 sírban marha (708., 858.) maradványai feküdtek. Az azonos tájolásban fektetett nagytestű állatok mellett összehajtott helyzetre mutató juhmaradványok 5 padmalyos és 1 aknasírban voltak.
- 3) Kitömött típus. Ezt a temetkezési formát négy sírban tudtuk dokumentálni. Az aknasírok egyik végén fekvő koponya mögött a sír két hosszoldala mellett előkerült lábcsontok utaltak erre a típusú temetkezésre. Két sírban azonos tájolásban 1-1 marha mellett 2-2 juh leterített helyzetű bőrre utaló csontjai kerültek elő, míg a 740. sírban 2 marha és 1 összehajtott helyzetű juhbőr maradványa. A 663. sírban három juh fordított tájolású maradványát valószínűsítjük.
- 4) Összehajtott típus (36. kép). Kilenc temetkezésben marha, háromban ló, míg egyben juh koponyája és mellső, valamint hátsó lábcsontjai feküdtek egy csomóban. Egy-egy összehajtott lóbőrre utaló csontmaradványok és hasonló helyzetben fekvő 1-1 marha és juh csontjai a 777. sírből kerültek elő, míg egy-egy temetkezésből 2 ló és 1 juh (960.), illetve 1 ló és 2 juh maradványa (888.). Hasonló helyzetben feküdt négy-négy sírban 1-1 marha és 2 juh (337., 696., 728., 815.), illetve 2 marha és 1 juh koponyája és lábcsontjai (71., 198., 348., 655.). Összehajtván csak az 56. sírba helyeztek el 3 marhabőrt. Ló maradványait 2 esetben fektettek a halottal azonos irányban, marhát 1 sírban, míg 6 sírban a marhákat és egyben a lovat, valamint egy másik sírban a három juhot fordított tájolással. A 815. aknasír kivételével a többi fülkesíros temetkezés volt, melyek többségében nőt (6) és férfit (5) temettek.

Négy állatmellékletes sírok

A temető 32 sírjában mellékeltek négy állat maradványát, az állatmellékletes sírok 8,8%-ában. Az állatok pozícióját itt is a nagytestű állatok csontmaradványainak helyzete alapján soroltuk be a már a meghatározott típusokba azzal a megjegyzéssel – ami igaz az előzőekre is –, hogy sok sírban az állatmaradványok helyzete átmenetként is értelmezhető, mivel nehéz eldönteni pl. a rövid gyermeksírok esetében, hogy leterített vagy kiterített helyzetre utal-e az állatcsontok fekvése.

- 1 Leterített típus (34. kép). A 11 sírban megfigyelt típus közül 6 sírből került elő lómaradvány, 5 temetkezésből marha – vegyes állatösszetétellel. Két ló és 1-1 marha, illetve juh maradványai a 76. és a 137. sírban voltak, 1-1 ló és marha 2-2 juhval három temetkezésben (201., 624., 933.), míg 1 ló és 3 juh a 757. sírban. A lócsontokhoz hasonlóan a 76. és a 933. sírban a marha csontjai is hasonló helyzetben

feküdtek, míg a juhbőrök minden esetben összehajtvá kerültek a sírokba. A már említett, lóval együtt előkerült marhát is tartalmazó 2 síron kívül 5 temetkezés tartalmazott marhát és juhot. Négy sírban volt 2-2 marha és juh (328., 433., 544., 723.) a 334. sírban 1 marha és 3 juh. E temetkezések többségében a marhák mellett a juhok bőrét is leterítették. A ló- és marhabőröket a 201. és a 433. sír kivételével a halottal azonos tájolással fektették le a sírokban.

- 2) Kiterített típus. Kilenc temetkezés sorolható ebbe a típusba, ahol a juhcsontok mellett 2 sírban (286., 626.) ló maradványai kerültek elő, 7 temetkezésben marháé. A 176. sírban 3 marha mellett 1 juh csontjai voltak, a 171., 177. és a 746. sírban 2-2 marha és juh, míg a 114., 463. és a 585. sírban 1 marha és 3 juh. A 286. sír kivételével az azonos tájolásban fektetett ló és marha mellett leterített, kiterített és összehajtott helyzetre utaló juhmaradványok kerültek elő.
- 3) Összehajtott típus (36. kép). Tizenkét temetkezésben marha, háromban ló koponyája és mellső valamint hátsó lábsontjai egy csomóban feküdtek. Két-két összehajtott ló bőrre utaló csontmaradványok és hasonló helyzetben fekvő 1-1 marha és juh csontjai a 65. és a 900. sírből kerültek elő, míg az 540. temetkezésből 4 ló maradványai, mind azonos tájolással. Hasonló helyzetben feküdt 3-3 sírban 3-3 marha és 1-1 juh (128., 132., 188.), illetve 2-2 marha és 2-2 juh koponyája és lábsontjai (182., 340., 890.). A többi, hasonló helyzetben elhelyezett marhát már említettük a leterített, illetve a kiterített lovassírok (137., 624., 626.) ismertetésénél.

Meg kell említenünk, hogy a 100. sírban az egész lovat fordított tájolással helyezték a fülkesír aknájába és mellé három összehajtogatott marhabőr ugyancsak fordított irányítással. A négy állatot tartalmazó temetkezések többségében (19) a juhmaradványok összehajtott helyzetre utalóan kerültek elő a sírokból.

Öt állatmellékletes sírok

Az állatmellékletes sírok 5,5%-a, azaz 20 temetkezés tartalmazta 5 állat maradványát.

- 1) Leterített típus (34. kép). Hat sírban 1 ló maradványa volt, vele egy vagy két marha, illetve két vagy három juh (121., 350., 531., 736., 855.), a 700. sírban 2-2 ló és juh 1 marhával, míg két sírban 3-3 ló és 1-1 marha és juh (755., 760.). Míg a juhbőrök többsége összehajtvá, addig a nagytestű állatok mindegyike azonos tájolásban került elő. Ezekén kívül négy sírban feküdt 3-3 marha koponyája és lábsontjai, valamint 2-2 juh (179., 196., 324., 347.), míg egy temetkezés tartalmazott 2 marhát és 3 juhot (721.). Ezeknél két sírban (179., 324.) a nagykerődzőket fordított irányítással, három temetkezésben azonos tájolással temették el a halottal, a juhok csontjai összehajtott állapotra utaló helyzetben feküdtek a 721. sír kivételével, ahol bolygatott állapotban voltak.
- 2) Kiterített típus. Csak két temetkezés tartalmazta 1-1 ló koponyáját és lábsontjait kiterített helyzetre utaló elrendezésben. A halottal azonos irányítású ló mellett a 112. sírban 1 marha és 3 juh összehajtott bőre került elő, a 697. sírban a fordított tájolású ló mellett 2 marha leterített, míg 2 juh összehajtott fekvésre utaló csontjai voltak. Ennél az állatszámnál csupán a 731. sír volt bolygatott.
- 3) Összehajtott típus (36. kép). A már említett két lovassír mellett, melyek hajtogatott marhabőrt tartalmaztak, négy olyan sír volt, amelyből 2 marha mellett 3 juh került elő. A nagy- és a kiskerődzők csontjai egyaránt összehajtott helyzetre utaló fekvésben voltak, három temetkezésben a halottal (692., 761., 937.) azonos tájolással, míg a 329. sírban a tájolásukat nem lehetett meghatározni.

Hat állatmellékletes sírok

Hat állat maradványa 12 sírből, az állatmellékletes sírok 3,1%-ából került elő. Ezeknél és a további temetkezéseknél az egy síron belül előforduló állatok nagy száma megnehezítette a típusba sorolást. Ezekben a sírokban az állatbőrök többségét leterítve vagy összehajtvá helyezték el.

- 1) Leterített típus. Négy sírban lócsontok maradványai kerültek elő leterített helyzetre utaló fekvésben, háromban marhacsontok. A 322. és a 690. sírban 1-1 ló mellett 2, illetve 3 marha és/vagy juh csontjai feküdtek, a 897. sírban 2 ló, 1 marha és három juh maradványai. A 33. sírban az egész ló mellett 2 ló leterített, 2 marha és 1 juh összehajtott bőrre utaló koponyája és lábcsonthai feküdtek. Három sírban 2-2 marha leterített és 4-4 juh összehajtott bőrre utaló csontjai voltak (111., 838., 848.).
- 2) Kiterített típus. A 108. és a 293. sírban fekvő marhacsontok helyzete alapján ezt a típust valószínűsítettük. A marhák mellett 3, illetve 5 juh összehajtogatott bőrnek lefektetett csontmaradványai kerültek elő a sírokból.
- 3) Összehajtott típus. A már említett 33. és 322. sír mellett az 541. sírban 2 marhaváz mellett 1 marha és 3 juh összehajtott bőrre jellemző csontjai feküdtek.

Hét állatmellékletes sírok

Ahogy eddig is látható volt, a növekvő állatmellékletek száma mellett csökkenő esetszám figyelhető meg. Hét állatot már csak 5 temetkezés (1,4%) tartalmazott.

- 1) Leterített típus. A 730. fülkesír aknájában, egy juvenis nő mellékleteként 3 marha és 4 juh azonos tájolású, leterített állapotra utaló csontjait bontottuk ki.
- 2) Kiterített típus. Mindhárom temetkezés, melyben kiterítve helyezték el a nagytestű állatok maradványát, padmalyos sír volt. Az 517. juvenis nő aknájában azonos tájolásban 1 ló került elő, mellette 1 marha és 5 juh összehajtott bőrre utaló maradványa. Az 539. sírban fekvő maturus férfi részleges állatmellékleteit a 2 ló mellett 3 marha és 2 juh hajtogatott helyzetre jellemző maradványai jelentik. A 130. sírban fekvő maturus nőnek 3, fordított tájolású marhabőr mellett 3 leterített juhbőrt és egy egész juhot mellékeltek.
- 3) Összehajtott típus (36. kép). Egy adultus nő sírjában (870.) 4 ló, 1 marha és 2 juh ellentétes irányban fektetett maradványai kerültek elő.

Kilenc-tizennégy állatmellékletes sír

Hétnél több állat maradványát a temető 3 sírja tartalmazott.

- 1) Leterített típus. A 759. sírban 3 azonos tájolású ló mellett 3-3 marha és juh összehajtott állapotra utaló csontjait bontottuk ki. A 73. sírban azonos tájolású 5 marha maradványa mellett 5 juh összehajtogatott helyzetre jellemző koponyája és lábcsonthai feküdtek. Míg a 187. padmalyos sír aknájában 4 marha azonos irányú csontjai mellett 10 juh összehajtott állapotra jellemző maradványa került elő.

*

Összefoglalva az állatmaradványokra vonatkozó adatokat és megfigyeléseket, 184 sírban fekvésük megegyezett az elhunytával, míg 103 temetkezésben ellentétes irányú volt. Azonos tájolással fektették az állatmaradványokat 56 akna-, 61 fülke- és 67 padmalyos sírban. Fordított irányban helyezték közel azonos számban a fülkesírok aknájában (64), valamint az aknasírok esetében valamivel többen, mint felében (32). Nagy különbség a padmalyos temetkezéseknél mutatkozik, ahol csupán 7 sír tartalmazott az elhunyttal ellentétes irányba fektetett állatmaradványokat.

Az állatmaradványok tájolása és pozíciója között az alábbi összefüggéseket lehetett megfigyelni. Az eltérő és az azonos tájolással leterített állatbőröket tartalmazó temetkezések ugyan jelentős számú eltéréssel váltak ismertté, de ha az arányukat vizsgáljuk, realisabb képet kapunk egymáshoz viszonyított helyzetükről. Míg a leterített állatmaradványok közel azonos arányban kerültek elő különböző tájolással, addig a kiterített állatbőröket háromszor annyi esetben fektették azonos tájolással, mint ellentétesen, és

a kitömött és összehajtogatott változat kétszer annyi esetben került elő fordított tájolással. Ugyanakkor az elhunytak életkora és az állatmaradványok pozíciója között nincs jelentős különbség, csupán néhány százalékos eltérést lehet megállapítani.

Az elhunytak neme és életkora valamint az eltérő tájolású állatmaradványok között nem találtunk markáns különbséget. A különböző korcsoportú elhunytak közel azonos arányban kaptak azonos és ellentétes tájolással mellékelt állatmaradványokat. Amit talán érdemes kiemelni, hogy a nők mellé közel másfélszer annyi esetben fektettek azonos tájolással állatmellékleteket és hasonló arányban a gyermekek mellé ellentétes tájolással.

A fentiek alapján a szegvár-omrodülői temetőben az állatmellékletek sírba helyezésének nem volt kötelezően előírt formája, rögzült hagyománya. Hogy ki miért, hány és milyen állatot kapott mellékletül, és azokat hogy helyezték el a sírba, arra az állatmaradványok vizsgálatából nem kaptunk egyértelmű magyarázatot.

A sírokból előkerült állatcsontok igen változatos fekvése alapján felmerül a kérdés, mennyire volt egyedi, egyszeri döntés eredménye azok helyzete és mennyiben szisztematikus, előírt, tudatos tevékenység eredménye.

A részleges állatmelléklet egy sajátos változata – a halott mellé helyezett juhbőr (38. kép)

Az előzőekben bemutatott temetkezések közös jellemzője, hogy az elhunyttól térben elválasztották a vele eltemetett állatmellékletet, melynek helye az aknasíroknál a felső szint volt, a padmalyos és a fülkesírok esetében maga az akna. Ugyanakkor ezek mellett a szegvári sírokban előfordult egy-egy olyan temetési rítus, amely a Kárpát-medencei avar kori temetkezési szokások között⁶¹ eddig ismeretlen volt. Ilyen például az a rítuselem, amelyet 35 sírban, a részleges állattemetkezéseket tartalmazó sírok 10%-ban lehetett dokumentálni. Ezekben a részleges állatmaradvány – az elhunyttól elválasztva fekvő állatmellékleteken kívül – közvetlenül az elhunyt mellett, a halottól nem elrekesztve került elő.⁶²

Ezekben a sírokban mindig kiskérődző – 38 juh és 3 kos – maradványát temették. A temetkezések többségében – az elhunyttól elválasztott állatokon kívül – 1-1 állatot mellékeltek, a 329. és az 535. sírban 2 juh részleges maradványát, míg a 73., és a 759. sírban hármat. A két vagy három állatbőrt a sírban egy helyre, egymás mellé, alá fektették.

Tizenegy sírban a juhkoponya a bal oldalán feküdt többnyire északkeleti irányban. Az állat lábcsontjai szorosan egymás mellett kerültek elő, a koponya alatt, mögött, illetve mellett. Hét sírban a jobb oldalán volt a koponya, három temetkezésben az állkapcsán. A lábcsontok ezekben az esetekben is az előbb leírt helyzetben feküdtek. A sírok többségében az összehajtott állatbőrt jelző, egy csomóban fekvő juh lábcsontok és koponya – a kisszámú kivételtől eltekintve – a sír alján, a koporsó vonalán kívül feküdt.⁶³

Huszonkilenc sírban az állatcsontok helye alapján a közvetlenül az elhunyt mellé temetett juhbőrt a koporsón kívül, a láb vagy a fej felőli végéhez helyezték. Az általánostól eltérően – amikor a koporsó láb felőli vége elé már nem fért el az összegöngyölt juhbőr – a juhcsontok a 65., 150., és a 165. sírban a koporsó láb felőli vége felett kerültek elő, míg a 267. sírban ehhez hasonló lehetett a helyzet, de ennél a temetkezésnél a koporsó vonalát nem tudtuk megfigyelni.

A 16 aknasír közül 13 esetben a részleges juhtemetkezés a sír délnyugati, lábfelőli végében került elő, többnyire a lábfej csontjai előtt (pl. 1., 65., 713.), ritkán fölötte, a 731. és 849. sír déli sarkában, illetve a 351. sír északkeleti végében. A 7 padmalyos temetkezés közül 5 sírban a padmaly délnyugati végében

⁶¹ TOMKA 1992.

⁶² 1., 33., 65., 72., 73., 76., 114., 137., 150., 165., 187., 194., 199., 252., 267., 268., 329., 337., 340., 347., 348., 351., 535., 544., 545., 600., 684., 707., 713., 717., 731., 736., 759., 849., 940. sír.

⁶³ Meg kell jegyezni, hogy csak a 268. padmalyos sír esetében jegyeztük fel, hogy a koponya és a lábcsontok mellett előkerültek az anatómiai rendben fekvő farokcsigolyák is.

a lábfejek csontjai előtt feküdtek a juhcsontok (pl. 268., 600.), míg 2 esetben az északkeleti végében, a koponya mögött (pl. 759.).

A 12 fülkesír közül 11 esetben a fülke északkeleti végében, a koponya mögött vagy a fülke délkeleti, illetve északnyugati fala mellett (pl. 33., 76., 137.). A 348. sírban egyedi a juhcsontok előkerülési helye: a fülkében, az emberi lábsontok felett feküdt a juhkoponya, míg az állat lábsontjai a bontás során a halott jobb és baloldala mentén kerültek elő, a sír alja felett 15–20 cm-re.⁶⁴

Mint az előbbieken már említettük, a fülkesíroknál a fülke szájánál kerültek elő a juhcsontok, a padmalyos síroknál az elhunyt bal oldala mellett, a padmaly szájánál. Az állatsontok helye arra utal – az aknasírok esetében is –, hogy az összegöngyölt juhbórt (a kerámiaedénnyel együtt) a koporsó elhelyezése után, a fülke és a padmaly elzárása előtt tették a sírba.

Az így mellékelt állatok több mint fele (23) a fiatal korcsoportba tartozott (1 foetus, 2 neonatus, 12 infans, 5 juvenis, 3 subadultus), a többi az idősebb korosztályhoz (13 adultus, 2 matusus és 3 ismeretlen). Egy-egy kost a 150. sírban egy juvenis nő mellé temettek, a 76. és a 759. sírban egy matusus, illetve senium férfi mellé. Ezeknek az állatoknak a levágása és megnyúzása során is a rádiusz és a tibia disztális végét hasították ferdén ketté (csonkolt változat). Kivételt jelent a 165. sír, ahol egy kecske részleges maradványát adtak mellékletül, illetve az 535. sír, ahol egy egész bárányt.

Közvetlenül az elhunytal – de a koporsón kívül – eltemetett állatot 6 gyermek (4 infans I. és 2 infans II.) mellé temettek. A felnőttek között 9 férfi (2 adultus, 6 matusus, 1 senium) volt és 19 nő (7-7 juvenis és matusus, 5 adultus). Egy felnőtt nemét és pontos korcsoportját nem lehetett meghatározni.

Az elhunytak életkora, neme és sírjuk különböző típusa, valamint a mellékletként velük temetett kiskérődzők életkora között nem találtunk összefüggést, azaz a különböző kialakítású sírokban eltemetett gyermek és felnőtt egyaránt kapott a temetése során fiatal és idősebb állat maradványát.

Részleges lovastemetkezések

Mint már említettük, a temető 77 sírjában tártunk fel egy vagy több ló maradványát.⁶⁵ Hetvenhat esetben meghatározható volt a felszerszámozott ló neme és életkora, a 870. sírban négy, maradandó felszerelés nélkül mellékelt ló maradványait bontottuk ki. A felszerszámozott lovak között az idősebb korúak voltak többségben (41 adultus, 8 matusus, 1-1 matusus–senium, senium) a fiatalabb korosztály kisebb számban volt képviselve (1 neonatus, 2 infans, 10 juvenis és 12 subadultus). Közöttük döntő többségében mének voltak (48 részleges+5 egész) és a 3 egész kanca mellett 7 részleges, valamint 14 pontosan nem meghatározható nemű ló.

Változó összetételű felszereléssel 70 sírból került elő felszerszámozott ló. Bár 17 sírban egynél több ló maradványa feküdt, ennek ellenére minden temetkezésben csak egy ló volt a lovagláshoz szükséges maradandó szerszámmal ellátva.

Felszerszámozott lovat 42 sírba adtak mellékletül, melyek közül ugyan hármat rablás dült fel, de a megmaradt leletek között – ha töredékesen is –, zabla, kengyel, hevedercsat is előkerült.⁶⁶ Az említett, az általános lovasfelszereléshez tartozó leleteken kívül ugyan kis számban, de voltak a sírokban kiegészítő, a lovaglást biztonságosabbá, kényelmesebbé tevő, bizonyos szempontból figyelmességet és kényelmet

⁶⁴ Erre az egyedi helyzetre több magyarázat is lehetséges. Felmerülhet az, hogy ebben az esetben is eredetileg a fülke szájánál helyezték el a juhbórt, de az idők során megcsúszva – esetleg állatjárat következtében – kerültek lejjebb a fülkében. Mi inkább azt tartjuk valószínűnek – bármennyire is párhuzam nélküli –, hogy az állatbórt a temetés előtt a koporsóra fektették fordított irányban, azaz a juhkoponya a koporsó lábfelőli végére került.

⁶⁵ A 231. objektumban, sekély mélységben előkerült adultus korú kanca vázmaradványának a temetőhöz tartozása igen kérdéses, nem számoltunk vele.

⁶⁶ 1., 33., 68., 76., 77., 81., 85., 90., 100., 121., 137., 194., 201., 202., 220., 333., 335., 350., 492., 500., 539., 540., 545., 624., 626., 650., 666., 697., 700., 720., 726., 731., 755., 759., 760., 777., 855., 877., 897., 900., 930., 960. sír.

get is igénylő, maradandó anyagból készült tárgyak. Annak ellenére, hogy a lovassírok döntő többségében – a leletek tanúsága szerint – nyeretget is eltemettek, a kengyelszíjak leszorítására szolgáló, agancsból faragott hengerek, szíjfeszítők és csatok, valamint a nyeregdeszkára szerelt Ω alakú vas szíjvezetők igen kis számban kerültek elő, ritka leletnek számítanak. Tizenhat temetkezés közül csak egy-egy sírból került elő agancsból faragott csat és henger, Ω alakú szíjvezető együtt (960.), agancshenger és vas szíjvezető (897.) továbbá két sírból agancs szíjfeszítő és nyeregre szerelt szíjvezető (65., 540.).

A fentiekén kívül 16 sírból került elő díszes fejkantár. A veretes fejkantárral ellátott lovak közül csak 7 állaton volt veretes farhám, és csak öt esetben tudtunk megfigyelni szügyhámra utaló leleteket.

A felszerszámozott lovak között a nagyszámú mén mellett (26 adultus, 6 maturus, 4 subadultus) 3-3, különböző korcsoportú kanca és nem meghatározható nemű ló került elő. A temetkezések többségében egy-egy ló volt, míg a felszerszámozott állat mellett 10 sírban még egy ló maradványa feküdt (76., 90., 137., 539., 545., 700., 731., 897., 900., 960.), 4 sírban kettő (33., 750., 755., 759.), míg az 540. sírban három.

A felszerszámozott lovak többsége felnőtt férfi – 15 adultus, 10 maturus, 2 senium, 3 felnőtt, 6 juvenis – temetkezésből került elő. Rajtuk kívül 1 juvenis nő (1.) és 5 infans II. gyermek (121., 194., 624., 720., 726.) mellé temettek veretes lószerszámmal ellátott lovat. Ezeket az állatokat 9 akna, 10 padmalyos és 23 fülkesírba mellékeltek.

Öt mén és két kanca fejkantárja és farhámja (33., 121., 333., 335., 700., 755., 760.) volt díszített, melyek közül két kancát (33., 333.) és egy mént (335.) egészben temettek el. Az állatok között megtalálhatóak a különböző életkorcsoportúak (1-1 juvenis és maturus, 2 subadultus, 3 adultus). Az így felszerszámozott lovat 5 adultus, 1-1 maturus és felnőtt férfi, valamint egy infans II. gyermek (121.) mellé fektettek. Az elhunytakat 2-2 akna és padmalyos, valamint 3 fülkesírba temették.

20 sírból hiányosnak mondható felszereléssel kerültek elő a mellékletül eltemetett lovak. Tizenkilenc sírban ugyan volt vaszabla – többnyire a ló fogai között – de 15 ló mellől nem került elő vaskengyel,⁶⁷ míg három sírból (770., 892., 933.) csak egy-egy példány. A 763. sír esetében ezt talán a temetkezés kirablása magyarázza, míg a 967. sírban csak egy hevedercsat jelzi a ló felszerelését. A zablával ellátott lovastemetkezések közül hét sírból vaskengyel nélkül került elő hevedercsat (65., 200., 268., 322., 517., 531., 670.), ugyanakkor a három, csak egy kengyelt tartalmazó temetkezésben a felszerelésnek ez a darabja sem volt. Kengyel és hevedercsat nélkül, de zablával együtt került elő csont szíjfeszítő az 550. és a 748. sírban. Hasonló darab volt a 65. sírban zablával és hevedercsattal. A hiányos, de igen változatos összetételű felszerelés bemutatását a 200. sírral zárhatjuk, amelyből egy egész ló került elő zablával és hevedercsattal, de kengyel nélkül.

A hiányos szerszámzatú lovak között minden korosztály képviselve van. A három kanca mellett 12 mént és 5 nem meghatározható nemű lovat adtak mellékletül. Ezeket az állatokat 8 gyermek és 12 felnőtt (4 juvenis, 1 adultus és 7 maturus) mellé temették. A két infans I. és 6 infans II. gyermeket, valamint 4 nőt és 8 férfit 11 padmalyos, 6 akna és 3 fülkesírban temették el.

Hét sír esetében (15., 339., 343., 561., 676., 734., 736.) nem lehetett eldönteni, hogy eredetileg sem mellékeltek-e felszerelést vagy a bolygatás, illetve a rablás olyan mértékű volt, hogy a szerszámzat valamennyi darabja megsemmisült, eltűnt.

A felszerszámozás eltérő mértékét, a felszerszámozott lovak életkorát és nemét, valamint a tulajdonosuk életkorát és nemét együtt vizsgálva az elhunytaknak kialakított sírformával nem találtunk közöttük szoros összefüggést. Csak annyi állapítható meg, hogy leggyakrabban felnőtt férfiak mellé temettek idősebb méneket.

⁶⁷ 65., 107., 112., 113., 200., 268., 322., 517., 531., 550., 670., 710., 743., 748., 889. sír. A 65. és a 870. sír kivételével ezek a temetkezések csak egy lovat tartalmaztak.

Egészlovas temetkezés (39. kép)

A szegvári lovak 8,2%-át egészben temették el. Egy juvenis kanca (333.) mellett 2 adultus kancát (33., 734.) és 5 adultus mén (100., 200., 335., 720., 930.) hasra fektetve helyezték a sírba. Négy ló koponyája az állán előre nézve feküdt (33., 333., 335., 930.), míg 3 sírban ugyancsak az állán, de jobb irányban elfordítva (100., 200., 720.) került elő. Egyedül a 720. sírban fekvő ló nyakcsigolyái voltak függőlegesen, koponyája magasan a fekete, zsíros tapintású betöltésen feküdt. A fej elfordítását minden bizonnyal a többinél rövidebb sír, illetve a sírba fektetett többi állat helyigénye indokolta. Valamennyi lovat a hasára fektették, hármat enyhén átlósan (33., 100., 720.), a 100. és a 200. sírban kissé a bal oldalukra dőlve. A mellső lábak anatómiai rendben, de változatos elrendezésben kerültek elő, a hátsók szintén anatómiai rendnek megfelelően a medencecsont két oldalán. Az egész lovat tartalmazó temetkezések közül csak a 734. sírt dúlták fel.

Az egész állaton kívül csak a 33. és a kirabolt 734. sírban helyezték 2-2 ló részleges maradványát. A 333. és a 335. sírban csak egész lovat fektettek, a többi sírban változó összetételű és mennyiségű kis- és nagykérdőző maradványai kerültek elő.

A 200. sír kivételével – melyből csak zabla került elő, kengyel nem – a többi ló mellett 2-2 kengyel is volt. Hurkos fülű kengyelpár feküdt a 100., 335. és a 720. sírban, míg a 333. sírban csak egy darab, a 33. sírban vegyes típusúak kerültek elő, a 930. sírből viszont hosszúfülű kengyelpár. Veretes fejkantár és farhám három lovat díszített (33., 333., 335.). Kivételes esetnek számít a 335. aknasír, amelyben a ló fektetési szintjén íjmerevítő agancslemezek feküdtek és vasnyílhegyek egy csomóban.

Egész lovat 1 akna- (335.), 4 fülke- (33., 100., 720., 734.) és hármat padmalyos sírba (200., 333., 930.) temettek, ötöt azonos tájolással (33., 200., 333., 335., 930.), míg hármat fordítottan. Az egészben mellékelt lovakat egy kivétellel (720.) felnőtt férfiak kapták: 2 juvenis (200., 734.), 4 adultus (100., 333., 335., 930.) és 1 maturus (33.).

Összefoglalva az egészlovas temetkezésre vonatkozó adatokat csak annyi állapítható meg, hogy – egyes kivételektől eltekintve – ezek az állatok adultus ménnek voltak és felnőtt férfiak mellé temették őket.

A lószerszám helyzete

A szegvári temetőben is az volt az általános gyakorlat, hogy a lovakat – függetlenül attól, hogy részlegesen vagy egészben helyezték a sírba – felszerszámozva temették el. Azonban néhány sírban ettől eltérő esetet dokumentáltunk, azaz a lovat nem felszerszámozva temették el, mert a zabla nem a ló fogai közül került elő. Így például a 81. fülkesír aknájának déli sarkában feküdt a zabla a lókoponya bal oldalától 25 cm-re, az 500. sírban a mén homlokcsontján keresztben, az 531. sír ménjének az orrán, míg a 889. sírban a ló koponyája mellett.

A lószerszám mellékelésének egy másik rétegét jelenti az előbbiektől is eltérő eset, amikor is a ló nélkül eltemetett férfi (903.) jobb lábszárcsontján, valamint a 951. sírban fekvő nő jobb combcsontján került elő egy-egy zabla.

Szerszámzat nélküli lovassírok

Öt temetkezésben (286., 690., 757., 870., 888.) az elhunyt mellé maradandó anyagból készült felszerelés nélküli lovakat temettek. Ezekhez sorolhatjuk az 58. sírt, amelyből a ló mellől egy vas ácskapocs és egy vaskarika töredéke került elő, valamint a 699. sírt, ahonnan csak egy vascsat. A zabla, kengyel nélküli lovassírokból különböző korú – neonatus, infans, subadultus és adultus – kanca, mén és nem meghatározható nemű ló maradványa került elő.⁶⁸ Egyedülálló egy adultus nő fülkesírja (870.), amelyből négy,

⁶⁸ A három legfiatalabb – neonatus és infans – lovat maradandó szerszámzat nélkül temették el.

különböző korú ló részleges maradványa került elő. A felszerelés nélkül eltemetett lovak mindhárom sírtípusban előfordultak, 3-3 gyermek és nő, valamint egy férfi mellékleteként.

ÉTELMELLÉKLETEK

Juh hosszúfartó (40–41. kép)

A tiszántúli kora avar kori temetkezésekben ritka a csontos ételmelléklet, de ahol megtalálható, ott döntő többsége juh keresztcsontja (sacrum), farok- (vert. caudalis) és ágyékcsigolyája (vert. lumbalis) külön-külön vagy együtt. Így volt ez a szegvári temető esetében is, ahol 88 sírból – a temetkezések 19%-ából – került elő juh keresztcsont, farok- és ágyékcsigolya ételmelléklet maradványaként. Az archaeozoológiai vizsgálat csak a 323. sír esetében tudta megállapítani, hogy abban nem juh, hanem kecske keresztcsontja és ágyékcsigolyái voltak. Az esetek többségében – 76 sírból – juh keresztcsontja került elő. Közöttük legnagyobb számban (33) ágyék-, 8 sírban farokcsigolyákkal együtt (pl. 108., 188., 585.). Az ágyékcsigolyát, keresztcsontot és farokcsigolyát – azaz a hosszúfartót – 11 esetben együtt találtuk meg (pl. 76., 746., 757., 762., 819., 854., 860.), négy sírban anatómiai rendben (71., 72., 109., 173.). 22 temetkezésben a keresztcsont előkerülése jelezte az ételmellékletet (pl. 134., 730., 545.), míg 13 temetkezésben csak ágyékcsigolyák (pl. 199., 348., 777.), két sírban pedig farokcsigolyák (306., 761.). Az előbb említetteken kívül a 33. sírban sikerült dokumentálnunk anatómiai rendben fekvő keresztcsontot és ágyékcsigolyákat, valamint két temetkezésből ágyékcsigolyákat (148., 348.).

Az ételmellékletként sírba tett fartó legnagyobb számban adultus (39) és subadultus (32) állattól származott. Csak 10 sírból került elő juvenis állat maradványa és 8 esetben nem volt meghatározható a levágott állat életkora. A fentiek alapján egyértelmű, hogy az idősebb és nagyobb testű állat zsíros fartövét adták mellékletül.

Az archaeozoológiai meghatározás szerint az állatok között 13 nőtény volt, melyek hosszúfartóvét 9 nőnek, 3 férfinak és 1 gyermeknek adták mellékletül, míg a 15 kos testrészt 8 nőnek, 3-3 férfinak és gyermeknek. A többi állat neme nem volt meghatározható. Egyetlenegy esetben, egy juvenis nő mellékleteként (730.) került sírba két állat, egy adultus nőtény és egy subadultus kos zsíros ágyékrésze a keresztcsont és az ágyékcsigolyák tanúsága szerint.

A fartó csontmaradványai 19 gyermek, 43 nő és 24 férfi sírjában voltak, két további esetben a felnőtt nemét nem lehetett megállapítani. Az életkor megoszlása a következő volt: 8 infans I., 11 infans II., 19 juvenis (11 leány, 5 fiú), 25 adultus (18 nő, 7 férfi), 22 maturus (12 nő, 10 férfi) és 5 senium (3 nő, 2 férfi), egy-egy nő és férfi korcsoportja ismeretlen. A fenti adatokból kiderül, hogy a szegvári közösségben a felnőttek és azon belül is a nők kaptak nagyobb számban ételmellékletet. A temető népességén belül a nem és az életkor szempontjából vizsgálva az ételmelléklet adás szokását, az esetek egymás közötti aránya (30–40%) viszonylag kiegyensúlyozott, de a nők esetében a maturus és a senium korúak, a férfiaknál a juvenis és az adultus korúak kaptak nagyobb százalékban ételmellékletet. Az infans I. gyermekek 5%-os arányát csak részben magyarázza a sok sekély mélységű, ezért gyakran esetlegesen, nem hiteles körülmények között napvilágra került temetkezés. Nagyobb annak a valószínűsége, hogy az ételmellékletet eleve ritkán adták gyermeknek.

Hosszúfartót 19 aknasírban, 18 padmalyos és 52 fülkesírban helyeztek el ételadományként. Az aknasírok 14%-a, a padmalyos temetkezések 19%-a és a fülkesírok 35%-a tartalmazott juh keresztcsontot, ágyék- és farokcsigolyákat. Az esetszámok közötti arány tükrözi a sírtípusok százalékos megoszlását.

Az elhunytak életkorcsoportja és neme, a levágott juhok életkora és neme, valamint a különböző sírtípusok között nem figyelhető meg összefüggés.

Az ételmelléklet síron belüli helyzete kötött volt, 62 sírban a koponya közelében került elő, 9 alkalommal a mellkas magasságában, valamelyik felkarcsont mellett találtuk, és egyetlen sírban (690.) egy adultus nő bal lábfejének külső oldalánál. Ezen helyzeten belül a fartő maradványai 30 esetben a jobb (pl. 194., 252., 759., 854., 960.), 28 esetben a bal oldalon (pl. 17., 112., 340., 860.), míg 13 esetben a koponya mögött feküdtek (pl. 76., 109., 130., 746.). A 109. sírban a koponya mögött fekvő keresztcsonthoz kapcsolódó farok csigolya sor a koponyán feküdt. Viszonylag magas a szórvány esetszám, mert 17 temetkezésben a bontás során, a sír betöltéséből kerültek elő a keresztcsont vagy a csigolyák darabjai.

Míg a temetkezésekben az ételmellékletnek rögzült helye volt, a hosszúfartót eltérő helyzetben tették a sírba. A keresztcsontot magában, ágyék- és/vagy farokcsigolyákkal együtt 32 esetben sikerült bolygatatlan helyzetben megfigyelni. 20 esetben a keresztcsontot elülső felszínére fektették, 12 esetben a hátsó felszínén feküdt. Közel azonos számban került elő a hosszúfartó a farokcsigolyákkal a láb felé (15), illetve az ágyékcsigolyákkal (13) a láb irányában. A fartő csontmaradványai közel azonos számban feküdtek a sír tengelyével párhuzamosan, illetve ferdén, azaz a jobb vagy bal felé hegyesszöget zártak. Csak hat esetben kerültek elő a csigolyák és a keresztcsont a sír irányára merőlegesen. A felsorolt lehetőségek között, illetve az elhunytak életkora, neme és a sír formája között nem találtunk összefüggést, azaz esetlegesen tűnik, hogy a temetés során az ételmellékletet milyen helyzetben tették az elhunyt mellé.

A sírok többségében a keresztcsont és a csigolyák nem a sír alján, hanem 3–12 cm vastag betöltésen feküdtek. Ez az elszíneződött réteg lehet a koporsó betöltése, vagy utalhat egy szerves anyagból készült edényre is. Sok esetben az ételmellékletet biztosan a koporsóba helyezték (pl. 81., 306., 694.), egyedül a 252. sírnál valószínűsíthetjük, hogy annak tetejére tették, de előfordult olyan igen ritka helyzet is, amikor biztosan a koporsón kívül, a sír aljára került a fartő (pl. 53., 547.).

Az ágyéki régió csontmaradványaival 17 sírból került elő kerámiaedény, ami az ételmellékletes sírok 20%-át jelenti, míg az edénymellékletes temetkezések 15%-át. A közös mellékletadást az életkor és nemek szerint vizsgálva háromszor annyi nő kapott fartőt és edényt, mint gyermek és kétszer annyian, mint a férfiak. Az életkor és sírforma szempontjából nincs jelentős különbség, minden korcsoport képviselve van, és közel azonos számban mellékeltek eltérő típusú sírokban.

A hosszúfartó maradványainak és a hagyományosan ital és ételmellékletként értelmezett kerámiaedények ilyen kisszámú, közös előfordulása több értelmezést is megenged. A kis esetszám utalhat arra, hogy az eltérő mellékletek adása kiegészíti egymást, azaz akinek edényt mellékeltek, annak ritkán adtak ételt. Ugyanakkor az edények nem feltétlenül csak ital (és étel) tárolására szolgálhattak. Többféle szerepükkel is számolhatunk, ital (és étel) mellett virágtartóként is funkcionálhattak.

Házityúk

A temető hat temetkezése tartalmazott házityúk különböző csontjait. A 144. padmalyos sírban egy infans I. gyermek koponyája mögül került elő egy tyúk csontvázának részlete. Az 547. fülkesírban egy senium nő bal karcsontjának külső oldala mellett – juh ágyékcsigolyákkal együtt – feküdt egy adultus házityúk bal combcsontja. Ugyancsak egy adultus tyúk jobb kézközépcsontja és combcsontja került elő az 550a aknasírban fekvő infans II. gyermek jobb kulcsontja mögött. Az 553. padmalyos sírban, infans II. gyermek jobb felkarjának külső oldala mellett egy tyúk jobb comb- és lábsontja volt. Az ugyancsak padmalyos 653. sírban fekvő infans II. gyermek koponyájának bal oldala mellől egy adultus tyúk jobb szárnyának karcsontja került elő juh keresztcsontjával együtt. Végül a 929. aknasírban egy infans I. gyermek bal lábsontja előtt két adultus és egy juvenis tyúk felkar-(szárny) és combcsontjai feküdtek.

A hat sírban hat adultus és egy juvenis tyúk eltérő testrészei kerültek elő. A házityúkok combjai, szárnyai és egy esetben az állat fél teste öt gyermek és egy nő ételmelléklete volt. Öt esetben ezek a koponya mellett és a felsőtest magasságában feküdtek, egy sírban a lábsont előtt.

Vízi vadmadár

Archaeozoológus által meghatározott vízimadár töredékes kézközép- és orsócsontja a 110. kettős sírban az adultus nő koponyája mögött feküdt. Ezt és a 16., valamint a 908. sírból előkerült szárnyas állat hosszúsontjait – melyek a pontos, részletes meghatározás előtt elvesztek – ételmellékletként értelmezzük. A 16. sírban a kar és combcsontok egy infans I. gyermek koponyájának bal oldala mellett feküdtek, míg a 908. sírban egy adultus nő bal kézcsonthai és combcsontja alatt.

Sertés

A temető két sírjából került elő sertés csontmaradványa. A 111. padmalyos sírban, egy mongolid jellegű, bajkáli típusú matusus nő koponyájának bal oldala mellett, a kulcscsont mögött feküdt egy juvenis sertés jobb oldali scapulája 12 cm vastag betöltésen.⁶⁹ A 326. fülkesírban egy infans II. gyermek koponyája mögül került elő a váz tengelyére merőlegesen egy adultus sertés humerusa.

Egyéb állatmaradvány

A 78. és a 606. sír betöltéséből került elő egy-egy kutya lábcsont töredéke és az utóbbiból még egy ágyékcsgolya töredék is. Egy-egy mezei nyúl tibiájának (181.) és sarokcsontjának darabja volt az 535. sír betöltésében. Ezeket a csontdarabokat nem tartjuk sem ételadománynak, sem pedig attributumnak.

Végezetül meg kell említenünk, hogy előbbieken felsorolt temetkezéseken kívül több sírból került még elő tyúk kar-, comb- és sípcsont-, valamint csigolyatöredéke, vagy például marha ágyékcsgolya (124.) és vízi vadmadár csonttöredéke (134.), nem beszélve a sertések különböző csontjának – sarok- (220.), ugró- (335.), kar- (571.) és sípcsont (720.), valamint lapocka (532., 949.) – töredékeiről. Ezeket nemcsak töredékességük miatt nem tartjuk ételmelléklet maradványának, hanem mert minden esetben a sír betöltéséből, szórványként kerültek elő, nem pedig a sírnak azon területén – a koponya környékén –, amely Szegváron az ételmellékletek kötött helye volt. Ezért az említett csontdarabokat a területről ismert császárkori telep hulladékaként értelmezzük éppen úgy, ahogyan a több kora avar kori sírból előkerült kerámiatöredéket is.⁷⁰

Tojás

A temető 7 sírjából kerültek elő tojás töredékei, melyek 5 sírban egy tojáshoz, 2 sírban két darabhoz tartoztak. Az előkerült héjtöredékek alapján nem lehet meghatározni, hogy egész tojást vagy csak annak részét helyezték a sírba.⁷¹

A kilenc tojásból 6 házityúktól származik, három meghatározhatatlan állattól. Az oromdülői temetőben a tojás elsősorban gyermekek melléklete volt: öt infans I. sírjából került elő, egy-egy pedig infans II. és matusus nő mellől. Az egyetlen kettős (nő-gyermek) temetkezésnél (347.) is a gyermek mellett találtuk. A ránk maradt leletek és megfigyelések alapján a szegvári sírokban a tojás mellékletnek nem volt rögzült helye: a 144. padmalyos sírban az infans I. gyermek koponyája mögül kerültek elő a töredékek, a 347. sírban a gyermek jobb combcsontja és jobb lábszára felett feküdtek, míg a 698. sírban a gyermek jobb oldala mellett. Tojáshéj töredékei a bal oldalon csak az 551. sírban voltak, az infans I. gyermek medencelapátja és combcsontjának találkozásánál, annak külső oldala mellett. Három ízben a bontás során a sír betöltéséből kerültek elő.

⁶⁹ Akárcsak Szegváron, a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben is igen ritka a sertéscsont előkerülése. A kivételek egyike a Deszk T temető 3. sírja, ahol a jobb vállnál feküdt egy sertés lapockacsontja.

⁷⁰ ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005.

⁷¹ TUGYA–STEWART 2022.

A tojásmellékletes sírok közül háromban volt ételmelléklet: a 143. és a 347. sírban juh keresztcsontja és ágyékcsgolyói, míg a 144. sírban egy tyúk csontvázának részlete. A 144. és a 347. sírban az ételmelléklet a koponya mellől került elő, ugyanakkor a tojások többsége a combcsont, a lábszár mellől vagy szórványként. Mivel Szegváron az ételmelléklet sírbeli helye a fej környéke, ezért a tojások nagy valószínűséggel nem ilyen elgondolásból kerültek a sírokba.

A fentiek alapján a szegvár-oromdűlői közösség tagjai döntő többségükben a szinte teljesen faggyúval fedett juh hosszúfartót helyeztek ételként az elhunyt mellé.

KERÁMIAEDÉNY MELLÉKLETEK

A sírkerámia (42–44. kép)

Az oromdűlői temetőben az agyagedényeket legnagyobb számban gyermekek kapták mellékletül: 58 infans I. és 13 infans II. gyermek mellett csak 47 felnőtt (32 nő, 15 férfi) mellől kerültek elő. A felnőttek között 10 juvenis (7 nő, 3 férfi), 22 adultus (17 nő, 5 férfi), 10 maturus (6 nő, 4 férfi) mellett két 2 senium (nő, férfi) és 3 pontosan nem meghatározható korú (1 nő, 2 férfi) személy volt. A három szórványként előkerült edény egykori tulajdonosának életkorát nem ismerjük, de ásóval a humuszalján megtalált két edény nagy valószínűséggel sekély mélységben eltemetett gyermek (csecsemő) melléklete lehetett. A temető egyetlen sírjában (299.) volt két edény.⁷²

A kerámiaedénnyel eltemetetteket eltérő kialakítású sírba fektették. Az infans I. korosztály tagjait 37 akna, 18 padmalyos és csak 3 fülkesírban, az infans II.-t 5 akna, 4-4 padmalyos és fülkesírban, a 32 nő közül 17-et akna, 9-et padmalyos és 6-ot fülkesírban, míg férfit 5 akna, 3 padmalyos és 7 fülkesírban temettek el. Öt edénnyel kapcsolatban a sírformára nincs adatunk, bár a sekély mélységben előkerült két csecsemősír feltehetően aknasír volt. Ezek alapján a gyermekek többségét aknasírban temették, az elhunytak létszámához képest az összetett sírokban több felnőttet, azon belül is férfiakat.

A temetés során az edények döntő többségét (105) a fej mellé helyezték függetlenül attól, hogy akna, padmalyos vagy fülkesírba temették el az elhunytat. A fej melletti hely kötöttségét a magas esetszám mellett jól illusztrálja, hogy a fordított tájolású 14. sírban is a koponya mögött állt az edény. Negyvenkét esetben a koponya bal oldala mellett, a sír keleti sarkából került elő az edény, 31 temetkezésből a koponya jobb oldala mellől az északi sarokból és ugyanekkora számban a koponya mögöl a sír északkeleti végéből. Egyedi a 288. sír esete, ahol a koponya alatt feküdt az edény. Kis számban került elő a felkar (3) és a térd (2) mellett, a sír (fülke) délkeleti falánál. Ezek közül a 697. és a 870. sír fülkéjében a koponya mellől dőlhetett le a kar mellé. Egy-egy esetben került elő az elhunyt jobb oldalán (770.), a bal mellkasra dőlve (167.) és két temetkezésnél a sír déli sarkában (534., 717.).

Csak kismértékben eltérő a különböző kialakítású sírok esetében az edény helye. A 65 aknasír között 25 esetben a koponya bal (38%), 16-ban a jobb oldala mellett (25%), míg 14 temetkezésnél mögötte (22%) került elő. Kis számban, de aknasírból került elő edény a koponya alól, a felsőtesten, a sír

⁷² Két edénymelléklet egyazon sírból igen ritka, de nem párhuzam nélküli. Doboz-Hajdúirtás 2. sírjában az egyik edény a nő koponyájának bal oldala mellett állt, a másik a bal lábfej előtt. Ugyancsak két edény került elő a hódmezővásárhely-kishomoki temető 16. és 33., női sírjából (BÓNA-NAGY 2002, 44, 49). Az utóbbi temetkezésnél – a dobozi sírhoz hasonlóan – az egyik a koponyánál, a másik a lábsontoknál feküdt. Meg kell említeni a Kunsztemárton-Habranyi telep 3. sírját, amelyből állítólag 3 rosszmegtartású, szétmállott edény került elő a koponya mellől (CSALLÁNY 1933, 3). Ez a helyzet eddigi ismereteink szerint párhuzam nélküli.

A három folyó által határolt területnek az avar kor második feléből ismert kerámiamellékletes sírjai között is ritka a két edénnyel történő temetés. Két lelőhely – Szentés-Nagyhegy és Szegvár-Szölökálja – 7 sírját említhetjük (BENDE 2017, 299).

déli, délnyugati sarkában, illetve a délkeleti és az északnyugati sírfal mellett. A 33 padmalyos temetkezés között 15 esetben (46%) a koponya bal oldala mellett feküdt vagy állt az edény, 13 esetben (38%) a koponya mögött és csak öt sírban – 328., 528., 491., 532., 710. (15%) – a koponya jobb oldalánál. A fentiekől eltérő arányú a 20 fülkesírből előkerült edények sírbeli helyzete: 10 fülkében a koponya jobb oldala mellett (55%), 3 mögötte (13%) és 3 a bal oldala mellett, míg az elhunyt bal oldalánál – 149., 697., 870. – előkerült edények a koponya mellől gurulhattak le (30%), kivéve a 770. sírt. Ezek szerint az akna és a padmalyos temetkezéseknél a fej jobb és bal oldala mellé más arányban helyezték az edényt, mint a fülkesírokba.

Az edények többségét (62) a feltárás során állva találtuk, de magas azoknak a síroknak a száma is, amelyekben különböző mértékben az oldalára dőlve vagy fekvé került elő (38). Helyzetükre több eltérő magyarázat lehetséges.

Megfigyelésünk szerint – függetlenül a sírtípustól – az edény 19 esetben a koporsón kívül állt, míg 4 sírban – különböző mértékben – eldőlvé került elő. Közel azonos számban tudtuk dokumentálni, hogy a kerámiamelléklet a koporsóban állt (20), illetve oldalán fekvé (7) került elő.⁷³ Általános volt, hogy az edény a sír alján állt vagy feküdt, de az esetek egytizedében különböző (3–30 cm) vastagságú betöltésen kerültek elő bolygatatlan helyzetben.

Meg kell említenünk azokat a fülkesírokat, ahol falappal és/vagy állatbőrrel elzárt fülke szája mögött, de a koporsótól távol, 20–30–50 cm-re, álló helyzetben került elő az edény (pl. 71., 100., 650., 692., 694., 938. sír).

A 126 kerámiaedénynek csupán 81%-át (102) lehetett tipológiai szempont szerint besorolni.⁷⁴ A viszonylag nagyszámú töredékes darab besorolhatatlan, többségük sekély mélységű aknasírból került elő.

A meghatározható típusú edények 5 kivételével (165., 352., 650., 697., 754.) a korongolatlan edények csoportjába tartoznak. Azon belül legnagyobb számban (80) fazekak és bögrék (IIID), kisebb mennyiségben (21) tölcséres szájú edények (IIIA).

A különböző típusokat és az elhunytak életkorát és nemét együtt vizsgálva feltűnő, hogy a tölcséres szájú edények többségét felnőttek, azon belül adultus korúak és nők kapták, a fazekakat és bögréket ellenben az infans I-II. gyermekek. A tölcséres szájú edények többsége fülkesírből került elő. Ezzel szemben a fazekak és bögrék elsősorban aknasírból, másodsorban padmalyos és kis számban fülkesírből ismertek. Az öt egyedi kivitelű edény gyermek, nő és férfi mellől, akna és fülkesírből került elő.

Néhány megjegyzés a tiszántúli sírkerámiákról

A szegvár-oromdülői temető sírjain kívül a Tiszántúlról 69 lelőhely 190 edényének előkerüléséről tudunk. Ez a szám nemcsak a múzeumi gyűjteményekben található és vizsgálható edényeket⁷⁵ tartalmazza, hanem azokat is, melyek előkerüléséről csak különböző információk állnak a rendelkezésünkre.

Ezek között igen magas azoknak az edényeknek a száma (109 = 54%), melyek szórványok, ezek döntő többsége a velük előkerült leletekkel együtt, vagy a formája és a kivitele alapján keltezhető a kora avar korra. A tiszántúli sírok esetében nehéz meghatározni a kerámiamelléklettel rendelkező temetkezések arányát. Az edényes sírok hozzávetőlegesen az eddig ismert temetkezések 13–15%-a lehet. Éppen e bizonytalanság miatt a továbbiakban nem az esetszámokra, hanem az arányokra érdemes és szükséges figyelni.

A kerámiaedényeket nagy számban gyermekek (10 infans I., 3 infans II. és 22 ismeretlen korú) kapták, rajtuk kívül 30 nő és 16 férfi sírjába helyeztek edényt. A meghatározható életkorú felnőttek között

⁷³ A gyereksírokban nehéz volt, ritkán sikerült koporsóra utaló elszíneződést megfigyelni.

⁷⁴ A temető kerámiaanyagának feldolgozását lásd VIDA 2022.

⁷⁵ VIDA 1999.

5 juvenis (4 nő, 1 férfi), 5 adultus (4 nő, 1 férfi), 1–1 matusus nön és férfin kívül 2 senium férfi és 31 pontosan nem meghatározható (21 nő, 10 férfi) személy volt. A szórványként előkerült edények egykori tulajdonosainak életkorát ugyan nem ismerjük, de a fentiek és az oromdűlői nem- és életkormegoszlás alapján talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy az edénymelléklettel rendelkező ismeretlen korúak többsége gyermek és nő lehetett.

A kerámiával eltemetettek között magas azoknak a síroknak a száma (85 = 45%), melyek sírformájára vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal. Az ismert temetkezések között 89 aknasír (47,5%), 15 fülke (7%) és csak két padmalyos temetkezés volt.

A tiszántúli kora avar kori síredények többségénél (113 = 60%) nem rendelkezünk arra vonatkozóan információval, hogy a síron belül hová helyezték el. Az ismert esetek jelentős száma (69 = 88%) a koponya mellett, míg 8 sírban (12%) a lábsontoknál került elő. Döntő többségüket (60 = 78%) a fej mellé helyezték, 46 sírban mögé, 14 esetben a bal, 8 sírban a jobb oldalra. A jobb karcson mellett csak a Tiszavasvári-Eszenyi telken előkerült amfora feküdt,⁷⁶ míg egy edény a jobb lábfejnél, 7 sírban a lábsontoknál.

A tiszántúli hiányos adatokat nincs értelme a szegvári temetőben megfigyelttekkel együtt értékelni, de az bizonyosnak látszik, hogy a vizsgált területen és az egy temetőben tapasztaltak egymást erősítik. Viszont érdemesnek látszik röviden kitekintenünk a Körös–Tisza–Maros közének késő avar temetőiben megfigyeltre.⁷⁷

A területről ismert 53 lelőhely közel 3300 vizsgált temetkezése között 28 temető 286 sírjából került elő kerámiamelléklet, tehát az edények előfordulásának aránya nem éri el a 10%-ot.⁷⁸ Az embertanilag meghatározottak között a nők aránya számottevően meghaladja a gyermekekét és a férfiakét. A kerámiamelléklet sírbeli helye az esetek több mint felében (53%) a láb mellett, elsősorban a lábfej környékén volt. Jóval kisebb számban (31%) állították a fej mellé. Ezek az adatok jól jelzik a két korszak közötti különbség.

A síredények és egyes sírok földtartalmának vizsgálatáról

A temető 35 sírjából származó kerámiaedény betöltéséből, illetve 6 fülke- és 2 padmalyos sírből vett mintákon végeztek archaeobotanikai, illetve mikro- és makrofosszília vizsgálatot.⁷⁹

Az esetek többségében (31) a *makrofosszília* vizsgálatok negatív eredménnyel zárultak, azaz ezekből a mintákból nem került elő növényi maradvány. Csak tíz edény és egy fülke betöltésében tudtak meghatározható *makrofossziliát* kimutatni. Ezek között hat edény (672., 687., 692., 880., 896., 936.) és a 770. sír fülkéjének betöltése tartalmazott fű- és perjeféle (Gramineae) kevés levél-, toklász-, termés- és szár – részben vagy teljesen elszenesedett – maradványt. Hét edény (672., 686, 872., 880., 907., 936., 938.) földtartalmában *Ustilago* és *Puccinia* spóráit mutatták ki, két edényben (687., 936.) Hélazab (*Avena*?) elszenesedett maradványát.

A vizsgált 42 földmintából 26 edény, két fülke, illetve egy padmaly betöltéséből vett minta bizonyult pollenmentesnek. Két síredény és egy fülkesír betöltéséből származó mintából csak keserűfű (*Polygonum*?) és fűfélék (Gramineae) kevés pollenje került elő.

⁷⁶ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 90.

⁷⁷ BENDE 2017, 298–299.

⁷⁸ Meg kell említenünk, hogy ezek közül kiemelkedik a szegvár-szőlőkaljai temető, ahol a sírok több mint kétharmadában fordult elő kerámiamelléklet, de maga a temető összességében is egyedülálló a terület többi lelőhelye között.

⁷⁹ A síredényekből a múzeumi restaurátorműhelyben, az edények alsó feléből vették ki a vizsgálatra szánt földmennyiséget. A fülke- és padmalyos sírok esetében a mintákat a sírok szájánál megfigyelt zsiros tapintású sötétbarna, feketés betöltésből – a feltételezett összegöngyölt állatbőr helyéről – vettük. A vizsgálatokat Bagi István (SZTE, Növénytan Tanszék) 1996–2000-ben végezte el, majd Gyulai Ferenc (Szent István Egyetem, Gödöllő) 2001-ben. A részletes meghatározások az egyes sírleírásoknál találhatóak (LŐRINCZY 2020).

Öt edény földmintája (654., 659., 666., 686., 917.) tartalmazott rendkívül sok és sokféle, főleg rovarmegporzású növény pollenjét. Ezeknek a növényeknek a virágzási ideje a június–szeptember közötti időszak. A 600. sír edényének földtartalmából meghatározott, szintén rendkívül sok és sokféle, főleg rovarmegporzású növény az egész vegetációs időszakot lefedi.

Két fülke (149., 755.) és egy padmaly (760.) bejáratát elzáró betöltésből vett mintákban ugyancsak sok és sokféle, főleg rovarmegporzású növény pollenjét határozták meg. Ezeknek a növényeknek a virágzási ideje május–szeptember. Ettől eltérő a 870. fülkesír betöltéséből meghatározott kisszámú, de nagy mennyiségű pollen, melyek virágzási ideje február–március.

A fentiek alapján a 149., 654., 659., 692. sírban nyugvó infans I. és infans II. gyermeket, 666. sír juvenis férfit, a 600. sírban nyugvó adultus nőt, valamint a 755. és 760. matusus férfit, illetve a 686. és a 917. sírban nyugvó nőt nyáron temették el.

Bár nem azonos számban állnak rendelkezésünkre az edényekből és a sírbetöltésekből kiemelt minták, szükséges megemlítenünk, hogy a sírkerámiák betöltéséből kimutatott pollenek sokkal többféle növény (virág) nyomait mutatták ki, mint a sírbetöltésekből vett minták.

Az archaeobotanikai vizsgálatba⁸⁰ bevont 30 edényből 16 esetben, illetve 5 sír betöltéséből vett mintában nem találtak növényi maradványt. Tizenegy edény tartalmazott (672., 703., 787., 872., 880., 893., 907., 910., 917., 931., 936.) kenyér/kása szenült, változó mennyiségű (1–907) morzsáját. A különböző gabonából készült ételmaradványokat egészíti ki a 708. sírből származó ép, szenült vetési búzaszem, valamint a 917. síredényéből két ép kölesszem.

A kenyér/kása maradványok többsége infans I. gyermek mellé helyezett edényből (672., 703., 787., 880., 893., 907., 910., 931.) származik, csak egy-egy matusus nő és férfi (917., 936.) valamint egy senium nő (872.) edénye tartalmazott ételmaradványt.

Hasonló vizsgálatok történtek Pitvaros-Víztározó kerámiaedényeiből vett földmintákon.⁸¹ Az avar kor második felében használt temető 11 sírjának edényeiből – ellentétben a szegváriakkal – nem került elő növényi maradvány.

A pitvarosi edényekből vett minták többsége pollenmentes volt. Kisszámú és kis mennyiségű pollent négy síredényben mutattak ki, sok és sokféle, uralkodóan rovarmegporzású keményszárú, viszonylag tartós virágú pollen csak a 39. sír edényében volt. A pollenek alapján meghatározott növények virágzási ideje alapján a 84. sírt márciusban, a 203. sírt február–márciusban, míg a 39. és az 57. sírt nyáron, június–szeptember között ásták ki. A meghatározható pollenek két gyermek és egy-egy adultus nő és férfi síredényéből kerültek elő.

Az archaeobotanikai vizsgálat⁸² során hat síredény betöltésében nem találtak növényi maradványt. Három mintából (39., 84., 211.) fajra nem azonosítható gabonaféle (Cerealialia), egyből (93.) hatsoros árpa 2–4 szenült szemtöredéke és a 201. edény földjéből lucernaféle szenült fragmentuma került elő. A pitvarosi edények földtartalmának vizsgálata kimutatta, hogy az edények nem tartalmaztak ételmaradványokat, nem került elő kásátöredék.

A vizsgált mintákban meghatározott pollenek sem a levegőből, sem bemosódással nem kerülhettek a megfigyelt koncentrációban a sírkerámiába. Ilyen mértékű jelenlétük csak úgy magyarázható, hogy az edénybe vagy a sírba virágot tettek. Összességében tehát a síredények többféle szerepével kell számolnunk, étel és ital(?) mellett gabonát is tárolhattak bennük, sőt virágtartóként is szolgálhattak.

⁸⁰ A vizsgálatra átadott, iszapolás előtti mennyiség változó, a sírbetöltésekből 0,1–1,1 kg, a sírkerámiákból 0,1–0,5 kg volt.

⁸¹ Értékelését lásd BENCE 2017, 300–301.

⁸² A vizsgálatra átadott mennyiség edényként 0,2–0,5 kg között volt.

A pitvarosi mintákon tett megfigyelést – miszerint a spórádús minták soha sem tartalmaztak pollent⁸³ – a szegvári minták maximálisan alátámasztják. Ez alapján felvethető, hogy a spórákat tartalmazó edényekben tavasszal, a spóraszórás idején (február–március) helyezhettek pl. mezei zsurlót, páfrányt stb.

Végezetül meg kell említenünk, hogy ételmaradvánnyal együtt pollent csak egy edényben figyeltek meg, spórával együtt 6 edényből került elő.

A TEMETŐ KÉPE – SÍRHANTOK, SÍRHALMOK

A szegvári temetőre jellemző összetett sírgödrök kialakításának és a sírokban mellékelt nagyszámú részleges állatmaradványnak volt egy gyakorlati következménye a temető összképére vonatkozóan. A temetés során a sír aljára, a padmalyba vagy a fülkébe elhelyezett, koporsóba fektetett elhunytat a füles és a kétoldali padkás sír esetében a felette keresztbefektetett fákkel zárták el, míg a padmaly és a fülke esetében azok szájába göngyölt állatbőrrel. Így a fülkét, a padmalyt és az aknasírnak az alsó szintjét a temetés során nem töltötték vissza földdel. Hasonló volt a helyzet az állatmaradványok elhelyezését követően is. Az akna felső szintjén vagy a padmalyos és a fülkesír esetében az aknában elhelyezett állatmaradványoknak a helyigénye miatt a sírból kitermelt föld jelentős része már nem kerülhetett vissza a sírgödörbe.

A különböző sírtípusok átlagos térfogatadatait figyelembe véve, az aknasíroknál minimum 1–1,5 m³, a padmalyos síroknál kb. 2–2,5 m³, míg a fülkesírok esetében hozzávetőlegesen 3,5–4 m³ föld maradhatott ki a temetés során. Ebből a földből pedig az elhunyt fölé nem sírhantot, hanem – a felnőttek esetében – inkább sírhalmot emeltek. A sírhantoknál jóval nagyobb területet lefedő halmokra utalhat az is, hogy a szegvári temetőben a csoportosan elhelyezkedő sírok a megszokottnál jóval nagyobb távolságra fekszenek egymástól.⁸⁴

A feltételezett halmoknak indirekt bizonyítéka került elő nemrég Kövegyről, ahol 4 sír köré ásott árokszakaszokat tártak fel.⁸⁵ Ezekről az ásató jogosan feltételezi, hogy a sír fölé emelt sírhant tömegét növelték meg és így ezekben az esetekben is sírhalomról beszélhetünk.

A szegvár-orumdülői temetőben voltak sírhantok és különböző méretű sírhalomok. A magukban álló sekély mélységű gyereksírok, illetve az egyszerű, állatmelléklet nélküli felnőttek sírjai fölé bizonyára az általános méretű és formájú sírhantokat emeltek.

Ugyanakkor a nagy térfogatú, több állat maradványát is tartalmazó akna-, illetve összetett sírok esetében sírhalom alakították ki a temetés során. Sírhalom sorra említhetjük a 964., 966., 967. fülkesírt és a 968. padmalyos temetkezést (H–J/1–2) vagy a feltárt területnek ugyancsak a délnyugati sávjában előkerült 939., 945., 946. akna-, valamint a 940. és 960. fülkesírt. Ezek a temetkezések nagyjából két sorban, egymástól 2–3–4 méterre helyezkednek el. Így megvolt a lehetőség, hogy a temetés során kimaradt földből mindegyik sír felett önálló halmot emeljenek.

Ezek mellett számolhatunk „családi” sírhalomokkal is. Erre egyik jó példa a 838. fülkesír és a tőle fél méterre, de vele egyvonalban kialakított 842. fülkesír kettőse, valamint a 838. sír másik oldalán, annak fülkéje felett fekvő 848. padmalyos sír és ettől fél méterre előkerült 899. sír együttese (K/5). Az egymáshoz igen közel fekvő sírok közül a két fülkesírban egy 3–4 éves és egy 5–6 éves gyermeket temettek, a 848. padmalyos sírban egy adultus nőt, sírjának másik oldalán 1–2 éves gyermeket (899.). A két fülke-, egy padmalyos és egy aknasírból kitermelt és kimaradt földtömeg alapján egy halom lehetett az adultus nő és a feltehetően hozzá tartozó négy gyermek sírja felett. A közös halomra egy másik példa a 200. és a 201. sír (K/22). A 201. fülkesír aknájának délkeleti széle 10 cm-rel a 200. sír padmalyának északnyugati

⁸³ BENDE 2017, 300–301.

⁸⁴ Ugyanakkor számításba kell azt is vennünk, hogy a kitermelt, laza föld tömege a számított tömegnél nagyobb helyet igényelt a temetést követően.

⁸⁵ BENEDEK–MÁRCSIK 2017, 378, 382–384.

oldala fölé nyúlt. A két, egymáshoz nagyon közel, alig 0,8 méterre kiásott két párhuzamos sírban egy-egy juvenis – a padmalyos sírban egy férfi, a fülkesírban egy ismeretlen nemű kirabolt – egyén (talán testvérek) váza feküdt. Itt is a fizikai közelség és a két sírból kimaradó föld tömege csak egy közös halom lehetőségét valószínűsíti.⁸⁶

A szegvári sírok egymástól való, jelentős mértékű távolságát jól szemlélteti, ha a szegvári temető térképét összehasonlítjuk a székkutas-kápolna-dűlői,⁸⁷ valamint a kölked-feketekapui A⁸⁸ és a tiszafüred-majorosi⁸⁹ temetőtérképpel. A szemmel látható különbséget számszerűsíteni is lehet. A mintának vett 25×25 méteres területen Szegváron 96, Székkutason 105, míg Kölkeden 225, Tiszafüreden 240 sír helyezkedett el. Ezek az adatok jól jelzik a temetők eltérő sírsűrűségét és valószínűsítik, hogy a sírok fölé Szegváron nagyobb, Székkutason kisebb sírhalmokat is emeltek.

A TÁRGYI HAGYATÉK

A FEJ ÉKSZEREI

Aranyfülbevalók

A temető 12 sírjából 19 aranyfülbevaló vagy annak karikája került elő. Négy temetkezésből egy-egy (1., 58., 146., 938.), ugyancsak négy sírből párban (347., 730., 815., 866.), míg három esetben csak a fülkarikák, de párban (349., 870., 888.) kerültek elő, egy sírban (333a) egy karika töredékei.

A szegvári fülbevalók értékelése előtt szükséges tisztáznunk, hogy a hiányosan előkerült ékszerek – töredékeik alapján – mely típushoz sorolhatók. A legegyszerűbb a 333a sír esete, ahol az infans II. gyermek koponyája alól előkerült ívelt huzaltöredékek eredetileg egy 1,2 cm átmérőjű, nem meghatározható típusú fülbevaló fülkarikája lehetett.

Egy-egy pár deformálódott (349.) és oldalt nyitott (888.) fülkarika került elő, melyek alsórészén háromszög formában granuláció található. A fülbevalópárok egy-egy darabján a granuláció alsó oldalán egy-egy szögletes, homorú lemez van. Mivel a szentendrei típusú⁹⁰ fülbevalóknál a fülkarika és a hengeres összekötő tag között nem található ilyen lap, így nagy a valószínűsége, hogy mindkét sír fülkarikáin nagy lemezgömbcsüngő volt.

A 870. sír két hengeres összekötő taggal előkerült fülkarikája – a párhuzamok alapján – egyértelműen Szentendre-típusú fülbevalóhoz tartozott. Ugyanakkor felmerül a kérdés, ezek a karikák tartozhattak-e a 866. sírből előkerült, fülkarikák nélküli függőkhöz. Bár első ránézésre ezek összeillők, hiszen az egyik fülbevaló fedlapjának közepét és az összekötő hengeres tag találkozását takaró granulációk jól látszanak, így a 870. sírből előkerült ép összekötőtaggal rendelkező karika tartozhatna ehhez a darabhoz. A másik esetben a hengeres összekötő tag alsó része töredékes, így szinte adja magát, hogy a másik gúlacsüngő csonka összekötőtagjához illeszthető lenne. De ennek a lehetőségét kizárja, hogy a csüngő csonka ösz-

⁸⁶ Ide kívánczik, hogy a leletmentés első éveiben (1980–84) feltűnt nekünk, hogy a feltárt területhez kapcsolódó Oromvonulat gerincén három kisebb, 50–70 méter hosszú és kb. 0,5 m magas háta sorakoznak. Ezek oly annyira láthatóak voltak, hogy fényképen is felismerhetőek. Nem tudunk szabadulni attól a gondolattól, hogy ezek a kora avar kori temető sírhalmainak a maradványa, melyek úgy alakultak ki, hogy a 70-es években még gyerekecipőben járó gépi talajművelés a dombvonulat felületének egyenetlenségeit „korrigálta” és elszántotta a halommaradványokat.

⁸⁷ B. NAGY 2003, kihajtós térképmelléklet.

⁸⁸ KISS 1996, Abb. 7.

⁸⁹ GARAM 1995, kihajtós térképmelléklet.

⁹⁰ BÓNA 1980, 39–40.

szekötőtagjának a felülete függőlegesen bordázott – úgy, ahogy a gúlacsüngő sarkain álló kis gömböket tartó hengeres tagok is – ezzel szemben a 870. sír hengeres tagja vízszintesen bordázott.⁹¹ A fentieket figyelembe véve a szegvári aranyfülbevalók öt típust képviselnek.

Szegvár-típus. Az 1. sír gúlacsüngős fülbevalója a típus⁹² egyik legegyszerűbb példánya. Ovális ezüstkarikája oldalt nyitott, a hengeres összekötőtag és a karika találkozásánál a karika két oldalát 3–3 granuláció takarja. A fedlapot körben egy granulációsor díszíti, de nem az összekötő tag szélén, hanem a fedlap közepén. A háromoldalú kicsi gúla oldalait apró granulációk fedik. A gúla alsó csúcsához 3 granulátum, és ezek alatt két félből összeállított gömbcsüngő – csonka – felső fele csatlakozik (45. kép 1). A fülbevaló egy enyhén torzított koponyájú juvenis nő jobb csecsnyúlványa alól került elő.

Nem csak Szegváron, de a Kárpát-medencében is igen kis számban kerültek el az e típushoz sorolható fülbevalók, többségük a Tiszántúlon, a Közép-Tisza vidéken.⁹³ Részletes és alapos értékelésüket⁹⁴ csak néhány apró megfigyeléssel lehet pontosítani. Az oromdűlői 1. sír példánya – a típushoz tartozása ellenére – rendelkezik néhány olyan sajátossággal, amely megkülönbözteti a többi darabtól. Fülkarikája ezüsthuzalból hajlított, nincsenek a fedlap sarkain – az általánosan meglévő – 3–4, piramis formában rendezett granulációból álló dísztagok, ellenben csak ennek a fedlapján van körben egy granulációsor. Ugyancsak található egy, az általánostól eltérő sajátosság a szegvár-sápoldali fülbevalón is. A fedőlemez sarkain lévő négy granulátumból álló háromszögön kívül – kizárólag ezen a darabon – a sarki háromszögek és a bordázott hengeres tag között a fedlapra 1-1-1 granulátumot forrasztottak. A fülbevaló oldalait borító apró granulák kopottak.⁹⁵

Ezeket a fülbevalókat általában párosan viselték. Nem mondanak ennek ellent a szórványként előkerült darabok, sem a két szegvári, hiteles ásatáson előkerült példány. Az oromdűlői 1. sírből a gúlacsüngős fülbevaló mellett egy négygömbcsüngős ezüsthuzalból készült fülbevaló került elő, melynek sírbeli helye alapján – a nyakszirtcsont alatt feküdt – kérdéses, hogy fülbevaló volt vagy a haját díszítette.⁹⁶ A szegvár-sápoldali fülbevaló az eddigi egyetlen, amely egy juvenis⁹⁷ férfi sírjából, a koponyájának bal oldalánál került elő, és ez lehet a magyarázat a fülbevaló páratlan viselésére.

Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a tiszántúli szegvári típusú fülbevalók – az oromdűlői 1. síron kívül – fülkesírokból kerültek elő.⁹⁸

Szentendrei típus. Mint már említettük, a szentendrei típusú fülbevalók közé sorolható a 866., infans II. gyermek sírjából előkerült töredékes és hiányos fülbevalópár, valamint a bordázott hengeres összekötőtagja alapján a 870. sírban fekvő adultus nő fülkarika párja.

⁹¹ Összetartozásuk ellen szól az is, hogy az infans II. gyermek (866.) és az adultus nő (870.) sírja közel 20 méterre feküdt egymástól. A lehetséges kapcsolatot a két sír DNS vizsgálatával lehetne igazolni.

⁹² A típus részletes és alapos feldolgozását lásd BALOGH 2014.

⁹³ BALOGH 2014, 108.

⁹⁴ BALOGH 2014, 106–109.

⁹⁵ LŐRINCZY 2018, 68.

⁹⁶ LŐRINCZY 1993, 107.

⁹⁷ LŐRINCZY 2018, 68.

⁹⁸ Deszk-Ördög (T) 24. sír (BALOGH 2014, 106), Szegvár-Sápoldal 1. sír (LŐRINCZY 2018, 65, 67–68). Mindkét temetkezés esetében a fülkét nem az akna megszokott, délnyugati, hanem ellenkezőleg, az északkeleti végében alakították ki és fejjel előre csúszatták be az elhunytat a koporsóban. Nem zárható ki ez a helyzet a körösladányi sír esetében sem. A sír 180 cm-es mélysége (MRT 6, 118) nem egy aknasírra jellemző méret. Példaként elég legyen itt említenünk a sápoldali sír 190–200 cm-es (BÓNA 1979, 5), valamint a deszki 140 cm-es mélységét (LŐRINCZY 1994, 323). A háromrétegű oromdűlői 1. sír mélysége csak 140–150 cm volt. Ugyanakkor a körösladányi víztároló gödrének ásása során előkerült sírt csak a mellkasáig bolygatták meg, a K–Ny-i tájolású temetkezés többi része – feltételezésünk szerint a fülke nyugati fele és az akna – a gödörfalban maradt, nem lehetett kibontani (MRT 6, 118).

A 866. sír fülbevalópár fordított háromoldalú gúla alakú csüngőinek háromszög alakú fedőlapján a sarkokat enyhén kúpos, függőlegesen bordázott gyűrűtagon ülő üreges gömbök díszítik. A gúla éleit és széleit összefüggő üreges gömbök takarják. Minden oldal közepén kialakított egyenlő oldalú háromszögmező közepén egy üres háromszög alakú rekeszes mező van. A gúla alján eredetileg három kisebb (amelyekből most csak kettő van meg), alattuk egy nagyobb üreges gömb van. A fülkarika és a gúlához csatlakozó tag hiányzik, az alsó gömb (átm.: 1,4 cm) horpadt. A fedőlapon a hiányzó hengeres tag mentén néhány granulátum található (45. kép 2). A sír másik, szintén hiányos, de az előzővel megegyező fülbevalójának a fedőlemezéhez alulról egy hengeres tagot applikáltak, amelyre ráhúzták a fülkarikához csatlakozó bordázott hengert, melyet granuláció vesz körbe.

A 866. sír fülbevalóinak technikai rész megoldásai egy kivételével megegyeznek a szentendrei típusú fülbevalók részleteivel. A szegvári fülbevalópár annyiban egyedi, hogy a gúlacsüngő három oldalának háromszög alakú középső mezőjében – az általános, kerek helyett – egy, az oldalán fekvő háromszög alakú cellát alakítottak ki. A szentendrei típusú fülbevalók között az egyetlen hasonló kivitelű az inotai darab,⁹⁹ annyi különbséggel, hogy az inotai fülbevaló gömbjeinek érintkezését granuláció díszíti.

A szentendrei típusú fülbevalók listáján szereplő téves lelőhelyeket Balogh Csilla pontosította, korigálta.¹⁰⁰ Két ismeretlen származású fülbevalón kívül így 17 lelőhelyről 18 temetkezéséből ismerünk szentendrei típusú fülbevalót.¹⁰¹ Ezek közül a Tiszától keletre hét lelőhelyen kerültek elő: 1. Búj-Gőzmalom,¹⁰² 2. Deszk G. 15. sír,¹⁰³ 3. Hódmezővásárhely-Vásártér,¹⁰⁴ 4. Perlász, 1809,¹⁰⁵ 5. Perlász, 1816,¹⁰⁶ 6. Szentes-Sárgapart,¹⁰⁷ 7. Szegvár-Oromdűlő 866., 870. sír.

Az egyedi díszítésű szegvári 866. sírból és a Perlászon előkerült fülbevalókon kívül – melyek a cellák kompozíciója alapján felállított típusok C változata¹⁰⁸ – a többi tiszántúli darab az A változatba tartozik.¹⁰⁹

A szentendrei típusú fülbevalók eddig kizárólag női sírokból, mindig párosával kerültek elő.¹¹⁰ A szegvári 866. sírban nyugvó gyermek lehet a kivétel, amely erősíti a szabályt.¹¹¹

Négygömbcsüngős fülbevaló. A 146. sírből került elő a temető egyetlen négygömbcsüngős aranyfülbevalója (45. kép 15). Ennél a darabnál a kerek fülkarikához közvetlenül kapcsolódik 3 kisebb gömb (átm.: 2,8 mm) és ezekhez alulról csatlakozik egy nagyobb (átm.: 4 mm). Ez a fülbevalótípus igen ritka a Kárpát-medence kora avar kori fülbevalói között. A korszakból a szegvári mellett csak a Tiszavasvári-

⁹⁹ BALOGH 2014, 123.

¹⁰⁰ BALOGH 2014, 255. j. Észrevételei két helyen kiegészíthetők. A Kuláról származó fülbevaló rajzos közlése (MRKOBRAĐ 1980, Tab. LXXI. 4.) hibás, mert a fülbevaló középső, élén álló háromszög mezőből kimaradt a kerek rekeszcella ábrázolása, ami a fotós közlésen (VINSKI 1958, Tab. 10, 11–12) jól látható. A másik, hogy az alibunári fülbevalók előkerülési helye Perlász, másrészt a község két különböző pontján, eltérő időben kerültek elő a fülbevalók (PROHÁSZKA 2016).

¹⁰¹ BALOGH 2014, 121–122, 16. kép.

¹⁰² CSALLÁNY 1960, 32–33. A fülbevaló gömbjeinek illeszkedésénél – ellentétben Csallány Dezső állításával – nincsen granulációdíszítés. Lásd ARANYAK 1997, 69–70. kép.

¹⁰³ BALOGH 2014, 121.

¹⁰⁴ LŐRINCZY-SZALONTAI 1996, 276–277, 18. kép 1.

¹⁰⁵ PROHÁSZKA 2016.

¹⁰⁶ PROHÁSZKA 2016.

¹⁰⁷ CSALLÁNY 1934, LXVIII. t. 6. A vásárlás útján megszerzett fülbevalóval egy sírból került elő egy háromszög alakú bronzlemez, amely formára megegyezik a szegvár-oromdűlői 1. sír lábbeli és a hajdúszoboszlói veret hátlapjával (LŐRINCZY 1991, 138).

¹⁰⁸ BALOGH 2014, 123.

¹⁰⁹ BALOGH 2014, 123.

¹¹⁰ ORMÁNDY 1995, 153; BALOGH 2014, 123.

¹¹¹ Nem zárható ki annak lehetősége, hogy az információk nélkül múzeumba került fülbevalók között is lehetnek olyanok, melyeket egykor gyermekek viseltek.

Koldusdomb 1. sír felül nyitott karikájú fülbevalója említhető, melynél a fülkarikához egy vízszintesen bordázott szalaggal kapcsolódik a piramis alakban elhelyezett 4 üreges gömb.¹¹²

A fülbevaló a szegvári infans I. gyermek bal csecsnyúlványa mellett feküdt, míg a tiszavasvári sírban egy matusus férfi melléklete volt.

Kis lemezgömbcsüngős fülbevalók. A típushoz tartozó fülbevaló¹¹³ került elő töredékes ezüstkárikával a 938. sírból, az adultus nő koponyájának bal oldala mellől. A fülkarika és a gömbcsüngő (átm.: 0,76 cm) összekötőtagja egy vízszintesen bordázott keskeny aranypánt. Párja egy töredékes, kis lemezgömbcsüngős(?) ezüst fülbevaló a koponya jobb oldala alól került elő. A gömbcsüngő mérete alapján az egyetlen tiszántúli párhuzama az orosházi női sírból került elő. Ennek a fülbevalónak az oldalt nyíló kerek karikájához négy üreges kiscsüngővel csatlakozik az alsó gömbcsüngő.¹¹⁴

Gömbmérete alapján átmenetet jelenthet a kis- és nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók között az 58. sír példánya. Az oldalt nyíló, deformálódott ezüstkárikához egy függőlegesen irdalt keskeny aranypánttal kapcsolódik a gömbcsüngő (átm.: 1 cm). A karika és a pánt találkozásánál a karika belső ívét granulátumok díszítik (45. kép 11). A matusus férfi koponyájának bal oldalán a fülbevaló gömbcsüngője a koponyatető irányában feküdt, akárcsak a 730. sír fülbevalópárja. A sír betöltéséből egy sima ezüstkárika került még elő.

A 815. sír fülbevalója – az előző darabhoz hasonlóan – szintén határesetnek tekinthető az ovális gömbcsüngők két mérete (átm.: 1×0,8 cm),¹¹⁵ valamint a karika és a gömbcsüngő kapcsolódását biztosító granulátumok miatt. Az oldalt nyitott ovális fülkarika egyik vége elhegyesedő és az ovális, enyhén behorpadt gömbcsüngővel négy granulátum köti össze. A két félből álló gömbcsüngőt vízszintesen állították össze (45. kép 10). A fülbevalópár egyik darabja a matusus férfi koponyájának jobb oldala alól, a másik a sír betöltéséből került elő.

A gömbcsüngők méretei és az összekötő tagok típusa alapján leginkább ehhez az átmeneti típushoz sorolhatóak a Tiszántúlról a Deszk G 30. és a Kiszombor O 2. sír ékszerei.¹¹⁶ Fülbevalóik oldalt nyíló karikáit 3–4 üreges kiscsüngővel rögzítették a gömbcsüngőkhöz. A deszki fülbevalópár csüngőjének átmérője 1 cm, a kiszomborié 1,2 cm.¹¹⁷ A kiszombori sírban egy juvenis férfi koponyájának bal oldala,¹¹⁸ a deszki ismeretlen korú nő mellől került elő a fülbevaló.

Az 1–1,2 cm közötti, átmeneti mérettel rendelkező gömbcsüngős fülbevalók – az orosházi darabon kívül – juvenis és két matusus férfi ékszerei voltak, melyet páratlanul, a bal vagy a jobb oldalon viseltek.

Nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók. Két sírből (347., 730.) került elő nagy lemezgömbcsüngős fülbevalópár, valamint az előzőekben leírtak alapján ehhez a típushoz soroljuk a 349. és a 888. sírből előkerült fülkarikákat is. Ennél a típusnál az oldalt nyitott kerek karikához három kisebb üreges gömb csatlakozik, és ehhez illeszkedik az alsó, két félgömbből függőlegesen összeállított gömbcsüngő (347. = 45. kép 5).

A 730. sír fülkarikáihoz alulról egy-egy négyszögletes aranylemez, ahhoz pedig egy gyűrű csatlakozik. A függőlegesen összeillesztett nagy gömbcsüngők a gyűrűhöz három kisebb üreges gömbbel kapcsol-

¹¹² GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 531, I. t. 1–2.

¹¹³ ORMÁNDY 1995, 161–163; BALOGH 2016, 152.

¹¹⁴ Bár a fülbevaló méretadatai nincsenek megadva, a táblarajzból az kikövetkeztethető, hogy 1 cm-nél kisebb az átmérője (GARAM 1993, 96, Taf. 71:3).

¹¹⁵ Az átmeneti mérettartomány szükségességére jó példa a 815. sír fülbevalópárja. Ha a kisebb átmérőt vesszük alapul, akkor a kis-, ha az 1 cm-t, akkor a nagy gömbcsüngős típushoz kellene sorolnunk.

¹¹⁶ CSALLÁNY 1939a, 125–129.

¹¹⁷ CSALLÁNY 1939a, 125, 126.

¹¹⁸ A kiszombori sírleírásban a fülbevaló előkerülési helye „a koponyától jobbra”, amit bal oldaliként értelmeztünk. A Kiszombor O 2. sír antropológiai leletét Marcsik Antónia határozta meg.

lódnak. A gömbök találkozását, valamint a karika és az aranylemez illeszkedését granuláció takarja. A karika belső ívére és a kúp alakú granuláció tetejére egy-egy kisebb üreges gömböt helyeztek (45. kép 19).

Az oromdülői közösségben nagy lemezgömbcsüngős fülbevalókat csak felnőtt nők, két juvenis (349., 730.) és egy-egy adultus, maturus (347., 888.) nő viselt, mindig párban.

A szegvári nagy lemezgömbcsüngős fülbevalókhöz 15 tiszántúli lelőhely ékszerei említhetők párhuzamként. A 347. sír egyszerűbb, granuláció nélküli fülkarikáihoz három kisebb üreges gömbbel csatlakozó gömbcsüngőhöz csak a kevermesi és a tiszadadai darabokat¹¹⁹ említhetjük.

A 730. sír fülbevalóinak sima, díszítetlen gömbcsüngői alapján a nagyszámú tiszántúli példány közül a fülkarikához hengeres taggal csatlakozó németszentpéteri darabot említhetjük, ahol a karika és a henger találkozását piramis alakú granuláció fedi. A Tiszavasvári-Koldusdomb 18. sír darabjainál¹²⁰ a gyűrű vagy henger helyett gömbbel csatlakozik a három alsó üreges gömb. De ennél a példánynál az említett kapcsolódási helyen látható piramis alakú granuláción kívül a kisgömbök találkozását is granuláció takarja. Ezzel megegyező a Derecske-Hosszúlapos 105. sír ékszerpárja (46. kép 4–5)¹²¹ annyi különbséggel, hogy a karika és a gömb találkozásánál a karikát két oldalról granuláció takarja.

A 730. sír fülbevalópár fülkarikáinak belső ívén ülő üreges gömbdísz párhuzamként csak olyan tiszántúli darabokat ismerünk, melyek nagy lemezgömbcsüngői díszítettek. Ilyenek kerültek elő Kisújszállás-Nagykert férfi, illetve a Kiszombor-Tanyahalom 16. női sírjából.¹²²

A nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók tiszántúli viseletéről keveset tudunk. A leletanyag alapján két fegyveres férfisírból (Kisújszállás-Nagykert és Németszentpéter) egy-egy fülbevaló, míg a szegvári négy női síron kívül további négy, ismeretlen korú nő (Derecske-Hosszúlapos, Endrőd-Dobos-kert, Kiszombor-Tanyahalom, Tiszavasvári-Koldusdomb) mellől párban kerültek elő. A tiszántúli nyolc felnőtt nő páros és a három férfi páratlan fülbevaló viselete alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy a szórványként előkerült fülbevalópárokat (Debrecen-Kossuth u., Szeghalom) nők viselheték.¹²³

Szegvár-Oromdülőn az öt eltérő típusú aranyfülbevalóval eltemetett gyermek és nő egyéb leletei változatosak, amit részben az elhunytak eltérő életkora is magyaráz. Azonban e mellett fel kell figyelniük arra, hogy függetlenül az elhunytak életkorától, a nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók ezüst lemezyöngyökkel együtt kerültek elő.

Ezüstfülbevalók

A temető 71 sírjából került elő ezüstfülbevaló. A 750. sír öntött darabján kívül a többi préselt gömbcsüngővel rendelkezik. 15 sírből előkerült 19 fülbevaló csüngőiről a töredékeik alapján nem lehet pontosan

¹¹⁹ Kevermes (JUHÁSZ 1973, 99, I. tábla 4), a gömbcsüngő mérete az illusztrációs tábláról mérve 1,4×1,3 cm, Tiszadada (ARANYAK 1997, 83).

¹²⁰ ARANYAK 1997, 89, 76. kép 1–2, 77. kép.

¹²¹ A fülbevalópár méretei: mag.: 7,2 és 7,6 cm, a gömbök átm.: 2,6 és 2,8 cm.

¹²² RÁCZ 2014, 162, Taf. 23:1; BALOGH 2018, 178. Az előzőekben említett nagy lemezgömbcsüngős fülbevalókon kívüli a Tiszántúlról az alábbi, változó mértékben és formában díszített felületű gömbcsüngős darabok ismeretek: Bakonszeg-Berettyó folyó (GARAM 1993, 53, Taf. 3:1; LŐRINCZY 2015, 152–153), Debrecen-Kossuth u (GARAM 1992, 44; LŐRINCZY 2016, 287–290), Endrőd-Dobos-kert (MRT 8, 137), Kaba-Belterület (46. kép 3, ZOLTAI 1929, 39–40): a fülbevaló teljes mag.: 3,22 cm, a fülkarika átm.: 1,16×1,77 cm, gömb átm.: 1 cm, súlya: 2,072 gr., Körösladány (MRT 6, 122), Szeghalom (46. kép 1–2; ECSEDI-SÓREGI 1930, 29; SÓREGI 1939, 79; MRT 6, 179), Szentes-Berekhat, Buzi Farkas földje 50. sír (CSALLÁNY 1934, 232, 68. t. 7; LŐRINCZY 2016, 37. j.), Szentes-Kurcpart (CSALLÁNY 1934, 232, 68. t. 5).

¹²³ Ennek nem mond ellent a kevermesi – nem hiteles feltárásból – és a szentes-berekhatí 50. női sírből származó, páratlan fülbevaló sem. A további négy, szórványként előkerült fülbevaló egykori viselőjének neve ismeretlen.

megállapítani, hogy eredetileg milyen nagyságúak lehettek.¹²⁴ Az ezüst gömbcsüngős fülbevalók közös jellemzője a zárt vagy oldalt nyitott karika és a két préselt félgömbből álló gömbcsüngő.

Kis lemezgömbcsüngős fülbevalók. A kis lemezgömbcsüngős (átm.: 0,46–1,2) fülbevaló 23 sírból¹²⁵ került elő, illetve ide számítjuk azt a 15 temetkezést, amelyekből a gömbcsüngő apró töredékei alapján annak kis mérete tételezhető fel. Eltekintve a töredékes, hiányos fülbevalóktól az épek vagy a rekonstruálható töredékek alapján az alábbi típusokat, változatokat lehet elkülöníteni: a fülkarika és a gömbcsüngő közvetlenül kapcsolódik egymáshoz (97., 127., 172., 199., 717., 753., 938. = 45. kép 12), a két rész kapcsolatát 4 granulátum (77. = 45. kép 9, 500., 543., 550. = 45. kép 13), illetve 3 kis gömb (103., 194., 337., 671., 727.), valamint bordázott ezüstszalag (299., 337., 344., 346., 855.) biztosítja. A kisgömbcsüngősök között egyedüli darab a 85. sír egyik fülbevalója, amelyen a négy kisgömb tetején egy lemezke van, amelyre a fülkarikát forrasztották. A forrasz helyét granulációk fedik, melyekre – a karika belső oldalán – egy kis gömböt ültettek.

Tizenhét sírből egy-egy fülbevaló a jobb és a bal oldalon került elő, a többi sírban az egyik oldalon. Nyolc felnőtt nő: 7 adultus (188., 199., 337., 717., 727., 753., 938.) és 1 juvenis (127.) viseletéhez tartoztak, közülük 2 adultus és 1 juvenis nőnek enyhén torzított volt a koponyája. A 4 felnőtt férfi (77., 85., 97., 500.) mellett a felnőttekkel megegyező számú, 11 gyermek (103., 172., 194., 286., 299., 344., 346., 543., 550., 671., 855.) sírjában volt ez a fülbevalótípus.

Nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók. A típushoz sorolható fülbevaló (átm.: 1,3–2,0) 20 sírből¹²⁶ került elő. Ezeknél a fülbevalóknál a fülkarika és a gömbcsüngő közvetlen kapcsolata 2 sírnál (57., 802.) található meg. 3–4 granulátummal kapcsolódik a 33. és 100. sír fülbevalója, míg 4 sír (738., 794., 854., 937.) fülbevalóinál 3–4 kis gömb köti össze a fülkarikát a gömbcsüngővel. Hét másik temetkezésből (pl. 349., 554., 887., 890., 940.) előkerült fülbevalóknál a fülkarikákhoz alulról egy-egy négyszögletes ezüstlemez, ahhoz pedig 3–4 kis gömb, majd a gömbcsüngő csatlakozik.

Ugyancsak kis lemezke van 2 fülbevalópár karikáján, de ehhez egy sima (692. = 45. kép 21), és egy függőleges bordákkal tagolt (714.) gyűrű csatlakozik, melyhez három kis gömb. A nagy lemezgömbcsüngő és a három kis gömb találkozását egy granulációt imitáló vékony szalag fedi körbe (45. kép 20). Lemez nélkül, közvetlenül a karikához kapcsolódik egy gyűrű a 716. sír fülbevalóinál, majd ehhez a 3 kisebb gömb. Ezeknél a kis és nagygömbök találkozását tordírozott drót takarja körbe, amelyet a gömbcsüngőre forrasztottak.

Az ezüst nagygömbcsüngős fülbevalók között egyedinek számítanak a 761. sír darabjai, amelyeken a karikához két darabból összeillesztett, négy kisebb, préselt félgömbből álló összekötőtag kapcsolja a gömbcsüngőt. Ugyancsak egyedüli darab a 723. sír két töredékes fülbevalója. Ezeknél – amennyiben jól ítéljük meg – a fülkarikához egy félgömb csatlakozott, és a gömbcsüngő és a félgömb találkozását egy nagyobb és egy kisebb átmérőjű gömbsor fedi. De a teljes csüngőt két, hosszában préselt darabból illesztették össze. Közepükből ismeretlen kitöltő massa került elő.

A temető fülbevalói között ugyancsak egyedül az 555. sírből töredékesen előkerült függőpár, melyen a karikához egy keresztpánttal csatlakozik a gömbcsüngő, melynek palástját három helyen kék, kerek üvegbetét díszíti. Az üveget körbefogó palást és az azt körbevevő granulált sor aranyozott.

¹²⁴ A bronz és ezüst gömbcsüngős fülbevalók értékelését nagyban megnehezíti a préselt összekötőtagok és csüngők törékenysége, töredékessége. Ezek alapján csak feltételesen fogadható el a nagygömbcsüngős meghatározás abban az esetben, ahol ezt a csüngők töredékei és a karikák méretei alapján valószínűsítettük.

¹²⁵ A 77., 85. (45. kép 4), 97., 103., 127., 172., 188., 194., 199., 286. (45. kép 14), 299., 337., 344., 346., 500., 543., 550., 671., 717., 727., 753., 855., 938. sír.

¹²⁶ A 33., 57., 100., 349., 554., 555., 692., 714., 716., 723., 738., 761., 794., 802., 854., 887., 890., 930., 937., 940. sír.

Ami a fülbevalók díszítését illeti, a fülkarikákhoz kis lemezzel csatlakozó gömbcsüngős fülbevalók többségénél (349., 554., 692., 714., 716.) a kis gömbök és a karika találkozását apró granulátumok takarják. Egyedüli darabként a 738. sír ép fülbevalójának ezüst gömbcsüngője aranyozott, de itt is a fülkarika és a gömbök, illetve a kis gömbök találkozását és a töredékes csüngő palástját granuláció díszíti. A karika belső oldalán, a granulációkon ülő gömbdíz a 692. és a 714. sír fülbevalópárján van.

Eltekintve a másodlagos helyen, állatjáratban előkerült néhány fülbevalótól, a 12 sírból párosan előkerült fülbevalók a koponya jobb és bal oldalán, illetve alatta feküdtek. Az ezüst nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók döntő többségét felnőttek viselték: 6 juvenis, 11 adultus nő és 1 maturus férfi (33.) mellett csupán 2 gyermek (692., 802.) sírjában volt. A szegvár-oromdűlői közösség egy férfitagja viselt ezüst nagy lemezgömbcsüngős fülbevalót a bal oldalon. Ezzel ellentétben a három férfi által viselt kiscömbcsüngős fülbevalók párban kerültek elő (77., 85., 500.).

Négygömbcsüngős fülbevalók. Három sírből került elő (1., 286., 863.) négygömbcsüngős fülbevaló. Ennél a típusnál a kerek fülkarikához közvetlenül kapcsolódik 3 kisebb gömb és ezekhez alulról egy nagyobb. A négygömbcsüngős fülbevaló igen ritka a Kárpát-medence kora avar kori fülbevalói között. Az 1. sírban a juvenis nő koponyája alól, míg egy infans II. gyermek koponyájának bal oldala mellől (286.), és egy infans I. gyermek (863.) koponyacsontjai közül került elő a fülbevaló. Meg kell említenünk, hogy ehhez a típushoz közvetlenül kapcsolódik a kiscömbcsüngősök azon változata, melyeknél a gömbcsüngő mérete 0,5 cm (550., 671.), azaz alig négytized milliméterrel nagyobb, mint a 286. sír gömbcsüngőjének 0,46 cm-es átmérője.

Karikaékszerek. Sima ezüstkarika 7 sírből ismert¹²⁷ (58., 79., 335., 542., 726., 838., 875.), melyek közül kettőből párban (58., 726.), egyből három fülbevaló (838.) is előkerült, míg a többi temetkezésből csak egy-egy darab. Az 58. sírban az ezüstkarika mellett volt egy arany kiscömbcsüngős, a 726. sírban egy sima bronzkarika, míg a 838. sírban két kis bronz lemezgömbcsüngős fülbevaló. Az ezüstkarikák között van kerek, ovális, és deformált, átmérőjük 1–1,7 cm, ennél nagyobb (átm.: 2,3) a 875. sír karikája. Döntő többségük keresztmetszete kör, van köztük egyenesen levágott és elvékonyodó végű, valamint zárt és nyitott karika.

Az ezüstkarikák helye: öt sírban a koponya mellől, alól, töredékei közül kerültek elő, míg két sírban másodlagos helyről, sírbontás közben. Viselőik fele gyermek (79., 726., 838.), a többi felnőttek, egy adultus-maturus nő és egy-egy adultus, maturus és senium férfi viselte.

Tokos záródású fülbevaló. A temető egyetlen tokos záródású fülbevalója (45. kép 24), a 169. sírből származik. Az 1,9 cm átmérőjű töredékes karika az infans I. gyermek koponyájának jobb oldala mellett feküdt.

Bronzfülbevalók

A temető 26 sírjában¹²⁸ találtunk bronzfülbevalót. Az egy öntött (750.) darabon kívül a többi préselt gömbcsüngővel rendelkezik. 13 sírből előkerült fülbevalók csüngőiről töredékeik alapján nem lehet pontosan

¹²⁷ A karikaékszerek azonosítását megnehezíti a bronzból és ezüsből préselt összekötőtagok és csüngők törékenysége. Emiatt néhány sima karika esetében nem zárható ki annak lehetősége, hogy volt gömbcsüngője, de a fémanyag rossz megtartása, állat vagy ember által történt sírbolygatás következményeként nem kerültek elő, nem tudtuk dokumentálni. Ezeket sima karikaékszernek tekintjük, de az értékelésnél csak akkor vesszük figyelembe, ha további adatok valószínűsítik, hogy eredetileg is karikaékszerként kerültek a sírban. És akkor még nem vettük számításba, hogy eredetileg gömbcsüngős fülbevaló kerülhetett akár hiányosan, csüngő nélkül is sírba.

¹²⁸ A 17., 108., 118., 156., 171., 332., 345., 644., 684., 686., 702., 707., 708., 711., 718., 738., 739., 745., 750., 757., 830., 838., 858., 895., 945., 946., 968. sír.

megállapítani, hogy eredetileg milyen nagyságúak lehettek. A bronz gömbcsüngős fülbevalók közös jellemzője a zárt vagy oldalt nyitott karika és a két préselt félgömbből álló gömbcsüngő.

Kis lemezgömbcsüngős fülbevalók. A kis lemezgömbcsüngős (átm.: 0,9–1,2) fülbevaló 15 sírból került elő, illetve ide számítottuk azokat a darabokat is, melyeknek az apró töredékei alapján a gömbcsüngő kis méretét tételeztük fel. A nagyszámú töredékes fülbevaló mellett az épek vagy a rekonstruálható töredékek alapján a fülkarika és a kis gömbcsüngő közötti kapcsolatra három eltérő megoldást található: 3–4 kis gömb, esetleg granuláció (pl. 171. = 45. kép 8, 684., 686., 745. = 45. kép 6), 2–3 préselt félgömbből összeállított tag (946.), illetve bordázott bronzszalag (644.).¹²⁹ Kilenc sírból párban (jobb és bal oldalon) kerültek elő a fülbevalók, a többiből csak az egyik oldalon egy. Döntő többségüket felnőtt nők viselték: 7 adultus (156., 171., 345., 684., 708., 738., 895.) és 3 maturus (108., 718., 946.), közülük 5 adultus nőnek enyhén torzított volt a koponyája. A kis lemezgömbcsüngős fülbevaló mindössze 5 gyermek (118., 644., 739., 838., 858.) sírjában volt, ilyen típusú fülbevalót férfiak nem viseltek.

Nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók. A típus képviselője (átm.: 1,3–1,7) 11 sírból került elő, illetve ide számítottuk azokat a sírokat is, amelyekben eltérő méretű – egy-egy kisebb és nagyobb (686.) – gömbcsüngős példány, valamint amelyeknél csak az egyik fülbevaló gömbcsüngője nagy, a másiké hiányos (332., 945.) volt. Két töredékes fülbevaló (332., 830.) mellett az épek vagy a rekonstruálható töredékek alapján a karika és a gömbcsüngő közvetlenül kapcsolódott a 17. (45. kép 3) és a 707. sír darabjainál. Három kis gömb az összekötőtag a 686., 745. sír (45. kép 7, 18), kettő préselt félgömbből összeállított tag a 945. egyik darabjánál, illetve bordázott bronzszalag a 332., 686., 830. sír darabjainál. Három fülbevalópárnál (702., 745., 968.) 2 darab, 4 préselt félgömbből összeállított egységgel kapcsolódott a fülkarika a gömbcsüngőhöz. A 711. sír fülbevalópárja annyiban egyedi, hogy a gömbcsüngőhöz egy bronzkarikával kapcsolódik a 2 darab, 4 préselt félgömbből összeállított összekötőtag. A 332. (45. kép 16) és a 686. sírből előkerült egyik gömbcsüngő ezüstözött, a másik (686.) aranyozott felületű.

Eltekintve a másodlagos helyen, állatjáratban előkerült néhány fülbevalótól, hét sírből (332., 686., 702., 707., 830., 945., 968.) párban (jobb és bal oldalon) kerültek elő a fülbevalók, háromból (17., 711., 750.) csak az egyik oldalon egy. A 745. sírből, az infans I. gyermek koponyája bal oldala mellől egy-egy kis- és nagy-, a jobb oldalán egy nagygömbcsüngős fülbevaló került elő. Ilyen típusú fülbevaló 5 nő, 2 juvenis (707., 945.), 1 adultus (17.) és 2 maturus (686., 968.) és 6 gyermek (332., 702., 711., 745., 750., 830.) sírjában volt.

Röviden összefoglalva az előbbieket, bronz lemezgömbcsüngős fülbevaló felnőtt (adultus–maturus) nők (13 eset) és 11 gyermek – 9 infans I. és 2 infans II. – viseletéhez tartozott. Tizenhat személy páros, míg 9 páratlan fülbevalót viselt. A szegvár-oromdűlői közösség férfitagjai bronz nagylemezgömbcsüngős fülbevalót nem viseltek.

Bronzból öntött kisgömbcsüngős fülbevaló. A Tiszántúlon egyedi darabnak számít a 750. sírban fekvő, infans I. gyermek koponyájának jobb oldala mellől előkerült, bronzból öntött kisgömbcsüngős fülbevaló. A gömb közepén körbefutó, granulációt utánozó bordadíszű csüngő három kisgömbbel kapcsolódik a karikához (45. kép 23). A fülkarika töredékessége miatt kérdéses, hogy oldalt vagy felül nyitott volt-e. A koponya bal oldalán egy kis lemezgömbcsüngős fülbevaló töredékei kerültek elő.

¹²⁹ Az ép fülbevalók között nincs olyan, amelyiknél a gömbcsüngő és a karika összekötőtag nélkül kapcsolódna egymáshoz, de a töredékesek között lehetett ilyen típus.

Karikaékszerek. Sima bronzkarika – amelyik a fej díszítésére szolgálhatott – 20 sírból ismert,¹³⁰ ezek egyharmadából, 8 sírból (88., 268., 696., 758., 881., 884., 939. és a „B” sír) párosan kerültek elő. Döntő többségük kör keresztmetszetű, végeik egyenesen levágottak és nyitottak. Csupán 5 darab egyik vége hegyes. Formájukat tekintve ovális, kerek, deformált. A karikák átmérője 1,1–2,5 cm.

Egy temetkezésből (726.) egy-egy bronz és ezüst karika került elő, a 88. sír karikáinak a felülete ezüstözött. Párhuzam nélküli a 747. sírban temetett adultus férfi koponyájának bal oldala mellett fekvő, a temető legnagyobb (2,5×3,2 cm) bronzkarikája, melynek hegyes vége 2 vonalpárral díszített.

Egyszerű karikaékszereket 9 gyermekkel (7 infans I., 2 infans II.) és 11 felnőttel (7 nő, 4 férfi) temettek el. A közel kiegyenlített gyermek–felnőtt esetszámnál az utóbbiak életkor és nem megoszlása az alábbi: 2 juvenis nő, 1 adultus nő és 4–4 matusus nő és férfi. Kilenc sírból kerültek elő párban egyszerű karikák, melyek a koponya vagy az állkapocs jobb vagy bal oldalánál, illetve alóla kerültek elő. A páratlan karikák többsége is a koponya jobb vagy bal oldala mellől, alóla kerül elő, 3 temetkezésnél a bontás közben.

Nagygyöngycsüngős fülbevalók. A temető igen nagyszámú fülbevalója között kis számban, csupán 14 sírból¹³¹ került elő gyöngycsüngős fülbevaló, illetve annak töredékei (177., 288., 659.).¹³² Az ezüsből és bronzból készült ékszerek szerkezete egyszerű. A kerek fülkarikára egy hurokkal felszerelt mozgó drótra nagyméretű, különböző színű üvegyöngyöt húztak. Az üvegszüngő alatt a drót alsó végét hurokszerűen visszahajlították. Típusaikat aszerint különböztetik meg, hogy a karika és a gyöngycsüngő között volt-e, és ha igen, milyen távtartó elem.¹³³ Lehet sima vagy bordázott lemezgyűrű (80., 141., 559., 728., 862. és a 883. sír = 45. kép 25–28), illetve 4 kis ezüstgömb és ezüst félgömb (134. sír = 45. kép 17). A szegvári gyöngycsüngők színe változatos: kék, sötétkék, feketés kék, fekete, szürkésbarna és világoszöld. Gömb vagy csepp alakúak. Méretük a 0,9–2 cm között változik.

A kis esetszám és a temetkezések állatjárás által történt bolygatás miatt a gyöngycsüngős fülbevalók viseletére vonatkozó megállapítások nem minden esetben pontosíthatóak. A szegvári sírokban a párban előforduló darabok (134., 333a, = 45. kép 29) 728., 883., 862., 883.) többnyire a koponya két oldalán kerültek elő. Azokban a temetkezésekben, ahol csak egy példány volt (80., 659., 712.), a koponya jobb vagy bal oldalán feküdtek. Egyedinek számít a 697. sírban eltemetett, juvenis férfi, akinek az állkapcsa alatt volt egy – feltehetően nyakban hordott – gyöngycsüngős fülbevaló szürkésbarna üvegszüngője.

A gyöngycsüngős fülbevalókat gyerekek és nők viselték, illetve (gyerekek esetében) velük temették el. Az infans I. korosztálytól a matususig bezárólag minden életkorban elhunyt ékszereként megtaláljuk: egy-egy fülbevalót kapott az 559., 659. és 898. sírban nyugvó infans I., egy, illetve két fülbevalója volt a 141., 333a, és a 862. sírban nyugvó infans II., illetve juvenis gyermeknek. Mindhárom adultus korban elhunyt (134., 728., 883.) viseletére a párban viselt fülbevaló jellemző. Az egyetlen matusus nőt (712.) páratlan fülbevalóval temették el.

Legáltalánosabb melléklet – a 712. (mat.) és 883. (ad.) sír kivételével – a változatos gyöngyökből álló nyaklánc. A sima és nyomott gömb alakú, változó számú üvegyöngy mellett szemes (559.) és nagyméretű dinnyemag alakú (333a sír) gyöngyök kerültek elő. Gyakori mellékletnek tekinthető az orsógömb és orsókarika: három gyereksírból (333a, 862., 898.) orsógömb, három adultus nő sírjából (134., 728., 883.) orsókarika került elő, az utóbbiban két darab.

A fülbevalótípusról nemrég megjelent, teljességre törekvő gyűjtés és értékelés¹³⁴ felment annak rész-

¹³⁰ A 88., 149., 165., 183., 268., 532., 663., 696., 726., 747., 757., 758., 760., 844., 881., 884., 893., 903., 939. és a „B” sír.

¹³¹ A 80., 134., 141., 333a, 559., 697., 712., 728., 862., 883. és a 898. sír.

¹³² E három sír esetében a fülbevalók megmaradt töredékei alapján kizárható más típusú fülbevaló, ezért feltételezzük a gyöngycsüngős típust.

¹³³ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 586.

¹³⁴ BALOGH-PÁSZTOR 2015.

letes tárgyalásától. Itt csupán a szerzőpáros katalógusában szereplő tiszántúli gyöngycsüngős lelőhelyek és sírok számát tudjuk kiegészíteni, illetve a tiszántúli nagygyöngycsüngős fülbevalókat tartalmazó síregyüttesek sajátosságait foglaljuk össze.

A katalógusukban szereplő szegvári sírok kiegészítendőek a 177., 288., 559., 659., 697., 712., 728., 883. és a 898. temetkezéssel, valamint a Szegvár-Sápoldali 3., és az Öcsöd MRT 96a lelőhely 10. sírjával.¹³⁵ Így együttesen a Tiszától keletre 8 kora avar kori temető 22 sírjából előkerült gyöngycsüngős fülbevalóról tudunk.

A fülbevalók tiszántúli elterjedéséről megrajzolt képet¹³⁶ némileg módosítja a szegvári-romdülői 11+3,¹³⁷ valamint a szegvár-sápoldali és az öcsödi fülbevaló.

Az Aradka/Aradac (SRB) 85. és a Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45. sír aranyfülbevalóin¹³⁸ kívül a többi példány ezüst vagy bronz, a merev aradac-i darabon kívül a többi lengőcsüngős típus. A tiszántúli gyöngycsüngők színe változatos: a sötétkék és a fekete mellett a színtelen, a sárga, valamint a zöld árnyalatai és a barna gyöngyök is előfordulnak. Gyakoribb a gömbforma, emellett csepp alakú és nyújtott, ovális forma is fellelhető.

Az összekötő tag alapján elkülönített típusok közül¹³⁹ az összekötő tag nélküli nagy gyöngycsüngős fülbevalókhöz (1. típus) sorolhatóak a szegvár-romdülői 141., 333a, 712. sír, valamint a Kiszombor E 108. és Makó-Mikócsa halom 101. sír leletei.¹⁴⁰ Ez utóbbi temetkezés példányai egyedi darabok, mert csak ezeknél található belső gyöngydísz.¹⁴¹

Dróttekerces kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevaló (3. típus) került elő az Aradka/Aradac 57.,¹⁴² a Hódmezővásárhely-Kishomok 35.¹⁴³ és a Szegvár-Oromdülő 80., 559., 728., 862.,¹⁴⁴ valamint a Szarvas-Grexa-téglagyár 367. sírjából,¹⁴⁵ ez utóbbiban maturus férfi nyugodott. A fülbevalóknak ez a típusa legnagyobb számban a Tisza tágabb környékének temetőiből ismert,¹⁴⁶ az újabb darabok ezt a helyzetet tovább erősíti. Az 5. típusú – kúpos összekötővel kapcsolódó – merevtagos fülbevaló az aradac-i 85. sírban fekvő férfi aranyékszere, amely a típus egyetlen tiszántúli előfordulása. Az összetett kötőtaggal készült fülbevaló (7. típus) a Szegvár-Oromdülő 134. női és Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45., férfi sírjából került elő. A női ékszerpár ezüsből, míg a férfi fülbevalópárja aranyból készült. A nagy gyöngycsüngős fülbevalók 2., 4., valamint a 7a típusába tartozó változatai¹⁴⁷ a tiszántúli kora avar kori temetkezésekből eddig nem kerültek elő.

A gyöngycsüngős fülbevalók döntő többségét a Tiszántúlon gyermekek és nők viselték. Négy-négy infans I. (Öcsöd MRT 96a 10., Szegvár-Oromdülő 559., 659., 898. sír) és infans II. (Hódmezővásárhely-Kishomok 35., Szegvár-Oromdülő 80., 333a, 862. sír) gyermek melléklete volt fülbevaló. Ugyanakkor négy temető 10 női (Kiszombor E 108., Makó-Mikócsa halom 101., Szegvár-Oromdülő 134., 141., 177., 288., 712., 728., 883. és Szegvár-Sápoldal 3.) sírjából került elő gyöngycsüngős fülbevaló. Csak öt férfi (Aradka/

¹³⁵ LŐRINCZY 2018, 55; MADARAS 2004, 341.

¹³⁶ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 14–15. kép.

¹³⁷ A szegvári gyöngycsüngős fülbevalók magas számát valószínűleg a temető magas sírszáma és használati ideje magyarázhatja.

¹³⁸ NAĐJ 1959, Tab. 3. CI. 4; KOVRIG-KOREK 1960, Pl. XCV. 1–2.

¹³⁹ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 586.

¹⁴⁰ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 4. kép.

¹⁴¹ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 585.

¹⁴² NAĐJ 1959, Tab. X. 4.

¹⁴³ BÓNA-NAGY 2002, 49, Taf. 13, 35:1–2.

¹⁴⁴ A 80. és a 862. sír leírásában bordázott bronzhengernek van meghatározva. A fülbevalók újbóli vizsgálata során az összekötő tagok dróttekerceseknek bizonyultak.

¹⁴⁵ JUHÁSZ 2004, 56–57, Taf. XLIII, 367:1.

¹⁴⁶ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 587.

¹⁴⁷ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 586–588, 590.

Aradac (Srb) 57., 85., Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45., Szarvas-Grexa téglagyár 367.¹⁴⁸ és Szegvár-Oromdűlő 697. sír) viselte ékszerként az ilyen típusú fülbevalókat. A nők között három juvenis, öt adultus és két matusus, a férfiaknál a szegvári juvenis fiún kívül négy matusus férfi viseletéhez tartoztak.

A Tiszántúlon eltérő életkorú nők és férfiak mellett a gyermekek viseletére, mellékletére 12 esetben a páratlan,¹⁴⁹ míg 9 temetkezésben – hasonló nem és életkoreloszlásban – a koponya közelében fekvő páros fülbevaló volt jellemző. Két szegvári temetkezés jelent kivételt. A 862., infans II. gyermek sírjából a nagygyöngycsüngős ezüsfülbevaló mellett egy rossz ezüst karika és egy kis gömbcsüngős(?) ezüsfülbevaló került elő a fülke három különböző pontján. Míg a 697. sírban fekvő juvenis férfi álla alól a magában előkerült gyöngycsüngő helye másodlagos felhasználásra utal.

Az itt tárgyalt fülbevalótípust tartalmazó leletegyüttesekben – eltekintve a vaskésektől és vascsatoktól, agyagorsóktól¹⁵⁰ – kis számban fordul elő mellékletazonosság. A 22 sír leletegyüttese között csak egy-két esetben található azonos típusú lelet. Így megemlíthetők a pártaveretek (Makó-Mikócsa halom 101. és a Szegvár-Oromdűlő 333a sír), a boglárpár és a piperekészlet egyes darabjai (Makó-Mikócsa halom 101. és a Szegvár-Oromdűlő 134. sír), valamint a veretes öv és a vaskard (Aradka/Aradac 85., Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45. sír).

Ezzel szemben a 22 temetkezés többségére azonos sírforma jellemző. A két padmalyos temetkezés mellett (Makó-Mikócsa-halom 101.,¹⁵¹ Szegvár-Oromdűlő 177. sír) nyolc aknasír és 13 fülkesír¹⁵² található.

A fentieket összegezve a szegvár-romdűlői temető 138 sírjából, a temetkezések 30%-ából került elő fülbevaló. Az előbbieken ismertetett fülbevalók 73 nő, 50 gyermek és 15 férfi mellékletei voltak, azaz az elhunyt nők 57, a gyermekek 22, és a férfiak 20%-ának halotti viseletéhez tartoztak.

A szegvári temető sírjaiból ismertté vált fülbevalók formára és technikai kivitelben megegyeznek a korszak hasonló fülbevalóival, csupán néhány arany és ezüsfülbevalónál figyelhető meg egy-egy részlet, mely jelen pillanatban egyedinek tűnik. Két sír (349., 888.) arany gömbcsüngős, egy ezüst kiscsüngős (85.), valamint 7 temetkezés (349., 554., 692., 714., 887., 890., 940.) nagycsüngős fülbevalóinál a fülkarikákhoz alulról egy arany, illetve ezüst négyszögletes vagy kerek lemezke csatlakozik, melyhez 3–4 kis gömbön, illetve sima vagy függőleges bordákkal tagolt gyűrűn keresztül csatlakozik a nagycsüngő (45. kép 22). A karika és a lemezke illeszkedését granuláció fedi be. Három sír (85., 692., 714.) fülbevalóinál a karika belső ívén lévő kúp alakú granuláció tetejére egy belső gömböt helyeztek. Bár nem vizsgáltuk teljességre törekvően a Kárpát-medence valamennyi 7. századi fülbevalóját, de sem a tiszántúli példányoknál, sem a többi elérhető darabnál az összeillesztésnek ilyen megoldását nem találtuk. Ez a technikai megoldás talán egy helyi ötvösre utal.

A NYAK DÍSZEI

Gyöngyök, gyöngynyaklánc

A temető sírjainak 30%-ából, 147 temetkezésből került elő gyöngy vagy abból fűzött nyaklánc. A gyermekek és nők, ritkábban férfiak igen gazdag, változatos összetételű nyak- és karlánc-, tarsoly- és amulettgyöngyeit Pásztor Adrien értékelté.¹⁵³

¹⁴⁸ BENDE 2017, 145.

¹⁴⁹ A magas esetszám miatt kizárható, hogy a magyarázata sírrablás vagy bolygatás, illetve a fülbevalók rossz anyagmegtartása lenne.

¹⁵⁰ A gyöngycsüngős fülbevalók gyöngyanyagának értékelését lásd PÁSZTOR 2022.

¹⁵¹ BALOGH-PÁSZTOR 2015, 592.

¹⁵² Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45., Szarvas-Grexa-téglagyár 367., Szegvár-Oromdűlő 80., 134., 141., 559., 697., 712., 728., 862., 883., 898., Szegvár-Sápoldal 3. sír.

¹⁵³ PÁSZTOR 2022. A sír- és tárgyleírásoknál olvasható gyöngyleírásokat (LŐRINCZY 2020) Pásztor Adrien 2012-ben fejezte be.

Nyakláncok kapcsoló tagjai (46. kép 11–20). A gyöngynyakláncokkal eltemetett személyek közül 28 esetben került elő változó számú (1–17), kisméretű vaskarika a koponya környékén, ritkában a mellkas területén. Ezek között 10 esetben (48., 71., 94., 165., 336., 557., 559., 693., 702., 862.) 1–4 karika feküdt a koponya alatt, illetve annak közvetlen közelében. Ezen vaskarikák kapcsolatát a gyöngyökkel egyértelműen jelzi, hogy 5 sírban (48., 72., 94., 557., 559.) a gyöngyök között, a gyöngyök mellett, illetve a gyöngyökkel együtt kerültek elő. A karikák külső átmérője 1–1,5 cm között változott.

A temető egy-egy sírjában a vaskarikák mellett előfordultak a nyaklánc bronz, illetve ezüst kapcsolótagjai is. Szabálytalan alakú, egymásba fűzött két bronzkarika került elő a 17. sírból a koponya alól, míg a 130. sírból egy a bal felkar külső oldala mellől, állatjáratból. Méreteik megegyeznek a gyöngynyakláncokat összekapcsoló vaskarikákkal. Egyedi megoldás volt a 169. sírban, ahol a koponya alól két, kúpos bronzhenger, a nyaklánc kapcsai kerültek elő.

A kisméretű, egy karikából, illetve 2–4, összefűzött karikából álló láncrészlet a nyakláncok zárószervei voltak. A fentiek alapján a 147. gyöngyökkel eltemetettek alig 20 százalékanak nyakláncát zárta valamilyen fémből készült kapcsolótag. A vaskarikákkal összekapcsolt nyaklánc hat esetben infans I–II. gyermek, két-két esetben adultus és matusus nő sírjaiból került elő. A vékony keresztmetszetű, kis átmérőjű vas- és bronzkarikák alkalmazása az avar kori nyakláncoknál igen gyakori.

Köbetétes, ovális medalionok

Az 1. sírból – 16–18 év körüli nő mellékletként – három eltérő díszítésű, négy darab, ovális köbetétes medalion került elő.¹⁵⁴ Kettő azonos kivitelű,¹⁵⁵ melyeken a köbetét körül két granulációsor közé az ötvös egy kalászmintás préselt lemezsávot helyezett el. Az eddig ismert, granulációval díszített medalionok között ez a típus a leggyakoribb. Kisebb-nagyobb eltérésekkel ilyen a hajdúszoboszlói példány is.¹⁵⁶ A legszebb, apró granulákból felépített háromszögekkel díszített medalionnak és a negyedik szegvári darabnak – melyet két granulációsor közé helyezett tekerceselt dróttal díszítettek – egyaránt Ufából ismertek analógiái.¹⁵⁷ A szegvári darabokban foglalt turmalin- és ametisztbetétek és a nagyobbik csüngő granulációdíszeti arra utalnak, hogy egy minőségi műhelyben készülhettek.¹⁵⁸

A csüngők síron belüli helyzete¹⁵⁹ – az állatjárat bolygatása miatt – többféle értelmezést is lehetővé tesz. Minden bizonnyal igaza volt Garam Évának, aki a csüngők alapján nyakláncot feltételezett.¹⁶⁰

A michaelsfeldi (Dzsiginskoe) nyaklánc¹⁶¹ alapján a medalionok eredeti funkciója valószínűleg ez lehetett. De a szegvári medalionok alsó és felső fülei töredékes állapotban, sérülten, alsó csüngők nélkül kerültek elő. Ez megkérdőjelezi, hogy a sírba nyakláncként kerültek. Talán nem véletlen, hogy a másik Kárpát-medencei lelőhelyű darab – a hajdúszoboszlói – is kopottan, töredezett állapotban, lyukkal átütve került a sírba.¹⁶² Ezekhez hasonlóan sérült példány került elő gyöngyök közé fűzve Makó-Mikócsa-halom

¹⁵⁴ Az ovális, köbetétes csüngőket már kétszer ismertettük (LŐRINCZY 1991; LŐRINCZY 1993). A Dömötör Mihály által készített fotót több publikáció is felhasználta (AWAREN IN EUROPA 1985, 27, Abb. 10; L'OR DES AVARS 1986, 31, Fig. 10; AZ AVAROK KINCSEI 1986, 10. kép; GARAM 1991, Abb. 14.1; BÁLINT 2010, Pl. 29), de a pontos lelőhelynév és a sírszám említése nélkül, csupán a község nevét megadva. Ez azért is hiba, mert Szegvár területéről több avar kori lelőhely, temető ismert, ezért nem minden haszon nélküli a leletek előkerülésének pontos megjelölése.

¹⁵⁵ LŐRINCZY 2020, 5. kép 3, 6.

¹⁵⁶ FETTICH 1937, XXVI. t. 2; GARAM 1991, 169.

¹⁵⁷ AHMEROV 1970, 181. A medálok Kárpát-medencei párhuzamairól röviden lásd LŐRINCZY 1993, 107.

¹⁵⁸ GARAM 2001, 40.

¹⁵⁹ LŐRINCZY 2020, 4. kép 2.

¹⁶⁰ BÓNA 1983, 97; GARAM 1991, 169.

¹⁶¹ KROPOTKIN 1962, 14.

¹⁶² GARAM 1991, 169.

150. sírjából.¹⁶³ A szegvári 30. számú csüngő¹⁶⁴ hátlapjára tapadt bőrmaradvány(?) alapján feltételezhető, hogy a négy sérült medalliont egy bőrpántra varrták, amelynek összekapcsolására egy-egy hurkos végű, hullámosra hajlított bronzhuzal szolgálhatott,¹⁶⁵ melyet összedolgoztak két korong alakú ezüstlemezből álló egy-egy zárótaggal,¹⁶⁶ hasonlóan a michaelsfeldi nyaklánc kerek zárótagjához, amelybe I. Iustinus és I. Iustinianus közös uralkodása alatt vert solidusát foglalták.¹⁶⁷ De míg a michaelsfeldi nyaklánc azonos, addig a szegvári készlet különböző típusú darabokból áll.

A szegvári és a hajdúszoboszlói darabokhoz hasonlóan töredékes, kopott makói példány előkerülése után megkockáztatható az a feltételezés, hogy ezt a típusú csüngőt még keletről hozták magukkal a Tiszántúlt megszálló népesség első generációjának tagjai, és rövidebb-hosszabb használati idő után – akár egy későbbi generációhoz tartozó családtaggal együtt – kerültek sírba.

Korong alakú csüngők (47. kép 1–3)

A temető három sírjából került elő korong alakú csüngős nyakdísz. Arany- és bronzlemezből együtt préselt korong volt a 171. sírban. Közepén sárgászöld, félgömb alakú üvegbetétet koncentrikusan apró gömbsor övez, amelyet farkasfog minta, illetve granulációt imitáló gömbsor keretez. Szegélyét ugyancsak préselt gömbsor zárja le. Hátlapja sima bronzlemez, melyen látható a függesztő fül forrasztásának nyoma. A bronzfül alapján a nyakban viselt korongdísz közeli párhuzamát kizárólag a 134. sír boglárjai (49. kép 2–3) jelentik. Ez alapján felmerülhetne, hogy a 171. sír kőbetétes korongja eredetileg egy boglárpár egyik tagja lehetett. De hogy eredetileg is korongdísznek készült – egy lunula alakú csüngődíszsel (47. kép 5) párban – arra egyrészt a függesztő fül, másrészt a lunulával megegyező stílusa, közös elkészítése utal, valamint a boglárókénál 0,5 cm-rel nagyobb az átmérője. A sír állatjázat által történt bolygatása miatt közvetlen összetartozásuk in situ helyzetükkel nem igazolható, de a lunulának az ugyancsak sima bronz hátlapján látható forrasznyom alapján ugyancsak függesztő fület feltételezhetünk.¹⁶⁸ Mivel a korong eredeti helyzetében feküdt a jobb lapockacsonton, viszont a lunula a koponya jobb oldala mögött, 5 cm vastag betöltésen, a bal kulcsont elmozdulása alapján az állatjázat a koponya bal oldala mellől mozgathatta el a gyöngy nyakláncra függő lunulát és került az állat mozgása során a koponya mögé. Ezek szerint a korong és a lunula egymástól függetlenül a nyaklánc jobb és bal negyedében lehetett felfüggesztve.

Ezüstlemezből kivágott töredékes korong került elő az 532. sírban a koponya jobb oldala mellől, állatjázatból. Peremének egy részén forrasztás nyoma látható. Átm.: 3 cm. Ehhez hasonló egyszerű, korong alakú sima bronzlemez volt a 887. sírban is, egy adultus nő csigolyasorának jobb oldala mellett, a gyöngyök között. Hátoldalára forrasztott bronz függesztő füle a koponya irányában feküdt. Átm.: 3 cm.

A korong alakú csüngők valójában a korong alakú nyakdíszekkel mutatnak rokonságot, bár jóval kisebbek azok legkisebb darabjainál. Eltekintve a sima bronz- és ezüstlemezes korongtól, a 171. sír korongja és a korong alakú nyakdíszek felületét kitöltő motívumok között a nagyfokú egyezés mellett a farkasfog minta az egyetlen eltérés, amely az eddig ismert nyakdíszeken nem található.

¹⁶³ BALOGH 2019, 255.

¹⁶⁴ LÓRINCZY 2020, 5. kép 7.

¹⁶⁵ Két darab, a szegváriakkal megegyező, hullámosra hajlított, hurkos végű bronzhuzal volt a Deszk H 16. sírban is, melyek az 1953-as leltározás előtt elvesztek, de a síregyüttesről készült tárgyfotón még szerepelnek (51. kép 8). MFM Régészeti Adattár fotótára, leltározatlan.

¹⁶⁶ LÓRINCZY 2020, 5. kép 9–10, 12–13.

¹⁶⁷ KROPOTKIN 1962, 14. 527 Ápr. 4 – 527 Aug. 1; Konstantinápoly, 10. Műhely, MIB 2c. Somogyi Péter meghatározása.

¹⁶⁸ Mivel a bronz függesztő fül a koponya bal oldala mellől került elő, nagy a valószínűsége, hogy ez valójában a lunulához tartozik, és a korong függesztő füle nem került elő a sír bontása során.

Félhold alakú csüngők, lunulák (47. kép 4–6)

Ugyanabból a három temetkezésből került elő egy-egy lunula, amelyekből korong alakú csüngő is. A 171. sír bronzlemezről préselt, aranyozott felületű lunulája a koponya jobb oldala mögött feküdt, 5 cm vastag betöltésen. A közepén elhelyezett sárgászöld, félgömb alakú üveget két oldalról, felületének középső sávjában egymással szemben fekvő, granulációt imitáló háromszögek töltik ki. Szegélyét gömbsort utánzó mintasor alkotja. Felszerelését – a sima bronz hátlapján látható forrasztás nyoma alapján – bronzlemezről hajlított, P alakú függesztő fül tehetette lehetővé. A felületét kitöltő motívumok – köbetét, granuláció imitáció, félgömbösor – mind megtalálhatóak a sírból előkerült korongdíszeken is. Az egymással szemben kialakított háromszögek megfeleltethetők a korongon látható farkasfog mintának. Ez alapján igazoltnak látjuk, hogy a két dísz egyazon műhelyben, valószínűleg ugyanaz az ötvös készítette. Az egyetlen eltérés, hogy a korongot bronz- és aranylemezről együtt préselték, míg a lunulát bronzlemezről préselték és felületét aranyozták.

Jóval egyszerűbb, félhold alakú ezüstlemez került elő töredékes állapotban az 532. sírból, a bal váll alól, állatjáratból. Peremének egy részén forrasztás nyoma és felfüggesztésére szolgáló lyuk látható. Átm.: 3,6 cm. Feltehetően egy hasonló lunula alakú préselt ezüstlemez lenyomatát tudtuk megfigyelni a 887. sírban, az állkapocs bal oldala mellett. H.: kb. 4 cm.

A 171. sír lunulájának jó párhuzamát ismerjük a Deszk H 16. sírből, ahonnan a már ismert korongdísz mellett a koponya két oldalánál egy-egy bronzlemezről préselt, aranyozott felületű lunula került elő (47. kép 6; 49. kép 1; 51. kép 8). Az eredetileg aranyozott felületű lunulák közepén lévő világos köbetét két oldalról három-három, háromszög alakban préselt félgömb veszi közre. Peremét félgömbösor díszíti, melynek belső szélén körben, csavart drótot utánzó préselt minta van. A deszki lunulák nemcsak a szegvári lunulának jó párhuzamai, de a két síregyüttes is – a lemezcsüngők és a lunulák együttese – egymás analógiája.

A deszki sírban nyugvó nő életkorát nem ismerjük. A szegvári korong alakú csüngők és lunulák adultus nők nyakát díszítették.

Háromszög alakú lemezcsüngők (47. kép 7–10)

A temető két gyermeksírából került elő két-két háromszög alakú bronz lemezcsüngő. A 124. sírban fekvő 0,5 évesnél fiatalabb gyermek állatjárat által erősen megbolygatott maradványai között az egyik darab a bal szemgödör előtt, a másik a bal alkar helyén feküdt. Mindkét bronzcsüngő egyik oldala aranyozott. A lemezek végei lyukasak és az egyikbe bronzkarikát fűztek. A 880. sírban eltemetett 8–9 éves gyermek két egyenlő szárú háromszög alakú lemezcsüngője a 870. sír aknájának bontása közben, annak betöltéséből került elő. A két, tökéletesen egyforma lemezt együtt vághatták ki, és felfüggesztésükre a háromszög csúcsában egy lyukat ütöttek.

A közel egyforma alakú és méretű (2,9–3,2 cm) lemezcsüngők eddig ismeretlenek voltak a tiszántúli kora avar kori sírleletek között. A csüngők formai analógiáit megtaláljuk a dunántúli lemezcsüngős nyakékek csüngői között, ahol a trapéz és rombusz alakú csüngők mellett háromszög alakúak is előfordultak. A szegvári lemezcsüngők eddigi legjobb párhuzama a Bratei/Baráthely (RO) 3. temető 269. sírából előkerült bronz lemezcsüngő, ahol nem nyakékként – mint a dunántúli esetekben –, hanem magában, egy nő nyakláncának gyöngyei között került elő. A szegvári daraboknál a baráthelyi példány kb. 1 cm-rel nagyobb, és a felső, függesztő része egyedi, köríves kialakítású.

A kis eset- és darabszám miatt ma még nem vizsgálható, hogy az avar szállásterület keleti felében előkerült lemezből kivágott egyszerű lemezcsüngők milyen kapcsolatban voltak a dunántúli lemezcsüngős nyakékekkel. Ezek ismerete és egyszerű felhasználása melyik irányból érte a terület lakóit: a dunántúli, bizánci hatást tükröző nyakékek vagy az ugyancsak bizánci hatás alatt álló balkáni területekről érkeztek. A csak szimplán, egyszerű csüngőként viselt lemezek használatát az magyarázhatja, hogy csecsemő és infans II. gyermek nyakláncát díszítették velük.

Bronzcsengők (47. kép 11–16)

A temető leletei között kisszámú, 5 sírból hat öntött bronzcsengő került elő. A 124. sírból egy 0,5 éves gyermek mellől két darab, az egyik függesztő fül nélkül, de nyelvvel együtt a jobb felkar külső oldala mellett feküdt, a másik fülével lefelé, de nyelv nélkül, a bal kézcsontok helyén. Az 528. sírban eltemetett 2–2,5 éves gyermek sírjából a kulcsont helyén került elő vasnyelvvel együtt a kisméretű bronzcsengő. Az 550. sírban egy 5–6 éves gyermek hiányos vázmaradványa mellett, a jobb kulcsont mögött feküdt egy nyelv nélküli csengő. A 682. sírban, egy infans I. gyermek fogai mellett volt egy bronzcsengő töredékes füllel, nyelvének csak a nyoma látható. És végezetül a 736. sírban fekvő 20–24 éves nő jobb térdének külső oldala mellett került elő töredékes vasnyelvvel egy csengő.

Az oromdülői sírokból előkerült, fülével egybeöntött bronzcsengők mérete alig tér el egymástól: magasságuk 1,4–2,5 cm, peremátmérőjük 1,4–2,1 cm. A tisztántúli kora avar kori temetkezésekből a szegváriakon kívül eddig nem került elő bronzcsengő. De a terület 7–8. századi sírleletei között is igen ritkának számít – pl. Tiszavasvári-Utasér-part-dűlő 8. sír¹⁶⁹ –; ezek a szegváriaktól annyiban térnek el, hogy nem öntöttek, hanem lemezből hajlították őket.¹⁷⁰

Szegvár-Oromdülőn négy kisgyermek és egy adultus nő sírjában volt bronzcsengő. A gyermekek hiányos vázmaradványa mellett három esetben a koponya környékén – a kulcsont helyén (528.), a kulcsont mögött (550.) és a fogak mellett (682.) – feküdtek a csengők. Ezekben az esetekben sírbeli helyzetük azt valószínűsíti, hogy eredetileg a gyermekek nyakában lógtak. Az állatjáratokkal erősen megbolygatott 124. sírből előkerült két csengő közül az egyik a jobb felkar külső oldala, a másik a bal kézcsontok helyén feküdt, ami arra utalhat – ha nem állatjárat mozdította el –, hogy a két karcsonton, talán bőr karkötőn lehetett a két csengő. Ez utóbbi, valószínűsített helyzet párhuzamba állítható a 736. sírban eltemetett, adultus I. korban elhunyt nő esetével, ahol a csengő – bár a jobb térd külső oldalánál került elő –, eredetileg a jobb medencelapát pereme és az alkar között feküdt, mert mindkettőn zöld patinanyomot lehetett megfigyelni. Ebben az esetben szintén felmerülhet a bőr karkötőn történt viselete, vagy egy tarsoly megléte.

Állatfog csüngők (47. kép 17–19)

A szegvári temető hat gyermek sírjából kerültek elő állatfogból készített csüngők. Egy 3–4 éves gyermek sírjának (59.) bontása közben egy kansertés agyarának csúcsa került elő.¹⁷¹ A 92. sír betöltéséből, egy 4–5 éves gyermek mellől adultus kan vaddisznó C korona inf. sin. került elő.¹⁷² A 115. sírban eltemetett 2–3 éves gyermek koponyájának bal oldala mellett feküdt egy kutya alsó-felső caninusának átfúrt gyökere. A 172. sírban egy 8–9 éves gyermek jobb combcsontjának belső oldala mellett találtuk egy sertés bal és jobb oldali töredékes caninusát. A 173. sírban egy 3–4 éves gyermek bolygatott mellkasának csontjai közül egy barnamedve jobb oldali alsó caninusának átfúrt gyökere került elő. A 863. sírban a 2–3 éves gyermek bal kulcsontja mögött feküdt egy, a felső végén átlukasztott vadkanagyar, amelybe egy ezüstkarika volt fűzve.

A szegvári temetőben előkerült és amulettként, bajelhárítóként értelmezhető állatcsont csüngők változatos összetételűek. Két-két sírből vaddisznó és sertésagyar került elő, egy-egy temetkezésből kutya

¹⁶⁹ ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017, 43, IV. t. 3.

¹⁷⁰ Ugyanakkor találunk ebből a korszakból öntött példányokat is: pl. Budapest-Fehérvári út 26. sír, Csepel-Háros, Duna-gát 19. és 21. sír (NAGY 1998, 86, 151, Taf. 79:3, Taf. 103:4, Taf. 103:5).

¹⁷¹ Kérdés, hogy a sír betöltéséből a sertésagyar és a vele együtt előkerült infans korú tyúk ulnájának és femurjának töredéke nem a császárkori telep anyagából került-e a sír betöltésébe.

¹⁷² Mivel a sekély mélységű sírt egy császárkori gödörbe ásták, ezért a sír betöltéséből előkerült vaddisznó fogat csak fenntartásokkal soroltuk a gyermek mellékletei közé.

és medveagyar. Csüngőként való viseletükre egyrészt az átfúrt végük (115., 173.), illetve az abba fűzött karika (863.) utal, másrészt a sírok állatjártat és ember által történt bolygatottsága ellenére az előkerülési helyük: a 115. sírban a koponya bal oldala mellett, a 173. sírban a bolygatott mellkas csontjai között, míg a 863. sírban a bal kulcsfont mögött feküdt a csontcsüngő.

A szegvári fog amuletteken kívül csak kis számban ismerünk a tiszántúli kora avar kori sírokból hasonlót. A Kiszombor E temető 17. sírjában egy fiatal leány nyakában két juvenis mezei nyúl 16 darab átfúrt végű metapodiuma feküdt.¹⁷³ A Kiszombor F temető 8. sírban fekvő gyermek nyakánál négy darab átfúrt borjúfog került elő.¹⁷⁴ Végezetül meg lehet említeni, hogy a Mezőtúr-Nagylapos határrészből származó és Kozák L. ajándékként múzeumba került – női sírra utaló – leletek között vadkanagyar is volt.¹⁷⁵

A korai időszakhoz hasonlóan a terület késői sírjaiban is ritka az állatfog, állatcsont amulett. A Körös–Tisza–Maros közéről csak Nagymágocs–Ótompá 82., egy idős nő sírjából, a nyakcsigolyáknál előkerült átfúrt állatfog említhető, illetve a Szentés-Berekhat, Buzi Farkas Imre földjén feltárt 86. sírban, szintén nő medencéjében előkerült vaddisznóagyar.¹⁷⁶

Szűrőkanál csüngők (47. kép 20–22)

Bronz szűrőkanál másodlagosan felhasznált feje volt a temető három temetkezésében. A 190. sírban fekvő fiatal nőt fülkesírba temették, és annak betöltéséből került elő egy bronz szűrőkanál fejének töredéke. Egy ezüstözött felületű bronz szűrőkanál feje feküdt hátoldalával felfelé a 699. sírban infans I. gyermek koponyájának bal oldala mellett, valószínűleg másodlagos helyen. Egy harmadik bronzkanál feje a 704. sírből került elő, az infans II. gyermek jobb medencelapátjának környékéről.

A töredékes piperekanalak fejének csüngőként való használatára egyértelműen utal, hogy mindhárom esetben a kanálszárok csonkját visszahajlították, és egy – felfüggesztésre alkalmas – fület alakítottak ki. Szükséges ebben az esetben ezt hangsúlyoznunk, mivel a három temetkezésben háromféle helyzetben került elő csüngő, de egyik se volt *in situ*.

A szegvári kanálcsüngők egyetlen ismert tiszántúli párhuzama a Gerla-Szakács-föld 13. sírjából¹⁷⁷ került elő egy nő gyöngyei között(?). Az elhasználódott, eltört piperekanalak másodlagosan, csüngőként való használatát értelmezhetjük úgy, mint ami beleillik a különböző típusú miniatűr eszközök sorában,¹⁷⁸ de valószínűbbnek látjuk, hogy a kora avar kori Tiszántúlon inkább a gyermekek és fiatal nők nyakláncára függesztették díszítés céljából.

Láncpáncél csüngők (46. kép 21–23)

A nyakláncok összekapcsolását biztosító vaskarikákon kívül 16 sírban fordult elő 1–4 karikánál több, egy vagy többsoros karikából álló láncrészlet. Négy sírban (99., 194., 628., 656.) 5–7 és 2 esetben (97., 338.) 10–13 karikából álló lánc került elő. 15-nél nagyobb számú karika három esetben (749., 869., 931.) több sorban volt összefűzve, míg négy sírban (172., 543., 855., 873., 884.) az összerozsdásodott karikákról ezt egyértelműen nem lehetett megállapítani. A négy sír esetében ezeket a több sorban összefűzött vaskarikákat láncpáncél részletének lehet meghatározni, míg az összerozsdásodott karikák esetében ezt csak valószínűsíthetjük.

¹⁷³ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176.

¹⁷⁴ Az állatfog meghatározása az ásató Móra Ferencről származik.

¹⁷⁵ MADARAS 1995, 91.

¹⁷⁶ BENDE 2017, 293.

¹⁷⁷ MRT 10, 435, 105. t. 17.

¹⁷⁸ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 131.

A kisméretű, összerozsdásodott töredékeken,¹⁷⁹ ha nehezen is, de szabad szemmel is kivehető, hogy azok több (három) sorból álló láncrészek, melyek egyértelműen láncpáncél töredékeinek határozhatók meg. Egy-egy karikába itt is 2–3 másik karika van befűzve. A korrodálódott karikák vastagsága – 0,8–1 mm – megegyezik az ismert láncpáncélok karikájának vastagságával, ugyanez a helyzet az ovális karikák átmérője esetében.¹⁸⁰

A vaslánc részletek gyöngyökkel való közvetett kapcsolata egyértelmű, mivel kilenc sírban a gyöngyök között – bár nem in situ a gyöngyök mellett, illetve a gyöngyökkel együtt – kerültek elő (172., 338., 543., 873., 931.). Sírbeli kapcsolatukat jól illusztrálják azok az esetek, amikor egy-két gyöngy a vaslánc egyik-másik karikájához rozsdásodott (pl. 172., 338., 543.).

A láncpáncél töredékek síron belüli helyzete változó: voltak a koponya alatt (749.), az állkapocs környékén (931.) és a mellkas felső részén (869.). Valószínűleg ide sorolható a 656. és a 543. sírból előkerült darab ellenére, hogy a sír betöltéséből, bontás közben kerültek elő, illetve a 172. és a 178. sír darabjai, melyek ugyan a koponya környékén és a mellkason feküdtek, de a többi vaskarikától eltérően vastagabb a keresztmetszetük és nagyobb az átmérőjük.

A páncéling töredékek infans I. gyermekek sírjaiból kerültek elő, tehát ezeket a gyermekek valószínűleg amulettként kaphatták.¹⁸¹ A láncpáncél töredékek egyike se feküdt in situ, a gyöngysorok közé fűzve, azaz vagy a gyöngnyaklánctól függetlenül, külön lógtak a nyakban, vagy a temetés során a fej környékére helyezték őket.

Átlyukasztott, felfűlezett érmek

A nyakon viselt csüngők között átfűrt vagy felfűlezett érméket is találunk. Egy sírból került elő átlyukasztott római bronzérme, míg két másik temetkezésből egy-egy felfűlezett, illetve lyukas bizánci aranyérme.

A 80. sírban egy 9–10 éves gyermek gyöngyei között, a második nyakcsigolya alatt I. Valentinianus császár (364–375) átlyukasztott kisbronzos fektet. A szegvári esethez hasonlóan a tisztántúli kora avar kori temetkezésekben igen ritka melléklet a római érme. Csupán a Maros déli partjáról, Deszk G 57. és Deszk T 43. sírból említhetünk egy-egy átfűrt bronzérmét,¹⁸² illetve az északi partról, Makó-Mikócsa halom 469. sírjából egy átlyukasztott római kisbronzot.¹⁸³ A fentiekhez hasonlóan igen kis számban fordult elő – hat lelőhely kilenc sírjában – római érme a Körös–Tisza–Maros közén, az avar kor második felének közel 3300 temetkezésében. Előkerülésük helye változatos volt. Közülük csak négy temető egy-egy sírjában került elő lyukas érme az állkapocsnál, illetve gyöngyök közé fűzve.¹⁸⁴ Ezek az érmek gyermek és meghatározatlan korú nők nyakláncát díszítették, és úgy lyukasztották át, hogy a nyakban lógva álló éremkép volt látható.

A szegvári 761. sírban egy 16–18 éves leány alsó fogsorának belső ívén belül került elő Heraclius és Heraclius Constantinus solidusa, hátlappal felfelé, az összefüggő gyöngysor mögött (41. kép 6–8). Az aranyérme ezüst, bordázott függesztő füle a koponyatető irányában feküdt. A gyöngyök és az érme bolygatatlan helyzete kizárja, hogy a gyöngnyakláncra volt fűzve. Így ebben az esetben két lehetőséggel számolhatunk. Vagy külön, a gyöngnyaklánctól függetlenül lógott a solidus a juvenis nő nyakában és került a temetés során az állkapcs alá, vagy a felfűlezett érmét obulusként helyezték az elhunyt szájába.

A 855. sírban egy 15–16 éves (fiú)gyermek állkapcsának csúcsa alatt, Heraclius és Heraclius Constantinus solidusának arany utánzata került elő a rossz megtartású nyakcsigolyán, előlappal felfelé, lyukkal a

¹⁷⁹ Méreteik: 749. sír: 2,4×4,7 cm, 869. sír: 2,0×3,5 cm, 931. sír: 2,5×4,0 cm.

¹⁸⁰ Szegvár-Oromdűlő 33. sír: 2,5 mm vastag, átm: kb. 0,8×1 cm, Szentes-Lapistó: 2 mm vastag, átm: 0,8 cm (CSALLÁNY 1934, 207), Kiszombor O. 2. sír: átm: 1,2 cm (CSALLÁNY 1939a,125).

¹⁸¹ CSALLÁNY 1972, 42–44.

¹⁸² MFM 53.18.198., 53.16.105. ltsz.

¹⁸³ Az ásató, Balogh Csilla szíves szóbeli közlése, melyet itt is megköszönünk.

¹⁸⁴ BENDE 2017, 293.

bal váll irányában. Az érmén látható lyukon kívül a bal kulcsfont és az állkapocs között fekvő gyöngy és a koponya alól előkerült rövid vaslánc részlet is arra utal, hogy a juvenis fiú nyakláncot viselt.

Az avar sírokból származó bizánci érmék nagyobbik hányada sírobolusként, azaz túlvilági használatra szánt mellékletként kerülhetett a sírba.¹⁸⁵ Ugyanakkor az átütött vagy függesztő füllel ellátott, a nyak környékén lelt pénzek esetén egy másik jelentés kerül előtérbe: ékszerként vagy amulettként¹⁸⁶ viselhették.

A Kárpát-medencei kora avar kori településterületen előkerülő bizánci érmék kis hányada került elő átfúrva vagy függesztő füllel ellátva.¹⁸⁷ Az érmék kora avar viseleti helyzetére vonatkozó ismereteinket Kárpát-medencei áttekintéssel nemrég foglaltuk össze,¹⁸⁸ ezért jelen esetben az ott leírtakat csak a tiszántúli lelőhelyekre vonatkozó újabb adatokkal és észrevételekkel egészítjük ki. Öt éve kilenc lelőhely 10 átlukasztott vagy felfülezett érmés sírját ismertük. Az elmúlt 5 évben négy újabb lelőhelyen került elő átlukasztott bizánci érme.

2016-ban Derecske-Hosszúlaposon egy kis sírszámú, nagyrészt kirabolt kora avar temető 113. sírjában, egy nő kissé megbolygatott maradványának jobb vállánál került elő Heraclius lyukas tremissise (610–613), amely valószínűleg a nyakláncra lóghatott, mivel a nyaknál pár gyöngy is előkerült.¹⁸⁹ Nem messze az előző lelőhelytől, az M35 gyorsforgalmi út megelőző feltárásán, 2016 decemberében Derecske-Karakas-dűlő 5. sírjában I. Iustinianus 568 után vert solidusát utánzó, két diagonális pontján lyukas aranyérme volt a sírban eltemetett nő jobb vállcsontjának helyén.¹⁹⁰ Ugyancsak az M35 gyorsforgalmi út megelőző feltárásán, 2016 őszén Derecske-Kösely (Tekeres) II. lelőhely 445., női sírjában, a bal váll felett, a koponya mellett Heraclius és Heraclius Constantinus lyukas solidusa (616–625) feküdt.¹⁹¹

A fentiekben említett, ugyanazon község határában előkerült három érme mellett két szórvány leletet kell megemlítenünk. Dindești/Érdengeleg (RO) határában 2017 őszén végzett leletmentő ásatás során Mauritius Tiberius könnyű, két helyen átlukasztott solidusa (583/4–602) szórványleletként került elő.¹⁹² Ugyancsak szórvány darab a zeleméri éremutánzat, melynek pereménél kisméretű lyuk látható.¹⁹³

Az újabb, ma még publikálatlan sírokból előkerült érmék sírbeli helyzetére vonatkozó szószavú adatok alapján – a váll felett kerültek elő – a viselet részeként értelmezhetők, a részletes közlés során pontosítani fogják.

Az elmúlt években előkerült érmékkel együtt a Tiszántúl 14 lelőhelyről ismert 16 átlukasztott, illetve felfülezett bizánci érme (10. táblázat) verési ideje lefedi az avarság Kárpát-medencei honfoglalásával kezdődő és a konstantinápolyi vereségig terjedő időszakot. Ugyanakkor előfordulásuk nem mondható egyenletesnek. Az I. Iustinianus és Mauricius Tiberius uralkodása közötti három és fél évtizedből öt, míg az azt követő 25 évből 11 darab került elő, melyek között 7 példány Heraclius és Heraclius Constantinus közösen vert solidusa.

Különbség mutatkozik a felfülezett és az átlukasztott érmék verési ideje között is. Míg az előbbieket szóródása eloszlik az időszak solidusai között, az egy helyen átlukasztott érmék többsége a 616–625 közötti időszakban vert solidusok közül került ki. Ezzel szemben a két diagonális pontján átütött érmék mindegyike „korai” verésű (Derecske-Karakas dűlő, Érdengeleg, Nyíregyháza-Városi kertészet), azaz 602-ig keltezhetőek. Valószínűleg ide sorolható a szórvány hódmezővásárhelyi példány is, amelyiken ugyancsak két lyuk van, de azok helyzete nem ismert.

¹⁸⁵ SOMOGYI 2014, 142.

¹⁸⁶ Az esetleges amulett funkcióról lásd SOMOGYI 2014, 143.

¹⁸⁷ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 1. táblázat.

¹⁸⁸ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 156–160.

¹⁸⁹ SOMOGYI 2020, 529.

¹⁹⁰ SOMOGYI 2020, 529.

¹⁹¹ DEÁK-SZABÓ 2017, 62–63, 66; SOMOGYI 2020, 529.

¹⁹² SOMOGYI 2020, 530.

¹⁹³ SOMOGYI 1997, 96.

<i>Lelőhely / Site</i>	<i>Sír</i>	<i>Nem</i>	<i>Élet kora</i>	<i>Az érme kibocsátója</i>	<i>Az érme verési ideje</i>	<i>Lyukas/ függesztő-füles</i>	<i>Irodalom</i>
Csárdaszállás-Baráthalom?	Szór	–	–	Heraclius	610–613	Füles +lyukas	SOMOGYI 1997, 34–35.
Hajdúdorog-Városkert utca	1.	Fér.?	–	Heraclius	610–613	Füles	SOMOGYI 1997, 43–44.
Hódmezővásárhely(?) (1881)	Szór	–	–	II. Iustinus	567–578	Lyukas (2)	SOMOGYI 1997, 45.
Kiszombor-Tanyahalom-dűlő	16.	Nő	Adu.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–620/625	Füles	SOMOGYI 2009, 274–275.
Makó-Mikócsa halom	208.	Nő	Juv.	Mauricius Tiberius	583/4–602	Füles	SOMOGYI 2014, 198.
Nyíregyháza-Városi kertészet	3.	Fér.?	–	Mauricius Tiberius	584–602	Lyukas (2)	SOMOGYI 1997, 67–68.
Sánpetru German/Németszentpéter	–	Fér.?	–	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Lyukas	SOMOGYI 1997, 77.
Szegvár-Oromdűlő	761.	Nő	Juv.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Füles	SOMOGYI 1997, 82–83.
Szegvár-Oromdűlő	855.	Fiú	Juv.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Lyukas	SOMOGYI 1997, 83.
Érdengeleg/Dindești	Szór	–	–	Mauritius Tiberius	583/4–602	Lyukas (2)	SOMOGYI 2020, 520.
Derecske-Köselly (Tekeres) II.	445.	Nő	Juv.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Lyukas	SOMOGYI 2020, 519.
Derecske-Hosszú-lapos	113.	Nő	–	Heraclius	610–613	Lyukas	SOMOGYI 2020, 519.
Derecske-Karakas-dűlő	5.	Nő	–	I. Iustinianus	568 után	Lyukas (2)	SOMOGYI 2020, 519.
Tiszavasvári-Kashalom-dűlő	34.	Lány	Inf. II.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–620/625	Lyukas	SOMOGYI 2009, 286–287.
Tiszavasvári-Kashalom-dűlő	34.	Lány	Inf. II.	Heraclius és Heraclius Constantinus	616–625	Lyukas	SOMOGYI 2009, 286–287.
Zelemér	Szór	–	–	Heraclius + Focas utánpótlás	602–610 610–613	Lyukas	SOMOGYI 1997, 96.

10. táblázat. Átfúrt vagy függesztő füllel ellátott tiszántúli bizánci érmés sírok
Table 10. Graves with pierced coins or coins with a suspension loop in the Trans-Tisza region

A felfüggesztésre szolgáló lyukak és fülek kialakítását igen egyszerűen, házilag oldották meg, nem figyelve az esztétikus megjelenésre.¹⁹⁴ Az érmék döntő többségénél arra azonban figyeltek, hogy a felfüggesztésre szolgáló lyukakat és füleket úgy alakítsák ki, hogy nyakba függesztve az előlapon lévő uralkodó álló helyzetben legyen látható.¹⁹⁵ Ez mind a bizánci arany-, mind a római bronzérmekre igaz.

¹⁹⁴ SOMOGYI 2014, 143.

¹⁹⁵ SOMOGYI 2016, 150.

A két helyen átlukasztott kisszámú érme viseleti helye kérdéses. Bóna István és Somogyi Péter szerint a Nyíregyháza-Városi kertészet 3. sírjában temetett, ismeretlen korú férfi(?) az érmét a ruhára varrva viselhette, amit kopottsága jelez,¹⁹⁶ de az érme előkerülése ezt egyértelműen nem igazolja.¹⁹⁷ A Derecske-Karakas-dűlő 5., felnőtt nő sírjában I. Iustinianus solidusának utánezata a jobb váll helyén került elő. Ezek szerint az egyik sírban a mellkas bal, a másikban a jobb oldalon került elő az érme. A két eset alapján nem bizonyítható, de nem is zárható ki, hogy az érmét ruhára varrva viselték. Mivel az érméknek két átellenes szélén van egy-egy lyuk, ezért elképzelhető, hogy felhasználva a két lyukat, azokon keresztül „vízszintesen” felfűzve viselték az érméket.

Az újabban ismertté vált érmék növelték a medálként viselt darabok számát. A 16 átlukasztott, illetve felfűzött érme a Tiszántúl 35 lelőhelyéről előkerült 40 termissisnek,¹⁹⁸ solidusnak, annak másolatának vagy hamisítványának a 40%-a. A Tiszántúl északi feléről ismertté vált 9 darab érmecsüngő (55%) önmagában is jelentős mennyiség. Ez a szám akkor válik szembetűnővé, ha figyelembe vesszük, hogy egyrészt erről a területről eddig 13, 568–625 között vert aranyérmét ismerünk,¹⁹⁹ másrészt a Köröstől északra fekvő kora avar kori szállásterületről – amely az általunk vizsgált tiszántúli terület kb. 50 %-a – a Tiszántúlról ismert kora avar kori temetkezésnek csupán kb. 10%-a került elő. Ugyanakkor a folyótól délre fekvő, hasonló méretű területről ismert a kora avar kori temetkezések kb. 90%-a, és ezekből került elő 27 bizánci érme, melyek közül csupán 6 lelőhely 7 példánya volt átlukasztva vagy felfűzve. Ez az arány újabb igazolása a már korábban megfogalmazott „tiszántúli divatképnek”,²⁰⁰ miszerint az átfűrt vagy füllel ellátott érmék használata a tiszántúli – ezen belül a Köröstől északra fekvő – terület kora avar kori viseletére volt jellemző, hiszen az érmék döntő többsége átlukasztott vagy felfűzött volt, azaz a viselet része.

Ismert, hogy az átfűrt és függesztő füles érmék a kora avar kori Tiszántúlon leggyakrabban (leány) gyermekek és fiatal nők ékszerei voltak.²⁰¹ Az újonnan előkerült három síregyüttesből származó lyukas érme nő melléklete volt, tehát az előbb megfogalmazott képet igazolja.

RUHADÍSZEK, VISELETI TÁRGYAK

Pártaveretek (48. kép 1–16)

A temető hat sírjából három különböző típusú, hét eltérő mintájú, a fej, illetve a homlok díszítésére szolgáló veret előkerüléséről már tettünk egy rövid említést.²⁰² Az ásatás megkezdése előtt a szentesi múzeumba hiányosan bekerült „A” sír két veretén kívül változó számú – 2 (333a sír), 15 (761.), 26 (866.), 37 darab (890.) és 51 (349.) – veret került elő. Legnagyobb számban – négy sírból 5 különböző díszítésű – háromkaréjos²⁰³ hármastagolású rozettamintás,²⁰⁴ a 761. sírban négyzetes, az „A” sírban téglalap alakú, többszörösen ívelt oldalú veretek voltak.

¹⁹⁶ BÓNA 1986, 78; SOMOGYI 2014, 142.

¹⁹⁷ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 157.

¹⁹⁸ A lelőhelyekre és az érmékre vonatkozó adatokat lásd SOMOGYI 2014, 237–240.

¹⁹⁹ A már említett lyukas és füles érmék mellett Kunmadarásról (SOMOGYI 1997, 60–61), Szeghalom-Várhelyről (PROHÁSZKA 2013, 52, 54) és Tiszafüredről(?) (SOMOGYI 2014, 202–203) ismert érme mellett meg kell megemlítenünk a nyíregyházi múzeum (1901) solidusát (PROHÁSZKA 2004, 105–106).

²⁰⁰ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 158.

²⁰¹ LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 159.

²⁰² LŐRINCZY-STRAUB 2005, 132.

²⁰³ GARAM 2005, 170.

²⁰⁴ TOBIAS 2007, 327.

Háromkaréjos veretek. Legnagyobb számban, a formai hasonlóságuk mellett kivitelezésükben eltérő veretek kerültek elő a temető sírjaiból. A szegvári hármastagolású (mogyoró alakú) veretek többségét bronz- és aranylemezből együtt (333a, 349., 866., 890.), míg a 349. sír egy darabját ezüst- és aranylemezből préselték. Felületük díszítése különböző: a függőlegesen elrendezett három gömbszelet közepét koncentrikus körök (349.), illetve sugár irányú bordák (349., 866.), valamint apró gömbök veszik körbe (890.). Az eltérő díszítések alapján a szegvári sírokból előkerült veretek síregyüttesenként egyedi kialakításúak, felületük kopottsága ellenére egy-egy sír veretei szemmel láthatóan más-más préselő tövön készültek, kivéve a 349. sírt, ahol a két eltérő verettípus alapján két préselő maggal kell számolnunk. A veretek egy részénél a sírbontás idején még megtalálható volt a hátoldalát kitöltő merevítő anyag (349., 890.). Felszerelésüket a két végük peremén kialakított, felvarrásra szolgáló kisméretű lyuk tette lehetővé (349., 866., 890.). A felvarrásukra szolgáló fonalat egy-egy veret esetében sikerült megfigyelnünk. A két különböző fémről együtt préselt veretek hossza 2–2,6 cm, szélessége 0,7–1 cm, magasságuk 0,3 cm.

Négyzetes, többszörösen ívelt oldalú veretek. A temető egyetlen sírjából, a 761. temetkezéséből kerültek elő négyzetes, többszörösen ívelt oldalú, bronz- és aranylemezből együtt préselt pártaveretek. Felületüket egymásba kapcsolódó láncszemek díszítik (48. kép 15). A veretek arany felülete különböző mértékben kopott. Az erősebben kopottak felülete ezüstösen csillogó. A veretek hátoldalán megfigyelhető présnyomok alapján nagy valószínűséggel egy préselő magon készültek. A koponya bal oldalánál, hátlappal felfelé előkerült veretek hátlapján egy-egy kis (körömfű) méretű, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány került elő. Felvarrásukra a peremükön kialakított lyukak szolgáltak. H.: 2,4 cm, sz.: 2,2 cm, mag.: 0,25 cm.

A 15 veret az állatjarrattal enyhén bolygatott, rossz megtartású koponya és a jobb kulcsont környékén került elő. A veretek többsége – kilenc darab – előlappal felfelé, a többi előlappal lefelé feküdt. Abban az esetben, ha a vereteket egymás mellé varrták, akkor mintegy 35 cm-es hosszban – nagyjából fültől fülig – díszíthette a fiatal nő fejét. Amennyiben a vereteket egymástól távolabb helyezték el, akkor ezek a fejet körbefogó pántot annak teljes hosszában díszítették.

Téglalap alakú, többszörösen ívelt oldalú veretek. Ívelt oldalú veretek töredékei kerültek elő szórványként az „A” sírből. Ezeket a darabokat ezüstlemezből préselték, felületüket rombuszok és háromszögek tagolják szalagfonatszerű mintát rajzolva ki. Feltehetően homlok díszítésére szolgáltak, mivel a velük együtt múzeumba került gyöngyök is női sírra utalnak.

Fémveretekkel díszített kora avar kori pártás temetkezések a Tiszántúlon

Az avar kori női fejdíszekkel összefüggően közel másfél évtizeddel ezelőtt Garam Éva foglalkozott.²⁰⁵ Az általa bemutatott, a homlokra, illetve a koponya környékén előkerülő préselt fémveretek egy csoportját, ha feltételeken is, de pártadíszeknek határozta meg.²⁰⁶ Ezzel közel egy időben a veretes párták lelőhelyeit az újabb, illetve a még publikálatlan pártás sírok adataival egészítették ki.²⁰⁷ Néhány évvel ezelőtt és újabban előkerült síregyüttesekről szóló híradások után jelentősen megnőtt a pártás sírok és a pártaveretek mennyisége és típusaik száma is.²⁰⁸ Az új adatok ismeretében legutóbb újból áttekintették és kiegészítették eddigi ismereteinket a 7. századi női veretes fejpántok kérdéséről, részletesen tárgyalva a különböző verettípusokat, a veretes pártákkal eltemetettek körét és a veretekkel díszített pártaviselet idejét.²⁰⁹ Ezért itt a szegvár-ormodülői pártaveretek kapcsán csak azok tiszántúli sajátosságainak bemutatására szorítkozunk.

²⁰⁵ GARAM 2005.

²⁰⁶ GARAM 2005, 169–172.

²⁰⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 131–133.

²⁰⁸ BALOGH 2016, 159–160; BENEDEK–MARCSEK 2017, 370–371; GÁLL 2017, 127–129; LŐRINCZY 2017, 148–150.

²⁰⁹ BALOGH–LŐRINCZY 2018.

A szegvári temető tágabb környékéről, a tiszántúli kora avar kori temetőkből ismert pártás síregyüttesek lelőhelyeit²¹⁰ egy újjal egészíthetjük ki.

Hódmezővásárhely-Szikáncs, Szentandrás- és Égető-tanya:²¹¹ A határrészben fekvő Gorzsa 703., 704., 705. számú tanyák között fekvő Nádas halom mellett ismeretlen körülmények között előkerült leleteket 1934-ben egy Sebestyén nevű személy ajándékozta a hódmezővásárhelyi múzeumnak. Jó minőségű, aranyozott felületű nagy gömbcsüngős ezüstpülbevaló töredékei, töredékes háromkaréjos veretek és szemes, valamint sávospontbetétes díszítésű ikergyöngy²¹² arra utal, hogy ezek egy női vagy gyermeksírről mellékletei, és a rossz minőségű aranyozott ezüstveretek (48. kép 5) – hasonlóságuk alapján – egy préselőmintán készült pártaveretek voltak.

Így jelen pillanatban a szegvári darabokkal együtt a Tiszántúl 8 kora avar kori lelőhelyének 12 sírjából ismerünk háromkaréjos vereteket (11. táblázat). Ezen temetkezésekből tizennégy²¹³ olyan háromkaréjos, eltérő díszítésű veret került elő, melyeket különböző préselőmagon készítettek. Ezekhez hozzászámíthatjuk az egyetlen, hasonló formájú kunszentmártoni préselőmintát (48. kép 14), amellyel készített veret még nem került elő.²¹⁴ Eltérésük szemmel látható, különbözőségük megállapításához esetükben nem szükséges ötvöstechnikai vizsgálat.

A vereteket bronz- és aranylemezből együtt préselték, a Kiszombor E 17. sír vereteit ezüstlemezből és felületüket aranyozták.²¹⁵ Hosszuk a szegvári darabokhoz hasonlóan 2,3–2,7 cm, szélességük – ahol ismerjük – 1 cm. A kunszentmártoni préselőmintán készült veretek lehettek az ismert veretek között a legnagyobbak, mivel maga a préselőminta hosszabb, szélesebb és magasabb, mint az eddig ismert legnagyobb veret (11. táblázat).

A legnagyobb számban előkerült hármas tagolású rozettamintás veretek közel egyforma méretűek, de nem mintazonos díszítésűek. A legnagyobb számú veretnél a függőlegesen elrendezett három gömbszelet közepét – részben a szegvári példányokhoz hasonlóan – eltérő módon kialakított sugárirányú bordák (48. kép 1–7) díszítik. Ennek egyik változata, amikor bordák helyett a gömbszeletek közepét szíromszerű díszek (48. kép 8–9), a másik változat, amikor a gömbszeleteket koncentrikus körök veszik körbe (48. kép 10–13). Ez utóbbiakat eddig három esetben futóspirál kapcsolja össze (48. kép 10, 12–13). Egyedinek mondható a kunszentmártoni préselőmaga, melynek felületén a három gömbszelet közepét körbevevő két koncentrikus kör, majd ezt a préselőminta oldalán és végein háromszög alakú poncolások veszik körbe (48. kép 14).

Felszerelésük – hasonlóan a szegvári veretekhez – a két végükön kialakított, a felvarrásukra szolgáló lyuk segítségével történt. Két kivétel említhető, mert a hódmezővásárhely-kopáncsi példányoknál hangsúlyozták, hogy a vereteken „áttörés” nem található,²¹⁶ míg a derecskei veretek két szélső gömbszeletén, az egymással szembeni oldalon láthatóak a lyukak. A veretek felvarrására szolgáló fonalak ritkán kerültek elő, de a derecskei sír vereteit a két-két lyukon keresztül vízszintesen és átlósan erősítették fel a textillel be-

²¹⁰ BALOGH-LŐRINCZY 2018, 1. táblázat.

²¹¹ B. NAGY 1984, 250, 12. térkép. A lelőhely és a leletek nem szerepelnek sem a CSALLÁNY 1956-ban, sem az ADAM 2002-ben.

²¹² Tornyai János Múzeum 62.10.1–4. ltsz.

²¹³ A szegvár-óromdűlői 349. síron kívül a Kiszombor E temető 17. sírból (LŐRINCZY-STRAUB 2003, 5. kép 1–24, illetve 25–28) került elő két-két, elérő típusú veret.

²¹⁴ Az a vélemény, hogy a kunszentmártoni préselőminta a békéscsabai veretek előállítására szolgálhatott (GARAM 1992, 150), félreértésen alapul.

²¹⁵ A békéscsabai veretek esetében nehéz eldönteni, mert Medgyesi Pál szerint aranyozott ezüst- (MEDGYESI 1991, 111), Garam Éva bronz- és aranylemezből préseltéről ír (GARAM 1992, 139), míg a békéscsabai topográfiai kötet szerint aranyozott ezüstpülével borított bronzveretek (MRT 10, 185).

²¹⁶ HERENDI 2012, 352.

vont bőrrre.²¹⁷ A hordozóanyagra is kevés a példa. A derecskein kívül a szegvári-oromdűlői 890. sír említendő, ahol a homlokon fekvő veretek alatt, azok sávjában fémoxiddal konzerválódott, lenből vagy kenderből készült vászon-, és igen sűrű szövésű selyemszövet helyenként egymáshoz tapadt maradványai kerültek elő. A veretek hátoldalát kitöltő, merevítő anyag igen ritkán maradt meg, anyagvizsgálat még nem történt.

<i>Lelőhely</i>	<i>Sírszám</i>	<i>Az elhunyt életkora</i>	<i>A veret anyaga</i>	<i>H.</i>	<i>Sz.</i>	<i>Mag.</i>	<i>Veret szám</i>	<i>Irodalom</i>
Békéscsaba-Repülőtér	–	–	Ag+Au	2,3	1	–	22	GARAM 1992, 139, Taf. 14. 1–22; MRT 1998, 184–187.
Békéssámszon	–	–	Br+Au	–	–	–	1	Közöletlen
Derecske-Kösely (Tekeres) II.	440.	6–8	Br+Au	2,7	1	0,4	35	DEÁK–SZABÓ 2017; HÁGA–DEÁK–SZABÓ 2017.
Hódmezővásárhely-Kopáncs	233.	16–18	Br+Au	2,5	1	–	7	HERENDI 2012, 352.
Hódmezővásárhely-Szikáncs	–	–	Br+Au	–	–	–	2	
Kiszombor-E	17.	Fiatal leány	Ag+Au	2,3	0,9	–	28	LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176.
Kiszombor-Tanyahalom-dűlő	3.	Ad.	Br+Au	2,5	–	–	3	BALOGH–LŐRINCZY 2018, 139.
Kiszombor-Tanyahalom-dűlő	16.	Ad.	Br+Au	2,5	1	–	11	BALOGH–LŐRINCZY 2018, 139, 1. kép 3–12.
Kunszentmárton	–	–	Bronz	2,6	1,05	0,58	1	RÁCZ 2014, Taf. 46. 5.
Szegvár-Oromdűlő	333a	12–14	Br+Au	2	0,7	0,3	2	LŐRINCZY 2020, 130.
Szegvár-Oromdűlő	866.	12–14	Br+Au	2,3	1	0,3	26	LŐRINCZY 2020, 297.
Szegvár-Oromdűlő	890.	15–22	Br+Au	2,6	0,85	0,3	37	LŐRINCZY 2020, 312.
Szegvár-Oromdűlő	349.	18–22	Br+Au	2,1	0,7	0,3	21	LŐRINCZY 2020, 144.
Szegvár-Oromdűlő	349.	18–22	Br+Au	2,3	1	0,3	31	LŐRINCZY 2020, 144.

11. táblázat. Tiszántúli háromkaréjos vereteket tartalmazó sírok és veretek adatai

Table 11. Graves with three-lobed mounts in the Trans-Tisza region

A veretek egy-egy síron belüli darabszáma igen változó. Eltekintve a szórványként (Hódmezővásárhely-Szikáncs, Szegvár-Oromdűlő „A” sír), illetve a bolygatott temetkezésekből, hiányosan előkerült esetektől (Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 3. sír, Szegvár-Oromdűlő 333a sír), a Hódmezővásárhely-Kopáncs 233. sír 7, míg a Kiszombor-Tanyahalom dűlő 16. sír 11 darabja jelenti a kisszámú veretkészleteket. A többség esetében ezeknek a többszöröse, 26–28–35–37–51 darab díszítette az elhunyt fejét. De ide számíthatjuk a békéscsaba-repülőtéri síregyüttest is, mivel nagy a valószínűsége annak, hogy a múzeumba került 22 veretnél valamivel több lehetett a sírban. Ezek alapján kb. 25–35 darabból álló készlet lehetett az általános, így a 7–11 darabos készlet mellett a másik irányban kirívó eset a szegvár-oromdűlői 349. sírban fiatal nő fejét díszítő 51 darabos veretsor.

²¹⁷ DEÁK–SZABÓ 2017, 65.

Háromkaréjos veretek *in situ* helyzetét csak az újabb feltárások során sikerült megfigyelni és dokumentálni. Ezeket megelőzően a veretekről eltérő vélemények alakultak ki, amire jó példa a békéscsaba-repülőtéri leletegyüttes. Az ebből a sírból előkerült vereteket fejdíszként értelmezte Garam Éva,²¹⁸ de hat évvel később az MRT kötet békéscsaba-repülőtéri szócikk szerzői – mivel a Garam Éva által közölt párhuzamokat nem tartották meggyőzőnek – inkább ruhadíszként vagy melldíszként értelmezték a vereteket. Véleményük alátámasztására a Kiszombor E temető 17. sírjából előkerült, hasonló, ugyancsak aranyozott ezüstlemezekre hivatkoztak.²¹⁹

A békéscsabai sír esetében – a találók állítása alapján – a melltájrról előkerült veretek egykori helyzete inkább a koponya környékére valószínűsíthető, mivel csak így történhetett meg, hogy egy veret az idők során a koponya mellett talált edénybe kerüljön, amelyből aztán az edény tisztítása során a múzeumba akadtak rá.²²⁰

A békéscsabai sírhoz hasonlóan a kiszombori fiatal leány sírjában is a koponya környékén kerültek elő a veretek, Móra szó szerinti feljegyzése szerint: „*A fej körül nyakdísz ezüsből és átfürt csontocskákból*”. Külön kell azonban választanunk a fenti mondatban szereplő helymeghatározást és a leletek értelmezését. Ha a veretek egyértelműen mell-, nyak- vagy ruhadíszre utaló helyzetben kerültek volna elő, akkor Móra minden bizonnyal nem a koponyához viszonyítva adja meg a helyzetüket. Ugyanakkor Cs. Sebestyén Károly – aki Móra helyszíni feljegyzéseit az előrenyomatott sírlapokra átvezette – a lehetséges rovatok közül a leleteket nem a melldísznél, hanem a fejdísznél szerepeltette.²²¹

De az újonnan feltárt temetkezések között is van olyan, amelyekben állatjárat és a földmozgás miatt a veretek nem maradtak meg eredeti helyzetükben. A hódmezővásárhely-kopáncsi 233. sírban a veretek a koponya előtt, illetve részben az alatt és a két fülbevaló között kerültek elő, előlappal lefelé. A Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 16. sírjában a veretek a koponyán és annak környékén, a kulcscsontokon és a bordákon elszórtan feküdtek.

Hasonló helyzet Szegváron is előfordult, itt is a mogyoró alakú veretek minden sírban az eltemetett koponyáján és annak környékén, főleg a jobb oldala mellett kerültek elő. A 349. sírban talált két eltérő méretű vereteket – sírbeli helyzetük alapján – valószínűleg állatjárat bolygatta meg (48. kép 19; 50. kép 3). Ezért részben másodlagosnak tekinthető az előkerülési helyük. Azt mindenképpen meg kell említenünk, hogy a hosszabb veretek többsége (22 darab) a koponya jobb oldalánál, a jobb szemüreg, illetve a halánték felett, a jobb kulcscsont felett és a jobb mellkasról, előlappal felfelé, míg a kisebb méretűek (15 darab) a koponya bal oldalánál és a koponyatető hátsó részénél feküdtek. Öt-öt nagyobb és kisebb méretű a másik oldalon is előkerült. A veretek csoportosulása arra utal, hogy talán hasonló szisztéma szerint lehettek felvarrva, mint ahogyan 890. sírban, kevésbé bolygatott helyzetben előkerült példányok.

A bolygatatlan helyzetű veretek a 866. sírban a koponya jobb oldalán, tizenhat veret egymással párhuzamosan, szorosan egymás mellett, kb. 18 cm hosszon került elő (48. kép 17; 50. kép 4–5). A 890. sírban a homlokcsonton vízszintesen felvarrt 3–3 veret között függőlegesen 3–6 veret váltakozva került elő (48. kép 18; 50. kép 6–7), a töredékesen megmaradt szerves anyag tanúsága szerint selyembe burkolt textilre applikálva. E két utóbbi leletegyüttes helyzete lehetővé tett egy-egy rekonstrukciót (49. kép 9–10).²²² A 866. sírban előkerült veretek helyzete megegyezik a Derecske-Kösely (Tekeres) II. 440., gyermeksírbán dokumentált veretek helyzetével. Ebben az esetben a vereteket függőleges helyzetben, szorosan egymás mellé varrták fel a fejet körbefogó textillel bevont bőrszalagra.²²³

²¹⁸ GARAM 1992, 139.

²¹⁹ MRT 10, 186.

²²⁰ MRT 10, 185.

²²¹ MFM Régészeti Adattár.

²²² A rekonstrukciós rajz Koncz Margit munkája.

²²³ DEÁK–SZABÓ 2017, 62, 64, 66.

A rendelkezésre álló adatok alapján az infans II. és juvenis korokban elhunyt lányok és nők közül kerültek ki azok, akiket háromkaréjos veretekkel díszített pártával temettek el. De emellett egy-egy esetben előfordult infans I. gyermek (Derecske-Kösely (Tekeres) II.) és adultus nő (Kiszombor-Tanyahalom) fejdíszeként is.

A 761. sír vereteinek formai párhuzamait a Tiszántúl területéről kis számban ismerjük. Meg lehet említeni a még publikálatlan Deszk G temető 58. sírjából előkerült igen töredékes 13–16 darab²²⁴ és a Kiszombor M temető 26. sírjából előkerült 12 veret töredékeit,²²⁵ valamint a Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445., női sír 14 veretét.²²⁶

Mindegyiket bronz- és aranylemezből együtt préselték, méretük is közel azonos a szegvári (2,4×2,2 cm) darabokéval: a derecskei: 2,1×1,9 cm (48. kép 16), a deszki: 2,1×2,1 cm, a kiszombori: 1,8×1,8 cm. Amíg a szegvári darabokon felerősítésre utaló lyuk egyik vereten sem látható, addig a derecske-köselyi veretek felvarrását a négy oldaluk közepén kialakított lyukkal oldották meg. Ugyanakkor a szegvári veretkészlet két darabjának hátlapján egy-egy körömnnyi méretű, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány került elő.

Formájuk ellenére díszítésük eltérő: míg a szegvári és a derecskei példányok egymásba kapcsolódó láncszemei párhuzamosak a veretek két oldalával, a deszki és a kiszomboriak láncszemei szöveget zárnak be a veretek oldalával. E két utóbbi veret mintája egymással és az egyik adonyi préselőmaggal,²²⁷ valamint az iregszemcsei²²⁸ és a szeged-kundombi 281. sír egyik veretével²²⁹ teljesen megegyezik. Ugyanakkor a másik adonyi préselőmag²³⁰ és a szeged-kundombi,²³¹ valamint az iregszemcsei veret²³² díszítése a szegvári és a derecskei veretekhez csak hasonló, de nem azonos, hanem azok tükörképe.

A négyzetes veretek esetében nincs lehetőség egyértelmű rekonstrukcióra. A derecske-köselyi sírban egy veret a felnőtt nő homlokán, míg a többi a koponya körül szétszóródva került elő, a szegvár-oromdűlői 761. sírban a veretek az állatjarrattal enyhén bolygatott, rossz megtartású koponya és a jobb kulcsfont környékén kerültek elő (48. kép 20; 50. kép 2). Közülük kilenc darab előlappal felfelé, a többi előlappal lefelé feküdt.

A veretek sironkénti hasonló darabszáma és méretük arra utalhat, hogy ennél a verettípusnál már rögzült és elfogadott lett a veretszám és ebből következően a párták hosszának veretekkel való díszítése. Abban az esetben, ha a vereteket egymás mellé varrták, akkor a szegvári esetben mintegy 35 cm-es hosszon – figyelembe véve a hordozó anyag vastagságát, nagyjából fültől fülig, illetve valamivel azon túl – díszíthette a fiatal nő fejét.

Ugyanakkor érdemes megjegyeznünk, hogy a háromkaréjos veretek általunk feltételezett 25–35 darabos készlete alapján – figyelembe véve a veretek 1 cm-es szélességét és a felvarrásuk során egymástól megtartott minimális távolságot –, igen közeli a négyzetes veretek esetében feltételezett hosszúságával, azaz kb. 30–40 cm hosszú, veretekkel díszített pártát valószínűsíthetünk.

Úgy tűnik, hogy – bár az ismert esetszám kicsi – a négyzetes párták viselői inkább a fiatal, juvenis nők közül kerültek ki, hiszen a szegvári sírban egy 16–18 éves, míg a derecskei sírban egy mongolid jellegű, szajáni típusú 18–20 év körüli nőt temettek el. A deszki és a kiszombori sírban nyugvókról csak annyit lehet tudni, hogy nők voltak.²³³

²²⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 132.

²²⁵ BALOGH–LŐRINCZY 2018, 139.

²²⁶ DEÁK–SZABÓ 2017, 66. A temetkezést az ásatación 445. obj./475. str. számon dokumentálták.

²²⁷ RÁCZ 2014, Taf. 2:5.

²²⁸ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176, 4. kép 5.

²²⁹ SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 36, Pl. 34. 281: 2:1.

²³⁰ RÁCZ 2014, Taf. 2:6.

²³¹ SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 36, Pl. 34. 281: 2:2.

²³² LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176, 4. kép 6.

²³³ BALOGH–LŐRINCZY 2018, 1. táblázat.

A szegvár-oromdűlői temetőben a fentiekén kívül az „A” sírból ívelt oldalú veretek töredékei kerültek elő. Ezüstlemezből préseltek, felületüket rombuszok és háromszögek tagolják szalagfonatszerű mintát kirajzolva. Vizsgált területünkről távoli párhuzamként csak a Tiszavasvári-Koldusdomb 19. sírját említhetjük, ahol a jobb halánték fölött, valamint a bal homlokon vékony, préselt, rossz megtartású bronz(?) veret került elő, melyen háromszoros szalagfonat minta vehető ki.²³⁴

A szegvári verettípusok mellett ismertek a területről négy- és hatkaréjos, négyszögletes, ötszögletű, kerek és rozetta formájú, fejpántokat díszítő veretek.²³⁵ Ezek jól jelzik a tiszántúli pártaveretek változatos és gazdag választékát, amelyek a kora avar korban a területen élő nők hajpántjait díszítették. Ha a különböző mintázatú 28 verettípushoz hozzászámítjuk a kunszentmártoni, békéssámsoni és a főnlaki, a pártaveretek előállítására szolgáló hat préselőmintát, elmondhatjuk, hogy jelen pillanatban csak a Tiszántúlról 34, egymástól eltérő veretet, illetve veret előállítására alkalmas préselőmintát ismerünk. Ezek nem mintazonosak, azaz az ismert veretek préselőtövei, illetve a meglévő préselőmintákkal készített veretek még nem kerültek elő.

A veretek döntő többségét bronz- és aranylemezből, néhányukat ezüst- és aranylemezből együtt préselték. Számuk síronként és verettípusonként változó, 7–51 db között változik. A kisszámú veretek a homlokon, a nagyobb számú veretek halántéktól halántékig, a gyermekek esetében teljesen körben díszítették a textil- vagy bőrszalagot.

Az avar időszakban pártával eltemetettek sírjai a Tiszántúlon csoportosulnak.²³⁶ A vizsgált területről 14 olyan kora avar kori lelőhelyet ismerünk, ahonnan különböző veretekkel díszített pártákkal eltemetett gyermekek és nők sírja került elő. A tizennégy lelőhelyről összesen 24 olyan temetkezésről tudunk, amelyek párta díszítésére szolgáló vereteket, veretsorokat tartalmaztak. Ezek döntő többsége a Körösöktől délre fekvő területről ismert. A Körösöktől északra fekvő terület kisszámú pártás temetkezésére a reális magyarázat, hogy erről a területről a vizsgált időszakból jóval kevesebb lelőhelyet és temetkezést ismerünk, mint a folyótól délre.

Az előkerült veretes párták azt valószínűsítik, hogy azok a kora avar korban ismertebbek és gyakoribbak voltak a Tiszántúlnak a Körösöktől délre eső területén, mint a Kárpát-medence más vidékein. A gyakoribb előfordulás mellett ezt az is mutatja, hogy itt egy-egy temető több sírjából is kerültek elő pártaveretek.

A tiszántúli pártaveretek között legnagyobb számban a háromkaréjos veretekkel rendelkező síregyüttesek ismertek. Ezt a verettípust tarthatjuk a területre jellemző pártaveretnek, függetlenül attól, hogy a többi verettípus – ha csak kis számban is, de – ismert a területünkről.

A veretes homlokpánttal eltemetettek többségének ismerjük életkorcsoportját. Függetlenül attól, hogy milyen veretek díszítették a pártákat, tíz sírban juvenis korban (15–22 éves) elhunyt nőt temettek veretes pártával, négy esetben infans II. (8–14 éves) leányt, 3–3 esetben infans I. (6–8 éves) gyermeket és adultus I. (23–25 éves) nőt. Négy ismeretlen korú, pártát viselő elhunytól tudunk.

Egy-egy verettípuson belül legnagyobb számban a háromkaréjos és a négyzetes/négyszögletű verettel díszítették a hajpántot. Ezek a relatíve nagyobb számú veretek infans II. és juvenis korban elhunyt lányok pártáját díszítették, kivételt jelent a Pecica/Pécska 225. és a Derecske-Kösely 440. sírban fekvő infans I. gyermek és a Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 16. sírban nyugvó adultus I. nő pártája.

Kérdés, hogy a fentiekben megfogalmazottak mennyiben igazolják Tomka Péter és Anton Distelberger azon megállapítását, miszerint a felnőtt kor (15–22 év) küszöbén elhunyt fiatal nőket temetésük előtt felnőttként öltöztették fel, az idősebb asszonyokat viszont díszes viselet nélkül, egyszerű öltözetben te-

²³⁴ CSALLÁNY 1960, 58, 61.

²³⁵ A Kárpát-medencei avar kori pártákról összefoglalóan legutóbb lásd BALOGH–LŐRINCZY 2018. A hivatkozott lelőhelyek, temetkezések adatait lásd ott, főleg az 1. táblázatban.

²³⁶ BALOGH–LŐRINCZY 2018, 5. kép 1.

mették el.²³⁷ Vagy a pártaviselet csak egy adott korosztály ruhaviseletére volt jellemző, és így törvényszerű, hogy az idősebb generáció tagjait nem temették el veretes pártával.

A tiszántúli pártaveretes temetkezések kapcsán azok két sajátosságára érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt egészen egyedi az a helyzet, hogy a Tiszántúlról ismert 24, pártavereteket is tartalmazó sír közül 5 temetkezésben – Békéscsaba-Repülőtér, Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sír,²³⁸ Hódmezővásárhely-Kopáncs 233. sír, Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 16. sír, és Szegvár-Oromdűlő 761. sír – Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625 között Konstantinápolyban, de különböző verdékben, illetve eltérő verőtövön készült solidusa²³⁹ került elő. A gyöngyökön kívül talán nincs még egy olyan lelettípus, amely ilyen nagy számban, érmekkel együtt fordult elő. Az öt, érmés sír alapján indokolt feltételeznünk, hogy a háromkaréjos és a négyzetes, láncmintás veretekkel díszített párták használata a Tiszántúlon a 7. század első és második negyedének fordulója táján gyakori volt, földbe kerülésük legkésőbb a század második negyedére valószínűsíthető.

A kora avar típusú pártavereteket a Tiszántúlon rövid ideig használták, de a veretes pártaviselet nem szűnt meg, bár a sírleletek alapján igen megritkult. Várható, hogy veretes párták az újabb ásatásokon is elő fognak kerülni, valamint az eddig összegyűjtött temetkezések számát (62) a régi feltárások eddig figyelembe nem vett leletegyütteseivel is bővíteni lehet.

Debrecenről nyugatra, az ondódi pusztán, a Gáll-dűlőben fekvő Molnár-tanya mellett Zoltai Lajos 1925–26-ban egy késő avar temető 56 sírját tárta fel. A 41. sírban előkerült leletekről az ásató így írt: „*Kivételes leletszámba megy az a tizenegy darab köralakú, két-két szárnyal megtoldott, leheletszerű vékony aranylemezzel borított ezüst boglár is, amely a 41. számú sírban porladó bakfiskorú lány ékességét alkotta, úgy, hogy a boglárak közül kettő a homlokán, egy a jobb vállán, hat a bal vállán, kettő a bal könyök táján üveggyöngyökkel környékezve feküdt.*”²⁴⁰ Egy másik helyen ugyanerről kissé rövidebben és részben másként így fogalmazott: „*Igen érdekes a 41. sz. sírből tizenkét kis ezüst boglár, papírvékony, trébelt aranylemezzel borítva, amelyek a tetem homlokán és balvállán találtattak.*”²⁴¹ A debreceni sírből előkerült darabok az ívelt oldalú veretek közül leginkább a Kisköre-Halastó 131. sír pártaveretével²⁴² mutatnak hasonlóságot.

A csölyospálosi késő avar kori temető egyik női sírjában a koponyán, illetve a kulcscsonton látható zöld elszíneződés alapján az ásató, Wicker Erika bronzdiadém vagy párta, illetve mellboglár vagy csüngő egykori meglétére következtetett.²⁴³

Lemezes korongdíszek (49. kép 8; 51. kép)

A temető 1. sírjából előkerült finom kivitelű, granulációt utánzó, közepén kerek kőbetéttel, peremén gömbsorral díszített préselt elektronkorongok funkciójának meghatározása a mellkas bolygatása miatt részben kérdéses lehetne.²⁴⁴ De az állatjárat bolygatása nem mozdította el a két korongot eredeti helyzetükből, csak a bal bordákon és a csigolyákon fekvő darab egyik felét és annak ezüst hátlapját törte össze.²⁴⁵ A sírban megfigyelt helyzetük alapján az a legvalószínűbb, hogy a közepén záródó ruha két szélét díszíthették és kapcsolhatták össze. A vékony ezüst hátlaplemezek alapján feltételezhető, hogy a

²³⁷ TOMKA 1995, 82; DISTELBERGER 1997, 564.

²³⁸ A háromkaréjos vereteket tartalmazó Derecske-Kösely (Tekeres) II. sír nem tartalmazott bizánci érmét, így annak említése (BALOGH-LŐRINCZY 2018, 119) tévedésen alapul.

²³⁹ SOMOGYI 1997, 28–29, 82–83; LANGÓ-TÜRK 2004a, 211; SOMOGYI 2008, 51. j.; SOMOGYI 2014, 194–195; SOMOGYI 2020.

²⁴⁰ ZOLTAI 1927, 118, 3–4, 119.

²⁴¹ ZOLTAI 1927a, 19, II. tábla. A pártaveretek rajzát újraközölte ECSEDI 1930, 68.

²⁴² GARAM 1979, Taf. 20. 33.

²⁴³ WICKER 1990, 31.

²⁴⁴ LŐRINCZY 2020, 4. kép 2.

²⁴⁵ LŐRINCZY 2020, 5. kép 15, 18.

korongdíszek eredetileg korongfibulák lehettek. Erre utalhat a fibula tűtartó töredékeként meghatározható keskeny ezüstszalag.²⁴⁶ Feltehetően a hosszú használat során a tűszerkezet tönkrement, és nem volt, aki megjavítsa. Ezért a hátsó lemezeket két helyen átütötték,²⁴⁷ és a lyukakon át varrták fel a korongokat a ruhára, és valószínűleg a két bronzhurokkal kapcsolták őket össze. Ez magyarázná, hogy a négy bronzhural közül az egyik kampóját miért csavarták el 90 fokkal. Egy másik kampóval párban²⁴⁸ lehetővé vált a két – ruhára felvarrt és ezáltal mereven rögzített – lemezes korong összekapcsolása.

Hasonló kivitelű korongdíszek ismertek a Maros déli partja mentéről. A Deszk H. 16. sír korongja²⁴⁹ – amelyet Móra Ferenc feljegyzése szerint meg nem menthető aranyfüst borított – eredetileg korongfibulának készülhetett, de használata során tönkrement, és hátlapját egy vastag bronzlemezre cserélték, amelyet hat helyen átlukasztottak, hogy azokon keresztül felerősíthessék.²⁵⁰ Egy későbbi viseleti formát jelez, hogy a hátlapra egy bronzszalagból hajlított fület forrasztottak, amelyen keresztül már nyakba függesztve viselheték, a sírban a mellkas bal oldalán került elő.

A Deszk G. 31. sír préselt lemezkorongjainak²⁵¹ függesztő fülei közé illesztett bronzcsövecskék egy másik használati módra, nyakékre engednek következtetni. Az ásatási dokumentációban a sírról készült skiccen a nagyobbik lemezkorong a jobb homlok, míg a két kisebb darab az állkapocs jobb és bal szára mellett van jelölve. A Deszk L. 5. sírban feltárt lemezkorongok²⁵² közül egy a jobb könyök felett volt és teljesen szétmállott, míg három darab a nyaknál került elő úgy, hogy a nagyobb közepén, míg egy-egy kisebb darab a bal és a jobb kulcsont külső végénél feküdt. Az erősen töredékes állapotban megmaradt lemezkorongokkal együtt előkerült bronzfülek és bronzhenger töredékek alapján hasonló szerkezetű melldíszet rekonstruáltak, mint amelyet a Deszk G 31. sír esetében.

A sokáig csak említésből ismert mokrini lemezkorong töredékét²⁵³ a 60. sír szöveges publikációjából,²⁵⁴ majd a síregyüttes közléséből ismerhettük meg.²⁵⁵ A hanyatt fekvő, jó megtartású, a sírban mérve 115 cm hosszú, infans I. gyermek állcsúcsa előtt, a nyakcsigolyán egy préselt lemezkorong közel egynegyede feküdt. Az eredetileg kb. 5 cm átmérőjű, gyenge minőségű korong felületét – már amennyire a rossz minőségű fotón meg lehet állapítani – granulációt utánozó koncentrikus körök, a peremét gömbsor díszíti.

²⁴⁶ LŐRINCZY 2020, 5. kép 17.

²⁴⁷ LŐRINCZY 2020, 5. kép 16, 18.

²⁴⁸ LŐRINCZY 2020, 5. kép 8, 11.

²⁴⁹ KÜRTI 1983, 30. grafikai mell. b; GARAM 2001, Taf. 4. A korongot, amely a szegedi avar corpus-rajzok készítése idején „elveszett”-ként volt számon tartva, az előkerült szegvári korongok apropóján 1981-ben sikerült azonosítanom a szentesi gepida kiállítás női viseletrekonstrukciót bemutató vitrinjében, ahol, mint dobozfibula szerepelt. Mint később kiderült, a leletet a kiállítás rendezője Bóna István kérte el Trogmayer Ottótól és Hegedűs Katalin múzeumigazgató kölcsönözte ki, amire a szegedi múzeumban az 1980-as évek elején már nem emlékeztek.

²⁵⁰ Hacsak már nem egy eredetileg is lyukas bronzlemez használtak fel hátlapnak.

²⁵¹ KÜRTI 1983, 210. j. A deszki korongok az európai múzeumokban az 1980-as évek közepén bemutatott avar kiállítás katalógusaiban csak Deszk néven szerepelnek, pontosabb lelőhely és sírszám nélkül (AWAREN IN EUROPA 1985, 31, Abb. 15; L'OR DES AVARS 1986, 35, Fig. 15; AZ AVAROK KINCSEI 1986, 11. kép), hasonlóan a szegedi avar kiállításhoz kapcsolódó kiállításvezetőhöz (KÜRTI–LŐRINCZY 1991, IV. kép). A nyakékként rekonstruált korongok, csüngők rajzát Garam Éva tette közzé (GARAM 1991, Abb. 15). De míg a fotókon csak három korong szerepel (GARAM 1991, Abb. 14:3), a rajzon már három egész és egy igen töredékes állapotú, szinte jelzesszerűen. A GARAM 2001, Taf. 17 képaláírásában Deszk H Gr. 31 néven szerepel, tévesen.

²⁵² KÜRTI 1983, 210. j.; GARAM 1991, Abb. 16. Szükséges megjegyeznünk, hogy a leleteket – ahogy Garam Éva képaláírásaiban szerepel – Szűcs Árpád (és felesége Kováts Margit) rajzolta a szegedi múzeum Móra Ferenc által feltárt avar kori leletanyagának corpus tábláihoz, de a leletek azonosítása és értelmezése, a rajzoltatás előkészítése Kürti Béla munkája.

²⁵³ KÜRTI 1983, 183.

²⁵⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178.

²⁵⁵ BALOGH 2004, 268; RANISAVLJEV 2007, 21–22.

Legújabbán a Makó-Mikócsa-halom lelőhelyen feltárt temető sírjaiból kerültek elő lemezkorongok. A 33. sírban²⁵⁶ fekvő 23–35 éves nő jobb mellkasán három felfülezett lemezkorong került elő enyhén ívelt vonalban. A középső nagyobb, a két szélső kisebb méretű, közepükön ovális kőbetéttel. A lemezkorongok bronz függesztő fülei között távtartó bronzcsövecskék feküdtek. A hátlapok alsó szélére csüngődísz fel-függesztésre alkalmas bronzhurkot erősítettek. A két kisebb korong felületének díszítése egyforma, míg a nagyobbik mintája azoktól eltérő.

A Maros menti préselt kerek vagy enyhén ovális lemezkorongok formailag ugyan hasonlítanak egymásra, és első ránézésre díszítésük is rokon, de több különbség is megfigyelhető közöttük. Ezeket a díszeket ezüst-, bronz- és elektronlemezéből préselték – bár anyagvizsgálat egyikről se készült, – és felületük mintázata igen változatos, mondhatni egyediek. A szegvári kerek – a többi lemezdísznél ovális – kőbetétet a körülötte koncentrikusan kialakított granulációt (Szegvár), csavart drótot (Deszk H), irdalt drótot és kalászmintát, illetve csak kalászmintát (Deszk G), valamint kalászmintát(?) (Deszk L), granulációt(?) (Homokrév/Mokrin), granulációt és kalászmintát (Makó) utánzó díszítés veszi körbe. A Deszk G 31. és a Makó-Mikócsa-halom 33. sírból előkerült két-két kisebb korong kivételével nincs egymással megegyező mintázatú lemezdísz. Mindegyik peremét gömbsor zárja. Méreteik, ha szűk tartományban is, eltérőek: a kisebbek 4,4–5 cm (Deszk G 31., Makó-Mikócsa-halom 33. sír), a nagyobbak 5–8 cm között változnak.²⁵⁷ A szegvári párban előkerült darab egyedülálló, míg a magában talált Deszk H 16. és a mokrini 60. sír példánya – ha más-más okból – szintén egyedülállónak tartható. A Kürti Béla által rekonstruált helyzetet – a többtagú melldísz szerkezetét, a bronzcsövek távolságtartó funkcióját és a csüngők helyét (Deszk G. 31., Deszk L. 5. sír) – a Makó-Mikócsa-halom 33. sírjának hiteles megfigyelése²⁵⁸ igazolta. Levél formájú csüngők csak a többtagú melldíszekkel együtt kerültek elő.

A lemezes korongdíszek változatos formában felnőtt nők viseletéhez tartoztak, bár csak a szegvári 16–18 éves fiatal és a makói sírban nyugvó 23–35 éves nő életkorát ismerjük. A deszki sírokban is – a régészeti leletek alapján – nőket temettek. Kivételt jelent a mokrini 60. sírban fekvő, az infans I. életkor végén elhunyt gyermek esete. Ez azonban nem mond ellent az eddigieknek. A nyakcsigolyáknál fekvő lemezkorong töredéke egy orsókarika negyedével, valamint a kulcsonton előkerült töredékes bronztubussal és hiányos bronz (szűrő)kanállal, a bal felső bordákon fekvő préselt ezüst- és bronzveretek töredékeivel²⁵⁹ együtt nem funkciószerűen az öv közelében, a deréktájon került elő, hanem minden valószínűség szerint egy csomagba helyezték a gyermek mellkasára. Ez az eset nem egyedi, mert „ajándékcsomag” vagy „kiegészítő ékszerszármazék” leletei – általában nem a viseleti helyen, hanem a sír koponya felőli végében kerültek elő, igen gyakran gyermekek sírjából.²⁶⁰

Hol ékszereként, hol pedig ruhadíszként használt korongos díszek előképeit kétségtelenül bizánci területen kell keresnünk. Az egyedi lemezkorongokat és néhány esetben előkerült csüngős díszeket Garam Éva helyi, provinciális készítésűnek,²⁶¹ Balogh Csilla egy, a Maros tágabb környékén tevékenykedő ötvös munkájának tartja.²⁶²

A hat temető hét sírjából előkerült különböző méretű préselt korongok előállításához az eltérő mintázatuk alapján legalább 8 préselőmagra volt szükség. Nem tűnik életszerűnek hasonló funkciót ellátó

²⁵⁶ BALOGH 2017, 58, Fig. 8. 3; BALOGH 2018, 25, 2. ábra, 1–3; BALOGH 2019, 7. kép. A 157. obnr/163. snr számmal dokumentált sírt a 2017-es cikkben 157. sírként közölték, de az ezt követő, az avar sírok átszámozása során kapott 33. sírszámmal publikálták 2018-ban. Balog Csilla szíves szóbeli közlése.

²⁵⁷ Balogh Csilla a lemezkorongokat ennél nagyobb, 5–7, illetve 9–10 cm átmérőjűeknek írja (BALOGH 2019, 254). Az eltérő méretek abból adódhatnak, hogy a korongok döntő többsége publikálatlan, a sokszor lépték, méretarány nélküli rajzon, fotón közölt korongok méreteit csak az illusztrációk alapján becsülhettük meg.

²⁵⁸ BALOGH 2018, 25, Fig. 2:3; BALOGH 2019, 7. kép 2.

²⁵⁹ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178; BALOGH 2004, 268.

²⁶⁰ Vö. DISTELBERGER 2004, 33–36; LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 154, 162.

²⁶¹ GARAM 1991, 169; GARAM 2001, 40.

²⁶² BALOGH 2019, 254.

lemezdísz préselésére alkalmas, viszonylag nagyszámú, eltérő mintájú préselőmagot egy ötvös készleteként feltételeznünk. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a 467 síros szegvári, a 64 síros Deszk G, a 22 síros Deszk H, a 13 síros Deszk L és a 75 síros mokrini temetőrészletből csak egy-egy temetkezés tartalmazott lemezkorongot vagy abból kialakított melldíszet. Kivételt a Makó-Mikócsa-halmon feltárt temető képez, ahol a 251 sír közül két temetkezésből vált ismertté.

E ritka lelettípus 8 variánsának használata – melyek legalább három eltérő felhasználást valószínűsítenek – eddig igen szűk területen koncentrálódik, ami arra utalhat, hogy csak ezen a területen voltak a lemezdíszek használatban, divatban.

Boglárok (49. kép 2–3; 52. kép 1–2)

A temető 134. sírjába eltemetett adultus nő ruhadíszeként került elő egy bronzlemezről préselt, aranyozott felületű boglárpár. Az erősen kopott felületű mellboglár bronzkampós kapcsolótaggal ellátott darabja a jobb medencelapáton, míg kissé töredékes párja egy állatjáratban került elő. A korongpár közepét áttört, küllős motívum díszíti, melyet ékvésésre emlékeztető koncentrikus sáv, illetve gömbsor keretez. Lehajló peremét az előlapra merőleges, párhuzamos vonalak díszítették.

A boglárokról szóló legutóbbi áttekintésében Balogh Csilla rámutatott arra, hogy préselt kerek boglárók egyes darabjai már megjelentek a kora avar kori női viseletben.²⁶³ A már korábban ismert darabok mellett a szegvári 134. sír példánya a negyedik, melyet bizonyosan a kora avar korra datálhatunk.²⁶⁴ Ezek sorát egészíti ki a Makó-Mikócsa-halom 101. sír korai típusú préselt, kerek boglárpárja.²⁶⁵ Ezek a darabok egyedi kivitelezésű, egymástól eltérő díszítésű boglárók. Ezek szerint kezdetben még nem uniformizálódott annyira ez az ékszerípus, mint a későbbiekben.²⁶⁶

A szegvári korongok közepét díszítő áttört, küllős motívum, a futó háromszögekből álló farkasfogminta,²⁶⁷ illetve a peremet díszítő gömbsor és a koncentrikus díszítéskompozíció általános antik–bizánci motívum. Ugyancsak a bizánci ötvösgyakorlatra jellemző a felerősítésre szolgáló, a hátlapra forrasztott téglalap alakú két-két bronz felszerelő fül, bennük kis téglalap alakú lyukkal.²⁶⁸ A fülek mellett megfigyelt bőrmaradvány arra utal, hogy a boglárpárt egy bőralapra erősítették fel.

A központi, áttört küllős motívum legjobb párhuzama a tépei vaskés hüvelyének aranyveretén látható,²⁶⁹ a farkasfogminta változatos formában,²⁷⁰ míg a gömbsor szinte általános a kora avar kori préselt díszítményeken. A boglár peremét díszítő párhuzamos vonalkázásra a boglárók között a Gerla-Szakácsföld 4. sír boglárpár belső sávjának díszítését említhetjük, melyet farkasfog motívum vesz körbe.²⁷¹

A boglárpár legközelebbi párhuzama – minden valószínűség szerint tipológiai előképe – a szegvár-oromdűlői 171. sírből előkerült préselt korong (47. kép 1). Az arany- és bronzlemezről együtt préselt korongról – a nagyon közeli hasonlóság alapján – felmerülhet, hogy esetleg egy boglárpár egyik tagja lehetett, de véleményünk szerint ez a darab eredetileg is korongdísznek készült.²⁷²

²⁶³ BALOGH 2000, 226.

²⁶⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 129. A kevert összetételű gyöngysor alapján Pásztor Adrien a sírt a 7. század 2–3. negyedére keltezte (PÁSZTOR 2014, 297).

²⁶⁵ BALOGH–LŐRINCZY 2018, 125.

²⁶⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 129.

²⁶⁷ NAGY 1998, 378.

²⁶⁸ CSALLÁNY 1943, 10.

²⁶⁹ GARAM 1993, Taf. 92. 2.

²⁷⁰ NAGY 1998, 378.

²⁷¹ MRT 10, 105. t. 3.

²⁷² Indoklását lásd a Melldíszek című fejezetnél!

A kora avar korra keltezhető boglárók közül a vitatott csepel-hárosi 14. sír korongján²⁷³ kívül a többi példány – Deszk D 170. sír,²⁷⁴ Gerla-Szakács-föld 4. sír,²⁷⁵ Makó-Mikócsa-halom 101. sír és a szegvári 134. sír – a Tiszántúl Köröstől délre eső területéről került elő. Ez alapján megkockáztatható az a feltevés, hogy ezen a területen alakult ki a női felsőruházat összekapcsolására és díszítésére egyaránt szolgáló boglárók készítése és használata.

Emberalakos veretek (46. kép 6–10; 49. kép 4–7)

A temető 111. sírjából egy igen ritka, egyedülállónak mondható lelet került elő. Az arany- és bronzlemezből együtt préselt veret egy szemben álló emberi alakot ábrázol. Az enyhén domború, kerek fejrészen a hátrafésült haját sugár irányú rovátkák, a kerek szemeket a szemgödörből kiemelkedő félgömb jelöli. Az orrlyukat egy rövid, a száját annál valamivel hosszabb vízszintes „bevágás” ábrázolja. De annak lehetősége sem nem zárható ki, hogy a két vízszintes bevágás a száját és az áll vonalát jelöli. A kerek fejhez lecsapott vállal csatlakozik a test, ahol a vállak, a karok és a gerincvonal, valamint a lábak enyhén domború felülettel emelkednek ki a síkból. A kar „zsebre dugott” helyzetben van,²⁷⁶ a láb terpeszben áll, ahol a jobb lábfejet határozottan kifelé, a balt szinte csak jelzésszerűen kifelé vagy inkább előre állva ábrázolták. A néhány mm-rel nagyobb aranylemez szélei változó szélességben vissza vannak hajlítva a bronz alaplemez hátoldalára. Mag.: 3,6 cm, sz.: 1,8 cm.

A tárgytypus részletes tárgyalásáról felment az emberalakos leletekről nemrég publikált feldolgozás,²⁷⁷ ahol Rác Zsófia a Kárpát-medencei párhuzamok mellett kitért a veretek keleti, déli és délnyugati párhuzamaira, valamint bemutatta a verettypus eredetének bonyolult kérdéskörét. Ezért itt a szegvári és a cikk megjelenése óta ismertté vált mezőfalvi veret apropójából csak néhány kiegészítést, észrevételt tehetünk.

A mezőfalvi veretet a nagyközségtől nyugatra, egy korabeli ér által közrefogott háromszög alakú területen fémkeresővel találták a többi lelettel együtt.²⁷⁸ A bronzlemezről préselt álló embert mintázó veret töredékes. Feje és lábfejei hiányoznak, testének szélei töredékesek. Gerincének vonalában és a lábainak belső szélén egy fordított Y alakú vonalat préseltek. Felületét ónréteggel vonták be. A veret szórványként került elő két darab övveret bronz préselőmagjával és egy ezüsből öntött maszkos szíjvéggel együtt, ajándékozás útján jutott az Intercisa Múzeumba.²⁷⁹

A mezőfalvi veret formailag és arányaiban szinte tökéletesen megegyezik a Rác Zsófia által bemutatott és egymással is megegyező rákóczi falvi, gyapai és a Nemzeti Múzeumban őrzött ismeretlen lelőhelyű darabbal, azzal az apró eltéréssel, hogy a mezőfalvi vereten található az említett Y alakú préselt vonal. A mezőfalvi darab kiegészíti a Rác Zsófia által elkülönített Kárpát-medencei csoportot²⁸⁰ nem csak darabszámban, hanem technikai kivitelben is, ugyanis a rákóczi falvi trébelt aranylemez mellett a gyapai préselőmagot bronzból, a nemzeti múzeumi példányt ezüsből öntötték és felülete aranyozott, míg a mezőfalvai veretet bronzból préselték.

A lelőköörülményeik közel hasonlóak, illetve a rájuk vonatkozó adatok kiegészítik egymást: eltekintve az ismeretlen lelőhelyű darabtól a rákóczi falvi példány lószerszámveretekkel együtt esetleg egy kora avar

²⁷³ BALOGH 2000, 4. j.

²⁷⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 2. kép 4.

²⁷⁵ MRT 10, 434, 105. t. 3.

²⁷⁷ Felmerülhet, hogy a kar csípőre tett helyzetben van, de ebben az esetben a kar a könyöknél szögben lenne ábrázolva.

²⁷⁷ RÁCZ 2012.

²⁷⁸ KESZI 2016 és a szerző szíves szóbeli kiegészítése. A veret rajzát Héger Anettnek (Intercisa Múzeum) köszönhetjük.

²⁷⁹ KESZI 2016.

²⁸⁰ RÁCZ 2012, 414.

kori halotti áldozat részeként került elő, a gyapai öntvény magában, szórványként,²⁸¹ míg a mezőfalvi egy ötvös készletének lehetett a része.²⁸²

A Kárpát-medencéből eddig megismert szembenéző, álló embert mintázó leletek méretei és aránya megegyező: hosszuk 3,6–3,85 cm, szélességük 1,8–2 cm. A fentiekben említett darabokon és a szegvári vereten több hasonló részlet mellett két jelentősebbnek tűnő eltérést lehet megfigyelni. A szegvári emberalak hajának sugár irányú jelzése megegyezik a gyapai és az ismeretlen lelőhelyű darabon ábrázolttal. A szemöldök nélküli kerek szemek ugyanakkor a rákócizfalvi trébelt darabbal párhuzamosítják. Ugyancsak ez utóbbi verethez hasonlít a szegvári abban is, hogy mindkét darabon hiányzik a bajusz jelölése. Az egyik eltérés a kézfej megformálásánál tapasztalható. A három említett darabnál a testtől eláll, míg a szegvári darabon szorosan a test mellett, „zsebre dugott” helyzetben van. A másik eltérés a többi példánytól, hogy míg azoknál a láb párhuzamos, addig a szegvári emberke terpeszben áll. Részben eltérő a lábfej állása is. A szegváriin kívül a többi darabon a lábfej kifelé áll. A szegvári préselt darab technikai szempontból a mezőfalvi, ugyancsak préselt darab párhuzama.

A bajusz hiánya alapján felmerülhet, hogy a rákócizfalvi és a szegvári darab nőt ábrázol, de mivel nincs a mell jelezve, így legvalószínűbb, hogy a két veret gyermeket ábrázolhat.

A többi antropomorf verettel ellentétben a szegvár-omrodülői példány sírból került elő. A 45–50 éves, mongolid jellegű, bajkái típusú nő padmalyos sírjának feltárása során a padmaly betöltésből – másodlagos helyzetből – került elő az emberalakos veret. Mivel a sír egyetlen színesfémből készült lelete ez volt, ezért a jobb kulcscsonton megfigyelhető zöld patinanyom alapján eredetileg ott feketett. A veret felszerelésére szolgáló bronz lemeztöredék²⁸³ szintén a sír bontása során került elő a betöltésből. Ezek alapján a szegvári bronz- és aranylemezből együtt préselt antropomorf veretet a nő ruhájának jobb vállára erősíthették.²⁸⁴

Eltekintve a gyapai préselemintától, a többi Kárpát-medencei antropomorf veret eltérő felerősítési módja alapján különböző felhasználásukat tételezték fel,²⁸⁵ ami azért is megalapozott, mert a gyakorlat szerint a kora avar korban az azonos típusú préselt veretek jelentős számát több, eltérő funkciójú helyzetben használták fel díszítésre.

Ugyanakkor az ember alakú veretek esetében az elgondolkodtató, hogy méretük szinte azonos (3,6–3,85 cm). A rákócizfalvi emberkét – bár lószerszámveretekkel együtt került elő – a hátoldalára forrasztott kisméretű arany huzalfül alapján bőrre vagy textilre varrhatták, vagy inkább nyakba akasztva viselték.²⁸⁶ Ezt a lehetőséget igazolja a szegvári darab valószínűsített – ruhadísz – funkciója is. A mezőfalvi ónozott felületű, bronzból préselt veretet valószínűleg a hátoldalára applikált füllel vagy dróttal lehetett felszerelni. A Nemzeti Múzeumban őrzött ezüstveretről – a vele egybeöntött hosszú szegecsei alapján – feltételezték, hogy fára, talán nyereggre erősíthették. Erre két indokot említenek: a felszerelő szegecsek hosszúságát és a hasonló martynivkai ember- (és állat) alakos vereteket. Csakhogy az ezüstből öntött és aranyozott felületű ukrainai veretek kb. kétszer akkorák és más módon szerelték fel őket, mint az ismeretlen lelőhelyű példányunkat.²⁸⁷ Ugyanakkor a nemzeti múzeumi darab esetében a hosszú szegecsek alapján nem

²⁸¹ RÁCZ 2012, 409.

²⁸² KESZI 2016, 95.

²⁸³ LŐRINCZY 2020, 71. kép 14.

²⁸⁴ Talán nem véletlen, hogy a temető 165. sírjában a matusus nő jobb lapockája felett egy maszkos szíjvég került elő, hasonlóan a Szekszárd-Bogyiszlói úti 314. padmalyos sírban fekvő nő jobb kulcscsontján fekvő maszkos szíjvéghöz (ROSNER 1999, 44, Taf. 22:1). Említhetünk egy másik, közeli és egyben távoli hasonló esetet: a szegvári 121. sír ónozott felületű, préselt halfarkas bronzverete az infans II. gyermek jobb vállának magasságában, attól kb. 10 cm-re került elő, valószínűleg állatjáratból egy nyakcsigolyával együtt.

²⁸⁵ RÁCZ 2012, 419–420.

²⁸⁶ RÁCZ 2012, 419.

²⁸⁷ RÁCZ 2012, 412.

feltétlenül szükséges fára illesztést feltételeznünk, mivel pl. az alpi típusú veretek bronz felszerelő fülei ezeknél sokszor hosszabbak (lásd szegvári 81. sír) és azokat mindenképpen bőrvre erősítették. Így ebben az esetben se zárható ki, hogy bőrre erősítették és személy díszítésére alkalmazták.

A Kárpát-medencei kora avar kori településterület hat lelőhelyéről került elő szemben álló emberalakot mintázó veret. A gyapai és a mezőfalvai a Duna jobb, a rákóczi falvi, a szegvári és a Makó, Mikócsa-halomi²⁸⁸ a Tiszántúl területén, az első kettő a Tisza bal, míg az utóbbi a Maros északi partján került elő. Míg a tiszántúli darabok sír-, illetve leletegyüttes részeként váltak ismertté, addig a Duna menti példányok szórványok.

A kis esetszám miatt nem lehet véglegesnek tűnő megállapításokat tenni, de arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a rákóczi falvi és a szegvári példány egyediségével elüt a Duna menti és ismeretlen lelőhelyű nemzeti múzeumi példánytól, mely utóbbi ez alapján minden valószínűség szerint a Dunántúlon kerülhetett elő. Még az is megkockáztatható a lelőhely földrajzi elhelyezkedése alapján, hogy a makói darab is – a rákóczi falvi és a szegvári példányhoz hasonlóan – egyedi megformálása és eltérő a Duna menti daraboktól.

Elfogadva Rácz Zsófia azon véleményét, hogy a Kárpát-medencei ember alakú veretek a bizánci kézművesipar befolyása alatt készült helyi gyártmányok,²⁸⁹ kiegészíthetjük azzal, hogy a tiszántúli darabok egyedi kivitelűek.

Karperecek

A temető nagyszámú női és gyermeksírja közül csupán tizenkét temetkezés tartalmazott karékszert, nyolc sírból nyitott vas-, négyből bronzkarperec került elő. A sima huzalból hajlított vaskarperec négy sírból (188., 665., 749., 819.) került elő, míg a 334., 752., 895. és a 921. temetkezésből kerek átmetszetű, ívelt vastörredékek alapján gondolunk a karperec egykori meglétére. Kerek, illetve ovális keresztmetszetű bronzkarperec volt a 16., 247. és a 349. sírban, míg a 739. sírból lemez karperecpár került elő.

Amennyire az igen rossz anyagmegtartásuk miatt meg lehetett állapítani, a vaskarperecek között van kerek és ovális keresztmetszetű, nyitott és zárt, valamint elhegyesedő és lekerekített végű egyaránt. Az egyszerű vaskarperecek mellett a 188. sírból olyan karperecpár került elő, melynek végei ovális alakúak és laposra kalapáltak, de felületük díszítése a korrózió miatt nem kivehető.

A bronzkarperecek kis számuk ellenére változatosak. A 739. sír enyhén kiszélesedő bronz karperecpárjának végei ívelt vonalakkal és beütögetett pontokkal díszítettek, míg a 349. sír karpereceinek egyik vége ellapított és levágott, a másik vége lapos és oválisan kiszélesedő, rajta meghatározhatatlan ezüst lemezdísz volt. A 247. sírből származó karperec lapos végeinek díszítése nehezen kivehető.²⁹⁰

Egy juvenis és két adultus nő, valamint kilenc gyermek viseletéhez tartozott karperec. A két idősebb nő karját vas-, míg a fiatal nőét bronzkarperec díszítette. A gyermekek közül a legfiatalabb korosztály elhunyt tagjai közül hat, míg az infans II. gyermekek közül három halotti viseletének volt része karperec. A bronzkarperecek többsége gyereksírból került elő. Az infans I. gyermekek viszonylag magas számát – a karpereces sírok több mint 50%-a – a temető gyereksírjainak kiemelkedően magas száma is magyarázhatja.

A karperecek méreteit viselőjének életkora határozhatta meg. Az idősebb nők ékszereinek átmérője 5,3–7,7 cm, míg a fiatalabb korosztály tagjaihoz tartozó karpereceké 3,3–5,1 cm között van. Viseletükben az egyedi és a páros előfordulás is megfigyelhető. Használatukra a változatosság volt a jellemző, két eset-

²⁸⁸ RÁCZ 2012, 414.

²⁸⁹ RÁCZ 2012, 419.

²⁹⁰ Az ellapított, ovális végűre alakított karperecek előképei valószínűleg az üvegbetéttel díszített, rekeszes karperecek lehettek.

ben a bal karon (247., 749.), egyszer a jobbon (16.), de mindhárom gyereksírban, valamint négy másik temetkezésben párban (188., 349., 665., 739.), a jobb és a bal oldalon kerültek elő függetlenül attól, hogy vasból vagy bronzból készültek, illetve gyermek vagy felnőtt nő viseletéhez tartoztak. Három esetben az ékszerként értelmezett töredékek előkerülési helye másodlagos volt.

A fentiek alapján a bronz- és vaskarperecek viselete nem volt jellemző a Szegvár-Oromdűlőn temetkező közösségre, de a tiszántúli kora avar kori nők és gyermekek sírmellékletei között is ritka tárgytypusnak számítanak. A szegváriakon kívül 15 temetkezésből párban előkerülő karperecek igen változatos képet mutatnak. Az oromdűlői darabokon kívül vaskarperec csak Szegvár-Sárpoldalon és Kövegy-Nagy-földéken került elő egy-egy gyermek és egy-egy női sírból.²⁹¹ Kiszélesedő (kürtös) végű öntött bronz karperecpár került elő a Deszk G. 37. és Makó-Mikócsa halom 33. sírjából,²⁹² huzalból hajlított, kerek metszetű, kiszélesedő végű darabok a Gyula-Dobos I. utcai, a Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34.²⁹³ és a Deszk L 7. sírból.²⁹⁴ Orosháza-Bónum 5. sírban egymásra hajlított végű pánt karperecpár került elő,²⁹⁵ míg az Aradac-Mecka (SRB) 93. sírból a bal alkatcsonton egy nyitott végű bronz pántkarperec, melynek kiszélesedő végeit vésett vonalak díszítik.²⁹⁶ A szerbkeresztúri (SBR) 2., női sírban előkerült bronz lemez karperec egy *Heraclius solidus*al együtt került elő.²⁹⁷

A területen egyedinek számít az ónhuzalból sodrott karperec Hódmezővásárhely-Kopáncs 233. sírból²⁹⁸ és a Kevermesről,²⁹⁹ valamint Derecske-Hosszúlapos 124. sírból³⁰⁰ előkerült kürtös végű öntött ezüst karperecpár. Szinte mindegyik példány valamilyen formában – gyöngsorral (Deszk G), halszákamintával (Gyula), poncolással (Kevermes, Tiszavasvári, Szerbkeresztúr), X motívummal (Orosháza), rekeszes üvegbetéttel (Hódmezővásárhely) – díszített.

A különböző típusú és anyagú karperecek 2–2 infans I. és II. gyermek, 2 juvenis és 3 adultus I. korban elhunyt nő melléklete volt. Öt karperecpár egykori tulajdonosának életkorát nem ismerjük, a régészeti leletek alapján felnőtt nők voltak. Ez az életkormegoszlás nagyjából megegyezik a szegvár-oromdűlői temetőben megfigyelttel.³⁰¹ A karperecek többsége funkciójuk szerint – két kivétellel – az alkarcsontokon kerültek elő. A Gyula-Dobos I. úton és a Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sírban a karperec „ajándékcsomag” részeként a jobb lábszárcsont alatt, illetve a koponya mögött feküdt.

Gyűrűk

A temető egyik legritkább ékszerlelete a gyűrű. Négy sírból változatos anyagú és kivitelű darabok váltak ismertté. Bronz pántgyűrű (171.), bronzhuzalból hajlított példányok (540., 730.), illetve egy ezüstgyűrű (571.) került elő. Két sírból egy-egy (171., 540.), másik két temetkezésből párban (571., 730.) fordultak elő. Sírbeli helyük is igen változatosnak mondható: került elő a jobb kéz gyűrűsujjáról (171.), tarsolyból (540.) a jobb felkar, illetve a gyöngyök mellől (571.) és a bal, valamint a jobb kéz ujjáról. Funkciónak megfelelő viselete a juvenis és az adultus nők esetében bizonyítható (171., 730.). Az 571. sírból a nyak

²⁹¹ LŐRINCZY 2018, 53, 59; BENEDEK–MARCSIK 2017, 390.

²⁹² LÁSZLÓ 1940, 148; BALOGH 2018, 25.

²⁹³ LŐRINCZY 1998, 348–349; LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 149.

²⁹⁴ MFM 53.75.15. ltsz.

²⁹⁵ LICHTENSTEIN 2006, 134.

²⁹⁶ NAĐJ 1973, 167.

²⁹⁷ MILLEKER 1893, 305; SOMOGYI 1997, 58.

²⁹⁸ HERENDI 2012, 352.

²⁹⁹ JUHÁSZ 1973, 99–101.

³⁰⁰ BERTA–MAJOR 2021, 2. kép.

³⁰¹ A viszonylag kisszámú vaskarperecre és gyereksírra a régi ásatások gyakorlata és a rossz anyagmegtartás lehet a magyarázat. Az tény, hogy az ismert vaskarperecek az újabb ásatásokon (Kövegy-Nagy-földek, Szegvár-Oromdűlő, Szegvár-Sárpoldal) kerültek elő.

környékén előkerült példányok másodlagos helyzetben voltak, míg a juvenis férfi (540.) tarsolyában tartotta az igen kisméretű, gyűrűnek meghatározott bronzkarikát.

A karperecekhez hasonlóan a gyűrűk viselete sem volt gyakori a tiszántúli kora avar kori nők viseletében. Az egyetlen bronz pántgyűrű a Doboz-Hajdúirtás 3. sírból került elő, ahol a férfi bal oldalán, a combcsont közepének vonalában, a sírgödör fenekén feküdt. A vastag szalagból hajlított gyűrű egyik vége elkalapált, a másikon X I I I alakú vésés nyomai látszódnak. Átm.: 1,9 cm, sz.: 0,6 cm, vas.: 0,2 cm, s.: 4,34 g.³⁰² A Hódmezővásárhely-Szárász-dűlői férfi bal kezének középső ujjcsontján megfigyelt vékony zöld patinanyom valószínűleg egy vékony bronz pántgyűrűtől származhatott.³⁰³ Kiszombor E temető 17. sírjában, a fiatal leány jobb kezének középső ujjcsontjáról töredékes ezüstgyűrű került elő.³⁰⁴ A Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sírban a jobb és bal kéz egy-egy ujján sima ezüstkarika, illetve egy spirálos végű, kiszélesedő fejű, háromszög alakú beütögetésekkel díszített lemezgyűrű volt.³⁰⁵

Egyedi ékszernek számít a Makó-Mikócsa-halom 93. sírból származó arany fejcs gyűrű,³⁰⁶ hasonlóan a kunágotai sírból ismert 8 gyenge kivitelű, aranygyűrűhöz.³⁰⁷ Ez utóbbiak esetében a vékony keskeny pánt nyitott végeire köbetétes gyűrűt utánzó préselt kerek fejet forrasztottak. Ezek a gyűrűk a temetés alkalmából készülhettek.³⁰⁸

Végül meg kell említenünk a Hajdúböszörmény határában, a zeleméri pusztán szántás közben előkerült, csak említésből ismert aranygyűrűt, melyet egy Heraclius 610–613 között vert tremissisének utánzatával együtt találtak.³⁰⁹ A bizánci érme a Magyar Nemzeti Múzeumba 1939-ben került vásárlás útján, míg az aranyfülbevalót csak az eladó említette. Ezzel kapcsolatban talán érdemes megemlíteni, hogy a zeleméri templom közelében, árokásás közben előkerült sírból származó kis gömbcsüngős arany fülbevalópárt vett meg a Déri Múzeum Gelbmann József helybeli gépügynöktől még 1909-ben.³¹⁰ Mivel igen ritka, mondhatni ismeretlen olyan eset, amikor egy határrészen belül két alkalommal két sírból aranyleletek kerültek volna elő, ezért felmerül az a lehetőség, hogy az arany fülbevalópárral együtt került elő a Heraclius tremissis, de más úton, 30 évvel később jutott a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárába. Mint említettük, a gyűrű nem került a Nemzeti Múzeum birtokába, arra sincs utalás, hogy az érme vásárlása idején meg lett volna, ezért nem zárható ki annak lehetősége, hogy az eladó által közvetített hagyomány a fülbevalópárból aranygyűrűt kreált. Ez a feltevés ma már nem igazolható, de nem kizárt, hogy valójában ebben az esetben egy lelőhellyel és egy temetkezéssel kell számolnunk, aranygyűrű nélkül.

Nők vascsatjai

A viselet egyik leggyakoribb lelete a gyöngyök után a vascsat. A temetőben eltemetett 148 nő közül 100 viseletéhez tartozott – négy esetben két – vascsat. A 104 csat formája igen változatos. Téglalap alakú 37 darab,

³⁰² A nem meghatározás az ásatótól, Kovalovszki Júliától származik. A bal kéz elmozdult ujjcsontjai alapján feltételezte, hogy a gyűrű egy állatjárat következtében került el eredeti helyéről. A feltárás avar kori sírjait röviden említi KOVALOVSZKI 1975, 200, 7–8. kép; KOVALOVSZKI 1989, 132, 9–10. kép, a sírok feldolgozását a szerzőnek engedte át.

³⁰³ KOREK 1942, 156.

³⁰⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 177.

³⁰⁵ DEÁK–SZABÓ 2017, 65; HÁGA–DEÁK–SZABÓ 2017, 118–119.

³⁰⁶ BALOGH 2012, 282; BALOGH 2019, 256.

³⁰⁷ BÓNA 1983, 88, 2. tábla 8–15; GARAM 2001, 89, Taf. 55, 5–12. Kérdés, mi lehet a magyarázata annak, hogy a múzeumba került 8 gyűrű helyett a jegyzőkönyv és a leletről először hírt adó Ferenczy Sándor csak 7 gyűrűről tudott (LISKA 2000, 223).

³⁰⁸ LÁSZLÓ 1951, 115, 48. j.; LÁSZLÓ 1951a, 98, 48. j.

³⁰⁹ SOMOGYI 1997, 96; BÓNA 2002, 155.

³¹⁰ M. NEPPER 2002, 155.

közülük öt benyomott oldalú, 23 négyzet alakú, melyek között két csatnak az oldala enyhén benyomott. 16 vascsat trapéz alakú, ezek között 2 darabnak benyomott az oldala, míg van 3 enyhén trapéz és 4 álló téglalap alakú vascsat. Töredékességük miatt 21 darabnak nem lehetett meghatározni a formáját.

A vascsatok méretei is igen különbözőek. A négyzetes csatok 2,1×2,1 cm-től a 3,3×3,3 cm-ig változnak. Egy csat a 4×4 cm-es méretével kiemelkedik közülük. A téglalap alakúak valamivel nagyobbak: 2,4×2,1 – 4,1×3,7 cm közöttiek, de köztük is van egy, amelyik ezeknél is nagyobb, 5×4 cm. A trapéz alakú csatok mérettartománya az előző két csattípus között van: 2,7×1,7×2,5 – 4,2×3,2–3,7 cm. Az álló téglalap alakú darabok keskenyek és magasak: 1,8×3,2 – 2,7×3,3 cm. A vascsatok keresztmetszete is igen változatos: akad köztük kerek, ovális, négyzetes és téglalap alakú.

Az ép csatok 58,5%-ánál figyeltük meg, hogy felületüket különböző helyen vasoxiddal konzerválódott bőr maradványa takarja. Tizenhárom csat mindkét oldalán, 12 darabnál csak a külső, 26 esetben csak a belső felületen, míg 7 esetben csak a pecek csuklójánál találunk eltérő, a teljes felülettől a körömfői területig terjedő, az egykori bőrszíjra utaló maradványt. Az előzőektől eltérően, vászon lenyomatát csak 7 esetben a csat hátoldalán, míg egynél az előlapján dokumentáltuk.

Vascsat 18 juvenis, 45 adultus 24 maturus, 4 senium és 9 felnőtt (23-x éves) korban elhunyt nő viseletéhez tartozott. Ezek értelmében 48 elhunyt nő halotti viseletéhez nem tartozott vascsat.

Igen változatos a vascsatok síron belüli előfordulása. Legnagyobb számban, 18 esetben a vascsat a jobb medencelapáton, 9 sírban a keresztcsonton, míg 8 esetben a bal medencelapáton feküdt. A bal oldalánál maradvány medencelapát és alkarsont között 3, a bal combcsontnyakon 6, a bal szeméremcsont előtt 5 sírban került elő vascsat. A jobb szeméremcsont és medencelapát előtt 8 sírban, 9-ben a jobb combcsont belső oldala mellett, míg annak külső oldala mellett 2, a térd külső oldala mellett 3 sírban feküdt csat. A fentiekén kívül a medencétől lefelé, a combcsontok között 8, míg a deréktől felfelé az 1-3. csigolyán vagy közvetlen mellette 4 esetben került elő vascsat.

Egyedi megítélést igényelnek azok a helyzetek – pl. a bal lábközépcsonton, a lábszárcsontok között, a bal térd külső oldala mellett vagy a jobb kézcsontok és a medencelapát között –, ahonnan csak 1-1 esetben került elő vascsat. Érdemes megjegyezni, hogy öt esetben, egy-egy alkalommal került elő vascsat a bal felkar, a bal kézközépcsontok, a bal medencelapát, a jobb medencelapát és a jobb kézközépcsontok alatt. Állati és emberi bolygatás következtében 11 sír bontása közben a betöltéséből került elő a csat.

A vascsat pecke a bal oldal felé 16, a jobb oldal irányában 8 sírban feküdt, míg a koponya felé fekvő 2 vascsat és a lábfej felé néző egy eset egyedi elbírálást igényel, hasonlóan ahhoz az 5 sírhoz, amelyekben a vascsat hátlapjával felfelé került elő. A fentiek alapján a vascsatnak nem volt szigorúan meghatározott helye a női ruházaton és felszerelésük szerint több, egymástól eltérő funkciót is elláthattak.

Csont övcsatok

Az igen gyakori vascsatok mellett ritka mellékletnek számít a viselet részeként funkcionáló csontcsat. A szegvári temető 830. sírjában, egy 8–9 éves korában elhunyt (leány)gyermek keresztcsontjának a helyén került elő gímszarvas agancstövéből faragott, kisméretű csat. Előlapja és oldala csiszolt és kopott. H.: 4 cm, a csatkarika belső sz.: 1,8 cm.

A jól ismert csont hevedercsatoknál 1,5–2 cm-rel rövidebb és keskenyebb csontcsat igen ritka viseleti elem a ruházaton. Jól jelzi ezt, hogy a Duna–Tisza közéről is csak két példány ismert. A Subotica, igraliste Sand (Szabadka, Szand-pálya, SRB) 3. sírban egy felnőtt nő bal medencelapátján feküdt csontcsat, melynek a csatfejre hajló pecke vasból készült.³¹¹ Közel hasonló méretű, mint a szegvári darab. Ezeknél valamivel nagyobb példány került elő Fajsz-Garadomb 5. sírjából, ahol szintén felnőtt nő bal medencelapátján feküdt a csontcsat, melynek pecke is csontból készült.³¹²

³¹¹ BALOGH 2016, 184, és a szerző szíves szóbeli közlése.

³¹² BALOGH-KÖHEGYI 2001, 336.

A három csat előkerülési helye és a csatokon megfigyelhető erős kopásnyom alapján egyértelmű, hogy hosszabb ideig használták az övön.³¹³

Övcsüngő (52. kép 3–4)

A szegvári temető két sírjából került elő egy-egy küllős bronzkorong. A 300. sírban fekvő juvenis nő állcsúcsa alatt feküdt egy háromküllős, bronzból öntött korong. Átm.: 3,4 cm, v.: 0,3 cm. A 730. sírban nyugvó, szintén juvenis nő bal felkarjának belső oldalánál találtunk egy négyküllős, bronzból öntött korongot. Átm.: 3,9 cm, v.: 0,3 cm. A két korong előkerülése eddig egyedülálló a tiszántúli kora avar kori régészeti hagyatékban. Pontos formai párhuzamaikat nem ismerjük, de a küllős korongok nagy csoportjába tartoznak, melyek között a mieinkhez hasonló darabok vannak a zamárdi és a tiszafüredi temető leletanyagában.³¹⁴ A 730. sír korongjának közeli párhuzama a zamárdi-réti-földek 477. sír kisebb korongja,³¹⁵ míg a 300. sír négyküllős korongja a középső kereszt alakú széles taggal egyedi variánst képvisel. Átmérőjük a zamárdi kisebb korongok méreténél³¹⁶ is valamivel kisebb.

Ezek a korongok eredeti funkciójuk szerint övcsüngők voltak, de a két szegvári sírban nem használati helyükön kerültek elő. A 300. sírban az áll alatt talált korongot a fiatal nő eredetileg egy zsinórra fűzve a nyakában viselhette. A 730. sírban a bal felkar belső oldala mellett előkerült korong előtt, az alkarcsontok belső oldala mellett, szorosan egymás mellett feküdt a bronz szűrőkanál, a spatula, az ecsethenger és egy háromszög, illetve téglalap keresztmetszetű vaseszköz és egy vaskés. Ez az elrendezés arra utal, hogy a küllős bronzkarikán függhettek a piperekészlet darabjai és a vaseszközök, ezeket a temetés során helyezhették el a bal kar belső oldalához.

Ezek szerint a tiszántúli kora avar kori női viseletben idegen elemként, szórványosan előforduló küllős bronzkorongot egyszer nyakdíszként, más esetben szíjelosztóként vagy övfűgőként használták.

A veretes lábbeli

Az 1. sírban eltemetett juvenis nő mindkét lábfejének csontjai mellett két oldalról, állatjárat által bolygatott helyzetben lábbeli szíjzatának veretei és csatjai kerültek elő.

A jobb lábszárcsont alsó vége felett egy préselt pajzs alakú csattestből és téglalap alakú, bronzhuzalból hajlított csatfejből álló bronzcsat került elő, egy ácskapocs alakú bronz felszerelő dróttal.³¹⁷ A bokacsont alatt egy halfarkas préselt ezüstveret feküdt a felszerelésére szolgáló ácskapocs alakú bronzdróttal.³¹⁸ A külső oldala mellől pont-vonással díszített, préselt, szimmetrikus ezüstveret került elő a felszerelő bronzpánttal és annak két végén lévő bronzszegeccsel.³¹⁹ A bokacsont külső oldala alatt háromágú, szegecsekkel ellátott bronzlemez³²⁰ feküdt. A bokacsont mellett három pajzs alakú részből álló, háromágú préselt ezüstveret töredékei³²¹ kerültek elő. A belső oldalánál két bronzpántból összeszegeccsel egy V alakú felszerelő lemez³²² feküdt.

A bal lábszárcsont alsó vége felett feküdt egy, az előzővel teljesen megegyező bronzcsat,³²³ a felszerelésére szolgáló ácskapocs alakú bronzdróttal és bronz zárólemezzel.³²⁴ A bal bokacsont külső oldala

³¹³ BALOGH 2016, 184.

³¹⁴ GARAM 1995, Abb. 181; GARAM 2018, 172, Abb. 97.

³¹⁵ BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 59, 477:10.

³¹⁶ GARAM 2018, 169.

³¹⁷ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 7–8.

³¹⁸ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 3.

³¹⁹ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 1–2.

³²⁰ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 5.

³²¹ LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 4.

³²² LÓRINCZY 2020, 17, 7. kép 6.

³²³ LÓRINCZY 2020, 17, 6. kép 16.

³²⁴ LÓRINCZY 2020, 17, 6. kép 25.

mellett egy préselt halfarkas ezüstlemez került elő töredékes állapotban egy ácskapocs alakú felszerelő dróttal, melynek két végén kisméretű bronz zárólemez van.³²⁵ Azonosíthatatlan préselt ezüstveret töredékei³²⁶ kerültek elő a bal bokacsont alól. Valószínűleg ehhez a verethez tartozott egy bronzpánt két töredéke három felszerelő bronzdróttal,³²⁷ amelyek a bal lábközépcsontok belső oldala mellől kerültek elő. Ezeken kívül a bal bokacsont alatt egy ácskapocs alakú felszerelő bronzdrót³²⁸ feküdt száraival lefelé. A sír bontása közben talált préselt ezüstlemezek töredékei³²⁹ is feltehetően a lábbeli szíjzatát díszítő verethez tartoztak.

A bokák környékén előkerült, igen rossz megtartású vékony ezüstvereteket és bronzcsatokat állatjárat bolygatta meg, ami nem csak a veretek egy részét tette tönkre, hanem a rekonstrukciót is megnehezíti. Ami biztosnak látszik, hogy mindkét lábbeli bronzcsattal rögzített szíjzatát 1-1 halfarkas és szimmetrikus veret, valamint háromágú szíjelosztót díszítette.³³⁰ Ezeken kívül a verettöredékek és felszerelő pántok alapján ismeretlen alakú veretek is feltételezhetőek.

A síregyüttes első közlése során megpróbáltuk az akkor ismert közeli és távoli párhuzamokat felsorolni, ezeket itt nem ismétljük meg.³³¹ A veretes lábbeli előkerülése a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben a sír első publikálása idején még szinte párhuzam nélküli volt. Csak a hajdúszoboszlói háromágú öntvényt³³² és a Szentés-Sárgaparttól előkerült bronzlemezt³³³ lehetett említeni. Ez utóbbi alakja teljesen megegyezik a szegvári és a hajdúszoboszlói veret hátlemezeivel. Míg a szentes-sárgaparti bronz felszerelő lemez alapján csupán feltételezhetjük a veretes lábbeli meglétét, addig a hajdúszoboszlói darabok – a szegváriak ismeretében és páros előfordulásuk alapján – biztosan lábbeli veretei lehettek.

Az újabban ismertté vált lelőhelyek közül elsőnek a Békéscsaba-Repülőtéren regisztrált temetkezés bizonytalan esetét említhetjük, ahol a sírt megsemmisítő munkások a lábfej körül nagyobb területen bronznyomokat figyeltek meg. Ez alapján tételezték fel, hogy itt lábbelit díszítő veretek lehetek.³³⁴ Ezt mi is valószínűnek tartjuk, de azt érdemes szem előtt tartanunk, hogy a munkások elmondása szerint egy bronzlánc is a láb mellett feküdt, ezért pl. az ezzel összekapcsolható pipereeszközök előfordulása is felvethető.

Míg a szegvári és a békéscsabai sír leletei alapján fiatal nő temetkezése volt, addig a Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 67. sírjában a lábfejeknél előkerült hosszúkás, préselt ezüstveretek – melyek a bontás során megsemmisültek – fegyveres férfi lábbelijét díszítették.³³⁵ Ugyancsak férfi temetkezése volt a Makó, Mikócsa-halom 61. sír, ahol a lábfej csontjai mellett pontdíszes, szimmetrikus pajzs alakú veretek kerültek elő.³³⁶ A rövid leletlistát egy másik bizonytalan adattal zárhatjuk. A Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. gyermeksírjában a bal bokánál előkerült két, 1 cm átmérőjű, peremes, préselt ezüstveret elhelyezkedése alapján gondoltak lábbeli díszekre.³³⁷

A fentiek alapján a vizsgált terület 7 temetkezése esetében számolhatunk veretes lábbeli egykori meglétével. A három nő, két férfi és egy gyermek lábbelijének szíjzatát díszítő veretek előfordulása mellett a

³²⁵ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 14.

³²⁶ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 19–20.

³²⁷ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 15, 18.

³²⁸ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 24.

³²⁹ LŐRINCZY 2020, 17, 6. kép 21–23.

³³⁰ Az előkerült verettöredékek alapján nem zárható ki, hogy 2-2 háromágú szíjelosztó volt a lábbeli szíjzatán.

³³¹ LŐRINCZY 1991. A veretes lábbeliről kelet-európai korabeli teljes kitekintéssel lásd SOMOGYI 1991. A veret-típusok naprakész párhuzamaira lásd GULYÁS–SAMU 2022.

³³² FETTICH 1937, 27. tábla 1–2; LŐRINCZY 1993, Abb. 3–4.

³³³ LŐRINCZY 1991, 6. tábla 12.

³³⁴ MRT 10, 185.

³³⁵ STRAUB 1998, 328, 18. j.; BALOGH 2004, 269.

³³⁶ BALOGH 2018, 585.

³³⁷ LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 161.

lábszontoknak a szegvári sírokban megfigyelt helyzete azt igazolja, hogy a halotti viselet része volt a lábat szorosan összefogó, zárt lábbeli. Erre utal az a számtalan sírban tett megfigyelés, hogy – gyakran szorosan egymás mellett – a lábfejek csontjai a lábszárakkal egy vonalban „spiccelő” helyzetben feküdtek.³³⁸

PIPEREESZKÖZÖK

Szűrőkanalak (52. kép 5–17; 12. táblázat)

A pipereeszközök közül legnagyobb számban a szűrőkanalak kerültek elő a kora avar kori sírokból. Így van ez az oromdűlői temető esetében is, ahol 11 temetkezésből ismerünk bronzkanalat.³³⁹

A szegváriak közül hatnak a feje kerek, egy-egy esetben gömbszelet vagy csepp alakú, két darabnak kissé ovális, míg három esetben nem ismerjük a formáját. Az enyhén teknős kialakítású lemezfej legyezőszerűen vagy ívelten kiszélesedő, laposra kalapált nyakban folytatódik, amely ovális, kerek vagy négyzetes keresztmetszetű, fokozatosan keskenyedő szárban, majd a hátoldal irányába hajlított hurokban végződik. Három darabnál a kétoldali ívelt nyakon hátulról beütött dudor van.

Az 554., 692., és a 880. sír kanálának teljes felülete ezüstözött, a 126. és a 915. sírból előkerült kanál az ezüstözés csak nyomokban figyelhető, míg a 730. sír kanálánál ezüstözés vagy ónozás nyomai vannak.³⁴⁰ A 134. sír kanálnyelének elülső oldala vízszintes vonalakkal díszített.

A 0,5–2 mm vastag kanálfejekon változó elrendezésben 1–2 mm átmérőjű és eltérő számú (3–5–8–9) lyuk található. A kanalak mérete is változó: hosszuk 10–17 cm, a fej átmérője 2,6–4,5 cm. A töredékes példányokat nem számítva súlyuk 8,3–19,1 gramm.

Az oromdűlői temetőben piperekanalat hét nővel és 5 gyermekkel temettek el. Két infans I. és három infans II. gyermek mellett négy juvenis és két adultus nő melléklete volt. Öt, esetleg hat temetkezésben az elhunyt bal oldalán feküdt a kanál: három sírban az alkar alatt vagy annak belső oldalánál, egy-egy esetben a felkarcsont és az állkapocs között, illetve a mellkas bal oldalán, a csigolyasor mellett. Ide soroljuk feltételeesen a 870. sír kanalát, amely ugyan a 880. sír aknájából, másodlagos helyről került elő, de a piperekészlethez tartozó ecset bronztubusa a bal mellkason, a csigolyasor mellett feküdt, ezért feltételezzük, hogy eredetileg a piperekanál is ott feketett. A jobb oldalról négy sírből négy különböző helyről került elő piperekanál: a felkarcsont felső vége és az állkapocs alól, a koponya mellől, a medencelapát környékéről, illetve a lábfejek elől, ez utóbbi talán másodlagos helyről.

Míg sírbeli helyük különböző, hat esetben (134., 554., 730., 762., 881., 915.) a kanál függőlegesen feküdt, azaz a kanálfej a láb, felfüggesztésre szolgáló pödrött vége a koponya irányában. Két példány a sír tengelyére merőlegesen, egy fordított helyzetben került elő. Ezekben az esetekben felmerül, hogy ezeket állatjárás mozdította el eredeti helyükről.

A pipereeszközökről – köztük a szűrőkanalakról – készült monografikus feldolgozás³⁴¹ után megjelent egy újabb összefoglalás az avar kori piperekanalakról, amelyben az új leletekkel kiegészítve tovább finomították tipológiai besorolásukat, elterjedési sajátosságaikat és használati idejüket.³⁴² Most csak a tiszántúli darabokra vonatkozó jellemzőket ismertetjük és egészítjük ki az eddigieket néhány megjegyzéssel.

³³⁸ Pl. a 77., 137., 288., 542., 700., 756., 757., 877. sír

³³⁹ Valójában három darabbal több, de azokat átalakították csüngőnek, ezért ezeket a szűrőkanál csüngők fejezetnél tárgyaltuk. Kivétel a 704. sír darabja, mert ebben az esetben nemcsak a kanál csüngőnek átalakított feje, hanem a kanálszár is előkerült a sírből.

³⁴⁰ A felsorolt kanalak mellett még a 699. sír szűrőkanál csüngője is ezüstözött darab.

³⁴¹ TOBIAS 2001. Gyűjtésüket lásd TOBIAS 2003, 238–295.

³⁴² LŐRINCZY–STRAUB 2005, 128–131.

Sírszám	Nem	Életkor	A kanál sírbeli helye, helyzete	A kanál típusa	Teljes h. (cm)	Kanálfej átm. (cm)	Súlya (g)
„A”	Nő(?)	–	Szórvány	–	–	3,2	–
126.	Gyer.	Inf. I.	Szára a bal mellkason, a gerincoszlop mellett, azzal párhuzamosan, nyelével a láb irányában. (Állatjárással bolygatott?). A letört fej a bal lábszárcsont belső oldala mellett.	D típus	13,5	2,8	7,32
134.	Nő	Adu.	A jobb combcsont külső oldala mellett.	A típus	17	–	9,00
554.	Nő	Juv.	A koponya jobb oldala mellől, füle a koponyatető, a fej a láb felé feküdt.	D típus	10	3,3	–
692.	Gyer.	Inf. II.	A lábfejek előtt, a sír tengelyére merőlegesen. (Másodlagos helyzetben?)	A típus	16,9	4,55	19,16
704.	Gyer.	Inf. II.	A jobb medencelapát környékéről, illetve a sír betöltéséből került elő.	D típus	–	2,8×3,2	–
730.	Nő	Juv	A bal alkar belső oldalánál, a karcsonttal párhuzamosan, a kanálfej a kézcsontok felé feküdt.	–	15,5	3,1	–
762.	Nő	Juv.	A fej az állkapocs jobb oldala és az állcsúcs alatt. (Elporladt.) A szár a jobb felkarcsont felső vége alatt, végével a gyöngyök irányában feküdt.	–	6,3	–	–
829.	Nő	Adu.	A bal alkarcsont alatt a sír tengelyére merőlegesen. A kanálfej az alkarcsonton.	C típus	16,7	3	17,66
880.	Gyer.	Inf. II.	Másodlagos helyen, a 870. sír aknájában.	A típus	13,7	3,1	12,22
881.	Nő	Juv.	Az állkapocs és a bal felkarcsont között.	A típus	13,1	–	8,36
915.	Gyer.	Inf. I.	A bal alkar belső oldalánál, a karcsonttal párhuzamosan, a kanálfej a kézcsontok felé feküdt.	A típus	13,7	2,6	10,51

12. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A piperekanalak adatai
Table 12. Szegvár-Oromdűlő. Main data of cosmetic scoops

A szegvári piperekanalak a legutolsó tipológiai beosztás szerint³⁴³ három típusba sorolhatók. Döntő többségük az A típusba tartozik, míg a 829. sír kanala a C, a 126., 554. és a 704. síré a D típusba.

A Tiszántúlról eddig ismert szűrőkanalak típusai ezzel megegyezők, azaz a Kárpát-medencei kora avar szállásterületen belül az A típus változatainak döntő többsége a Tiszától keletre, azon belül is a Dél-Alföldön kerültek elő,³⁴⁴ a C típus C variánsa az előbbihez hasonló területi megoszlást mutat,³⁴⁵ és hasonló a helyzet a D típus A variánsa esetében is.³⁴⁶ Ezen a képen az elmúlt 15 évben publikált egyetlen darab³⁴⁷ sem változtatott.³⁴⁸

³⁴³ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 128.

³⁴⁴ TOBIAS 2001, 165; LŐRINCZY–STRAUB 2005, 128.

³⁴⁵ TOBIAS 2001, 172.

³⁴⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 3. kép 2.

³⁴⁷ A D típus B variánsa a Nädlac/Nagylak (RO) 3M-N 349. sír szűrőkanala (GÁLL 2017, 110, Pl. 101.3).

³⁴⁸ Miközben a nagylaki kanál ezüstből készült, a tiszántúli piperekanalak között egyedül ennél hajlították előre a kanál végén a felfüggesztésre szolgáló hurkot.

A szegvári kanalakra szinte általánosan jellemző ezüstözéssel vagy ónozással szemben a többi tiszántúli piperekanál esetében ilyen felületkezelésről nincs információnk, ellenben a kevermesi bronzkanál felületét aranyozták, a Deszk T 3. sír darabját és a nagylaki kanalat ezüsből kalapálták, míg a szentes-fertői bronzkanál fejének szegélyét poncolással díszítették (52. kép 17).

A tiszántúli kanalak mérete ugyancsak változó, de hosszuk (9,7–16,9 cm) és fejük átmérője (2,8–4,1 cm) is megegyezik a szegvári daraboknál mért adatokkal. Vastagságukra vonatkozóan nem rendelkezünk információval, de a kanálfejek – a szegváriakhoz hasonlóan – változó elrendezésben 1–2 mm átmérőjű és eltérő számú (3–4–5–7) lyuk található. Súlyadattal csak ezen kanalak felénél rendelkezünk – ez 3,9–11,38 g között változik. Összegezve a rendelkezésre álló súlyadatokat, a tiszántúli darabok elkészítéséhez kb. 10–10 gramm bronzra volt szükség. Ha ezt összevetjük egy átlagos vastagságú bronz láncszem vagy 10 szemből álló lánc súlyával, akkor – a két ezüstkanalat leszámítva – a Tiszántúlról ismert 23 bronz piperekanál alapanyaga – kb. 230 g – 72 láncszemből vagy 10, tíz szemből álló lánc anyagából volt kinyerhető.

Szegváron 5 infans I–II. gyermekkel és hét nővel temettek el piperekanalat. A tiszántúli szűrőkanalas temetkezések többségénél nem rendelkezünk az elhunyt nemére és életkorára vonatkozó adattal. Szegváron kívül 14 lelőhely piperekanalas temetkezése között csak egy infans II. gyermekről³⁴⁹ és négy juvenis leányról/nőről³⁵⁰ tudunk. Ezek alapján – eltekintve a bizonytalan adatoktól – a tiszántúli szűrőkanalas leletegyüttesek esetében hat gyermekkel és nyolc juvenis, valamint két adultus nővel számolhatunk. A többi lelőhely közül három esetben az ásató határozta meg az elhunytat nőnek, illetve a leletegyüttesek alapján tételezik fel, hogy a sírba nőt temettek.

Az avar kori szűrőkanalak funkciójának vizsgálatánál döntő szempont volt, hogy gyakran bronz tubusokkal, bronzspatulákkal, vascsipeszekkel együtt kerültek elő, alkalmanként kiegészülve púder vagy egyéb porok, esetleg kenőcsök tárolására alkalmas pixisekkel, melyek együttesen a komplett piperekészletet jelentették.³⁵¹ A vizsgálat másik eredménye az volt, hogy a piperekészlet egy vagy több darabját döntő többségében fiatal leánnyal vagy gyermekkel temették el.

Az oromdülői temetkezéseken kívül a többi tiszántúli sírban – eltekintve a két szórvány lelettől³⁵² – hat esetben az elhunyt bal oldalán feküdt a piperekanál: egy a bal felkarnál,³⁵³ kettő a bal könyöknél,³⁵⁴ egy az alkar és a combcsont között³⁵⁵ míg kettő a bal medencelapáton.³⁵⁶ Ezeken kívül két sírban a mellkason került elő a szűrőkanál,³⁵⁷ míg három esetben a koponya mellől.³⁵⁸

Összegezve a szűrőkanalaknak a tiszántúli temetkezésekben megfigyelt sírbeli helyét, helyzetét, megállapítható – mint ahogy az előzőekben részletesen bemutattuk –, hogy döntő módon a bal oldalon kerültek elő, ezen belül igen változó testtájékon.

Csallány Dezső már a kunszentmártoni sír esetében felvetette, hogy az ott előkerült bronzkanál és vascsipesz valószínűleg az övön, a bal oldalon függő bőrzacskóban volt.³⁵⁹ Ehhez hasonlóan lehet értelmezni

³⁴⁹ Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dülő (SRB) 60. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178).

³⁵⁰ Deszk T 3. sír, Gyula-Dobos I. u. 1. sír (LŐRINCZY 1998, 348), Kiszombor E 17. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176), Nădlac/Nagylak (RO) 3M-N 349. sír (GÁLL 2017, 109).

³⁵¹ Összefoglalóan lásd LŐRINCZY–STRAUB 2005, 128–129. A piperekanalak listáját kiegészíthetjük a Mezőkovács-háza-Új Alkotmány Tsz agyagbánya lelőhellyel, ahonnan egy aranyozott felületű bronzlemezéből készült kanál került a békéscsabai múzeumba. Nyelének vége hurokba végződik, nyaka két oldalt kiszélesedik és rajtuk egy-egy, a fejen 5 lyuk van. (MMM ltsz.: 76.71.1.)

³⁵² Hódmezővásárhely-Kishomok (BÓNA–NAGY 2002, 77), Orosháza-Dénes téglagyár (BÓNA 1965, 122).

³⁵³ Gyula-Dobos I. út 1. sír (LŐRINCZY 1998, 348).

³⁵⁴ Deszk D 170. sír (CSALLÁNY 1943, 162), Nădlac/Nagylak (RO) 3M-N 349. sír.

³⁵⁵ Kunszentmárton-Habranyi telep 7. sír (CSALLÁNY 1933, 4; TOBIAS 2001, Abb. 5. 14).

³⁵⁶ Deszk T 3. sír, Kiszombor E 17. sír.

³⁵⁷ Kiszombor O 6. sír (CSALLÁNY 1939 a, 126), Kevermes (JUHÁSZ 1973, 101).

³⁵⁸ Körösladány-Dózsa Tsz (MRT 6, 118), Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dülő 60. sír, Szentes-Dónát 3. sír (CSALLÁNY 1900, 395).

³⁵⁹ CSALLÁNY 1939a, 148.

a medence környékén előkerült szűrőkanalakat, amikor az a bal kéztőnél a medencében (Deszk T 3. sír), a bal medencelapáton (Kiszombor E 17. sír), a bal alkarcsont belső oldalánál, azzal párhuzamosan (Szegevár-Oromdűlő 730., 829., 915. sír) vagy a jobb combcsont külső oldala mellett (Szegevár-Oromdűlő 134. sír) feküdt. Ugyanakkor kérdés, hogy értelmezzük a piperekanál helyét, amikor a bal felkar mellett (Gyula-Dobos I. u. 1. sír), a bal könyöknél (Deszk D 170. sír, Nädlac/Nagylak 3M-N 349. sír) vagy a bal mellkason (Szegevár-Oromdűlő 126., 880. sír), illetve a gerincen, a könyök magasságában (Kiszombor O 6. sír) került elő. Ehhez hasonlóan kérdéses a bronzkanál helyzetének értelmezése, amikor a koponya mellett (Körösladány-Dózsa Tsz, Szentes-Dónát 3. sír), annak jobb oldalánál (Szegevár-Oromdűlő 554., 762. sír) vagy a mellkason (Kiszombor O 6. sír, Kevertmes, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 60. sír, Szegevár-Oromdűlő 881. sír) került elő.

A koponya közelében, a mellkason vagy a felkar mellett talált kanalak nem a viseleti helyen kerültek elő. Előfordulásuk magas száma nem magyarázható véletlenként, sem azzal, hogy állatjárat mozdította volna el. A Kiszombor O temető 6. sírjában az egy csomóban, a gerincen fekvő piperekészlet (ezüstkanál, vascsipesz, töredékes ezüstspatula(?), ezüsttubus) Csallány Dezső véleménye szerint valószínűleg a nyakba akasztott vászonzacskóban volt.³⁶⁰ Véleményünk szerint ezekben az esetekben a felsőtesten és a koponya környékén magában vagy más pipereeszközzel előkerült piperekanál nem nyakba akasztva került az elhunytal a sírba, hanem a vászon- vagy esetenként bőrzacskóban tartott pipereeszközöket a temetés során helyezték a felsőtestre.³⁶¹

Piperecset fémtubusai (53. kép 1–10)

A bronz szűrőkanalak mellett a szőrecsetek fémfoglalatai, a tubusok kerültek elő legnagyobb számban a piperekészlet leletei közül a szegvári sírokban. A 9 sírből előkerült fémhengereket bronz- (126., 349., 730., 830., 881., 915., 940.), illetve ezüstlemezből (349., 829., 880.) hajlították és végeiket sima, illetve bordázott bronzszalaggal vették körbe. A tubusok többsége hengeres, a 126., 349. és a 730. sír darabja kúpos kialakítású.

A fémhenger egyik – a kúpos tubus esetében a keskenyebb végét – egy közepén lyukas bronz- (126., 349., 830., 881., 940.), illetve sima (880.) és peremes ezüstlemez (829.) zárta le. A 349. sír darabjánál a bronzhenger és a fedőlemez, valamint a lemez és a függesztő fül találkozásánál forrasztás nyomait lehet megfigyelni. A közepén lyukas zárólemezhez a tubus felfüggesztésére szolgáló vaskarika (349.), illetve bronzdrótból hajlított fül (730., 829.) csatlakozott. A 881., 915. és a 940. sír bronzhengerénél a bronzszalag alatt, a tubus két szemközti oldalán egy-egy lyuk van, amely a felfüggesztésére szolgálhatott. A 830. sírből származó tubus fedőlemezeének belső oldalához egy bőrcsomó konzerválódott, amely a függesztő hurok maradványa lehet. A 126. és a 830. sír gyermek és a 730. sírban fekvő nő tubusának felületét ezüstölték, míg a 349. sír fémhengerének külső oldalát aranyozták. Sajátos díszítése volt a 829. sírből előkerült tubusnak: az összehajlított lemez egyik hosszanti szélén a belső oldalról beütögetett párhuzamos kettős pontsor van. A tubusok mérete változó: hosszuk 5,4–8 cm, átmérőjük 1,2–1,6 cm, ahol a kisebb átmérő a kúpos tubusok kisebb végének méretét jelzi.

Szegeváron hat fémhengerből került elő megfigyelhető, illetve megtartható szerves anyag maradványa. A 126. sír hengerének tartalmát csak szerves anyagnak, míg a 881. sír tubusában lévő rostos anyagnak lehet meghatározni. Hosszirányú szőrköteg maradt meg a 880. sír tubusában, hasonlóan a 349. sír példányához, annyi különbséggel, hogy ez utóbbi darabban a szőr egy meghatározhatatlan anyaggal van összefogva.

³⁶⁰ CSALLÁNY 1939a, 148.

³⁶¹ Bár kicsi az esetszám, de a piperekanállal eltemetett hat gyerek közül öt esetében a felsőtesten került elő – kivéve a szegvár-oromdűlői 915. sírt –, míg a meghatározott életkorú nők között mindkét adultus nő – Szegevár-Oromdűlő 134., 829. sír – kanala a viseleti helyen került elő. Ugyanakkor meg kell említenünk a szegvár-oromdűlői 692. sírt, ahol – egyedüli esetként – a piperekanál a lábfej előtt, a sír tengelyére merőlegesen feküdt.

A 830. sír tubusában a fedőlemez irányában a szörköteg elhegyesedő véggel feküdt. Végezetül a 940. sírból előkerül szerves anyagot az anyagvizsgálat során vörös róka (*Vulpes vulpes*) szőrével azonosították.³⁶²

Szegváron fémhüvellyel ellátott szőrecsetet két-két infans I. és II. gyermek, 4 juvenis és 1 adultus nő kapott mellékletül. A nagyobb számú hengeres tubus mellett egy gyermek (126.) és két nő (349., 730.) mellől került elő kúpos tubus. Ritkának számító ezüstlemezből hajlított henger ugyancsak 1 gyermek (880.) és két nő (349., 829.) mellélete volt.

A szőrecsetek fémtubusainak döntő többsége a bal oldalon, a bal alkar belső oldalán, azzal párhuzamosan (349., 730., 830.), az alkar és a medencelapát között (940.) feküdt. Ezek és a jobb oldalon, a medencelapát és a keresztcsont találkozásánál talált darab (829.) a viseleti helyen, az övről lelógva kerülhettek a sírba. Ezzel a helyzettel ellentétben, a bal oldalon, de a bal felkar belső oldalánál, azzal párhuzamosan (126.), a csigolyasor bal oldala mellett (880.), illetve a felkarcsont és a csigolyasor között, a csigolyasor vonalára merőlegesen (915.), valamint az állkapocs és a felkarcsont között (881.) előforduló fémhengerek nem viseleti helyen, hanem a temetés során a mellkasra helyezve kerültek sírba. Egyedülálló a 349. sír második tubusának a helye, amelyik a bal láb előtt feküdt.

A fentiek ismeretében nem véletlen, hogy a kora avar kori temetkezésekből előkerült bronz- vagy ezüstlemezből hajlított hengerek – legyenek azok kúposak vagy henger alakúak – szőrecsetként való azonosítása általánosan elfogadott.³⁶³ A tiszántúli kora avar kori temetkezésekből – a szegvári darabokon kívül – kis számban ismerünk ecsethengereket. Mivel többségük régi feltárásból származik, a rájuk vonatkozó adatok igen hiányosak.³⁶⁴

Négy-négy darab készült ezüst-³⁶⁵ és bronz-³⁶⁶ egy pedig ónlemezből.³⁶⁷ Három esetben a tubus két végét bordázott szalag vette körbe, de ezt a töredékes hengerek esetében nem tudták megfigyelni. Kerek, füles lemez zárta le a Deszk D 170. és a Kiszombor O 6. sír tubusának egyik végét. Az egyetlen, enyhén kúpos tubus a Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír darabja. A kevermesi darab felületének aranyozása igen kopottan maradt meg, míg az orosházi henger palástja ónozott. Szervesanyag maradvány előkerüléséről csak az újabb ásatáson előkerült hódmezővásárhelyi darab esetében értesülünk. A tubusok méretei beletartoznak a szegvári darabok mérettartományába: hosszuk 6,2–7,2 cm, átmérőjük 0,8–1,8 cm.

A szegváriakon kívül egy infans I. (Mokrin) és egy infans II. gyermek (Orosháza), valamint két juvenis nő (Kiszombor E, Hódmezővásárhely) kapott a piperekészlet részeként ecsetet, míg a többi elhunytól a leletegyüttesük alapján valószínűsíthető, hogy nő volt.

Ezekben az esetekben is domináns a tubusok bal oldali előfordulása, minden esetben a felsőtest valamelyik részén feküdtek: a medencelapátnál feljebb (Deszk T), a könyöknél (Deszk D), a felkar belső oldala mellett (Hódmezővásárhely), a lapockánál (Orosháza), a kulcscsonton (Mokrin), a mellkason (Kevermes), valamint a gerincen (Kiszombor O). A Kiszombor E 17. sír ezüsthenger töredékei a jobb térden kerültek elő, ami utalhat arra, hogy az övről függve került a sírba.

Összefoglalva az előbbieket, a tiszántúli kora avar kori sírokban 3–3 infans I. és II. gyermek, 6 juvenis

³⁶² A meghatározást Tuija Kirkinennek (Dept. of Philosophy, History, Culture and Art Studies, University of Helsinki, Finland), a közvetítést Balogh Csillának köszönöm.

³⁶³ TOBIAS 2001, 171; LŐRINCZY–STRAUB 2005, 6. j.; TOBIAS 2007, 333; BALOGH 2016, 243.

³⁶⁴ A vékony falú hengerek között sok a deformálódott, töredékes darab. Rossz anyagmegtartásuk a magyarázata annak, hogy a régebbi ásatásokon, illetve az esetlegesen előkerült síregyüttesek között ilyen kis számban fordulnak elő.

³⁶⁵ Deszk D 170. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 175), Kevermes-Homokbánya (JUHÁSZ 1973, 101), Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő (SRB) 60. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178), Orosháza-Bónum 5. sír (LICHTENSTEIN 2006, 134).

³⁶⁶ Deszk T 3. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 175–176), Kiszombor E 17. sír (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176–177), Kiszombor O 6. sír (CSALLÁNY 1939a, 126; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 177–178), Mezőkovácsháza-Új Alkotmány Tsz 1. sír (JUHÁSZ 1973, 101).

³⁶⁷ Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír (HERENDI 2012, 352).

és 1 adultus nő mellett került elő szőrecset fémhengere. Öt esetben a leletegyüttesek utalnak női temetkezésre. A tubus helyének a síron belül két sajátossága van: elsősorban a felsőtesten feküdtek, azon belül a bal oldal volt a gyakoribb. Véleményünk szerint ezekbe az esetekbe a fémhüvelyekbe foglalt szőrecsetet a temetés során helyezték az elhunyt mellének bal oldalára, illetve a felsőtest és a bal kar közé.³⁶⁸

Spatulák (53. kép 11–12)

A piperekészletek ezen ritka darabja Szegváron a 730. és a 762. sírból került elő. E két bronzspatulán kívül a kora avar kori tiszántúli sírokból csupán öt ide sorolható darabról tudunk,³⁶⁹ ezért közösen ismertetjük őket.

Az arc szépítéséhez használt kenőcs vagy por eldolgozására, simítására használt³⁷⁰ eszköz két részből, az ellapított, ovális vagy fűzfalevél alakú, a végén különböző mértékben elhegyesedő pengéből és a rövidebb, kerek, ovális vagy lapos keresztmetszetű szárból áll, melynek vége a felfüggesztésére szolgáló hurokban végződik. A spatulák anyaga bronz, kivéve a hódmezővásárhelyi darabot, amelyet ónból készítettek.

Formájukat tekintve azt lehet mondani, ahány darab, szinte annyi féle. Valamelyik pengéje enyhén ívelt (Szegvár 730., Hódmezővásárhely), belső oldala domború (Szegvár 730., 762. sír) vagy a metszete lapos (Körösladány). A Kiszombor O 6. és a szegvár-oromdűlői 730., valamint a Szentes-Dónát 3. sír darabjának meghatározása és a spatulákhoz sorolása bizonytalan.³⁷¹

A tiszántúli spatulák teljes hossza 10–15 cm, ezen belül a penge hosszúsága 5–11 cm, a teljes hossz és a penge egymáshoz viszonyított aránya változó. A pengék legnagyobb szélessége – bár kis mérettartományban – eltérő: a Gyula-Dobos I. utcai egyik darab keskeny méretén kívül (0,7 cm), a többi 1,1–1,4 cm között van

A spatulákat – ahol rendelkezünk embertani meghatározással – juvenis nőkkel temették el (Gyula, Hódmezővásárhely, Szegvár). A kiszombori, a körösladányi és a szentesi bronzeszköz – a leletegyüttesek összetétele alapján – nők melléklete volt. Mind a hét esetben ismerjük a spatula sírbeli helyét. Nem meglepő, hogy többségük a bal oldalon feküdt. A szegvári 730. sírban a bal alkar belső oldalánál, a szentesi sírban a kézcsontok mellett – valószínűleg mindkettő viseleti helyen – feküdt. A gyulai és a hódmezővásárhelyi sírban a bal felkar, a kiszombori és a körösladányi sírban a koponya mellett került elő a spatula, míg a szegvár-oromdűlői 762. sírban a jobb felkarcsont felső vége alatt, valószínűleg állatjáratban, pödrott végével a gyöngyök irányában.

Csontlemezes faskatulyák (53. kép 13–20)

A spatula mellett a női piperekészlet másik igen ritka darabjai a skatulyák csontlemezei, melyek az oromdűlői temető 555. és a 880. sírjából kerültek elő. E két temetkezés faragott lemezein kívül a terület kora avar kori sírjaiból csak a Szegvár-Sáppoldal 3. és a Tiszavasvári-Kashalom dűlő 34. sírjából ismert,³⁷² ezért ezeket is közösen értékeljük.

³⁶⁸ A fentiek alapján nem tudjuk elfogadni azt a véleményt, hogy a mellkason előkerült pipereeszközök a ruhára voltak felvarrva (TOBIAS 2007, 335). Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a tiszántúli kora avar kori sírok között egyetlen esetben sem került elő ecsethenger a jobb karcsont mellől vagy a mellkas jobb oldaláról.

³⁶⁹ Gyula-Dobos I. u. 1. sír (LŐRINCZY 1998, 348), Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír (HERENDI 2012, 352), Kiszombor O 6. sír (CSALLÁNY 1939a, 126; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 177–178), Körösladány-Dózsa Tsz (MRT 6, 118), Szentes-Dónát 3. sír (CSALLÁNY 1900, 395).

³⁷⁰ A téma rövid összefoglalása: TOBIAS 2003, 27–29; LŐRINCZY–STRAUB 2005, 129; TOBIAS 2007, 332–333; BALOGH 2016, 240–241.

³⁷¹ A kiszombori darabnak csak a szára van meg, míg a szegvári eszköz végére rozsdásodott vaskarikák miatt nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy spatula vagy piperekanál. A szentes-dónáti, párhuzam nélküli eszköz pengéje rombusz keresztmetszetű, kétélű, és a többi darabhoz képest rövid a nyéltüskéje. Mivel mindhárom sírban volt piperekanál, ezért a kérdéses darabokat feltételeseleg spatulának fogadtuk el.

³⁷² LŐRINCZY 2018, 55; LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 151.

A téglalap alakú, párosan előkerült csontlemezek előlapja díszített, de egyébként ahány darab, annyi féle. Téglalap alakú, szélesebb változatot képvisel az 555. sír lemezpárja, a keskenyebbet – amennyiben ide tartozik – a 880. sír darabja. Mindkettőtől különbözik a tiszavasvári félköríves végződésű, enyhén íves csontlemezpár. A keskeny szegvár-sápoldali töredékes csontlemez párját és a két fedőlemezt feltehetően a sír bolygatása során semmisítették meg. Kérdéses az orosházi lemezpár idesorolása, de nem eltérő formája, hanem a leletegyüttes alapján, amely a 7. század utolsó negyedére keltezi a síregyüttest.³⁷³

Méreteik is különböznek. A szegvári 555. sír viszonylag rövid és széles példányától (6,6×2,7 cm) a hosszú és viszonylag keskeny 880. sír darabján (8,4×1,7 cm) át az igen keskeny sápoldali oldallemezen (6×1,1 cm) keresztül a hosszú és széles (7,6×2,6 cm) tiszavasvári lemezpárig. A fenntartásokkal kezelt orosházi csontlemezek (6,5×2,2 cm) arányai leginkább a szegvári 555. sír lemezpárjához közelítenek. Vastagságuk is különböző, 1-6 mm. A szegvár-oromdűlői és a szegvár-sápoldali darabokat agancsból, míg a tiszavasvári és orosházi ívelt példányokat nagypatás állat bordájából faragták.

Valamennyinek a hátoldala eldolgzott, sima felületű és a sírban egymáson feküdtek. Minden csontlap külső oldalán pont-kör minta látható, de díszítésük nemcsak a csontlemez párok között, hanem egy-egy páron belül is eltérő.

A szegvári 555. sír előlapjának felületét tíz pont-kör,³⁷⁴ a hátsót csak három nagyobb pont-kör díszíti, és ezek között átlós érintőt faragtak.³⁷⁵ A 880. sír darabjainak mindkét oldalát hosszában két párhuzamos vonal osztja ketté, melyet két oldalról kisméretű pont-körök kísérnek. Az egyik lemezen a pont-köröket átlós vonalak kötik össze. A tiszavasvári félköríves végű lemezek felületén hasonló, de egymástól mégis eltérő pontkör díszítés látható. A szegvár-sápoldali keskeny lemez felületén a közepén elhelyezkedő két pont-kör külső széléhez egy-egy, hegyével a körök felé mutató háromszög minta van.³⁷⁶ Az orosházi darabok széleit díszítik a pont-körök.

A 880. sír lemezeinek keresztmetszete rövid szárú U alakú, azaz a középső mező ki van vájva. A két lap között kb. 0,5 mm vastag üreg lehet. A lemezpár négy sarkában egy-egy szegecslyuk van, de csak az egyik végében lévő két lyukban van bronzszegecs. A tiszavasvári két csontlap szorosán egymáson feküdt, hasonlóan az orosházi lemezpárhoz.

A csontlemezekkel díszített faskatulya két-két infans II. gyermek (Szegvár-Oromdűlő 880. és Tiszavasvári-Kashalom dűlő 34. sír) és juvenis (Szegvár-Oromdűlő 555. és Orosháza-Községporta 94. sír), valamint egy adultus nő (Szegvár-Sápoldal 3. sír) mellett került elő. Ugyan mindhárom hiteles esetben a bal oldalon, de változó testtájékon: a bal alkar külső oldala mellett (Orosháza), a bal könyök belső oldalánál (Tiszavasvári) és a bal medencelapát felső szélénél (Szegvár-Oromdűlő 555. sír).³⁷⁷ Ezek szerint a most bemutatott faskatulyák nem a viseleti helyen, függesztve kerültek a sírba, hanem az őket tartalmazó zacskót a temetés során helyezték az elhunyra.³⁷⁸

³⁷³ Orosháza-Községporta, Szűcs-tanya 94. sír (LICHTENSTEIN 2006, 148, 3. kép 8–9). Meg kell említenünk egy rövid jelentésből ismert, pontkörökkel és zezug vonalakkal díszített csontlapot Mezőtúr-Nagylaposról (MADARAS 1995, 91), amely lehet, hogy skatulyát díszítő lemez. Csupán annyi bizonyos, hogy a vele együtt beszolgáltatót leletek egy női temetkezés mellékletei.

³⁷⁴ A pontkörök elhelyezkedésének szinte pontos párhuzama a Szeged-Fehértó A 17. sír csontlemezén látható (MADARAS 1995, Pl. 3/17.1).

³⁷⁵ A futóspirál vagy „futókutya” motívum (NAGY 1998, 377) jó párhuzama csontlemezen a Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB) 1. sír darabján látható (BUGARSKI 2009, Tab. XIII/77. 11–13).

³⁷⁶ Az ismert skatulyafedelek között a sápoldali darab felületét díszítő pont-kör és háromszög ilyen elrendezésének nem ismerjük a párhuzamát. Hasonló minta látható a Budapest-Csepel-Háros, Rákóczi Ferenc út 31. sírből (NAGY 1998, 152, 105. t. 2) és Felgyő-Ürmös tanya 108. sírből (BALOGH 2010, 203, 47. kép 1) ismert csont tarsolyzáró előlapján.

³⁷⁷ A szegvár-oromdűlői 880. és a szegvár-sápoldali 3. sír csontlemezei a sír bolygatottsága miatt másodlagos helyen kerültek elő.

³⁷⁹ Ami nem zárja ki, hogy azokat az övről lecsüngő zacskóba tartásuk. Az orosházi sír esetében felmerült, hogy

Az avar kori tárgytypus teljességre törekvő feldolgozása néhány éve jelent meg³⁷⁹ és az ott olvasható megállapításokhoz csak néhány megjegyzést tudunk fűzni az általunk bemutatott és a szerző által még nem ismert csontlemezes lelőhelyek alapján.

A 2014-ben publikált Tiszavasvár-Kashalom dűlői 34. sír félköríves végű csontlapocskáihoz – Kárpát-medencei párhuzamok híján – az északnyugat-kaukázusi Moscsevaja Balka 8–9. századi temetőjében előkerült, fából faragott, elcsúsztatható fedelű skatulya félköríves nyúlványban végződő tetejét említettük párhuzamként.³⁸⁰ Ez a példány, valamint a már publikált szegvár-sápoldali 3. sír darabja,³⁸¹ illetve a szegvár-omrodűlői két sír csontlemezei azt jelzik, hogy a Tiszántúlon is díszítették csontlapocskákkal a kora avar kori női piperekészlet skatulyáit, így eltűnik az a fehér folt, amely eddig ezek hiányát jelezte a csontlemezek elterjedését ábrázoló térképről.³⁸²

A régi ásatásokból származó csontlapok archaeozoológiai meghatározása eddig nem történt meg. Balogh Csilla megfigyelése szerint a csontlemezek lelőhelyeinek többsége főként a Duna–Tisza közén, a két folyó mentén fordultak elő,³⁸³ ezért hajlunk arra, hogy az eddig meg nem határozott egyenes csontlapok többsége agancsból készülhetett. Kiegészülve ezek a Tisza másik oldalán előkerült szegvári darabokkal, arra utalnak, hogy a skatulyákat díszítő csontlapokat – mint sok más csontfaragvány esetében is – az ártéri gímszarvasok elhullajtott agancsából faragták.

A négy tiszántúli sírből, bolygatatlan helyzetben előkerült csontlapok hátlapjukkal közvetlenül egymáson feküdtek. Így a skatulya magasságát nem lehet megállapítani, de hasonló lehetett, mint a szerencsésebb esetekben csont oldallemezekkel ellátott Kerepes-Kavicsbánya D sír, Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (SRB) 77. sír, valamint a legutóbb publikált Hajós-Cifrahegy 156. sír dobozáé, amennyiben elfogadjuk, hogy az oldallapok szélessége – 8–10–12 mm – megegyezett a fadobozkák magasságával. Ezek a méretek megegyeznek a szegvár-sápoldali, oldallemezek meghatározott lelet 1,1 cm-es szélességével.

A szegvári 555. sírban előkerült két csontlap között egy rövid, elkeskenyedő végű, 4 mm vastag, töredékes csontpálca és három gyöngy került elő.³⁸⁴ A legnagyobb, lapított gömb alakú üvegyöngy átmérője 0,46–0,60 mm, tehát ebben az esetben is 8–10 mm között lehetett a dobozka minimális magassága. Ez az eset igazolja, hogy ezekben a dobozókban egyéb apró tárgyakat is tarthattak.³⁸⁵

Mivel a publikációk döntő többsége a csontlapok hátoldaláról nem közöl megfigyeléseket,³⁸⁶ hiányoznak a részletes tárgyleírások és a hiteles sírrajzok részletei, ezért itt csak a rendelkezésünkre álló információk alapján kísérünk meg felvázolni lehetséges rekonstrukciókat.

A skatulyák formája hasonló lehetett egy gyufásdobozhoz,³⁸⁷ de mérete a nagyobb gyufásdobozhoz (7,1×5,2×2,6 cm) közelíthetett. Sokkal magasabb nem lehetett három szempont miatt. Az oldallécek szélessége 1 cm körüli, az említett keleti párhuzamok se magasabbak, valamint a viszonylag kis magasságra utal az is, hogy a sírokban az alsó és a felső lemez szinte mindig pontosan egymáson fekvő került elő, ami a két lemez közötti kis távolságot feltételez.

Ugyanakkor nem tartjuk reálisnak a Bóna István által rekonstruált, a csontlemezek által határolt „gyufásdoboz” méretet,³⁸⁸ mert abban az esetben szinte elképzelhetetlen lenne még a fából kialakított doboz.

láncpáncél töredékén függött (BALOGH 2016a, 141). Ennek a véleménynek ellentmond a sírleírás, miszerint a csontlapok a bal alkar külső oldalánál feküdtek, és mellettük a láncpáncél darabja a karsont és a csontlapok között feküdt (LICHTENSTEIN 2006, 148).

³⁷⁹ BALOGH 2016a.

³⁸⁰ JERUSZALIMSKAJA 2012, Risz. 48:v; LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 162.

³⁸¹ LŐRINCZY 2018, 55.

³⁸² BALOGH 2016a, 1. térkép.

³⁸³ BALOGH 2016a, 141.

³⁸⁴ LŐRINCZY 2020, 181, 183, 226. kép 6–8, 10.

³⁸⁵ BALOGH 2016a, 137.

³⁸⁶ BALOGH 2016a, 136.

³⁸⁷ TÖRÖK 1973, 126.

³⁸⁸ BÓNA 2000, 150, Taf. 8. 3.

A szélességük és magasságuk is valamivel nagyobb lehetett, mint a ránk maradt csontlapok mérete, mert véleményünk szerint ezeknek a fadobozoknak a felületére nem simán ráragasztották a csontlapokat, mert azok könnyen megsérültek volna. Ezeket valószínűleg betétszerűen beillesztették a dobozok oldalaira, aljára és a csúsztatható fedélbe úgy, hogy a díszítendő felületet a megfelelő formában, 1–2 mm mélyen kivájták és abba ültették és ragasztották a csontlapot. Mivel a csontlemezek hátlapja sima, ezért feltételezhető, hogy a fadobozka megmunkált felületét irdalták be, hogy a ragasztó jobban tapadjon. A fafelületet könnyebb is volt irdalni, mint a nagyon vékony csontlap hátoldalát. Így abban az esetben, ha négy csontlap kerül elő, a skatulya négy, ha csak a két nagyobb lap, akkor az elő- és a hátoldalt díszítették mintás csontlap betéttel.

A tiszavasvári csontlapok arra utalnak, hogy ebben az esetben a két csontlemez együtt volt a faskatulya csúsztatható záró fedele. A két enyhén ívelt csontlap kiválóan alkalmas lehetett a dobozka nyitására és zárására. A végük félköríves kialakítása és a keleti párhuzamok³⁸⁹ alapján feltételezhető, hogy a többi skatulya fedelének is hasonló fogantyúkiképzése volt. A fogantyúval együtt megfaragott tiszavasvári daraboktól eltérően az orosházi, állati bordából faragott ívelt lemezek nem a feltételezett háncsból készített tárgyat,³⁹⁰ inkább egy kerek metszetű fából (faágból) faragott dobozkat díszítettek.

Kérdés számunka – már amennyiben a skatulyákhoz tartozik – a szegvár-oromdűlői 880. sír enyhén trapéz alakú, a többihez képest viszonylag keskeny csontlemez párjának funkciója. Az összeszegecselt, enyhén trapéz formájú csontlemezeknek nincs párhuzama, és még a leghosszabb tiszavasvári lemezeknél is 1 cm-rel hosszabbak. Ha ide tartozik, akkor egy igen egyedien kialakított skatulya fedele lehetett.

Kétoldalas agancsfésű

Szegvár-Oromdűlőn az 1. sírből került elő a temető egyetlen csontfésűje. A kétoldalas darabnak a tiszántúli kora avar kori leletanyagban igen kisszámú párhuzama van.³⁹¹ A Kövegy-Nagy-földek 9.,³⁹² a Hódmezővásárhely-Kishomok 22.³⁹³ és a Gerla-Szakácsföld 5. sírban³⁹⁴ találunk hasonló darabokat, míg a tiszavasvári-koldusdombi 5. sírből a fésűnek csak egy kis töredéke került elő.³⁹⁵

A szegvári fésűt gímszarvas agancsából faragták, míg a többi fésű anyaga nincs megvizsgálva. A kövegyi és a szegvári fésű fogainak sűrűsége eltérő, az egyik oldal ritkább, a másik sűrűbb fogazású. A gerlai, hódmezővásárhelyi és a tiszavasvári töredékes fésű ebből a szempontból nem vizsgálható. Az ép fésűk merevítőléceit négy szegeccsel fogták össze. Méreteik eltérőek: a hiányos hódmezővásárhelyi darab kalkulált hossza 12,2 cm, a kövegyi fésű mérete 10×4 cm, a gerlai példányé 11,4×5 cm, míg a töredékes szegvári darab kalkulált hossza 5,6 cm, ép szélessége 3,2 cm.

Négy fésű eltérő korú nő melléklete volt. A szegvári – és minden valószínűség szerint a gerlai – sírban egy-egy juvenis, a tiszavasváriban adultus, míg a kövegyiben egy senium nő nyugodott. A hódmezővá-

³⁸⁹ IERUSALIMSKAJA 1996, Abb. 73–74.

³⁹⁰ BALOGH 2016a, 136.

³⁹¹ Ezeket röviden összefoglalva lásd GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 546.

³⁹² BENEDEK–MARCSIK 2017, 370, 16. tábla 4.

³⁹³ A temetőben gepida és kora avar kori sírok egyaránt megtalálhatók. A sírt csak a K–Ny-i tájolása alapján tartjuk feltételelesen kora avar korinak (NAGY 2004, 168).

³⁹⁴ MRT 10, 434. A területen előkerült 7–8. századi temető sírjainak ÉNy–DK-i tájolásától az 5. sír irányítása kb. 60–70°-al eltér, és a sírből előkerült csontfésű, valamint egy szem zöld gyöngy alapján a publikáló a temetkezést gepidának határozta meg. Az nem tisztázódott, hogy az avar kort megelőző vagy avar kori gepida temetkezésként értelmezi. Véleményünk szerint a közel 500 m²-nyi feltárt területen az avar kori temető 24 temetkezése mellett elő kellett volna kerülnie a gepida temető néhány sírjának is, amennyiben nem magányos temetkezésről van szó. Ugyanakkor mindegyik sír – ha különböző mértékbe is – a tanya alatt elterülő domb gerince felé volt irányítva. A sírok közötti tájolásbeli eltérés számtalan avar temetőben megfigyelhető, erre jó példa a gerlai 9–10. sír esete, ahol a két temetkezés között közel 40°-os különbség van. A kétoldalas csontfésű, ha ritka is, de nem ismeretlen az avar kori sírmellékletek között, ezért az 5. sírt a 7. századra keltezzük.

³⁹⁵ CSALLÁNY 1960, 56, XVII. t. 31.

sárhelyi elhunytól nincs adatunk. A szegvári fiatal fejét enyhén torzították, a kövegyi és a tiszavasvári nő a mongolid embertani típus képviselője.

A fésűk sírbeli helyzete eltérő volt. A gerlai sírban a fésű a koponya mögött, a sír irányára merőlegesen feküdt, a kövegyi a koponya jobb oldala mellett, míg a tiszavasvári a koponya bal oldalánál.

Általánosan elfogadott vélemény szerint a kétoldalas sűrűfésű az avar kori régészeti leletanyagban a germán anyagi kultúra öröksége,³⁹⁶ így nem véletlen, hogy a kora avar kori sírokban – a gepida temetkezésekhez hasonlóan – többnyire a koponya mellett kerülnek elő. Azonban a szegvári fiatal nő sírjában – a fentiekkel ellentétben – a csontfésű a sír lábfeleli végében került elő. Ez az eset a fentiek alapján egyedülálló a tiszántúli kora avar kori sírok esetében és ritka, de nem ismeretlen a gepida temetkezések között.³⁹⁷ Ezek szerint a csontfésű Szegváron mellékletként, a többi temetkezésben – a koponya melletti előfordulás alapján – valószínűleg a viselet részeként került a sírba.

Tükrök (53. kép 21–23)

A tiszántúli kora avar kori női temetkezések egyik ritka melléklete a tükör. Így nem csoda, hogy a nagy sírszámú szegvár-oromdűlői temetőben is csak két sírből került elő. Egy 4–5 éves gyermek (557.) bal medencelapátja és combcsontja találkozásánál feküdt egy kerek, ún. négyküllős nomád bronztükör. Előlapja sima, hátoldala peremes, és egy 3 cm átmérőjű kör, valamint ezeket négy helyen összekötő rövid, domború gerinc díszíti. Átm.: 5,8 cm. A másik négyküllős nomád bronztükör egy 20–21 éves korában elhunyt nő (762.) bal combcsontjának felső vége és a kézcsontok között, 5 cm vastag földrétegen feküdt, ónozott, sima előlapjával felfelé. Hátoldalának pereme és közepén kialakított füle között négy rövid egyenes, egymással találkozó domború gerinc van. Átm.: 5,2 cm.

A szegvári tükrök hátoldali mintázatának nem ismerjük pontos párhuzamát a Kárpát-medence területéről. A Tiszántúlról a kora avar időszakból a szegvári darabok mellett említhető a csökmői fehér- vagy tükörfémből öntött, hátlapján bordadíszes, hétágú csillagot formázó, 7,2 cm átmérőjű füles tükör.³⁹⁸ A csökmői – balta-krainburgi típusú³⁹⁹ – tükör egyedinek mondható, hiszen a közel három tucat avar kori példány között⁴⁰⁰ egyetlen hasonló darab sincs. Biharból (Biharea, jud Bihor, Rom.) – valószínűleg gepida környezetből – ismert egy szórvány darab.⁴⁰¹

Egy földrajzilag közelebbi darab az Endrőd-Doboskerten előkerült, igen rossz állapotban megmaradt tükör.⁴⁰² Valószínűleg tükröként értelmezhető az óbesenyő (Dudeștii Vechi)-bukovapusztai VI. halomban feltárt temetkezésből előkerült, fülel ellátott, körszelvény alakú bronzlemez.⁴⁰³ A Tiszántúlról itt említett 4 lelőhely 5 példánya között nincs két egyforma vagy hasonló darab, mindegyik egyedi.⁴⁰⁴

Még egy tükrőről kell említést tennünk, amely szórvány és kora bizonytalan, de 7. századi keltezése nem zárható ki.

Csallány Gábor 1929-ben Szentes-Nagytőkén, a Jámborhalom mellett tárt fel 10–11. századi temetkezéseket. Az ásatás kezdetén Berkecz József ásatási munkástól egy bronztükört kapott. A leletet ugyan 1. sír mellékletként említette, de egyértelműen leírta, hogy azt ajándékba kapta.⁴⁰⁵ Bár a tükör első közzlése során 10–11. századi sírleletként említették,⁴⁰⁶ előkerülésével és keltezésével kapcsolatban

³⁹⁶ A tiszántúli gepida temetők fésűs temetkezéseiről összefoglalóan lásd NAGY 2004, 144–145.

³⁹⁷ MÓRA 1932, 64. Pl. Szőreg-Téglagyár 26., 36. és 41. sír (NAGY 2005, 127, 128).

³⁹⁸ LŐRINCZY 2015, 165.

³⁹⁹ WERNER 1956, 119.

⁴⁰⁰ Gyűjtésüket lásd TOBIAS 2003, 323–328; ezt kiegészítette BALOGH 2016, 245.

⁴⁰¹ HARHOIU 1994, 161.

⁴⁰² MRT 8, 137, 53. t. 3. A sír keltezéséhez lásd LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 178.

⁴⁰³ KISLÉGHY NAGY 1911, 163.

⁴⁰⁴ A tiszántúli tükrös sírok keltezéséről lásd LŐRINCZY 2015, 165–166!

⁴⁰⁵ BÁLINT 1932, 3. j.

⁴⁰⁶ BÁLINT 1975, 57.

azonban több probléma is felmerült.⁴⁰⁷ Mi itt csupán földbekerülésének kora avar kori lehetőségéről teszünk néhány megjegyzést.

A temető helyszínének azonosítása és újabb temetkezések feltárása céljából Langó Péter és Türk Attila 2002-ben próbafeltárás végzett a területen. Az ásatás során az újabb 10–11. századi sírok mellett három kora avar kori temetkezés került elő, és a lelőhely 1929-es leletei között az ásatók kora avar kori leletanyagot is azonosítottak.⁴⁰⁸ Ez felveti annak lehetőségét, hogy a tükör egy avar temetkezés melléklete volt.

Az ólombronzból⁴⁰⁹ öntött kerek tükör előlapja sima, felületén az ónozásnak csak kis foltjai maradtak meg. Hátlapját két koncentrikus körben eltérő beosztású küllősor díszíti, közepétől az egyik széléig kiálló gerinc húzódik, amely középen át van fúrva. Erősen kopott, töredékes, ragasztott, hiányos. Átm.: 5,92 cm, v.: 0,19, fül m.: 0,43 cm, fül h.: 0,8 cm, s.: 38,22 g.⁴¹⁰

A jámborhalmi tükör ugyan egy 5. századi típus, de ismert a 7. század első feléből is.⁴¹¹ A tükör hun-kori párhuzamainál a két kör küllői többnyire egyvonalban vannak,⁴¹² míg a jámborhalmi darabon a két küllősor el van csúsztatva egymáshoz képest. Az egyetlen hasonló párhuzam 2016-ban került elő Borsod megyében egy padmalyos sírból – többek között – egy murgai típusú korsóval és almandin berakásos poliéder-csüngős fülbevalóval.⁴¹³ Ehhez a példányhoz képest a jámborhalmi darab jóval gyengébb kivitelű, amire a fül kialakításához szükséges öntési hibás gerinc utal.

Mivel a lelőhely környékén mintegy 3 km-es körzetben nem ismerünk 4–6. századi lelőhelyet,⁴¹⁴ viszont a 2002-es ásatáson feltártak 7. századi temetkezéseket és az 1929-es leletek között is található kora avar kori lelet, ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy a jámborhalmi tükör kora avar kori sírmelléklet volt.⁴¹⁵

A szegvári 557. sírban a tükör a bal medencelapát és a combcsont találkozásánál, a 762. sírban a bal combcsont felső vége és a kézcsontok között, 5 cm vastag földrétegen feküdt. Síron belüli helyzetük arra utal, hogy a tükrök az övön lévő tarsolyban lehettek. A gyereksírból előkerült, két végén lyukas, egyik oldalán karcolt fenyőmintával díszített szíjvég alakú bronzlemez valószínűleg a tarsoly tartozéka volt. A juvenis nő bal combcsontjának nyaki részén fekvő trapéz alakú vascsat a tarsolyhoz tartozhatott. A szegvári esetekhez hasonlóan az óbesenyői sírban a női váz bal medencelapátja mellett – viseleti helyen – került elő a tükörtöredék, míg a két szórvány példány (Csökmő, Endrőd) előkerülési helyét nem ismerjük.

A két szegvári tükrös temetkezés sajátossága, hogy az 557. sír fordított padmalyos, míg a 762. temetkezés fordított fülkesír volt.

* * *

Az előzőekben ismertetett adatok alapján – együtt értékelve a 37 kora avar kori tiszántúli lelőhely 78 temetkezéséből előkerült piperekanalakat, spatulákat, ecsettubusokat, faskatulyákat, bronzláncokat, tükröket és agancsfésűket – az alább megjegyzéseket tehetjük.

⁴⁰⁷ TÜRK 2010, 280.

⁴⁰⁸ LANGÓ–TÜRK 2004, 193–195. A lelőhely nem szerepel sem CSALLÁNY 1956-ban, sem az ADAM-ban.

⁴⁰⁹ A tükör összetétele: Cu: 91,57%, Sn: 8,43%. A vizsgálatot említi TÜRK 2010, 280.

⁴¹⁰ A tükör a Koszta József Múzeum népvándorlás kori gyűjteményében található 57.32.1. leltári számon. Köszönöm Türk Attilának, hogy a tükörré felhívta a figyelmemet és a tükörré vonatkozó adatokat, illetve rajzát rendelkezésemre bocsátotta.

⁴¹¹ ANKE 1998, 22.

⁴¹² Pl. Csorna (LAKNER 1889, III. tábla 18.).

⁴¹³ Utolsó letöltés: <http://homregeszt.hu/muzeumunk-legujabb-kincsei-a-hunok-aranya-2/>. Köszönöm Istvánovits Eszternek, hogy a leletre felhívta a figyelmemet.

⁴¹⁴ Oross Krisztián: Szentes-Vekerzug, Nagytőke, Kistőke, Vekerlajos és Nagyhegy határrészek régészeti topográfiája. Egyetemi szakdolgozat kézirat. Szeged 2000.

⁴¹⁵ Ugyanakkor szükséges megjegyezni, hogy a gepida időszakban is vannak küllős tükrök, de azokat ritkább küllősor díszíti (pl. Novi Banovci = CSALLÁNY 1961, Taf. 276/3, 7).

Közülük a kisszámú tükrök egyike se került elő más pipereeszkővel, ezért nagy a valószínűsége, hogy a sírokba nem a toalett készlet részeként kerültek. Hasonló lehet a magyarázata az ugyancsak kis számban ismertté vált agancsfésűknek is. A szegvár-oromdűlői 1. sírban a koponya jobb oldalánál előkerült vascsipesz és a lábcsonatok előtt fekvő fésű együttes előkerülése egyedi esetnek számít a Tiszántúlon. A piperekészletek felfüggesztésével kapcsolatba hozott bronzláncok 27 temetkezésből ismertek a területről, de csak 7 olyan sírból kerültek elő, amelyekben bronzkanál, tubus vagy vascsipesz volt, azaz 20 temetkezés egyáltalán nem tartalmazott pipereeszkőt. A csontlemezes faskatulyák az eddigieknél szorosabban kapcsolhatók a piperekészlethez, de igen kis számuk mellett az is elgondolkodtató, hogy csak egy temetkezésből került elő vascsipesszel együtt.

	<i>Ecsenyél</i>	<i>Piperekanál</i>	<i>Spatula</i>	<i>Szőrcsipesz</i>
Kevermes-Homokbánya	•	•		
Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő (SRB) 60. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 126. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 829. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 881. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 915. sír	•	•		
Deszk D 170. sír	•	•		
Deszk T 3. sír	•	•		
Kiszombor E 17. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 880. sír	•	•		
Szegvár-Oromdűlő 730. sír	•	•	•	
Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír	•	•	•	
Kiszombor O 6. sír	•	•	•	•
Szentes-Dónát 3. sír		•	•	
Körösladány-Dózsa Tsz		•	•	
Szegvár-Oromdűlő 762. sír		•	•	
Gyula-Dobos I. u. 1. sír		•	•	
Kunszentmárton-Habranyi telep 7. sír		•		•
Szegvár-Oromdűlő 554. sír		•		•

13. táblázat. Kettő vagy több pipereeszkőt tartalmazó tiszántúli sírok
Table 13. Graves with two or more cosmetic tools in the Trans-Tisza region

A piperezettek szorosán vett darabjai közül leggyakrabban – 26 esetben – a bronz szűrőkanalak kerültek elő, ezt követik gyakoriságban a szőrecsetek fémtubusai 18 sírból, majd a spatulák 7 temetkezésből.⁴¹⁶ A spatulák kis számát részben az is magyarázhatja, hogy ezt az eszközt könnyű volt fából kifaragni, me-

⁴¹⁶ Arra nincs magyarázatunk, hogy egy-egy sírban miért temettek 2-2 szűrőkanalat vagy fémtubussal összefogott szőrecset. De ilyen eset nem csak az általunk vizsgált területen fordult elő, ismert pl. a péterrévi 77. sírból, ahol 2 spatula került elő (BUGARSKI 2009, Tab. XIII).

lyek a hazai talajviszonyok mellett természetesen nem maradtak meg. Hasonló lehet a helyzet a csontlemez betétek nélküli faskatulyák esetében is.

Bár magas számban – 17 sírból – kerültek elő szőröcsipeszek, de eltekintve a férfiak csipeszeitől, ez a szám már csak 13. És ezek között is csak négy került elő olyan temetkezésből, melyek a vascsipeszek mellett szűrőkanalat, spatulát vagy ecsettubust tartalmazott. Amennyiben a vascsipesz a piperekészlethez tartozott, azt igen ritkán mellékeltek a szett többi darabjával együtt.

A „szűken vett” pipereszettek darabjai – szűrőkanál, spatula, fémtubus, szőröcsipesz – külön-külön és együtt 8 sírban az elhunyt jobb oldalánál, négy esetben a koponya mellett, míg döntő többségük – 23 temetkezésben – a bal oldalon feküdt.⁴¹⁷

Leszűkítve a pipereeszközök tartalmazó tiszántúli kora avar kori temetkezéseket azon síregyüttesekre, amelyekben legalább két vagy több pipereeszköz került elő, 19 sír összetételét vizsgálhatjuk (13. táblázat).⁴¹⁸ Természetesen a legnagyobb számban ebben az esetben is a szűrőkanalak kerültek elő, 10 sírból ecsethengerrel együtt. Négy temetkezésben spatulával, míg két sírban kanál+tubus+spatula együttese volt. Egyetlen temetkezés tartalmazott négy pipereeszközt, míg két sírból a szűrőkanál mellett szőröcsipesz került elő.

A 19 „teljesebb” pipereszett 14 esetben az elhunyt bal oldaláról, négy sírban a jobb oldaláról került elő. Ugyanakkor ebben a négy sírban is egy-egy pipereeszköz a bal oldalon is volt. A testrégiónak szerint az alkarok–medence sávjában 8, míg a mellkason és a karcsontoknál 10 esetben kerültek elő piperetárgyak. Ez utóbbihoz kapcsolódik a koponya mellett előkerült 4 eset.

Ezek szerint a toalettkészletként számon tartott tárgyak kisebb részben a viseleti helyen, övről függesztve kerültek a sírokba, nagyobb számban a mellre, a bal felkar mellé és a fej környékére helyezték őket a temetés során épp úgy, ahogy a férfiak esetében a fegyverek, a kard, íj, lándzsa stb. esetében megfigyelhető. Arra, hogy miért dominál a bal oldal, arra egyetlen magyarázatot találtunk, ez pedig az, hogy ezen az oldalon van a szív.

TARSOLYOK, TARTOZÉKAIK ÉS TARTALMUK

A temető 36 sírjában kerültek elő olyan tárgyak, leletek, melyeket tarsolyon vagy benne, esetleg zacskóban tartottak, őriztek. A tarsolyok felfüggesztésének változatos megoldására utalnak a különböző, marandó anyagból készített tarsolytartozékok.

Csont tarsolyzárók (54. kép 1–6)

A temető öt sírjából előkerült csont tarsolyzárók három típust képviselnek. A tárgytypust monografikus igényű feldolgozó munka típusbeosztása alapján négy darab az 1. típusba tartozik, melynek jellemzője a téglalap, illetve piskóta alak és a lemez két végén található egy-egy lyuk.⁴¹⁹ A típuson belül a 202., 306. és – a megmaradt töredékek alapján valószínűleg – az 517. sír példányának felülete enyhén domború és az 1b típusba tartozik, melyre az egyenes középrész jellemző, kerek végein egy-egy lyukkal.⁴²⁰ A 879. sírból származó tarsolyzáró a rombikusan kidolgozott középrész alapján az 1a2 típusba⁴²¹ sorolható. Az előzőektől eltérő ovális formája és díszített felülete alapján az 543. sír darabja a 7b típusba tartozik. A 202. és az 517. sír példányát szarvasagancsból, míg a 306. és a 879. sírből előkerült darabot marhabordából, az 543. sír tarsolyzáróját szarvasmarha scapulájának középső részéből faragták.

⁴¹⁷ Ugyancsak bal oldalon feküdt a három, hiteles körülmények között előkerült csontlemezes faskatulya is.

⁴¹⁸ Ezek száma ennél több lehetett, mivel viszonylag magas a szórvány vagy nem hiteles feltárásból származó lelet.

⁴¹⁹ TOBIAS 2012, 279.

⁴²⁰ TOBIAS 2012, 280.

⁴²¹ TOBIAS 2012, 279.

A csont tarsolyzárók többsége – a szegvári temető esetében – az idősebb férfiak viseletéhez tartozott: a 202. sírban adultus, a 306. sírban senium és a 879. sírban maturus férfi, míg az 517. sírban juvenis nő és az 543. sírban egy 8–9 éves gyermek nyugodott. A szegvári tarsolyzárók alapján a tarsoly viseleti helye a bal oldalon volt, a három férfisírban a bal medencelapát alsó szélén, a bal combcsont végén feküdtek, a női sírban – töredékes állapotban – a bal szeméremcsonton. Ez a négy tarsolyzáró a sír tengelyére merőlegesen került elő, azaz vízszintes helyzetben zárta a tarsolyt. Erre utal 202. és a 306. sír darabjának előlapján, a két lyuk belső szélén megfigyelhető hosszirányú kopásnyom is.

A kis esetszám ellenére a tarsolyok tartalmára utaló leletek változatosak: a 306. sírban egy elhegyesedő végű, lapos pengéjű vaseszköz feküdt a csont tarsolyzáró mellett, azzal párhuzamosan. Nyeléhez egy kisméretű töredékes vascsat rozsdásodott. Ugyanakkor egy kova és két radiolarit kő nem a tarsolyzáró közelében, hanem a jobb combcsont felső végénél feküdt. Az 517. sírből csak egy kova került elő a bal szeméremcsont előtt. A 879. sírből vaskarikákból álló lánc-töredékek voltak a csont tarsolymerevítő alatt és a bal alkar belső oldala mellett. Kérdéses, hogy a bal medencelapát külső szélénél talált fenőkötő-töredék és egy átfürt halcsigolya a tarsolyban volt-e? A jobb szeméremcsont belső oldalánál fekvő vastű(ár?) biztosan nem a csont tarsolyzáróval záródó tarsolyban volt. Végezetül a 202. és az 543. sírban a csont tarsolyzáró csak magában került elő, azaz a tarsoly nem tartalmazott maradandó anyagból készült tárgyat. A csont tarsolyzárók és a tarsoly tartalmával kapcsolatba hozható tárgyak síron belüli változó helyzete arra figyelmeztet, hogy valószínűleg egy-egy övön több tarsoly is lehetett. Ezért a régi ásatásokból származó, dokumentáció és részletes leírás nélkül ránk maradt kovát, csiholót stb. nem minden esetben a csont tarsolyzáróval ellátott tarsolyban tarthatták.

Az általunk vizsgált régióban – a szegvári darabokkal együtt – 10 lelőhelyről 16 csont tarsolyzáró került elő.⁴²² A Bendeguz Tobias által felállított tipológia alapján ezek többsége az 1. típusozhoz tartozik. Ezen belül öt az 1b, három az 1c, négy az 1f, valamint egy-egy példány az 1a2, az 1e, a 2e és a 7b típusba sorolható. Az 1a2 típusból csak egy tiszántúli példányt ismerünk a szegvár-omrodülői 879. sírből. Az 1b típusozhoz sorolhatóak a legnagyobb számban kerültek elő a tiszántúli kora avar kori sírokból. A szegvári darabok síron belüli helyzete igazolja azt a megfigyelést, hogy ezek mindig a medence bal felén kerülnek elő.⁴²³ Az 517. sír példánya kivételt jelent abból a szempontból, hogy a többivel ellentétben ez a darab egy nő melléklete volt. Ugyanakkor a most ismertett három szegvári példánnyal kiegyensúlyozottabb lett a típus területi elterjedése. Az 1e típusból csak egy példány ismert a Kárpát-medencéből, az Aradac-Mečka (SRB) III. sírből. Az 1f típusú tarsolyzárók a Kárpát-medencében eddig főleg az általunk vizsgált területről, azon belül is Csongrád megyei lelőhelyekről kerültek elő.⁴²⁴ Míg az 543. sír 7b típusú tarsolyzárója egyedüli példány a kora avar kori tiszántúli leletanyagban.

Az újonnan vizsgálatba bevont tiszántúli példányok közül csak a Hódmezővásárhely-Szárazér-dülői, marhabordából faragott⁴²⁵ tarsolyzáró esetében történt meg az archaeozoológiai meghatározás. A tiszántúli kora avar kori csont tarsolyzárók közül négy darabnak a felületét díszítették pontkörökkel.

Méreteikre a 8,7–15 cm-es hosszúság, a 0,9–1,6 cm-es szélesség és a 0,25–0,5 cm közötti vastagság a jellemző. A két végükön kialakított lyukak átmérője 0,4–0,6 cm, a lyukak egymástól való távolsága 6–11,4 cm között változik.

⁴²² A szegvár-omrodülői darabokon kívüli tiszántúli példányokra lásd TOBIAS 2011.

⁴²³ TOBIAS 2011, 280.

⁴²⁴ TOBIAS 2011, 280.

⁴²⁵ Vörös István (MNM) meghatározása. A sír leletanyagára vonatkozóan lásd 1000. jegyzetet. A marhabordából készült, elnyúlt piskóta alakú tarsolyzáró pereme befelé rézsútosan kivágott, egyik vége letört. Hátlapja a sérült rész felé kimaródott. Felületén pontkörös díszítés van szabályos eloszlásban. Ép végén zöld patinanyom látható. A töredékes példány h.: 8,7 cm, ép végének sz.: 1,4 cm, v.: 0,3 cm. a lyuk átm.: 0,5 cm, a két lyuk belső távolsága: 6,5 cm.

A szegvári sírok embertani anyagán kívül csak két esetben rendelkezünk nem- és életkorcsoport meghatározással. Az Ártánd-Platthy birtokon előkerült sírban egy juvenis/adultus körüli férfi,⁴²⁶ míg Aradac-Mečka (SRB) III. sírjában egy senium férfi⁴²⁷ mellékleteként került elő csont tarsolyzáró. Négy esetben a kísérőleletek (fegyverek) alapján valószínűsíthető, hogy az elhunyt férfi volt. Öt temetkezés esetében ismeretlen az elhunyt életkora és neme. Ezek alapján a Tiszántúlon a kora avar korban inkább a férfiak viseletéhez tartozott a csont tarsolyzáró.

A rendelkezésünkre álló információk alapján a csont tarsolyzárók – a szegvári darabokkal együtt – nyolc esetben a bal oldalon, míg két sírban a jobb oldalon kerültek elő. Hat esetben nincs sírbeli helyzetükre vonatkozó információ. A szegvári darabokon kívül a bal kéz csontjainál, a jobb oldalon egy-egy esetben a medence peremén, illetve a kézfej csontjai alól kerültek elő. Viseleti helyzetükre vonatkozóan nem rendelkezünk pontos adattal, a rövid leírások alapján (pl. a jobb kézfej alatt, a bal kézfej alól, a jobb medence peremén stb.) gondolhatunk arra, hogy ezek többsége is a sír tengelyére merőleges helyzetben feküdt. A vizsgálatunkba bevont tiszántúli példányoknál kopásnyomokat nem figyeltek meg, nem jegyezték fel, azonban az Aradac-Mečka (SRB) III. sír példányának fotóján,⁴²⁸ a Deszk G 38. sír és a Deszk T. 23. sír darabjának előlapján jól látható a két lyuk belső szélének kopása egymás irányában.

A tiszántúli csont tarsolyzáróval felszerelt tarsolyok és az azokkal kapcsolatba hozható tartalmuk síron belüli helyzete – hasonlóan a szegvári temetkezésekhez – változatos képet mutat. Az Aradac-Mečka (SRB) III., a Deszk G. 38., a Deszk P 2. és a Hódmezővásárhely-Szárázér-dűlői sírban a tarsolyzár alatt, illetve mellett került elő a kova, a csiholó, egy esetben töredékes fenőkö, két-két gyöngy és bronzcsat. Hét temetkezés esetében nincs se lelet, se adat.

A csont tarsolyzárókkal rendelkező tiszántúli síregyüttesek vegyes összetételűek. Az egyszerű mellékletekkel rendelkező hat férfi és egy-egy női, illetve gyermeksír mellett hat esetben bronz- és ezüstveretekkel díszített övvel temettek el férfit, míg két esetben csontos íjjal, egy-egy esetben karddal és baltával. Sírjuk között akna, fülke és padmalyos forma egyaránt megtalálható. Három sírban részleges, egyben egész lóval temették el az elhunytat.

Vas tarsolyzárók/tarsolymerevítők (54. kép 7–13, 15–16)

A tarsoly használatának, felszerelésének vagy rögzítésének hasonló megoldását sugallja egy téglalap alakú, mindkét végén félköríves vaslemez, amilyen a szegvári temető 9 sírjából került elő (58., 63., 81., 85., 100., 556., 759., 938., 960.). A lapos, 8–14 cm hosszú, 1,5–2 cm széles és 0,2–0,4 cm vastag vaslemezek többsége egyenes, csak a 81. és a 85. sír darabja ívelt enyhén. A vaslemezek mindkét felületének nagyobb részét vasoxid által konzervált bőrmaradvány borítja (63., 81., 100.). A 85. sír példányának előlapján egy vastagabb és két vékonyabb bőrréteg, a 960. darabjának felületén többrétegű bőr-, illetve vászonkötésű szövettöredék van. Ott, ahol sem rozsdá, sem bőrmaradvány nem takarja, jól megfigyelhető a vaslemez két végén egy-egy igen kisméretű lyuk (63., 85.).⁴²⁹ A két lyuk segítségével nyithatták, zárhatták az övvel párhuzamosan viselt tarsolyt, amire a 63. sír lemezének hátlapján megfigyelhető 0,5 cm széles és 11,5 cm hosszú, vasoxid által konzervált bőrcsík utal, ami a lemez két végénél lévő egy-egy lyukon „átmegy” a vaslemez másik oldalára. Ezek a vaslemezek hasonló funkciót láthattak el, mint a már említett csont tarsolyzárók. Kérdés, hogy a két tarsolyzáró vaslemezhez rozsdásodott – a 63. sír darabjának közepén egy

⁴²⁶ LŐRINCZY 2015, 9. j.

⁴²⁷ NAĐJ 1959, 62.

⁴²⁸ NAĐJ 1959, Tab. XXV. 14.

⁴²⁹ Megröntgenezve a vaslemezeket, minden bizonnyal a többi darabnál is megfigyelhetőek lesznek a lemezek végein kialakított kisméretű lyukak, esetleg a felületükön vésett díszítés nyomai is fellelhetőek lesznek. Amennyiben a röntgen után kiderülne, hogy a vaslemezek két végén nincsenek lyukak, akkor ezek a tárgyak valószínűleg a tarsoly peremét merevítették.

2,5 cm, a 100. sír lemezénél két darab 2-2 cm átmérőjű – kerek korongnak volt-e – és ha igen, milyen – funkciója, hasonlóan a 81. sír vaslemezé alá előkerült, középen lyukas, 2,9 cm átmérőjű vaskoronghoz, melynek egyik oldalát összefüggő textilmaradvány fedi.

Talán az általános, téglalap alakú bőrtarsolytól eltérő, háromszög formára utalnak⁴³⁰ a 63. sírből másodlagos helyen, a jobb felkar külső oldala mellett, állatjártatban előkerült, V alakban összeoxidálódott vaslemezek, melyek a tarsoly alsó végét merevíthették – hasonlóan a 81. sírből előkerült, az előzőnél jóval egyszerűbb, háromszög alakú vasdarabhoz.

Ezek a téglalap alakú, lekerekített végű vaslemezek nemcsak formai és méretbeli hasonlóságuk, hanem sírbeli helyük és helyzetük, valamint a velük együtt előkerült csiholók, kovák és vegyes apróságok miatt is tarsoly – záró vagy merevítő – szerelékének tarthatók.

A vaslemez tarsolyzárókkal felszerelt tarsolyokat csak felnőttek viseltek. A két adultus nő (63., 938.), valamint két adultus (81., 100.) és három maturus (85., 759., 960.) férfi mellett egy senium (58.) halott viseletéhez tartozott ilyen típusú tarsoly. Öt esetben a bal oldalon viselték, mert a vaslemez a bal szeméremcsont előtt feküdt (58.) a lapján úgy, hogy egyik vége a bal combcsonton volt (85.), a bal kézcsontok előtt keresztben, belső vége a combcsonton (759.), és két esetben a bal medencelapát és az alkarcsontok között (938., 960.) találtuk. Három sírban az elhunyt jobb oldalán került elő a vaslemez: az alkarcsont alsó végénél, arra merőlegesen (63.), a kézcsontok alatt, azokra merőlegesen úgy, hogy belső vége a jobb combcsonton feküdt (81.) míg a 100. sírban az ágyékcsgolyák jobb oldalánál volt a gerincoszloppal párhuzamosan, nagyobbik fele a medencelapát alá csúsztatva. A fentiek alapján a vaslemezrel záródó tarsolyt elől hordták és a bal vagy jobb oldali viselete nemtől és kortól független volt.

Ezeknek a tarsolyoknak a tartalma is igen változó: legnagyobb számban – síronként 1–4 darab – kova vagy obszidián került elő a téglalap alakú vaslemez alá, elől, illetve rajta. A tarsolyzárók és kovák után leggyakrabban különböző méretű vastörödékek feküdtek mellette (81., 85., 759., 960.). A tarsolyok tartalmának többi tárgya egyedinek mondható. Így például az 58. sírban vascsat és vasár, a 100. és a 960. sírban vascsipesz, a 81. sírban egy szemesgyöngy, míg a 100. sírban egy bronzlemezről préselt, ezüstözött felületű, összetekert szíjvég mellett egy fenékö, valamint bronz- és aranyhuzal, illetve bronzszegecs került elő.

A téglalap alakú tarsolyzáró vaslemez előfordulása igen ritkának mondható, de nem szegvári sajátosság. Legutóbbi összeállításukat⁴³¹ a szegvári darabokon kívül kiegészíthetjük a Hajdúdorog-Városcsok utcai lovassír,⁴³² valamint Hódmezővásárhely-Kishomok, 1–4. homokbánya 185.,⁴³³ Szentes-Kaján 346.,⁴³⁴ Szarvas-Grexa-téglagyár 222. és 363. temetkezés darabjaival, utóbbiban egy vaskoronggal együtt került elő.⁴³⁵ És talán ilyen vas tarsolyzáró lehetett a Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 31. sírjából előkerült vaslemez is.⁴³⁶

A 81. sír vas tarsolymerevítője kapcsán azt feltételeztük, hogy a megszokott avar típusú elterően a férfi alpi típusú övgarnitúrája, a tarsoly viseleti – jobb oldali – helye és a vaspánt használata germán kapcsolatra utal,⁴³⁷ ami ma már kevésbé tűnik valószínűnek. Inkább elképzelhető, hogy a csont tarsolyzárók alkalmasszerű, helyi kivitelezése mellett, azok helyett vaslemezekből is készítettek tarsolyzárót.⁴³⁸

⁴³⁰ LŐRINCZY 2020, 30. kép 8.

⁴³¹ TOBIAS 2011, 281, 287.

⁴³² KRALOVÁNSZKY 1992, 120, 3. ábra 21.

⁴³³ BENDE 2017, 32.

⁴³⁴ MADARAS 1991, 37. tábla 346:6; BENDE 2017, 190.

⁴³⁵ JUHÁSZ 2004, Taf. XXVII. 222:3, Taf. XLII. 363:2–3.

⁴³⁶ RANISAVLJEV 2007, T. X. 14.

⁴³⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 142–143.

⁴³⁸ Erre egyik későbbi példa Hódmezővásárhely-Kishomok, 1–4. homokbánya 185. sír darabja (BENDE 2017, 32).

Vas tarsolyakasztók (Taschenbügel) (54. kép 14, 17)

A szegvári tarsolyszerelékek másik típusa két oromdűlői temetkezés melléklete volt. A 65. sír tarsolyakasztója vagy merevítője enyhén ívelt hátú, két vége felhajlik, közepe kiszélesedik téglalap alakban, melynek két sarka ívelt és közepén egy áttörés, lyuk található. Egyik oldalának közepén mintegy 5 cm²-nyi területen vasoxiddal konzerválódott famaradvány van. H.: 8,5 cm, sz.: 2,2 cm, v.: 0,4–0,5 cm.

A 874. sírból előkerült tarsolyakasztó formája megegyezik az előzőével, annyi eltéréssel, hogy korrodálódott állapota miatt a középső, téglalap alakú fülén az áttörés (bújtató) alakja nem látható. A 65. sír darabjával minden szempontból rokon, de annál kicsit nagyobb. H.: 9,9 cm, sz.: 3,4 cm, v.: 0,5–0,7 cm.

A 65. sírban a vázcsontok felszedése után a bal alkar és a bal medencelapát alól került elő egy tarsolyakasztó és egy barna kova. A 874. sírban szintén a bal medencelapát alatt és az alkarcsont között feküdt keresztben a vas tarsolyzár, rajta egy barna kova, mellette egy vasár. A kézcsontok alatt egy fenőkő, külső oldaluk mellett 3 összerozsdásodott vaslemez és egy kova került elő.

Hasonlóan a vaslemezzel záródó tarsolyok egy részéhez, ezeket is a bal oldalon, de ellentétben azokkal, e két vasfüggesztővel rendelkező tarsolyt hátul viselték, felületükön se bőr, se textil maradványa, lenyomata nem volt megfigyelhető.

A két matusus férfi sírjában a tarsolyakasztókkal ugyan kovadarabok kerültek elő, de vascsiholó nem. Ez alátámasztani látszik azt a véleményt, hogy ezeket csihológént is használhatták.⁴³⁹ A kora avar kori leletanyagban igen ritka a vas tarsolyakasztó, a szegváriakon kívül csak a Homokrév/Mokrin-Vodoplavdűlői (SRB) temető egyik – ismeretlen számú – temetkezését,⁴⁴⁰ valamint a Börchs-Nagydomb 1. sírt említhetjük. Tomka Péter véleménye szerint ezek a tarsolyakasztók viszonylag gyakoriak a meroving tárgyi hagyatékban, ami a tarsolyfüggesztőket tartalmazó síregyüttesek korai datálást valószínűsíti.⁴⁴¹ Ezeknek a síregyüttesek a korai keltezése nem kizárt,⁴⁴² de nem ebben az összefüggésben, mivel a vas tarsolyzáróknak kitűnő párhuzamai vannak a kelet-európai népesség hagyatékában is.⁴⁴³

Tarsolycsatok

A csont- és vas tarsolyzárókon, tarsolyfüggesztőkön kívül a temető 540. sírjából egy Salona-Histria típusú⁴⁴⁴ tarsolycsat került elő. Az egybeöntött bronz csatkarika és csattest a jobb kéztőcsontok alatt feküdt ovális karikájával a koponya irányában. Bronzból öntött pecke – eltérően a csat világossárga színétől – vörösesbarna. A csat felszerelését a hátoldalán öntéssel kialakított, a tengelyével párhuzamos két kis függesztőfül tette lehetővé. H.: 3,7 cm. A hozzá tartozó elkeskenyedő végű, tokos, öntött bronz kisszíjvég a csat mögött, a jobb ujjcsontok helyén feküdt, elkeskenyedő, félköríves végével a láb irányában. Kopott előlapját növényi (indás) motívum díszíti. Felszerelését a tokos végén lévő szegecslyuk tette lehetővé. H.: 5 cm.

A csat és a kisszíjvég sírbeli helyzetéből adódóan a tarsolyt a juvenis férfi derekának jobb oldalán, rendeltetészerűen viselte, de nem tartalmazott maradandó anyagból készült tárgyat. Ezek – pl. kovák, bronzgyűrű, vaslemezek és vascsat töredékei stb. – a másik oldalon, a bal combcsont felső végének külső oldala mellett fekvő tarsolyban vagy zacskóban voltak.

⁴³⁹ TOMKA 2005, 139, 164.

⁴⁴⁰ RANISAVLJEV 2007, T. 35, 8, CI 67.

⁴⁴¹ TOMKA 2005, 173–174.

⁴⁴² Példa lehet erre a fenékpusztai erőd területén előkerült szórvány példány, amely a publikáló szerint valószínűleg egy germán viseletéhez tartozott, aki 568 után, már az avar fennhatóság ideje alatt hunyt el (MÜLLER 2008, Abb. 4. 5).

⁴⁴³ Erre Straub Péter 2014-ben elkészült – és sajnos kéziratban maradt – dolgozatában már felhívta a figyelmet és megadta az akkor ismert keleti párhuzamokról szóló szakirodalmat (KOMAR–KUBYŠEV–ORLOV 2006, Ris. 19. 1; Ris. 32. 29; Ris. 39. 9; LOSERT–PLETERSKIJ 2003, 373–375; IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006, 44). Köszönetet mondok Straub Péternek, hogy megismerhettem és használhattam dolgozatát.

⁴⁴⁴ GARAM 2001, 109.

A Salona-Histria típusú csat a tiszántúli kora avar kori anyagból igen kis számban ismert. Eddig csak az Aradac III.⁴⁴⁵ és a Deszk H. 18. sír csatja említhető.⁴⁴⁶ A szegvári darab mellett újabban közölték a Tiszaderzs-Szentimrei úti 3. sír tarsolycsatját és a hozzá tartozó kisszívvéget.⁴⁴⁷ Bár a deszki, a tiszaderzsi és a szegvári temetkezésből a csattal a hozzá tartozó szívvég is előkerült, de a szegváriin kívül a másik két temetkezés esetében azok síron belüli helye nem ismert.

Ennek a négy, Salona-Histria típusú csatnak a tiszántúli előkerülése részben módosítja a jó 20 évvel ezelőtt megfogalmazott azon véleményt, miszerint az ilyen típusú csatok elterjedési területe a Dunántúl és a Duna–Tisza közének déli része.⁴⁴⁸ Ugyanakkor a Tiszántúl különböző mikrorégiójában előkerült csatok előfordulása jól jelzi a terület leletanyagának egyre gazdagodó balkáni–bizánci kapcsolatát.

Az általánosan elfogadott vélemény szerint ez a csattípus egyszerű bizánci tömegáru,⁴⁴⁹ mégis, az eddig ismertté vált darabok között nincs két egymással megegyező darab. A szegvári csathoz legjobban a baráthelyi (Bratei, RO) 3. temető 236. sírjából előkerült, töredékes, hiányos csat⁴⁵⁰ hasonlít a hosszúkás csattest két szélének hasonló, hullámszerű kialakítása alapján. Egyetlen különbség, hogy a baráthelyi darabnak a bújtatója zárt, míg a szegvárié nyitott.

A szegvári 540. sír leletegyüttese bővíti azon sírok számát, amelyek igazolják Garam Évának azt a megfigyelését, hogy az ilyen típusú csatok elsősorban – de nem kizárólag – gazdag mellékletű sírokból ismertek.⁴⁵¹

A szegvári tarsolyok között egyedülállónak mondható a 68. sír esete, ahol az adultus férfi bal combcsontjának felső harmada felett fekvő, – vaskarikákat, vascsiholót, vas- és bronzlemez töredékeket és kovapengéket tartalmazó – tarsolyt egy négyzetes vascsat zárta.

Tarsolygyöngyök

A temető három sírjából került elő a medence környékéről egy-egy gyöngy. A 72. sírban nyugvó adultus nő bal alkarcsontjának belső oldalánál fekvő volutás vaseszköz alól került elő egy préselt bronz rozetta, amelyben egy kék, kopott felületű, áttetsző üveggyöngy volt. A 81., adultus férfi sírjában, a jobb kézcsontok alatt és a combcsonton, azokra merőlegesen fekvő tarsolyzáró vaslemez közepe alól – feltehetően a tarsolyból – került elő egy szemesgyöngy. Végül egy juvenis férfi (540.) bal combcsontjának felső végénél, annak külső oldala mellett, a kézcsontok és a medencelapát között feküdt egy lapított gömb alakú, hiányos kalcedon gyöngy.

Míg a 72. és a 81. sírből előkerült gyöngy sírbeli helyzete alapján a tarsolyban őrzött tárgyakhoz tartoztak, addig az 540. sír gyöngye, ami felül került elő, valószínűleg a tarsolyt díszítette.

Egyszerű tarsolyok

Tarsoly – textil- vagy bőrszak – egykori meglétére 18 sírban csak a tarsolyok tartalma utal.⁴⁵² Ezeknek a tarsolyoknak nem volt maradandó anyagból készült tartozéka, ugyanakkor nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a csont és fémszerelések hiánya arra is utalhat, hogy ezekben az esetekben fából faragott tarsolyzáró lehetett.

⁴⁴⁵ NAĐJ 1959, 63, Tab. XXVI. 5.

⁴⁴⁶ GARAM 2001, 109; BALOGH 2004, 265, 10. kép 21–22.

⁴⁴⁷ VIDA 2018, 5. kép 5–6.

⁴⁴⁸ GARAM 2001, 109. Annak ellenére módosul a kép a csatok Kárpát-medencei elterjedéséről, hogy a már említett baráthelyi csaton kívül a Dunántúl területéről is publikáltak újabb Salona-Histria típusú csatot (Kölked-Feketepu B 458. sír, KISS 2001, Taf. 84, 458:1).

⁴⁴⁹ Pl. GARAM 2001, 108–112.

⁴⁵⁰ BÂRZU 2010, 248, Abb. 251, Taf. 39. 236:6.

⁴⁵¹ GARAM 2001, 109.

⁴⁵² A 68.(?), 72., 76., 77., 137., 147., 174., 252., 492., 533., 556., 626., 700., 722., 760., 855., 868., 877., 930. sír.

A felsorolt temetkezésekből előkerült „tarsolytartalmak” igen változatosak: legnagyobb számban – 10 temetkezésben – 1–4 kova- vagy obszidián penge, 9 sírban vascsiholó vagy annak töredéke (illetve 5 sírban vastöredékek, amelyeket akár csiholóként is használhattak), három vasár, öt fenőkő és két csipesz mellett vascsatok, vaskarikák és vaslemezek töredékei kerültek elő. Egyedi tárgyak között említhető egy bronzlánc, illetve egy bronzmécses záró-kupakja.

Az említett tarsolyok tartalma 16 sírban a bal oldalon, a derék különböző magasságában került elő: az alkar és a medencelapát között, az alkar felett, a medencelapát alatt vagy annak pereménél, a szeméremcsontnál, a combcsont és a szeméremcsont között, a combcsont és a kézcsontok között, illetve a combnyak belső oldala mellett. Csupán négy esetben feküdtek a tarsolyban tartott tárgyak az elhunyt jobb oldalán, igen változatos helyen: egy-egy esetben a csecsnyúlvány alatt, a felkar belső oldalánál, a medencelapát mögött, illetve az alkar belső oldala és a medencelapát széle között.

Szükséges külön megemlítenünk az 556. sírből előkerült téglalap keresztmetszetű, ácskapocs alakú vastárgyat. Koporsókapocshoz hasonló, de a két vége nem hegyes, felületén nem fa, hanem vasoxiddal konzerválódott többrétegű bőrmaradvány van. A juvenis férfi bal combcsontja és medencelapátja között fekvő vastárgy mellett négy kovapenge, vastöredék és ónlemez töredéke feküdt. Ez alapján felmerül annak lehetősége, hogy ez az ácskapocs alakú tárgy egy egyedi formájú tarsoly merevítésére szolgálhatott.

A maradandó anyagból készült tarsolyszerelék nélküli tarsolyok döntő többségét (16 eset) férfiakhoz köthetjük, csupán két nő (72., 174.) viseletének volt része az övön függő tarsoly. Életkorukat tekintve 2 juvenis, 10 adultus 5 maturus és egy senilis korban elhunyt mellett kerültek elő tarsolyra utaló leletek.

Vascsiholók (54. kép 18–22)

A temető viszonylag nagy sírszámához viszonyítva az igen ritka leletek egyike az egyszerű, hétköznapi számító vascsiholó. Mindössze 13 sírből – a temető férfisírijainak 15%-ából – került elő csiholó vagy annak feltételezhető, másodlagosan csiholóként használt vastárgy.

A csiholó lapos vasból kialakított, minimálisan ívelt hátú, enyhén elkeskenyedő két végén minimálisan visszahajló tárgy. Belső széle enyhén csúcsosodó, domború. A 137. és a 722. sírből előkerült darabok jó megtartásúak, épek, míg a 76. és a 139. valamint a 877. sír darabja hiányos. Ugyanakkor öt temetkezésből előkerült különböző alakú és méretű vastárgyak (58., 147., 492., 760., 855.) esetében a kovával való együttes előkerülése és a sírbeli helyzet alapján valószínűsítjük a csiholót. És ha feltételesen, de itt is számon tartjuk a temető két sírjából (65., 874.) előkerült tarsolyfüggesztőt, melyeket a feltételezés szerint csiholóként is használhattak.⁴⁵³

Az ép csiholók hossza 9–10 cm, szélességük 3–3,5 cm. Egyik, de gyakrabban mindkét felületüket sima vagy összegyűrődött, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány borítja, kivéve a 877. sír darabját, melynek egyik oldalát farostok fedik. A 722. sír csiholója kivételével mindig egy vagy több kovával együtt kerültek elő.

Egy 15–16 éves fiún kívül (855.) a többi csiholó felnőtt férfi melléklete volt. Három adultus (147., 722., 760.) és egy senium férfi (76.) mellett a többi maturus korban hunyt el. Mivel a csiholók többségét árákkal, fenőkövekkel, kovákkal és apró tárgyakkal együtt tarsolyban tartották, így nem furcsa, hogy döntő többségük az elhunyt bal oldala mellől került elő: a bal alkarcsont és medencelapát között, a bal combcsont felső végénél, egy-egy esetben a jobb felkar és alkar belső oldala mellől, illetve a kirabolt férfi bolygatott mellkasának területéről.

A tiszántúli kora avar kori temetkezéseknek igen ritka melléklete a vascsiholó. Egy-egy lelőhelyen csupán egy-egy temetkezésből tudunk csiholó előkerüléséről: kovákkal együtt a Deszk D 175. sírből

⁴⁵³ TOMKA 2005, 139, 164.

(5 kovával egy csiholónak használt páncéllap),⁴⁵⁴ Deszk G 47. sírból.⁴⁵⁵ Meg lehet még említeni a Hajdúdorog-Városcsokor utca 1. sír nagyméretű, ívelt végződésű, töredékes vascsiholóját,⁴⁵⁶ a kunszentmártoni ötvössír kováját és csiholóját,⁴⁵⁷ valamint Öcsöd-MRT 96a 8. sírt, ahol a lant alakú vascsiholó ugyan kova nélkül, de a medence alól került elő.⁴⁵⁸

A szegvári temető mellett – a magasabb sírszámnak is köszönhetően – a tiszavasvári-koldusdombi temető 1. és 6. sírjából,⁴⁵⁹ valamint a mokrini temető néhány férfisírjából került elő nagyobb számban vascsiholó.⁴⁶⁰ Az 1. sírban a bal medencelapáton egy 10,5 cm hosszú vascsiholó feküdt kovával⁴⁶¹ együtt, a 31. és a 47. sírban a kova és a csiholó a keresztcsonton,⁴⁶² míg a 61. sírban a legelső ágyékcsigolyán került elő a vascsiholó és a kova,⁴⁶³ a 67. sírban viszont a bal medencelapáton feküdt egy 10 cm hosszú csiholó.⁴⁶⁴ Bár nem ismert a mokrini temetőben nyugvó férfiak pontos száma, de az 5, csiholóval is eltemetett szám magas aránynak számít.

A Körös–Tisza–Maros közének az avar kor második felére keltezhető 3277 temetkezése közül alig 44 sírből került elő csiholó, csaknem kizárólag férfisírokban.⁴⁶⁵ Ennek aránya nem éri el az elhunyt férfiak 4%-át sem. De ha a közel hasonló sírszámú Székkutas-Kápolna dűlői temető három, férfisírből előkerült csiholójához⁴⁶⁶ (a férfiak kevesebb, mint 3%-a) viszonyítjuk a szegvári eseteket, még markánsabb a különbség.

Az eddigiekhez összehasonlításképpen a Tiszafüred-Majoros késő avar temetőjében a férfisírok közel 25%-ában, Zamárdi-Rétiföldek temetőjében ugyanez kb. 10%, míg Kölked-Feketekapu A temető esetében mindössze 6%-ban volt vascsiholó.⁴⁶⁷

Az nyilvánvaló, hogy minden időben minden közösség életében a tűzgyújtás mindennapi cselekedett volt, az viszont még nyitott kérdés – többnyire találgatás, ezért további részletes vizsgálatot igényel –, hogy egyes közösségek elhunyt férfitagjai közül ki és miért kapott a tarsolyában vascsiholót.

Tűzkövek (kova, obszidián, radiolarit)

A tarsolyok szinte kötelező tartozékai a különböző nyersanyagú tűzkövek. Az oromdűlői temetőnek csupán 35 sírjában (7,5%) került elő, döntő többségében 1–2 darab, de előfordult 3–5 darabos készlet is. Összetételük igen változatos: zömük kova (három sírből volhíniai), hat sírban obszidián, kettőből radiolarit került elő, melyek pengék, szilánkok és pattintékok.⁴⁶⁸ Színük is igen változatos: áttetsző, fehér, homok- és téglaszínű, világossárga, sárga, sárgásbarna, világosbarna, barna, barnászörös, sötétbarna, szürke és szürkésbarna.

⁴⁵⁴ CSALLÁNY 1943, 162.

⁴⁵⁵ BENDE 2000, 253.

⁴⁵⁶ KRALOVÁNSZKY 1992, 3. ábra 19.

⁴⁵⁷ CSALLÁNY 1933, 13.

⁴⁵⁸ MADARAS 2004, 340, 7. kép 15.

⁴⁵⁹ GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 531–532.

⁴⁶⁰ Szasszer János ásatási naplója a szegedi Móra Ferenc Múzeum Adattárában 1577-93, 1579-93, 1580-93, 1584-93 leltári számon található.

⁴⁶¹ A kova (RANISAVLJEV 2007, T. 1/5).

⁴⁶² 31. sír kovája (RANISAVLJEV 2007, T. VIII/29), a 47. sír csiholója (RANISAVLJEV 2007, T. XVI/2).

⁴⁶³ RANISAVLJEV 2007, T. XXI/11, 13.

⁴⁶⁴ RANISAVLJEV 2007, T. XXVII/19.

⁴⁶⁵ BENDE 2017, 290.

⁴⁶⁶ BENDE 2003, 316.

⁴⁶⁷ GARAM 2011, 164.

⁴⁶⁸ Anyaguk pontos meghatározása még nem történt meg, egyes darabokat – véletlenszerűen – Paluch Tibor baráti szívésségből határozott meg. A tűzkövek összetételéből nem valószínű, hogy messzemenő következtetést lehet levonni, mivel többségüket minden bizonnyal a temetőtől légvonalban alig 2,5 km-re fekvő szegvár-tűzkövesi neolit telep területén gyűjthették.

A tűzgyújtáshoz nélkülözhetetlen tűzkövek 29 férfi, egy-egy juvenis és adultus nő, valamint infans I., és két infans II. gyermek mellől kerültek elő. A férfiak döntő többsége felnőtt, inkább időskorú volt: három-három juvenis, felnőtt és senium mellett 7 adultus és 13 maturus korban elhunyt kapott tarsolyában tűzkövet. Nem meglepő, hogy a sírokon belül döntő többségük a bal oldalon került elő: az alkar alsó vége, a kézcsontok és a medencelapát között (9 eset), a combcsont és a medencelapát találkozásánál (6 eset), míg a combcsont külső oldala mellett 3 sírban feküdtek.

A jobb oldalon csupán öt temetkezésben találtunk tűzköveket: két-két sírban az alkar és a medencelapát között valamint a combcsont felső végénél, míg egy sírban a koponya jobb oldala mellett feküdtek. A szeméremcsontok előtt négy alkalommal, és négy sírból szórványként, azaz a betöltésből kerültek elő.

A tűzkövek nagy és a vascsiholók kis számából következik, hogy nem minden kovakőhöz mellékeltek csiholó vasat, de a helyzet fordítva is igaz, nem minden vascsiholó mellől került elő tűzkő.

Az oromdülői elhunyt férfiak egyharmada – az adultus és maturus korúak 30–30%-a, a senium korúak 50%-a – kapott tűzkövet. A hasonló sírszámú késő avar kori székkutas-kápolnadülői temetőben csupán 10 sírből (2%) került elő kova, mind férfisírból.⁴⁶⁹

A szegvárihoz hasonlóan viszonylag magas számban kerültek elő tűzkövek a tiszántúli kora avar kori temetkezések leletei között, ellentétben a Körös–Tisza–Maros közéről ismert, az avar kor második feléből származó közel 3200 temetkezéssel, ahonnan mindössze 100 sírban (3%) fordult elő, döntő többségükben férfiak mellől.⁴⁷⁰

Bizánci mozaikkockák

A bizánci területről származó apróleletek közé tartoznak a mozaikkockák. A szegvári darabok bemutatása során – mivel ebben az esetben is ritka, kisszámú leletről van szó –, a területről eddig ismeret darabokat együtt mutatjuk be.

A 114. sírből hat, eltérő színű mozaikkocka került elő, melyek közül három áttetsző, szabálytalan hasáb, előlapjuk szintelen üvegmázzal fedett, míg a többi ezekkel mindenben megegyező, de színük sárgászöld, világoszöld és világosbarna. Ez utóbbi kocka előlapjára aranyfólia van ragasztva. A 145. sírből előkerült hét üveggamma mindegyike zöldessárga, áttetsző anyagú, szabálytalan négyszög és felületükön szürkészöld üvegmáz látható. Egy áttetsző anyagú, szabálytalan hasáb alakú, szabálytalan oldalú üveggamma került elő a 655. sírből.

Igen ritka mellékletnek számító mozaikkockát ismerünk a Tiszántúlról a Székkutas-Kápolna dülő 8. sírből, ahol a mellkereszt alól került elő egy fehér darab, melyet az ásató a mellkereszt közepére rekonstruált.⁴⁷¹ A kisszámú mozaik előfordulását a még publikálatlan Kiszombor G 39. sír egyetlen darabjával lehet bővíteni.⁴⁷²

Ha minimálisan is, de különböző nagyságú üveggamma változó méreteit nehéz összevetni, az egyetlen lehetséges összehasonlítási alap a térfogatuk. A 114. sírből előkerült mozaikkockák térfogata 0,32–0,65 cm³, míg a 145. sírből származóké ennél jóval kisebb, 0,2 cm³. A hat kisméretű, sárgásbarna, aranyfüsttel bevont tarnamériai darab méretei alapján⁴⁷³ a 145. sír kisebb kockáihoz állnak közelebb.

⁴⁶⁹ BENDE 2003, 315.

⁴⁷⁰ BENDE 2017, 290. Az elgondolkodtató, hogy a 7. század utolsó harmadára keltezhető szegvár-szőlőkaljai temető sírjai között miért magasabb a kovával eltemetettek aránya. Ott a feltárt 91 sír közül 5 idős férfi mellől került elő kova (5,1%), ami az elhunyt férfiak 16%-át jelenti (BENDE–LŐRINCZY S. A.). Magyaratzként felmerül, hogy ezt a „kovagazdagságot” az alig 2 km-re fekvő, a már említett szegvár-tűzkövesi neolitikus telep közelsége magyarázza.

⁴⁷¹ B. NAGY 2003, 18, 6. kép 5.

⁴⁷² MFM ltsz.: 53.9.70.

⁴⁷³ SZABÓ 1966, 90.

A tiszántúli temetkezésekből előkerült mozaikkockák – akárcsak a Tarnaméra-Urak dűlő 1. sír és a Kölked-Feketekapu A 539. sír két, egyik felületén aranylemezzel takart, téglalap alakú üvegkockái⁴⁷⁴ – csaknem bizonyos, hogy bizánci mozaikképekből származnak.⁴⁷⁵ Számuk változó, a négy női sírban 1–2, míg a gyermek és férfi sírban 6–7 mozaikkocka volt.

Az eddig ismert hét, mozaikkockákkal eltemetett személy között két infans I. gyermek (Szegevár), egy adultus⁴⁷⁶ (Kölked), két maturus (Szegevár, Székkutas) és egy ismeretlen korú (Kiszombor) nő, valamint egy maturus férfi (Tarnaméra) volt. A két gyermek és a négy nő mellett egyedüli a tarnamérai, mongoloid férfi esete, aki – a jobb medence és az ágyékszigolyák szögletében előkerült mozaikok alapján – a viseleti helyén fekvő tarsolyában tartotta az üvegkockákat.⁴⁷⁷ Ettől a helyzettől jelentősen különbözik a mozaikkockák sírbeli helyzete a gyermekek és nők temetkezésében. A szegvári 114. sírban az állkapocs körül és a bal kulcsesont helyén voltak, a 145. sírban a koponya jobb oldala alatt feküdt a hét darab, három sorban, szorosan egymás mellett, a székkutasi idős nő sírjában a jobb kulcsesont és a csigolya találkozásánál fekvő mellkereszt alól került elő egy, míg a kölkei 539 sírban a két mozaik a nyakcsigolyák mellett feküdt. A kiszombori zsugorított helyzetű nő bal medencéjéből, a karcolt tojással együtt⁴⁷⁸ került elő a mozaikkocka.

A mozaikkockák sírbeli helyzetéről kialakult véleményt – azokat a tarsolyban tartották⁴⁷⁹ – látszólag csak a tarnamérai sír igazolja, a gyermekek és nők sírjaiban szinte mindig a nyak környékén kerültek elő.

A szegvári 114. és 655. sírban az üvegkockákkal együtt csak a nyaklánc gyöngyei, a 145. sírban a mozaikok csak magukban három sorban szorosan egymás mellett, míg a székkutasi 8. sírban a nyaklánc gyöngyein kívül a hegyes szögben fekvő jobb kulcsesont és a nyakcsigolya találkozásánál fekvő mellkereszt alól került elő a mozaikkocka és közel hozzá egy ezüstveret a hegyesszögben fekvő bal kulcsesont és a felső borda között, valamint egy vas varrótű töredéke a mellkasról. A kölkei 539. sírban a nyaklánc gyöngyein kívül üvegpohár peremtöredéke és egy bronzhuzal volt a mozaikkockák mellett. Egyedüli a kiszombori sírban fekvő mozaikkocka helye, ez a bal kézcsontok között előkerült karcolt tojás⁴⁸⁰ mellett került elő.

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy ezekben az esetekben a mozaikkockák minden valószínűség szerint egy textilzacskóba voltak: a székkutasi sírban a kereszttel, a verettel, valamint a varrótűvel együtt, a kölkei sírban az üvegpohár töredékével és a bronzhuzallal, hasonlóan a tarnamérai férfi tarsolyához, ahol az üvegkockák mellett üvegpohár töredéke és kovakő is előkerült, de az a viseleti helyen feküdt. A gyermek- és női sírokban a temetési szertartás során a mellre helyezett textil- vagy bőrzacskóban voltak ezek a színes apró „talizmánok”, ajándékok. Mivel a mozaikkockákat tartalmazó sír kisszámú, meglátásunk helyességét az újabb síregyüttesek fogják megerősíteni vagy megcáfolni.

Bronzmécses kupakja

Ismereteink szerint a kora avar kori apró leletek között eddig egyedülálló a 72. sírből előkerült bizánci bronzmécses csuklós szerkezetű zárókupakja. Eddig ismert egyetlen hazai párhuzama a Tápíószentgyörgyön előkerült kora bizánci bronzmécses zárófedele.⁴⁸¹ A fülével együtt öntött zárókupaknak számtalan hasonló, a sakkjáték parasztfiguráira emlékeztető analógiája ismert,⁴⁸² de a szegvári tagolt nyakú példány-

⁴⁷⁴ KISS 1996, 142, Taf. 94. 13.

⁴⁷⁵ SZABÓ 1965, 35; GARAM 2001, 164.

⁴⁷⁶ A kölkei elhunyt nem- és életkor meghatározását Szeniczey Tamásnak köszönjük!

⁴⁷⁷ SZABÓ 1965, 35; SZABÓ 1966, 97–98.

⁴⁷⁸ MÓRA 1932, 59.

⁴⁷⁹ PL. NAGY 1998, 385; PÁSZTOR 2012, 483.

⁴⁸⁰ MÓRA 1932, 62.

⁴⁸¹ GARAM 2001, 175.

⁴⁸² PL. SCHMIDT 2004, 223–224, Abb. 327–328.

nak nem találtuk pontos párhuzamát. A hasonló kupakkal felszerelt lámpák az 5–7. században készültek, a Tápíószentgyörgyről ismert mécses készítését a párhuzamai alapján a 6–7. századra keltezik.⁴⁸³

Bár nagyszámú szakirodalom foglalkozik a bizánci mécsesekkel,⁴⁸⁴ de a publikált mécsesek többségénél éppen a kupak hiányzik. A szegvári példány készítési idejének és helyének pontosabb meghatározását ez a helyzet jelen pillanatban nem teszi lehetővé. Ami segítene, a mécsesek zárókupakjainak összegyűjtése és típusba sorolása – ismereteink szerint – még nem készült el.

A tarsolyban őrzött mécses zárókupak nem egyedüli bizánci eredetű melléklete volt az adultus nőnek, hiszen a templomi lámpák, mécsesek függesztésénél használt bronzlánc darabja egy csomóban szintén a tarsolyából került elő.

Sem a szegvári temetőben, sem a Tiszántúlon nincs a bizánci eredetű tárgyakból kiemelkedő mennyiség, de mégis jelentősnek mondhatóak a már említett leleteken kívül a szegvári temető többi bronzlánc darabjai mellett a mozaikkockák, a Salona-Histria és a Yassi Ada típusú bronzcsat és nem utolsósorban a bizánci solidusok előkerülése.

Bronzláncok (14–15. táblázat; 52. kép 18; 55. kép 6–17)

A szegvári temetőben viszonylag nagy számban, 10 sírból került elő bronzlánc vagy láncszemek.⁴⁸⁵ A 90°-ban elhajlított láncszemeknek eltérő mind a vastagsága, mind a hosszúsága. A vékonyak átmérője 1,5–1,9 mm, a közepeseké 2,2–2,3 mm, míg a vastagabbaké 3,3–4 mm. Négy lánc közel egyforma hosszú: 12–14–15 cm, a másik kettő 8,4–9 cm, és egy-egy darab 4,4, illetve 5,4 cm. A hosszabb láncok 8–12 szemből állnak, míg három sírból csak 2–3 láncszem került elő.

Sírbeli helyük leggyakrabban a bal oldalon volt. Négy sírban a bal alkar belső oldala mellett, az 587. és a 939. sírban a karcsonnal párhuzamosan feküdt a bronzlánc. A 714. sírban a három szemből álló lánc töredék a bal alkar belső oldalánál került elő. A 72. és a 165. sírban egy csomóban feküdtek a bal alkarcsont belső oldala mellett. A 739. sírban a rövid bronzlánc összehajtva feküdt a gyermek mellkasának közepén, a csigolyákon. Hasonló helyzetben lehetett a 873. sír darabja annak ellenére, hogy egy állatjárat következtében 10 cm vastag betöltésen került elő. A 900. sír 3 szemből álló bronzlánc a jobb szeméremcsont belső oldala előtt feküdt. És végezetül meg kell említenünk, hogy a 190. sírből a fülke bontás során a betöltésből, míg az 535. sírből egy állatfészekből került elő a bronzlánc.

Szegváron a bronzláncok 2-2 infans I. és II. gyermek, juvenis és adultus nő, valamint egy matusus nő és egy adultus férfi mellékleteként kerültek sírba.

A fentiek alapján nem rajzolódik ki egységes kép a szegvári nők és gyermekek sírjából előkerült bronzláncok használatáról. Az tény, hogy többségük nő és gyermek viseletéhez tartozott. Kérdés, milyen formában. A négy hosszabb és a két középhosszú, illetve rövid lánc az elhunyt bal oldalán, de változó helyzetben került elő. Csak az 587. és a 930. sírban feküdt a bronzlánc viszonylag nyújtott helyzetben az alkarcsont belső oldala mellett. Az 587. gyermek sírjában a lánc alsó végénél egy vaskarika került elő, míg a másik temetkezésben a bronzlánc csak magában feküdt. A helyzetükből adódóan ez a két példány lehetett övfüggő, de róluk maradandó anyagból készült csüngők nem kerültek elő és nem a combcsont mellett voltak. A többi lánc – előkerülési helyüktől függetlenül – nem hosszában, hanem kisebb nagyobb csomóban feküdt.

⁴⁸³ VIDA 2002, 118.

⁴⁸⁴ Pl. ATASOY 2005.

⁴⁸⁵ A 939. sírt a kibontása és dokumentálása előtt a helybéli fiatalok megbolygatták és többek között bronzláncot is elvittek, ami a vastagabb és hosszabb típusúhoz tartozott.

Sír-szám	Életkor	Nem	Bronzlánc szemei (db)	Láncszem (db)	Sírbeli helyzet	Lánc h. (cm)	Láncszem átm.(mm)
72.	Ad.	Nő	10	–	Bal oldalon, egy csomóban, a vaseszköz közepe alatt.	14	3,3
165.	Mat.	Nő	12	–	Bal alkar belső oldala mellett.	12	2,2
190.	Juv.	Nő	–	2	Másodlagos helyről, a fülke betöltéséből.	–	1,8
535.	Inf. II.	Gy.	4	–	Másodlagos helyről, állatfészekből.	9	3,5
587.	Inf. I.	Gy.	8	–	Bal alkar belső oldala mellett, azzal nagyjából párhuzamosan.	14,2	4
714.	Ad.	Nő	–	2+2+1+1	Bal alkar belső oldalán, a vaskés közepén, keresztben.	–	1,6; 2,2
739.	Inf. I.	Gy.	5	1	Bal mellkas és a csigolyasor találkozásánál, összehajtván, a gyöngyök előtt + a koponya mellől.	8,4	1,7; 2,3
873.	Inf. II.	Lány	10+5	2	Bal mellkas felső harmada felett, 10 cm vastag betöltésen.	15 5,4	1,5; 1,7
900.	Ad.	Fér.	3	–	Jobb szeméremcsont előtt.	4,4	1,8×1,9
939.	Juv.	Nő	+	–	Bal alkar belső oldala mellett, részben alatta.	–	–

14. táblázat: Szegvár-Oromdűlő. Bronzláncokat, láncszemeket tartalmazó sírok
Table 14. Szegvár-Oromdűlő. Main data of graves with bronze chains or loops

A 72. sírban a vaseszköz alatt egy csomóban megtalált bronzlánc előtt került elő egy-egy rozetta alakú préselt bronzveret, gyöngy, valamint olajmécses bronzkupakja. A leletek sírbeli helyzete inkább egy zacskóra, mint tarsolyra utal. A 165. sírban, szorosan a bordasor mellett fekvő alkar és a medencelapát háromszögében, U alakban kibontott bronzlánc helyzete szintén arra utal, hogy a maturus nő azt a bal oldalán lógó zacskóban tarthatta. A 714. sírban a két összekapcsolt láncszem és egy töredékes darab a bal alkar belső oldalán lévő vaskés közepén, keresztben feküdt, feltételezhetően ugyancsak zacskóban.

A 739. és a 873. sírban a rövid bronzláncot egy csomóban találtuk a gyermek csigolyái, illetve bal mellkasa felett. Ebben az esetben is feltételezhetjük, hogy a temetés során egy zacskót helyeztek a felsőtestre, benne a bronzláncsal. A szegváriak között egyedülálló a 900., az egyetlen férfisír bronzláncának helyzete, ami a jobb szeméremcsont belső oldala mellett feküdt.

A szegvári, egy csomóban fekvő bronzláncok a bal oldalon lógó bőrzacskóban tartott „kincsek” lehetnek. Míg az elhunyt nők halotti ruházatán ezek a zacskók a viseleti helyükön, deréktájon voltak, addig a gyermekek esetében a bronzláncot tartalmazó zacskót a felsőtestre helyezték. Ebben az esetben felmerülhet, hogy ez „ajándécsomag” volt,⁴⁸⁶ vagy amulettként, óvó-védő célból tették a sírba.

Az avar kori sírokból ismertté vált bronzláncok részletekbe menő feldolgozását Garam Éva végezte el közel két évtizede.⁴⁸⁷ Megfigyeléseinek és következtetéseinek döntő többségét azóta számtalan kolléga elfogadta. Azt a megjegyzését, miszerint a bronzláncok ritkán fordulnak elő a Dunától keletre, már Balogh

⁴⁸⁶ Az „ajándécsomagról” legutóbb LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 180.

⁴⁸⁷ GARAM 2002.

<i>Lelőhely</i>	<i>Sírszám</i>	<i>Nem</i>	<i>Életkor</i>	<i>Bronzlánc szemei (db)</i>	<i>láncszem (db)</i>	<i>A láncok, láncszemek síron belüli előkerülési helye</i>
Aradac-Mecka (SRB)	16.	Nő	Mat.	8	3	Bal kézcsonatok külső oldala mellett, azokkal párhuzamosan. ⁴⁸⁸
Aradac-Mecka (SRB)	68.	Nő	–	6+7+3	1+1	Nincs információ. ⁴⁸⁹
Aradac-Mecka (SRB)	69.	Nő	Juv.	9	–	Bal medencelapát és a csigolyák bal oldala között. ⁴⁹⁰
Aradac-Mecka (SRB)	93.	Nő	–	5	–	Bal kézcsonatok alatt. ⁴⁹¹
Békéscsaba-Repülőtér	–	Nő	–	7	1	Láb mellett. ⁴⁹²
Deszk D	170.	Nő	–	–	8	Bal könyöknél. ⁴⁹³
Deszk G	7.	Nő	Fiatal	–	4×2	Medence bal oldala felett, a hasüreg táján. ⁴⁹⁴
Deszk T	3.	Nő	–	8	2+1	Bal kézcsontoknál. ⁴⁹⁵
Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő (SRB)	12.	Nő	–	9	–	Nincs információ. ⁴⁹⁶
Kiszombor E	17.	Nő	Fiatal	–	4	Bal kéz csontjai mellől a bal medencében. ⁴⁹⁷
Kláralfalva B	60.	Fér.	–	–	3 ⁴⁹⁸	Nincs információ. ⁴⁹⁹
Kunszentmárton-Habranyi telep	1.	Fér.	–	–	3	Nincs információ. ⁵⁰⁰
Óbesenyő/Dudeștii Vechi (RO) V. halom	1.	Fér.	–	7	–	Medence közelében. ⁵⁰¹
Orosháza-Dénes-téglagyár	–	Nő	–	–	3+2	Nincs információ. ⁵⁰²
Szelevény	–	Nő?	–	5	2+2+1	Nincs információ. ⁵⁰³
Szentes-Berekhát, Farkas Imre földje	1.	Nő	Ad.	3+3	–	Bal felkarcsont közepén, arra merőlegesen. ⁵⁰⁴
Szentes-Fertő 21.	–	Nő	–	6	–	Nincs információ. ⁵⁰⁵

15. táblázat: A bronzláncokat, láncszemeket tartalmazó tisztántúli sírok
Table 15. Main data of graves with bronze chains or loops in the Trans-Tisza region

⁴⁸⁸ NAĐJ 1959, 56.

⁴⁸⁹ NAĐJ 1959, 60–63.

⁴⁹⁰ NAĐJ 1959, 60–63.

⁴⁹¹ NAĐJ 1973, 167.

⁴⁹² MRT 10, 185, 101. t. 24.

⁴⁹³ CSALLÁNY 1943, XXVII. tábla 8.

⁴⁹⁴ GARAM 2002, 155, tévesen Deszk D 7. sírként szerepelteti.

⁴⁹⁵ GARAM 2002, 157.

⁴⁹⁶ RANISAVLJEV 2007, T. VII. 8.

⁴⁹⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176–177, 5. kép 51.

⁴⁹⁸ Két bronzszemből álló lánc szerepel a sír közlésében (BALOGH 2004, 267, 15. kép 26). De a Móra Ferenc Múzeum Régészeti Fotótárában található, a sír leleteit ábrázoló archív fotón a két zárt, egymásba kapcsolódó láncon kívül szerepel még egy, egyik végén nyitott, a másik végén hiányos láncszem is.

Csillának a Duna–Tisza közére vonatkozó gyűjtése korrigálta.⁵⁰⁶ Hasonló a helyzet a Tiszántúlon is. Garam Évához csatlakozva Balogh Csilla is a területről előkerült kisszámú bronzláncról tett említést.⁵⁰⁷ Jelen pillanatban a szegváriakkal együtt tizenöt lelőhely 27 sírjából előkerült láncszem, rövidebb-hosszabb bronzlánc jelzi, hogy ezek ismertek voltak a Tiszától keletre is – mint sok más tárgytypus – a Körösöktől délre fekvő területen.

A tiszántúli kora avar kori sírok esetében nem igazolódott be az a megállapítás, hogy kizárólag női sírokból kerülnek elő láncok, mivel 19 nő⁵⁰⁸ mellett 4-4 férfi és gyermek melléklete volt bronzlánc vagy láncszemek. Ezeknek a síroknak az embertani anyaga kis számban került meghatározásra, ezért csak annyit tudunk, hogy a megvizsgált sírok között 5 juvenis, 3 adultus és 2 maturus korban elhunyt nő volt.

Ahogy a szegvári, úgy a többi tiszántúli temetkezésből előkerült láncszemek és láncok méretei is jelentősen különböznek egymástól. Vannak vékonyak, közepesen vastagok és nagy szeműek. Megítélésük-nél a méreteik mellett lényeges – akárcsak a szegvári leletek esetében – a láncok hossza és a láncszemek mennyisége. Összetételük ilyen szempontból is igen változatos.

Hét lánc közel egyforma hosszú, 7–8–9, négy másik 5–6 szemből áll, és egy sírból került elő két-, háromszemes láncrészlet. Hat sírból csak 2–4 láncszem került elő, míg a Deszk D 170. és a Deszk G 7. sírban ugyan 8-8 láncszem volt, de kettesével összefűzve és egyik végük töredékes állapotban. A vastag láncszemekről nem lehet feltételezni, hogy a sírban törtek el, tehát ezek így, töredékesen kerültek a sírba.

A tiszántúli temetkezésekben előkerült bronzláncok döntő többsége a bal oldalon, de azon belül változatos helyeken: 2-2-2 esetben a felkarnál, a mellkas közepén, illetve a medencelapát mögött és a csigolyák bal oldala, négy-négy alkalommal az alkar belső oldala, valamint a kézcsontok, egyszer pedig a láb mellett kerültek elő. Kilenc sír esetében a láncok sírbeli helyéről nincs információ.

Eltekintve a szegvári esetektől, a láncok helyzetére vonatkozóan igen kevés a pontos, hiteles megfigyelés, azaz sok esetben nem tudható, hogy egyes temetkezésekben a láncok hosszában vagy csomóban feküdtek-e.⁵⁰⁹ Általános – de igen kis számban igazolt – az a vélemény, hogy a bronzláncok végén eszközök, díszek csüngtek.⁵¹⁰

A bronzláncos tiszántúli síregyüttesek között 5 temetkezés (Deszk D, Deszk T, Kiszombor E, Oroszáza, Szentes) tartalmazott piperekészletet vagy annak egy vagy több darabját. Azonban egyik esetben sem igazolható, hogy a bronzláncra a készlet bármelyik darabját felfüggesztették volna. Sőt, a szűkszavú leírásokból az szűrhető le, hogy ezek közvetlenül egymás mellett, egymás közelében feküdtek, de sosem

⁴⁹⁹ BALOGH 2004, 267, 15. kép 26. Meg kell jegyeznünk, hogy Móra Ferenc az előnyomtatott sírlapon az övdíszek rovatában sorolta fel a láncszemeket, az összetett pajzs alakú veret rajza után.

⁵⁰⁰ CSALLÁNY 1933, 12; RÁCZ 2014, 181, Taf. 58. 1–3.

⁵⁰¹ KISLÉGHY NAGY 2010, 106; TANASE–GÁLL 2012, Abb. 2. 1.

⁵⁰² BÓNA 1965, 122.

⁵⁰³ MAROSI–FETTICH 1936, 69, Abb. 27. Garam Éva és Madaras László is egy sírleletként értelmezi az ajándékozás útján a Nemzeti Múzeumba került leleteket (GARAM 2002, 160; MADARAS 2002, 348). Pedig az egy vagy több férfira utaló mellékletek mellett nem lehet kizárni annak lehetőségét, hogy leletek között található egy tucat gyöngy és a bronzlánc, illetve a láncszemek (MAROSI–FETTICH 1936, Abb. 27) egy női sír leletei voltak, mint ahogy arra Garam Éva a férfisír után tett kérdőjellel (Männergrab?) utalt is.

⁵⁰⁴ MADARAS 1999, 320, 3. kép 2.

⁵⁰⁵ LÓRINCZY–STRAUB 2004, 318, 4. kép 5.

⁵⁰⁶ BALOGH 2016, 224.

⁵⁰⁷ GARAM 2002, 163; BALOGH 2016, 225.

⁵⁰⁸ Abban az esetben, amikor nem volt embertani meghatározás, a váz hossza és a mellékletek alapján határoztuk meg az elhunytat nőként.

⁵⁰⁹ Részben megtévesztő, hogy a publikációk döntő többségében a láncokat függőleges helyzetben közölték, függetlenül attól, hogy arra van-e adat, hogy a sírokból milyen helyzetben kerültek elő.

⁵¹⁰ Pl. GARAM 2002, 161; BALOGH 2016, 224.

a combcsont mellett. Piperekészletet nem tartalmazó bronzláncos síregyüttesek esetében sem került elő olyan lelet, amelyet – sírbeli helyzete alapján – láncon függesztve viseltek volna. Hogy nem övfüggesztőként kerültek a sírba, arra nemcsak az előkerülési helyük utal – többségük a kézcsontok magasságában, deréktájon, illetve attól feljebb, a felsőtest környékén feküdt –, hanem az is, hogy sok esetben az összefüggő bronzláncokkal együtt 1–3 láncszem is előkerült, illetve több sírban csak önálló láncszemek voltak. Ezek az esetek együttesen arra utalnak, hogy a tiszántúli női viseletben a bronzláncok nem övfüggesztőként voltak használatban.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a tiszántúli kora avar kori sírokból előkerült, mediterráneumi, bizánci eredetű⁵¹¹ bronzláncoknak nem volt a helyi női viseletben gyakorlati funkciója, és semmi sem utal arra, hogy azt valaminek a díszítésére használták volna.

A gyermekek és a nők sírjából előkerült bronzláncok a balkáni-bizánci hadjáratok során szerzett zsákmányból, ajándékként, suvenirként kerülhettek a gyermekek, nők birtokában. Hogy volt-e a tulajdonosuk életében ezeknek használati funkciója, nem tudható. A férfiak esetében – az ötvössírok kapcsán – Rácz Zsófia felvetette, hogy a láncszemeket nyersanyagként hasznosíthatták, vagy maga az ötvös is készíthetett láncokat.⁵¹²

A láncszemek eltérő méreteit bizonyára az eredeti funkciójuk különbsége magyarázza. Lámpa vagy mérleg felfüggesztése⁵¹³ mellett a hétköznapi élet számtalan területén használhatták ezeket. Vizsgálatukhoz előrelépést jelenthet, ha a bronzszemek és a láncok közlése során ismertetnék méreteiket is.⁵¹⁴ Az még nyitott kérdés, vajon a láncszemek összetételének vizsgálata hozhat-e olyan eredményt, amely alkalmas következtetések levonására. Az első lépések már megtörténtek a kunszentmártoni láncszemek vizsgálatával.⁵¹⁵

Vasláncok (55. kép 18–20)

A temető sírjaiból több, eltérő funkciójú, rövidebb-hosszabb vaslánc került elő. A kisméretű, összefűzött 1–4 karikából álló láncrészeletről, mint a nyakláncok kapcsoló tagjairól (pl. 48., 71., 72., 94.) már volt szó. Ugyancsak ismertettük a több sorban, egymással is összefűzött karikákat, melyeket láncpáncél csüngőként értelmeztünk (749., 869., 931.). A harmadik eset a hosszabb, több karikából álló láncok, melyek egy részénél rossz megtartásuk és a korrózió miatt nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy egysoros lánc volt vagy több sorban összefűzött láncpáncél részlete.⁵¹⁶ Tizenhárom temetkezés esetében számolhatunk azzal, hogy ezekből vasláncok kerültek elő, melyek mindegyike egyedi megítélést igényel.

A 97. sírban a 7 szemből álló vaslánc két sorban összehajtva feküdt a jobb felkar belső oldalán. Egyik oldalán konzerválódott, összefüggő bőrlenymat látható. A 126. temetkezésben a bolygatott mellkas bal oldaláról előkerült bronzhenger szélesebb vége mellett feküdt a 7–8 szemből álló lánc egy csomóban. A 172. sírban több rövid, vastag szemből álló vaslánc is előkerült. A 8 egész és 1 töredékes láncszem a koponya jobb oldala és az állkapocs találkozásánál feküdt, a másik kettő egy csomóban, állatjárat által bolygatva, a mellkas bal oldalán került elő. Nem tisztázható, hogy a bal alkar és a medencelapát között fekvő vaseszköz szélesebb végéhez rozsdásodott 4–5 láncszemhez volt-e egykor a vasláncoknak kapcsolata, és ha igen, mi. A 178. sír vastag szemekből álló, egy csomóban ránk maradt lánc sírbontás közben került elő, együtt a gyermek bordáival. Egy 4–5 szemből álló lánc fordult elő a 336. fülkesír betöltéséből.

⁵¹¹ GARAM 2002, 164–165.

⁵¹² RÁ CZ 2009, 88.

⁵¹³ GARAM 2002, 165.

⁵¹⁴ Erre van már példa, ahol megadták a láncszemek átmérőjét, a szemhosszúságukat és a súlyukat (TOBIAS 2003, 104–130; RÁ CZ 2014, 181). Kuriózumnak tekinthető, hogy Csallány Dezső a kunszentmártoni láncszemekenél már 1933-ban megfigyelt a láncszemekeken erős kopásnyomokat (CSALLÁNY 1933, 12).

⁵¹⁵ RÁ CZ 2014, 181.

⁵¹⁶ Ezt csak röntgenvizsgálattal lehetne eldönteni.

Ugyancsak 4–5 szemből álló vaslánc volt a 333a sírban, a bal medencelapát felső peremének helyén, mellette, a medencelapát és az alkar között egy vaskés feküdt. A 730. sírban a bal alkar belső oldala mellett, bronz szűrőkanál és bronzhenger társaságában fekvő bronz spatula alsó végéhez rozsdásodott vaskarikák egy csomóban fekvő vaslánc maradványai. A 934. sírban a férfi bal alkarjának belső oldala mellett fekvő vaskés és töredékes csontbogozó mellett talált 3–4 vaskarika funkcióját nem lehet meghatározni, ahogyan a 742. sír 13–17 vaskarikájáról sem tudjuk, hogy vajon egy csomóban fekvő lánc vagy láncpáncél részlete-e. Az tény, hogy mindkettő a mellkason feküdt, annak közepén, illetve az állcsúcs előtt. Ezekhez hasonlóan a 338., 656. sír láncszemeiről sem lehet egyértelműen eldönteni a felületüket bevonó rozsdaréteg miatt, hogy sima láncok egy csomóban vagy láncpáncél részletei.

Az itt ismertetett vasláncok közül csak néhány került elő felnőtt temetkezéséből. Az idősebb korosztályhoz tartozó adultus férfi (934.) bal alkarjának belső oldala mellett, feltehetően az övről lógó zacskóban volt a vaslánc. Míg két ifjú, a 730. sírban fekvő juvenis nő (pipereeszközök melletti zacskóból) és a 97. sírban nyugvó juvenis férfi(?) jobb felkarja mellől került elő vaslánc. A vasláncos sírok döntő többségében gyermekek nyugodtak, háromban infans I. (126., 656., 742.), ötben infans II. (172., 178., 333a, 336., 338.). A vasláncok többsége a mellkason, fölötté vagy annak bal oldalán feküdt (126., 172., 178., 742.). Ezekben a sírokban vagy egy nyakban hordott zacskóban tartották a vasláncot, vagy a temetés során helyezték az elhunyt gyermek mellére.

A vasláncok, ha nem is gyakori leletei a kora avar kori síroknak, de nem is ritka az előkerülésük. A szerzők többsége a vasláncok leírásán kívül nem foglalkozik velük, a sírbeli jelenlétük alapján általában tarsoly egykori meglétére utalnak, sokszor függetlenül attól, hogy tarsolyzáró, kova, csiholó vagy egyéb melléklet, esetleg a síron belül megfigyelt helyzet ezt valószínűsítene.

Mivel a szegvári temetőben előkerült vasláncok többsége gyereksírokból és a mellkas területén került elő, ezért a hozzájuk hasonlóan, ugyanazon területen, de sose ugyanazon síron belüli előkerült bronzláncok és láncpáncél töredékek előfordulására szükséges felfigyelnünk.

Amellett, hogy vas- és bronzláncok, ha kisebb számban is, de előfordulnak a nők sírjában, a bal oldalukon a derék magasságában – ami ha nem is tarsoly, inkább bőrzacskó egykori létét feltételezi –, a láncok döntő többsége a láncpáncél csüngőkkel együtt infans I. és infans II. gyermekek mellkasán került elő.

Sírbeli helyzetük alapján nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a zacskóban tartott láncot, páncéltöredéket vajon életük során a nyakukba akasztva viselték-e, vagy – amit valószínűbbnek tartunk – a temetés során a vas- vagy bronzláncot, láncpáncél töredéket tartalmazó zacskót a felsőtestre helyezték. Egy másik, ugyancsak megválaszolhatatlan kérdés, hogy vajon a bőrzacskóban tartott „kincsek” hadjáratok során, esetleg vásárfiaként jutottak a tulajdonosukhoz, és azok amulettként, óvó-védő célből kerültek-e a sírba.

Amit tudunk, hogy a hasonló előfordulások alapján ebben az esetben nem tettek különbséget vas és bronz között, illetve mindhárom tárgy típus összefűzött karikákból áll.

*

Összességében a temető 36 sírjából ismertek tarsolyszerelekek vagy tarsolyban, bőr- vagy nemezzacskóban tartott eszközök, tárgyak. A tarsollyal eltemetettek között csak két infans II. és 5 juvenis volt, míg többségük az idősebb korosztály tagjai közül került ki: 16 adultus, 12 maturus, 3 senium és 1 felnőtt korosztályba tartozó elhunyt volt.

A tarsoly viselete a szegvári közösség férfitagjaira volt jellemző: 4 juvenis, 12–12 adultus és maturus férfi, valamint 3 senium halott öltözékéhez tartozott tarsoly. Csak néhány nő – egy juvenis és négy adultus – viseletének volt része a tarsoly.

A fiatalok, nők és a férfiak döntő többsége Szegváron a tarsolyt a bal oldalán viselte, mivel a tarsoly tartamára utaló apró leletek kilenc alkalommal az alkar és a medencelapát között, négy sírban a comb-

csont és a medencelapát találkozásánál, 12 esetben a combcsont felső harmada mellett, míg két-két sírban a kézcsontoknál és a szeméremcsonton kerültek elő. Csupán nyolc sírban feküdtek a tarsolyban tartott apróságok a jobb oldalon: két-két esetben az alkar belső oldala és a medencelapát között, a kézcsontoknál, illetve az ágyékcsigolyák jobb oldala mellett. Egy fenőkő a jobb csecsnyúlvány alatt, egy vascsiholó a jobb felkar belső oldalánál fordult elő.

Három férfi esetében két tarsoly viseletére utaló helyzetben kerültek elő leletek. A 100. sírban a férfi bal oldala mellett fekvő vaskard külső élénél egy nagyméretű vascsípeszt bontottunk ki, szárainak külső oldalán vasoxiddal konzerválódott, összegyűrődött bőrmaradvánnyal. Hozzározdásodva, vele együtt, egy csomóban kerültek elő vas-, bronz- és aranyhuzal töredékek, illetve bronzszegecs, 2–2 kova- és obszidián penge, egy fenőkő. A jobb oldali tarsolyra az ágyékcsigolyák jobb oldalánál, a gerincoszloppal párhuzamosan fekvő tarsolymerevítő vaslemez utal, melynek nagyobbik fele a medencelapát alá csúszott. Mindkét oldalának nagyobbik részét vasoxiddal konzerválódott bőr borítja, de ennek a tarsolynak a tartalmára utaló lelet nem került elő.

Az 540. sírban, szintén egy férfi bal combcsontjának felső vége mellett hevert egy csomóban egy-egy kalcedonyöngy és bronzgyűrű, öt vaslemez és vascsat töredéke és 3 kova. Ugyanakkor egy Salona-Histria típusú tarsolycsatot a hozzá tartozó bronz kisszíjvéggel a jobb kéztőcsontok alatt találtunk.⁵¹⁷

A 868. sírban fekvő maturus férfi bal comb- és a szeméremcsontja között volt egy-egy késpenge és vastöredék, valamint egy vasár összerozsdásodva. A jobb medencelapát mögött, az ágyékcsigolyák mellett összerozsdásodott vastöredékek kerültek elő – felületükön vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvánnyal –, egy kovával és bronzcípesz együtt.

Az apró leletek és a tarsolyszerelékek sírbeli elhelyezkedése alapján elmondható, hogy az oromdülői közösség tagjai a tarsolyokat elől, általában a bal oldalon viselte. Csak néhány eset utal arra, hogy voltak kivételek. Az egyik a 63. sír, ahol a jobb alkarcsont alsó vége alatt, arra merőlegesen feküdt a vas tarsolymerevítő, mellette négy kisebb kova és két vastöredék. A 65. sírban a bal alkar és a bal medencelapát alól került elő egy csiholó alakú vas tarsolyfüggesztő egy kovával együtt a vázcsontok felszedése után. A 100. sírban a tarsolyzáró vaslemez az ágyékcsigolyák jobb oldalánál feküdt, a gerincoszloppal párhuzamosan úgy, hogy a nagyobbik fele a medencelapát alatt volt. És végül a 874. sír vas tarsolymerevítője a bal medencelapát alatt és az alkarcsontok között feküdt keresztben, vele kovák, vasár, vaslemez töredékek és egy fenőkő.

ÖVVERETEK

A szegvár-oromdülői temető 56 sírjából került elő veretes öv vagy annak egyes díszei. Annak ellenére, hogy nem voltak veretek minden sírban, az előkerült nagyszámú darab igen változatos formákat mutat.

Kerek, préselt veretek (56. kép 1–6)

A szegvári veretes övek közül 14-et sima felületű, préselt, kerek veretekkel díszítettek. A lapos fejű veretet kis számban bronzból (202., 333., 539., 540., 760.), többségüket ezüstből (58., 76., 194., 755., 759., 874., 892., 900., 964.) préselték. Egyedül a 202. sír bronzvereteinek a felülete ónozott. A veretek átmérője – már amennyire a deformálódott tárgyak esetében ezt mérni lehetett – 1–1,3 cm. Felszerelésüket a hátoldalukra applikált betétbe ágyazott rövid, tömzsi, egyenes bronzszegecs tette lehetővé. Ezek végein kis számban látható elkalapálásra(?) utaló nyom. A szegvári temetőben előfordulnak kerek veretek a lószerszámokon is, de sohasem olyan sírban, ahol hasonló veretekkel díszített öv volt.

⁵¹⁷ Ebben az esetben az sem kizárt, hogy nemcsak a csatot és a szíjvéget, hanem magát az ezekkel a szerelékekkel ellátott eredeti (zsákmányolt?) – tehát nem helyben készült – tarsolyt viselt a férfi.

A kerek, préselt veretekkel díszes övekkel eltemetettek döntő többsége felnőtt – adultus (202., 333., 755., 760., 900), matusus (539., 964., 759., 874., 892.) és senium (58., 76.) – férfi, mellettük csak egy-egy infans II. (194.) és juvenis (540.) volt.

A préselt, lapos fejű veretimitációk⁵¹⁸ a Kárpát-medencei régészeti leletanyagban viszonylag gyakoriak. A Tiszántúlon azonban ritkák annak ellenére,⁵¹⁹ hogy a verettípus préselőmagjai ismertek a főnlaki ötvösír⁵²⁰ anyagából.

A kerek veretek között egyedüliek a 700. sír enyhén domború felületű, gyöngysorkeret imitációval készült darabjai. Ez a variáció nemcsak Szegváron, hanem a tiszántúli övveretek között is párhuzam nélküli.⁵²¹ Félgömbfejű veretek vagy díszszegecssek a 85. és a 650. sírból kerültek elő. Az utóbbi temetkezésben a töredékek alapján csak valószínűsíthető a veretek formája, a 85. sír viszonylag jó megtartású, 0,8 cm átmérőjű darabjai egy matusus férfi övét díszítették.⁵²² A vizsgált területről párhuzamként csak a hódmezővásárhely-kishomoki 49. sír⁵²³ és Nagylak (Nădlac, RO) 9M 1. sír⁵²⁴ említhető.

Az egyedi kerek veretek sorát folytathatjuk a 878. sír nagyobb méretű (2,5 cm), korong alakú peremes vereteivel – melyek hátoldalán nem volt kitöltő massa –, hasonló darab csak egy tiszántúli temetkezésből ismert.⁵²⁵

A 626. sír rozetta jellegű, kisméretű, a tegez száját díszítő rozettás veretei – melyeknek egyetlen párhuzama a Deszk H 18. sírből ismert⁵²⁶ – a 33. sír tegezövet díszítő aranyozott felületű, rozettás bronzveretekkel mutatnak rokonságot. Ezeknek a vereteknek a középső félgömbje és az azt körbevevő vékony gyűrű együttese üveggerakásra emlékeztető, melyet egy mélyebben fekvő sávban sugáralakú pálcikata-gokból álló mintasor vesz körbe, és a veret szélét 13 félgömbből álló peremdísz zárja.

Rozettás veretek ugyancsak kis számban ismertek a vizsgált területről, melyek mintázata és anyaga eltér. A Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír két eltérő díszítésű, aranyozott,⁵²⁷ és a szegvár-sápoldali 1. sír ezüstrozettái⁵²⁸ egyaránt a tegezöv díszei voltak. Hasonló vereteket préseltek a kunszentmártoni és a gátéri 11. sír rozettás présmagján,⁵²⁹ melyek közül a gátéri mintája hasonlít jobban a szegvári veretekre, de nem mintaaonos.

Pajzs alakú veretek (56. kép 13–22, 26–29)

A temető 14 sírjából kerültek elő pajzs alakú övveretek. Közülük hat öv vereteit bronzból (200., 202., 492., 540., 711., 726.), hármat ezüstből (118., 930., 950.) és egyet bronz és aranylemezből együtt (335.) préselték. A 202. sír vereteinek felülete ónozott, a 930. sírban két, eltérő méretű és díszítésű veretek voltak. Kisméretűek, a magasságuk 1,4–2,7 cm, míg a szélességük 1,4–2,3 cm. Felszerelésük általában

⁵¹⁸ TOMKA 2008, 102.

⁵¹⁹ Deszk H 18. sír (BALOGH 2004, 265, 10. kép 3–6), Kiszombor 2. sír (CSALLÁNY 1939a, 126, Taf. IV. 22–23, 26–27). Értelemszerűen nem soroljuk ide a hasonló formájú veretekkel rendelkező női temetkezéseket – Tiszavasvári-Kashalom-dűlő (LŐRINCZY-RÁCZ 2014, 151, 161, VI. t. 15–16) –, sem pedig az öntött veretekkel – Deszk L 13. sír (BALOGH 2004, 243, 13. kép 4) – rendelkező sírokat.

⁵²⁰ RÁCZ 2014, Taf. 10:15–16, Taf. 15:7.

⁵²¹ A gyöngysorkeretes veretnek csak a hajdúdorogi lószerszámveretek (KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 8. ábra 7a–c) között találunk párhuzamot.

⁵²² Hasonló, kisméretű díszszegecs került elő a hajdúdorogi tegezveretek között is (KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 6. ábra 3).

⁵²³ BÓNA-NAGY 2002, 54, Taf. 15:2.

⁵²⁴ GÁLL 2017, 232, Pl. 6:2–17.

⁵²⁵ Szegvár-Szőlőkalja 101. sír (BENDE 2006, 133. kép 5–6).

⁵²⁶ BALOGH 2004, 265, 10. kép 7–8.

⁵²⁷ KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 5. ábra 12–13.

⁵²⁸ BÓNA 1979, 8, 2. kép 5.

⁵²⁹ RÁCZ 2014, Taf. 19:4, Taf. 46:7.

ácskapocs alakú bronzdrót segítségével történt, melyet néhány esetben bronz lemezszalag zár le a két végén. A legkisebb veretek egy infans I. gyermek övén voltak.

A szegvári pajzs alakú övveretek különböznek egymástól, nem került elő a temető sírjaiból két azonos veretkészlet. A sima felületű, díszítetlen veret (930.) mellett két sírból (200., 950.) került elő sima felületű, a veret felső szélét két préselt vízszintes vonallal záró típus. Ezek anyaga és mérete különböző, a kivitelük is eltérő minőségű.⁵³⁰ A 202. sír veretein a két felső vízszintes vonal alatt két, külső ívükkel egymás felé néző félhold alakú préselt vonal található. Ehhez a motívumhoz távoli párhuzam a Tarnaméra-Urak-dűlő 2. sír veretén⁵³¹ látható. A félhold motívumnak talán egy továbbgondolt változata látható az 540. sír övveretein. Szintén egyedülálló a 118. sír vereteinek préselt díszítése: két átlóval felosztott mező, melyek belső sarkaiban egy-egy préselt pont van. A veret két, ellentétes peremén három-három préselt vonal látható.

A további öt veret közös tulajdonsága, hogy felületükön egy, a veret formájával megegyező pajzs alakú mező van. A 726. sír veretein a középső mélyített, pajzs formát préseléssel alakították ki.⁵³² A 335. sír vereteinek belsejét egy fordított V alakú préselt minta díszíti. A 930. sír vereteinek pajzs alakú közepét préselt gyöngysor keretezi – melynek a közepén egy X alakú préselt dísz van –, hasonlóan a 118. sír vereteihez. A 711. sír darabjainak belső pajzs alakú mezejét gyöngysor imitáció keretezi, közepükön két bordaszerű formával. Mintha rontott példány lenne. És végezetül a 492. sír préselt vereteinek pereme körben rovátkolt, pajzs alakú belső mezejét gyöngysor imitáció veszi körbe és közepén stilizált fa látható.

Annak ellenére, hogy az általunk vizsgált területről szép számban ismerünk pajzs alakú veretet,⁵³³ a fentiekben bemutatott szegvári darabokhoz nem találunk párhuzamot a vizsgált területről. Ezzel ellentétben a Fönlak és a Tarnaméra típusú veretekhez, ha kis számban is, ismerünk analógiákat.

A 110. sírban a férfi combcsontja környékén három Fönlak típusú veret látott napvilágot. A kutatásban régóta ismert típus a Kárpát-medencei bizánci jellegű veretek közül az egyik legáltalánosabb. A jobb minőségű példányok ezüstből készültek, és a típus védjegyének számító három félgömbös bemélyítés mellett a szélein pont-vessző motívumokkal díszítettek.⁵³⁴ Ezzel szemben az egyszerűbb darabokat bronzlemezből préselték.⁵³⁵

A Tizsántúlról ez a verettípus hét lelőhelyről ismert. Ezüstből préselt példányai az Aradka (Aradac, RO) 85.,⁵³⁶ a Deszk Sz 8.,⁵³⁷ és Németszentpéter/Sânpetru German (RO) valamint Szarvas-Grexa-tégla-gyár 200. sírból,⁵³⁸ a szegvári bronzveretek mellett a Deszk M 4. sírből⁵³⁹ és a Ferencszállás 6.⁵⁴⁰ sírből ismertek. A fönlaki (Felnac, RO) ötvös hiányos készletében két préselőmag is megmaradt.⁵⁴¹ A lelőhelyek többsége a Maros völgyéből ismert. Az aradkai és a szegvári a Tisza mentén, míg a többi lelőhely a főbb folyótól kissé távolabb került elő.

⁵³⁰ A 200. sír veretéhez a kunszentmártoni egyik préselőmag (RÁCZ 2014, Taf. 45:7) közeli párhuzam, de ennek alsó vége félköríves, míg a szegvári vereté csúcsos.

⁵³¹ SZABÓ 1965, 37, V. tábla 1.

⁵³² A veret párhuzama egy másik kunszentmártoni préselőmag (RÁCZ 2014, Taf. 46:1).

⁵³³ Pl. Aradac-Mecka 84. sír (GARAM 2001, Taf. 98:1), Deszk H 18. sír (GARAM 2001, Taf. 114:2), Deszk M 2 sír (GARAM 2001, Taf. 92:5), Kunágota (GARAM 2001, Taf. 87).

⁵³⁴ A bizánci eredetre a pont-vesszős díszítés mellett egy caričingradi (RÁCZ 2014, 40) és egy Münchenben őrzött, állítólag Viminaciumból származó öntőminta (DIE WELT VON BYZANZ 2004, 283, Kat. 470), valamint Suuk Su 157. sírban talált veret (RÁCZ 2014, 40) utal.

⁵³⁵ GARAM 2001, 115.

⁵³⁶ GARAM 2001, 332, Taf. 81:3.

⁵³⁷ GARAM 2001, 333, Taf. 82:3.

⁵³⁸ JUHÁSZ 2004, 139, Taf. XXV:200:1,2.

⁵³⁹ GARAM 2001, 334, Taf. 83:2.

⁵⁴⁰ MFM 53.58.11. ltsz.

⁵⁴¹ GARAM 2001, 335, Taf. 84.

Garam Éva szerint a hazai Fönlak típusú veretekkel díszített övgarnitúrák alapvetően két csoportba sorolhatók: míg a Dunántúlra a jobb minőségű ezüstveretekből álló teljes övgarnitúrák, addig a Tisza és a Maros völgyére a rossz kivitelű bronzveretekből álló hiányos övszerelékek a jellemzőek.⁵⁴² Ez a megállapítás a tiszántúli övek ismeretében több ponton korrekcióra szorul. Az általunk vizsgált hét sír közül négyben ezüst, háromban bronzveretek voltak.

Az oromdúlói temető három – 90., 97., 542. – sírjából ismertek Tarnaméra típusú veretek. Garam Éva ezt a típust a bizánci előzményekre visszavezethetők közé sorolta a nagyszíjvégeken található kör és csepp alakú minta, a Törökkanizsa típusú vereteken megfigyelhető monogramnak és hal ábrázolásnak a sematizált változata alapján. Ezen kívül a veretek és a szíjvégek ívelt oldala és a peremen körbefutó pont-vesszős díszítés a mediterrán előképekre utal.⁵⁴³ A szegvári veretek felfüggesztése vékony ácskapcsok segítségével történt.

A Tarnaméra típusú veretek között Garam Éva elkülönített egy olyan csoportot, amelynek tagjainál a bemélyített belső, csepp alakú mintát sűrűn tagolt vonal veszi körbe. Ezek a darabok főleg az Észak-Alföldről – Tiszafüred–Majoros 776. és Jánoshida 26. sírjából –, illetve Kölked–Feketekapu A 355. sírjából ismertek.⁵⁴⁴ A szegvári veretek közül három – a 90., 542. és 860. – sír veretein is megfigyelhetőek ezek a jellemzők.

A Tarnaméra típusú övveretek a Tiszántúlon rendkívül ritkák.⁵⁴⁵ Mezőkovácsháza–Új Alkotmány Tsz 5. – bolygatott – sírjában vékony bronzlemezből préselt veretek voltak. A rossz megtartású darabok közül csak három pajzs alakú veret és egy szíjvég maradt meg.⁵⁴⁶

Kettőspajzs alakú veretek (56. kép 23–25)

Szegváron a 90. sír Tarnaméra típusú veretén kívül csak három veretes övön volt kettőspajzs alakú bronzveret. A 492. sírban a kettőspajzs alakú préselt veretek felső részén a pajzs alakú veret díszítésével megegyező motívum látható, míg az alsó tagján, amelyet a felsőtől egy gyöngysor imitáció választ el, ugyanennek a motívumnak egyszerűsített változata látható. Felszerelésüket ólombetébe, hosszában ágyazott két, egy tengelyen, középen elhelyezett bronz ácskapocs tette lehetővé.

Az 540. sír kettőspajzs alakú préselt vereteinek felső, nagyobbik pajzs alakú felületét díszítő minta – OC – megegyezik a pajzs alakú vereten láthatóval, de itt alul és felül is vízszintes pont-vonal-pont sorminta fogja közre. Alsó, pajzs alakú részen a pajzs alakú veret mintájával megegyező préselt dísz van. Felszerelésüket ácskapocs alakú bronzdróttal és azt lezáró vaspánttal oldották meg.

A 743. sírban fekvő infans II. gyermek mellett csak egy kettőspajzs alakú préselt veret került elő. Felső, nagyobbik pajzs alakú felületét két, egymásnak háttal fordított OC motívum díszíti, felette egy préselt pont, alatta vízszintes bordák. Az alsó tagjának csak töredékes pereme maradt meg.

⁵⁴² GARAM 2001, 119.

⁵⁴³ GARAM 2001, 141.

⁵⁴⁴ GARAM 2001, 357, Taf. 106.

⁵⁴⁵ Garam Éva a Székkutas-Kápolnadúló – nála hibásan Hódmezővásárhely-Székkutas – 8., és a Kiszombor E 30. sír vereteit a Pápa típusba sorolta, amelyre a Tarnaméra típus egyik variánsaként tekintett (GARAM 2001, 358, Taf. 107:2,5). Ezek a pajzs és kettőspajzs alakú veretek azonban sem formájukban, sem díszítésükben nem hasonlítanak a fent leírt övdíszekhez, ezért a Tarnaméra típusú veretekhez tartozásukat nem látjuk indokoltnak. Garam Éva a háromszögletű poncok alapján szintén ide sorolta a Fönlakról származó egyik préselőtövet. Hasonló ornamentika a Vértes-hegységéből származó szórvány szíjvégen figyelhető meg, amely azonban csak az ívelt hosszoldala miatt hasonlít a Tarnaméra típusú darabokra (GARAM 2001, 144).

⁵⁴⁶ JUHÁSZ 1973, 104, 105, III. tábla 1–7.

T alakú veretek (56. kép 30–34)

Az oromdűlői temetőben hat férfi övét díszítették T alakú veretek. Két sírban bronz- (202., 539.) – az előbbiben ónozott felületű –, a többiben ezüstlemezből préselt (194., 626., 755., 930.) rossz megtartású, töredékes darabok voltak. A felső részük pajzs alakú, közülük kettő csúcsos végű (626., 755.), a másik három ívelt (194., 202., 930.). Az 539. sír veretei a bontás pillanatában elporladtak, így csak formájukat lehetett megfigyelni. Három veret esetében a pajzs alsó, vízszintes széle peremes kiképzésű, míg a 930. sír vereténél ezt három vízszintes préselt vonal jelzi. A 626. sír darabjainak pajzs alakú részét három préselt pont díszíti. A T vízszintes szára közepén bordákkal tagolt. Felerősítésük bronzszegeccsekkel, illetve ácskapocs alakú bronz felszerelő füllel és egy-egy esetben vas szorítólemezzel történt. A mérhető darabok magassága 2,7–4,3 cm, a pajzs szélessége 1,3–2,5 cm.

A vizsgált területről egyetlen hasonló veret említhető, amely ismeretlen lelőhelyű (Szeged vidéke),⁵⁴⁷ így az is kérdéses, hogy tiszántúli, vagy Duna–Tisza közti területen került elő. Valószínűleg a verettípus ritkaságának tudható be, hogy T alakú préselőmag sem a főnlaki, sem a kunszentmártoni ötvös készletéből nem ismert.

Üvegbetétes veretek (56. kép 11–12)

A temető három sírjából kerültek elő igen rosszmegtartású üvegbetétes ezüstveretek. A 194. sír összetett vereteinek felső tagja sima préselt kerek veret, melynek közepét nyomott gömb alakú türkizkék üveg díszít. Ehhez alulról egy pajzs alakú tag kapcsolódik, mely szintén sima szélű préselt ezüstlemez. Töredékességük miatt a kör és a pajzs alakú rész díszítéséről nincs információnk. Felszerelése ónbetétbe ágyazott három szegeccsel és egy bronzpánttal történt.

A 335. sírból ugyancsak összetett veretek kerültek elő, melyek két, eltérő méretű kerek tagból állnak. A felső, nagyobbik tag ezüstlemezből préselt, félköríves keresztmetszetű gyűrű, melynek betétje egy négyszögletes, arany és bronzlemezből együtt préselt lemezke, melynek közepén félgömb alakú kék üvegbetét ül, egy préselt gyöngysorral övezve. Felszerelését ónbetétbe ágyazott két bronzszegecs tette lehetővé. Az alsó, négyszögletes lemez közepe egy bronz és aranylemezből együtt préselt félgömb, amelyet ezüstlemezből préselt, félköríves keresztmetszetű gyűrű vesz körbe. Felszerelése egy bronzszegeccsel történt.⁵⁴⁸

A 930. sírből egy igen töredékes állapotú, rosszmegtartású, összetett övveret került elő. Közepét négyszögletes, arany és bronzlemezből együtt préselt lemez alkotja, amelynek közepén félgömb alakú, préselt gyöngysorral és azt körülölelő préselt ezüstgyűrűvel keretelt sötétkék üveg ül. A gyűrűhöz fentről egy félhold alakú, alulról egy pajzs alakú veretrész kapcsolódik.

A 335. és a 930. sír vereteinél a bronz és aranylemezből együtt préselt alaplemezt préselt ezüstfoglatba helyezték és ebbe a leggyakrabban használt kék üvegbetétet ültettek. A korszakban szokatlan a veretek hossza: 4,3–4,8 cm.

Álcsatos veretek (56. kép 37–38)

Az oromdűlői temető két sírjából kerültek elő igen rossz megtartású, töredékes, préselt ezüst álcsatos veretek. A senium férfi (897.) övét díszítő veretek pajzs alakú felső tagjának szélessége alig kisebb, mint magassága. Felső vége enyhén csúcsos, alsó, egyenes oldalát préselt kettős bordasor díszíti. A veretek alsó – csatfejet utánzó – részének két széle íves, felületén egy-egy pontdísz van. A kitöltő masszában az alsó tag alatt vízszintesen, a pajzs alakú mögött függőlegesen feküdt az ácskapocs alakú felszerelő

⁵⁴⁷ BALOGH 2004, 269, 19. kép 15.

⁵⁴⁸ Kérdés, hogy a veret felső tagjának kialakítása milyen kapcsolatban volt a Tiszántúlról ismert ovális köbetétes ezüstveretekkel (pl. Nyíregyháza-Városi kertgazdaság 3. sír (GARAM 1992, Taf. 10), Deszk H 18. sír (BALOGH 2004, 9. kép 4–5).

bronzdrót és a leszorító bronzpánt. A 960. sírban egy matusus férfi veretei hasonlóak az előbbieken bemutatott veretekhez annyi különbséggel, hogy ezeknél a két préselt pontdíz között a csatpecket egy préselt borda jelzi.

A két ezüstgarnitúra egyedülállónak mondható a tiszántúli kora avar övveretek között, mivel a Szeged környéki veretek esetében kérdéses, hogy a Tisza melyik oldalán kerültek elő.⁵⁴⁹

Az oromdűlői igen rossz megtartású darabok tipológiai besorolása csak fenntartásokkal végezhető el. A pajzs alakú veretek arányai, enyhén csúcsos végük és a vízszintes préselt bordák alapján Samu Levente és Falko Daim tipológiai rendszerében leginkább az V. típus d és f csoportjának vereteihez⁵⁵⁰ állnak legközelebb.

A szegvári darabokon kívül a területről a tépei arany álcstatot⁵⁵¹ említhetjük, a Makó-mikócsai temető több sírjának préselt álcstatjait,⁵⁵² valamint egy szörvány préselt darabot Kemecséről.⁵⁵³

Vas övveretek (56. kép 35–36, 39)

Különböző formájú vas övveretek csak a temető 100. sírjából kerültek elő. Három típus különíthető el. Az első típusba egy téglalap alakú, lekerekített sarkú veret tartozik plasztikus díszítéssel, a másodikba egy tagolt oldalú, ívelt végű példány. Három darab téglalap alakú volt, az egyik végük csúcsos.⁵⁵⁴ Hosszuk 3,3–4,1 cm.

A típusok pontos analógiái nem ismertek a vizsgált terület kora avar kori övveretei között. A szegvári síron kívül vas kis- és nagyszíjvégek kerültek elő a Deszk G 49. és az Öcsöd-MRT 96a 8. sírból.⁵⁵⁵

Kisszíjvég alakú veretek

A szakirodalom kisszíjvégnak nevezi azokat a vereteket is, melyek változó számban a mellékszíjak végét díszítették, de felszerelésük megegyezik az övveretekével és eltér a kisszíjvégeknél alkalmazott technikától. Mi az eltérő felszerelési mód alapján ezeket külön tárgyaljuk. Ez az eljárás nem teljesen új, hiszen pl. már Csallány Dezső is megkülönböztette a kitöltő masszába ágyazott ácskapocs vagy szegecs felerősítésű vereteket, amelyeket szíjvég alakú ezüstdísznek nevezett, és amelyeket legutóbb Tomka Péter „ál-szíjvégnak” hívott.⁵⁵⁶

Két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú préselt veretek (57. kép 1–14)

A szíjvég alakú díszítmények a kerek példányok után a temető legnagyobb számú verettípusa. Az ezüsből és bronzból préselt darabok igen rossz megtartásúak, töredékesek. Jellemzőjük, hogy a veretek két oldala a felső harmadában ívelt, majd a kisméretű csúcs után az alatta lévő veretrész oldala is íves kialakítású, csúcsos végű. A 121. és a 626. sír darabja abból a szempontból kivételes, hogy itt két-két dudor tagolja a veretek oldalait. Többségük felső széle egyenes, amelyet gyakran 2-3 párhuzamos, préselt borda kísér,

⁵⁴⁹ BALOGH 2004, 269, 295, 19. kép 4.

⁵⁵⁰ SAMU–DAIM 2018, Abb. 14.

⁵⁵¹ GARAM 1993, 106, Taf. 92:1.

⁵⁵² GULYÁS ET AL. 2018, 1339.

⁵⁵³ HEINRICH–TAMÁSKA–VOSS 2018, 128. Az öntött arany álcstatot egy leletbejelentő mutatta meg 2019-ben a nyíregyházi Jósza András Múzeum munkatársainak, akik azt lefotózták. A tulajdonos annyit mondott el, hogy a település egyik telkén, kertásáskor találták évekkorábban. További információk közzétételéhez nem járult hozzá, a tárgytól nem volt hajlandó megválni, rajzolásra sem engedte át. Istvánovits Eszter szíves szóbeli közlése, melyet itt is megköszönünk.

⁵⁵⁴ LŐRINCZY 2020, 66. kép 3–4, 6–8. A veretek röntgenzése elmaradt, így nem zárható ki annak lehetősége, hogy esetleg tausirozottak lennének, de a restaurálás során a garnitúra egyik darabján sem vettek észre erre utaló nyomokat.

⁵⁵⁵ BALOGH 2016, 219; MADARAS 2004, 7. kép.

⁵⁵⁶ CSALLÁNY 1939a, 129; TOMKA 2005, 170.

de néhány veret esetében felmerül a kettős ívelésű (halfarkas) végződés (200., 335., 252., 528., 960.). A veretek többségét bronzlemezről préselték (200., 528., 540.), több darab felületét ónozással díszítették (121., 202., 252., 306.). Közel hasonló esetszámban kerültek elő ezüstből préselt példányaik (194., 335., 626., 755., 960.).

Kettő kivételével (200., 960) ezeket a vereteket legtöbbször a felső harmadában, a vállszerűen kiszélesedő csúcsok vonalában két ponttal díszítették. Két esetben a veret közepén egy függőleges, préseléssel kialakított, jelzésszerű gerinc (194., 200.) található. Három sír vereteinél egymástól eltérő, stilizált arcbrázolás figyelhető meg (252., 540., 755.).

Hosszuk 4,1–4,5 cm, melyből csak a 626. sír veretének 5,8 cm-es hossza tér el. Felszerelési módjuk változatos. Néhány veret hátoldalán masszába ágyazott bronzszegecsek vagy ácskapocs alakú bronzdrót található. Ez utóbbiak között akadnak olyanok, melyeknek két végét négyzet alakú lemez vagy téglalap alakú bronzpánt zárja. A 200. sír vaspántját konzerválódott textil fedi. A verettípusnak nincs a tiszántúli kora avar kori veretek között párhuzama.

Gyöngysordíszes és rácsmintás préselt veretek (57. kép 23)

A 624. sírban öt préselt, kisszíjvég alakú, ónozott felületű bronzveret volt. A hátoldalukon lévő kitöltő masszába ágyazott ácskapocs alakú bronzszegecsekkel szerelték fel. A veretek szélén domború perem, belső oldalán gyöngysordísz, közepén rácsmintás díszítés található. A veretek rossz megtartásúak, töredékesek. A Tiszántúlról több olyan szíjvég és szíjvég alakú veret ismert, amelyen a központi mintát és a peremet körbefutó gyöngysor választja el. Ez az elrendezés több bizánci jellegű övtípuson visszaköszön. Egyértelműen ilyen eset a kunágotai pont-vessző ornamentikával díszített arany szíjvég.⁵⁵⁷ Hasonló megoldás figyelhető meg egy kunszentmártoni préselőtövön, ahol a központi elem egy rombuszokká egyszerűsödött fonatornamentika.⁵⁵⁸ Hasonló elrendezésűek az Ártánd-Platthy birtokon előkerült lószerszámdíszek. Ezek a szíjvég alakú vereteken a központi rész a többihez képest keskenyebb, a pontos minta a rossz minőségű rajzok alapján nem határozható meg.⁵⁵⁹ A szegvári veretekhez a legjobb párhuzam Hajdúdorog-Városcsok utca 4. sírjából került elő, ahol a veret központi részén – a szegvári példányokhoz hasonlóan – rácsmintás díszítés figyelhető meg.⁵⁶⁰

Geometrikus díszű préselt veretek (57. kép 21–22)

Két sírből kerültek elő geometrikus díszű veretek. A 726. sír préselt, peremes, párhuzamos oldalú töredékes ezüstveretének felső vége egyenes, az alsó félköríves. A szélén körbe préselt golyósor van, a középső mezőt változó állású préselt háromszög motívum tölti ki. Felszerelését a hátoldalát kitöltő masszába ágyazott, két, L alakú bronzdróttal és záró bronzlemezzel oldották meg.

A 930. sír préselt, kisszíjvég alakú ezüstveret mélyített belső mezejét préselt gyöngysor keretezi. Az ezen belüli vonalkeret közepén élükön álló préselt rombuszok vannak. Felszerelését a kitöltő masszába ágyazott két bronzszegecs – végükön kis záró lemezekkel – tette lehetővé. A függőleges rombusz sor megtalálható az egyik kunszentmártoni kisszíjvég alakú préselőmagon, valamint a gerlai 1. sír lószerszámdíszei között az egyik szíjvég alakú bronzvereten.⁵⁶¹

⁵⁵⁷ GARAM 2001, 338, Taf. 87.

⁵⁵⁸ GARAM 2001, 364, Taf. 113:3. Az eredeti mintához lásd a vértessacsai 7. sír szíjvégét (GARAM 2001, 364, Taf. 113:2).

⁵⁵⁹ CSÉPLŐ 1896, 415:12., 17., 19. kép.

⁵⁶⁰ KRÁLOVÁNSZKY 1992, 138, 10. ábra 5.

⁵⁶¹ RÁCZ 2014, 173, Taf. 45:6; MRT 10, 433, 104. t. 35.

Egyedi kialakítású préselt veretek (57. kép 16–19, 29)

A temető hat temetkezéséből kerültek elő olyan egyedi típusú veretek, melyeknek sem a temető többi sírjából, sem a Tiszántúlról eddig nem ismerünk párhuzamát.

Az 58. sírból ismertté vált kéttagú ezüstveret felső, pajzs alakú tagjának a felső vége nem az általános, csúcsos kialakítású, hanem kör alakú, alsó, négyzetes részének alsó vége enyhén csúcsos. Ez utóbbi rész három egyenes oldalát préselt vonallal hangsúlyozták. Felszerelésük a kitöltő masszába ágyazott egy-egy bronzszegeccsel történt. A 306. sír ónozott felületű töredékes bronzveretének mindkét vége félköríves, melyeket két oldalról homorú rész kapcsol össze. A veret két végét préselt félgömbök díszítik.⁵⁶² Felszerelését ácskapocs alakú bronzdróttal oldották meg. Az 540. sír egyenes oldalú préselt bronzveretének felső végén függőleges rovátkolás, ez alatt préselt kettős vonal figyelhető meg. A veret közepén sematikus arcábrázolás (szemöldökök, szemek és orr) látható. Felszerelését a hátlapját kitöltő masszába ültetett ácskapocs alakú bronzdrót tette lehetővé. Ugyancsak párhuzam nélküli a 723. sír préselt bronzverete. Előlapjának szélét granulációsort utánzó U alakú minta díszíti. Arányai eltérnek mind az övveretekről, mind a szíjvégektől. Felszerelését a kitöltő masszába ágyazott ácskapocs alakú bronzdrót és leszorító vaspánt biztosította. Ugyancsak szokatlan arányú a 755. sír préselt, alul hegyesedő végű, szíjvég alakú, töredékes ezüstverete, melynek felső szélét három párhuzamos préselt bordasor zárja. És végezetül a 759. sír téglalap alakú ezüstveretének eredeti alakja – töredékessége miatt – nem rekonstruálható. Felületét egymás alatt két OC motívum díszíti. Ezek az 540. és a 743. sír veretein látható motívum egyszerűbb változata. A veret felszerelését ugyancsak a kitöltő masszába ágyazott ácskapocs alakú bronzdrót tette lehetővé.⁵⁶³

KISSÍJVÉGEK

A temető 56, veretes övet is tartalmazó sírja közül csupán 15-ből került elő olyan öv, amelyen a mellék-szíjak végén szíjvégek voltak.

Sima, díszítetlen felületű, kétlemezes, oldalléces szíjvég (58. kép 27–29)

Ehhez a típushoz sorolható szíjvég a 626., 650. sírből került elő, míg préselt, peremes szíjvég a 650., a 855., a 878. és a 900. sírből.⁵⁶⁴ Ezek között van két bronz (58., 855.) és négy ezüst (626., 650., 878., 900.) kissíjvég. A párhuzamos oldalú, lekerekített végű, egy szegeccsel felerősített szíjvégek felső szélét több esetben bordázott bronz, illetve ezüstpánt fogta körbe. A 900. sírből előkerült ezüst szíjvég bronz hátlapjának külső oldala ónozott felületű. Ezek a darabok eltérő méretűek: h.: 3,3–5,5 cm, sz.: 1,2–2,1 cm.

A préselt, peremes kissíjvégek között a 626. sír ezüst példányának felső szélén három préselt borda van, felületének közepén egy függőleges vonal, melynek két oldalát egymás alatt két OC motívum díszíti. Felszerelését egy szegecs tette lehetővé. A 650. sírből – amennyiben a töredékességük alapján jól határoztuk meg – egy préselt, peremes, ívelt végű ezüst kissíjvég ezüst hátlappal került elő, valamint egy kétlemezes szíjvég ezüst elő- és bronz hátlappal, valamint oldalléc töredékével. Felszerelésük egy-egy szegeccsel történt.

⁵⁶² A veret egyetlen, távoli párhuzama a Zamárdi-Réti földek 583. kirabolt sírjából előkerült két hasonló, töredékes veret (BÁRDOS–GARAM 2009, 86, Taf. 76, 583:6–7).

⁵⁶³ LŐRINCZY 2020, 28. kép 3, 147. kép 4, 209. kép 23, 302. kép 12, 327. kép 10, 334. kép 6.

⁵⁶⁴ A 855. sír kissíjvég típusát töredékessége miatt nem lehet egyértelműen eldönteni, de mivel az oldallécek töredékei nem kerültek elő, ezért nagyobb a valószínűsége, hogy a préselt típushoz tartozik.

Tarnaméra típusú kisszívégek (58. kép 20–23)

Az övkészlettel rendelkező 90., 97., 542. és a 860. sírból kerültek elő töredékes bronz kisszívégek. Bár azonos típusba tartoznak, de nem azonos préselőmagon készültek. Pajzs alakú bronz hátlapjuk belső oldalának szegélyén jól látható az előlap felerősítésének forrasznyoma. Felső, egyenes szélük közepén egy bronzszegecs található. A típuson belül elkülönítettek egy csoportot, amelyre jellemző, hogy a bemélyített belső, csepp alakú mintát sűrűn tagolt vonal veszi körbe.⁵⁶⁵ Ez a sajátosság az 90., 542. és a 860. sír szívégein is megfigyelhető. A típus kisszívégei a Tiszántúlon rendkívül ritkák, a szegváriakon kívül csupán a Mezőkövácsháza, Új Alkotmány Tsz. 5., bolygatott sírjából ismert rossz megtartású bronz szívéget említhetjük.⁵⁶⁶

Geometrikus díszítésű kisszívég (58. kép 14)

A 492. sír veretes övét díszítő bronz szívéget préselt gömbsor keretezi, belső mezejének közepét egy préselt, hosszanti borda osztja két részre, melyben préselt farkasfog minta⁵⁶⁷ látható. Hátlapja bronzlemez, felszerelését a felső perem közepénél egy bronzszegecs tette lehetővé.

Vas kisszívégek (58. kép 24–26, 31)

A temető két sírjából került elő veretes öv vas kisszívégekkel. A 100. sírban több, eltérő hosszúságú, félköríves végű, köpűs szívég feküdt. Egyik oldalukon kerek, lencseszerű dísz van, felszerelésüket vaszegeccsel oldották meg. Felületük nagy részét vasoxiddal konzerválódott bőr fedi. A 650. sír veretes övét két, szintén eltérő méretű, félköríves végű, köpűs vas szívég díszítette. Az egyik szívéget vasoxiddal konzerválódott sávolyos szövésre emlékeztető textilmaradvány, a másikat kétféle, egy finomabb és egy durvább szövésű textilmaradvány fedi. A vizsgált terület kora avar kori övgarnitúrái között a szegvári sírokon kívül vas kisszívégek különböző számban és méretben a Deszk G 49. és az Öcsöd-MRT 96a 8. sírból kerültek elő.⁵⁶⁸

Végezetül meg kell említenünk az 557. sír szívég alakú bronzlemezét, melynek egyik vége egyenes, a másik ívelt és a két végén lévő lyukat ellentett oldalról ütötték át. Egyik oldalát karcolt fenyőminták díszítik. Ugyan a bal medencelapát külső széle alatt feküdt, de ennek ellenére funkciója kérdéses.⁵⁶⁹

Szívégek (57. kép 24–28)

A mellékszíjakat díszítő kisszívégek és a funkciójukkal megegyező kisszívég alakú veretek mellett az övek végére nagyszívégeket szereltek. Ugyanakkor néhány temetkezésből olyan szívég került elő, melyek kisszívég méretű, de a nagyszívég funkcióját látták el. Ezek között van kétlemezes, oldalléces, valamint préselt lemezes példány egyaránt.

A temető 58. sírjából előkerült, két bronzlemezről álló szívég előlapja ezüstözött, alsó vége egyenes, de sarkait 45°-os szögben levágták. A többi példánytól eltérően rövid és széles darab. Az egyetlen kétlemezes, oldalléces, lekerekített végű ezüst szívég a 165. sírban került elő. Előlapján áttört díszítés található. Hátlapja sima bronzlemez, felerősítését szegecs tette lehetővé. Felső, egyenes szélét nem zárja le bordázott pánt. Hasonló szívéget a Kárpát-medencéből nem ismerünk. Ugyancsak két lemezből álló bronz kisszívég volt a 85. sírban, melynek végét bordázott pánt fogta össze, felszerelése egy szegeccsel történt. A szívég lemezei között és alatt konzerválódott bőrmaradvány volt.

⁵⁶⁵ GARAM 2001, 144, Taf. 106.

⁵⁶⁶ JUHÁSZ 1973, 104, 105, III. tábla 1–7.

⁵⁶⁷ NAGY 1998, 380, 16. kép.

⁵⁶⁸ BALOGH 2016, 219; MADARAS 2004, 7. kép.

⁵⁶⁹ LŐRINCZY 2020, 230. kép 4.

A 288. sír szíjvégének félköríves végű elő- és hátlapja, valamint az U alakú oldalléce egyaránt ezüst, felszerelése egy ezüstszegeccsel történt. Végül meg kell említenünk a 892. sír ezüst előlapú és bronz hátlapú töredékes szíjvégét.⁵⁷⁰

Csupán két préselt szíjvég került elő nagyszíjvég funkcióban. Egy tegezöv végén volt a 33. sír aranyozott felületű, bronz szíjvége. Az erősen kopott felületű peremes szíjvég előlapját közepén egy rombusz-sor, a két szélét egy-egy farkasfog minta díszíti. Hátlapja sima bronzlemez, felszerelése egy szegeccsel történt. A 945. sír préselt, peremes bronz szíjvégének tokos végét bordázott bronzszalag veszi körbe. Felszerelését a bronzszalag alatt egy szegecs tette lehetővé.

Meg kell jegyeznünk, hogy az egyes szíjvégek lemezei között konzerválódott bőrmaradvány (85.), illetve merevítő fabetét (288., 945.) került elő.

NAGYSZÍJVÉGEK (58. KÉP 1–19)

A temető 25 sírjából került elő olyan veretes öv, melynek végén nagyszíjvég volt, ez a veretekkel, szíjvégekkel felszerelt öveknek a 43%-a. A nagyszíjvégek többsége (18) kétlapú, párhuzamos oldalú, ívelt végű típus, melyet oldalléc merevített és bordázott pánt fogott össze. Két szíjvég alsó, íves vége irányában enyhén szélesedő. A hat, bronzlemezről készült (33., 68., 200., 540., 542., 726.) szíjvég közül egyedül a 33. sír darabjának előlapja és oldalléce aranyozott felületű, hátlapja ezüstözött, végét bordázott pánt nem fogta át. Az 542. sír darabjának előlapja ezüstözött, míg a 726. sír példányának a bordázott pántja ezüst.

A kétlapú szíjvégek többsége ezüst előlappal készült (194., 335., 545., 626., 700., 815., 855., 892., 897., 900., 950., „B” sír?), közülük a 626. sír darabja díszített. A hátlapok többsége bronzlemez, de a 626. sír példányának lemeze, oldalléce és a bordázott pántja ezüstözött felületű, míg a 815. és a 900. darabja ónozott, illetve a 700. sír szíjvégének hátlapja és merevítőléce is ezüst, bordázott pántja bronz. A szíjvégek többségénél a bordázott pánt bronz, de négy darab esetében (545., 815., 900., 950.) ezüstlemezről hajlították. Egyedi az 545. sír szíjvégének megoldása: az oldalléc nélküli két lemezt alul három átütött lyukon keresztül összefogták és a szíj végét felül kb. 1 cm hosszon a két lemez közé szorították. Tizenhárom szíjvéget az övön egy szegeccsel rögzítették, négy esetben (33., 68., 335., 626.) kettővel. A szíjvéget merevítő fabetét csak a 68. és 335. sír darabjából került elő.

Árnyalatnyi különbség fedezhető fel a bronz és az ezüst szíjvégek mérete között. Az előbbiek rövidebb és közepes méretűek (5,6–8 cm), míg az ezüst darabok közepesek vagy hosszabbak (6,3–10,6 cm). Szélességük kismértékben változó: 1,6–2,5 cm. Ettől a mérettől a 726. sír szíjvégének 3,6 cm-es szélessége tér el jelentősen.

A szíjvégek hosszának és szélességének egymáshoz viszonyított arányát figyelembe véve többségük hosszúsága közelíti szélességük háromszorosát. Ettől az aránytól jelentősen eltérnek a 335. és a 897. sír darabja, amelyeknek hosszúsága ötszöröse a szélességnek. Ezt az arányt követi a két vasszíjvég és a 815. sír példánya. Két, az átlagtól eltérő arányú szíjvég (726., 900.) hossza rövidebb, szélességük nagyobb a többinél.

Szegváron csak három öv végére került préselt, peremes nagyszíjvég. Egyet bronzlemezről préseltek és ezüstözött felülete díszített (760.), kettőt ezüstlemezről (90., 960.), melyek közül az első Tarnaméra típusú. Mindhárom darab hátlapját bronzlemezről alakították ki. Itt kell megemlítenünk, hogy kizárólag a 755. sír veretes övének végét díszítette szíjvég alakú veret.

A temető négy sírjából kerültek elő Tarnaméra típusú övgarnitúra veretei, de csak a 90. sír készletéhez tartozik nagyszíjvég. Ezen a darabon a középső kör és két csepp alakot sűrűn tagolt vonal veszi körbe, amely jellegzetesség alapján Garam Éva a típuson belül egy csoportot különített el, ahogy arra már fel-

⁵⁷⁰ LŐRINCZY 2020, 392. kép 4.

jebb utaltunk.⁵⁷¹ A 90. sír szíjvégének a területen egyetlen párhuzama ismert Csanádpalota-Országhatár 241. házából.⁵⁷²

A nagyszíjvégek között két, vasból kovácsolt tokos példány került elő a szegvári veretes övvel jellemezhető sírokból. Méreteik szinte megegyeznek egymással, hosszuk 10 cm (100.), illetve 9,5 cm (85.), szélességük 2,5–2,7 cm. A szegvári sírokon kívül a Deszk G 49. és az Öcsöd-MRT 96a 8. sírból ismert vas övgarnitúra,⁵⁷³ de egyik sír sem tartalmazott nagyszíjvéget.

Nemcsak a szegvári temetőben, de a tiszántúli kora avar kori szíjvégek között is egyedi darabnak számít a 878. sír rövid, négyzet alakú ezüst szíjvége, melynek felülete – a rajta látható igen kopott foltok alapján – aranyozott volt.

A szegvári nagyszíjvégek döntően egyszerű, díszítés nélküli darabok. Az egyes szíjvégek felületének aranyozásán és ezüstözésén, illetve ónozásán kívül a Tarnaméra típusú szíjvég mellett csak a 626. és a 760. sír példányain látható díszítés. A 626. sír szíjvégének értékelését már elvégezték.⁵⁷⁴ A 760. sírből származó szíjvég előlapjának felső két sarkán egy-egy derékszögű, az alsó, íves végén félköríves, keresztben rovátkolt sáv található. A lemez közepén felül két rövid rovátkolt sávból egy V alak, alatta egy fordított csepp forma látható. Alulra egy V formát tervezhettek, de helyette két rövid, szabálytalan helyzetű sávot készítettek. A felület ezüstözése csak a bemélyedő díszeknél és nyomokban a peremek oldalán maradt meg. Ennek a kompozíciónak nincs párhuzama, de egyes részletei igen gyakoriak a kora avar kori vereteken, előfordul préselőmagon is. Így például a csepp alak (ebben az esetben fordított helyzetű) a Tarnaméra típusú veretek egyik fő motívuma. A szíjvég peremét szegélyező és V alakban kialakított pálcátágok megtalálhatóak az adonyi és a kunszentmártoni préselőmagokon.⁵⁷⁵ A szétesett kompozíció alapján egy gyenge utánzatról van szó esetünkben, amely több, eltérő típusú veret egy-egy részletét másolja.

VERETES ÖVEK

A temető 48 sírjából került elő veretes öv vagy hiányos garnitúra és 7 olyan bolygatatlan temetkezés volt, ahol a veretes övnek csak egyes részei (veret, szíjvég stb.) kerültek elő. Legnagyobb számban az egyszerű, kerek veretekkel díszített övek vannak, ezt követik esetszámban a pajzs alakú veretes övek, majd a Tarnaméra, és az egyedi típusú veretes övek előfordulása.

Préselt, peremes, kerek veretes övek (59. kép 1, 3–5; 60. kép 1–2)

A temető veretes övei között legnagyobb számban, 15 sírban voltak bronzból és ezüsből préselt veretekkel felszerelt övek.

Az 58. sírban fekvő maturus férfi övét hátul hét ezüstveret díszítette, feltehetően kettő-kettő egymás alatt. Az öv közepén egy préselt, kéttagú ezüstveret volt, amely előlappal lefelé – az első ágyéksigolya alól került elő. 3 cm-es hosszúsága alapján az öv hátsó része legalább ilyen széles lehetett. Az öv egyik végét két lapból álló, ezüstözött előlapú bronz szíjvég zárta, a másikat egy trapéz alakú, rögzítőpántos vascsat. A csathoz az övet két, kettéhajtott vaspánttal fogták hozzá és szegecsekkel rögzítették. Hasonló szereléssel ellátott csat a temető 90., 137. (függesztőszíj csatja) és a 900. sírjából került elő. Ugyanakkor a Tiszántúl kora avar kori leletei között nem ismerünk hasonló kialakítású darabot. Az 58. sírban talált példány hosszú pántjaival különbözik a többitől. A csat belső és a szíjvég külső, egyaránt 1,6 cm-es szélessége alapján a szíj végét elkeskenyítették.

⁵⁷¹ GARAM 2001, 141.

⁵⁷² PÓPITY 2015, 103, 3. kép 2.

⁵⁷³ BALOGH 2016, 219; MADARAS 2004, 7. kép.

⁵⁷⁴ GULYÁS–SAMU 2022.

⁵⁷⁵ PL. RÁCZ 2014, Taf. 2:3, Taf. 44:3.

A 76. sírban fekvő senium férfi övén kisszámú ezüstveret volt: három a bal mellkason (talán másodlagos helyen) került elő, míg kettő a jobb medencelapáton. Az öv zárását egy téglalap alakú vascsattal oldották meg, a másik végén nem volt maradandó anyagból készült szíjvég.

A 194. sírban fekvő infans II. gyermek övét hátul 14 ezüstveret díszítette. Ezek a jobb és a bal medencelapát alól, illetve a második csigolya bal oldala mellől kerültek elő. A kerek veretek mellett három, kék üvegbetétes, kéttagú ezüstveret is volt az öv jobb felén, ahol egy mellékszíjra, egymás alá két T alakú ezüstveretet szereltek fel. Bármennyire is lehetetlennek látszik, de az öv bal oldalán öt mellékszíj lógott, végükön szíjvég alakú ezüstverettel. Így kellett lennie annak ellenére, hogy a gyermek bal oldalát egy állatjárat hosszában megbolygatta és elmozdított több veretet is, de mind a bal oldalon maradt. Ennek a felemás díszítésű övnek a végén egy ezüst előlapú nagyszíjvég volt, amely szokatlan módon a jobb combcsont külső oldalával párhuzamosan feküdt. Az övet egy négyzetes vascsat zárta, amely a bal szeméremcsont éle előtt feküdt, pecekkel a bal combcsont irányában.

A 202. sírban fekvő adultus férfi övét 27 ónozott felületű bronzveret díszítette. Bár a veretek egy része elmozdult – a jobb bordák nagy részét állatjárat bolygatta meg –, a 3. csigolya bal oldala mellett, azzal egyvonalban a bal rádiusz belső oldalánál és magán a rádiuszon, illetve a bal medencelapát felső peremén és a bal szeméremcsont belső oldalánál három-három veret került elő háromszög alakzatban. Ez feljogosít bennünket arra, hogy az öv hátulján kilenc veretcsokorban 3-3 veretet tételezzünk fel. Mivel az in situ veretek előlappal felfelé kerültek elő, ezért csak arra lehet gondolni, hogy az övet – annak funkció szerinti helyén – az elhunyra fektették. Az öv négy mellékszíjának végén ónozott felületű, szíjvég alakú bronzveret volt. Az erősen töredékes darabok közül kettő az állatjárat által megbolygatott mellkas jobb oldaláról került elő, egy a szeméremcsontok elöl, egy pedig a koponyatető vonalában az északnyugati sírfal mellől. Ezzel szemben két ónozott felületű, T alakú bronzveret ugyan töredékes állapotban a bal oldalon, az alkarcsont belső oldala mellett feküdt, arra nagyjából merőlegesen, egyvonalban. Ezek eredetileg egy mellékszíjon voltak. Az öv egy téglalap csatkarikájú, öntött bronzcsattal záródott, amelynek a vaspecke a jobb alkar irányában feküdt. A pajzs alakú csattest hátulján eredetileg három szegecs szolgált annak felszerelésére, de kopás vagy törés miatt felerősítés céljából kilyukasztották. A csat és a szeméremcsontok előtt fekvő szíjvég alakú, bolygatatlannak látszó bronzveret sírbeli helyzete alapján az tűnik reálisnak, hogy ez a veret nem mellékszíjon volt, hanem az öv végén, a nagyszíjvég helyén. Ha a fenti értelmezés elfogadható, akkor egy becsatolt övet helyeztek az elhunyra.

A fenti övön kívül volt egy öv – funkciójának megfelelően – az elhunyt derekán. Ennek végét a jobb medencelapát pereme mellett, előlappal felfelé fekvő préselt, pajzs alakú bronzveret díszítette és az öv a bal medencelapát és a szeméremcsont élén fekvő öntött bronzcsattal záródott, melynek vaspecke a bal combcsont irányában feküdt. A csat szíjszorító bronzlemezeének hátlapján eredetileg három szegecs szolgált a felszerelésre, de kopás vagy törés miatt a felerősítés céljából először kilyukasztották, majd még egy ácskapocs alakú bronzfület is forrasztottak a hátlapra. A veret és a csat összetartozását az is valószínűsíti, hogy a karika belső átmérője és a veret külső szélessége megegyezik.

A 333. sírba temetett adultus férfi bordái, csigolyái, valamint medencelapátjai és keresztcsontja hiányzott, mert a padmaly fölé ásott 333a sír kiásása során megbolygatták. A sír betöltéséből előkerült 10 ezüstveret volt a téglalap alakú vascsattal záródó övön.

Az 539. sírban fekvő matusus férfi övének hátulján – az ép darabok, a verettöredékek, valamint a szegecs alapján – 28 bronzveret volt, melyek a jobb medencelapát felső szélénél fekvő három veret kivételével mind előlappal lefelé kerültek elő. A második csigolya bal széle alatt függőlegesen négy veret feküdt szorosan egymás mellett, a csigolya jobb széle alatt hasonló helyzetben három, míg ezektől jobbra négy veret. A kerek veretek a bal alkarcsonttól a jobb medence külső pereméig tartó sávban 2-3 cm távolságra kerültek elő, többnyire hármásával, de közelükben mindig volt még egy-egy veret. Így feltételezhetjük, hogy az övet eredetileg 4-4, hét függőlegesen elhelyezett veretsorral díszítették. Hátul, az övön közepén

egy mellékszíj függött, amelyen egymás alatt két T alakú veret volt, melyek a keresztcsont alatt, előlappal lefelé, ívelt végükkel a koponya irányában feküdtek. Az öv két oldalán lévő két-két mellékszíj végét egy-egy préselt, szíjvég alakú bronzveret zárta le. A bal alkarcsont alatt és a jobb medencelapáton fekvő darab in situ, előlappal felfelé feküdt, míg a bal és a jobb medencelapát felső pereme feletti veret eredeti helyzetéből elmozdulva, előlappal lefelé. A nagyszíjvég nélküli övet trapéz alakú vascsat zárta, amelyet a jobb medencelapát alsó peremén bontottunk ki, pecekkel az alkar irányában. A jobb medencelapát alól előkerült, agancsból faragott eszköz valószínűleg az öv mögé volt dugva.

A 755. fülkesírban nyugvó adultus férfi vázmaradványa nagyrészt felszívódott. A férfi bal oldalán, a felkar közepétől a lábszárcsont felső végéig egy kiterített öv veretei kerültek elő. Egy trapéz alakú vascsat feküdt töredékes állapotban a bal felkar belső oldala mellett. Ettől lefelé, az alkarcsontok és a combcsont vonalában 26 ezüstveret feküdt: a csattól 7 cm-re kettő, attól 10 cm-re újabb kettő, majd 6 cm-re megint két veret. Négy-négy veret került elő egy vonalban, egymástól 3-3-3 cm-re, majd 3 és 6 cm-re kettő-kettő, és 8 cm-re újabb négy veret. Az utolsó veretsortól 23 cm-re feküdt egy szíjvég alakú ezüstveret, íves végével a veretek felé, előlappal lefelé. Az öv hat mellékszíját préselt, szíjvég alakú ezüstveret díszítette. Ezek – bár kissé elmozdultak – de valószínűsíthető, hogy a csat közelében fekvő két-két verethez kapcsolódóan egy-egy mellékszíjon voltak, hasonlóan az öv másik végén, illetve a nagyszíjvég előtti négyes veretsorhoz csatlakozva. A két préselt T alakú ezüstveret a középső négyes veretsor vonalában feküdt az onnan lógó mellékszíjon.

A 759. padmalyos sírban fekvő matusus férfi övét ezüstveretek díszítették. Négy veret került elő a második és a harmadik csigolya bal oldala mellől és a bordák alól. Hat, feltételezhetően téglalap formájú, egymástól eltérő díszítésű töredékes ezüstveret feküdt előlappal lefelé a medence környékén: egy-egy a jobb kézcsontok mellett, a jobb medencelapát külső szélénél, illetve a bal oldalon az alkarcsont alsó vége és a szeméremcsont alatt, valamint másodlagos helyen a két térd között. De az sem zárható ki, hogy ez utóbbi szíjvég az öv végén volt, amelyet legnagyobb valószínűséggel az a négyzetes vascsat zárt, amelyik a bal combcsont belső oldalánál feküdt.

A 760. padmalyos sírban fekvő adultus férfi övét bronzveretek díszítették. Tizennyolc veret került elő a medencelapátok alatt és felett: 2-2 egymás mögött feküdt a jobb medencelapát külső szélén, a keresztcsont jobb szélén és a bal medencelapát külső szélén, valamennyi előlappal felfelé. Kettő a jobb medencelapát alatt került elő, 3-3 a keresztcsont jobb és bal széle alatt, 2 a bal medencelapát felső széle alatt és 2 a bal medencelapát és az alkarcsont között. Ezekkel a veretekkel egy vonalban 2 szíjvég alakú veret feküdt előlappal lefelé, egymás mellett a bal medencelapát alatt. Ezekon kívül 1-1, de más formájú szíjvég alakú veret került elő a jobb medencelapát mögött igen töredékes állapotban, előlappal felfelé, az alkarcsont és a csigolyasor között, illetve a bal medencelapát felső széle felett. Az öv végén egy préselt, ezüstözött felületű bronz szíjvég volt, amely előlappal lefelé a jobb alkarcsont és a medencelapát alatt feküdt, félköríves végével a keresztcsont irányában. Az övet egy téglalap alakú vascsat zárta, amelyet a bal medencelapáton bontottunk ki, pecekkel a bal karcsontok irányában.

A 874. fordított tájolású aknasírban fekvő matusus férfi övét is ezüstveretek díszítették. Egy-egy veret került elő a bal oldalon, a medencelapát felső széle mellett, előlappal felfelé, a medencelapát széle és az alkarcsont között, a jobb oldalon az alkar belső oldala mellett és az ágyékcsigolya jobb oldala mellett, mindhárom előlappal lefelé. Az előkerült L alakú szegecsek alapján ennél több veret lehetett az övön. A kerek veretek mellett az övet legalább egy kettőspajzs alakú veret is díszítette. Ezek töredékei a felszerelő bronzpánttal együtt a bal medencelapát és az ágyékcsigolya találkozásánál feküdtek, előlappal felfelé. A felsoroltakon kívül még 5, ismeretlen formájú – de a felszerelő drótok alapján hosszúkás – veret volt az övön, ezek töredékei a jobb oldalon az alkar felső vége alatt kerültek elő, előlappal felfelé, a medencelapát felső széle mellett, előlappal lefelé, az ágyékcsigolya jobb oldala alatt és mellett, a bal medencelapáton előlappal felfelé, valamint a bal szeméremcsont előtt. Az övet záró vascsat töredékes állapotban a jobb alsó bordák előtt feküdt.

A 892. padmalyos sírban fekvő maturus férfi jobb alkarcsontjai alatt, illetve belső oldaluknál három ezüstveret töredékei kerültek elő L alakú bronzszegecsekkel és egy ezüst szíjvég töredéke. Az övet egy trapéz alakú vascsat zárta, amely a keresztcsonton feküdt.

A 900. sírban fekvő adultus férfi bordái felszívódtak, az övét díszítő tizennyolc ezüstveret a 2-3. csigolya magasságában a két alkarcsont között feküdt, előlappal lefelé. A gerinctől balra, egymástól 2,5–3 cm-re három függőleges sorban 4-4 veret helyezkedett el kb. 5,5–6 cm hosszon. A gerinctől jobbra 8–8,5 cm-re került elő még 2-2 példány eredeti helyzetben, valamint 2 veret a bal medencelapát és a bordák alsó széle között. Az öv hat mellékszíjának végén préselt, ezüst szíjvégek voltak. Mindegyik előlappal lefelé feküdt a jobb oldalon, 1-1 az alkarcsont alatt, a medencelapát mögött, az első ágyékcsigolya bal oldala alatt és mellett, valamint a bal oldalon a medencelapát és az alsó bordák között, a medencelapát és az alkar között. Az öv végén egy ezüst előlapú nagyszíjvég volt, amely a bal alkar belső oldala mellett került elő, tokos végével a lábfej irányában. A szíjvég tokos vége előtt feküdt a bronzlemezből hajlított övbújtató. Az öv egy bronzlemez szíjszorító pántokkal felszerelt B alakú vascsattal záródott, amely az alsó ágyékcsigolyák jobb oldala mellett feküdt, pecekkel a jobb alkar irányában.

A 964. fülkesírban nyugvó maturus férfi övén egy ezüstveret és a mellékszíján szíjvég alakú bronzveret volt, melyek töredékes állapotban a medence alól kerültek elő. Ugyancsak töredékes állapotban, a bal combcsont felső harmadának külső oldala mellett feküdt egy bronz kisszíjvég. Az övet záró téglalap alakú vascsat a jobb szeméremcsont és a combcsont között került elő.

A 731. sírba temetett adultus férfit megbolygatták, kirabolták. Hiányos vázmaradványával csak L alakú bronzszegecs és – ezek alapján valószínűleg kerek – ezüstveretek apró töredékei, valamint egy téglalap alakú vascsat került elő.

A 889. sírban fekvő maturus nő bal mellkasát és karcsontjait megbolygatták. A jobb alsó borda alól ezüstveret töredéke és egy L alakú szegecs került elő, valamint egy-egy bronzszegecs a csigolya és a koponya alól, illetve a sír betöltéséből. A bronzszegecs alapján feltehetően kisszámú kerek verettel díszített övet egy téglalap alakú vascsat zárta, amely a jobb medencelapáton feküdt, pecekkel a jobb kézcsontok irányában.

A típushoz tartozó öveket különböző számú és elrendezésű veretekkel díszítették. Az 58. sír övén kívül a többi öv változó számú mellékszíjának végét szíjvég alakú veret fedte. Kivételt jelent a 900. sír öve, ahol mellékszíjakon szíjvégek voltak. Négy öv (194., 202., 539., 755.) egy-egy mellékszíját két-két T alakú veret díszítette. A nagyszíjvégek mérete és típusa – hasonlóan a veretek számához és elrendezéséhez – igen különböző: volt öv, ahol a nagyszíjvég igen kisméretű (58.), kétlapú (pl. 900.) vagy préselt (760.), öt övnél (76., 539. stb.) pedig hiányzott.

Gyöngykeretes, kerek ezüstveretes öv (60. kép 3)

A temető egyetlen sírjában, a 700. fülkesírban fekvő felnőtt férfi övén 10 veret volt, melyek előlappal lefelé, a medencelapátok alól kerültek elő. Ugyancsak tíz mellékszíj végét díszítette kisszíjvég alakú veret: három a bal medencelapát szélénél feküdt, egy a harmadik csigolya alatt, öt a jobb oldalon, az alkarcsontok között, az alkarcsont és a medencelapát között, a medencelapát alatt, egy annak szélénél és egy a medencelapát és a keresztcsont találkozásánál. Az utolsó darab a keresztcsont alól került elő. Az öv végén egy kétlapú ezüst nagyszíjvég volt, amely a bal medencelapáton feküdt, tokos végével a lábak irányában, az öv trapéz alakú vascsatja pedig a bal medencelapát és a keresztcsont találkozásánál.

Félgömbfejű veretes övek (59. kép 2)

A típusba tartozó veretek két férfi övét díszítették. A 85. sírba temetett maturus férfi övére 18 ezüstveretet szereltek, melyek többsége a sírban másodlagos helyen feküdt. Az utolsó hátságigolya alatt megfigyelt két in situ veret alapján az övön egymás felett, párban voltak felszerelve. Mellékszíjakra utaló veretek nem

kerültek elő. A vas nagyszíjvég a bal medencelapát és a bal alkar között ferde helyzetben feküdt, tokos végénél egy bronzlemezből hajlított övbújtatóval. Az övet egy négyzetes vascsat zárta, amely a jobb combsont forgójáról került elő.

A 650. fülkesírban nyugvó felnőtt férfi vázát ugyan állatjárat bolygatta meg. A töredékes és hiányos veretek közül egy-egy a jobb alkar külső oldala mellett feküdt, a bordák alatt, valamint a medencelapát felső szélénél, illetve bal oldalon, az alkarcsontok végénél. Négy mellékszíj töredékes ezüst kisszíjvége közül egy a bal medencelapát alól került elő, a többi másodlagos helyen, a bal, illetve a jobb térd belső oldala mellől, míg a negyedik a bal lábszárcsont belső oldalánál. Az ezüst szíjvégeken kívül két mellékszíjat köpús vas kisszíjvég díszített: egy a jobb medencelapát és a csigolya között feküdt, egy pedig a bal medencelapát mögött. Mindkét darab egyik oldalát sávolyos szövésű textilmaradvány, illetve egy finomabb és egy durvább szövésű textil fedi. Nem lehet eldönteni, hogy a sírból előkerült két, közel azonos formájú és méretű vascsat közül melyik tartozott az övhöz, mindkettő a két combsont között feküdt.

Pajzs alakú veretekkel díszített övek (60. kép 4; 61. kép)

A 118. sírban fekvő infans I. gyermek állatjáratokkal erősen megbolygatott, hiányos vázmaradványával három rossz minőségű ezüstveret került elő töredékes állapotban az állcsúc alól, illetve a jobb kulcscsont helyén. A velük együtt előkerült ónbetétek töredékei és bronzszegecsek alapján övre voltak erősítve, melynek sem csatja, sem szíjvége nem volt.

A 200. sírban nyugvó juvenis férfi övét hátul bizonytalan számú bronzveret díszítette. Hat darab mellett az előkerült töredékek és szegecsek alapján maximum még három valószínűsíthető. Hasonló a helyzet a mellékszíjak végére szerelt kisszíjvég alakú veretekkel is. Az öt töredékes darab mellett – melyek a jobb és bal karcsontok közötti sávban kerültek elő – a verettöredékek és szegecsek alapján még négyet valószínűsíthetünk, ezek hátlappal felfelé a keresztcsont és a bal medencelapát alatt feküdtek. Egy halfarkas végű töredékes bronzveret – amely a 10. csigolya helyén feküdt – és egy hasonló veretként értelmezhető töredék a bal medencelapát mellől került elő, valamint két, tagolt oldalú, rossz megtartású, pontosan nem azonosítható formájú préselt bronzveret töredékei a 10. csigolya mellől. Ezeknek helyzete az övön kérdéses. Az öv egyik végére bronz nagyszíjvéget szereltek, amely itt is szokatlan helyen, a jobb alkarcsont alsó végén feküdt. Az övet egy fordított B alakú vascsattal zárták, amely a jobb medencelapát és a keresztcsont találkozásánál került elő, pecekkel a bal alkar irányában.

A 492. sírban nyugvó matusus férfi övét négy vagy öt préselt, pajzs alakú bronzveret díszítette. Egy-egy töredékes darab volt a jobb könyök és a bordák között, csúcsos végükkel a kézcsontok irányában, előlappal felfelé, a jobb combsont külső oldala mellett fekvő vaskés hegyétől kifelé, illetve előlappal lefelé, a keresztcsonton és a bal medencelapát szélén, mindhárom csúcsos végével a láb irányában, előlappal lefelé, illetve a bal alkar és a medencelapát között, csúcsos végével az alkar irányában, előlappal lefelé. Az öv bal oldalára két préselt, kettőspajzs alakú bronzveretet szereltek, ezek előlappal lefelé feküdtek a bal alsó bordák belső oldalánál, a bordák alatt. Az öv öt mellékszíját díszítette préselt, bronz szíjvég. Három a bal oldalon – a bal alkar belső oldala mellett, a bal medencelapát és az alkar között, a bal medencelapát közepén, előlappal lefelé, csúcsával a láb irányában – és kettő a jobb oldalon, a jobb könyök belső oldalánál, előlappal lefelé, csúcsával a keresztcsont irányában, valamint a jobb combsont mellett fekvő vaskés nyélnyúlványa alatt, előlappal lefelé, csúcsával a csigolyák irányában. Az öv a jobb medencelapát felső peremén fekvő téglalap alakú csattal záródott, a sírból nem került elő nagyszíjvég.

Az 540. padmalyos sírban fekvő juvenis férfi övét bronzveretek díszítették. Elöl, a jobb oldalon egy-egy pajzs alakú veret került elő az alkarcsont, a combsont és a szeméremcsont belső oldala mellett, míg a bal oldalon a combsont külső oldala, a medencelapát és a kéztőcsontok között, valamint a keresztcsont és a bal medencelapát találkozásánál, előlappal felfelé. Az öv öt mellékszíjának végét kisszíjvég alakú veret díszítette. A jobb oldalon egy-egy az alkarcsontok és a medencelapát alatt feküdt,

előlappal lefelé, míg a bal oldalon egy a szeméremcsont belső oldalánál, kettő pedig a medencelapát és a kéztöcsontok között, szintén előlappal lefelé. A préselt, kettőspajzs alakú veretek előlappal lefelé feküdtek a gerincoszlop és a jobb alkarcsont között szorosan, egymástól 1–2 cm-re, egy vonalban. A hat veret felső végénél egy-egy préselt, kerek veret került elő. Az öv végére szerelt kétlapú, oldalléces bronz nagyszíjvég a bal alkar alatt ferdén, tokos végével a medencelapát irányában került elő. Az öv zárása egy négyzet alakú vascsattal történt, amely a bal medencelapát és a keresztcsont találkozásánál, pecekkel a keresztcsont irányában volt.

A 711. fülkesírban egy gyermeket temettek, akinek vázmaradványa a nedves agyagon felszívódott. A bronz övveretek – a gyöngyökhöz és a fülbealókhöz viszonyítva – nagyjából a mellkas tájékán feküdtek, öt előlappal felfelé, öt pedig lefelé. A veretek között volt egy vascsat is töredékes állapotban.

A 726. fülkesírban egy infans II. gyermek rossz megtartású vázmaradványa feküdt, mellkasát állatjárat bolygatta meg. A fiatal bronz övgarnitúráját az elmozdult, töredékes veretek alapján hét veret díszítette: egy-egy feküdt a jobb medencelapát felett, az alkarcsont belső oldalánál, a jobb alsó bordák vége előtt, valamint bal oldalon a medencelapát szélénél, annak belső oldalánál és a keresztcsont bal szélénél. A jobb oldali három veret előlappal lefelé volt, egy felfelé, míg a bal oldalon egy-egy veret felfelé és lefelé, a harmadik a peremén állt. Bár helyzetük alapján ezek a darabok kisebb-nagyobb mértékben elmozdulhattak, de többségük csúcsos végével a koponya irányában feküdt. Az öv öt mellékszíjának végét préselt, kisszíjvég alakú ezüstveret zárta le. Egy-egy darab feküdt a jobb alkar belső oldalán, a medencelapát alatt keresztben, a szeméremcsont előtt és a bal oldali bordák végénél, valamint a medencelapát felső széle alatt, a karcsontokkal párhuzamosan. A fentieken kívül egy azonosíthatatlan – talán kettőspajzs alakú – veret töredéke feküdt a jobb medencelapát felső pereme közelében, előlappal felfelé. A gyermek övén egy kétlapú bronz nagyszíjvég volt, amely a bal oldali bordák alsó végénél feküdt. Az övet egy téglalap alakú vascsat zárta, amely a bal medencelapát és a keresztcsont találkozásánál került elő, pecekkel a jobb alkar irányában.

A 930. padmalyos sírban fekvő adultus férfi övét ezüstveretekkel díszítették. Hátral hat pajzs alakú veret volt: egy-egy feküdt a jobb alkar belső oldala mellett, a 2. ágyékcsigolya és a jobb alkarcsont között, a 2. ágyékcsigolya jobb oldala mellett és a 2-3. ágyékcsigolya alatt. A bal oldalon a 3. ágyékcsigolya vonalában, részben már a kard alatt volt egy, valamint a szeméremcsont bal oldalánál. A pajzs alakú veretek mellett három kőberakásos, préselt veret is díszítette az övet: egy-egy a 3. ágyékcsigolya jobb és bal oldala mellett, valamint az 1. ágyékcsigolya alatt, mindhárom előlappal lefelé került elő, pajzs alakú taggal a láb irányában. Öt mellékszíj végére szereltek fel egy-egy szíjvég alakú veretet. A bal oldalon két darab került elő az 1. ágyékcsigolya vonalában, a kard belső oldalánál, egy arra merőlegesen, egy pedig párhuzamosan. Egy-egy veret feküdt a jobb oldalon az alkar felső végének belső oldalánál, illetve mellette, a 2. ágyékcsigolya vonalában és a karcsont és a csigolyák között középen, szintén a 2. ágyékcsigolya vonalában. Mindegyik előlappal lefelé volt. A hatodik mellékszíjat két T alakú veret díszítette, amely az 1. és a 2. ágyékcsigolya alól került elő, előlappal lefelé, pajzs alakú tagjával a koponya irányában. Az öv végén egy ívelt oldalú préselt nagyszíjvég volt, amely töredékes állapotban a bal szeméremcsont előtt feküdt. Az övet egy szíjszorító vaspántos, négyzet alakú csat zárta, amely a jobb medencelapát felső oldalánál, pecekkel a koponya irányában feküdt.

A 950. fordított kialakítású fülkesírba temetett maturus férfi mellkasát egy K–Ny-i irányú állatjárat bolygatta meg. Egy veret eredeti helyzetben feküdt a bal medencelapát alatt, hátlappal felfelé és egy préselt, szíjvég alakú ezüstveret a szegycsont alatt, a bolygatott csigolyák és bordák közül került elő. Viszont egy másik ezüstveret, valamint az ácskapocs alakú bronzdrótok és zárópántok száma alapján – melyeket a bolygatott mellkas területén bontottunk ki – összesen 6, mellékszíjat díszítő verettel számolhatunk. Az övet egy kétlapú ezüst nagyszíjvég zárta, amely a bal kulcsesont felett feküdt, közelében egy trapéz alakú vascsat.

Itt kell megemlítenünk, hogy a szkréperládával megsemmisített „B” sírhoz tartozó ácskapocs alakú felszerelő bronzdrótok alapján legnagyobb valószínűséggel a sírban fekvő férfi övét legalább 11 pajzs alakú ezüstveret díszíthette.

A típushoz tartozó 9 övet változó számú és vegyes elrendezésű veretekkel díszítették. Az öveken a pajzs alakú veretek és a szíjvég alakú veretek száma megegyezett. A 492. sír övén a mellékszíjakat szíjvégek díszítették, a 711. sírban fekvő gyermek övének nem voltak veretes mellékszíjai. A pajzs alakú vereteket két övön kettőspajzs (492., 540.), egyen köberakásos és T alakú veretek (930.) egészítették ki. A 930. sír préselt szíjvégén kívül a többi sírban kétlemezes nagyszíjvég volt, kivéve a 492. sírt, ahonnan nem került elő nagyszíjvég.

Nagyméretű, préselt, kerek veretes öv (63. kép 5)

A 878. fülkesírban az infans I. gyermek vázából csak a tejfogai maradtak meg, övének ezüstveretei a medence táján, 5–7 cm vastag betöltésen kerültek elő. A gyermek övén négy, peremes kerek veret volt: egy-egy a jobb és a bal medencelapát táján, kettő egymáson fekvő, töredékes állapotban a keresztcsont táján. E két kerek veret felső és alsó szélénél egy-egy préselt szíjvég került elő. A bal medencelapát táján fekvő kerek veret mellett az előzőektől eltérő típusú préselt kisszíjvég volt. Az öv végére szerelt préselt nagyszíjvég az öntött bronzcsat mellett feküdt, azzal párhuzamosan, hátlapjával felfelé, tokos végével a bal karcsontok irányában. Az övet egy Syracusea típusú csattal zárták, amely a szeméremcsont táján, hátlappal felfelé, karikával a bal kéz irányában került elő.

Üvegbetétes, összetett veretekkel díszített övek (62. kép 1)

A 335. sírba temetett adultus férfi övét összetett, két kerek tagból álló üvegbetétes veretek díszítették. Négy veret a bal medencelapáton, illetve annak felső és oldalsó szélén feküdt, kettő előlappal felfelé, kettő lefelé. Egy-egy veret a második ágyékcsigolya bal és jobb széle alatt volt, a sír tengelyével párhuzamosan, előlappal lefelé. A jobb medencelapáton egy-egy veret előlappal felfelé, illetve lefelé került elő, nagyjából a csigolyasorral párhuzamosan és egy veret a keresztcsont és a bal medencelapát találkozásánál, előlappal felfelé. Az üvegbetétes vereteken kívül az öv bal oldalát három pajzs alakú veret díszítette, egy a bal alkar belső oldala mellől került elő, egy a mellkas bal oldaláról és egy a harmadik csigolya bal oldalától. Az övön hat mellékszíj végén két, eltérő típusú veret volt, három félköríves végű a jobb medencelapát és a jobb alkarcsont között feküdt előlappal lefelé, három csúcsos végű pedig a bal medencelapát alatt, illetve mögött. Ennek az övnek a végén ezüst előlapú nagyszíjvég volt, amely a jobb medencelapát mögött feküdt, részben az alkarcsont alatt, tokos végével a karcsont irányában. Az övet vas szíjszorító lemezzel felszerelt bronzból öntött csatfej zárta, amely a keresztcsonton került elő, vaspecekkel a bal combcsont irányában. Az öv mögé lehetett beszúrva egy agancsból faragott bogozó, amely az ágyékcsigolyák alatt, a sír tengelyére merőlegesen feküdt.

A 335. síron kívül a 194. és a 930. sír veretes övén volt kerek és a pajzs alakú vereteken kívül 3-3 üvegbetétes, összetett veret.

Tarnaméra típusú övek (63. kép 3)

A típusba tartozó veretekkel felszerelt övet négy férfi viselt. A 90., juvenis férfi kirabolt sírjából előkerült ép darabok és verettöredékek alapján 7 veret és 10 kisszíjvég, valamint talán két, kettőspajzs alakú veret valószínűsíthető, melyek között van néhány bronz- és ezüstlemezből együtt préselt darab is. De az egész veretek és peremtöredékek alapján annak a lehetősége sem zárható ki, hogy 7-7 veret és kisszíjvég, valamint két kettőspajzs alakú veret lehetett az övön. A harmadik lehetőség, hogy csak egy kettőspajzs, valamint egy negyedhold alakú veret volt a garnitúra része. A nagyszíjvég előlapja rossz minőségű ezüstlemezből préselt, a hátlapja bronzlemezből. Az övet bronz rögzítő pántos, enyhén trapéz alakú vascsat zárta.

A 97. sírban ugyancsak juvenis férfit temettek. A medence alatti veretek és szíjvégek többsége nem in situ, hanem bizonyos mértékig elmozdulva feküdtek. Az öv hátuljára szerelt három veret alatt függő mellékszíjak végét három kisszíjvég díszítette, míg a negyediket feltehetően az öv végre szerelték, mi-

vel nagyszíjvég nem került elő a sírból. A két, félhold alakú veret az öv közepén lehetett, mert egymás mellett, a keresztcsont és az ágyékcsgolya találkozásánál kerültek elő, hátlappal felfelé, egy veret és egy szíjvég alól. Az övet egy téglalap alakú vascsattal zárták, amely a jobb alkarcsontok belső oldala mellett feküdt, pecekkel az alkar irányában.

Az 542. sírban nyugvó maturus férfi övét igen rossz megtartású veretek díszítették. Az ép darabok és a töredékek, valamint a felszerelő drótok alapján 7 veretet valószínűsíthetünk: egy a bal alkar, kettő a bal medencelapát alól került elő, egy-egy a második és a harmadik csigolya alól és egy a jobb alkarcsont és a nagyszíjvég alól, valamint egy a sír betöltéséből. A veretsort két kettőspajzs alakú veret egészíti ki, egy a keresztcsont jobb oldala mellett feküdt, egy pedig a bal medencelapát felső szélénél. Az öv jobb oldalán, az alkar felső vége alatt fekvő kisszíjvég egy mellékszíj végét díszítette. Egy ezüstözött előlapú bronz nagyszíjvég volt az öv egyik végén, amely a jobb alkarcsont alatt ferdén, tokos végével a keresztcsont irányában feküdt, az öv trapéz alakú vascsattja a keresztcsonton, pecke a bal alkar irányában.

A 860. fülkesírban fekvő juvenis fiú mellkasát állatjárat bolygatta meg. Övének három mellékszíján egy-egy bronz kisszíjvég volt: a jobb alsó bordáknál, a második ágyékcsgolya bal oldala és a keresztcsont jobb széle alatt, előlappal lefelé. Az övet egy ovális alakú vascsatt zárta, amely a jobb combcsont közepe alól került elő.

A legnagyobb számú veret – de nem teljes garnitúra – csak a 90. kirabolt sírból került elő, a többi temetkezésben az övkészlet többé-kevésbé hiányos részei voltak. A három juvenis (90., 97., 860.) és egy maturus (542.) férfit fülkesírba temették el.

Főnlak típusú veretes öv

Egy adultus nő és egy maturus férfi kettős sírjában (110.), a férfi combcsontjának középső sávjában feküdt három veret egyvonalban, egymástól 15–18 cm-re. Egy töredékes állapotban a jobb combcsont külső oldalától 7, a másik annak a belső oldalától 5 cm-re, előlappal a sír alja felé, míg a harmadik a bal combcsont külső oldalától 5 cm-re előlappal felfelé. Mivel a jobb combcsont hátsó felületén, annak felső harmadában zöld patinanyomot figyeltünk meg, ezért valószínű, hogy egy veret állatjáratral kerülhetett a jobb combcsonton külső oldalához.

Mint már az övvereteknél említettük, ez a verettípus hét tisztántúli lelőhelyről ismert, melyek többsége – a Tisza menti aradkai és a szegvári kivételével – a Maros völgyében került elő, ami alapján elmondható, hogy a folyó mentén a verettípusnak bizonyos mértékű koncentrációja figyelhető meg.

Vasveretes öv

A temető 100. sírjában nyugvó adultus férfi melléklete egy komplett garnitúra volt. A bolygatatlan sírban az övveretek és a szíjvégek együttesen a megszokott helytől – a medencelapát sávjától – kissé feljebb, az alsó 5 csigolya szélességében feküdtek. Erre a helyzetre az a legvalószínűbb magyarázat, hogy a koporsóba fektetett férfi teste a fülkébe való becsúsztatás során megcsúszott, míg a koporsóhoz tapadt ruházat és ezzel együtt övének helyzete nem változott.

Az övveretek eltérő formájúak: hátul közepén egy tagolt oldalú, ívelt végű veret került elő a 6. ágyékcsgolya bal oldala alól, ívelt végével a koponya irányában. Ettől balra az övön három téglalap alakú, csúcsos végű veret volt, jobbra egy téglalap alakú, lekerekített sarkú, plasztikus díszítéssel, egy pajzs alakú és egy másik, rossz megtartású veret. A mellékszíjakat eltérő méretű, félköríves végű szíjvégek díszítették. Egy a jobb medencelapát peremén feküdt, köpűjével a keresztcsont felé, a többi a bal oldalon, a medencelapát alatt, illetve a vaskard és a medencelapát között, egy kivételével eredeti helyzetben. Az öv egyik végét a bal alkar alatt fekvő nagyszíjvég zárta, előtte az övön volt egy vas szíjbújtató. Az övet egy négyzetes vascsattal zárták, amely a sírban az ágyékcsgolya fölött feküdt, pecke a jobb alkar irányába mutatott.

Álcsatos veretekkel díszített övek (63. kép 1–2)

A típusba tartozó ezüstveretek egy matusus (960.) és egy senium (897.) férfi övét díszítették. A 897. padmalyos sírban az övveretek a két alkarcsont között, kb. 20 cm-es sávban kerültek elő. Négy feküdt egy vonalban a jobb alkarcsonton és a medencelapát felső szélén, előlappal felfelé. Nyolc-kilenc, pontosan nem azonosítható veret töredékei a 2-3. csigolya vonalában kerültek elő, a bordák és a csigolyák alól, előlappal lefelé. Egy-egy préselt, szíjvég alakú veret a jobb medencelapát közepén feküdt, valamint a bal alkar belső oldala mellett. Az öv egyik végén kétlapú, ezüst nagyszíjvég volt, amely a jobb alsó bordák előtt, közvetlenül a hátoldali veretek felső széle mögött feküdt vízszintesen, hátlappal felfelé, íves végével a jobb alkar irányában. Az övet egy négyzetes vascsat zárta, amely a második ágyékcsigolyán került elő.

A 960. fülkesírba temetett férfi övét 11 veret díszítette. Ezek közül 5 veret a jobb alkarcsont és az ágyékcsgigolyák között került elő a medencelapát felső széle alatt, szorosan egymás mellett, majd három a 2. és a 3. ágyékcsgigolya alatt és újabb három a csigolyasor és a bal alkarcsont között. Mindegyik veret előlappal lefelé feküdt. Egyetlen mellékszíj végén volt szíjvég alakú veret, amely a jobb medencelapát alól került elő, előlappal felfelé, alsó végével a keresztcsont irányában. Az öv egyik végét ezüst nagyszíjvég zárta – amely a bal medencelapát felső széle mögött feküdt –, a másik végét egy téglalap alakú vascsat.

Egyedi veretekkel rendelkező övek (62. kép 2–5)

Magas azoknak az öveknek a száma, melyeket egyedi veretek jellemeznek. A 33. sírban fekvő matusus férfi övén préselt, igen rossz megtartású, bontás közben elporladt ezüstveretek voltak. Hátralát öt, kéttagú ezüstveretet találtunk. Ezek 5 cm-es hossza alapján az öv ennél szélesebb kellett, hogy legyen. A veretsor két végén – de még hátralát – két-két téglalap alakú, préselt ezüstveretet helyeztek el. Az öv egyik végét egy aranyozott előlapú, ezüstözött hátlapú bronz nagyszíjvég zárta, amely feltehetően másodlagos helyzetben, a jobb combcsont belső oldala mellett került elő. Az övet egyszerű téglalap alakú, jobbra nyíló vascsat zárta. Az ezüstvereteken kívül az övön, a jobb medence táján még egy kisméretű vas propellerveret is fel volt szerelve.

A temető egyetlen, rozettás veretekkel felszerelt tegezöve a 33. sírban fekvő matusus férfi melléklete volt. A tizennégy aranyozott felületű, préselt bronzverettel díszített öv egyik végét aranyozott, erősen kopott felületű, préselt bronz szíjvég zárta. Ehhez az övhöz nem tartozott csat. A veretek két sorban feküdtek a bal felkarcsont és a fülke fala között, változó magasságban, a sír alja fölött 2–6 cm-rel. Helyzetük alapján az övet kettéhajtva helyezték koporsó mellé.

Rozettás veretekkel díszített tegezöv a Hajdúdorog-Városcsok út 1. sírból⁵⁷⁶ és a Szegvár-sápoldal 1. sírból ismert.⁵⁷⁷ Ez utóbbi, 8 ezüstrozettával díszített öv egyik végén kettőslemezes ezüst nagyszíjvég volt, a másikon lemezszorító vascsat.⁵⁷⁸ A szegvár-sápoldali sírban a lecsatolt tegezövet a koporsó jobb alsó negyedébe, a tegez alá fektették.⁵⁷⁹

A hajdúdorogi 15, két eltérő típusú aranyozott rozettával felszerelt tegezövet a padmalyos sír északnyugati sarkában helyezték el, a veretek a koporsó mellett változatos helyzetben, ferdén, függőlegesen, illetve vízszintesen kerültek elő. A leírás alapján az a legvalószínűbb, hogy a szegvári 33. sírhoz hasonlóan az övet itt is kettéhajtva helyezték el a függőleges helyzetű tegez mellé. Az öv egy téglalap alakú vascsattal záródott, ebből a sírból nem került elő szíjvég.

⁵⁷⁶ KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 5. ábra 12–13.

⁵⁷⁷ BÓNA 1979, 8, 2. kép 5.

⁵⁷⁸ BÓNA 1979, 8.

⁵⁷⁹ BÓNA 1979, 24.

A fenti három eset alapján a tegezövet lecsatolva helyezték a sírba,⁵⁸⁰ de mint láttuk, három különböző helyre. Ezeknek az öveknek nemcsak sírbeli helyzete volt eltérő: az oromdűlői 33. sírban nem került elő csat, a hajdúdorogiból szíjvég, ellenben a sápodaliban mindkettő megvolt.

Az oromdűlői 68. sírban nyugvó adultus férfi övét meghatározhatatlan formájú ezüst övveretek díszítették, melyek apró töredékei és a felszerelő bronzszegecsek a jobb medencelapát és a keresztcsont alól kerültek elő. Az öv végét kétlemezes bronz nagyszíjvég zárta, amely a bal alkarcsont belső oldalánál feküdt. Az övet egy bronz csatkarikával zárhatták, melyhez két centiméter hosszú, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány kapcsolódott.

Egy infans II. gyermek állatjázat által megbolygatott sírjából (121.) ónozott felületű bronz övveretek kerültek elő. A négy oldalán tagolt peremű veretek közül egy-egy feküdt a jobb oldalon, a könyök közelében, előlappal lefelé az alkar alatt, annak belső oldala mellett, illetve az alkar közepe alatt, plusz egy-egy töredékes darab állatjázatban a jobb felkar és a csigolya között. Két szíjvég alakú veret feküdt előlappal felfelé a jobb medencelapát széle mögött és az alsó csigolyák jobb oldala mellett, valamint egy került elő töredékes állapotban a sír betöltéséből. A hat tagolt oldalú vereten kívül csak három, mellékszíjat díszítő veret volt a sírban. Kérdés, hogy az övre vagy egy mellékszíjra rögzítették-e azt a halfarkas veretet, amelyet egy állatjázatból, nyakcsigolyával együtt bontottunk ki a jobb váll magasságában. A veretes öv végén egy töredékes, gyöngysorral és rácsmintával díszített szíjvég volt, amely előlappal felfelé a bal alkar belső oldala mellett feküdt. Az övet egy négyzetes alakú vascsat zárta, ami a jobb alkar alól került elő.

A 252. sírban nyugvó matusus férfi elmozdult kézcsontrajzi és a veretek rendszer nélküli helyzete állati bolygatásra utal. A két különböző típusú, ónozott felületű, hat préselt szíjvég alakú bronzveret töredékei a bal felkar felső végétől a jobb felkarig és kézcsontokig terjedő területen kerültek elő, és mindegyik távol a hozzájuk tartozó bronzszegecstől és szorító bronzpánttól. Ezek helyzete alapján csak azt lehet valószínűsíteni, hogy egy négyzetes vascsattal – amely a szeméremcsontok előtt feküdt, pecekkel a bal combcsont felé – záródó övön hat mellékszíjat díszített szíjvég alakú veret, övveretek nélkül. Az állati bolygatás ellenére megállapítható, hogy csak az öv bal oldalán voltak mellékszíjak, hiszen a jobb oldalon a váz bolygatatlan volt.

A 306. sírban nyugvó senium férfi ónozott felületű bronz övdíszait állatjázat bolygatta meg. A rossz megtartású, töredékes veretek és a felszerelésükre szolgáló ácskapocs alakú bronzdrótok, illetve szegecsek száma és sírbeli helye alapján is csak nagy vonalakban lehet rekonstruálni a veretes övet. Három, mindkét végén félköríves, préselt félgömbökkel díszített töredékes övverethez – a felszerelő fülek száma alapján – még 3-4 darabot, és ugyanennyi, 6-7 kisszíjvég formájú, a mellékszíjak végére szerelt veretet tételezhetünk fel. A felszerelő bronzdrótok sírbeli helyzete alapján – melyek kevésbé mozdultak el és jobb megtartásúak, mint a vékony veretek – két darab volt az 1-2. csigolya alatt és egy-egy annak két oldalánál, valamint a jobb és a bal könyök mellett, belül. A bronzszegecsek (és drótok) előfordulása alapján a szíjvég alakú veretek közül egy-egy fektetett a jobb medencelapát felső peremén, a jobb medencelapát és a keresztcsont találkozásánál, a jobb alkarcsontok alsó vége alatt, a jobb alkar belső és külső oldala mellett, a keresztcsonton, valamint talán a bal combcsont mellett. Az öv végére szerelt ónozott felületű, kétlemezes bronz szíjvég felső része a bal karcsont és a medencelapát között feküdt. Az övet záró téglalap alakú vascsat a jobb alkar és a bordák között került elő.

Az 528. sírt megbolygatták, a padmalyban fekvő infans I. gyermek igen hiányos vázmaradványával csak egy préselt, deformálódott bronzveret töredéke és egy préselt szíjvég alakú bronzveret került elő.

Az 545. fülkesírban fekvő matusus férfi övét igen rossz megtartású ezüstveretek díszítették. A töredékek és a felszerelő kapcsok alapján 18-19, pontosan nem meghatározható, talán pajzs alakú veret volt az övön, melyek a medence körül és alóla kerültek elő. Ugyancsak a verettöredékek és az ácskapocs alakú felszerelő drótok száma alapján 7 összetett, félköríves végű, tagolt oldalú préselt veret volt még az

⁵⁸⁰ BÓNA 1979, 24.

övön, melyek darabjai a keresztcsont és a jobb medencelapát fölött, valamint a bal medencelapát felett feküdtek. Ezen az övön csak két mellékszíjon volt egy-egy préselt, szíjvég alakú ezüstveret, melyek közül az egyik felülete mintha aranyozva lenne és pont-vonal-pont mintával díszítve. Az öv egyik végére egy kétlapú, oldalléc nélküli nagyszíjvéget szereltek, amely a bal alkarcsont felső végének belső oldalánál került elő, a másik végén egy téglalap alakú vascsat volt, amely a jobb medencelapát belső oldala mellett, peckével a bal combcsont felé feküdt.

A 626. padmalyos sírban fekvő adultus férfi állkapcsát és mellkasának jobb oldalát az alsó csigolyákkal együtt állatjázat erősen megbolygatta. Az öv töredékes ezüstveretei a jobb válltól a bal lábszárig terjedő területen kerültek elő. Eredetileg a férfira átlósan fektették az övet, a vereteket a vázcsontokkal együtt az állatjázat különböző mértékben elmozdította, így az övveretek pontos helyét nem lehet meghatározni. A vaslemezes szíjszorítóval ellátott vascsat a jobb váll helyén került elő, körülötte 4-5 kisszíjvég feküdt, tokos végükkel a csat irányában. A csat után egy többszörösen tagolt, valamint egy T alakú veret került elő, utóbbi párja a csigolyasor mellől. Egy másik, többszörösen tagolt veret a jobb medencelapát felső pereménél feküdt, egy kisszíjvég a jobb medencelapát külső szélénél, és a 3., többszörösen tagolt veret a jobb combcsont felső végének külső oldala mellett. Ettől lejjebb, a két combcsont alsó vége között került elő egy kisszíjvég, és kettő a bal lábszárcsont külső oldala mellett. A kétlapú nagyszíjvég a jobb combcsont belső oldala mellett feküdt, oldalára fordulva, alsó végével a medencecsontok irányában.

A 815. sírban temetett maturus férfi gerince alatt, a 2–3. ágyékcsigolya sávjában öt összetett veret feküdt egymás mellett, előlappal lefelé. A veretek teljes magasságában, nagy felületen bőrmaradványt lehetett megfigyelni. Ezekből a veretektől jobbra és balra – az öv szélességének vonalában – egy-egy töredékes, dokumentálható forma nélküli, talán pajzs alakú veret feküdt. E két veret és a hátközép veret sor középső veretének vonalában – a megfigyelt bőrnyomok alapján – egy-egy rövid mellékszíj lógott le az övről. A középső veret alatt lógó szíj végét a hátközép veretekhez hasonló veret díszítette, amely a temetés során elmozdulhatott és az egymás mellett fekvő övdíszek alá került. A megmaradt bőrmaradványok alapján a vereteket külön-külön bőrdarabokra is felerősítették. A fentiekén kívül az övön egy rossz megtartású, talán kettőspajzs alakú ezüstveret is volt, amely a jobb alkarcsont alsó vége alatt feküdt, előlappal lefelé, valamint egy préselt, kerek ezüstveret a jobb medencelapát és az alkarcsont között. A deréktájon előkerült apró ezüstveret töredékekből több veretet nem lehetett azonosítani. Az öv egyik végén egy kétlapú ezüst nagyszíjvég volt, amely a bal kézcsontok alatt, alsó végével a lábfej irányában feküdt, előlappal lefelé, a szíj másik végén egy trapéz alakú vascsat.

A 855. fülkesírban fekvő juvenis fiú övét préselt, de elporladt ezüstveretekkel díszítették. A 4 cm-nél hosszabb veretek közül egy-egy a jobb könyök és az alkar belső oldala mellett feküdt, a csigolyaoszlop és a keresztcsont jobb oldalán, valamint a bal oldalon a könyök belső és a combcsont külső oldalánál. A töredékek és az L alakú szegecskek alapján kisebb veretek is voltak az övön: egy-egy a jobb könyök belső oldala mellett, a medencelapát és a keresztcsont találkozásánál, valamint a bal oldalon az alsó bordáknál, illetve a két térd között. Egy-egy kisszíjvég töredékes bronz hátlapja a bal lábszárcsont külső oldala mellett és a lábujjcsontoknál került elő. Az övet egy ezüst előlapú nagyszíjvég zárta, elő- és hátlapjának töredékei a bal medencelapáton, illetve a bal alkar belső oldala mellett feküdtek. Az öv nyitását-zárását egy négyzet alakú vascsattal oldották meg, amely a bal lengőbordák előtt, pecekkel a medence irányában feküdt.

A különböző típusú öv- és szíjvég alakú veretekkel felszerelt övek között hat olyan garnitúra van, melyek egy-egy mellékszíjút két T alakú veret díszítette. Ezeket egy mellékszíjon egymás alá rögzítették, a 194. és a 626. sír övén a jobb oldalon, a 202. övén a balon, míg a 539. 755. és a 930. sír övén hátul, középen függő mellékszíjra.

Nyolc, különböző típusú veretes öv esetében a változó számú veretet kettőspajzs alakúak egészítik ki. Négy esetben (726., 743., 815., 874.) egy-egy kettőspajzs alakú veretről van szó. Az első három sírban ez

a jobb oldalon feküdt, a 874. sírban – a töredékek helyzete alapján – a bal medencelapát belső oldalánál. Három övgarnitúránál két-két kettőspajzs alakú veret került elő különböző helyen. A 492. sírban a bal oldalon, az 540. sírban a jobb oldalon, míg az 542. sírban középen. A 90. sír vereteinek helyzetét a rablás miatt nem ismerjük.

Az oromdülői temetőben 40 férfit, hét gyermeket temettek el veretes övvel és a 889. sírban fekvő nő esetében az előkerült verettöredékek és felszerelő szegecsek alapján merült fel, hogy veretes öve lehetett. Hiányos vagy teljes garnitúrát 2 infans I. és 5 infans II. gyermek mellett 6 juvenis, 12 adultus, 17 matusus és 3-3 felnőtt, illetve senium férfival temettek el.

Egy verettel díszített övek

Hét sírból előkerült öv csak egy vagy több díszítménnyel rendelkezett, és ez megkülönbözteti őket a veret nélküli, sima vascsattal záródó derékövektől éppúgy, mint a garnitúrával rendelkező övektől.

Egy sekély mélységben fekvő infans I. gyermek (15.) egyik melléklete egy préselt, pajzstestű bronzcsat volt vaspecekkel, amely a bal alsó borda és a csigolyasor találkozásánál feküdt, a csontok fölött mintegy 6 cm-re, valószínűleg másodlagos helyen. Mivel a sírból a csaton kívül egy hosszú, ácskapocs alakú bronzdrót és szorítópánt (3,9 cm) is előkerült a bal csukló fölött, ezért feltételezhető egy öv, melynek a végét egy szíjvég alakú elporladt ezüstveret díszíthette.

Egy enyhén torzított koponyájú matusus nő (165.) jobb lapockája felett egy oldalléces ezüst szíjvég feküdt, maszkos előlapjával lefelé, tokos végével a sír vége felé. Közvetlenül a bal kulcscsont mögött egy bronzlemezről préselt kisméretű, pajzstestű csat került elő 5 cm vastag betöltésen, előlappal lefelé.

A 168. sírban fekvő infans I. gyermek állatjáratokkal bolygatott mellkasán megtarthatatlan ezüst- és öntöredékeket, valamint két ácskapocs alakú bronzdrótot bontottunk ki. Ezeken kívül egy szimmetrikus, töredékes ezüstveret feküdt ácskapocs alakú bronzdróttal a jobb vállal egy vonalban, az északnyugati sírfal mellett. A három ácskapocs alakú bronzdrót alapján eredetileg három szimmetrikus ezüstveret lehetett a sírban.

A 288. sírban fekvő juvenis nő mellkasának alsó felét állatjárat bolygatta meg. A koponya bal oldala mellől a csigolyákkal együtt került elő egy kétlemezes, keskeny ezüst szíjvég, mely talán a medence környékéről került oda. A szíjvéggel összefüggésben lehetnek az állkapocs bal oldala mellől előkerült ezüst lemeztöredékek és egy kisméretű, ácskapocs alakú töredékes bronzdrót.

A 723. fülkesírből egy felnőtt nő vázmaradványa került elő, mellkasának csontjait állatjárat bolygatta meg. A jobb combcsontjának felső harmadán egy préselt, kisszíjvég alakú bronzveret feküdt, a téglalap alakú vascsat a bal medencelapát belső peremén, nyelve a bal alkar irányába mutatott.

A 743. padmalyos sírban fekvő infans II. gyermek melléklete egy préselt, kettőspajzs alakú bronzveret, amely vízszintesen feküdt a jobb medencelapát alatt, előlappal lefelé. Az ezzel a verettel díszített övet az a vascsat zárhatta, amely másodlagos helyen, a koponya mögött feküdt töredékes állapotban.

A 945. sírban, egy hason fekvő juvenis nő bal combcsontjának felső végénél, annak belső oldalánál, 17 cm magas betöltésen feküdt egy préselt bronz szíjvég, tokos végével a lábfej irányában. A sírből csat nem került elő.

Fém övbújtatók (55. kép 21–24)

Az oromdülői temetőrészlet 467 sírja között 48 olyan temetkezés volt, melyben veretes övvel temették el az elhunytat. Ezek között csak 3 öv felszereléséhez tartozott maradandó anyagból készített bujtató. Bronzlemezről hajlított övbújtató volt a 85. és a 900., míg vas lemezbújtató a 100. sírban. Hosszuk 3,6–4 cm, szélességük 0,5–1,2 cm. Belső magasságuk (a nagyszíjvég szélessége) 1,6–2,7, míg a belső szélességük (a nagyszíjvég vastagsága) 0,7–0,9 cm.

A bronzlemezből téglalap alakúra hajlított bűjtatók zártak, alsó végük a hátlap síkjában találkoznak. A 85. sír darabját nem, de a 900. sírból előkerült pántot alul összeszegecselték. Felszerelésük a bőrvögre a hátlapjukra szerelt két szegeccsel történt. A 900. sír bűjtatójának hátlapja és a szegecsfejek belső peremének távolsága alapján az öv vastagsága 3,1 mm volt. A 100. sír vaslemezből hajlított övbűjtatóját a hátoldalán visszahajlított két vége segítségével rögzítették az övre.

A szegvári veretes övek fémllemezből hajlított bűjtatói mind a három esetben a bal alkar belső oldalán, alsó végével a könyök irányában fekvő nagyszíjvégnek a medencelapát pereme felé eső köpús/tokos végén került elő. Helyzetük azt valószínűsíti, hogy mindhárom esetben a bűjtatók az öv bal oldalán voltak felszerelve az övre, és az öv csak annyira volt hosszú, hogy a nagyszíjvéget éppen hogy átbűjtatták a bűjtátón. Ezek alapján a bűjtató nem az övnek a csaton áthúzott szakaszát, hanem szinte magát a nagyszíjvéget tartotta.

A kisszámú szegvári bűjtató alapján nem meglepő, hogy a tiszántúli kora avar kori öves sírokból is csak néhány példány ismert.

A Nădlac/Nagylak (RO) 1. sírban fekvő adultus–maturus nő koponyája mögött került elő egy bronzszalagból hajlított, zárt bűjtató, melynek két, lekerekített vége a hátlap síkjában találkozik. Felszerelése két szegeccsel történt. Előlapját három X minta közötti vízszintes vonalak díszítik.⁵⁸¹

A kunszentmártoni ötvössír leletei között szerepel egy bronzlemezből hajlított, hátul nyitott, visszahajló végű bűjtató,⁵⁸² Csallány Dezső fotótábláján még egészben, de kis méretarányban szerepel, míg a sír együttes újabb feldolgozása idején két, össze nem illő lemezdarabnak határozták meg.⁵⁸³ Hasonló kialakítású a németszentpéteri/Sânpetru Germán (RO) sírból előkerült bűjtató,⁵⁸⁴ melyet a kunszentmártonival együtt nem szoktak emlegetni. De míg a kunszentmártoni darab díszítetlen, addig a németszentpéteri díszített. Előlapján nyolc sorban 3–3 rombusz alakú poncolás látható.⁵⁸⁵ A két lelet annyiban is hasonló, hogy mindkét sír földmunka során került elő, így a bűjtatók sírbeli helyzete nem ismert.

Egyedülálló az aradkai/Aradac-Mečka (SRB) 85. sírból előkerült, gyenge minőségű, vastag ezüstlemezből hajlított bűjtató, melynek előlapján keresztirányban hullámszerű díszítés van. H.: 3 cm, sz.: 1,5 cm, vast.: 1,5 mm.⁵⁸⁶

A fentiek alapján a Tiszántúlon a kora avar időszakban kis számban két típusú, lemezből hajlított bűjtató volt használatban. Az egyik szélesebb, amely hátul nyitott és két vége visszahajlik, ennek segítségével rögzítették az övre. A másik típus keskenyebb és zárt, ahol az alsó vége a hátlappal annak síkjában találkozik.

Végül szükséges említést tennünk a terület legkiemelkedőbb és egyben legvitatottabb temetkezésének a bűjtatójáról, a kunágotairól, amely vastag aranylemezből hajlított karikacsüngős darab. Díszített előlapján gyöngysort utánzó keretben csepp- és háromszög formákból álló vésett díszítés látható. A bűjtató – melynek alsó széléről egy hurokban gyűrű lóg – felszerelését a hátlapra szerelt két hurokkal oldották meg.⁵⁸⁷

⁵⁸¹ GÁLL 2017, 19, Pl. 6. 1.

⁵⁸² CSALLÁNY 1933, 12, V. t. 42.

⁵⁸³ RÁCZ 2014, 180–181, Taf. 57. 5. Véleményünk szerint elfogadható Csallány meghatározása a tárgy oldalnézeti fotója alapján, míg a RácZ Zsófia által ismertetett két bronzlemez valószínűleg nem azonos a bronz lemezbűjtatóval.

⁵⁸⁴ DÖRNER 1960, 425, Fig. 4. 3.

⁵⁸⁵ A síregyüttes publikálója a szövegben említi a díszítést, de a fotótáblán az övbűjtatót oldalnézetben közli. Az itt bemutatott rajz az 1999 nyarán Szatmári Imrével (Békéscsaba) az aradi múzeumban tett egynapos látogatásunk során készített skiccem alapján készült. Akkor G. P. Hurezan és P. Hügel segítségével megtekinthettem a síregyüttes Aradon lévő darabjait. A leletek nyilvántartási száma 13377–389, amely adat hiányzik az ADAM szócikkéből. A bűjtató díszítésének egyetlen, de igen távoli párhuzama látható a Szekszárd-Bogyiszlói út 450. sír bűjtatójának előlapján (ROSNER 1999, Taf. 31. 450:10).

⁵⁸⁶ NAĐJ 1971, Таб. XXIII. 18; NAĐJ 1973, 164.

⁵⁸⁷ GARAM 1993, 88, Taf. 53.2. Garam Éva a Kecskemét-Sallai úti övveretek helyzete alapján azt feltételezte, hogy a kunágotai öv is rövid volt, és a bűjtátón keresztül húzott nagyszíjvég a kecskeméti analógia alapján nem túl mélyen csüngött (GARAM 1993, 34). Az alapul vett síregyüttesrel két gond van: a nagyszíjvég előkerülési he-

A több irányból származó, összetett leletanyaggal rendelkező sír keltezése kapcsán Kiss Attila – a többi között – a tamgadíszes övbújtató⁵⁸⁸ analógiáit és díszítését részletesen tárgyalta.⁵⁸⁹ Következtetései kapcsán érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az általa felsorolt számtalan párhuzam egyike sem tisztántúli lelőhelyű, bár a kora avar korban – mint ahogy az előbbieken láttuk – ha kis számban is, ismerünk fémből készült övbújtatókat a területről. Ugyanakkor az avar kor második felében használt tisztántúli temetők öves sírjaiból számtalan bújtató került elő, de egyik sem karikacsüngős.⁵⁹⁰

Visszatérve a kora avar kori tisztántúli fém övbújtatókhoz, annyit szükséges még megjegyeznünk, hogy azok nem azonos típusú veretekkel díszített övekkel kerültek elő. Így például a szegvári 85. sírban fekvő férfi övét félgömbös ezüstveretekkel és vas szíjvéggel, a 100. sírban eltemetett férfi sokmellékszíjas övét vas övveretekkel és vas nagyszíjvéggel díszítették, míg a 900. sírban a peremes, préselt kerek ezüstveretekkel felszerelt sokmellékszíjas öv ezüst nagyszíjvéggel együtt került elő. Az aradaci 85. és a németszentpéteri sírból Főnlak típusú övgarnitúra került elő. Kivételt jelent a nagylaki 1. női sír, ahol csat és szíjvég nélkül, préselt félgömbös ezüstveretekkel került elő az övbújtató, valamint a kunszentmártoni sír, ahol nem dönthető el, hogy az övbújtató milyen övkészlethez tartozhatott.

A kora avar kori fémbújtatóval ellátott öveket a Tiszántúlon felnőtt férfiak viselték: a szegvári 100. és a 900. sírban egy-egy adultus, míg a szegvári 85. és az aradaci 85. sírban maturus férfi nyugodott.

Az ú. n. propeller alakú övveret

A temető 33. sírjából került elő egy ún. propellerveret. A vaslemezéből készült, kisméretű veret másodlagos helyzetben, a jobb combcsont felső vége alatt került elő a jobb kéz ujjperceivel együtt. A szimmetrikus⁵⁹¹ veret középen enyhén kiszélesedő, végei hegyesek, h.: 3,5 cm. A kora avar kori öveken igen ritka verettípus, Szegváron is a nagyszámú övkészlet ellenére csak a 33. sírből előkerült övet díszítette.

A szegvárihoz hasonló, kisméretű, 2,8 cm hosszú, piskóta alakú példányt a kora avar kori tisztántúli temetkezések közül csak a Hajdúdorog-Városcsok uti 1. sírből⁵⁹² említhetünk, ahol a 2,8 cm hosszú, ugyancsak vaslemezéből készült veret a keresztcsonton feküdt.⁵⁹³

Kiss Attila szerint ennek a verettípusnak a gyakoribb előfordulása az avar kor második felének kezdetére, a 7. század 3. harmadának elejére datálható lemezes övgarnitúrákon jelenik meg először.⁵⁹⁴ Garam Éva éppen a hajdúdorogi sír értékelése kapcsán figyelt fel arra, hogy a sír kisméretű övforgója itt tűnik fel először, mint legkorábbi leletegyüttesben, majd 650-től általános lesz a bronzlemezéből kivágott veretekkel és lemezes bronz szíjvégekkel díszített öveken.⁵⁹⁵

lyéről a cikk nem tartalmaz információt és sem a sírrajzon, sem a részletrajzon nincs ábrázolva (H. TÓTH 1981, 13, 2. kép, 25a kép). Ugyanakkor az övbújtató leírásában az szerepel, hogy a kard helyéről került elő, részben bolygatott földből, a sírfenékről. A bújtatót a sír- és részletrajzon egyaránt ábrázolták, nagyjából a kimozdult alkar vonalában, de a kardtól a test irányában mintegy 10-12 cm-re, a bolygatás szélét jelző vonalon (H. TÓTH 1981, 24, 2. kép, 25a kép). A részletrajzon a bújtató – alapul véve a vaskés hosszát – 18 cm-re fekszik a bronz övcsattól, ellentétben a rekonstrukciós rajzzal, ahol közvetlenül a nagyszíjvég mellett helyezkedik el. Véleményünk szerint a kecskeméti nagyszíjvég, hasonlóan a szegvári sírokban megfigyelt helyzettel, a bújtaton túl, valahol a bal könyök belső oldalán fektetett és a földmunka során kerülhetett elő.

⁵⁸⁸ BÓNA 1983, 92.

⁵⁸⁹ KISS 1991, 70–72.

⁵⁹⁰ Pl. Székkutas-Kápolna dűlő (B. NAGY 2003), Szentés-Nagyhegy (BENDE 2017, 199–203) stb.

⁵⁹¹ BALOGH 2016, 194.

⁵⁹² KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 3. ábra 14.

⁵⁹³ A szegvári esetet figyelembe véve már nem egyedülálló a hajdúdorogi sír ezüst övkészletének és vas propeller alakú veretének együttes előkerülése, amiért a hajdúdorogi veretet Szőke Béla Miklós fenntartásokkal kezelte (SZŐKE 2008, 200).

⁵⁹⁴ KISS 1991, Tab. 1.

⁵⁹⁵ GARAM 1992, 155.

Balogh Csilla a kunpeszéri 3. sír ún. propeller alakú övveretének értékelése során fogalmazta meg, hogy a szimmetrikus veretek megjelenése szórványosan már a kora avar típusú öveken is előfordul, és – a többi között a zamárdi 1107. sír⁵⁹⁶ és a jászapáti 264. sír síregyüttese⁵⁹⁷ alapján – a 7. század 2. negyedére, legfeljebb közepére keltezte használatuk kezdetét.⁵⁹⁸

A későbbi propellerveretek ezen kisméretű, ritkán vas- vagy ezüst-, gyakrabban bronzlemezről készült prototípusainak a Kárpát-medencei öveken való megjelenésére adott 7. század 2. negyedére történő keltezésnek nem mond ellent a hajdúdorogi sír Heraclius 610–613 között vert solidusa⁵⁹⁹ sem, hiszen az érme biztosan csak *terminus post quem* keltez, azaz a kibocsátása után több évtized is eltelhetett (és el is telt), míg sírba került.

Ezeknek a szimmetrikus vereteknek a hossza – 2,8–3,8 cm – nem volt nagyobb, mint az öv szélessége.⁶⁰⁰ Az övön elfoglalt helyük – a sírbeli helyzetük alapján – a jobb oldalon volt. Szegváron a jobb combcsont felső vége alól, a jobb kéz ujjperceivel együtt került elő, a kunpeszéri 3. sírban a jobb könyök belső oldalánál⁶⁰¹ volt, a jászapáti 264. sírban a jobb medencelapáton, a zamárdi 2095. sírban a jobb alkarcsonton feküdt. Kivételt a hajdúdorogi sír jelent, ahol a veret a keresztcsonton került elő.

Ezek a szimmetrikus veretek a legváltozatosabb típusú veretekkel felszerelt öveken tűnnek fel. Szegváron kéttágú, ívelt oldalú ezüstveretek, Hajdúdorogon a sok mellékszijas övön préselt kerek ezüstveretek,⁶⁰² Kunpeszéren pszeudiveretek,⁶⁰³ míg Jászapáti Akalan típusú övveretek,⁶⁰⁴ Zamárdiban köbötetes, fogazott állatornamentikával díszített veretek⁶⁰⁵ voltak.

Vas övkarikák (64. kép)

A temető 20 sírjából került elő az emberi váz mellől vaskarika, melynek külső átmérője hat esetben 5–6,4 cm, 11 esetben 2,7–3,8 cm között van. Három esetben csak a karika töredékei maradtak ránk. Keresztmetszetük többnyire kör, igen ritkán enyhén ovális, a kisebbek átmérője 0,5–0,7 cm, a nagyobbaké 0,9–1,2 cm között változik. Az 540. sír karikájának két átellenes pontja lényegesen eltérő mértékben kopott meg. Egyedi eset a 697. sír két összefűzött karikája. Hat karika felületén – változó mértékben – vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány, az 531. sír darabján famaradvány figyelhető meg.

Sírbeli helyzetük ugyan változó, de többségük a felsőtest valamelyik részén feküdt. Kilenc esetben a bal oldalon, a könyök (950.), illetve az alkar belső oldala (637., 697.), a kézcsontok mellett (930., 934.), valamint a felkar külső oldalánál (934.) feküdtek, négy sírban a medencelapát felső pereménél (68., 587., 641., 900.). Három sírban a jobb alkar belső oldalánál (85., 777., 800.), egyben a jobb medencelapát felső peremén (141.) és két esetben a jobb combcsont felső végénél (540., 723.) kerültek elő. Egy-egy sírban a szeméremcsontok előtt, a két combcsont között (531.), illetve a gerincoszlop közepén, a csigolyák alatt (500.) feküdt egy-egy vaskarika, két sírből (90., 964.) a bontás során került elő.

A vaskarikák döntő többsége férfiak melléklete volt, 16 férfi mellett csupán 1-1 felnőtt és juvenis nő, illetve 2 infans II. gyermek sírjából került elő. A férfiak között 7 adultus, 4 juvenis és 3 matusus viseletéhez tartozott vaskarika. Kérdés, mi volt a vaskarikák funkciója, mert a síron belüli előfordulásuk igen változatos.

⁵⁹⁶ BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 126.

⁵⁹⁷ MADARAS 1994, Taf. 37.

⁵⁹⁸ BALOGH 2011, 263, 2. kép 1–5.

⁵⁹⁹ SOMOGYI 1997, 43–44.

⁶⁰⁰ BALOGH 2011, 263.

⁶⁰¹ BALOGH 2011, 258.

⁶⁰² KRALOVÁNSZKY 1992, 122.

⁶⁰³ BALOGH 2011, 259.

⁶⁰⁴ MADARAS 1994, Taf. 37.

⁶⁰⁵ Zamárdi-Réti földek 1107. sír (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 126).

Bár vaskarikák – ha nem is gyakran – szinte minden avar temetőben előfordulnak,⁶⁰⁶ tehát hétköznapi leletről van szó, de értelmezésük és funkciójuk meghatározásával eddig nem foglalkoztak érdemben. A szegvári darabok esetében sem egyszerű a kérdés. Az oromdűlői temetkezések között öt sírban a bal oldalon, közel azonos helyen és helyzetben feküdtek, az ágyéki csigolyák és az alkarcsontok között, a medencelapát felső pereme mögött, annak síkja felett. Megegyező sírbeli helyzetük ellenére szűkebb leletkörnyezetük jelentős mértékben eltérő volt. A 637. sírban csak egy vascsat feküdt a karika és a csigolyák között, míg a 641. sírban a medencelapát peremén fekvő karikától nem messze, a keresztcsonton került elő egy vascsat. A 697. sírban két karika vízszintes helyzetben, a bal medencelapát mögött, a bal alkar belső oldala mellett feküdt. Hozzá legközelebb egy trapéz alakú vascsat került elő a keresztcsonton, hátoldalával felfelé. A 68., karddal, íjjal eltemetett férfi sírjában a vaskarika mögött egy vascsat feküdt, párhuzamosan a gerinc vonalával, a csatpecek hegyével a koponya irányában, míg egy bronz nagyszíjvég a bal alkarcsont belső oldalánál, arra nagyjából merőlegesen. A 900. sírban ugyancsak karddal, veretes övvel eltemetett férfi sírjában a vaskarika előtt az öv veretei feküdtek és a bal alkaron a kard. Ezek alapján a vaskarikákról csak annyi állapítható meg, hogy az elhunytak a bal oldalon, minden bizonnyal a ruházaton, elől viselheték, a csípő fölött, derékmagasságban.

A jobb oldalon előkerült vaskarikák helyzete szinte tükörképe az előzőeknek. A 141. sírban fekvő juvenis fiatal nagyméretű vaskarikája a jobb medencelapát felső peremén került elő. Vele egy vonalban, a medencelapát felső peremén egy vascsat feküdt, melynek pecke a karika irányába mutatott. Hasonló a 777. sírban megfigyelt helyzet, ahol a medencelapát mellett, részben az orsócsont alsó végén feküdt a vaskarika. Közel hozzá, a második ágyékcsigolya jobb oldalán fekvő vascsatnak a pecke a könyök irányában mutatott. A 800. sírban a vaskarika az orsócsont belső oldala mellett feküdt, és közel hozzá, a 2–3. csigolya belső oldala mellett került elő egy ovális vascsat.

A 85. sírban veretes övvel eltemetett férfi orsócsontja és medencelapátja között, a sírfenekre majdnem merőleges helyzetben állt a vaskarika. Vele egy vonalban, a keresztcsont és az első csigolya, valamint a medencelapát találkozásánál volt a vascsat, peckével a bal alkar irányában. Az 540. sírban ugyancsak veretes övvel eltemetett férfi jobb combcsontjának felső végén feküdt a vaskarika. A többi, a medence környékén előkerült lelettel ellentétben, a karikával egy magasságban, 5–6 cm magas betöltésen, a szeméremcsont előtt került elő egy vascsat, melynek pecke – a 777. sír csatjához hasonlóan – szöveget zárt be a vaskarika vízszintes tengelyéhez viszonyítva.

A jobb oldalon előkerült vaskarikákat, hasonlóan a bal oldali társaikhoz, a ruházat elülső felén viselheték, hiszen itt is egyértelműen a medencelapát peremén, az orsócsonton, illetve a combcsonton feküdtek. A 85. sírban, a sírfenekre majdnem merőlegesen előkerült vaskarika is csak akkor kerülhetett ilyen helyzetbe, ha eredetileg magasabb szinten feküdt.

A jobb és bal oldalon, derékmagasságban előkerülő vaskarikák funkciójára a rendelkezésünkre álló adatok alapján végleges magyarázatot nem tudunk adni. Az bizonyosnak látszik, hogy nem kerülnek elő övre függesztett tárgyakkal, tehát a vaskarikák nem tartozhattak derékövhöz. A figyelembe vehető információk az alábbiak: férfisírok mellékletei, ahol a vaskarikák többsége részben elkülönülten, több sírban magában feküdt, gyakran csak egy-egy vascsat volt a közelükben. Sírbeli helyük és helyzetük, valamint az, hogy többségük felületén – bár változó mértékben – vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány volt megfigyelhető, arra utal, hogy a ruházaton elől, bőrszíjhoz kapcsolódóan viselheték. Ezekről eltérően a 697. sír vaskarikáinak egyik oldalán vasoxiddal konzerválódott textil-, másikon bőrmaradvány van.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ Elegendő itt a Körös–Tisza–Maros szögének az avar kor második felében használt temetőire hivatkoznunk, ahol 131 sírban volt vaskarika, melyek 60%-a férfiak, 24%-a nők sírjából ismert és többségük a korszak első feléből származik (BENDE 2017, 290).

⁶⁰⁷ A vaskarikák síron belüli helyzete mellett – ha közvetve is – azoknak a ruházat elején való viseletére utalhat az is, hogy egyik vaskarikán se került elő vasoxiddal konzerválódott famaradvány, ami bizonyíték lenne a ruházat hátsó részének – a vaskarikának – a koporsóval való közvetlen találkozására.

A fentiekől eltérő helyzetet dokumentáltunk az 500. sírban, ahol a vaskarika a csigolyák alatt, a gerincoszlop közepén feküdt, míg egy vascsat két csigolyával lejjebb, a gerinc jobb oldala mellett került elő, pecekkel a jobb alkarcsont irányában. Voltak további kivételek is. Az 533. sírban a bal combcsont felső vége és a kézcsonok között pl. kovákkal, töredékes ólomcsüngővel, ólom-, vas-, valamint ezüstlemez töredékekkel együtt feküdt egy vaskarika. Az 587. sírban a bal medencelapáton, a bronzlánc alsó végénél feküdt a vaskarika. A 930. sírban a karika vascsattal, vaseszközzel és két fenőkövel összerozsdásodva került elő. Végezetül a 934. sírban a bal kézcsonok belső oldala és a combcsont között egy vaskés felett feküdt egy vaskarika. Ezek a vaskarikák nem a ruházat, hanem a viselet, pl. a tarsolyban tartott eszközök részei voltak. Kérdéses az 531. sírban a két combcsont között, 5–6 cm magas betöltésen előkerült vaskarikán látható, vasoxiddal konzerválódott famaradvány értelmezése. Nem lehet a koporsó lenyomata, mert egy földbabán került elő (hacsak nem másodlagos helyen). Tehát valami fatárgyhoz tartozhatott.

Övek a sírban

A szegvári veretes övek döntő többsége a funkció szerinti helyen, az elhunyt derekán volt, a sírokban a veretek a medence alatt és körülötte kerültek elő. De vannak olyan temetkezések, ahol a megszokottól eltérő helyzetben, illetve helyen találtuk azokat.

A 202. sírban fekvő férfi derekán volt egy öv öntött bronzcsattal az egyik és egy pajzs alakú verettel a másik végén, de a nagyszámú kerek bronzverettel és mellékszíjakkal díszített, becsatolt övet a temetés során az elhunyt hasára fektették. A 755. sírban a sok mellékszijas övet a bal felkar közepétől a lábszárcsont felső végéig kiterítve helyezték az elhunyt bal oldalára. Itt mérhető volt a vascsat és a szíjvég közötti távolság, amely 90 cm volt. A 626. sírban temetett adultus férfi kisszámú, egyedi veretekkel díszített, ugyancsak sok mellékszijas övét átlósan, a jobb válltól a bal lábszárig terjedő sávban fektették le. A veretes öv elhelyezésének negyedik variációját a 110. kettőssírban figyeltük meg, ahol egy matusus férfi combcsontjának középső sávjában, egyvonalban, egymástól 15–18 cm-re előkerült három Fönlak típusú veret helyzete alapján a négyzetes vascsattal záródó övet a férfi lába fölé fektették.

Ezekről az esetekről eltérően, a 118. sírban, egy infans I. gyermeknek három rossz minőségű ezüstverettel díszített övét a mellkasra fektették. Hasonlóan értelmezzük a 711. sírban előkerült bronz övveretek helyzetét, ahol a gyermek vázmaradványa felszívódott, de a gyöngyök és a fülbevalók fekvéséhez képest az öv inkább a mellkas tájékán feküdt és nem a medencelapátok sávjában. Ugyancsak a mellkasra fektették a 168. sírban az infans I. gyermek övét, melyet egy töredékes, szimmetrikus ezüstveret és verettöredékek, valamint három ácskapocs alakú bronzdrót alapján eredetileg három szimmetrikus ezüstverettel díszíthettek. Egyik sírból se került elő csat és szíjvég.

Két női sírban a szíjvéggel ellátott öv sírbeli helyzete más, mint az eddig bemutatott temetkezésekben. A 165. sírban a matusus nő jobb lapockáján fekvő kisszíjvég és a bal kulcscsont mögött előkerült préselt, kisméretű bronzcsat együttese és helyzete alapján egy veretek nélküli övet összehajlítva a fej mögött úgy fektették le, hogy annak két végét a vállakhoz helyezték.⁶⁰⁸ A 288. sírban fekvő juvenis nő koponyájának bal oldala mellett fekvő ezüst szíjvég és az állkapocs mellől előkerült ezüst lemeztöredékek és kisméretű, ácskapocs alakú bronzdrót összefüggő, ez utóbbiak esetleg egy szétmállott verethez vagy inkább egy kisméretű lemezes csathoz tartoztak. Talán párhuzamként említhető a koponya környékére fektetett övekhez a 65. sír, ahol egy matusus férfi koponyája fölött került elő egy vascsat, karikájával az állkapocs irányában. A hajlított vaslemezből álló csattest alsó lemezének külső oldalán konzerválódott textil-, a két

⁶⁰⁸ Ugyancsak egy maszkos, de más típusú ezüst szíjvég volt a Szekszárd-Bogyiszlói út 314. sírban fekvő nő jobb kulcscsontjának belső végénél, ugyancsak előlappal lefelé (ROSNER 1999, 44–45, Abb. 6). A szerző szerint a szíjvég egy kaftánszerű felsőruha vagy köpeny összefogását szolgáló öv végén volt eredetileg, amely az elhunyt sírba helyezéskor csapódott fel a megtalálás helyére (ROSNER 1977, 105). Véleményünk szerint ez a lehetőség mindkét sír esetében kizárható.

lemez között vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány van. A sírban a jobb szeméremcsont előtt feküdt egy kisméretű ovális vascsat is.⁶⁰⁹

Egészen egyedül a temető 81. sírjában, egy mongoloid-cromagnoid jellegeket mutató adultus férfi derekán fekvő kelet-alpi vagy Bieringen típusú övkészlet. A komplett garnitúrát (63. kép 4) itt lehetett először megfigyelni és dokumentálni in situ helyzetben. Ugyanakkor a vereteknek a sírban megfigyelt helyzete arra utalt, hogy az övet a temetéskor fordítva csatolták fel az elhunyt derekára.⁶¹⁰

Itt kell megemlítenünk, hogy a kora avar kor övviselésére, használatára jellemzően a veretes övek nagyszíjvége leggyakrabban, szinte általánosan a medence bal szélénél és az alkar belső oldalánál került elő. Ez jellemző a szegvári esetekre is, de több, hitelesen megfigyelt, jól dokumentált, bolygatatlan sírban a nagyszíjvég a jobb oldalon feküdt. Míg a szegvári nagyszíjvégek a bal medencelapát külső és az alkar belső oldalánál kerültek elő, addig a jobb oldali szíjvégek az alkar mellett (200., 335., 542., 760., 897.) gyakran a combcsont külső oldala mellett feküdtek (33., 194., 626.). A jobbról balra záródó, elérő típusú veretekkel rendelkező övek használatára nem találtunk közös magyarázatot, egy infans II. gyermek kivételével különböző életkorban elhunyt férfiak viselték. Ezekre az esetekre a csatok helye és helyzete alapján az övek megoldása nem magyarázat.

FEGYVEREK

A KÖZELHARC FEGYVEREI

Egy- és kétélű vaskardok (16. táblázat, 65. kép, 66. kép 1–3)

A temető 13 sírjából került elő szálfelegyver, 7 temetkezésből egyélű és 6-ból kétélű kard.⁶¹¹ Ezeket 1 juvenis, 6 adultus, 4 maturus, 1 senium és 1 felnőtt korban elhunyt férfi kapta mellékletül.

Kétélű kardot két adultus (100., 333.) és négy maturus (33., 137., 539., 877.), míg egyélűt egy juvenis (540.), négy adultus (68., 335., 900., 930.) és egy felnőtt férfi mellé fektettek. Ezeket a férfiakat 5 esetben akna, 4-4 esetben padmalyos és fülkesírban temették el.

Függetlenül attól, hogy egy vagy kétélű volt a kard, 12 esetben a baloldalon feküdtek, csupán a 333. sírból került elő a kard alsó fele a medence felett, a felső a két combcsont között, másodlagos helyzetben a bolygatott betöltésből.

A bal oldali helyzeten belül kisebb eltérések voltak megfigyelhetők. Négy esetben a felkarcsont fejtől a combcsont alsó harmadáig, illetve a lábszárcsont felső végéig feküdt a fegyver. Egy-egy sírban a csecsnýúlványtól, az állkapocs bal szárától, illetve a felkarcsont felső harmadától a combcsont alsó harmadáig fektették a kardot. Két temetkezésnél a felkarcsont közepétől, egy esetben a könyöktől a lábszárcsont felső végéig, illetve közepéig feküdt a fegyver.

Ezeket a fegyvereket az elhunytakkal együtt helyezték a koporsóba, mivel a kardok mindegyike a fel-, az alkar- és a kézcsontokon feküdt, azok belső vagy szorosán a külső oldala, illetve a medencelapát és a combcsont külső oldala mellett. Egy esetben 5–10 cm-re a sír alja felett, egy sírban pedig a kard 30°-os szögben dőlt a karcsontok irányában.

Ezektől három, eltérő helyzetű kard került elő a temetőben. A 333. bolygatott sírban a fegyver egyik fele összehajtogatva, a másik eredeti állapotában került elő. Mivel a váz bal oldala mellett, a padmaly

⁶⁰⁹ Bizonyára véletlen, de meg kell említenünk, hogy az említett három szegvári és a szekszárdi sírban a koponya mellett egy-egy edény állt.

⁶¹⁰ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 143–146, 8. kép.

⁶¹¹ A szegvári kardok részletes leírását Csiky Gergely végezte el, melyek megtalálhatóak a megfelelő sírleírásoknál (LŐRINCZY 2020). A kardok tipologizálását és értékelését lásd CSIKY 2022.

száját elzáró, összegöngyölt állatbőrre utaló betöltés elszíneződése bolygatatlan volt, ez arra utal, hogy nem a bal oldalon, hanem a koporsón belül máshol, talán középen fekkent a kard. Az 540. sírban a karcsontok vonalában, a felkarcsont végétől a sír végének irányában helyezték a kettétört kardot. Mivel a fegyver két darabja egymáson fekve 8–11 cm vastag földrétegen került elő, ez arra utalhat, hogy azt a koporsó északkeleti szélére, sarkára helyezték. A 540. sírhoz hasonlóan a 903. sírban is bal oldalon, de a koporsón kívül helyezték el a kardot, ebben az esetben az alkarcsont alsó végétől a bokáig fektették a sír aljára, a lábsontokkal párhuzamosan, azoktól 12–13 cm-re.

A 903. sírban fekvő egyélű kard függesztő fülei befelé, a váz felé feküdtek, eszerint a kardot a tokjában, élével kifelé fektették le. Ezzel ellentétben, a 76., 335., 900., 903. és az 540. egyélű kardjának függesztő fülei a sírfal felé feküdtek, ezekben az esetekben a kard élével a test felé került elhelyezésre.

<i>Sír-szám</i>	<i>Sír típusa</i>	<i>Életkor-csoport</i>	<i>A kard típusa</i>	<i>A kard sírbeli helyzete</i>
33.	Fülke	Mat.	Kétélű	Állkapocs bal szarától a fel- és alkarcsont belső oldalánál, a kézcsontokon a combsont alsó harmadáig.
68.	Akna	Ad.	Egyélű	Bal felkarcsont fejtől – a kar-, a kézcsontok és a medencelapát külső oldala mellett – a combsont alsó harmadáig. Felső vége mintegy 10, alsó vég kb. 5–6 cm-rel a sír alja felett.
76.	Fülke	Sen.	Egyélű	Bal felkarcsont fejtől – a fel-, az alkar- és a kézcsontokon, 2 cm-re az alkarcsontok felett – a lábszárcsont felső végéig.
100.	Fülke	Ad.	Kétélű	Bal felkarcsont közepétől – a karcsontok belső oldalánál, a medencelapát és a combsont fölött – a lábszárcsont felső harmadáig.
137.	Fülke	Mat.	Kétélű	Bal felkarcsont fejtől – a karcsontokon, a medencelapát és a kézcsontok között, a combsont külső oldala mellett – a térdig.
333.	Padmaly	Ad.	Kétélű	Kettétörve a bolygatott betöltésből, felső fele a két combsont közötti területről, az alsó fele a medence felett, a 333a sírban fekvő emberi váz fektetési szintje alatt 1–2 cm-rel.
335.	Akna	Ad.	Egyélű	Bal felkarcsont fejtől a lábszár felső végéig, a karcsontok külső oldala mellett, azokra 30°-os szögben dőlt, kb. 2 cm vastag betöltésen.
539.	Padmaly	Mat.	Kétélű	Bal csecsnyúlványtól – a kar- és kézcsontokon – a combsont alsó harmadáig.
540.	Padmaly	Juv.	Egyélű	A koponya bal oldalától 10–12 cm-re, 8–11 cm vastag földrétegen a karcsontok vonalában, a felkarcsont végétől a koponyatető irányában két darabra törve és egymáson.
877.	Akna	Mat.	Kétélű	Bal felkarcsont felső harmadától a combsont alsó végéig, a karcsontoktól 3–4 cm-re, a karcsontok mellett fekvő lándzsahegy és a koporsó széle között.
900.	Akna	Ad.	Egyélű	Bal könyöktől – az alkarcsont felett – a lábszárcsont közepéig, ez utóbbi külső oldala mellett.
903.	Akna	Fel.	Egyélű	Bal alkarcsont alsó végétől – a lábsontokkal párhuzamosan, azoktól 12–13 cm-re – a bokáig.
930.	Padmaly	Ad.	Egyélű	Bal felkarcsont közepétől – az alkarcsontok belső oldala mellett, részben a medencelapát széle alatt, a bal combsonton – a lábszárcsont felső végéig.

16. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A kardos sírok típusa, az elhunyt életkora és a kard sírbeli helyzete
Table 16. Szegvár-Oromdülő. Main data of graves with a sword: grave type, age at death of the deceased, and position of sword in the grave

Itt még annyit érdemes és szükséges megemlítenünk, hogy a kard markolata és a kard hegyénél a hüvely minden esetben a megfigyelteknél hosszabb volt, így pl. a 76. sír esetében a markolat vége ugyan a felkarcsont fejénél feküdt, de a markolat vége azon túl nyúlhatott.

A szegvári sírokban megfigyeltékhez hasonló a kora avar kori tiszántúli fegyveres temetkezések esetében is a kard helyzete. Az általunk vizsgált területről közel 50 lelőhely 80 sírjából került elő kora avar korra keltezhető kard, annak töredéke, illetve ismerünk arra vonatkozó információt, adatot. Egyélű kardról 22 lelőhely 29 sírjából,⁶¹² míg kétélű kardról 18 lelőhely 31 sírjából van tudomásunk.⁶¹³ Ezüst vagy arany függesztőfűl 5 lelőhely 1-1 sírjából előkerült kardra utal.⁶¹⁴ A fentiekén kívül 12, a korszakba sorolható kardnak vagy töredékének előkerüléséről tudunk pontosabb információ, adat nélkül.⁶¹⁵

Az avar kori szálfegyverekről megjelent legújabb monográfiában⁶¹⁶ még nem szereplő, újabban előkerült vagy nyilvánosságot kapott kardok adatait is beépítettük a munkánkban.⁶¹⁷ Ugyanakkor azokat a „kardos” lelőhelyeket, amelyek ugyan szerepelnek az avar kori kardokkal a teljesség igényével foglalkozó

⁶¹² 1. Aradac-Mečka 46. sír (NAĐJ 1959, 59, Tab. IX/11); 2. Biharkeresztes-Lencsésbát (MESTERHÁZY 1987, 222, 6. kép); 3. Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45–47. sír (KOVRIK–KOREK 1960, 262); 4. Csépa (SIMON 1991, 290); 5. Derecske-Karakas (HÁGA 2021, 15); 6. Deszk B (TROGMAYER 1984, 86, MFM 53.136.1. ltsz.); 7. Deszk L 13. sír (CSALLÁNY 1939A, 137; BALOGH 2004, 2. j.); 8. Gyoma-Egei halom dűlő, régi gát (MRT 8, 226, No. 4/129); 9. Gyoma, Torzsás zug (Köröspart) (MRT 8, 270, 4/276); 10–11. Hajdúdorog-Városkert utca 1., A sír (KRALOVÁNSZKY 1992, 136, 2. ábra, 3. ábra 7, 10. ábra 9); 12. Kisújszállás-Nagykert (RÁCZ 2014, 163, Taf. 29); 13. Kiszombor-Tanyahalom dűlő (LANGÓ–TÜRK 2004a, 209–211) 25. sír; 14. Kunszentmárton-Habranyi-telep 1. sír (CSALLÁNY 1933, 14); 15. Makó (CSALLÁNY 1956, No. 619; KÜRTI 2002, 232); 16. Makó, Mikócsa-halom 177/183. sír (CSIKY 2015, 185, 492); 17. Mezőkovácsháza-Új Alkotmány Tsz 1/a sír (JUHÁSZ 1973, 101, 104, II. t. 5); 18. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 31. sír (RANISAVLJEV 2007, 17. Taf. XII); 19–20. Nädlac 3M-N 351., 356. sír (GÁLL 2017, 111, 134); 21. Sânpetru German/Németszentpéter (RO) (DÖRNER 1960, 424, 426, Fig. 3); 22–28. Szegvár-Oromdűlő 68., 76., 335., 540., 900., 903., 930. sír; 29. Valea lui Mihai/Érmihályfalva-Rétalja (RO) (NÉMETI 1983, 145–146, Fig. 8/1).

⁶¹³ 1–2. Aradac-Mečka (SRB) 31., 85. sír (NAĐJ 1959, 58, 62, Tab. VIII:1, Tab. XXVII:1); 3. Óbesenyő/Bešenova Veche (RO) V. halom 2. sír (KISLÉGHY NAGY 1911, 314; KISLÉGHY NAGY 2010, 107); 4. Derekegyház-Rárós (CSALLÁNY 1956, No. 210; BAKAY 1965, 9; KOVÁCS 1995, 164); 5–6. Deszk G 8., 49. sír (CSALLÁNY 1939a, 127, 129, I. T. 2–2a; CSALLÁNY 1939a, 137); 7–8. Deszk M 1., 2. sír (CSALLÁNY 1939a, 137; BALOGH 2004, 266); 9–11. Deszk O A, 1., 5. sír = Ferencszállás 3. sír (CSALLÁNY 1939a, 137; CSALLÁNY 1972, 13); 12–13. Deszk P 1., 2. sír (MFM 53.23.22.; CSALLÁNY 1939a, 137); 14. Deszk Sz 16. sír (CSALLÁNY 1939, 127, 129, 137); 15. Kiszombor E 29. sír (CSALLÁNY 1939a, 137); 16. Kiszombor O 2. sír (CSALLÁNY 1939a, 125–126, I. t. 1–1a); 17. Makó, Mikócsa-halom 61. sír (BALOGH 2016, 111, Resim: 2; BALOGH 2018, 585); 18–20. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 1., 62., 67. sír (BALOGH 2004, 268–269, 299, 23–25. kép; RANISAVLJEV 2007, 13. Taf. III); 21. Öcsöd 96a lh. 1. sír (MADARAS 2004, 340); 22. Rákócziújfalva-Felsővarsány (CSÁNYI 2004, 276, 23–28. Szegvár-Oromdűlő 33., 100., 137., 333., 539., 877. sír; 29. Szegvár-Sáppoldal 1. sír (BÓNA 1979, 5, 8, 3. kép 1); 30. Szőreg-Homokbánya 2. sír (KÜRTI 2003, 230); 31. Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír (CSALLÁNY 1960, 53; GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 531), 32. Szentes-Lapistó (CSALLÁNY 1934, 207–208). Ez utóbbi kard esetében meg kell említeni, hogy általánosan elfogadott az a vélemény, miszerint a lapistói szálfegyver kétélű keresztvasas kard. Ezzel ellentétben úgy véljük, hogy amit a keresztvasak töredékeinek tartanak (CSALLÁNY 1934, 58. t. 12–13), azok egy vaszabla két töredékes szára.

⁶¹⁴ 1. Kunágota (GARAM 1992, 137–138); 2. Kunmadaras-Újvárosi temető (SIMON 1991, 299, 16. kép 15); 3. Makó, Mikócsa-halom 243/252. sír (BALOGH 2017, Fig. 5. 2); 4. Novi Kneževac/Törökkanizsa (SRB) (SIMON 1991, 303, 16. kép 4); 5. Szőreg A 122. sír (KÜRTI 1983, 187; SIMON 1991, 307).

⁶¹⁵ 1. Dombegyház-Homokbánya (LŐRINCZY 1998, 346–347); 2. Füzesgyarmat-Téglagyári agyagbánya (MRT 6, 97. 5/105. lh.); 3. Körösladány (MRT 6, 122); 4–8. Makó, Mikócsa-halom (CSIKY 2015, 351); 9. Rákóczifalva-Felsővarsány 2. obj. (CSÁNYI 2004, 276, és Tárnoki Judit szíves szóbeli közlése); 10. Szeghalom-Kovács-halom 16. sír (MRT 6, 11/50); 11. Tépe (GARAM 1993, 107, Taf. 92.2); 12. Tiszaderzs-Szentimrei út (VIDA 2018, 539, 4. kép 29).

⁶¹⁶ CSIKY 2015.

⁶¹⁷ Derecske-Karakas, Endrőd-Doboskert, Kisújszállás-Nagykert, Kiszombor-Tanyahalom dűlő 25. sír, Nädlac 3M-N lelőhely, Rákóczifalva-Felsővarsány 2. obj.

monografikus munkákban,⁶¹⁸ de véleményünk szerint nem tartoznak az általunk vizsgált fegyvertípushoz vagy korszakhoz, az értékelésünkből kihagytuk: 1. Derecske, Újpatika 1. sír,⁶¹⁹ 2. Derekegyház-Rárós,⁶²⁰ 3. Deszk T 43. sír,⁶²¹ 4. Gyomai Körös part,⁶²² 5. Gyula-Szentbenedek,⁶²³ 6. Hajdúböszörmény-Csíkos tanya,⁶²⁴ 7. Hódmezővásárhely-Óvónőképző,⁶²⁵ Napkor-Vásárosnaményi út,⁶²⁶ 8. Nyíregyháza-Rozsrét-szőlő, Szelkő-dűlő II. 81. sír,⁶²⁷ 9. Nyíregyháza-Városi kertészet 1936, 3. sír,⁶²⁸ 10. Tiszabercel-Vékás dűlő 3. sír,⁶²⁹ 11. Tiszacsege-Nagymajor,⁶³⁰ 12. Tiszaeszlár-Sinkahegy,⁶³¹ 13. Tiszalök-Kövestelek 270. sír,⁶³² 14. Újfehértó-Micskepuszta.⁶³³

A 47 lelőhelyről előkerült 78 kardos sírban nyugvók közül pontosabb életkoradattal rendelkezők között kisszámú, négy juvenis korban elhunyt férfi volt, közülük hármat kétélű (Kiszombor-O 2. sír, Szegvár-Sáppoldal 1. sír, Szőreg-Homokbánya 2. sír) és egyet egyélű karddal (Szegvár-Oromdűlő 540. sír) temettek el. Tíz sírban feküdt adultus férfi, akik döntő többségének egyélű kardja⁶³⁴ volt, és csak két sírban (Szegvár-Oromdűlő 100., 333. sír) mellékeltek kétélű fegyvert. A kilenc maturus korban elhunyt közül hét mellett feküdt kétélű kard,⁶³⁵ kettővel valószínűleg egyélű (Aradac-Mečka 46. sír, Nädlac 3M-N 356. sír), míg a Szőreg A temető 122. sírjából csak a P alakú függesztőfülről tudunk. Csupán két senilis férfi mellé helyeztek egy esetben egyélű (Szegvár-Oromdűlő 76. sír) és egyben kétélű(?) (Aradac-Mečka, 31. sír) kardot.

⁶¹⁸ SIMON 1991; CSIKY 2015.

⁶¹⁹ A temetkezés nem avar, hanem gepida kori (M. NEPPER 2005, 204).

⁶²⁰ Lásd a Függelékét.

⁶²¹ A sírból nem egy kard, hanem egy vaskés D alakú függesztő füle került elő (BALOGH 2014, 374. j., 12. kép 8).

⁶²² Az itt előkerült kardtöredék nem avar kori, hanem szarmata vagy gepida kardpenge lehet (MRT 8, 270/13).

⁶²³ Mivel az előkerült kard vagy tör markolatának meghatározott töredék (MOGYORÓSSY 1870, 280) mellett nem említenek kardra utaló pengetőredékeket, ezért valószínűbbnek látszik, hogy a markolatnyúlvány nem egy kardhoz, hanem törhöz vagy késhez tartozhatott.

⁶²⁴ Egy 7. század végi, 8. századi temető korai lovasírjából előkerült kadról történt említés (MÁRKUS 2005, 226).

⁶²⁵ Lásd a Függelékét.

⁶²⁶ A lelőhelyen egy oldalpálcás vaszablával, két egyenes talpú kengyellel együtt egy szablya került elő (LŐRINCZY 2001, 188–189).

⁶²⁷ PINTYE 2006, 293. Egy 7–8. századi temető kettős sírjából egy egyélű kard vagy szablya került elő, de a sír többi lelete alapján a temetkezés a 7. század utolsó harmadára keltezhető. A sír leleteinek megtekintéséért az ásatónak, Pintye Gábornak és Istvánovits Eszternek mondok köszönetet.

⁶²⁸ A földkitermelés közben egy É–D-i tájolású sír keleti szélét, a csontváz bal oldalát találták meg. A bal lábszár belső oldala mellől előkerült öt vastöredékeket Csallány Dezső vaskard töredékeinek határozta meg. (CSALLÁNY 1960, 49–50). Ezt a véleményt öt követően mindenki átvette, aki a sírral foglalkozott. De a leletmentést végző Kiss Lajosnak sem a kéziratában (Hódmezővásárhelyi Levéltár, Kiss Lajos hagyaték, XX-24/ jelzet), sem pedig az Alispáni jelentésben megjelent írásában nem említ kardot. A kora avar korban a Tiszántúlon az elhunyt férfiak mellé, ha tettek, döntő többségében a bal karjukra vagy mellé helyezték a kardjukat. Ha ebben a sírban lett volna, akkor a leomlott földben Kiss Lajosnak a töredékeit kellett volna megtalálnia.

⁶²⁹ A sírból nem egyélű kard, hanem egy rosszmegtartású, hiányos élű szablya került elő.

⁶³⁰ A padmalyos sírból (LŐRINCZY–STRAUB 2006, 291) a többi lelet mellett (LŐRINCZY 2015, 167) egy ívelt pengéjű szablya került elő.

⁶³¹ A földmunkával megbolygatott 7–8. századi temető szórvány leletei között került elő egy kard/szablya és másik kettő töredéke.

⁶³² A 7–8. századi temető sírjából nem vaskard, hanem egy szablya került elő (LŐRINCZY 1997, 91–93).

⁶³³ A lelőhelyről emlegetett kard nem avar kori (ISTVÁNOVITS ET AL 2000, 90).

⁶³⁴ Biharkeresztes-Lencsésbát, Derecske-Karakas, Kiszombor-Tanyahalom 25. sír, Nädlac 3M-N 351. sír, Szegvár-Oromdűlő 68., 335., 900., 930. sír.

⁶³⁵ Aradac-Mečka 85. sír, Kaba-Belterület, Makó, Mikócsa-halom 61. sír, Szegvár-Oromdűlő 33., 137., 539., 877. sír, Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.

Itt kell megemlítenünk azt a 11 temetkezést,⁶³⁶ amelyekben a vázcsontok sírban mért hosszadatai, illetve a ránk maradt rajzok alapján felnőtt férfiak feküdtek. Ugyanakkor 38 esetben az eltemetett egyén életkorára vonatkozóan semmi adatunk nincs.

Ezek alapján a temetés során az érett (adultus–maturus) korban elhunytak kaptak legnagyobb számban mellékletként kardot. Ezért igen valószínű, hogy a pontosabb életkori adatok nélküli felnőttek között is az adultus–maturus korosztály tagjai lehetek a legnagyobb számban.

Az ismert esetek között 41 sírban a kard a bal,⁶³⁷ 4 alkalommal a jobb oldalon,⁶³⁸ míg 1-1 temetkezésnél a felsőtesten keresztbe (Öcsöd-96a lh. 1. sír), illetve bolygatott, másodlagos helyzetben (Szegevár-Oromdülő 333. sír) feküdt.⁶³⁹ Ezek szerint a Tiszától keletre eső területen a kora avar korban eltemetett fegyverek döntő többségét – függetlenül attól, hogy egy- vagy kétélű, bronz vagy ezüstszerelékű kardról van szó – az elhunyt bal oldalához, általában a felsőtest mellé helyezték, hegyfelé a lábfej irányában.⁶⁴⁰

A bal oldalon fekvő kardokat ezen belül – bár nagyon sok a szűkszavú, hiányos leírás – kisebb-nagyobb különbséggel helyezték a sírba. Hat esetben a fegyver markolata a koponyával egyvonalban feküdt.⁶⁴¹ Nagy számban (9 sírban) a kard markolata az állkapocs vagy a váll (kulcsont, felkarcsont felső vége) vonalában került elő.⁶⁴² Ugyancsak tíz esetben a fegyver az elhunyt mellett úgy feküdt, hogy a markolat a felkar közepén volt.⁶⁴³ Hat sírban ennél lejjebb, a könyök magasságától lefelé feküdt a kard.⁶⁴⁴

Eddig párhuzam nélküli a szegvár-oromdülői 903. sírban, a kézcsontoktól a bokáig, a lábszárcsontok külső oldala mellett fekvő fegyver helyzete. Az egyedi helyzetű kardokat (Öcsöd, Szegevár-Oromdülő 333. sír) már említettük.

Míg a bal oldalon eltemetett kardok lelőhelyei lefedik a Tiszántúl teljes területét, addig annak a négy temetkezésnek a földrajzi helyzete, melyekben a kard az elhunyt jobb oldalán, a karcsontok mellett feküdt, kivételesnek mondható.⁶⁴⁵ Ez a négy lelőhely a tág értelemben vett Maros völgy sávjában – Nagylak

⁶³⁶ A Deszk L 13. sír, Hajdúdorog-Városcsok utca 1. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 31. sír, Szegevár-Oromdülő 903. sírban egyélű, míg a Deszk O 5. sír, Deszk P 1. sír, Deszk Sz 16. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 1., 62., 67. sír és Öcsöd 96a lh. 1. sírban kétélű, a Rákóczifalva-Felsővársány 2. objektumból előkerült kard típusáról nincs pontos információ.

⁶³⁷ Egyélű kard: Biharkeresztes-Lencsésbát, Csóka/Čoka-Kremenjak 45–47. sír, Derecske-Karakas 1341. obj., Hajdúdorog-Városcsok utca 1. sír, Kiszombor-Tanyahalom 25. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 31. sír, Nád-lac/Nagylak (RO) 3M-N 351. sír, Sânpetru German/Németszentpéter (RO), Szegevár-Oromdülő 68., 76., 335., 540., 900., 903., 930. sír, Valea lui Mihai/Érmihályfalva-Rétalja. Kétélű kard: Aradac-Mečka 31. sír, Óbesenye/Bešenova Veche V. halom 2. sír, Deszk M 1., 2. sír, Deszk O 5. sír, Deszk P 2. sír, Deszk Sz 16. sír, Kiszombor E 29. sír, Kiszombor O 2. sír, Makó, Mikócsa-halom 61. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 1., 62. sír, Szegevár-Oromdülő 33., 100., 137., 539., 877. sír, Szegevár-Sápoldal 1. sír, Szent-Lapostó, Szőreg-Homokbánya 2. sír, Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír. Négy esetben (Kunágota, Kunmadaras, Makó, Mikócsa-halom 243/252. sír, Rákóczifalva-Felsővársány 2. obj.) nem ismert a kard típusa.

⁶³⁸ Egyélű: Deszk L 13. sír, Aradac-Mečka 46. sír, Nád-lac/Nagylak 3M-N 356. sír, kétélű: Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 67. sír.

⁶³⁹ Harminc kard sírbeli helyzetére vonatkozóan nincs információ.

⁶⁴⁰ LŐRINCZY–SOMOGYI 2018, 244.

⁶⁴¹ Biharkeresztes-Lencsésbát, Deszk M 2. sír, Kiszombor O 2. sír, Szegevár-Oromdülő 539. sír. A szegvár-oromdülői 540. sírban a kard kettétörve került a fej mellé és a sír fej felőli végében, a Deszk O 5. sírban a bal oldalán zsugorított helyzetű férfi koponyájától az alsó lábszárig feküdt a kard.

⁶⁴² Csóka/Čoka-Kremenjak 45–47. sír, Deszk P 2. sír, Deszk Sz 16. sír, Kiszombor E 29. sír, Szegevár-Oromdülő 33., 76., 335. sír, Szegevár-Sápoldal 1. sír, Valea lui Mihai/Érmihályfalva-Rétalja.

⁶⁴³ Aradac-Mečka 85. sír, Derecske-Karakas 1341. obj., Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír, Makó, Mikócsa-halom 243/252. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav 62. sír, Szegevár-Oromdülő 68., 100., 137., 877., 930. sír.

⁶⁴⁴ Kiszombor-Tanyahalom dűlő 25. sír, Makó, Mikócsa-halom 61. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav 31. sír, Nád-lac/Nagylak 3M-N 351. sír, Rákóczifalva-Felsővársány 2. obj., Szegevár-Oromdülő 900. sír, Szőreg-Homokbánya 2. sír.

⁶⁴⁵ Aradac-Mečka 46. sír, Deszk L 13. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 67. sír, Nád-lac/Nagylak 3M-N 356. sír.

az északi, Deszk L a déli part közelében, míg Homokrév/Mokrin a Marostól délebbre, Aradac még Mokrintól is délebbre, valójában a Tisza-völgyben – fekszik.

A kardokat a testhez viszonyítva nem csak eltérő magasságban, hanem a kar eltérő oldalára is fektették. A bal karcsontok külső oldala mellett 8 temetkezésnél figyelték meg.⁶⁴⁶ Ennél kisebb számban, 6 sírban dokumentálták a kardot közvetlenül a karcsontokon, a medencelapát és a combcsont mellett fekvő.⁶⁴⁷ Legnagyobb számban a karcsontok belső oldalán kerültek elő a szálfejeverek. Négy esetben⁶⁴⁸ a karcsontok belső oldalánál fekvő vaskard a medencelapát szélén vagy alatta és a combcsont külső oldala mellett volt. Ide kell sorolnunk azt a két sírt is, ahol a leírásban az szerepel, hogy a kard a halott hóna alatt kezdődően feküdt.⁶⁴⁹ És ugyancsak a karcsontok belső oldalára utal az a négy eset, ahol a kard az alkarcsontok alatt feküdt.⁶⁵⁰

A bal oldalon a kardok különböző helyzetben feküdtek. Előkerülésük változatosnak mondható: fektették az elhunyt mellé, a karjára, illetve a mellének a bal oldalára, a kar és a mellkas közé.

Az előbbieken felvázolt mindhárom esetben a kard szorosan a karcsontok külső oldala mellett, a felkar- és az alkarcsontokon vagy az utóbbi alatt feküdt, illetve a karcsontok és a mellkas közötti helyzet arra utal, hogy az elhunytat koporsóba fektették. Ezt akkor is feltételezhetjük, ha sok régi ásatáson a koporsó maradványát, lenyomatát nem tudták megfigyelni.

A koporsón belüli helyzetet három temetkezés esetében⁶⁵¹ az is valószínűsíti, hogy a kard a leírások szerint az elhunyt oldala mellett élén fekvő került elő. A kardnak ez az igen ritka sírbeli helyzete arra utal, hogy a kar és a koporsó közé fektették a fegyvert vagy a karról oda csúszott.

Az elfogadott vélemény szerint a Kárpát-medencei kora avar kori sírokban a kardok leggyakrabban az elhunyt bal oldalán kerültek elő, ami a Kárpát-medencébe érkező avarság temetkezési szokásának ázsiai részét képezi.⁶⁵² A lecsatolt kardnak a felsőtest bal oldala mellé helyezése minden bizonnyal ázsiai szokás, de mivel a kelet-európai 6. századi lovas népek temetkezéseiben kivétel nélkül hasonló helyzetben találják,⁶⁵³ a tiszántúli népesség a szálfejever síron belüli elhelyezésének ezt módját nem a Kárpát-medencébe érkező avaroktól vette át, hanem minden bizonnyal általános eurázsiai szokásról van szó. A temetkezési szokásnak ez a részlete azt is jelzi, hogy az idők során nem változott, a kard sírbeli helye kötött maradt a korszak végéig.

Kardszerelések

A szegvári kardok értékelése kapcsán Csiky Gergely részletesen tárgyalta a fegyverek ezüstszereléseit.⁶⁵⁴ Ezek mellett szükséges megnéznünk, hogy oldották meg a kard felfüggesztését, került-e erre utaló lelet, történt-e erre utaló megfigyelés. Öt szegvári fegyver esetében (68., 76., 539., 877., 900.) egyszerű a helyzet, mert kardszerelékeknek semmi nyomát nem találjuk. A fegyver felfüggesztésének egyedi megoldása figyelhető meg a 100. sír kardtokján. Ennél a fegyvernél a penge markolati szélétől 2,5 cm-re a fahüvelyt egy 1,4 cm vastag vaspánt fogja körbe, melyhez a pántra merőlegesen, a kard tengelyével párhuzamosan egy függesztő fül kapcsolódik. Belsejében – az ásatási megfigyelés alapján – vasrozsdával

⁶⁴⁶ Derecske-Karakas 1341. obj., Deszk Sz 16. sír, Szegvár-Oromdűlő 68., 76., 137., 335., 877. sír, Szegvár-Sápol-dal 1. sír.

⁶⁴⁷ Biharkeresztes-Lencsés-hát, Makó, Mikócsa-halom 61. sír, Szegvár-Oromdűlő 33., 539., 900., 930. sír.

⁶⁴⁸ Hajdúdorog-Városkert út 1. sír, Makó, Mikócsa-halom 243/252. sír, Rákóczi-falva-Felsővarsány 2. obj., Szegvár-Oromdűlő 100. sír.

⁶⁴⁹ Csóka/Čoka-Kremenjak 45–47. sír, Kiszombor E 29. sír.

⁶⁵⁰ Aradac-Mečka 31., 85. sír, Kiszombor-Tanyahalom dűlő 25. sír, Nădlac/Nagylak 3M-N 351. sír.

⁶⁵¹ Óbesenyő/Bešenova Veche V. halom 2. sír, Biharkeresztes-Lencsés-hát, Szegvár-Oromdűlő 335. sír.

⁶⁵² BÓNA 1979, 28, 30.

⁶⁵³ SOMOGYI 1995, 463.

⁶⁵⁴ CSIKY 2022.

átítatódott fa volt. A pengető szélétől 45 cm-re 1 cm széles, erősen oxidált, vasrozsdával fedett bronzpánt veszi körbe a tokot. A vas- és a bronzpánt biztosította a kard függesztését, míg a fegyver hegyétől számított 9 és 23 cm távolságra megfigyelt bőrpánt a hüvely díszítésére szolgálhatott. Ehhez hasonló megoldás nem ismert a tiszántúli szálfezgyverek között. Hasonló vaspánt töredékei találhatóak a 930. sír kardjának töredékei között.

A kardok felfüggesztésének egy másik megoldására utal az Ω alakú vas függesztő fül előkerülése. A 137. sírban két darabot is találtunk. Az egyik a kard külső oldala mellett, a penge markolati szélétől 3 cm-re, széthajlított száraival a penge irányában, a másik ugyancsak a kard külső oldala mellett, a pengető szélétől 38 cm-re, széthajtott száraival a penge irányában feküdt. Mindkettő teljes felületét bőrmaradvány fedi. Ezek szerint a fahüvelyhez bőrrrel rögzítették a két függesztőfül szarait. Míg a felső függesztő belső szélessége 0,8, az alsóé 1,3 cm. A másik két sírból előkerült Ω alakú függesztő fül funkciója kérdéses. A 33. sírban a felül téglalap alakú, rövid szárú felszerelő fül nemcsak a formájával tér el az előbbiektől, de sírbeli helyzetével is, mivel a bal térd külső oldalától 7 cm-re, a vaskard vonalában, annak alsó végétől 10 cm-re feküdt. A 333. sír töredékes darabja a temetkezés bolygatott betöltéséből került elő és a széthajtott szárai és téglalap alakú feje közötti nyakrész két oldalát famaradvány fedi.

A 33. sírból előkerült felszerelő fül sírbeli helyzetével kapcsolatban – a vaskard vonalába, annak alsó végétől 10 cm-re feküdt – meg kell említenünk néhány olyan leletet, melyek funkciója ugyan egyelőre ismeretlen, de közös bennük, hogy valamennyi kardos sírból és közel azonos helyen került elő. Még a 33. sírnál maradvány egy kisméretű L alakú vastöredék feküdt a bal lábszárcsont alsó végének külső oldalától 15 cm-re. Hasonló L alakú lapos vastárgy került elő a 137. sírban, a bal bokacsont belső oldala mellett. A 68. sírban 2-3 kisméretű, egymásba fűzött karikából álló vaslánc feküdt összerozsdásodva a kard végénél, annak külső éle mellett. A 100. sírban a kard hegye előtt kisméretű karikával ellátott vasalás feküdt, talán kéregből vagy fából készült tárgy töredékéhez rozsdásodva.

A kardok felfüggesztésével összefüggésbe hozható csat a sírok többségéből (33., 76., 100., 333., 539., 540., 877., 900.) nem került elő. Három sírban közvetlenül a karddal kapcsolatban lévő csatokról feltételezhetjük, hogy a fegyverövhöz tartoztak. A 137. sírban egy szíjszorító kerek vascsat került elő a vaskard alól és a karddal együtt emeltünk ki a sírból egy téglalap alakú vascsatot, amely szintén a fegyverhez tartozhatott, akárcsak a 903. sírban a karddal együtt előkerült kisméretű, vaspeckes, öntött bronzcsat. Ezekhez hasonlóan a 930. sír kardján is egy kisméretű, trapéz alakú vascsat feküdt, melynek felületén összenyomódott, vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány van. Ezzel a csattal együtt tartozhatott a kard felszereléséhez a másik kisméretű, téglalap alakú vascsat, amely a bal medencelapát alól került elő.

A 335. sírban fekvő ezüstszerelékes kard külső oldala mellett, a felső függesztő fültől 5 cm-re, csatkarikával a kard irányában feküdt egy ónozott felületű bronzcsat kb. 45°-os szögben, 6 cm vastag betöltésen. Egy másik, öntött bronzcsat feküdt a bal kézcsontok helyén, a kard élétől 6–7, az alsó függesztő fültől 2–3 cm-re, csatkarikával a combcsont irányában. Elülső felületét textil borítja. Kérdés, hogy a két bronzcsat mellett a kardszíjhoz tartozott-e a kard és a felkarcsont végei között 7 cm vastag betöltésen előkerült töredékes kerek vascsat.

A 68. sírban a bal felkarcsont és a bordák között egy erősen ívelt oldalú töredékes vascsat került elő, míg az alkar belső oldala mellett egy négyzet alakú vascsat, melynek egyik oldalát vasoxiddal konzerválódott bőr borítja.

A felsorolt szegvári eseteken kívül igen kisszámú azon tiszántúli kardos temetkezések száma, ahonnan legalább szűkszavú információk állnak rendelkezésünkre a kard felszerelésére vonatkozóan. A Deszk L 13. sírban a jobb oldalon fekvő kard mellett egy töredékes vascsat került elő. A Deszk M 1. sír kardja mellett egy vascsat feküdt. A 2. sírban – szintén a bal oldalon – fekvő kard markolata és a koponya között került elő egy vascsat. A Deszk Sz 16. sírban a kard markolatvasának külső oldala mellett találtak egy vascsatot. A 95 cm hosszú penge hegyétől a kardtok alsó vége 5 cm-rel hosszabb volt, melyre egy bronz-

lemez koptatót erősítettek két bronzszeggel. A Hajdúdorog-Városkert út 1. sírban fekvő egyélű vaskard hegyének folytatásában, attól 16 cm-re egy kisméretű, bronz kardfüggesztő(?) – valószínűleg koptató – feküdt. A Kiszombor E 29. sír kardjához egy kisméretű vascsat rozsdásodott. A Kiszombor-Tanyahalom dűlő 25. sírjában a kard markolata alól egy töredékes kerek vascsat került elő. A kard tokjának végét vékony vaslemezből készített koptató zárta. A Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 62. sírból a kard vége előtt a kardtok bronzlemez koptatója feküdt. Az Öcsöd 96a lh. 1. sírban a mellkason keresztben fekvő vaskard középső harmadának külső oldalánál egy téglalap alakú vascsat volt.

Vas lándzsacsúcs (67. kép 1–6)

A temető 10 sírjából került elő vasból kovácsolt lándzsacsúcs.⁶⁵⁵ Ezek közül három juvenis (90., 556., 855.), kettő adultus (333., 900.), három maturus (85., 759., 877.) és egy senium (897.) férfi melléklete volt.⁶⁵⁶ Az elhunyt szegvári férfiak 9, ezen belül a juvenis 23, az adultus 8, míg a maturus korúak 10%-a kapott vas lándzsahegyet a temetés során. Ha a 10 felnőtt (23–x) korúnak meghatározott férfit adultus–maturusként vesszük figyelembe, az életkorok közötti arány jelentősen nem változik, a fiatal korban elhunytak mellé egyértelműen magasabb arányban helyeztek lándzsát.

A közelharcnak ezt a fegyverét két esetben akna (877., 900.), három padmalyos (333., 759., 897.) míg négy esetben fülkesírban (85., 90., 556., 855.) eltemetett – köztük három juvenis férfi – mellé helyezték el.

A lándzsacsúcsok döntő többsége a bal oldalon került elő. Három sírban az alkar, illetve a kar külső (90., 855., 877.), két esetben a kar belső oldalához (759., 900.) helyezték. Két temetkezésnél a jobb oldalra fektették a lándzsát, a 85. sírban a jobb váll magasságában, a jobb kartól 15 cm-re (a koporsón kívül), míg az 556. sírban a jobb comb külső oldala mellé, hegyével a lábfej irányában.⁶⁵⁷ Változatos a lándzsahegyek síron belüli iránya. Míg a 90., a 759., a 877. és a 900. sírban hegygel a koponya, a 85., az 556., és 855. valamint a 897. sírban a lábak irányában feküdt.

A rossz vagy közepes megtartású lándzsacsúcsok köpűje még a hegyénél is rosszabb állapotban maradt meg. A szegvári 6–9 cm mély köpűk egyikében sem került elő a lándzsanyélre utaló famaradvány, azaz ezekben a sírokban valójában jelképesen helyezték el a lándzsának a maradandó anyagból készült hegyét. Ezek többségét a koporsóba, a test mellé fektették, aminek egyik bizonyítéka a 877. sírban a karcsontok külső oldalán fekvő lándzsa köpűjének külső oldalán megfigyelhető, vasoxiddal konzerválódott farost.

Azt érdemes megjegyeznünk, hogy a közelharc fegyvereivel eltemetett szegvári férfiak közül csak hárman (333., 877., 900.) kaptak kardot és lándzsát is.

A tiszántúli kora avar kori lándzsákról

A Tiszántúlról 17+1 lelőhelyről 29+X számú lándzsa előkerüléséről tudunk.⁶⁵⁸ Többségük aknasírból,⁶⁵⁹

⁶⁵⁵ A szegvári lándzsák részletes leírását Csiky Gergely végezte el, ez megtalálható az egyes sírok leírásánál (LŐRINCZY 2020). A lándzsák tipologizálását és értékelését lásd CSIKY 2022.

⁶⁵⁶ A „B” sír embertani anyaga nem volt azonosítható.

⁶⁵⁷ A 333. sír bolygatott volt, a „B” sír leletei szórványnak minősülnek, ezért ebben a két esetben nem ismerjük a lándzsák sírbeli helyzetét.

⁶⁵⁸ A plusz 1 lelőhely és az X számú temetkezés a Makó, Mikócsa-halmi temetőre vonatkozik, ahonnan csak arról van információnk, hogy az előkerült fegyverek között van néhány lándzsa (BALOGH 2017, 58).

⁶⁵⁹ Aradac-Mečka (SRB) 1., 72. sír (NAĐJ 1959, 55, 61, 68, 85. Tab. I/7, XVIII/13); Békéscsaba-Felvégi legelő (MEDGYESI 2004, 181); Biharkeresztes-Lencsésbát (MESTERHÁZY 1987, 231, 6. kép/1–2); Egyek, Nagy István telke (LŐRINCZY 2016, 291–293); Kiszombor O 5. sír (CSALLÁNY 1939a, 126, 4. kép 12; CSALLÁNY 1961, 194; PÁRDUZ 1963, 11); Mokrin/Homokrév-Vodoplav dűlő (SRB) 1. sír (RANISAVLJEV 2007, 13, T. I/1); Szegvár-Oromdűlő 877., 900. sír; Tiszavasvári-Koldusdomb 1., 21. sír (CSALLÁNY 1960, 53, 58–59, 15. t. 1–2; GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 531,

hat fülkesírból⁶⁶⁰ és négy padmalyos⁶⁶¹ temetkezésből ismert. A fentiekén kívül Sânpetru German/Németszentpéter-Góliáton (RO)⁶⁶² és Nyíregyháza-Sóstóhegyen⁶⁶³ a lándzsa kengyelekkel együtt, de emberi vázcsontok nélkül került elő, az Aradac-Mečka A sír ugyan aknasír volt, de abban egy egész ló volt eltemetve, melynek egyik melléklete volt a lándzsa.⁶⁶⁴ A 26 lándzsát a fentiek alapján feltételezhetően férfiak mellékleteként temették el, bár a halottak nemére inkább csak a régészeti leletek utalnak, életkorukra vonatkozóan a szegváriak mellett csak néhány esetben rendelkezünk információval.

A három szegvári juvenis korban elhunyt mellett a szegvár-sápoldali 1. sírt említhetjük. A két adultus szegvári mellé négy másik férfit⁶⁶⁵ sorolhatunk a vizsgált területről, míg a matusus férfiak számát a három oromdűlői mellett csupán a Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sírban eltemetett növeli. Életkorát tekintve egyedüli az Aradac-Mečka 1. sír halottja volt senium korú. A Kiszombor O 5. sírban a bal oldalán zsugorított helyzetű, idősnek meghatározott, torzított koponyájú férfi⁶⁶⁶ valószínűleg az adultus/matusus korcsoportba tartozott. Ugyanakkor 11, lándzsával eltemetett férfi életkori adatáról nincs információnk. Két férfi koponyáján figyeltek meg eltérő mértékű mongoloid jelleget.⁶⁶⁷

A bal oldalon fekvő öt szegvári lándzsa számát öt újabb esettel lehet bővíteni,⁶⁶⁸ ezekkel együtt a tiszántúli lándzsák sírbeli előfordulására a bal oldal, azon belül a koponya és a felkar melletti helyzet a jellemző. Az oromdűlői 556. sírban a jobb combcsont mellett fekvő lándzsa jó párhuzama az Aradac-Mečka 72. sírból a lábszárcsont mellett fekvő, míg az oromdűlői 85. sír elhunytjának jobb válla mellett előkerült fegyvernek a szegvár-sápoldali 1. sírban nyugvó fiatal férfi felkarja alatti lándzsa a kitűnő analógiája. Ez utóbbi két lándzsát a koporsó mellé fektették. A tiszántúli képben kivételes a derecske-karakasi sír aknájában a ló bal oldalán, hegygel a koponya felé, valamint az Aradac-Mečka A (ló)sírban a sír északkeleti részén fekvő lándzsa. A ló mellé helyezett lándzsa a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben nagyon ritka, ez a fegyver ezen a területen férfisírokból, leggyakrabban az elhunyt bal karcsontja vagy a koponyája mellől került elő. Viszonylag nagyszámú, nyolc lándzsa előkerülésének helyéről nincs adatunk.

Mint láttuk, a szegvári lándzsák köpűjében nem volt famaradvány, hasonlóan a biharkeresztes-lencsés-háti, a derecske-karakasi és a tiszavasvári-koldusdombi 21. sír vas lándzsacsúcsához. Értelemszerűen nem volt a nyíregyháza-sóstóhegyi és a Sânpetru German/ Németszentpéter-Góliát-i lándzsa köpűjében sem. Viszont három temetkezésből származó fegyver köpűjében megmaradt a vasoxiddal konzerválódott

536). Bár közvetett bizonyíték nincs rá, de valószínűleg aknasír volt a Kunszentmárton-Habranyi telep 1. (CSALLÁNY 1933, 11, VI. T. 6; RÁCZ 2014, 179) és a Mezőkovácsháza-Agyagbánya 5. sír (JUHÁSZ 1973, 104, II. t. 5).

⁶⁶⁰ Sânpetru German/Németszentpéter (RO) (DÖRNER 1960, 424, 426, Fig. 3/6; LŐRINCZY 1994, 325); Szegvár-Oromdűlő 85., 90., 556., 855. sír; Szegvár-Sápoldal 1. sír (BÓNA 1979, 5, 3. kép 3; LŐRINCZY 2018, 65–68).

⁶⁶¹ Szegvár-Oromdűlő 333., 759. sír; Mezőkovácsháza-Agyagbánya 7. sír (JUHÁSZ 1973, 104, II. t. 5). Derecske-Karakas 1341. obj. Az ásató a sír előzetes ismertetése (HÁGA 2021, 16) során részletesen leírta annak előkerülését. Először egy lekerekített sarkú négyszögletes barna folt rajzolódott ki az altalajon, majd ennek az északnyugati oldalához egy téglalap alakú, sárga, agyagos betöltésű folt kapcsolódott. A szerző szerint ez két különböző időben megásott sír foltja volt. Véleményünk szerint ez egy padmalyos temetkezés, ahol a padmaly beszakadását követően megsüllyedt a vadtalaj és annak markánsan kirajzolódó betöltését látták meg és dokumentálták. Az aknában fekvő ló mellett és fölött a mély padmalyból kitermelt agyag volt a sírbetöltés. Ezek a padmalyos sír ismérvei (LŐRINCZY 2011, 149–150).

⁶⁶² DÖRNER 1970, 451.

⁶⁶³ A lelőhely régi neve Kótaj, Teleki László szőlőbirtoka (CSALLÁNY 1960, 41, XV. t. 3). A lelőhely azonosítására lásd DIENES 1996, 340–341.

⁶⁶⁴ NADJ 1959, 63, XIII/4.

⁶⁶⁵ Aradac-Mečka 72. sír, Biharkeresztes-Lencsés-hát, Derecske-Karakas 1341. obj. (SZENICZEY ET AL. 2021, 76), Tiszavasvári-Koldusdomb 21. sír.

⁶⁶⁶ APOR–ROSZTÓCZY 1939, 182. A koponya ma már nincs meg, így nem ellenőrizhető a meghatározás.

⁶⁶⁷ Biharkeresztes-Lencsés-hát, Derecske-Karakas 1341. obj.

⁶⁶⁸ Aradac-Mečka 1. sír, Biharkeresztes-Lencsés-hát, Kiszombor O 5. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplan-dűlő 1. sír (MFM Régészeti Adattár), Tiszavasvári-Koldusdomb 21. sír.

fanyél maradványának nyoma.⁶⁶⁹ A temetkezési szokások értékelése szempontjából lényeges, hogy a temetés során az elhunyt magát a lándzsát vagy annak csak a vashegyét temették el. A rendelkezésünkre álló kevés megfigyelés alapján úgy tűnik, mindkét eset előfordul a tiszántúli kora avar kori sírokban, bár nem azonos arányban. Viszonylag magas azoknak a temetkezéseknek a száma, melyek lándzsájának fa-maradványára vonatkozóan semmi információnk sincs.⁶⁷⁰

A lándzsák területi eloszlása nem mondható egyenletesnek. A kis esetszám ellenére jelentősnek tűnik a Tiszántúl északi harmadában „koncentrálódó” öt lelőhely hat fegyvere annak tükrében, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye területéről csak 44 kora avar kori lelőhelyről közel 100 sírt (vagy arra utaló leleteket) ismerünk. A maradék 13 lelőhely 23 lándzsája a Körösöktől délre került elő, ami nem csak jóval nagyobb területet, hanem a fentieknél lényegesen nagyobb számú lelőhelyet és sírszámot jelent.

A TÁVOLHARC FEGYVEREI

Íjcsontok, csontmerevítő reflexijak (68. kép 14–16)

Az oromdülői temető 10 sírjából kerültek elő gímszarvas agancsából faragott, íjat merevítő lemezek. Hat adultus (68., 333., 335., 626., 731., 930.), három matusus (33., 137., 759.) egy felnőtt (700.) korosztályhoz tartozó férfi mellett feküdtek az íjcsontok. A temetőben nyugvó férfiak 8,4%-a, azon belül az adultus korúak 29, a matusus korúak 6, és a pontosan nem meghatározható korú felnőtt férfiak 1%-a kapott csontos íjat. Sem a 13 juvenis, sem a 7 senium korban elhunyt férfinak csontlemezes íj, vas nyílcsúccsal ellátott nyílvevő nem járt a temetése során.

Az agancsból faragott szegvári lemezek rossz, illetve közepes megtartásúak, többségük töredékes és hiányos darab. Formájuk a kora avar kori típusokkal megegyezők: az íjak felső és alsó végének oldalait fedő keskeny (22–26 cm) lemezek külső végei különböző mértékben íveltek, az ép darabok hossza 26–28,5 cm, legnagyobb szélességük 1,6–2,4 cm. A húrakasztók a lemezvégektől 1,8–3,1 cm-re van kialakítva. Ettől a mérettartománytól a 930. sír véglemezen mért 4 cm tért el, ami egyedinek számít. A húrakasztóktól a lemezek hosszéle az íjak alsó felének íves kiképzéséig nagyjából párhuzamos. Elhegyesedő végeiket 4–6 cm hosszon irdalták. Egyedül a 333. sír lemezeinek belső hosszélén figyelhető meg keresztirányú irdalás. A lemezek külső felülete csiszolt, a belső irdalt.

A 137., 626., 700. és a 930. sírből előkerült oldallemmek mellett az íjvégeket a húrakasztóval szembeni oldalon egy ék alakú, 19–20,8 cm hosszú ívelt csontléc fedte. Ezek legnagyobb szélessége 1,7–1,8 cm.

Az íj markolatát két oldalról borító lemezek párhuzamos oldalúak, végeik 45°-os szögben vannak levágva. A lemezek külső felülete csiszolt, a hátoldalukon és a külső széleiken, valamint hegyesszögű végeiken ferde és keresztirányú irdalások vannak. Az ép lemezek hossza 20,6–22, szélességük 2,6–3,2 cm.

Néhány íjkészletnél (33., 68., 335., 700.) a markolatlemez mellett a markolatot elől, a 333. sír íjának markolatát elől és hátul piskóta alakú, 14–15,5 cm hosszú és 1,2–1,6 cm széles csontlemezzel fedték. Ezeknek a lemezeknek a külső oldala domború, hátlapja lapos, végeik ferdén le vannak csapva és kisebb-nagyobb felületen irdaltak.

A bolygatatlan helyzetben fekvő vég- és markolati lemezek többsége egymáson fekvő – esetenként egymáson minimálisan és ferdén elcsúszva – kerültek elő, két sír kivételével nem a sír alján. A 700. sír markolatlemezén kívül (a koporsó alatt) a többi szarulemez változó, 2–18 cm-es betöltésen feküdt. A 137. sír vég- és markolatlemezei a sír alján, míg a 626. sír aknájának délkeleti fala mellett a két véglemez a sarkán állt.

⁶⁶⁹ Egyek, Nagy István földje, Kiszombor O 5. sír, Szegvár-Sárpoldal 1. sír.

⁶⁷⁰ Aradac-Mečka 1., 72. és A sír, Békéscsaba, Felvégi legelő, Kisújszállás-Nagykert, Mezőkovácsháza-Agyagbánya 5., 7. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplan dűlő 1. sír, Pančevo/Pancsova, Naselje Tesla (SRB), Sânpetru German/Németszentpéter (RO), Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.

Az íjak véglemezei a húrakasztóval az elhunyt irányában feküdtek (33., 68., 137., 626., 700.), ebből következően ezekben a temetkezésekben – melyekben a bolygatatlan helyzet miatt meg lehetett figyelni az íjcsontok helyzetét – az íjakat nyugalmi állapotban helyezték az elhunyt mellé. Ugyancsak ajzatlanul fektették az íjat a 759. és a 930. sírba, de nem az elhunyt felé, hanem ellenkező irányban.

Hat sírban (33., 68., 137., 626., 759., 930.) a csontmerevítésű íjat az elhunyt bal oldalára helyezték, míg a 700. sírban a jobb oldalon, a 335. sírban az egész ló fektetési szintjén, de az emberi váz jobb oldala felett került elő. A 333., kirabolt sírban a sír központi részén fektetett, mert a bolygatott területen kerültek elő az íjcsontok.

Bal vagy jobb oldalon, az elhunyt testhelyzetéhez képest minimális különbségnek tűnő magasságban feküdtek az íjcsontok: négy sírban a felső íjcsontok⁶⁷¹ különböző mértékben, de a koponya magasságától feljebb feküdtek (33., 68., 137., 700.), a markolati lemezek a koponyával, a könyökkel, illetve az alkarral egyvonalban, míg az alsó lemezek az alkarig, illetve a térdel egyvonalban. Másik három temetkezésnél az íj csontvégei a váll, a fel- és az alkarral egyvonalban voltak, az alsó csontlemezek a lábszár végéig, illetve a lábujjperceken túl nyúltak.⁶⁷² Az első négy temetkezés közül három fülke- és egy aknás sír volt, addig az utóbbi három padmalyos.

Akár a jobb, akár a bal oldalon kerültek elő az íjcsontok, az íjak – a lovak mellé helyezettéken kívül – mindig a vájt koporsó mellett feküdtek. Abban a két padmalyos sírban, melyben ugyan az elhunyt bal oldalára fektették az ajzatlan íjat, de nem felé fordítva, hanem ellenkező irányban, az egyikben az alsó (759.), míg a másikban a felső (700.) íjvégcsontok kinyúltak a padmalyból.

A sírokba fektetett íjak hossza csak igen kismértékben tér el egymástól, bár a mért adatokat némi fenntartással kell kezelnünk, mivel többségük nem aknasír egyenes, hanem fülke és padmalyos sír ívelt alján feküdtek. Az *in situ* helyzetben fekvő szarulemezek alapján az íjvégcsontok egymástól mért egyenes távolsága 133 cm (700., 930.), 140 cm (68.), 142 cm (137., 626.) és 145 cm (759.).

Nem minden esetben volt mérhető az íjak alsó és felső karjainak mérete. A 33. sírnál a felső íjkar a szarulemez-párjának alsó vége és a markolati lemezek felső sarka között mért távolság 46 cm volt, az alsó íjkar végének töredékessége miatt ott ezt nem lehetett mérni, de az megállapítható volt, hogy az íj felső fele hosszabb, mint az alsó. A 68. sír esetében a felső lemezek alsó végei töredékesek, a markolati lemez két vége és az alsó és felső lemezek vége közötti távolság 55, illetve 57 cm volt. A 137. sír íjlemezeinek távolságát hasonlóan mérve a felső íjkar 62,5, az alsó 50,5 cm volt. A 626. sírnál a véglemezek alsó és a markolati lemezek végei közötti távolság felül 40, alul 39 cm, míg a 700. sír esetében 30, illetve 38 cm.

Az előbbieken alapján az íjkar felső ága hosszabb volt a 33. és a 137. sírban (ez utóbbinál 12 cm-rel), az alsó ág a 700. sír esetében 8 cm-rel, míg a többi íj karjai – már amennyiben a korabeli íjak méretére vonatkozóan hitelesnek fogadhatók el a sírokban mért távolságok – közel azonos hosszúságúak: a 68 sír íjánál a felső és az alsó kar hosszúsága 55–57, a 626. sír esetében 40–39, míg a 930. sírnál 35–33 cm.⁶⁷³

A szegvári íjakkal együtt az általunk vizsgált területen 19 kora avar kori lelőhelyről 37 íjgarnitúra szarulemezeinek előkerüléséről van több-kevesebb információnk: 1. Ártánd, Platty birtok,⁶⁷⁴ 2. Ártánd F 142/1. határkö,⁶⁷⁵ 3. Csóka/Čoka (SRB)-Kremenják 45–47. sír,⁶⁷⁶ 4. Derecske-Kara-

⁶⁷¹ Itt és a továbbiakban feltételezve, hogy az íjat funkció szerinti állapotban fektették az elhunyt mellé.

⁶⁷² Három temetkezés esetében (333., 335., 731.) a bolygatottság, illetve a csontlemez garnitúra hiányossága miatt nem lehetett az íjak eredeti helyét megállapítani.

⁶⁷³ A 759. sírban a markolatlemez elmozdulása miatt az íjkarok aránya nem volt vizsgálható.

⁶⁷⁴ Fiatall férfi bolygatott sírjából íjkarok és markolati csontlemez töredékei kerültek múzeumi gyűjteménybe (CSÉPLŐ 1896, 414, 415; LŐRINCZY 2015, 9. j.).

⁶⁷⁵ Az íj felső, keskeny csontlemeze a férfi felett fekvő részleges lótemetkezés szintjén, a bal felkar magasságában feküdt (MESTERHÁZY 1987, 219, 222).

⁶⁷⁶ A férfi jobb medencelapátja mellett, valamint a jobb lábszárcsont külső oldalánál íjvégek két-két csontlemeze került elő, a jobb lábszárcsont belső oldalánál a markolatlemez (KOVRIK–KOREK 1960, 262, Pl. CI, 3, 6,

kas⁶⁷⁷ 5–8. Deszk G. 10. sír,⁶⁷⁸ 16. sír,⁶⁷⁹ 18. sír,⁶⁸⁰ 55. sír,⁶⁸¹ 9. Deszk H 2. sír,⁶⁸² 10–11. Deszk L 2. sír,⁶⁸³ 8. sír,⁶⁸⁴ 12–13. Deszk P 1. sír,⁶⁸⁵ 2. sír,⁶⁸⁶ 14. Ferencszállás, Lajtár Gy. – Bárdos P. halma 3. sír,⁶⁸⁷ 15. Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír,⁶⁸⁸ 16. Kiszombor O 1. sír,⁶⁸⁹ 17. Klárafalva B 60. sír,⁶⁹⁰ 18. Makó, Mikócsa-halom,⁶⁹¹ 19–23. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 8.,⁶⁹² 31.,⁶⁹³ 63.,⁶⁹⁴

8–11). Ezek ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny véglemezek, valamint két töredékes markolat- és két piskóta alakú lemez.

⁶⁷⁷ A lovassírból ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny véglemez-párok, és ék alakú csontléc került elő (SZOMBATHY 2021).

⁶⁷⁸ Ívelt végű lekerekített sarkú íjvégsontokat és ék alakú csontléc töredékeket őriz a Móra Ferenc Múzeum gyűjteménye (53.18.16. ltsz.).

⁶⁷⁹ Az ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok és ék alakú csontlécek töredékei, valamint hegyes szögben végződő és piskóta alakú markolatlemezek száma alapján két íjgarnitúra lemezei feküdtek az egész ló bal oldala mellett. Az egyik íj két végének sírban mért távolsága 127 cm volt (STRAUB 2006, 169–170, 6. kép).

⁶⁸⁰ Keskeny íjvégsontok töredékei feküdtek a bal kéztőnél (MFM 53.18.67. ltsz.).

⁶⁸¹ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok, valamint markolat- és piskóta alakú lemeztöredékek kerültek elő a sírból (MFM 53.18.180. ltsz.).

⁶⁸² Keskeny íjvégsontok töredékei voltak a sírban (MFM 53.15.1. ltsz.).

⁶⁸³ Ma már csak az íj markolat- és piskóta alakú lemezeinek a töredékei vannak meg a múzeumi gyűjteményben (MFM 53.75.5. ltsz.). Az ásató feljegyezte, hogy az íj felső vége a koponyán túl balra, az alsó vége a medencecsont irányába feküdt, valószínűleg felajzott állapotban. H.: 130 cm.

⁶⁸⁴ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok (MFM 53.75.21. ltsz.).

⁶⁸⁵ Ívelt végű, lekerekített sarkú íjvégsontok, valamint hegyesszögben végződő markolat- és piskóta alakú lemezek kerültek elő a sírból (MFM 53.23.8-9. ltsz.).

⁶⁸⁶ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok, valamint hegyes szögben végződő markolatlemezek (MFM 53.23.23-24. ltsz.).

⁶⁸⁷ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok, valamint hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemez került elő a temetkezésből (MFM 53.58.1. ltsz.).

⁶⁸⁸ Az íjvég csontlemezei és a markolatlemezek töredékesen, egy csomóban feküdtek a nyílcsúcsok mellett, a koponya mögött a sír északnyugati sarkában (KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 6. ábra la-b, 2a-b; GARAM 1992, 143, Taf. 42:3-8). A sírból valójában íjkar véglemezei nem, csak a hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemezek kerültek elő.

⁶⁸⁹ A bal válltól (húrakasztós szélével a sír külső oldala felé, hegyezett vége a mellnek irányulva) a jobb lábfejjel keresztbe fektetett íj húrakasztóinak a távolsága kb. 146 cm (CSALLÁNY 1939a, 123, 3. kép 1–8). A fiatal felnőtt férfi sírjából ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok, ék alakú csontléc és hegyes szögben végződő markolatlemezek kerültek elő töredékes állapotban. Az életkor és nem meghatározást Marcsik Antóniának köszönjük!

⁶⁹⁰ Keskeny íjvégsontok töredékei kerültek elő a jobb váll tájékán (BALOGH 2004, 267, 16. kép 3–1).

⁶⁹¹ A temetőre vonatkozóan csak arról van információnk, hogy az előkerült fegyverek között csontmerevítéses íjak is vannak (BALOGH 2017, 58).

⁶⁹² A férfi bal oldalán fekvő íjcsontok húrvájatos élei a sírfal felé feküdtek – a sematikus rajz alapján nyugalmi helyzetben –, a felső íjcsontok a felkar végénél az alsók a lábszár alsó harmadáig (LÁSZLÓ 1946, 1. kép). Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvégsontok és egy ék alakú töredékes csontléc, valamint mandula alakú, két piskóta alakú lemezzel (RANISAVLEV 2007, Cp. 16, Tab. IV. 2–8). A Szasszer János által készített mokrini, előre nyomtatott csontvázlapokon az íjcsontok rajza bizonyos mértékben sematikusnak tűnik, ezért részletekbe menő értékelésük fenntartással fogadható. Lásd 460. j.

A mokrini temető leletanyagának közlése során ismeretlen sír anyagaként van bemutatva 3 ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvég és két mandula alakú markolatlemez, valamint két lemeztöredék, melyeket már nem lehet azonosítani (RANISAVLEV 2007, T. XXXVII 1–8), de a sírrajzok alapján valószínű, hogy ezek között lehetnek a felsorolt sírokból hiányzó szarulemezek.

⁶⁹³ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvéglemez, hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemez töredéke (RANISAVLEV 2007, T. XI. 1–5). A férfi bal oldalán fekvő íjcsontok húrvájatos élei a sírfal felé feküdtek – a sematikus rajz alapján nyugalmi helyzetben –, a felső íjcsontok a felkar végétől az alsók a lábszár alsó harmadáig.

⁶⁹⁴ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvéglemezek, mandula alakú markolatlemez töredéke (RANISAVLEV 2007, T. XXVI, 1–4). Az elhunyt bal oldalán, a koponya mögött 30 cm-re feküdt az íjkar felső szarulemeze, a töredékes markolatlemez a nyakcsigolyákkal egyvonalban.

67.,⁶⁹⁵ 69. sír,⁶⁹⁶ 24. Öcsöd-MRT 96a 1. sír,⁶⁹⁷ 25–34. Szegvár-Oromdűlő 33., 68., 137., 333., 335., 626., 930., 700., 731., 759. sír, 35. Szegvár-Sápoldal 1. sír,⁶⁹⁸ 36. Szentes-Derekegyházoldal,⁶⁹⁹ 37. Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.⁷⁰⁰

A kora avar kori tiszántúli íjkészletek csontlemezei változó összetételben maradtak ránk. A véglemezek egységesen az ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny típus képviselői. Tizenegy sír esetében a két oldallemezt egy ék alakú csontléc egészítette ki. A markolatlemezek többségének két vége hegyes szögű, de négy készletben mandula alakú az oldallemez. A markolatlemezekkel együtt 18 garnitúrában került elő egy vagy két piskóta alakú lemez. Kivételes eset a Deszk G 16. sír, amelyből négy markolatlemez, valamint a nagyszámú középcsonat alapján két garnitúra határozható meg.

Az íjak síron belüli helye és helyzete – hasonlóan a Szegváron megfigyeltékhez – igen változatos. Az elhunyt bal oldala mellett 11, míg a jobb oldala mellett 7 esetben feküdtek az íjcsontok. Az elhunyra helyezett íjról csak Szegvár-Sápoldal 1., és a Kiszombor O 2. sírnál beszélhetünk. Kérdéses, hogy a régi ásatásokon melyik esetben hogyan mérték az íj hosszát, de az ásatók adatai szerint 127–130 cm hosszú volt a Deszk G. 16., Deszk L 2. és a szentes-derekegyházoldali darab, 146 cm a húrvájatok egymástól mért távolsága a Kiszombor O 1. sír esetében. Csak a derekegyházi sírnál figyelt fel Csallány Gábor arra, hogy az íj felső karja rövidebb, tehát aszimmetrikus.

Tizenhárom esetben nyugalmi helyzetben, azaz felajzatlanul fektették le az íjat és a sírban bármelyik oldalon feküdt az íj, az íjkarok szarulemezei az elhunyt bal oldala fele mutattak. Csupán a Deszk L 2. sír esetében jegyezte meg az ásató, hogy az íj valószínűleg felajzott állapotban feküdhett, ami a fentiek ismeretében több mint kétséges. A hitelesen feltárt Hajdúdorog-Városcsok út 1. sírban csak markolatlemezek kerültek elő, azok sem az elhunyt mellett, hanem a vas nyílcsúcsokkal együtt a sír északnyugati sarkában. Három sírban a férfival temetett ló mellé helyezték a csontos íjat, Ártádon a részleges maradvány, míg Deszken és Homokrév/Mokrinban az egész ló mellé. 10 sír esetében nincs adatunk az íjcsontok előkerülési helyére vonatkozóan.

⁶⁹⁵ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvéglemezek, hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemez. A férfi jobb oldalán az íjkar felső csontlemeze a kulcscsontnál feküdt, az alsó a bokacsontnál, húrvájatos élükkel az elhunyt felé fordulva. A sematikus sírrajz szerint az íjat nyugalmi helyzetben helyezték a sírba (STRAUB 1997, 134–135; BALOGH 2004, 268–269, 4. kép 10–11, 16–17, 24–25. kép; RANISAVLEV 2007, T XXX).

⁶⁹⁶ Ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny íjvéglemezek, hegyes szögben végződő markolat- és piskóta alakú lemez darabjai feküdtek a jobb oldali kengyel mellett (LŐRINCZY-STRAUB 2006, 289; RANISAVLEV 2007, T. XXXIII, 2–8).

⁶⁹⁷ A földkitermelés során megbolygatott sírból az ívelt végű, lekerekített sarkú felső íjvégcsontok ék alakú csontléc töredékkel a koponya jobb oldala mellett feküdtek, húrakasztóval befelé. A hegyesszögben végződő markolatlemezek és piskóta alakú lemeztöredék a jobb oldali medencelapát külső oldalánál. Az íj alsó csontlemeze a földkitermeléssel megbolygatott sír területéről került elő (MADARAS 2004, 340, 4. kép 1–5).

⁶⁹⁸ Az íj felső, ívelt végű, lekerekített sarkú keskeny csontlemezei 45°-os szögben feküdtek a gerincen – a sírfotó alapján – húrakasztós szélükkel a bal alkar irányában, azaz befelé. A markolatlemezek Bóna István szerint ismeretlen helyen, feltehetően a sír magasabb rétegében, míg az íj alsó lemezei a lábcsontok előtt feküdtek. Az említett sírfotó alapján a test fölé fektetett íj nyugalmi állapotban a fiatal férfi bal oldala felé feküdt, eltérően a rekonstrukciós rajzon (BÓNA 1979, 8) ábrázolt helyzettel (LŐRINCZY 2018, 71).

⁶⁹⁹ A mongolid, adultus férfi sírjában az íj felső, íves végződésű, lekerekített sarkú keskeny lemezei az ék alakú csontlécokkal együtt a jobb felkar mellett, végükkel a koponya felé, hajlásukkal (húrakasztó szélével) befelé feküdtek. A hegyesszögben végződő markolatlemezek és a piskóta alakú lemezek a jobb kézcsontok külső oldala mellett hosszában voltak, míg az íj alsó lemezei a jobb lábszárcsont mellett élükön. A nyugalmi helyzetben fekvő két véglemez közötti távolság 128 cm. Az íj markolatlemezei nem az íj két véglemeze között közepén helyezkedtek el, hanem attól 12 cm-rel közelebb a felső íjkarhoz (CSALLÁNY 1939, 116, II. t. 1–12). Az aszimmetrikus íj felső karja volt rövidebb. Az embertani meghatározást a sírfotó alapján Marcsik Antónia végezte el, segítségét köszönjük!

⁷⁰⁰ A földmunkával megsemmisített sír leletei között íjvég csontlemeze került múzeumi gyűjteménybe (CSALLÁNY 1960, 53).

Tegezek (68. kép 14, 17–18; 69. kép)

Az oromdülői temető 10 sírjából került elő vasból kovácsolt nyílcsúcs, melyekkel együtt csak öt esetben fordult elő nyíltartó tegezre utaló vas tegezakasztó. Ismeretlen, de szerencsés körülményeknek köszönhetően ezek között két temetkezésnél sikerült megfigyelni a tegez lenyomatát.

A 626. padmalyos sír aknájának alján – a részleges állatmaradványok fektetési szintjén – a sírbetöltés elszíneződése alapján egy felül szélesedő, bal sarkán félköríves, jobb sarkán csúcsos, alul félköríves, bal oldalon egyenes, a jobb oldalon homorú folt rajzolódott ki. A felső szélét egy veretsor – öt préselt, hétkaréjos bronzveret, illetve töredékei, valamint tíz bronzszegecs – rajzolta ki. Sem a bronzveretek hátlapján, sem a szegecseken, sem pedig a tegezakasztón szervesanyag-maradvány nem volt megfigyelhető. A nyílcsúcsok, a vas tegezakasztó együttese, azok elhelyezkedése és az elszíneződés formája alapján valamilyen szerves anyagból készült nyíltegezként értelmezzük az elszíneződést.

Két nyílcsúcs a tegez pereme mögött feküdt, a vas tegezfüggesztő az egyik nyílhegy mögött, az elszíneződés egyenes széle alatt. A szerves anyagból készült tegez a ló mellső lábsontjai és a padmaly szája között feküdt. A tegez szájának szélessége 32 cm, hozzávetőleges hossza 50–55 cm, aljának elszíneződése és a vasnyílhegyek távolsága alapján a nyílvevők a nyílcsúcsokkal együtt 55, illetve 65 cm hosszúak voltak.

A 700. sír fülkéjének északnyugati fala és a koporsó oldala között 2–3 cm vastag betöltésen egy lilásfekete elszíneződés rajzolódott ki. Ennek a koporsó felőli oldala és a felső széle egyenes volt, a fülke fala felé eső széle és az alja íves. Az elszíneződés vastagsága az alsó, íves végénél 2–2,5, a felső szélénél (szájánál) 6–8 cm, hossza 54 cm, szélessége 17–20 cm volt. Egyenes szélétől 6–8 cm-re, 1–1,5 cm vastag betöltésen feküdtek egy csomóban a vas nyílcsúcsok.

A tegezzel kapcsolatba hozható akasztó közvetlenül az íjközépcsont felső, külső széle mellett feküdt a koporsó alatt, kampós végével a nyílhegyek, bújtatóval a váll irányában. Ugyancsak a tegez felszereléséhez tartozhatott egy trapéz alakú vascsat, amely a lilásfekete elszíneződés alatt, középen feküdt, 6 cm-re a koporsó, illetve a folt egyenes szélétől. Egy másik trapéz alakú vascsat került elő a tegez alól, a felső szélétől (a szájától) 4 cm-re, a folt egyenes szélétől 3 cm-re. Mindkét csat peckének csuklójánál, a hátoldalon vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány van. Kérdés ebben az esetben, hogy az akasztón kívül mindkét csat a tegez szíjaihoz tartozott-e, vagy az egyik az íjtegezhez köthető.⁷⁰¹

A tegez alja és a vasnyílhegyek egymástól való távolsága alapján ebben a tegezből a nyílvevők hossza a nyílcsúcsokkal együtt 65–70 cm lehetett. A két eltérő formájú tegezből tartott nyílhegyek száma, hossza és típusa is eltérő.

A két sír betöltésében megfigyelt elszíneződés alapján két eltérő formájú tegezt temethettek el.⁷⁰² Anyagukra vonatkozóan nem rendelkezünk egyértelmű információval. A 626. sír bronzveretei és azok helyzete alapján legnagyobb valószínűséggel a tegez anyaga bőr vagy nemez lehetett, fára, kéregre utaló maradványt, lenyomatot sem a csatokon, sem a tegezakasztókon nem lehetett megfigyelni. A 700. sírban a folt alatt előkerült két csatpecek csuklójának hátoldalán megmaradt bőrlenymat a függesztőszíjra utal.

Meg kell említenünk a 930. sírből előkerült, nyílcsúccsal összerozsdásodott kampós végű vastárgyat, melynek szárát vasoxiddal konzerválódott farost borította. Egy hasonló formájú és hasonló helyzetű, vasnyílhegygel előkerült darab alapján a Kecskemét-Sallai úti sírban fategez egykori meglétét valószínűsítették.⁷⁰³

⁷⁰¹ Tomka Péter feltételezte, hogy a tegezakasztó a tegez (egyik) függesztőszíjának a végén volt (TOMKA 2005, 172). Tehát ebben az esetben nem elképzelhetetlen, hogy az egyik csat egy másik szíj záródását biztosította.

⁷⁰² A feltételes mód annak szól, hogy megvolt annak a lehetősége, hogy a tegezek eredeti alakja a föld súlya és az anyagok bomlása során kisebb nagyobb mértékben megváltozhatott. Míg a 700. sír tegeze esetében kisebb, a 626. sírnál nagyobb ennek a valószínűsége.

⁷⁰³ H. TÓTH 1981, 26–27.

Közismert, hogy a hazai talajviszonyok mellett a szerves anyagból készült tegez szinte lehetetlen megfigyelni és dokumentálni. Általános vélemény szerint a sírokból előkerült vas nyílcsúcsokat, főleg ha nagyobb számban együtt kerülnek elő, nyíltartó tegezgel együtt helyezték az elhunyt mellé.⁷⁰⁴ Ez a fenti két sírban igazolható, míg a tegezakasztóval együtt előkerült nyílcsúcsok esetében valószínűsíthető.

A 33. sírban, közvetlenül a vájt koporsó mellett, a bal karcsontrészletében fektetett a tegez, benne a nyílvevőkkel. A koponya bal oldalától 14–17 cm-re, a sír alja felett 2 cm-rel előkerült vas nyílhegyek alsó felületén vasoxiddal konzerválódott bőrlenyomat maradt meg, ami arra utal, hogy a tegez sírfelületéről készült oldala legalább a vas nyílhegyekig tartott.

Végezetül meg kell említenünk, hogy a szegvári sírokból viszonylag magas számban mellékelt tegez ellenére egyetlen csontlemezzel merevített nyíltegez sem került elő. Ugyanakkor, ha kis számban, de ismerünk a tiszántúli 7. századi sírokból ilyeneket: Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák (SRB) 45–47. sír, Derecske-Karakas, Deszk G 16. sír, Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 8., 67., 69. sír, Öcsöd MRT 96a 1. sír.⁷⁰⁵

Vas tegezfűggesztő (68. kép 7–13)

A vas nyílcsúcsokkal eltemetett férfiak közül csak öt íjászfelszereléséhez tartozott vas tegezfűggesztő.⁷⁰⁶ Ezek között négy akasztó (68., 335., 700., 759.) hasonló kialakítású. Négyzet vagy téglalap metszetű vashuzal egyik végét téglalap alakú hurokra hajlították és az erre merőleges szár végét a hurok síkjára merőlegesen horogszerűen visszahajlították.

A másik típusnál a huzal felső részét téglalap alakúra kalapálták, melynek egyik keskeny végéből induló lapos szár végét visszahajlították a lemez síkjára merőlegesen, horogszerűen (137.). Hátoldalának felső széléhez egy kis vaslemez rozsdásodott, amely a felszerelő szegecs ellenlemeze volt. Valószínűleg tegezakasztónak határozható meg az a vaskampó, amely a 930. sírban fekvő vas nyílcsúcsokkal össze-rozsdásodva került elő, amelyek formája egyértelműen nem meghatározható.⁷⁰⁷

A fentiek szerint megkülönböztethetünk egy mozgó és egy rögzített, szegecselt felszerelési módot. A tegezakasztók mérete igen változó, 4–8 cm közötti.

A 137. sír fűggesztőjének lapos hátoldalát és kampós tagjának elülső oldalát vasoxiddal konzerválódott bőr fedi. Ugyancsak bőrmaradvány figyelhető meg a 759. sír akasztó bújatóján. Ezzel szemben a 68. sír fűggesztőjének elülső oldalán és akasztóján, valamint a 930. sír darabjának szárán hosszában konzerválódott famaradvány van.

Sírbeli helyük és helyzetük igen változatos. A 68. sírban a keresztcsont feletti második csigolya jobb oldalánál került elő az akasztó. A 137. sírban a tegezakasztó a bal váll vonalában, a felkarcsonttól 10–13 cm-re, a sír alja felett 10 cm-re feküdt a koporsó külső oldal mellett, a sír tengelyére 45-os szögben, kampós végével a láb irányában. Az akasztótól a koponya mögött fekvő nyílcsúcsok szára 20–22 cm-re feküdt. A 335. sírban a tegezfűggesztő a koponya jobb oldala mellett, a sír tengelyére merőlegesen került elő másodlagos helyen, a sír alja felett 14 cm-re, kampós végével a koponya irányában. A vas nyílcsúcsok a férfi felett eltemetett ló fektetési szintjén kerültek elő, eredetileg a tegezakasztó is ezen a szinten fektetett, azonban ez utóbbi a koporsó területe felett volt és valószínűleg a földmozgás során kerülhetett lejjebb. De így is magasabban került elő, mint a koponya homlokcsontja. A 626., padmalyos sír aknájá-

⁷⁰⁴ Ennek lehetőségére már Cs. Sebetyén Károly is utalt (Cs. SEBESTYÉN 1932, 207).

⁷⁰⁵ Összefoglalóan: STRAUB 1997, 131, 133–134; STRAUB 2006, 167–172; BALOGH 2004, 268; MADARAS 2004, 339–340.

⁷⁰⁶ BÓNA 1979, 8.

⁷⁰⁷ Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a sírban egy pontosan nem meghatározható vaseszköz feküdt vascstallal és vaskarikával, valamint két fenőkövel összerozsdásodva a bal kézcsontok alatt. A vaseszköz hasonlít a vas tegezfűggesztőhöz, kampó nélkül. Hosszabb azoknál (11,6 cm) és felső karikás végének átmérője is nagyobb.

ban, 4 cm vastag betöltésen feküdt a tegezakasztó, egy nyílcsúcs előtt 5 cm-re, kampós végével a sír vége, hurkos végével a tegez irányában. A 700. sírban fekvő nyílcsúcsok tuskéjének végétől 16 cm-re került elő a vasfüggesztő, kampós végével a nyílhegyek, bújtatóval a váll irányában, a koporsó alatt. A 759. sírban fekvő férfi bal térdének külső oldala mellett, a sír alján feküdt az akasztó, kampós végével a medence, bújtatóval a lábfej irányában. És végül a 930. sírban a bal alkarcsont külső oldalától 5 cm-re került elő, kampós végével a koponya irányában a hegygel felfelé fekvő vas nyílcsúcsok alatt.

Az eredeti, bolygatatlan helyzetben előkerült vas nyílcsúcsok és tegezakasztók helyzete alapján – függetlenül attól, hogy az akasztót fixen vagy bújtatón keresztül rögzítették – a sírba a hozzá kapcsolódó függesztő szíjjal együtt kerülhetett.

Mint ahogy nem minden szegvári íjas férfi felszereléséhez tartozott fém akasztóhorog, ugyanúgy a korabeli tiszántúli vas nyílcsúcsokkal eltemetett férfiak mellől is csak kis számban kerültek elő. Vas tegezakasztót a következő sírokból ismerünk: Ártánd F 142/1. határkő,⁷⁰⁸ Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 45–47. sír,⁷⁰⁹ Klárafalva B 60. sír,⁷¹⁰ Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 8. sír,⁷¹¹ 46. sír,⁷¹² 63. sír,⁷¹³ 67. sír,⁷¹⁴ Szegvár-Sápoldal 1. sír.⁷¹⁵

A fentiekén kívül van még három temetkezés, melyekből valószínűleg tegezakasztó került elő töredékes állapotban. A Deszk G 18. sírban a jobb vállnál egy vashuzalból hajlított függesztő került elő, melynek bújtatója kerek, az ebből induló két szár töredékes, hiányos. Mellette feküdt három vasnyílhegy. A Deszk L 8. sírban a medence bal oldalánál került elő egy hasonló darab két töredéke. Az összerozsdásodott nyílcsúcsok szárral lefelé, a bal válltól a láb irányában feküdtek. És végül a Hajdúdorog-Városcsok uti 1. sírban feltehetően az előzőekhez hasonló darab töredéke került elő a tegezdíszítő csontlemez és a vas nyílcsúcsok közelében, a koporsón kívül, a padmaly északnyugati sarkában.⁷¹⁶

⁷⁰⁸ MESTERHÁZY 1987, 219, 1. kép. A vas tegezakasztó a jobb térd fölött feküdt, bújtatójával a koponya irányában, míg az egyetlen háromélű nyílcsúcs a jobb alkar közepe táján, hegygel a láb felé, mindkettő az emberi váz felett fekvő részleges lótemetkezés fektetési szintjén. Azaz a ló részleges maradványával együtt helyezték el a tegezt a nyilakkal és a csontos íjjal.

⁷⁰⁹ A jobb válltól 20 cm-re feküdt egy L alakú vastárgy (tegez tartozéka?), amely teljesen szétmállott (KOVRIK–KOREK 1960, 263).

⁷¹⁰ Kerek átmeteszettű, téglalap alakú, hurkos fejjel ellátott vas akasztóhorog (BALOGH 2004, 267, 16. kép 5).

⁷¹¹ A sírban a tegezfűggesztő a bal medencelapát széle és az alkarcsontok között, kampóval a láb irányában feküdt (LÁSZLÓ 1946, 67, 1. kép). A vasfüggesztő ismeretlen számú sír leletként, fejjel lefelé szerepel a temető publikációjában (RANISAVLJEV 2007, 26, T. XXXV/7), azonosítása a Kovrig Ilona által készített táblafotók (BALOGH 2004, 22. j.) alapján történt. Az akasztó felső része téglalap alakú, melyen egy kisméretű, téglalap alakú vízszintes áttörés van, szára és kampós vége kör metszetű. Az egyetlen vasnyílhegy a szegycsont baloldala mellett, hegygel a láb irányában feküdt (LÁSZLÓ 1946, 1. kép).

⁷¹² A sírleírás szerint a bal medencelapát és az alkarcsontok között egy horogszerű vastárgy feküdt. A sírrajzon egy téglalap formájú bújtató van ábrázolva kampós végű szárral. A vas nyílcsúcsok összerozsdásodva, hegygel a koponya irányában feküdtek a jobb karcsont felső vége mellett.

⁷¹³ A vas tegezakasztó a bal felkarcsont külső oldala mellett feküdt horoggal a lábcsonatok irányában. A sírrajzon egy téglalap alakú, kampós végű típus van ábrázolva. A koponya bal oldala és az íjcsontok között 5 háromélű és 4 kétélű köpüs nyílhegy feküdt.

⁷¹⁴ Az ovális metszetű vashuzalból hajlított tegezakasztó bújtatója háromszög alakú, akasztós vége töredékes (BALOGH 2004, 24. kép 49; RANISAVLJEV 2007, T. XXVIII/23). A jobb kéztőnél tegez faragott csontlemezei feküdtek, a lábszár külső oldala mellett öt összerozsdásodott háromélű nyílcsúcs (BALOGH 2004, 269).

⁷¹⁵ A töredékes vas tegezfűggesztő – kampós részén nagyobb textilmaradvánnyal – a váz jobb oldalán fekvő nyílhegyek a jobb kéz, a combcsont vagy a medencelapát felszedése után kerülhetett elő (BÓNA 1979, 8, 2. kép 9). Azonban a sírfotón jól látható, hogy a jobb combcsont külső oldala mellett fekvő nyílhegyek tuskéinek végétől kb. 20 cm-re, a jobb térd külső oldalától kb. 20 cm-re, mintegy 10–12 cm magas betöltésen feküdt a vas tegezfűggesztő (LŐRINCZY 2018, 70–71, 53. j.)

⁷¹⁶ KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 2. ábra.

A Tiszántúlon – ide számítva a három töredékes, éppen ezért bizonytalan meghatározású darabot is – 9 lelőhely 16 vas tegezfüggesztőjéről tudunk. Mindegyik vasból készült, de eltérő kialakításúak. Legnagyobb számban azt a típust ismerjük, amelyet négyszög, téglalap vagy kör metszetű vashuzalból hajlítottak és felső végüket fekvő téglalap, ovális vagy háromszögre formálták. Az egyik esetben a huzal egyik végét visszahajlították a huzalhoz és így alakították ki a bújtatót, ami ebben az esetben kissé nyitott maradt. A másik típusnál a vashuzalt középen meghajlítva alakították ki a bújtatót, és a bújtatóra merőlegesen induló huzal két szárából képezték és eltérő mértékben dolgozták össze a szárakat, melynek másik végét a hurok síkjára merőlegesen horogszerűen visszahajlították.

Egy jóval ritkább típus, amelyknél az akasztó felső részét laposra kalapálták és erre rögzítették (szegecselték) a bőrszíjat (ellenlemezzel), illetve alakították ki a lapos felső részén egy téglalap alakú füzölyukat.⁷¹⁷

Egyedi – de nem párhuzam nélküli – a szegvári 930. sírban előkerült elhegyesedő végű kampós akasztó. Hasonló darab feküdt a Kecskemét-Sallai úti sírban a férfiváz bal válla felett egy nyílheggyel. A 930. sírban négy nyílcsúccsal volt összerozsdásodva és a bal alkar külső oldala mellett került elő. A nyílhegyek és a vaskampók mindkét sírban a koponya irányában feküdtek.

Eltekintve a vaskampótól, a tegezakasztók hossza 4–8,5 cm között van. Sírbeli helyük is igen eltérő. Nyolc esetben az elhunyt bal, hét esetben a jobb oldalán voltak, míg egy sírban a helye ismeretlen. A bal oldali esetek között egy-egy a váll, a felkar és az alkar, illetve a térd mellett feküdt, háromszor a medencelapát szélénél. Jobb oldalon két-két sírban a koponya és a térd mellett, egy-egy esetben a vállnál és a keresztcsontnál került elő.

A tegezakasztók sírbeli helyénél csak helyzetük változatosabb. Függetlenül attól, hogy a tegezakasztók a jobb vagy a bal oldalon, a felsőtest mellett vagy attól lejjebb kerültek elő, öt sírban bújtatóval a koponya, horoggal a láb irányában feküdtek, egy temetkezéskor kampós végével a koponya irányában, míg négy esetben a sír tengelyére közel merőlegesen feküdt. Hat darab sírbeli helyzetét nem ismerjük.

A vas tegezfüggesztős temetkezésekből 1-9 nyílcsúcs került elő, két esetben egy-egy darab került elő, leggyakrabban 4–5, szorosan együtt (összerozsdásodva) feküdt a sírban, egy esetben kilenc. Öt sírban a bal oldalon a koponya, a váll, és a fel-, illetve alkar mellett voltak, hat temetkezésben a jobb oldalon a koponya, a váll és karcsonok, valamint a combcsont és a lábszár mellett. Bár eltérő helyen kerültek elő a vas nyílhegyek, de tíz sírban hegyükkel a koponya irányában feküdtek és csak három esetben a lábfej felé.

Az eddigiekből kiderült, hogy a vas tegezfüggesztők és nyílcsúcsok nem együtt, egymás mellett feküdtek a sírban, hanem a temetkezések többségében – bár a sírok azonos oldalán kerültek elő – változó, 10–35 cm-re egymástól. Ez egyértelműen arra utal, hogy a tegezakasztók nem a tegezhez, hanem a függesztőszíj végéhez voltak rögzítve. Előkerülési helyük a sírban a függesztőszíj végének helyét jelzi.

Meg kell jegyeznünk, hogy vas tegezakasztó két olyan sírből is említhető, ahonnan csontlemezekkel díszített tegez került elő. E mellett érdemes arra is felfigyelnünk, hogy a tiszántúli kora avar kori temetkezéseknél általánosnak mondható, hogy az íjászfelszerelést az elhunyt mellé helyezték, de 3 sírnál az állat szintjére fektették, azaz a lóval együtt temették el.

Vas nyílcsúcsok (68. kép 1–6)

Az oromdülői temető 10 sírjában 36 nyílvevő vasból kovácsolt hegye került elő. Számuk síronként változó: egy nyílcsúcs volt a 179., kettő a 335. és 626., három a 68., és a 333., négy a 759. és 930., öt a 33. és hat a 137. és a 700. sírban.

A nyílhegyek többsége (29) háromszárnyú, a 68. sír egyik darabja háromszög alakú, közepén áttört, három – már amennyire rozsdás állapotuk alapján megállapítható – hosszú vágóélű deltoid (333., 626. (2), illetve

⁷¹⁷ A tegezakasztók változatos formáit jól illusztrálják a Duna–Tisza közti példányok (BALOGH 2016, 82. kép).

rombusz (333.). A háromszárnyúak között vannak rombusz (pl. 700. 759., 930.) és háromszög (33., 335.) formájúak. A szárnyak tüske felőli kialakítása többféle: 45°-os szögben levágott, enyhén ívelt, illetve egyenes. A szárnyak felületét igen sok esetben vasoxiddal konzerválódott bőr, a 333. sír egyik nyílhegyét nád(?) fedi.

Döntő többségük felerősítését a vége felé fokozatosan elvékonyodó kerek vagy ritkán ovális keresztmetzetű tüske segítségével oldották meg. Ezek teljes felületét a legtöbb esetben vasoxiddal konzerválódott farost borítja. Néhány esetben (33., 700.) a tüske felső végén megfigyelhető a körbetekert szorítótekerics lenyomata.

Ezeztől eltérően négy nyílcsúcs szárának (68., 333. (2), 626.) köpús a kiképzése, egy háromélű, a többi kétélű darab. Egy töredék példány kivételével a többi köpűjében megtalálható a vasoxiddal konzerválódott famaradvány.

A vas nyílhegyek teljes hossza 6–10,8 cm, melyből a tüskére/köpüre 2,8–6,3 cm hosszúság esik. A négy leghosszabb darab mindegyike köpús kiképzésű.

A fémhegyű nyílvezzővel eltemetettek között nincs fiatal (juvenis) és idős (senium), ezeket mellékletül csak az érett korban elhunyt, azonos számú adultus (68., 333., 335., 626., 930.) és maturus (33., 137., 179., 700., 759.) férfi kapta. A temetőben a férfiak 12%-a mellé helyeztek vashegyű nyílvezzőt, ezen belül az adultus korúak között minden ötödik, a maturus férfiak között minden hatodik kapott. Nyílcsúccsal két esetben akna (68., 335.), négy-négy esetben fülke, illetve padmalyos sírba temettek férfiakat.

A kis esetszám ellenére a nyílvezzők sírbeli helye változatosnak mondható. Hat temetkezésnél az elhunyt bal oldala mellett kerültek elő a koponya vonalában (33., 137.), a felkar magasságában (68., 179., 930.), illetve a csukló mellett (626.). Ez utóbbi padmalyos sírban ugyan az elhunyt bal oldala mellett, de az aknarészben, az állatmaradványok fektetési szintjén feküdtek a nyílcsúcsok.

Három sírban a jobb oldalon kerültek elő a nyílhegyek, azon belül a koponya magasságában (700.), a csuklóval egyvonalban (333.) és az elhunyt felett eltemetett egész ló fektetési szintjén a koponya mögött, a sír északnyugati végében (335.).

Egyedi a 759. sírban fekvő nyílhegyek esete, mivel a négy különböző helyen – egy-egy a jobb karcsont felső végének külső oldala mellett, a jobb bokacsonton, a mellkas bal oldalának közepén, illetve a keresztcsonttól számított hatodik csigolyán keresztben – került elő. Ezek a nyílcsúcsok hegyükkel a láb, míg a többi sírban a koponya irányában feküdtek.

A vas nyílcsúcsok nyolc esetben a koporsón kívül, de közvetlenül mellette vagy közelében kerültek elő. A 68. sírban a bal felkarcsont és a vaskard markolata között egymás mellett feküdtek a nyílhegyek – és a kard – a koporsóban, a 759. sírban a maturus férfira helyezték a nyílvezzőket.

A vezzők meglétére a nyílcsúcsok tüskéjén és köpűjében megfigyelhető vasoxiddal konzerválódott farost maradványa utal.

Csupán a 759. sírban előkerült nyílcsúcsok értelmezése lehet kérdéses. Az biztos, hogy a sírt sem ember, sem állat nem bolygatta meg, csak a kéz és a láb ujjpercei mozdultak el minimálisan, így a különböző helyen előkerült nyílcsúcsok eredeti helyükön feküdtek. Ugyan két nyílcsúcs töredékes, de az egyik tüskéjének csonkján és a másik két darab szárán jól megfigyelhetők a fanyomok, tehát vezzővel együtt fektették az elhunyt különböző testtájaira. Kérdés, hogy a szokatlan helyzetben előkerült nyílvezzőket épen, vagy kettétörve helyezték az elhunyttra. Az általánostól eltérő helyzetre az is utal, hogy a többi sírral ellentétben csak itt feküdtek a nyílcsúcsok hegyel a lábfej irányában.

VÉDŐFEGYVERZET

Lemzépáncélok (67. kép 7; 70. kép 16–23)

Eredeti összefűzésükben, egymást zsindeyszerűen fedő 7–11 lamellából álló páncélrészlet a szegvári 33., 333. és a 930. sírből került elő. Valószínűleg ide kell sorolnunk a 335. sírt is annak ellenére, hogy a belőle előkerült lamellák közül csak két lemez volt eredeti helyzetben, egymáshoz rozsdásodva. A többi

darab ezek mellett, a ló jobb hátsó harmadik bordája felett, 8–10 cm vastag betöltésen fekszik. Mindegyik enyhén ívelt, hosszuk 8–11,5 cm, szélességük 8,7–12,6 cm. Ezekon kívül négy temetkezésből 1–5 darab, többnyire töredékes, összerozsdásodott lamella vagy annak töredékei kerültek elő. A vas lemeztöredékeket egyrészt enyhén ívelt alakjuk, másrészt a széleiken itt-ott megfigyelhető fűzőlyukak alapján soroltuk a lamellák közé. A páncéllemezek méretei és típusai nagy változatosságot mutatnak. Az ép lemezeket figyelembe véve hosszuk 5–11,5 cm között, míg szélességük 1,2–3,7 cm között változik. Vastagságuk – melynek mért értékét nagyban befolyásolta a felületeket borító rozsda – 2,4–4 mm között van. A hosszabb és keskenyebb lamellák – 11,5×1,9 cm (33.), 8×1,2 cm (333.), 8,7×1,6 cm (741.) – mellett vannak rövidebb és szélesebb – 5×1,5, 7×3,7 cm (335.), 4,8×3 cm (540.), illetve 5,3×2,7, 5,7×2,9 cm-es (930.) darabok. Méreteik mellett típusaik is eltérőek.

Függetlenül méretüktől, a téglalap alakú lamellák egyik hosszoldala mindig egyenes, míg a másik oldalon a 2 szélső harmadban egy-egy, vagy középen egy félhold alakú enyhe karéj van kialakítva. A lemezek sarkai általában derékszögűek, de vannak 45°-os szögben levágottak és ívesen lekerekítettek is.

A lemezek többségénél a fűzőlyukakat rozsda vagy vasoxiddal konzerválódott bőrmaradvány fedi, csak néhányánál lehetett azokat megfigyelni. A 33. sír páncélrészleténél a lemezek két végének közepén egy-egy, a két hosszoldalon két-két, míg a szélső (záró) lamella egyenes oldalán 8 fűzőlyuk látható. A 333. sír darabjai az előzőekhez hasonlóak annyi különbséggel, hogy a szélső (záró) lamella egyenes oldalán, a két végétől 1-1 cm-re van egy-egy fűzőlyuk. A 930. sír lamelláinak közepén – a rozsda miatt – csak egy-egy fűzőlyuk látható.

Az összefüggő páncélrészletek domború oldalának jelentős részét, illetve a 33. sír darabjának mindkét oldalát vasoxiddal konzerválódott bőr fedi. Ezen kívül a 333. sír darabján, mindkét oldalon a széleit 6–7 mm-es bőrszegély veszi körbe, belső oldalának közepén keresztben egy 1,3 cm széles konzerválódott bőrsík látható. A 335. sír három széles lamellájának egyik oldalán, kisebb szakaszokon szintén 6–7 mm széles konzerválódott bőrszegély van. A 741. sírből előkerült lamellák közül az összerozsdásodott lemezek egyik oldalán textilmaradvány látható.⁷¹⁸

Lemezpáncél 7–11 lamellából álló, eredeti összefűzés szerinti részletét három adultus (333., 335., 930.) és egy maturus (33.) férfi kapta mellékletül. Ezeket a páncélrészleteket a 33. és a 333. sírban a koporsón belül, külső oldalukkal felfelé, míg a 930. sírban a belső oldallal felfelé helyezték el. A lemezsorok a sírokon belül különböző helyeken kerültek elő: a 33. sírban a bal kulcsont felső végén és a bal arccsonton úgy, hogy a szélső (záró) lamella az orrcsonton volt, a 930. sírban a bal lábujjcsontok külső oldala mellett, míg a 333., bolygatott sírban a lemezek egy része a jobb combcsont végén, illetve a padmaly északnyugati oldalánál, a bal medencelapát vonalában. Az előbbiektől eltérő esetet képvisel a 335. sír, ahol a páncéllemezek a férfi fölé temetett egész ló jobb hátsó harmadik bordája fölött fekszenek 8–10 cm vastag betöltésen.

A fentiekén kívül a temető négy másik sírjából is kerültek elő páncéllemezek kisebb-nagyobb töredékei: egy juvenis férfi tarsolyából (540.), illetve infans I. gyermekek sírjának (627., 706., 741.) betöltéséből.

Szegváron a páncéllemezsor részletével eltemetett férfiakat akna, padmalyos és fülkesírokba egyaránt temettek. Mellékleteik alapján mondhatni szinte egyen felszerelésük volt: veretes fejkantárral díszített egész lovat temettek el velük. Az elhunytak fegyvereinek összetétele megegyezett: kétélű (33., 333.) és egyélű kard (335., 930.), csontos íj és szerves anyagból készült tegezben változó számú és formájú vashegygel ellátott nyílvessző. Egyedül a 930. sírba temetett férfi lovának sem volt veretes kantárja.

Eredeti összefűzésükben elhelyezett rövid lamellasorokból álló páncélrészletet a szegváriakon kívül eddig 7 kora avar tiszántúli temetkezésből ismerünk. Hét lemezből álló részlet Szegvár-Sárpoldalon,⁷¹⁹ és Makó-Mikócsa halom 61. sír,⁷²⁰ 8 lemezes részlet Deszk L temető 8., 13., Deszk G. 39., Deszk O 5. és

⁷¹⁸ A szegvár-sárpoldali sír egyik lamelláján is sűrű szövésű textilmaradványt figyeltek meg (BÓNA 1979, 5).

⁷¹⁹ BÓNA 1980, 44, Abb. 8.

⁷²⁰ BALOGH 2018, 585.

Klárafalva G 1. sírjából került elő.⁷²¹ Az oromdülői példányokkal együtt a Tiszántúlon négy kora avar kori sírban 7, hat temetkezésben 8, míg az oromdülői 333. sírban 11 lamellából álló részlet volt.⁷²²

Elfogadva Major Péter típusbeosztását,⁷²³ a fent felsorolt sírokból három különböző lamellatípus került elő. Az I/A típusú lemezek – amelyek rövidebbek és szélesebbek, hosszuk 5,3–9,5 cm, szélességük 2,7–4,2 cm között van – a Deszk O 5., Klárafalva G. 1., Szegvár-Oromdülő 335. és 930. sírjából kerültek elő. A hosszú és keskeny darabok, melyek hosszúsága 8,2–12 cm, szélessége 1,6–2,1 cm – II/A típus –, a Deszk L (H 22) 13., Szegvár-Oromdülő 33. és 333. valamint Szegvár-Sápoldal 1. és Deszk L 8. sírből ismert. A IV/C típus a Deszk G 39. sírből előkerült lamellák jelentik.

A szegvári férfiakon kívül csak négy sírban eltemetett férfi életkorára vonatkozóan ismerünk adatot. A szegvár-sápoldali 1. sírban juvenis,⁷²⁴ a Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sírjában egy mongolid jellegű maturus, a Klárafalva G. 1. sírban maturus–senium, enyhén torzított koponyájú, mongolid jellegekkel rendelkező europid férfit,⁷²⁵ míg a Makó-Mikócsa halomi 61. sírban egy 40–49 éves temettek. A többi temetkezés esetében csak a sírmellékletekre és az ásatók megjegyzéseire támaszkodva mondhatjuk, hogy férfiak mellékletei voltak a páncélrészletek.

A szegvári sírokhoz hasonlóan a rövid lamellasorral eltemetettek sírjai is változatosak voltak. Míg a Deszk G 39. és a Deszk L 13., valamint a szegvár-sápoldali 1. sír fulkesír,⁷²⁶ a makó-mikócsai 61. padmalyos, addig a Deszk L 8., a Deszk O 5. és a Klárafalva G 1. sír aknasír volt.

A páncélrészletek sírbeli helyzete – hasonlóan a szegvári esetekhez – változatos. Az oromdülői 33. sírhoz hasonlóan a szegvár-sápoldali 1. sírban a koponya közelében, de a jobb felkar felső végének külső oldalánál, a koporsóban feküdt a lamellarészlet. A makói példányok a bal könyök magasságában fekvő kard markolatának közelébe kerültek elő. Ma még párhuzam nélküli a Klárafalva G. 1. sírban előkerült páncéllapok helyzete, melyek a mellen szétszórva feküdtek. A Deszk L 8. sírban a térd irányában, magasabb rétegben, míg a Deszk O 3. sírban a zsugorított helyzetben fekvő elhunyt jobb térdénél kerültek elő a páncéllapok, hasonlóan az oromdülői 333. sír esetéhez, ahol a jobb combcsont és a medencelapát vonalában feküdtek. A Deszk G 39. sír páncéllapjairól ugyan nincs feljegyzés, de talán megkockáztatható az a feltevés, hogy ezeket azonosítani lehet a sírleírásba szereplő azon két széles vaslemezzel, melyek a ló hátán kerültek elő. Ehhez a helyzethez párhuzamként említhető a szegvári 335. sír, ahol a páncéllemezek a ló jobb hátsó bordája fölött kerültek elő.

A rövid, egybefüggő páncélrészletekkel eltemetett férfiakat hét esetben egész, míg a Deszk L 8., a Deszk O 5. és a makói-mikócsai 61. sírban fekvőket részleges lóval temették el. A szegvár-oromdülői veretes lószerszámos sírok sorát a szegvár-sápoldali 1., a Deszk L. 13., a Klárafalva G. 1. sírral, valamint a makói 61. sírral lehet kiegészíteni. Mivel a klárafalvai temetkezésből ló maradványai nem kerültek elő, ezért az itt előforduló fejkantár veretei lószerszámos temetkezésre utalnak.

⁷²¹ CSALLÁNY 1972, 24, 4. kép 4, 6. t. 1–8; CSALLÁNY 1972, 13–16, 1. kép, I–II. t.; CSALLÁNY 1972, 16–19, 3. t. 1–8, 2. kép 2–3, 5–10. Meg kell jegyezni, hogy a Deszk G 39. sírjából említett páncéllemezek (CSALLÁNY 1972, 23–24, 4. kép 7–10, 5. t. 1–8) nem szerepelnek a temető ásatási dokumentációjában és nincsenek beletárolva sem. A Deszk L temető 13. sírjából említett példányok (CSALLÁNY 1972, 24–25, 4. kép 1–1a, 2–2a, 3, 7. t. 1–8, 9) azonosítása is nehézségekre ütközik. A sír publikálója nem tesz említést a páncéllapokról (BALOGH 2004, 2. j.), ugyanakkor a Móra Ferenc Múzeum leltárkönyvében a temetőből se a 8., se a 13. sírhoz nincsenek beletárolva páncéllemezek, hanem 26 lemeztöredék a 6. sírhoz van bejegyezve (MFM 53.117.1. ltsz.). E 26 töredék alapján feltételezhető a Csallány Dezső által említett kétszer 8 lamella.

⁷²² Feltehetően rövid lamella-részlet került elő a Békéscsaba, Felvégi legelő kirabolt férfisírjából, ahonnan a rövid jelentés többek között új csontlemezeit, lándzsahegyet, edényt és két ló részleges maradványát említik (MEDGYESI 2004, 180–181).

⁷²³ MAJOR 2017.

⁷²⁴ LŐRINCZY 2018, 40. j.

⁷²⁵ MARCSIK 2018, 571 és szíves szóbeli közlése.

⁷²⁶ LŐRINCZY 2018, 65–68.

A férfiak leggyakoribb fegyvermelléklete az egy- vagy kétélű kard volt. Míg a Deszk L 8. sírba kardot nem mellékeltek, addig a Deszk G 39. és a Klárafalva G 1. sírban más fegyvert sem. A szegvár-oromdűlői temetkezések és a szegvár-sápoldali sír mellett a Deszk L 8. és a Makó-Mikócsa-halom 61. sírba helyeztek csontmerezítéssel íjat változó számú nyílvevesszővel. Kivételt képez a szegvár-sápoldali 1. sír és a szegvár-oromdűlői 333. sír abból a szempontból, hogy az elhunytal vas lándzsahegyet is eltemettek. Ezek szerint teljes fegyverzetet (kard+íj+tegez), valamint veretes övet csak a szegvár-oromdűlői és a szegvár-sápoldali férfiak mellé temettek. Közöttük található a két lándzsával eltemetett férfi is.

Ez a 11 sír nem képvisel magas esetszámot, de az mindenképpen figyelemre méltó, hogy mindegyik olyan, a Tiszától keletre fekvő kora avar kori temetkezés, amelyet a bennük megfigyelt temetkezési szokások egyes elemei – azonos tájolás, a részleges állatmelléklet és az összetett sírforma – szorosan összekapcsol.

A jelképes páncél eltemetésével Bóna István foglalkozott igen részletesen.⁷²⁷ Eredményeit néhány ponton tudjuk kiegészíteni, módosítani. Bóna István amellet érvelt, hogy a páncélrészletek eltemetésének szokását az avarok magukkal hozták Belső-Ázsiából.⁷²⁸ Ez a mentalitás azonban nem volt idegen a tiszántúli közösség tagjaitól, mivel a temetkezéseikből előkerült nagyszámú részleges állattemetkezés – a *pars pro toto* elve alapján – az egész állatok szimbólumaként valójában azok jelenlétét volt hivatva igazolni. A lánc- és mellpáncélok minden valószínűség szerint magas értékük miatt nem temették el, hanem helyettük szimbolikusan csak azok egy részletét mellékeltek a sírba. A páncél jelképes sírba helyezését pótolta annak egy darabja.⁷²⁹ Ezért nem valószínű, hogy a páncél jelképes eltemetése avar közvetítéssel jutott el a tiszántúli népeességhez. A sírba helyezett – a fentiek értelmében változó, 7–8–11 darab – lamellák szimbolikus értelmezését ma még nem lehet lezártnak tekinteni. A rendelkezésünkre álló adatok alapján az elsősorban fegyveres férfisírokból előkerült rövid sorozatú daraboknál, ha volt is jelentősége, ez idővel megkophatott és inkább a 7–8 lemeznyi felület nagysága válhatott lényeges szemponttá.⁷³⁰

Míg a temetkezési szokásokban megfigyelhető egyezések a közösségek azonos hitvilágára utalnak, addig a mellékletek közötti azonosságok – egész ló eltemetése, szálfevver mellékelése, a páncélrészletek – a kora avar kori katonaság egy rétegének, a nehézpáncélos lovasságnak a tárgyi bizonyítékai.

A lemezpáncélok rövid, összefüggő részletével eltemetettek eddig csak a Tiszántúlról ismerünk. Ezt a képet kiegészítik az erről a területről előkerült törzspáncélok – Kunszentmárton,⁷³¹ Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír,⁷³² Derecske-Karakas 1341. obj.⁷³³ – és egy nagyobb páncélrészlet (Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír).⁷³⁴ Ez nem azt jelenti, hogy az avar hadsereg lovas-páncélos tagjai a Tiszától keletre fekvő területek férfilakosságából kerültek ki, csupán a Kárpát-medencén belüli temetkezési szokásokban tükröződő különbséget illusztrálja. A páncélok a bajáni birodalom teljes szállásterületén ismertek és használatban voltak. Erre a többi között a budakalász-dunaparti⁷³⁵ a kölked-feketekapui⁷³⁶ vagy a Tarnaméra-Urak dűlője⁷³⁷ páncélrészlet mellett – ha közvetve is – utal a másodlagos céllal eltemetett 1-3 páncéllap vagy annak töredéke, mely a kora avar birodalom teljes területén gyakran gyermek- és a női sírokban, ritkában férfiak mellől kerültek elő.⁷³⁸

⁷²⁷ BÓNA 1980, 42–46.

⁷²⁸ BÓNA 1980, 45–46.

⁷²⁹ CSALLÁNY 1953, 139; CSALLÁNY 1972, 18; BÓNA 1980, 45.

⁷³⁰ Lásd a Láncpáncél fejezetet.

⁷³¹ CSALLÁNY 1934.

⁷³² CSALLÁNY 1960; MAJOR 2018.

⁷³³ HÁGA 2021, 15.

⁷³⁴ CSALLÁNY 1960.

⁷³⁵ PÁSZTOR 1995.

⁷³⁶ KISS 2001.

⁷³⁷ SZABÓ 1965.

⁷³⁸ Összefoglalóan és a régi irodalom felsorolásával lásd MAJOR 2014.

Láncpáncélok

A 33. sír aknájában fekvő egész ló bal mellső bordáin, a bal lapocka és a csigolyasor között feküdt egy tenyérszerű (11×9,5 cm), vaskarikákból fűzött láncpáncél részlete (70. kép 24). Az előkerülési helye alapján a ló páncéljának részeként határoztuk meg.⁷³⁹ A páncélrészlet szövés módját az erősen összeroszdásodott darabon nem lehetett egyértelműen megállapítani. Csak az bizonyos, hogy a 2,5 mm vastag drótból hajlított, kb. 0,8×1 cm-es, ovális gyűrűkből álló páncélrészlet minden karikájába két vagy három másikat fűztek. Amennyiben helyes a megfigyelésünk, a karikákat összekovácsolták.

Ilyen nagyméretű láncpáncél-töredék egyedüli példány a szegvári sírmellékletek között. Legközelebbi párhuzama a szentes-lapistói darab, amely méretre (11×13 cm) és formára⁷⁴⁰ is megegyezik a szegvári páncélrészlettel. Különbség csak abban van, hogy a szentesi darab két felső sarkában egy-egy 2,1 cm átmérőjű, szegeccsel átütött bronzkorong volt, köztük egy hasonló, rovátkolt szélű, szegeccselés nélküli ezüstkorong. Mindhárom korong hátulján egy-egy hurok, melyek a láncpáncélon is át voltak bújtatva.⁷⁴¹ Mivel a szentesi páncélrészlet a ló koponyája közelében került elő, a publikáló felvetette, hogy származhat a ló homlokvédőjéből, de számításba vette a férfi sisakjához rögzített nyaktakaró háló töredékeként is. Végül Csallány Dezső a nyaktakaró mellett sorolt fel párhuzamokat.⁷⁴²

A szegvár-omrodülői és a szentes-lapistói sírból előkerült láncpáncél-részletek sírbeli helyzete igazolni látszik, hogy ezek a lovat takaró páncél darabjai voltak. Az avarok lovait takaró páncélról megemlékeznek a Mauricius bizánci császár által szerkesztett Strategikon című katonai kézikönyvben: „*Kell, hogy a lovak, elsősorban a vezetők és a válogatott harcosok lovai... legyenek felszerelve vasból vagy nemezéből készült sügyvérttel, avagy avar mintára legyen takarva sügyyük és nyakuk, különösen az első harcvonalba állítottaké.*” ... „*De nemcsak ők maguk viselnek fegyvert, hanem az előkelők lovainak sügyvét is vas vagy nemez fedi.*”⁷⁴³

Feltehetően ló páncéljának részeként temették el azokat a szórványként ismert töredékeket is Csongrád-Öregszőlőn, amelyek hurkos fülű vaskengyellel együtt kerültek elő.⁷⁴⁴ A fentiek ismeretében felmerülhet, hogy az eddig ismert, de az előkerülési körülmények és töredékességük miatt egyértelműen nem eldönthető láncpáncél-részletek lehetnek-e ló láncpáncéljának töredékei.

A tiszavasvári-koldusdombi 1. sírból előkerült töredéket – a találók bemondása alapján – Csallány Dezső a törzspáncél legalsó lamellasorához kapcsolva értelmezte.⁷⁴⁵ Ugyanakkor felmerülhet annak lehetősége, hogy a lánc-töredék sisakokhoz tartozhatott, bár a hiányos síregyüttesben sisakra utaló leletek nem kerültek elő.⁷⁴⁶ Az előbbieket ismeretében – gondolva itt főleg a szegvár-omrodülői 33. síregyüttesre – nem zárható ki annak lehetősége, hogy a koldusdombi láncpáncél töredék akár tartozhatott a sírba temetett egész lóhoz is.

A bácsújfalusi – szintén kérdéses körülmények között előkerült – láncpáncél töredékekről⁷⁴⁷ a bizonytalan tiszavasvári töredék alapján gondolták azt, hogy a törzspáncél alsó széléhez kapcsolódó láncpáncél.⁷⁴⁸ Mivel ilyen hiteles lelet eddig még nem került elő – és ha elfogadjuk a bácsújfalusi leletek összetartozását –, a leletegyüttesben lévő lószerszámok alapján feltételezhető, hogy a páncélrészletek akár

⁷³⁹ LŐRINCZY–SOMOGYI 2018, 234, 244.

⁷⁴⁰ CSALLÁNY 1934, 207, Taf. LVIII. 9.

⁷⁴¹ CSALLÁNY 1934, 207.

⁷⁴² CSALLÁNY 1934, 207, 209–210.

⁷⁴³ SZÁDECZKY–KARDOSS 1998, 80, 83.

⁷⁴⁴ LŐRINCZY–SZALONTAI 1993, 286, 1. t. 22–23.

⁷⁴⁵ CSALLÁNY 1960, 74.

⁷⁴⁶ MAJOR 2018, 22. j.

⁷⁴⁷ CSALLÁNY 1953, 133.

⁷⁴⁸ BÓNA 1980, 46.

lehetnek a ló láncpáncéljának darabjai is.⁷⁴⁹ A lószerszámzat és a láncpáncél összetartozását jelzik a Unirea-Vereşmorton (RO) előkerült láncpáncél töredékek is.⁷⁵⁰

A ló láncpáncéljának egyes részeit – a lamella részletekhez hasonlóan – a páncél magas értéke miatt nem temették el, hanem helyette szimbolikusan annak csak egy részét mellékeltek a sírba.

A szegvári temető öt temetkezéséből került elő másodlagos felhasználású, láncpáncél részének meghatározható töredék.⁷⁵¹

FEGYVERÖSSZETÉTEL

A szegvári temető 467 sírja közül 84-ben temettek férfit (az elhunytak 18%-a), akik közül 24 (27,6%), azaz több mint minden negyedik férfi kapott mellékletül valamilyen fegyvert, vagy fegyveregyüttest. Életkorcsoportjukat tekintve az adultus korúak egyharmadát (8), a maturus férfiak valamivel kevesebb, mint egynegyedét (7), és a juvenis korúak majdnem felét (5) fegyverrel temették. A pontosan nem meghatározható két felnőtt feltehetően az adultus vagy maturus korúak számát gyarapítaná, míg a hét senium korban elhunyt férfi közül csak egy kapott fegyvert mellékletül.⁷⁵²

A temető sírjaiból legnagyobb számban (13) vaskardok kerültek elő. Eszerint a szegvári fegyveres férfiak több mint 50%-a vágófegyverrel rendelkezett. Velük leggyakrabban (6) csontmerevítéses íjat és nyílvevesszőket temettek. A második leggyakoribb fegyverelem a kardos sírok esetében a páncél (5 sír). Sőt, minden szegvári páncélrészlet karddal eltemetett férfيهhez tartozott. Ugyanakkor nincs különbség az egy- és kétélű kardokkal mellékelte egyéb fegyverek esetében. Lándzsa csak két sírból került elő karddal együtt, ugyanakkor öt sírban egyedüli fegyver volt, míg két temetkezés esetében a lándzsa mellett íjcsontok és nyílhegyek feküdtek. Csupán három férfit temettek el csak íjjal és nyílvevesszőkkel. A sírok kialakításának munkaigénye miatt lényeges szempont, hogy kétszer annyi fülkesírban temettek fegyveres férfit, mint a padmalyos és aknasírban.

A szegvári fegyveres férfiak között kiemelkedik a 333. padmalyos – de kirabolt – sírban eltemetett, adultus korban elhunyt férfi, aki a korszak teljes – fémsisak nélküli – fegyverzetét kapta mellékletül.

Összesítve a tiszántúli fegyveres sírokra vonatkozó adatainkat, 59 lelőhely 115 sírjában volt fegyver vagy fegyveregyüttes, vagy van arra vonatkozóan több-kevesebb adatunk. A tiszántúli fegyveres férfiak életkormegoszlása az alábbi: a nyolc juvenis mellett 15 adultus, 13 maturus és csak 3 senium, valamint két felnőtt férfi volt. Az adatokat torzítja, hogy nagyon magas azoknak a temetkezéseknek a száma (74), amelyről nem rendelkezünk embertani meghatározással.⁷⁵³

A tiszántúli kora avar kori sírokból legnagyobb számban (76) szálfegyverek kerültek elő, azaz a fegyveres férfiak közel 70%-a kapott vágófegyvert.

A második leggyakoribb fegyverelem a kardos sírok esetében az íj. Hét egy- és kilenc kétélű karddal együtt kerültek elő reflexíj csontlemezei és vas nyílcsúcsok. Egy- és kétélű karddal csak 5–5 temetke-

⁷⁴⁹ Az előkerült három töredék nem kapcsolódik közvetlenül egyik lamellához sem, ami a lemezpáncéltól való függetlenségüket is jelzi. Ugyanakkor, ha elfogadjuk, hogy a páncélok jelképesen kerültek eltemetésre, szükségtelennek látszik, hogy a mellpáncél lemezes, és – ha volt – gyűrűs részletének eltemetése. Ezen megfontolások alapján is inkább a ló vértetének részeként kerülhetett a földbe a láncpáncél három töredéke, melyek előkerülésük vagy múzeumba jutásuk során törhettek három darabra.

⁷⁵⁰ RUSTOIU–CIUTĂ–GÁL 2008, 75, Pl. 7, 1–4.

⁷⁵¹ Ezekről lásd a láncpáncél csüngőkről szóló fejezetet.

⁷⁵² A szórványként ismert „B” sírban nyugvó életkora nem ismert, és az egyedül előkerült fokost ebben az esetben nem fegyverként értékeljük.

⁷⁵³ Mivel nem áll rendelkezésünkre a területről ismert kora avar kori embertani anyag meghatározása, így megbecsülni is nehéz, hogy a férfiak hány százaléka lehetett fegyverrel eltemetve.

zésben volt vas lándzsahegy. Ugyanakkor öt, lándzsával eltemetett férfi kapott szarulemezekkel merevített íjat.

A terület fegyveres férfijai között a temetkezési szokások tükrében négy emelkedik ki, velük temették el a legteljesebb – kard, lándzsa, íj, páncél – fegyveregyüttest. Ezek közül egyélű karddal adultus férfit Derecske-Karakason temettek el, kétélű karddal a szegvár-oromdűlői 333. (adultus) és a szegvár-sápoldal 1. sírban (juvenis), valamint a tiszavasvári-koldusdomb 1. sírban egy maturust. A megegyező fegyverösszetételen túl ezeknek a temetkezéseknek közös jellemzője az összetett sírforma: Derecskén és Oromdűlőn padmalyos, Sápoldalon fülkesír volt, míg a koldusdombi temetkezés formáját nem ismerjük. Ezen felül mind a négy férfi egész lovat is kapott mellékletül.

Fegyverösszetétel szempontjából ezt a négy férfit a Hajdúdorog-Városkert úti 1. és a szegvári 33., 335. és a 930. sírban eltemetett férfi készlete (kard, íj, páncél) vagy a csókai 45–47., a mokrin-vodoplav-dűlői 67. és az öcsödi 1. sírből előkerült kard, íj és csontlemezes tegez összetételű együttes követheti. A két kis létszámú csoportot a hajdúdorogi sírban temetett férfi fegyverkészlete kapcsolja össze, de neki a fentiekben kívül még borsisakot⁷⁵⁴ is mellékeltek.

A tiszántúli fegyveres temetkezések döntő többségében, 43 sírban a fegyver(ek) az elhunyt bal oldalán feküdtek, mindössze hét sírban voltak a jobb, négy esetben mindkét oldalon és két-két esetben az ember és a ló, illetve a ló mellett.

ESZKÖZÖK, SZERSZÁMOK

Csont tűtartók (70. kép 4–15)

A temető nyolc sírjából került elő csont tűtartó viseleti elemként – általában a női övhöz kapcsolódóan –, de tartalma, a vastú valójában használati tárgy. A szegvári példányok közül csak két tűtartóból került elő vastú (111., 181.), ugyanakkor csont tűtartó nélkül másik három temetkezés (109., 740., 940.) is tartalmazott – feltehetően fából faragott tűtartóban – vastút. Hat tűtartót juh sípcsontjának középső részéből készítettek, kettőt vadmadár diaphisiséből (181., 349.). Hosszuk 4,4–7,7 cm között változik. A csont tűtartóval és vastúval eltemetetteket vizsgálva, a két infans II. gyermek (553., 607.) mellett négy juvenis (109., 349., 694., 940.), kettő-kettő adultus (135., 740.), maturus (111., 181.) és egy senium (293.) nő viseletének volt a része. Előfordulási arányuk a temetőben eltemetett nők és gyermekek számához képest nagyon alacsony.

Viseleti (sírbeli) helyzetükről vegyes képet kapunk. A tűtartók többsége az elhunyt bal oldalán, a könyök belső oldala mellett (553.), a mellkas közepén, a karcsontokkal párhuzamosan (607.), valamint a mellkas felső részén, a kulcscsont és csigolyasor között (694.), a kézcsontok külső oldala mellett, 10 cm-es betöltésen (181.) feküdt. Jobb oldalon valójában csak a 293. sírban került elő, a combcsont közepe és a sírfal között, párhuzamosan, 5 cm vastag betöltésen. Egy darab a keresztcsont előtt, 3 cm-es betöltésen (111.) és egy-egy a lábfej csontjainál (135., 349.) feküdt.

A nyolc csont tűtartó között csak a 607. sírből előkerült darab esztergált, két végét hármás, közepét egy kettős borda tagolja. A kora avar korban ritka az esztergályozott darab. Ennek ellenére a kisszámú tiszántúli darab között a szegvárin kívül a Kiszombor O 2. és 7.,⁷⁵⁵ a Deszk T 3.,⁷⁵⁶ valamint a Szentes-

⁷⁵⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2012.

⁷⁵⁵ CSALLÁNY 1939a, 126.

⁷⁵⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176.

Dónát 3.⁷⁵⁷ és Deszk Sz temető 3. sírját⁷⁵⁸ említhetjük. A hat esztergált tűtartó bordáinak mintázata változatos, nem hasonlítanak egymásra.⁷⁵⁹

A szegvári nyolc tűtartó mellett csupán hat tiszántúli kora avar kori lelőhely 8 sírjából előkerült tűtartót említhetünk. Közülük csak a Kövegy-Nagy-földek 30. sír példányát határozták meg, ez madárcsontból készült.⁷⁶⁰ Hosszuk hasonló a szegvári darabokéhoz, 5–8,6 cm közöttiek. Életkor és nem meghatározás két elhunyt esetében ismert: a Kiszombor O temető 7. sírjába egy juvenis,⁷⁶¹ míg a kövegyi 30. sírba egy maturus férfit⁷⁶² temettek. A régészeti mellékletek alapján a Kiszombor O. 2. sírban férfi, míg a Deszk T 3.,⁷⁶³ a Deszk G 31. és Deszk Sz 3., valamint a Szentes-Dónát 3. sírban⁷⁶⁴ nő nyugodott.

A felsorolt temetkezésekből előkerült tűtartók sírbeli helyzete – a szegvári esetekhez hasonlóan – egyes képet mutat. Előkerült tűtartó bal oldalon a medencében (Deszk T 3. sír), a mellen (Deszk G 31. sír⁷⁶⁵), míg a jobb oldalon a mellkas mellett (Kiszombor O 7. sír) és az alkar alatt (Kiszombor O 2. sír). A Szentes-Dónát 3. sírban az egyik kéz közelében, a Deszk Sz 3. sírban a csontvázról délnyugatra, magasabb rétegben, míg a Deszk T 60. – amelyből emberi váz nem került elő – ismeretlen helyen feküdt a tűtartó. Ezek alapján az eddig ismertté vált tiszántúli kora avar kori 16 tűtartó sírbeli helyzete, ha a bal és jobb oldalt nézzük, közel kiegyenlítettnek (7:4) tekinthető. Ami a tűtartók testtájak szerinti előkerülést illeti, öt-öt a mellkas és a medence régiójában, míg négy a lábfejkénél került elő. Bár alacsony az esetszám, a viszonylagos kiegyenlítettség minden helyzetben tudatos cselekményt jelezz, főleg ha ide számítjuk, hogy a szegvár-oromdűlői 109. sírban előkerült vastú a lábujjcsontok között feküdt. Az alkarcsontok–kézcsontok–medencelapátok sávjában (viseleti helyen) előkerült tűtartók nagy valószínűséggel az övvel voltak kapcsolatban, míg a mellkas táján előkerültekről feltételezhető, hogy a felsőruházatban voltak elhelyezve, a lábcsontoknál előkerült példányokat a temetést végzők külön csomagban helyezték el a bűcsúztatás során.

A csont tűtartóval temetett elhunytak mellékletei változatos képet mutatnak. A szerényebb, egyszerűbb kivitelű, gyakori leletek (vascsat, változatos anyagú és díszítésű gyöngyök stb.) mellett legnagyobb számban az orsó agyagalkatrésze, 4 esetben orsógomb, háromban orsókarika került elő. Négy női sírban volt piperekészlet vagy annak egyes darabjai (bronz szűrőkanál, spatula, ecsethenger). A kisszámú, de változatos típusú ezüst- és aranyfülbevalók nem a terület gazdagabb női temetkezéseit jelzik.

Végezetül meg kell említeni, hogy a Tiszántúlon a tizenegy felnőtt nő és két gyermek mellett három férfi mellékleteként is került elő csont tűtartó. Nem vizsgálva a különböző sírformák kialakításának és a sírokban eltemetett állatoknak az értékét, a régészeti leletanyag alapján csont tűtartóval eltemetett leggazdagabb tiszántúli személy a Kiszombor O. 2. sírban⁷⁶⁶ nyugodott. Ebben a sírban az esztergált tűtartó a jobb alkar alatt, a kiszombori 7. sírban – szintén esztergált típusú – a felsőtest jobb oldaláról, míg a Kövegy-Nagy-földeki 30. sírban az összezárt lábfejcsonatok alól került elő.

A hagyományosan női sírmellékletként számon tartott tűtartó egyre több férfi temetkezés mellékleteként kerül elő, tértől és időtől függetlenül. A sokáig kuriózumként ismert és emlegetett két kiszombori és a nemrég publikált Kövegy-Nagy-földek 30. sír mellett újabb kora avar kori példaként említhetjük

⁷⁵⁷ CSALLÁNY 1900, 396.

⁷⁵⁸ BALOGH 2014, 114.

⁷⁵⁹ Várhatóan nőni fog a tűtartók száma, mivel valószínű, hogy a régi feltárásokon csak a megmunkált darabokra figyeltek fel, a sima, csöves csontból készül példányokra kevésbé. Erre jó példa a szegvári darabok aránya.

⁷⁶⁰ BENEDEK–MARCSIK 2017, 376.

⁷⁶¹ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 26. j.

⁷⁶² BENEDEK–MARCSIK 2017, 376.

⁷⁶³ LŐRINCZY–STRAUB 2003, 175–176.

⁷⁶⁴ CSALLÁNY 1900, 396.

⁷⁶⁵ MFM 53.37.7. ltsz.

⁷⁶⁶ CSALLÁNY 1939a, 126.

a Börcs-Nagydomb 1. sírt, amelyben juvenis férfi bal alkarcsontjának belső oldalán, azzal párhuzamosan feküdt a csont tűtartó.⁷⁶⁷ A tűtartóval eltemetett férfiak mellékletei is igen változatos összetételűek. A Kövegy-Nagy-földek 30. sírja szegényesnek mondható az összezárt lábfejsontok alól egy csomóban előkerült leletegyüttese – tűtartó, fenőkő, vaskés, bizánci rézérme – alapján, míg a Kiszombor O 2. és 7., valamint a börcsi 1. sírban eltemetett férfi ezüst-, illetve csontveretes övvel⁷⁶⁸ rendelkezett. Kiemelkedik a már említett Kiszombor O 2. sír leletegyüttese, amit az aranyfülbegaló és bizánci solidus mellett – a többi között – a kétélű vaskard és a láncpáncél töredéke is jelez.

A késő avar kori esetek közül – maradvány a Tiszántúlon – említhetem a Székkutas-Kápolnadűlő 297. sírban nyugvó matusus férfit,⁷⁶⁹ ahol a nem meghatározást ugyan bizonytalanná teszi a medencében fekvő esztergált tűtartóval együtt előkerült gyöngycsüngős fülbegaló. De az öcsödi 3. sírban fekvő lovas férfisírból, a férfi bal combcsontjának alsó harmadánál, annak belső oldalán fekvő madárcsontból készített tűtartóval együtt előkerült öntött bronz övveretek alapján egyértelműnek látszik ebben az esetben a nem meghatározás annak ellenére, hogy a sírból négy orsógomb is előkerült a férfi bal felkarcsontjának felső végénél.⁷⁷⁰

Orsókarikák, orsógombok (71. kép 6–18)

A szegvári női sírokban a gyöngyök mellett a leggyakrabban mellékletként sírba kerülő munkaeszköz az orsó volt, melynek két eltérő típusú kerámianehezéke az orsókarika és orsógomb összesen 102 sírból került elő.

Orsókarikák (17. táblázat). A temető 58 sírjában volt orsókarika, melyek közül a 116., 165., 554. és a 883. sírban 2 darab, a 340. és 571. sírban 1-1 orsókarika és orsógomb, valamint a 939. sírban öt orsókarika került elő.

A 65 orsókarikából 40 készült a szürke különböző árnyalatával jellemezhető, korongolt (szarmata) edények darabjából: 23 oldaltöredékből és 15 aljtöredékből, kettő esetében a meghatározás kérdéses. Téglavörös vagy vörös, korongolt edény oldalfalából három, míg aljtöredékéből 4 orsókarika készült. A maradék 18 darabot különböző színű – a világosbarnától a feketés szürkén keresztül a vörös vagy szürkésbarna árnyalatig –, lassú korongon készült edény oldal- és aljtöredékéből készítették.

Az orsókarikák többsége sima felületű, egyszerű darab. A kisszámú díszített között kettő pont-kör mintával, illetve sugár irányú vonalakkal díszített, míg a 130. sír orsókarikáját párhuzamos és hullámvonallal díszű szürke, korongolt edény oldaltöredékéből faragták.

Méreteik igen változatosak. Átmérőjük 2,3–5,4 cm között van. Az orsókarikák több mint egyharmada (24) az átlagos méretnél (3,7 cm) kisebb, míg 38 darab az átlagnál nagyobb átmérővel rendelkezik. Vastagságuk 0,7–1,8 cm között van. Kétharmaduk (40 darab) az átlagos vastagság (1,25 cm) alatt van, míg 22 orsókarika annál vastagabb. A négy ellopott darabról nem maradt fent méretadat.

A szegvári közösség tagjai 7 gyermek és 52 nő mellé helyeztek temetésük során agyagkarikával felszerelt orsót. Négy 5–6 éves és 3 infans II. gyermek mellett 9 juvenis, 20 adultus és 17 matusus, valamint 3 senium mellett két felnőtt nő melléklete volt orsókarika. Ezek 25 esetben kerültek elő az elhunyt bal, 27 alkalommal a jobb oldala mellett, míg a lábsontok előtt négy sírban feküdtek.

A felsőtest régiót tekintve az alábbi esetek fordultak elő: 2 a koponya jobb oldala mellett, 3 a bal felkar külső oldala mellett, 2 a jobb mellett, 2 a jobb könyöknél, 4 a bal alkar külső oldalánál, 2 a jobbnál. A derék, illetve a csípő magasságában 1 a bal csukló, 3 a jobb kézfej mellett és 1 a medencében. Az alsó-

⁷⁶⁷ TOMKA 2005, 139.

⁷⁶⁸ CSALLÁNY 1939a, 125–126; TOMKA 2005, 137–143.

⁷⁶⁹ B. NAGY 2003, 44.

⁷⁷⁰ MADARAS 1993, 182.

testnél 6 a bal combcsont külső oldala mellett, 5 a jobb oldalon, 9 a térd és a bal lábszár külső oldala, 6 a jobb mellett.⁷⁷¹ Egy orsókarika a bal boka, 3 a jobb mellett, míg 5 a lábcsontok előtt, a sírok délnyugati végében. Három sírból a bontás közben a betöltésből került elő orsókarika.

<i>Az elhunyt</i>		<i>Orsókarika</i>				
<i>Sír szám</i>	<i>Korcsoport</i>	<i>Vázhoz viszonyított helye</i>	<i>Testrégió szerinti helyzete</i>	<i>Átm. (cm)</i>	<i>Vast. (cm)</i>	<i>Tömeg (g.)</i>
939.	Juv.	Bal	Alkarcsontr külső oldala	2,5	0,7	5,52
491.	Inf. I.	Jobb	Alkarcsontr külső oldala	4,0	0,9	20,06
187.	Mat.	Bal	Alkarcsontr helyén	5,2	1,5	45,47
132.	Ad.	Jobb	Alkarcsontr között	4,5	1,1	27,15
883.	Ad.	Bal	Alkarcsontrokon	3,7	1,0	17,04
268.	Mat.	Bal	Alkarcsontrokon	5,0	1,3	41,80
134.	Ad.	–	Betöltésben	4,4	1,3	26,34
108.	Sen.	–	Betöltésben	4,0	1,0	25,08
183.	Inf. I.	–	Betöltésben	3,6	0,9	12,00
585.	Mat.	Bal	Boka külső oldala	3,7	1,7	29,56
50.	Ad.	Jobb	Boka külső oldala	3,5	0,9	11,86
329.	Feln.	Jobb	Boka külső oldala	3,4	1,6	25,06
293.	Sen.	Jobb	Boka külső oldala	3,3	1,2	15,98
150.	Juv.	Jobb	Combcsontr alsó vége alatt	4,0	1,3	26,87
708.	Ad.	Jobb	Combcsontr belső oldala	4,2	1,0	23,23
171.	Ad.	Bal	Combcsontr külső oldala	3,9	0,8	15,17
188.	Ad.	Bal	Combcsontr külső oldala	4,8	1,1	29,30
728.	Ad.	Bal	Combcsontr külső oldala	3,7	1,5	26,75
554.	Juv.	Bal	Combcsontr külső oldala	3,5	0,9	16,64
347.	Mat.	Bal	Combcsontr külső oldala	3,6	1,5	22,90
968.	Mat.	Bal	Combcsontr külső oldala	4,6	1,8	49,40
883.	Ad.	Jobb	Combcsontr külső oldala	4,0	1,0	22,88
723.	Feln.	Jobb	Combcsontr külső oldala	4,6	1,0	27,80
555.	Juv.	Jobb	Combcsontr külső oldala	4,7	1,7	42,08
872.	Sen.	Jobb	Combcsontr külső oldala	4,2	1,3	26,86
858.	Inf. II.	Bal	Csuklón	4,3	0,9	18,70
939.	Juv.	Bal	Felkarcsont külső oldala	–	–	–
463.	Ad.	Jobb	Felkarcsont külső oldala	4,0	1,3	26,20
111.	Mat.	Jobb	Felkarcsont felső vége mögött	4,8	1,2	37,44

⁷⁷¹ Az orsók sírbeli elhelyezésének lehetett volna egy részletesebb felosztása, pl. a felkar, combcsont, lábszár-csont melyik harmadában feküdtek az orsónehezékek stb., de ez szétfeszítené a fejezet kereteit. Valószínűleg a témának szentelt dolgozat ezt egy nagyobb kitekintéssel előbb-utóbb megteszi, amelyhez a szükséges adatok megtalálhatóak a sírleírásokban.

116.	Ad.	Bal	Felkarsont felső végénél	3,8	1,3	25,98
116.	Ad.	Bal	Felkarsont felső végénél	4,4	0,7	19,83
544.	Juv.	Jobb	Kézcsontok belső oldala	5,0	1,0	32,51
686.	Mat.	Jobb	Kézcsontok előtt	3,7	1,1	20,75
166.	Mat.	Jobb	Kézcsontokon	4,3	1,3	26,97
447.	Inf. II.	Jobb	Koponya oldala mellett	2,3	1,1	–
717.	Ad.	Jobb	Könyök külső oldala	4,5	1,3	34,03
946.	Mat.	Jobb	Könyök külső oldala	4,5	1,3	30,21
571.	Inf. II.	Bal	Könyökön	4,5	1,0	23,69
181.	Mat.	Bal	Kulcsont mögött	4,2	1,0	19,87
1.	Juv.	Előtt	Lábfej csontjai	3,4	0,9	12,17
165.	Mat.	Előtt	Lábfej csontjai	3,6	0,9	21,52
165.	Mat.	Előtt	Lábfej csontjai	3,8	1,3	13,93
848.	Ad.	Előtt	Lábfej csontjai	3,5	1,0	13,61
739.	Inf. I.	Előtt	Lábfej csontjai	3,1	1,0	12,87
718.	Mat.	Bal	Lábfej helyén	4,0	0,9	20,89
299.	Inf. I.	Előtt	Lábfej helyén	4,2	1,3	30,70
433.	Ad.	Jobb	Lábfej külső oldala	3,2	0,9	11,89
340.	Juv.	Bal	Lábszársont belső oldala	3,4	1,2	19,67
328.	Ad.	Bal	Lábszársont külső oldala	3,7	0,8	13,06
716.	Ad.	Bal	Lábszársont külső oldala	4,6	0,9	23,26
538.	Juv.	Bal	Lábszársont külső oldala	5,4	1,3	44,45
600.	Mat.	Bal	Lábszársont külső oldala	3,4×3,7	1,3	20,30
17.	Ad.	Jobb	Lábszársont külső oldala	4,0	1,0	22,52
127.	Juv.	Jobb	Lábszársont külső oldala	4,3	0,9	21,06
738.	Ad.	Jobb	Medencelapát felső peremén	3,7×4,2	0,8	16,32
532.	Ad.	Bal	Térd külső oldala	4,5	1,5	33,33
753.	Ad.	Bal	Térd külső oldala	3,9	0,9	17,17
130.	Mat.	Bal	Térd külső oldala	4,2	1,0	29,65
756.	Mat.	Bal	Térd külső oldala	5,0	1,5	51,33
72.	Ad.	Jobb	Térd külső oldala	2,7	0,8	7,54
762.	Juv.	Jobb	Térd külső oldala	3,0	1,2	13,19
196.	Mat.	Jobb	Térd külső oldala	3,8	0,9	16,57
696.	Mat.	Jobb	Térd külső oldala	3,6	1,0	17,87

17. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az orsókarikák adatai
Table 17. Szegvár-Oromdűlő. Main data of spindle discs

Orsógombok (18. táblázat). A gyermekek és nők sírjaiból az orsókarikák mellett viszonylag nagyszámú, agyagból égetett orsógomb – 44 sírban plusz 1 szórvány – került elő. A 261. gyermeksírból származó, édesvízi mészkőből faragott, hordó alakú orsógombon kívül a többit agyagból, korong nélkül vagy lassú korongon formálták, két darabot – ha jó a meglátásunk – gyorskorongon készítettek el.

Az orsógombok között több, eltérő színűre égett darab található: a legtöbb barna (8) és annak különböző árnyalata: sötétbarna (5), barnásfekete (5), barnásszürke (9) és szürkésbarna (5), illetve fekete (5) és feketés barna (5). Ezekon kívül egy-egy darab téglapiros, vörösesbarna stb. színű is előkerült.

A szegvári agyag orsógombok között két nyomott gömb formájú (73., 245.) és hengeres (261.) kivétellel a többi bikónikus. A töredékes vagy csak töredékekben megmaradt orsógombok is hasonló formájúak lehettek. A többség jól kiégetett, csak néhány darab omlékony anyagú, rossz megtartású.

Felületük általában sima. A néhány díszített darab változatos képet mutat. Egy-két fényezett felületű darab mellett találunk egyik oldalán sugár irányban bevagdalt (571.), valamint a felületet kitöltő, párhuzamos hornyokkal (819.), bordákkal (135., 547.) és vonalakkal (149.) díszítettet.

Az orsógombok átmérője 2,6–4,6 cm, 18 a középértéknél (3,6 cm) kisebb, míg 21 nagyobb méretű. Meg kell jegyeznünk, hogy a nagyméretűek közül 5 gyereksírból került elő. Magasságuk 1,5–3,4 cm, tizenöt darab a középérték (2,45 cm) alatt, míg huszonöt e felett van. A magasabb orsógombok egynegyede (7) gyermekek sírjából került elő és a legmagasabb is ezek között van (109.). Öt orsógomb töredékessége miatt nem volt mérhető.

A szegvári közösség 16 gyermek és 28 nő mellé temette el az orsószárat orsógombbal felszerelve. A gyermekek között 4 infans I. és 12 infans II. korú volt. A nők között a juvenis korban elhunytak között 7, adultus korban 14, és matusus korban 3 mellől került elő orsógomb. Ez utóbbi korosztályhoz – vagy a senium életkorúakhoz – számíthatjuk a három felnőtt korban elhunytat, míg csak egy senium nő mellélete volt orsógomb.

Sírbeli helyét tekintve az elhunyt bal oldala mellett 19, míg a jobb oldalon 14 esetben volt orsógomb. A felsőtest régiót tekintve az alábbi esetek fordultak elő: a koponya mögött a 888. és a 896., az állkapocs bal szára mellett a 333a, míg a bal váll helyén a 73. sírban (állatjáratban?) feküdt orsógomb. A felkarsont külső oldala mellett a bal oldalon 3, a jobb oldalon 2, a könyök magasságában, annak belső és külső oldala mellett a bal és a jobb oldalon 3-3 esetben. A derék, illetve a csípő magasságában a bal és a jobb kézcsontok belső oldala mellől, valamint a medencelapátok közül egy-egy gyereksírból került elő orsógomb.

A felsőtesthez képest az alsótest környékén valamivel kisebb számban kerültek elő orsógombok: 3 a bal combcsont, 2 a jobb külső oldala mellett, 2-2 a bal combcsont belső oldala mellett, illetve a két combcsont között, 1 a bal térd, 4 a jobb térd külső oldala mellett, míg a bal lábszár alsó végénél 2 a külső, 1 a belső oldalánál és 1 a két lábszár között feküdt. Egy-egy esetben fordult elő, hogy a bal és a jobb boka külsejénél, illetve a bokák között, a lábfejek előtt (814.) és a fulke végéből (862.) került elő orsógomb. Négy sírban a bolygatás következtében az orsógomb másodlagos helyen volt.

<i>Az elhunyt</i>		<i>Orsógomb</i>				
<i>Sír szám</i>	<i>Korcsoport</i>	<i>Vázhoz viszonyított helye</i>	<i>Testrégió szerinti helyzete</i>	<i>Átm. (cm)</i>	<i>Mag. (cm)</i>	<i>Tömeg (g.)</i>
333a.	Inf. II.	Bal	Állkapocs mellett	3,6	2,5	30,35
345.	Ad.	–	Betöltésben	3,7	2,0	29,00
909.	Ad.	–	Betöltésben	–	–	Töredék
149.	Inf. II.	–	Betöltésben	4,6	3,1	Töredék
692.	Inf. II.	–	Betöltésében	3,7	2,1	29,51
348.	Mat.	Bal	Boka külső oldala	–	–	Töredék
727.	Feln.	–	Bokák között	4,3	3,2	Töredék
721.	Ad.	Bal	Combcsontr belső oldala	3,4	2,7	27,25
537.	Juv.	Bal	Combcsontr belső oldala	3,2	2,4	25,90

819.	Inf. II.	Bal	Combesont külső oldala	3,4	2,1	38,70
707.	Juv.	Bal	Combesont külső oldala	3,9	2,9	40,64
694.	Juv.	Bal	Combesont külső oldala	–	–	Töredék
854.	Ad.	Jobb	Combesont külső oldala	4,1	2,5	40,55
761.	Juv.	Jobb	Combesont külső oldala	3,7	3,0	49,85
829.	Ad.	–	Combesontok között	4,0	3,0	37,00
338.	Inf. II.	–	Combesontok között	3,0	1,8	15,00
792.	Ad.	Jobb	Felkarsont külső oldala	4,3	3,0	–
938.	Ad.	Bal	Felkarsont külső oldala	3,7	3,1	43,35
135.	Ad.	Bal	Felkarsont külső oldala	2,6	1,8	Töredék
190.	Juv.	Bal	Felkarsont külső oldala	4,1	2,7	26,30<
937.	Ad.	Jobb	Felkarsont külső oldala	3,5	2,4	Töredék
261.	Inf. I.	Bal	Kézcsontok belső oldala	3,3	2,4	28,00
109.	Inf. I.	Jobb	Kézcsontok belső oldala	4,0	3,4	50,20
896.	Ad.	–	Koponya mögött	3,7	2,7	Töredék
888.	Feln.	–	Koponya mögött	3,8	3,3	48,64
086.	Ad.	Jobb	Könyök belső oldala	4,5	2,5	48,30
940.	Juv.	Jobb	Könyök belső oldala	3,2	2,7	29,44
057.	Ad.	Bal	Könyök helyén	4,2	2,5	42,91
830.	Inf. II.	Jobb	Könyök külső oldala	4,0	2,4	–
898.	Inf. I.	Bal	Könyök külső oldala	3,3	1,7	32,40
571.	Inf. II.	Bal	Könyökön	3,0	1,5	06,58
814.	Feln.	Jobb	Lábfej előtt	3,8	2,7	Töredék
1994	–	Jobb	Lábfej külső oldala	3,1	2,3	19,63
862.	Inf. II.	Előtt	Lábfej előtt	–	–	19,22<
543.	Inf. II.	Bal	Lábszárcsont alsó vége	3,5	2,5	34,36
340.	Juv.	Bal	Lábszárcsont belső oldala	2,9	2,7	24,70
844.	Mat.	Bal	Lábszárcsont külső oldala	–	–	Töredék
547.	Sen.	–	Lábszárcsontok között	3,6	2,5	32,21
553.	Inf. II.	–	Medencelapátok között	3,0	2,8	26,07
337.	Ad.	Bal	Térd külső oldala	–	3,2	19,54<
870.	Ad.	Jobb	Térd külső oldala	4,0	3,1	38,40<
869.	Inf. I.	Jobb	Térd külső oldala	2,8	2,1	20,16<
172.	Inf. II.	Jobb	Térd külső oldala	4,0	2,6	42,14
016.	Inf. II.	Jobb	Térd mellett	3,4	2,3	24,73<
073.	Mat.	Bal	Váll helyén (állatjáratban?)	3,2	2,4	23,93

18. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az orsógombok adatai
Table 18. Szegvár-Oromdűlő. Main data of spindle whorls

A szegvári orsónehézékre vonatkozó megfigyeléseinket a temető egészére vonatkozóan az alábbiakban összegezhetjük.

A temető gyermeksírjainak 10%-ából került elő orsónehezék. Ezen belül az infans I. korosztály 5%-a, míg az infans II. életkorúak 21%-a mellett volt agyagnehezék. Ezekből a gyereksírokból kétszer annyi orsógomb került elő, mint orsókarika, azonban az orsógomb az infans II. gyerekeknél háromszor több volt, mint karika.

A gyermekek sírjában fekvő orsók helyzete se az oldalakat, se a testrégiókat tekintve nem különül el a felnőttek mellé helyezett orsókétól. Miközben nincs jelentős különbség a gyermekek és a nők mellett talált orsógombok méreteiben, ugyanakkor a 38 nagyobb méretű orsókarikából a hét gyermek közül négy mellett ilyen volt.

Az orsónehezékek különböző – orsókarika vagy orsógomb – formája és mérete mellett lényeges szempont a tömege.⁷⁷²

Az orsókarikák tömege – eltekintve a két legkisebb súlyútól (72., 939.) – 11,86–51,33 gramm között van, és ezen értékhatárom belül szóródásuk egyenletesnek mondható. Két grammnál nagyobb eltérés csak a középérték (31,6 g.) fölötti daraboknál figyelhető meg. Döntő többségük azonban ennél az értéknél könnyebb, csupán 5 matusus, 2 adultus és 3 juvenis nő kapott a nehezebb orsókarikákból.

Az orsógombok súlya – itt is eltekintve a két legkisebbtől (338., 571.) – közel azonos az orsókarikák súlytartományával: 15,0–50,0 g.⁷⁷³ Ebben az esetben a középérték 32,5 g. Tömegük szóródása itt is egyenletesnek mondható, a középérték alatti 18 darab,⁷⁷⁴ míg a középérték feletti súllyal rendelkező 14 orsógomb négy legnehezebb darabja 5–7 grammal súlyosabb az előttük lévő darabnál. A négy legnagyobb tömegű orsógomb közül 1-1 juvenis, adultus és felnőtt nő sírjából került elő, a legnehezebb orsógomb a 109. sírba temetett infans I. gyermek mellett volt.

A fentiek alapján a középérték alatti súllyal rendelkező 18 orsógomb és a 49 orsókarikával szemben csak 24 orsónehezék – az összes 26,5%-a – sorolható a nehezebbnek tartható darabok közé. A tömegükhöz hasonlóan az orsógombok és orsókarikák átmérője is egyenletes szóródást mutatnak. A legkisebb átmérőjük közel azonos, de a 10 legkönnyebb darab között csak 1 orsógomb van, míg a 6 legnagyobb orsókarika átmérője 0,4–0,8 cm-rel nagyobb a legnagyobb orsógombokénál és a 10 legnehezebb nehezék között csak 4 orsókarika van. Ezek alapján a szegvári agyag orsónehezékek között nincs markáns különbség sem méretükben, sem tömegükben.

Az elhunyt nők többségének sírjából (67,5%) került elő orsó agyagnehezéke. Ez a magas szám azt jelzi, hogy a hétköznapi munkaeszközt nem a viselet részeként, hanem mellékletként kapták. Közöttük közel kétszer annyi volt az orsókarika, mint az orsógomb. Az életkor szerinti megoszlás egyenletesnek tűnik: a juvenis nők 50%-a, az adultus nők 49%-a, a matusus korúak 61%-a és a senium nők 51%-a, valamint a felnőtt nők 50%-a kapott mellékletül orsót. Azonban az életkor alapján jelentős különbségek vannak az orsónehezékek arányában: Az adultus és a senium nők háromszor, a matusus nők ötször több agyagkarikával felszerelt orsót kaptak, mint orsógombot. Azt meg kell jegyeznünk, hogy a temető egyetlen férfi vagy fiú sírjából sem került elő orsónehezék.

Az orsók síron belüli előkerülésénél nincs jelentős különbség, a bal oldalon 49, a jobb oldalon 41 esetben került elő agyagnehezék, ugyanakkor a testtáj szerinti előfordulásuk igen változatos. Amellett hogy a felsőtest mellett (37) előkerültekhez képest a medencétől lefelé eső területen jóval nagyobb számban (54) kerültek elő, ezen belül is van néhány egyedi, sajátos előfordulásuk. Ugyanakkor ez a változatosság azt is jelzi, hogy az orsók elhelyezése a temetés során nem volt kötött.

⁷⁷² Az orsón lévő súly a pörgetéshez biztosította a tömeget, ami lehetővé tette a fa orsósár forgását. Minél nehezebb volt a nehezék, annál gyorsabb volt a forgás (PÓPITY 2015, 101).

⁷⁷³ Két orsógomb súlyadata hiányzik, 10 darabnak csak a töredékei maradtak meg, és 6 orsógomb esetében a súlyuk a legkisebb értéket jelöli, mivel kis darabjuk hiányzik. Ez utóbbiak közül feltehetően két darab eredetileg a középérték feletti súllyal rendelkezhetett.

⁷⁷⁴ Ide tartozik a 261. sír mészkőből faragott orsógombja is.

Az orsonehezékek legnagyobb számban a combcsontok (16), a lábszárcsontok (14) és a karcsontok (12) külső oldala mellett, illetve a boka és a lábfej (10) két oldalán feküdtek. A combcsontok és a térdek mellett előkerült nagyszámú nehezék jelzi, hogy ezekkel felszerelt orsókat a temetés során az elhunyt mellé, vele párhuzamosan fektették és a fa orsószár felső vége a kéz közelébe lehetett.⁷⁷⁵ Ennek a helyzetnek a másik bizonyítéka, hogy az orsókarikás sírok felében, 30 esetben az orsókarika a palástján állt, huszonhat temetkezésben a palástján feküdt, mindegyik merőlegesen a combcsontra, furatával párhuzamosan a váz tengelyével. A temetkezések többségében az orsógombok és orsókarikák nem a sír alján, hanem 3–6–10 cm betöltésen feküdtek, ami jelzi, hogy az elhunytat koporsóban temették el.

Az orsógomb nagyobb számban került elő a koponya környékén és a könyök magasságában, míg az orsókarika az alkarcsonatok, a csukló és a kézfej mellett, ahol azonban egy orsógomb se került elő. Az alsótest területét tekintve az orsógomb a két combcsont között, az orsókarika a lábfej és a boka mellett, valamint a lábcsonatok előtt került elő az orsógombhoz képest nagyobb számban (19. táblázat).

<i>Testrégió szerinti helyzet</i>	<i>Orsókarika</i>		<i>Orsógomb</i>		<i>Orsókarika+orsógomb</i>		
	<i>Bal</i>	<i>Jobb</i>	<i>Bal</i>	<i>Jobb</i>	<i>Bal</i>	<i>Jobb</i>	<i>Testtáj</i>
A koponya mellett, mögött	1	2	2	2	3	4	39
A felkarcsont külső oldala mellett	3	1	3	2	6	3	
A könyök magasságában	1	2	3	3	4	5	
Az alkarcsonton, külső oldala mellett	4	2	–	–	4	2	
A csukló, a kézfej mellett	1	3	1	1	2	4	
A medencében	–	1		1		2	
A combcsont külső oldala mellett	6	6	3	2	9	8	54
A combcsont belső oldala mellett, a kettő között	–	–	4	–	4	–	
A lábszárcsont, a térd külső oldala mellett	9	6	5	4	14	10	
A boka, lábfej mellett	2	4	2	1	4	5	
A lábcsonatok előtt, a sír DNy-i végében	5		2		7		7
A sírbetöltésből, szórvány	3		4		7		–
Összesen	27	27	23	16	50	43	

19. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Az orsonehezékek síron belüli helye
Table 19. Szegvár-Oromdűlő. Position of spindle discs and whorls in the grave

A sírok többségében egy-egy orsókarika vagy orsógomb került elő, de néhány temetkezés esetében ettől eltérő a helyzet.

Két orsókarika feküdt egy adultus nő bal felkarja mellett (116.) és egy maturus nő (165.) lábfeje előtt. Egy-egy orsókarika került elő egy juvenis nő jobb kézcsontjainak belső oldalánál és a bal combcsont külső oldala mellett, valamint egy adultus nő bal alkarcsonatján és a jobb combcsont külső oldala mellett. Az együtt előkerült orsókarikák átmérője között kicsi, 0,2–1,5 cm-es különbség van, és mindegyik a könnyebb orsókarikák közé tartozik, három sír orsókarikája közötti minimális, 6–7 gramm eltérés mellett a 883. sír egyik karikájának tömege kétszer nagyobb, mint a másiké.

Egy-egy orsókarika és orsógomb egy infans II. gyermek (571.) és egy juvenis nő (340.) mellől került elő. A gyermek sírjában a felsőtest mellől, a könyökön feküdtek az agyagnehezékek, a juvenis nő bal lábszárcsonatjának belső oldalánál kerültek elő. Az orsókarikák átmérője nagyobb (természetesen) az or-

⁷⁷⁵ NAGY 2018, 276.

sógombokénál, és ezek is a könnyebb orsónehezékek közé sorolhatók. A 340. sír orsógombja 5 grammal nagyobb a párjánál, míg az 571. sír orsókarikája közel négyszer nehezebb az orsógombnál.

Egyedi a 939. számú temetkezés, ahol a juvenis nő bal felkarjának külső oldala mellett szorosan egymás mellett feküdt négy orsókarika (melyeket az ásatáson elloptak) és egy, minden szempontból kisméretű darab a bal alkar külső oldala mellett.

Az orsónehezékek két olyan sírbeli helyét kell külön még megemlítenünk, melyek elütnek az általánostól (a test mellett, fölött) és csak kis számban fordultak elő. Egyik ilyen a koponya közelében előkerült agyagnehezékek esete, ahol négy orsógomb és két orsókarika feküdt. Egy adultus (896.) és egy felnőtt (888.) nő koponyája mögött orsógomb, egy-egy infans II. gyermek koponyája jobb oldalán orsógomb, illetve az állkapocs bal szára mellett orsókarika került elő. Egy-egy matusus nő bal kulcscsontja (73.) helyén orsógomb (állatjáratban?), illetve a jobb felkar felső vége mögött (111.) orsókarika feküdt.

A másik eset a lábcsontok előtti helyzet. Öt sír láb felőli végében orsókarika, míg egyben orsógomb került elő. Két infans I. gyermek (299., 739.) és 1-1 juvenis (1.), adultus (848.) és matusus nő lábcsontjai előtt került elő orsókarika, míg a 862. sírban nyugvó infans II. gyermek lábfeje előtt egy orsógomb volt.

Az előbbieket alapján a szegvári agyagnehezékekkel felszerelt orsóval eltemettek neme, életkora, sírbeli helye, helyzete, valamint az orsónehezékek formája és méretei között nincs összefüggés. Azaz bármekkora orsógomb vagy orsókarika gyermekek és a különböző életkorú nők sírjaiban bárhol előfordulhatott – az általunk külön említett kisszámú esetet kivéve. A szegvári orsókarikák és orsógombok aránya eddig egyedi esetnek számít, nem igazolja azt az általánosan elfogadott véleményt, hogy a kora avar korra az orsókarikák használata volt a jellemző.⁷⁷⁶

A Tiszántúl 25 kora avar kori lelőhelyéről közel 50 orsónehezék előkerüléséről van tudomásunk, de ezeket most nem tárgyaljuk, mert az szétfeszítené a fejezet kereteit. A régió területéről ismert orsókarikák és orsógombok jellemzői (méretek, sírbeli helyzetük stb.) nem tér el a szegvári daraboknál megfigyeltétől,⁷⁷⁷ azt kivéve, hogy ezek többsége orsókarika. A terület lelőhelyeire és sírszámára kivetítve az orsónehezékek nem sorolhatóak a gyakori mellékletek közé.

Kitekintésként érdemes röviden két adatra utalnunk, ami jól jelzi a Tiszántúl egyik régiójában végbement a változást. A közel hasonló sírszámmal (534) rendelkező, az avar kor második felére keltezhető Székkutas-Kápolna-dűlői temető 76 sírjából került elő orsógomb, kettőből orsókarika, melyek többsége nők melléklete volt, de két férfisírból is ismert.⁷⁷⁸

A másik adat, hogy az avar kor második felében a Körös–Tisza–Maros területén használt 3277 temetkezőhely közül 38 lelőhely 432 sírjában volt orsógomb és 17 sírban orsókarika. Ezek többsége nő, és csak 36 gyermek és fiatal mellékelte volt, de 9 férfi sírjában is előkerült orsónehezék.⁷⁷⁹ Az orsókarikának és az orsógombnak a Szegváron dokumentált arányához képest ez jelentős eltérés. Ugyanakkor a három folyó által határolt terület sírjaiban ezek is, mint az oromdűlői temetőben, a bal és a jobb oldalon közel azonos esetben kerültek elő, azzal a jelentős különbséggel, hogy a késő avar kori sírokban mindkét oldalon a medence sávjában feküdtek az agyagnehezékek, addig Szegváron éppen erről a területről kerültek elő a legkisebb számban.

Vaskések (72. kép)

Az oromdűlői sírokban az orsógombok után az egyik leggyakrabban előforduló munkaeszköz a vaskés. A temető 75 sírjából, azaz a temetkezések 16%-ából került elő vaskés, a 134. és a 930. sírban két darab

⁷⁷⁶ CSALLÁNY 1943, 165; KOVRIG–KOREK 1960, 292.

⁷⁷⁷ Erre a helyzetre jó példa a nemrég közölt kövegyi temető (BENEDEK–MARCSIK 2017, 391), még az egyedi esetnek számító 939. sír öt orsónehezékéhez is található párhuzam a Gyula-Dobos I. utcai sír mellékletei között (LŐRINCZY 1998, 348–349, 12. kép 4–5).

⁷⁷⁸ BENEDEK 2003, 316.

⁷⁷⁹ BENEDEK 2017, 295.

is. Egyetlen kivétel egy egyenes hátú, egyélű példány. Három darab alsó (53., 198., 349.), tíz darab felső, döntő többségük (39) középső nyélállású. A töredékes, hiányos példányok esetében a típust nem lehetett meghatározni.

Folyamatosan és arányosan növekvő mérettartományban a vaskések hossza 8 és 22 cm közötti. A legtöbb – 48 darab – 12–19 cm hosszú. A 134., 879. és a 930. sír darabja 26 cm hosszú, ezeket talán már törnek lehetne meghatározni. A kések szélessége 0,9–1,5 cm. A penge és a markolat nyúlványa változó méretű. A pengék hossza 5,7–13,5 cm, míg a nyélnyúlványoké 2,5–6 cm. Az egyenes és lapos nyélnyúlványok végének kialakítása igen változatos: vannak félkörívesek, hegyesedőek, illetve tompaszögben végződők.

A kések felületén megmaradt, vasoxidral átítatódott szerves anyag maradványok alapján változatosságnak késtokokra következtethetünk. Legnagyobb számban, 23 esetben (pl. 90., 537., 700., 870.) a kés – a pengén megmaradt famaradványok alapján – fatokban volt. 14 kés tokjának egyik oldala fából, a másik bőrből készülhetett (pl. 53., 179., 492., 720.). Nyolc kés bőrtokban lehetett (pl. 314., 349., 860.), az 531. és a 697. sír késpengéjén vászonkötésű textiltöredék, míg a 770. sír pengéjének egyik oldalán fa, másik oldalán egy részén textiltöredék maradt meg.

A markolatnyúlványok többségét értelemszerűen farostok borították, kivételt jelent a 306. és a 759. sír, ahol a nyélnyúlvány mindkét oldalát bőr, míg az 556. sír késének nyúlványát egyik oldalról bőr-, a másiktól textilmaradvány fedte.

A késekkel kapcsolatban két megfigyelést kell megemlítenünk. Egyes késpengékhez és nyélnyúlványokhoz mintha kerek szegecsfejek rozsdásodtak volna. Mivel a leletek rossz megtartásúak, állapotuk miatt bizonytalan a megfigyelés, de mivel nem egy esetről van szó, talán nem a véletlen műve. Kerek fejű vasszegecs van nyélnyúlványon, közel a pengéhez (179.), a nyúlvány felső végén (306.), a nyéltüske tövében az egyik oldalon és a másik oldalán, középtájon (81.), a penge egyik oldalán 3–4 darab (340.), a penge egyik oldalán és nyelén (500.) a penge két oldalának felső harmadában (531.), a penge oldalán (829.) és a penge nyél felőli végén (870.). Nem zárható ki annak lehetősége, hogy ezek a kerek fejű szegecs a késtokot díszítették. Az 531. sír vékony pengéjének alsó harmadához vasból készült élvédő rozsdásodott.

Több kés esetében (71., 492., 650., 707., 874.) egy kisebb vaslemez rozsdásodott a penge egyik oldalának felső harmadához. Mivel ez sem egyedi eset, valószínűleg nem véletlen. Az biztos, hogy mindegyik vaskés magában feküdt, körülötte nem volt más melléklet. Ez a helyzet arra utal, hogy a vaslemezek a kések tokját díszítették.

Az Oromdülőben 52 férfival, 16 nővel és 7 infans II. gyermekkel temettek el vaskést. A férfiak 61%-a, a nők 16%-a, míg az infans II. gyermekek 10%-a kapott vaskést.⁷⁸⁰ Szükséges megjegyeznünk, hogy a temetőben igen magas az infans I. korban elhunyt gyermekek sírja, de egyből sem került elő vaskés. Életkorcsoportok szerint 7 juvenis fiú (férfi) és 4 leány (nő) mellett 12 adultus férfi és 9 nő, 24 maturus férfi és 2 nő, valamint 5 senium férfi és 1 nő melléklete volt vaskés. Ezek szerint az idősebb korosztály tagjai kaptak mellékletül vaskést. Az idősebb korosztályhoz tartozik az a 4 felnőtt férfi is, akiknek életkorát nem lehetett pontosabban meghatározni. A kések mérete, az életkorcsoportok és a nemek között nem találtunk összefüggést.

A sírok többségében (42) a kés az eltemetett bal oldala mellett feküdt. A felkar belső oldalánál 4 esetben került elő, az alkar és a medence-derék sávjában – a viseleti helyen – alkaron és annak belső oldalán 3 sírban, a kézcsontoknál két esetben, míg a medencelapát alatt, felett, mellett 12 esetben. A medencétől lefelé, a combcsont külső oldala mellett 11, a combcsont alatt 8, míg a combcsont belső oldalánál valamint a lábszár felső végénél 1-1 esetben feküdt a vaskés.

⁷⁸⁰ Szerintünk ez az arány realisabb képet mutat, mint az általánosan gyakorolt arányszámítás, ahol a teljes temetőre vetítik ki az adott leletekkel eltemetettek százalékát.

Szemben a bal oldallal, a jobb oldalon csak 15 sírban fordult elő vaskés. Az alkar mellett 8, a combcsont belső oldalánál 2, kívül 5 esetben feküdt. A kések sírbeli pozíciója nem kapcsolható egyik vagy másik nemhez.

Testtájak szerint elhelyezkedésük alapján az egyetlen, koponya mögötti eset mellett a felsőtest területéről négy, a bal oldali felkar melletti előforduláshoz a mellkason fekvő két darabot lehet sorolni, míg a derék és a medence sávjában összesen 26 esetben került elő ez a hétköznapi tekinthető eszköz. A combcsontok mellett fekvő 27 esethez számíthatunk 4, combcsontok között fekvő vaskést is. Ezek szerint 5 temetés során a felsőtest egyes részeire fektették a vaskést, míg a medence, illetve a derék sávjában fekvő kések arra utalnak, hogy azokat közvetlenül az övre erősíthették vagy az övbe volt bedugva. A combcsontok különböző magasságában fekvő eszközök az övről hosszabb szíjon lelógó tokban voltak. A rablás, bolygatás következtében másodlagos helyről, betöltésből 9 sírban került elő vaskés.

Kicsi azoknak a daraboknak a száma, melyeknek az előkerülési helyén, helyzetén kívül a pontos fekvését sikerült feljegyeznünk. Ennek ellenére érdemes megemlítenünk, hogy négy sírban (100., 714., 722., 879.) a kés élével befelé, négy másik temetkezés esetében (184., 492., 500., 760.) élével kifelé, míg négy sírban (76., 531., 539., 542.) élével felfelé feküdt. A bal felkar mellől előkerült vaskések közül kettő (76., 184.) hegyével a koponya irányában került elő.

Kisszámú adat áll rendelkezésünkre a tiszántúli kora avar kori temetkezések késmellékleteiről. Szegvár-Oromdúlón kívül jelen pillanatig 11 lelőhely 28 késmellékletéről van több-kevesebb adatunk. Ezeknek a vaskéseknek a többsége régi ásatásból származik, köztük sok töredékes, így méretük nem mérvadó. Statisztikailag is kérdéses összehasonlítani ezeket a szegváriakkal, mivel az utóbbiakból háromszor annyi darab ismert, mint a Tiszántúl többi kora avar kori temetkezéséből. Ami a rendelkezésünkre álló információkból említést érdemel, az a kések síron belüli helye. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a régi ásatások ellenére huszonhat temetkezésből előkerült kés helyét ismerjük, melyek döntő többsége (17 eset) az elhunyt bal oldalán – a medencelapáton, alatta, a kézcsontok belső és a combcsont külső oldala mellett – feküdt.⁷⁸¹ Csúpnán négy olyan sír van, ahol a kés a jobb oldalon, az alkarcsont belső és a combcsont külső oldala mellett került elő.⁷⁸² A fentieken kívül – hasonlóan a szegvári esetekhez – ismertek egyedi helyzetek is: vaskés került elő a koponya bal oldalán,⁷⁸³ a mellkason,⁷⁸⁴ és a lábfejek alól.⁷⁸⁵ Az életkor és nem megoszlása hasonló a Szegváron megfigyelt arányokhoz: 18 férfi mellett 4 nő és 3 infans II. gyermek kapott vaskést.

Ezek alapján a Tiszántúl kora avar kori közösségeinek tagjai közül az idősebb felnőtt férfiak jellemző melléklete volt a vaskés, melynek döntő többsége az elhunyt bal oldalán, viseleti helyen feküdt.

A szegvári temető kések sírjainak arányait érdemes összehasonlítani a területről ismert, az avar kor második felében használt, közel azonos sírszámú Székkutas-Kápolna-dűlői temetőben megfigyelttel. Székkutason az egyik leggyakrabban előforduló melléklet a vaskés volt, amely 138 sírban, a temetkezések 26%-ban⁷⁸⁶ – ellentétben a szegvári 16%-kal – került elő. A 10% különbség jelentősnek tűnik. Ugyanakkor Székkutason is a vaskés főleg a férfiak (81 sír), részben a nők (29 sír) és kisebb számban gyermekek (15 sír) melléklete volt.⁷⁸⁷ Ha nemenként vizsgáljuk a késmelléklettel rendelkezők arányát, akkor a férfiak

⁷⁸¹ Apátfalva-Nagyút 377. sír (VARGA–CSEH 2017, 447), Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlői (SRB) 1., 4., 13., 31., 39., 49., 53., 62., 67., 69. (Lásd 460. j.), Szőreg-Homokbánya 1. sír (KÜRTI 2003, 230), Tiszavasvári-Eszényi telek (GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 91), Tiszavasvári-Kashalom dűlő 34. sír (LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 181), Tiszavasvári-Koldusdomb 21. sír (GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 536).

⁷⁸² Kiszombor O 5. sír (CSALLÁNY 1939a, 126), Tiszavasvári-Koldusdomb 6., 18. sír (GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 532–533, 534), Szegvár-Sápoldal (BÓNA 1979, 8, 1. kép).

⁷⁸³ Tiszavasvári-Koldusdomb 5. sír (GULYÁS–LŐRINCZY 2018, 532),

⁷⁸⁴ Hódmezővásárhely-Kopáncs II. 233. sír (HERENDI 2012, 352).

⁷⁸⁵ Kövegy-Nagy-földek 30. sír (BENEDEK–MARCSEK 2017, 377).

⁷⁸⁶ BENEDEK 2003, 315.

⁷⁸⁷ BENEDEK 2003, 315.

48%, a nők 13% és a gyermekek 10%-a kapott. Ezek az arányok – figyelembe véve a szegvári férfiak 61%-os, a nők 16%-os és az infans II. gyermekek 10%-os arányát – igen hasonlóak. Ebből a szempontból nincs markáns különbség a két közösség késvisellete, használata között, azonban Székkutason a vaskések legtöbbször (55 eset) a halott jobb oldala mellől kerültek elő, ellentétben a Szegváron megfigyelttel, ahol fordított az arány, ott csak 15 temetkezésben feküdt a kés a jobb oldalon. Ugyanakkor egyik temetőben sem kötődik következetesen a jobb vagy bal oldali elhelyezkedés az egyik vagy másik nemhez.

A székkutasi temetőben megfigyelt jellemzők megegyeznek a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében megásott sírok esetében dokumentálttal,⁷⁸⁸ ugyanúgy, mint a szegvári sajátosságok a kora avar kori tiszántúli temetkezésekkel. Ezek szerint a területen élő, egymást követő népesség késviselésében jelentős változás, markáns különbség figyelhető meg. Ugyanakkor a Tiszántúllal nyugatról határos Duna–Tisza közti kora avar kori sírok vaskései – 24 lelőhely 154 sírja alapján – nemtől független az elhunyt jobb oldalán kerültek elő, míg néhány közösségre a kés bal oldali viselete volt a jellemző.⁷⁸⁹

Külön kell említést tennünk a 22 cm-nél hosszabb, valamint az ezüstszerelések késekről. A 134. sírban, egy adultus nő jobb combcsontján, egy piperekanál mellett, egy kb. 26 cm-es, egyélű, egyenes hátú, középső nyélnyúlványos vaskés került elő töredékes állapotban, míg egy 11,5 cm-es, ugyancsak egyélű, nyélnyúlványos darab a sír betöltéséből. A 879. sírból egy 26,3 cm hosszú, egyélű, egyenes hátú, középső nyélállású vaskés feküdt bőrtok lenyomatával egy maturus férfi bal combcsontjának külső oldala mellett, azzal párhuzamosan, élével a combcsont felé. A harmadik, kb. 26 cm hosszú, egyélű, egyenes hátú, középső nyélállású vaskés töredékes állapotban került elő egy adultus férfi (930.) bal combcsontjának külső oldala mellett. Ezek a darabok a temető leghosszabb késeinél is négy cm-rel hosszabbak és néhány mm-rel szélesebbek, de az általános formai hasonlóságuk és a többitől eltérő méretükön kívül csupán egy közös van bennük. Míg adultus és maturus nő és férfiak melléklete volt egy-egy hosszú vaskés, addig a nő jobb, a férfiak bal combcsontja mellett, azzal párhuzamosan kerültek elő. Azt érdemes megjegyeznünk, hogy két esetben a hosszú vaskés mellett volt egy másik, rövidebb darab is.

A temető két sírjából került elő ezüstszerelések vaskés.⁷⁹⁰ A 335. sírban egy adultus férfi ágyékcsigolyája és a jobb alkarcsontja között feküdt egy egyélű, a temető egyetlen enyhén ívelt hátú vaskése, melynek hossza 16,7 cm, néhány mm-rel szélesebb volt a többi szegvári darabnál. A másik ezüstszerelés, egyélű, egyenes vaskés egy maturus férfi (815.) keresztcsontján feküdt. A 14 cm hosszú kés ugyancsak szélesebb volt néhány mm-rel, mint a többi szegvári darab.

A két ezüstszerelés vaskés nem a szokásos helyen, a jobb vagy bal oldalon, az alkar vagy a combcsont mellett feküdt, hanem az ágyékcsigolyák és a jobb alkar között (335.), illetve a mellkas bal oldalán, ferdén a keresztcsonton, külső oldalával lefelé (815). A medencén vagy a mellkas alsó részén fekvő kések esetében felmerült annak lehetősége, hogy azok az övbe voltak bedugva. A szegvári darabok esete ezt a lehetőséget kizárja. A 335. sírban fekvő kés a sír tengelyére 45°-os szögben feküdt, külső oldalával lefelé és hegyével a könyök irányában (72. kép 12). A 815. sír példányának helyzete szinte a tükörképe az előző darabénak. A bal oldalon, a keresztcsont és a könyök között feküdt, nyelével a bal könyök irányában, a hátoldalán (72. kép 11). Mivel a 815. sírban a harmadik ágyékcsigolya mellett, pecekkel lefelé, hegyével a bal alkar irányában fekvő trapéz alakú vascsat részben a kés alatt volt, valamint a 335. sír kése fordított helyzetben, hegyvel felfelé, a könyök irányban feküdt, ezért valószínűbbnek tartjuk, hogy ezt a két ezüstszereléses kést a temetés során helyezték az elhunyt mellkasának alsó részére.⁷⁹¹

⁷⁸⁸ BENEDE 2017, 289–290.

⁷⁸⁹ BALOGH 2016, 262.

⁷⁹⁰ A két kés részletes értékelését lásd CSIKY 2022.

⁷⁹¹ A szegvári kések döntő többsége az elhunyt jobb vagy bal oldalán került elő, és csupán két esetben figyelhetjük meg az ezüstszereléses késekhez hasonló helyzetben eltemetett vaskést. A 33. sírban a férfi keresztcsontján ferdén feküdt a kés, míg a 100. sírban a bal medencelapáton.

A szegvári ezüstszerelékes vaskéshez hasonló darabok igen ritkák a Kárpát-medencei avar leletek között. Jelen pillanatban csak két hasonló darabot említhetünk. Az egyiket a Duna–Tisza közéről, Kunpeszér-Felsőpeszéri út 8. sírból,⁷⁹² a másikat a Tiszántúlról, Makó-Mikócsa halom 518. sírjából.⁷⁹³ A kunpeszéri ezüstszerelékes vaskés a díszítettségén túl abban is kiváló párhuzama a szegvári daraboknak, hogy a 815. sír késéhez hasonlóan a bal medencelapát és az alkar között feküdt, hegyével a könyök irányában⁷⁹⁴ – hasonlóan a 335. sír darabjához.

Volutás végű vaseszközök (71. kép 1–5)

Az igen ritkának számító lelettípus a szegvári temető három temetkezéséből került elő. A 72. sírból a téglalap alakú, volutás végétől fokozatosan keskenyedő, ovális keresztmetszetű eszköz teljes felületét vasoxiddal konzerválódott famaradvány borítja. Nincs se éle, se hegye. H.: 15,8 cm, legnagyobb sz.: 1 cm. Hasonló, de arányaiban eltérő a 172. sír vaseszköze, amely téglalap keresztmetszetű, fokozatosan keskenyedő, és ennek a darabnak sincs se éle, se hegye. Széles végéhez két vagy több vaskarika rozsdásodott. Teljes felületét vasoxiddal konzerválódott farost borítja. H. 15,5 cm, sz.: 1,2 cm. A 730. sírből előkerült darab négyszögletes, a hegye fele enyhén keskenyedő szakasz háromszög keresztmetszetű. Széles végéhez mintha két vaskarika rozsdásodott volna. Felületének nagyobb részét vasoxiddal konzerválódott bőr fedi. Hegye töredékes. H.: 13,6 cm, sz.: 1,1–1,7 cm. Valószínűleg a vaseszközhöz tartozik a mellőle előkerült összefüggő, megtarthatatlan vasrozsa, melynek egyik oldalán vasoxiddal konzerválódott falenyomat volt.

A három vaseszköz közös sajátossága – és ami egyben megkülönbözteti őket a vaskésektől –, hogy különböző a keresztmetszetük, de egyiknek sincs se éle, sem pedig hegye. Hosszuk és szélességük közel azonos.

Alakjukon kívül több közös jellemzőjük van. Egy-egy darab infans II. gyermek (172.) és két fiatal nő (72., 730.) melléklete volt. Mindhárom eszköz az elhunyt bal oldalán, az alkarcsont belső, illetve külső oldala mellett feküdt – tehát nem viseleti helyen –, és mindhárom temetkezés fülkesír volt.

A szegvári darabokon kívül az általunk vizsgált területről eddig csak két darabot említhetünk párhuzamként. A Kiszombor O temető 6. sírjában egy nő mellkasán, nagyjából a mellcsont magasságában feküdt töredékes állapotban a felső végénél ovális, a hegye felé keskenyedő, kerek keresztmetszetű vaseszköz. Széles végéhez 3 kisméretű, lapos vaslemez rozsdásodott. Teljes felületén famaradvány látszik. Eredeti h.: 17,7 cm, sz.: 0,5–1,3 cm.⁷⁹⁵

Talán ide sorolható a Deszk D temető 170. sírjának egyik melléklete. A két darabban megmaradt vaseszköz felső része keskeny téglalap, lejjebb szélesebb, majd fokozatosan elvékonyodó alsó harmada kerek átmetszetű. Teljes felületét konzerválódott famaradvány borítja. H.: 20 cm.⁷⁹⁶

Ezektől az eszközöktől – a végük hasonló kialakítása ellenére – különböznek az avar kor második feléből a területről ismert egy vagy kétélű vaskések, melyeken egyértelmű az él kiképzése.⁷⁹⁷ Ezek a darabok beleillenek az avar kor második felében gyakoribb, hasonló kialakítású volutás végű vaskések körébe.⁷⁹⁸

Vasárok

Az oromdülői temető 7 sírjából került elő vasár. Kialakításuk változatos, elhegyesedő végük általában kerek metszetű, nyéltüskéjük keresztmetszete négyzet (874., 900.), téglalap (58., 877.) vagy kör (33.),

⁷⁹² BALOGH 2013, 398. kép 3.

⁷⁹³ CSIKY 2022.

⁷⁹⁴ BALOGH 2013a, 167, 396. kép 1.

⁷⁹⁵ CSALLÁNY 1939a, 126, V. tábla 17; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 178, 6. kép 3.

⁷⁹⁶ CSALLÁNY 1943, 162, 27. tábla 10; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 175, 2. kép 7.

⁷⁹⁷ Székkutas-Kápolnadűlő 465. sír (B. NAGY 2003, 62, 159. kép 11), Tiszafüred-Majoros 369. sír (GARAM 1995, 52, Taf. 86, 369:1).

⁷⁹⁸ VÉKONY 1986.

melyet vasoxiddal konzerválódott farost borít. Hosszuk 6–7,8 cm, ebből nyéltüskéjük hossza 3,1–4,3 cm, de töredékességük miatt eredeti méretük néhány esetben nem állapítható meg.

Csak idős, adultus (533., 900.), matusus (33., 868., 874., 877.) és senium (58.) férfiak melléklete volt. A korosztályok között nagyjából kiegyensúlyozott az arány: az adultus férfiak 9, a matusus 14, míg a senium férfiak 16%-a kapott tarsolyában vasarat.

Szegváron a vasarak minden esetben az elhunyt bal oldala mellől kerültek elő, de sohase magukban. Az 58. sírban a combcsont belső oldalánál, a szeméremcsont előtt csiholóval, kovákkal, vascsattal együtt, az 533. sírban a combcsont felső vége és a kézcsontok között vas-, ólom- és ezüstlemez töredékekkel, kovákkal, vaskorongokkal stb., míg a 868. sírban a combcsont és a szeméremcsont között vaskés pengetöredékével és vastöredékkel összerozsdásodva került elő vasár. A 874. sírban a medencelapát és az alkarcsontok között kovákkal, vaslemeztöredékkel összerozsdásodva egy fenőkő társaságában, a 877. sírban a medencelapát külső pereménél fekvő, összerozsdásodott csiholóval és kovával, a 900. sírban a bal medencelapát külső szélénél vascsipesszel együtt feküdt vasár. Ezek együtt egy-egy tarsoly tartalmát jelzik. Közös az azonos helyen, gyakran a sír tengelyére merőleges előkerülésük. E mellett tarsolyra utaló másik bizonyíték, hogy a 868. sír esetében ezek mögött keresztben feküdt egy vas tarsolymerevítő. Kivételt jelent a 33. sír, ahol a vasár a combcsont alsó vége alól, másodlagos helyről került elő.

A vizsgált területről csak néhány temetkezést említhetünk, ahonnan vasár származik. A Kiszombor O 2. sírban a bal combcsont külső oldalán fekvő töredékes páncéllemezekkel és kovakövel együtt került elő egy vasár töredéke, felületén farostmaradványokkal, melyeket kb. 5 cm széles sávban ezüstlenyomat borított.⁷⁹⁹ A Deszk D 175. sírban 5 kovakő és páncéllemez töredéke mellett nyílhegy szárára emlékeztető, fakorhadékkal borított vastöredék (vasár) volt.⁸⁰⁰ Az ásató, Móra Ferenc szerint a sírban fiatal fiú maradványa feküdt. Ezekon kívül említhető a még publikálatlan Deszk G. 55. sír, amelyben vasár töredéke⁸⁰¹ mellett vascsiholót és öt kovakövet találtak. A kisszámú eset a régi ásatási módszerek mellett a kisméretű tárgy rossz anyagmegtartásával is magyarázható.

Összehasonlításként érdemes megemlítenünk a közel hasonló sírszámú, késő avar kori Székkutas-Kápolnadúlói temetőt, ahol igen kis számban került elő vasár. Itt 8 sír – 6 férfi és 1 nő, illetve egy nem meghatározható nemű felnőtt – melléklete volt. Hasonló az arány a Körös–Tisza–Maros közének az avar kor második felében használt temetkezései között, ahol 9 lelőhelyen, 31 sírban volt vasár, azok főként férfiak, kétszer nők, illetve kétszer gyermek és fiatal mellékleteként. Bár sok esetben előkerülésük helye nem ismert, de főként deréktájon, a jobb oldalon feküdtek, néha más tárgyakkal együtt, egyértelműen tarsolyban.⁸⁰² A vasarak nagyarányú jobb oldali előfordulása fordított helyzetet jelent a kora avar kori bal oldali viselethez képest.

Vasszigony

A Tiszántúlon egyedinek mondható szerszám, szakállas, köpűs vasszigony került elő a temető 179. sírjából. A téglalap keresztmetszetű, egyágú szigonynak csak egy szakála van. A köpűben található, vasoxiddal konzerválódott famaradvány tanúsága szerint fanyelével együtt a matusus férfi koporsója mellett, a bal felkarcsont magasságában feküdt.

A szegvári szigonyon kívül a vizsgált területről eddig csupán egy hasonló vaseszköz ismert a Tiszavasvári-Eszenyi telken feltárt padmalyos temetkezésből. Az egyedi formájú, szigonyként értelmezett töredékes, nem köpűs, hanem elhegyesedő végű villás darab egy fiatal fiú bal lábszárcsontja mellett feküdt, a felületéről hiányzó farostok alapján nyél nélkül került elő.⁸⁰³

⁷⁹⁹ CSALLÁNY 1939a, 126, IV. t. 24; CSALLÁNY 1972, 23.

⁸⁰⁰ CSALLÁNY 1943, 162.

⁸⁰¹ MFM 53.18.181. ltsz.

⁸⁰² BENDE 2017, 291.

⁸⁰³ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 91.

A kora avar kori szigonyok kisszámú darabjainak jellemzőit nemrég állították össze.⁸⁰⁴ A szegvári köpüs darab 28,5 cm-es hosszával átlagos, beleillik a dunántúli férfisírokból előkerült szigonyok sorába. Ugyanakkor a dunántúli darabok többsége a koporsóban, a jobb oldalon, hegygel a lábak irányában fektetve, míg a két tiszántúli példány az elhunyt bal oldalán, a szegvári biztosan a koporsón kívül, hegygel a koponya irányában.

A szigonyos temetkezéseket Garam Éva halászsok sírjaiként értelmezte.⁸⁰⁵ Ennek a szegvári matusus férfi szegényes leletanyaga nem mond ellent, de a férfit fülkesírba temették, amelynek a kiásása jóval nagyobb munkát igényelt, mint a sima aknasíré. E mellett a fülkesír aknájában egy-egy bika, szarvasmarha és juh maradványait temették, melyek együttesen nem egy egyszerű halászra utaló jellemzők. A tiszavasvári fiatal férfi bizánci amforája, részleges lótemetkezése és veretes fejkantárja szintén nem mondható egy halászra utaló melléklet-együttesnek.⁸⁰⁶

A kérdés valójában az, miért ilyen kis számban helyeztek el a sírokban halászatra utaló eszközöket, hiszen jogosan feltételezhetjük, – csak a Tiszántúl területén maradvánnyal –, hogy Szegvár esetében a Kórógy, Kurca és a Tisza, Tiszavasvárinál a Tisza és a Hortobágy vize bőven adott lehetőséget a közösség tagjainak a halak különböző módon, eszközökkel történt megszerzésére, begyűjtésére.

Horgok

A 336. sírból egy kerek átmetszetű vashuzalból hajlított hegyes végű horog került elő. Akasztóhurka oldalirányban visszahajlított. H.: 5,5 cm, horogszár h.: 4,5 cm, öbölnyílás – ez a hegytől a szár síkjáig mérhető távolság – 1,6 cm. Az 537. sírból egy hegyes végű bronzhorog került elő. Akasztóhurka hátrafelé hajlított. H.: 4,2 cm, horogszár h.: 3,3 cm, öbölnyílás: 1,7 cm.

A két horog a közel hasonló mérete mellett anyagában és a függesztőfül kialakításában eltér egymástól. A vashorog eredeti vastagságát a korrózió miatt nem lehet megállapítani.

Mindkét horog megbolygatott, kirabolt fülkesír bontása során került elő, így sírbeli helyzetük és a rablás után maradt töredékes, hiányos leletegyüttesük nem segíti funkciójuk pontos meghatározását. Nem valószínű, hogy a horgászathoz használt horgok voltak, mert egyrészt nincs szakálluk,⁸⁰⁷ másrészt a 336. sírban egy infans II. gyermeket, míg az 537. sírban egy juvenis nőt temettek el, akik nem valószínű, hogy mellékletül horgászathoz használt horgokat kaptak. Ugyanakkor – bár az 537. sírből egy orsógomb is előkerült – az sem valószínű, hogy a nemrég felismert, a fonásnál használt szálvezető horgokkal azonosak a szegvári darabok,⁸⁰⁸ mivel az eddig azonosított szarmata példányok jóval rövidebbek, száraik végei hegyesek (nem akasztóhurkosak) és huroköblük jóval kisebbek.

Csipeszek (73. kép 20–28)

A temető 11 sírjából került elő – általában a piperekészlet részének tekintett – csipesz. A három bronz és a kilenc vas példány méretei változóak. A két bronz lemezcsipesz a legrövidebb (3,7 és 4,5 cm), míg a vascsipeszek hossza 4,8 és 7,7 cm között van. Közülük kiemelkedik a 100. sír vascsipesze 10,2 cm-es méretével. A csipeszek legnagyobb szélessége 1,2–1,7 cm között mérhető.

Formájuk általános, a vékony vaslemezről V alakban meghajlított csipesz rugós szára keskeny, míg a szétálló, lapos szára az egyenes él irányában, kisebb-nagyobb mértékben, folyamatosan trapéz formában kiszélesedik. Ettől eltérő az 554. sír bronzlemezről hajlított, hiányos csipeszének fél szára, amelynek

⁸⁰⁴ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 103.

⁸⁰⁵ GARAM 2014, 280.

⁸⁰⁶ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 90–91.

⁸⁰⁷ Az avar kori horgászhorogokra lásd Zamárdi-Réti földek 1163., 1392. sír (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 132:4, Taf. 160:33).

⁸⁰⁸ PÓPITY 2015.

rugós vége sokszög alakú, szárának közepén háromszög alakban áttört, az él irányában kiszélesedő. Az 554. sír két csipeszének felületén vasoxiddal konzerválódott textil, míg a 100., 147. és a 707. sír darabján bőrmaradvány található.

Az oromdűlői temetőben 6 férfival és 5 nővel temettek el csipeszt. Míg a három juvenis nő (1., 554., 707.) mellett egy-egy adultus (887.) és senium (108.) korú kapott csipeszt, addig három adultus (100., 147., 900.) és két matusus (868., 960.) mellett egy felnőtt férfi (B sír).

Az vitathatatlan, hogy a szegvári csipeszek többsége az elhunyt bal oldalánál került elő, de helyzetük egyedi megítélést igényel. Az 554. és a 707. sírban a csipesz a bal alkar alatt feküdt, azzal nagyjából párhuzamosan. A 707. sírban a csipesz felső végénél, azzal nagyjából egy vonalban egymás mögött 6 gyöngy feküdt.

Másik előkerülési helyük, amikor a bal medencelapát és a combcsont találkozásánál feküdtek (147., 900.) csiholóval, illetve töredékes vasárral és kovákkal együtt. Ezek is az övről lógtak, de nem magukban, hanem bőr- vagy textilzacskóban. Eredetileg ezzel megegyező helyen feketett a 100. sír csipesze is annak ellenére, hogy a bal combcsont mellett került elő. Ez másodlagos helyzete volt, mert az egyik oldalához rozsdásodott vastöredék és bronzhuzal töredéke arra utal, hogy eredetileg egy zacskóban lehettek.

A 960. sír darabjának esete annyiban tér el az előbbiektől, hogy a bal alkarcsont és a medencelapát között előkerült töredékes, az élével a koponya irányában fekvő csipesszel együtt talált kovák, töredékes vasár(?) egy vas merevítővel ellátott tarsolyban voltak. A vaslemez felületén többrétegű bőr-, illetve vázszonkötésű szövettöredék van.

A 887. sírban a bal felkar külső oldala mellett, a karcsontra merőleges, élével a sírfal irányában fekvő csipesz magában feküdt, de a felkar külső oldala mellett, azzal párhuzamosan, a csipesztől 8 cm-rel lejjebb vaskés töredéke került elő.

Az 554. sírban a bronzcsipesz egyik szára egy piperekanállal együtt a koponya jobb oldala mellől került elő, talán másodlagos helyzetben. Ugyanakkor az 1. sír vascsipeszének helyzete – az állkapocs jobb sarka alatt feküdt – arra utal, hogy a két eset talán tudatos cselekmény eredménye volt.

Az előbbiekkal ellentétben, a jobb oldalon két bronzcsipesz került elő. Az egyik a jobb medencelapát mögött feküdt a 868. sírban vastöredékekkel és kovával együtt, míg a másik a 108. sírban ugyancsak a jobb oldalon, a sírfal mellől, másodlagos helyről került elő.

A szegvári eseteknél jóval kisebb számban, 7 tisztántúli kora avar kori lelőhely egy-egy temetkezéséből került elő vascsipesz vagy annak töredéke.⁸⁰⁹ Formájuk megegyezik az általános, Szegváron is megfigyelt típussal. A Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sír darabján vasoxiddal konzerválódott textil van, a kunszentmártoni 7. sírből előkerült példányon bőrlenymatot figyeltek meg.

Az oromdűlői személyeken kívül a Hajdúdorog-Városcsok út 1. sírba temetett férfi⁸¹⁰ és öt nő melléklete volt vascsipesz. Míg a Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sírjában egy juvenis,⁸¹¹ az Apátfalva-Nagyút-dűlő 229. sírjában egy matusus nőt⁸¹² temettek. A Kiszombor O 6.,⁸¹³ a Szentés-Dónát 4.⁸¹⁴ és a Kunszentmárton-Habranyi telep 7. sírjában⁸¹⁵ nyugvó életkoráról nincs adatunk. Egyedi eset a tisztántúli 6–7. századi, csipesszel eltemettek között a Tiszavasvári-Kashalom-dűlő 34. sírja, mivel a többi elhunyttal ellentétben ide egy gyermeket temettek. A sírből előkerült csipesz helyzete is igen ritka, mivel a koponya mögé helyezett „ajándécsomag” része volt.⁸¹⁶

⁸⁰⁹ A kis esetszámot – ebben az esetben is – a régi ásatások sírbontási gyakorlata és a kisméretű vastárgy rossz anyagmegtartása is magyarázhatja.

⁸¹⁰ KRALOVÁNSZKY 1992, 122.

⁸¹¹ DEÁK–SZABÓ 2017, 63, 65; HÁGA–DEÁK–SZABÓ 2017, 118.

⁸¹² VARGA–CSEH 2017, 444.

⁸¹³ CSALLÁNY 1939a, 126; LŐRINCZY–STRAUB 2003, 177.

⁸¹⁴ CSALLÁNY 1900, 396.

⁸¹⁵ CSALLÁNY 1933, 4. Csallány Dezső a 7. sírban fekvőt férfinak írta, de a vascsipesz mellett előkerült bronz piperekanállal együtt ezek női mellékletnek számítanak.

⁸¹⁶ LŐRINCZY–RÁCZ 2014, 151.

Ha a csipeszeknek a szegvári sírokban megfigyelt helye szerint csoportosítjuk a többi tiszántúli temetkezést, akkor a Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sírban a bal lapocka és a felkarcsont felső vége között előkerült csipesz helyzetéhez a szegvári 1. és az 554. sírt hozhatjuk párhuzamnak, bár azokban a koponya jobb oldalán került elő vascsipesz. A három eset alapján felvethető, hogy ezeket a csipeszeket esetleg a nyakba fűzve viselték. A csipeszek sírbeli helyzete alapján feltételezhető hasonló magyarázat a Kiszombor O 6. és a Szentes-Dónát 4. sír esetében is, ahol a mellkas közepén feküdtek, de nem zárható ki annak lehetősége sem az utóbbi sírok esetében, hogy a temetés során helyezték a csipeszt is tartalmazó zacskót az elhunyt mellére.

A Kunszentmárton-Habranyi telep 7. sírjában egy vascsipesz és egy bronz piperekanál a bal alkar és a combcsont között került elő, melyhez a szegvári, bal oldalon előkerült darabokat említhetjük párhuzamnak. A Hajdúdorog-Városkert út 1. sírban a jobb szeméremcsont helyén feküdt a vascsipesz egy csiholóval és kovával együtt tarsolyban, amelyre a vas tarsolymerevítő utal.

Az Apátfalva-Nagyút-dűlő 229. sírban a jobb felkarcsont alsó harmadánál előkerült csipeszhez párhuzamként említhető a szegvári 108., és a 868. sír.

A ritka tárgytypusnak tekinthető darabok méretei hasonlóak a szegvári csipeszek adataihoz: hosszuk 4,3–7,6 cm, míg élük szélessége 1,2–2 cm között van. Kérdés, hogy mi a magyarázata a csipeszek eltérő méreteinek. A rövidebb darabok kétszeresei a nagyobb méretű – 7–10,2 cm hosszú – darabok.

A legnagyobb vascsipesz a szegvári 100., fegyveres férfisírból került elő. Hasonlóan nagyméretű, 7,6 cm hosszú csipesz került elő az ugyancsak fegyveres hajdúdorogi 1. sírból, vaslemezzel merevített tarsolyból. A szegvári 147. és 900. sír vascsipesze csiholóval, kovával és vasárral együtt volt. Az öt férfin kívül egyedül a szegvári 707. sírban feküdt juvenis nő. Esete nemcsak ezért egyedülálló, hanem azért is, mert az övéen lógó nagyméretű vascsipesz egy gyöngysorral díszített bőrszinóron lóghatott.

A fentiek alapján úgy gondoljuk, hogy az ezekből a sírokból ismertté vált vascsipeszek méretük és sírbeli helyzetük alapján – elfogadva Vaday Andrea és Nagy Margit véleményét⁸¹⁷ – munkaeszközök voltak.

A kisméretűek hossza 3,7–4,8 cm között van, ezért már méretük és részben anyaguk – kettő bronzból hajlított – alapján is igen valószínű, hogy szőröcsipeszek – azaz használati eszközök – voltak. Női használatukat igazolja az Apátfalva-Nagy út 229. és Szegvár-Oromdűlő 1., 108. sírban eltemetett nők csipesze, de meg kell jegyezni, egy kisméretű bronzcsipesz a Szegvár-Oromdűlő 868., matusus férfi jobb medencelapátja mögül került elő kovával és vastöredékekkel.

A vizsgálatba még bevonható sírok közül a szentesi, a kunszentmártoni és a kiszombori sírból a vascsipesz bronz piperekanállal és egy esetben ecsethengerrel együtt került elő. Ezekben az esetekben a vascsipesz az elhunyt nő piperekészletéhez tartozott.

A tiszántúli 18 kora avar kori temetkezés közül vascsipesz 9 esetben a bal, 4 ízben a jobb oldalon került elő, háromszor a koponya mellett és kétszer a mellkason. A nemek szerinti megoszlás kiegyenlítettnek tekinthető: 10 nő, 7 férfi és 1 gyermek melléklete volt a csipesz. A szegvárihoz képest az életkor-megoszlás alig változik a Tiszántúlra vonatkozóan, mivel az újonnan bevont sírok többségéről nem áll rendelkezésünkre embertani meghatározás. A szegvári két juvenis nőhöz a derecskei elhunyt sorolható, míg az adatsorunk az apátfalvi matusus nővel bővült.

A kis esetszám ellenére igen változatos a tiszántúli kora avar kori temetkezésekből ismertté vált csipeszek mérete, sírbeli helyzete és leletösszefüggése, így nem véletlen, hogy többirányú értelmezést is lehetővé tesznek. Sírbeli helyzetük és a közvetlenül velük előkerült leletek alapján két esetben az övről függött le a vascsipesz (554., 707.), így ezek viseleti elemként is értékelhetők.⁸¹⁸

Általánosan elfogadott vélemény szerint a csipeszek többségét kisebb eszközökkel – árral, csiholóval, kovával – együtt a sírbeli helyzetük alapján tarsolyban tartották. Bőr- vagy textilzacskóban lehetett

⁸¹⁷ H. VADAY 1989, 123; NAGY 2018, 285.

⁸¹⁸ BENDE 2006, 92.

a csipesz a szegvári 100., 147., 868., 900. és a kunszentmártoni sírban. Merevítő vaslemezzel ellátott tarsolyban a hajdúdorogi és a szegvári 960. sírban volt. A fentiek értelmében megkülönböztetünk szerves anyagból készült bőrzacsót (többnyire férfiaknál) és textilzacsót (nőknél), és hasonló funkciót biztosító, csontlemezzel záródó vagy vaslemezzel merevített tarsolyt.

Meg kell jegyeznünk, hogy a vascsipeszsel eltemetettek közül egyrészt kiemelkedik a három fegyveres férfisír (Hajdúdorog 1., Szegvár 100. és B sír), valamint a derecskei, a tiszavasvári és a szegvári 1. sír igen változatos mellékletekkel, az előbbi két női sír bizánci éremmel. De a többséget szerény mellékletekkel temették el.

A vascsipeszeket ismertette többen utaltak arra, hogy ez a tárgytypus a kora avar kori leletanyagban a helyi germán lakosság hagyatékának egyik bizonyítéka.⁸¹⁹ A változatos méretű és eltérő viseletű, de különböző funkciójú tiszántúli vascsipeszek ismeretét és használatát a fenti síregyüttesek alapján nem lehet az avar kori leletanyag germán vagy meroving hagyományaként értelmezni. Nem csak azért nem, mert a Tisza-vidéken a vascsipesz többnyire gepida férfiak melléklete volt, ezzel szemben a 7. századi tiszántúli sírokból közel azonos számban ismerünk női és férfi mellékletként előkerült darabokat, hanem azért sem, mert a szegvári 1. sír kivételével nincs sem germán eredetű, sem meroving jellegű tárgy ezen síregyüttesekben, ugyanakkor a temetkezések döntő többsége nem a 6. század utolsó harmadára, hanem a 7. század első, de inkább a második negyedére keltezhető.

Hogy mennyire általánosíthatóak a tiszántúli kora avar kori darabok alapján tett megjegyzéseink, az csak az avar kori csipeszek teljes felgyűjtése és értékelése után derülhet ki. Az azonban bizonyított, hogy a vascsipeszek használata továbbél a területen, mivel a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében használt temetők között 8 lelőhely 23 sírjából került elő vascsipesz, közel 20 esetben férfiak mellékleteként.⁸²⁰

Fenőkövek (55. kép 1–5)

A vascsiholóhoz hasonlóan – amely szintén egy hétköznapi eszköz – a fenőkövek is igen kis számban kerültek elő az oromdűlői sírmellékletek között. A nyolc temetkezésből származó fenőkövek (vagy annak feltételezhető kőtöredékek) változatos anyagúak – melyek szakszerű meghatározása még várat magára – és színűek: található köztük a fehértől a vajszínűn és a szürkén át világosbarnáig. Többségük ép, felületük csiszolt, hosszuk 2,8–5,4 cm. Formájukat tekintve mindegyik egyedi darab. A 77. sírból egy erősen ívelt lapú, a 100. sírből hasáb formájú került elő, míg a 874. sír trapéz alakú lapos kövének egyik vége lekerekített, a másik élben végződik.⁸²¹ A 879. sír fenőköve négyzetes, míg a 930. sírből előkerült három darab téglalap keresztmetszetű. A feltételeken fenőkőnek meghatározott három példány ezeknél valamivel hosszabb és lapos (252., 626.), illetve ék keresztmetszetű (174.). A kopásnyomok alapján kétoldali használatban volt a 77., a 874. és a 930. sírből származó fenőkő, míg a 100. sír hasáb alakú, de a két végén elkeskenyedő darabnak – a formája miatt – csak a leghosszabb lapját lehetett fenésre, élezésre használni. A 77. sír fenőkövének két ívelt oldala alapján azon csak rövid, hengeres tárgyat lehetett csiszolni. A 879. sír töredékes fenőkövének mind a négy oldala használatban lehetett, bár előlapjának enyhe íve alapján ezt az oldalt használták gyakrabban.

A szegvári fenőkövek döntő többsége férfiak melléklete volt. Négy adultus (77., 100., 626., 930.) és három maturus férfi (252., 874., 879.) tarsolyában fordult elő. Valamennyi esetben a bal oldalon, a combcsont felső végének belső, illetve külső oldala mellől, vagy a kézcsontok alól került elő. A 174. sírban egy adultus nő jobb csecsnnyúlványja alatt feküdt a kőeszköz: előkerülési helye és a formája miatt ezt csak feltételeken soroljuk a fenőkövek közé.

⁸¹⁹ Pl. BALOGH 2016, 241.

⁸²⁰ BENDE 2017, 291.

⁸²¹ Ennél a darabnál felmerül, hogy ez egy őskori véső vagy ék, melyet másodlagosan használtak fenésre, élezésre. Ilyen darabok kerültek elő a kisújszállási ötvös leletei között is (RÁCZ 2014, Taf. 32. 4, 14). Ugyanakkor a szegvári darab igazolja a kisújszállási esetet, azaz nem lehet véletlen, hogy őskori kőeszközök voltak az ötvös leletei között.

Nem csak a szegvári temetőben, de a tiszántúli kora avar kori sírmellékletek között is igen kis számban ismertek fenőkövek. Azt lehet mondani, hogy lelőhelyenként – ha van egyáltalán – egy-egy darab ismert a szegvári és az Aradac-Mecka-i (SRB) temető kivételével. Ez utóbbi temető három sírjából került elő fenőkő: a 18. sírban egy maturus és a II. sírban egy senilis férfi melléklete volt, míg a 108. sírban fekvő férfi bal kézcsontjai és a combcsont felső vége között feküdt.⁸²²

A Maros mentén a következő lelőhely Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő (SRB), ahol a 31. sírban, egy férfi lábcsonthoz előtt feküdt egy vastégely, négy megmunkált szarvdarab és egy reszelő mellett egy zöldes színű fenőkő.⁸²³ Kövegy-Nagy földek 30. sírjában egy maturus férfi lábcsonthoz alól egy-egy tútarató, vaskés, vastárgy és bizánci rézérme társaságában került elő egy kékes színű, hosszúkás, amorf alakú, téglalap átmetszetű fenőkő.⁸²⁴ A szűkebb földrajzi környezetből, Makó-Mikócsa halom 127. sírjából említenek röviden egy palából készült darabot.⁸²⁵

A szegvári 930. sír három fenőkőve mellett a Kunszentmárton-Habranyi telep 1. sírból⁸²⁶ és a Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya 3. sírból előkerült két-két darab (85. kép 4, 8) jó példa arra, hogy bár kisszámú mellékletnek számítanak, ennek ellenére előfordult, hogy egy-egy elhunyt néha 2–3 darabot is kapott. Ugyancsak két darab volt a kisújszállás-nagykerti ötvös leletei között, ezek hossza – 8,6 és 13,1 cm –⁸²⁷ kétszer nagyobb, mint a területről előkerült többi fenőkőé.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján idősebb – 4 adultus és 5 maturus mellett egy senilis korban elhunyt – férfiak kaptak mellékletül fenőkövet.

A terület nyolc lelőhelyén 15 sírból előkerült 20 fenőkő a kisújszállási darabok kivételével közel hasonló méretűek, de formájuk jelentősen eltér egymástól. Erre minden bizonnyal nem csak használójuk személye, hanem a tárgyak eltérő használati módja is magyarázat lehet. Mindegyiket élezésre, fenésre használhatták, de más-más eszköz – vas, csont stb. csiszolására. Ezt bizonyítja pl. a kunszentmártoni téglalapszerű alakú, két oldalán homorúra kopott fenőkő⁸²⁸ vagy az ugyancsak homorúra kopott szegvári 77. sír darabja, valamint a 879. sír négyzetes keresztmetszetű, hasáb formájú példánya is.

A tiszántúli kora avar sírokból előkerült darabokhoz érdemes összehasonlításnak megemlítenünk, hogy a Körös–Tisza–Maros közéről ismert több mint 3000 temetkezésből csupán egy darab fenőkő került elő, a Szentes-Kaján 273. sírből, vas övdíszes férfi mellől.⁸²⁹

Azt az észrevételt már Bóna István megfogalmazta, hogy az avar kori sírokból igen ritka a fenőkő, míg a házakban gyakoribb lelet.⁸³⁰ Még ha az azóta eltelt közel ötven évben a temetkezések és a telepek esetében is ezek száma jelentősen megnőtt, de igen valószínű, hogy az arányuk jelentősen nem változott. Az előbb említett temetkezési mellékletekhez a sok telepdatum közül elég a Felgyő-Kettőshalmi-dűlői avar telepészletre hivatkoznunk, ahol a telepobjektumokból 77, változatos formájú fenőkő került elő, de volt olyan objektum, amelyikben 3–5 darab is volt.⁸³¹

Az ötvös sírokból és a veretes övvel, fegyverrel együtt előkerült fenőkövek, valamint a településekről ismertté vált nagyszámú fenőkő megkérdőjelezi azt a véleményt, miszerint ezeket a mindennapi munkaeszközöket a pásztorkészségekhez kell kötni.⁸³²

⁸²² NAĐJ 1959, 51, 54, 57, 62, Tabl. IV. 20, Tabl. XXV. 7; NAĐJ 1973, 160.

⁸²³ Lásd 460. j.; BALOGH 2018, 589.

⁸²⁴ BENEDEK–MARCSEK 2017, 376–377, 392.

⁸²⁵ BALOGH 2016, 268.

⁸²⁶ CSALLÁNY 1933, 13; RÁCZ 2014, 180, Taf. 56. 1–2.

⁸²⁷ RÁCZ 2014, 163.

⁸²⁸ RÁCZ 2014, 92–93.

⁸²⁹ BENDE 2017, 187.

⁸³⁰ BÓNA 1973, 79.

⁸³¹ BALOGH 2018, 42.

⁸³² PL. GARAM 2014, 280; VÖRÖS–SZABÓ 2019, 30. j.

Az ún. „csontbogozók” (74. kép)

A temető öt sírjából került elő gímszarvas agancsából faragott ún. bogozó vagy annak meghatározható töredékes tárgy. A két, kismértékben hiányos eszköz (100., 542.) formája egyértelműen a Vörös István által felállított A/I. típusba tartozik: középen átfúrt, alsó részén kivájt agancseszköz.⁸³³ Minden valószínűség szerint ebbe a típusba tartozik az 500., a 934. és a 960. sírből előkerül agancstöredék is. Az őz agancsából készült eszközök (335., 539.) – formájukból adódóan – az előző daraboktól eltérő, de egyelőre ismeretlen funkcióval rendelkezettek. Rossz megtartásuk miatt használatra utaló kopottságot a 335. sír példányán kívül nem lehetett megfigyelni.

Bár tudjuk, hogy a tárgy típus funkciójának meghatározásához egy teljességre törekvő anyaggyűjtés hozhatna eredményt, mi itt csak a tiszántúli kora avar kori leletek ismertetésére szorítkozunk abban a reményben, hogy ezt és a Duna–Tisza közi gyűjtést⁸³⁴ kiegészítve az avar szállásterület többi területeiről is elkészül egy-egy összefoglalás.

A bogozók tiszántúli előfordulása ritkának mondható,⁸³⁵ de csak a Duna–Tisza közi leletgyakorissággal összevetve. Az eddig ismerteknél valójában nagyobb számban kerültek elő a csontbogozó gyűjtőfogalom alá sorolt eszközök.⁸³⁶

1. Aradac–Mečka (SRB) 1. sír: Senilis férfi jobb kézcsontjai és medencelapátja között feküdt a bogozó.⁸³⁷ A gímszarvas agancság felső, hegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából középen, a vájat végéhez közel egy lyuk van. (Vörös A/I. típus) Külső ív h.: kb. 15 cm.
2. Aradac–Mečka (SRB) 59. sír.⁸³⁸ A juvenis férfi sírjának leírásában a bogozó nem szerepel, de az illusztrációs tábla képaláírása szerint ebből a temetkezésből került elő.⁸³⁹ A gímszarvas agancság felső, hegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából középen, a vájat végénél egy, közel hozzá a tömör agancsrészen egy másik keresztirányú lyuk van. (Vörös A/I. típus) Külső ív h.: kb. 12,3 cm.
3. Aradac–Mečka (SRB) 72. sír: Az adultus férfi jobb medencelapátja mellett került elő a bogozó.⁸⁴⁰ A gímszarvas agancságából faragott bogozó felső fele hegyesedő, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából középen, a vájat végénél egy keresztirányú lyuk van. (Vörös A/I. típus) Két darabban. Külső ív h.: kb. 12,5 cm.
4. Aradac–Mečka (SRB) III. sír: A senilis férfi jobb kézcsontjai és medencelapátja között feküdt a bogozó.⁸⁴¹ A gímszarvas agancságából készült bogozó felső fele hegyesedő, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Felületét pontkör díszíti. (Vörös A/I. típus) Töredékes h.: 13,3 cm.
5. Csanádpalota–Juhász T. tanya (M43, 60. lh.) 1097. sír: Az M43 autópálya építését megelőzően, Pópity Dániel vezetésével az 55. lelőhelyen, a nyomvonal kiszélesedő szakaszának délkeleti szélén egy önálló családi temetőt alkotó, egymás mellett fekvő öt fülkesírt tártak fel. A sírcsoporttól távolabb előkerült K–Ny tájolású aknasírból, a felnőtt férfi bal alkarcsontjainak belső oldalán egy 19 cm hosszú csontbogozó feküdt hegyével a koponya irányában.

⁸³³ VÖRÖS 2017, 203. A tárgy típusra vonatkozó kutatástörténeti és módszertani, eltérő megközelítésű áttekintést lásd BALOGH 2016, 256–261; VÖRÖS 2017, 202–215.

⁸³⁴ BALOGH 2016, 256–257.

⁸³⁵ BALOGH 2016, 1682. j.

⁸³⁶ VÖRÖS 2017, 202.

⁸³⁷ NADJ 1959, 55, Tab. I. 4.

⁸³⁸ NADJ 1959, 60, Tab. XI. 4.

⁸³⁹ Ugyanakkor a többi sírleírásban sem szerepel erre a bogozóra történő hivatkozás.

⁸⁴⁰ NADJ 1959, 61, Tab. XVII. 15.

⁸⁴¹ NADJ 1959, 61, Tab. XXV. 16.

- Egyéb mellékletek: bicskaszerűen nyitható csontnyelű vaskés, valamint lemezpáncél lamellái.⁸⁴²
6. Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 59. sír: Az ismeretlen korú férfi jobb medencelapátján feküdt a gímszarvas agancságából faragott bogozó.⁸⁴³ Felső része hegyesedő, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából közepén, a vájat végéhez közel egy lyuk van. Felületet X alakú bemélyedések díszítik. (Vörös A/I. típus) Külső ív h.: kb. 15 cm.
 7. Deszk G 16. sír: Gímszarvas agancságából faragott, átfúrt bogozó került elő ismeretlen helyről, belső oldalán vájat. H.: 10,4 cm.⁸⁴⁴ Az ismeretlen korú férfi sírjából előkerült bogozó felső, hegyesedő részének belső, homorú oldala a közepétől a tompa hegyéig V alakban, míg az alsó, szélesebb részének a külső oldalán a közepétől a szélesebb végéig ívelten kivájt. Ezen a végén van egy lyuk. Külső ív h.: 11,6 cm.
 - 8–9. Deszk G 36. sír: A bal kéz csontjainál gímszarvas agancságából készített két bogozó került elő. 1. Az ívelt agancság végéből faragott, profilált bogozó alsó vége egyenesen levágott, töredékes.⁸⁴⁵ Ezen a végén belül üreges és ugyanakkor keresztben átfúrt. H.: 16 cm. (Vörös A/II. típus) Külső ív h.: 17,4 cm. 2. Az ívelt agancság végéből faragott bogozó hegye hiányos, alsó vége egyenesen levágott, csorbult. Ezen a végén belül üreges és keresztben átfúrt. Felülete karcolt díszítésű.⁸⁴⁶ H.: 12,5 cm. (Vörös A/II. típus) Külső ív h.: 13,7 cm.
 10. Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma 3. sír:⁸⁴⁷ Gímszarvas agancságából készült csontbogozó. Felső része hegyes, alsó fele ívelten kivájt. A bogozó közepén a vájat végén egy keresztirányú lyuk van. H.: 17,8 cm. (Vörös A/I. típus)
 11. Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya 3. sír:⁸⁴⁸ A bal karcsontjánál egy gímszarvas agancsából faragott bogozó feküdt. Felülete simára csiszolt, kopott, szélesebbik végében egy lyuk van, de ugyanitt keresztben is át van fúrva (85. kép 6). H.: 15 cm, legnagyobb átm.: 2,1 cm, külső ív h.: 15,8 cm. A keresztirányú furat átmérője az egyik oldalon 5,5×6 mm, a másik oldalon 6×6,5 mm. A hosszirányú lyuk enyhén tölcéses, átm.: a szájánál 6,5×7 mm, a végénél kb. 5×5 mm, h.: 31 mm. (Vörös A/II típus).
 - 12–13. Kisújszállás-Nagykert. Egy ötvös sírjának összegyűjtött leletei között van két, gímszarvas agancságából készült tárgy. 1. A felső, hegyesedő vége hiányos, az alsó, szélesebb fele kivájt és töredékes. A vájat végén nincs keresztirányú lyuk. (Vörös A/I. típus) H.: 13,5 cm. 2. Felső, hegyesedő végű, az alsó felének vége töredékes. (Vörös A/I. típus) H.: 10,4 cm.⁸⁴⁹
 14. Kiszombor O 1. sír: A férfi jobb alkarcsontja alatt keresztben, hegyével északi (a sír oldala) irányban feküdt egy bogozó.⁸⁵⁰ A gímszarvas agancságából készült eszköz felső, hegyesedő, de tompa végű felének belső, homorú része a közepétől a hegyéig V alakban, míg az alsó, szélesebb felének külső oldala a közepétől a töredékes széléig ívesen kivájt. H.: 11,3 cm. Külső ív h.: 13,5 cm.
 15. Klárafalva B. 60. sír: Ismeretlen korú férfi bal kulcsontja alatt feküdt egy ívelt csonttárgy. Minden valószínűség szerint gímszarvas agancságából faragott rossz megtartású, porózus felületű eszköz egyik vége elkeskenyedő, amely téglalap alakban végződik, közepén egy lyukkal. A másik felének külső oldala ívelten kivájt és töredékes. H.: 10,3 cm.⁸⁵¹

⁸⁴² SZEVERÉNYI 2013, 32 és Pópity Dániel szíves szóbeli közlése.

⁸⁴³ KOVRIG–KOREK 1960, 264, Pl. C. 4.

⁸⁴⁴ STRAUB 2006, 171, 7. kép 5.

⁸⁴⁵ MFM 53.18.114. ltsz.

⁸⁴⁶ MFM 53.18.113. ltsz.

⁸⁴⁷ A sírról lásd a csontcsontokról írottakat. A bogozó a Móra F. Múzeumban 53.58.2. leltári számon található.

⁸⁴⁸ A lelőhelyre és a sírra vonatkozó adatokat lásd a Függelékben.

⁸⁴⁹ RÁCZ 2014, 164, Taf. 24. 1–2.

⁸⁵⁰ CSALLÁNY 1939a, 123, V. t. 6.

⁸⁵¹ BALOGH 2004, 267, 16. kép 2. A leletanyag közlője szerint keleti analógiái alapján egy gubancoldó tárgy (BALOGH 2016, 1682. j.).

16. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 8. sír: Egy férfi bal medencelapátján és keresztcsontján feküdt egy vésett díszű agancsbogozó, hegyével az északi sírfal felé.⁸⁵² A gímszarvas közel derékszögű agancskorona ágából készült bogozó felső vége hegyesedő, az egyenes szakasz végén egy, illetve a hajlatban egy másik keresztlyuk van. Az alsó, szélesebb felének belső oldalát ívelten vájták ki. Felülete pontkör mintával díszített. Külső ív h.: 16,4 cm. (Vörös A/I. típus)
17. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 18. sír: Bolygatatlan, rossz megtartású, korhadtt gyermekváz lábsontjai előtt feküdt a gímszarvas agancsából készült bogozó – ha hihetünk az ásató skiccének – hegyével az északi sírfal irányában. Az agancs felső, hegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Nagyjából közepén, a vájat végéhez közel egy lyuk van. A bogozó külső felületének közepét és a kivájt rész két peremét bekarcolt rácsmintha díszíti.⁸⁵³ Külső ív h.: 15,7 cm.
18. Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 40. sír: Felnőtt jó megtartású, zsugorított helyzetű vázmaradvány mellékletként a jobb medencelapát felső peremén – ha hihetünk az ásató skiccének – hegyével az északi sírfal irányában feküdt egy gímszarvas agancsából faragott bogozó. Elhegyesedő felének belső, homorú része a közepétől a hegyéig kivájt.⁸⁵⁴ Szélesebb, laposabb végén kerek lyuk van.⁸⁵⁵ Külső ív h.: 15,7 cm.
- 19–25. Szegvár-Oromdűlő 100., 335., 500., 539., 542., 934. és 960. sír

A bogozók jellemzői

A Tiszántúl 11 lelőhelyének 21 sírjából 23 gímszarvas és 2 temetkezés mellől őr agancsából készített eszközt ismerünk. A bogozók döntő többsége a Vörös István által meghatározott A/I típusba tartozik.⁸⁵⁶ Jellemzőjük, hogy az ívelt agancs felső, elhegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb felének belső (homorú) fala ívelten kivájt. Közepükön általában egy, ritkán két lyuk (Aradac-Mečka 59. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 8. sír) található. A lyuk a kivájt rész végén, vagy közvetlenül előtte található. Az eszköz keresztmetszete általában kerek vagy enyhén ovális, ritka a szögletes (Deszk G 36. sír). Néhányuk felületét egyszerű motívumok – keskeny vonalkeretben karcolt rovátkák, pontkörök – díszítik.⁸⁵⁷

A típuson belül egyedi megoldásokkal is kísérleteztek. A Kiszombor O 1. sírjából előkerült bogozó mindkét felét, de ellentétes oldalát vájták ki. Ezzel megegyező a Deszk G 16. sír példánya. Utóbbin a keresztfurat nem az agancs közepén, hanem a szélesebbik végén van. Mivel a kiszombori darab közepén sincs lyuk, feltételezhető, hogy ennek is a szélesebbik, hiányos végén lehetett. E két csonteszköz végén kialakított lyukmegoldás megtalálható a Klárafalva B 60. és a Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 40. sír darabján is.

Két lelőhely két sírjából került elő három, az A/II típusba sorolható csonteszköz.⁸⁵⁸ Az ívelt agancs felső, hegyesedő vége tömör, alsó, vastagabb fele egyenes. Ebben a felében változó hosszúságú és átmérőjű

⁸⁵² LÁSZLÓ 1946, 67, 1. kép. A temető leletanyagának közlése során – feltehetően azok időközbeni keveredése miatt – a 8. sír bogozója mellett a többi között a sírhoz tartozó csontgömböt és a rajzokkal díszített csonthengert is szórványként, ismeretlen sír leletként ismertették (RANISAVLJEV 2007, 26, Cl. 66., Tab. XXXVI. 2).

⁸⁵³ RANISAVLJEV 2007, Cl. 65, Tab. VII. 20.

⁸⁵⁴ Megtévészto a közölt tárgy rajza (RANISAVLJEV 2007, Tab. XIV. 2), mivel a keresztmetszetet csőnek ábrázolják, de a Kovrig Ilona által készített tárgyfotón – bár oldalról készült a kép – egyértelműen látni lehet a kivájt rész két peremét! A temető dokumentációjáról lásd LŐRINCZY 1994, 31. j.; BALOGH 2004, 22. j.

⁸⁵⁵ RANISAVLJEV 2007, 19, Tab. XIV. 2.

⁸⁵⁶ VÖRÖS 2017. Aradac-Mečka (SRB) 1., 59., 72. és a III. sír, Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 59. sír, Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma, 3. sír, Kisújszállás-Nagykert, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 8. és 18. sír, Szegvár-Oromdűlő 100., 542., 934. és 960. sír.

⁸⁵⁷ Aradac-Mečka (SRB) III. sír, Csóka/Čoka (SRB)-Kremenyák 59. sír, Deszk G 36. sír, Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma 3. sír, Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő 8. és 18. sír.

⁸⁵⁸ Deszk G 36. sír (2 db), Hódmezővásárhely-Szakállhat 3. sír.

üregt alakítottak ki. Ezt a végét, közel a pereméhez keresztben átfűrték. Vörös István ezeket agancstokként értelmezi, melyekben port vagy kenőcsöt tarthattak, zárása fa- vagy agancsdugóval történhetett.⁸⁵⁹

Véleményünk szerint ilyen jellegű anyag tárolására ott voltak az ismert csonttégelyek, melyek megfelelő méretűek voltak. A bogozók szélesebb végébe fűrt lyukak térfogata olyan kicsi volt, hogy nem látszik logikusnak abban bármit is tárolni.

Elfogadva, hogy a gyűjtőnéven bogozónak nevezett agancseszközök használata többirányú lehetett, mi arra hajlunk – elfogadva Vörös István az A/I típushoz fűzött megjegyzését, miszerint a bogozók alsó, vajt végébe valamilyen szerves anyagból (fából, bőrből?), ritkán vasból – készített tagot helyezhettek. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a vajatba bőrszalagot fektettek, melynek végét a középső lyuknál rögzítették, és az eszközt nem valaminek a kibogozásra, hanem annak a befűzésre használhatták. Így magyarázatot nyer az eszköz másik, hegyes vége is. Ugyanígy az A/II típusú bogozónál a bőrszalagot átfűzték vagy rögzítették a keresztirányú lyukban lévő fatengelyen, és ezt is hasonló munkafolyamatnál használhatták. Mindkettőben közös, hogy az agancság hegyes vége és a sima felülete segítségével könnyedén, akadálytalanul át tudták bújtatni, fűzni a bennük lévő bőrszalagot.

Az általunk vizsgált bogozók mérete között nincs nagy különbség. A rendelkezésünkre álló adatok alapján külső ívhosszuk 12–17,4 cm között van.

A kora avar kori tiszántúli csontbogozók egy gyermek és egy juvenis kivételével adultus–senium korban elhunyt férfiak melléklete voltak. Nyolc-nyolc esetben feküdtek a derék magasságában bal, illetve jobb oldalon. A bal oldali helyzetükre jellemző, hogy az alkarcsontok, kézcsontok mellett, egy-egy esetben a medencelapáton, illetve a kulcscsonton kerültek elő. A jobb oldali helyzetükre vonatkozóan részletesebb információkkal rendelkezünk. Egy-egy esetben a jobb alkarcsont alatt keresztben feküdt a bogozó, a jobb medencelapát alatt, mellett, illetve rajta, két-két esetben a kézcsontok és a medencelapát között, illetve a medencelapát felső pereménél, legtöbbször a hegyével a sír északi oldala felé.

Általánosan elfogadott a bogozók és az öv kapcsolata. Vannak, akik a bogozók helyét a tarsolyokba tételezik fel,⁸⁶⁰ más vélemény szerint a férfiak övén lógott.⁸⁶¹

Az alacsony esetszám ellenére általánosítani nem szerencsés, de a tiszántúli dokumentált sírokban a bogozók az elhunytak gerincvonalára merőlegesen feküdtek, leggyakrabban hegyükkel a jobb kéz melletti sírfal irányában. Ezek az esetek egyrészt nem igazolják azt a feltevést, hogy a bogozók az övről lógtak volna, másrészt nem kerültek elő a bogozók mellől tarsolyok tartalmát jelző – csiholók, kovák stb. – tárgyak sem.

A bogozókat tartalmazó tiszántúli kora avar kori leletegyüttesek igen vegyes összetételűek. A húsz férfi közül tizenkettőt temettek el különböző anyagból készített, eltérő típusú veretekkel díszített övvel. Tizenhárom elhunyt mellé helyeztek fegyvert: 5 kardot, 3 vashegyű lándzsát és hét csontos íjat tegezettel és nyílhegyekkel.

Sírjaik döntő többsége (13) aknasír volt, hat esetben fülke, 2 esetben padmalyos sírba helyezték el az elhunytat. Tizenkét esetben mellékeltek lovat, melyből 5 sírban egész állatot, a többiben részleges maradványát. Veretes lószerszám három temetkezésből került elő. Csupán hat temetkezés (köztük az egyetlen gyermek és a zsugorított helyzetű felnőtt sírja) nem tartalmazta az előbb felsoroltak egyikét sem.

Általános vélekedés szerint a gímszarvasok agancsából és állatcsontból faragott tárgyak készítésének ismeretét és gyakorlatát a Kárpát-medencébe betelepült népesség keleti hazájából hozta magával. Ugyanakkor a tiszántúli jól keltezhető csontbogozós leletegyüttesek egyike sem datálható a legkorábbi, azaz a 600 előtti lelethorizontra. Ezek szerint jelen pillanatban nincs olyan, gímszarvas agancsából faragott bogozó, melyet a keletről érkező első generáció elhunytja mellé temettek volna.

⁸⁵⁹ VÖRÖS 2017, 204.

⁸⁶⁰ Pl. TOBIAS 2011, 278; BENDE 2017, 291; MÜLLER 2019, 106.

⁸⁶¹ Pl. LÁSZLÓ 1946, 2. kép; BALOGH 2016, 256.

Hasonló a Duna–Tisza közti, bogozókat tartalmazó temetkezések kronológiai helyzete is, egy részük a 7. század első, míg a többségük a század 2. harmadára jellemző tárgytípusokkal került elő.⁸⁶²

Az agancsból készült bogozók tiszántúli előfordulása közeli ahhoz a helyzethez, amelyet a Duna–Tisza közti lelőhelyek esetében megfigyeltek. Ott a két nagy folyó, a Duna és a Tisza part menti sávjában kerültek elő a bogozós temetkezések,⁸⁶³ míg a Tiszától keletre a Tisza keleti és a Maros déli sávjában. A bogozóknak ez az előfordulási sajátossága – a nagy folyók menti sávok – arra utal, hogy ezeken a területeken élt nagyobb számban gímszarvas, és elhullajtott agancsuk kellő mennyiségű és kitűnő alapanyagot szolgáltatott a bogozók készítéséhez is. Ez az életföldrajzi helyzet lehet a magyarázat az agancsbogozók viszonylag szűk területi előfordulásának.⁸⁶⁴

A csontbogozók helyben készítésének legjobb bizonyítéka az avar telepeken előkerült darabjaik. A Tiszántúlról eddig ilyenről tudunk Hódmezővásárhely-Batida, IX. homokbánya 709. számú gödréből.⁸⁶⁵ Makó, Pap-hátról egy Árpád-kori gödörből La Tène, avar és Árpád-kori leletanyag között gímszarvas agancsából készített, vésett pontkör díszítésű, két helyen átfűrt bogozó is előkerült.⁸⁶⁶ Végezetül meg kell említenünk egy gímszarvas agancsából faragott egyedi bogozót (74. kép 8–9), amely 1939-ben került elő Nyíregyháza-Oros területén, a Harangod tanyától délre. Az eszköz vastagabb végét vaslemez borítja, melyet szegecseléssel erősítettek rá, és ennek tetején egy vaskarika van. Felületét három, párhuzamosan bekarcolt vonalpárral négy mezőre osztották. A vastagabb végéhez eső három mezőt egymást keresztező, átlósan bekarcolt vonalakkal díszítik. Ezek közül a két szélsőt keskenyebb és sűrűbb hálóminta borítja, a középsőt a ritkább hálómintán kívül még pontkörökkel is díszítették. Töredékes h.: 14 cm.⁸⁶⁷

Csontgömbök (70. kép 1–3)

A temető 90. sírjából egy tojásdad alakú, míg az 545. temetkezésből egy gömbölyű, gímszarvas agancstövéből faragott gömb került elő. A közel hasonló magasságú (3,3 és 4,5 cm), illetve azonos átmérőjű (3,3 cm) tárgyak felületét kifaragásuk után simára csiszolták. A tengelyükben kialakított függőleges irányú kúpos furatra (átm.: 0,6–1,5 cm) merőlegesen, a furat szélesebb végéhez közelebb egy másik lyukat fűrtak a csontgömbökbe. Mivel sem a lyukakban, sem a tárgy felületén nem volt fémre utaló patinanyom, feltehetőleg a nyél fából készült. Mivel a kúpos furat átmérője a keresztlyuk magasságában 1 cm volt, ezért 0,5 cm-es keresztlyukkal a fanyelet meggyengítették, annak erőteljes igénybevételét ez a helyzet kizárja.

A tárgytípus összegyűjtését, tipologizálását és értékelését két évtizede Garam Éva végezte el.⁸⁶⁸ Gyűjtését és megállapításait csak egy-két újabb lelőhellyel és néhány megjegyzéssel lehet kiegészíteni.

A szegvári 90. sír példánya – Garam Éva tipológiája alapján – tojásdad, míg az 545. sírből előkerült darab gömb formájú. A szegvári példányokon kívül a Tiszántúlról – kiegészítve Garam Éva összeállítását – meg kell említenünk Tiszaeszlár-Bashalomról egy férfi kirabolt sírjából (1.) előkerült csont botvéget.⁸⁶⁹ A tojásdad alakú tárgy felső végén lévő kisebb – 1,3–1,4 cm átmérőjű – lyukban vastöredék volt farostnyomokkal, amely ma már nincs meg, de a lyuk körül félkörívben egy 1,5 cm-es belső és 2,1 cm-es külső

⁸⁶² BALOGH 2016, 259.

⁸⁶³ BALOGH 2016, 259.

⁸⁶⁴ Valószínűnek tartjuk, ennek a tárgytípusnak voltak fából készített előzményei és párhuzamai, melyek általánosan ismert és használt eszközök lehettek.

⁸⁶⁵ Az adatra Pópity Dániel, a terület egyik feltárója hívta fel a figyelmemet.

⁸⁶⁶ GULYÁS 2010, 273.

⁸⁶⁷ JAM 63.985.1. ltsz. Kiss Lajos: Alispáni jelentések 1940, 77; BÓNA 1993, 116: agancscsüngőként említve. A hazai leletanyagban eddig nem ismert az orosi darab párhuzama, ugyanakkor a sivasovkai sír példánya (KOMAR–KUBYSHEV–ORLOV 2006, Ris. 27. 3) minden szempontból kitűnő analógiája.

⁸⁶⁸ GARAM 1998.

⁸⁶⁹ CSALLÁNY 1960, 59–60, 19. t. 46.

átmérőjű rozsdacsík látható. A lyuk alsó átm.: 1,9 cm. Ehhez a szélhez közel van a keresztfurat olyannyira, hogy a peremhez közeli széle kitört. Mag.: 5,4 cm, átm.: 4,2 cm. Még egy csontgömbös síregyüttest kell megemlíteni, melyet közlése óta elhanyagoltak a kutatók. A Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlői (SRB) temető 8. sírjában a férfi jobb kezujjesontjai alatt a combcsont felé fekvő körte alakú csontgömb volt.⁸⁷⁰ Mag.: 2,7 cm, átm.: 2,1 cm, hosszában kúpos furat átm.: 0,9–1,1 cm, keresztben fűrt hengeres lyuk átm.: 0,5 cm.⁸⁷¹

E három lelőhely négy temetkezése mellől előkerült csontgömb módosít néhány eddigi megfigyelést. Így ma már nem tűnik reálisnak az, hogy a kora avar kori darabok az avar szállásterület közepén kerülnek elő. A szegvári 90. és a tiszzaeszlári 1., valamint Bačko Petrovo Selo-Čik (Péterréve-Csik, SR) 28. sírjának darabja⁸⁷² módosítja azt a megállapítást is, miszerint a tojásdad forma a késő avar korra lenne jellemző.⁸⁷³ Nehéz egzakt módon meghatározni a körte és a tojásdad forma közötti különbségét, amire jó példa, hogy a budapest-farkasréti darabot Dienes István tojásdad, Bóna István ovális, Garam Éva körte formájának határozta meg.⁸⁷⁴ Ugyanakkor az előbb említett négy Tisza menti lelőhely elhelyezkedése megerősíti azt a megfigyelést, hogy a csontgömbös lelőhelyek (nagyobb élő) víz közelében kerülnek elő.⁸⁷⁵

Garam Éva összefoglalása óta nem csak a kora avar, hanem az avar kor második felében nyitott temetők csontgömbös lelőhelye és sírszáma is gyarapodott. A tiszántúliaknál maradványok – a már ismert dévaványai, hortobágy-árkusi, szentes-kajáni⁸⁷⁶ és tiszafüredi sírok mellett meg kell említenünk Székutas-Kápolna-dűlő 488.⁸⁷⁷ és Szegvár-Szőlőkalja 67. és 73. sírját.⁸⁷⁸ Mivel egy-egy gyermek, juvenis és férfi mellett került elő csont botvég, ezért tovább árnyalja azt a képet, miszerint ezek leggyakrabban közép avar kori férfiak sírjából kerülnek elő.⁸⁷⁹

Funkciójuk megítélése ma még nem egyértelmű. Meghatározásukat segítené – ahogy arra már Garam Éva is felhívta a figyelmet⁸⁸⁰ –, ha a feltárás során nem csak a csontgömbök előkerülési helyét jegyeznék fel, hanem pontosan megfigyelnék azok fekvési helyzetét is.

Csak hét lelőhely nyolc temetkezéséből van adatunk a csontgömb előkerülési helyére. Bugyi-Ürböpuszta 8. sírjában a bal combcsont külső oldala mellett feküdt,⁸⁸¹ a környei 147. sírban a bal combcsontfejen,⁸⁸² a szegvár-romdűlői 90. sírban a másodlagos helyzetben lévő bal combcsont külső oldala mellett, míg a Szekszárd-Bogyiszlói út 350. sírjában a jobb comb külső oldalánál, annál magasabb szinten,⁸⁸³ hasonlóan a mokrini sírban megfigyeltekhez, ahol a jobb kezcsontok alatt és Aradac-Mečka 59. sírban, ahol a férfi jobb könyökénél,⁸⁸⁴ illetve a Csákberény-Orondpuszta 421. női sírban a jobb lábfej mellett és

⁸⁷⁰ LÁSZLÓ 1946, 67, 1. kép. A temető leletanyagának közlése során – azok időközbeni keveredése miatt – a 8. sír csontgömbje mellett – többek között – a sírhoz tartozó csontbogaró és a rajzokkal díszített csonthenger is szórványként, ismeretlen sír leleteként lett ismertetve (RANISAVLJEV 2007, 26, Tab. XXVI. 1–2, Tab. XXVIII.).

⁸⁷¹ Kérdés, hogy a szegedi múzeumba található, egy ismeretlen lelőhelyű darab (AWAREN IN EUROPA 1985, 73), a Tisza melyik oldalán került elő és kora vagy késő avar kori.

⁸⁷² BUGARSKI 2009, 39, Fig. 104.

⁸⁷³ GARAM 1998, 119.

⁸⁷⁴ DIENES 1973, 180; BÓNA 1983, 120; GARAM 1998, 118.

⁸⁷⁵ GARAM 1998, 117.

⁸⁷⁶ A Garam Éva gyűjtésében szereplő 216. sírban (GARAM 1998, 115) az eredeti dokumentáció szerint nem volt csontgömb (BENDE 2017, 423. j.).

⁸⁷⁷ B. NAGY 2003, 64.

⁸⁷⁸ BENDE 2006, 158–159.

⁸⁷⁹ GARAM 1998, 119.

⁸⁸⁰ GARAM 1998, 117.

⁸⁸¹ BÓNA 1957, 157.

⁸⁸² ERDÉLYI–SALAMON 1971, 28.

⁸⁸³ ROSNER 1977, 88.

⁸⁸⁴ NADJ 1959, 60, Tab. XI. 1.

a 343. ugyancsak női sírban a has tájékon feküdt a csontgömb.⁸⁸⁵ Vagyis többségük a deréktól lefelé, az egyik combcsont mellett vagy a lábfejnél és egyetlen (női) sírban a medencecsontok fölött feküdt.

A lovak mellett előkerülő csontgömbök közül kettő a lókoponya közelében (Mezőbánd, Bölske),⁸⁸⁶ a zamárdi 1345. sírban a ló jobb oldalán,⁸⁸⁷ míg a szegvár-oromdűlői 545. sírban a részlegesen eltemetett ló bal mellső lábtöcsontjának belső oldala mellett (a koponya mögött 50 cm-re) került elő a csontgömb úgy, hogy a kúpos furat szélesebb végével felfelé és enyhén az északnyugati sírfal felé dőlt. Ez alapján feltételezhető, hogy az eszközt a temetés során a csontgömbös végével lefelé, a nyelét a sírfalnak támasztva helyezték utolsónak a lóbőrre. A szegvár-oromdűlői megfigyeléshez hasonlóan a Szekszárd-Bogyiszlói úti temető 350. sírjában előkerült csontgömb helyzete is megenged egy feltételezést. A sír alja felett 26 cm-re, a sírgödör széléhez szorulva, a jobb combcsont magasságában a csontgömb előkerülése⁸⁸⁸ – amennyiben nem a sírrablás következtében másodlagos helyzetben volt – utalhat arra, hogy a lovaglópálca másik végét helyezték a sír aljára és a gömbös végét támasztották a sír oldalának a temetés során. Ez alapján a bot hosszúsága 26 cm körüli lehetett. A tiszafüredi 592. sírban fekvő ostor nyélhosszúságát 40 cm körülinek feltételezték a csontgömb és a kézfej távolsága alapján.⁸⁸⁹

A szakirodalomban már szinte az első csontgömb közlése óta – minden indoklás és bizonyíték nélkül – általánosan elfogadott volt a botvégként való azonosítás.⁸⁹⁰ Erdélyi István a csontgömböket korbács- vagy ostornyél végének határozta meg és véleménye szerint azokat a kézben foghatták.⁸⁹¹ Garam Éva az állatok terelésénél használt ostor fogónyeleként, ostornyél fejként, de lasszóvégként is számításba vette, többségüket fogóvégként értelmezte.⁸⁹² Vörös István a csákberény-orondpusztai, keresztfurat nélküli példányokat rövid nyélhez tartozó fejként tárgyalta.⁸⁹³ Garam Éva a zamárdi darabokat – mivel azok férfiak és lovak mellett kerültek elő – inkább a lovat irányító ostor vagy korbácsvégnek határozta meg.⁸⁹⁴

Azonosításukhoz és egykori használatukhoz szükséges végiggondolni a keresztirányú furat funkcióját. Egyik lehetőség, hogy ezen a lyukon bőrszíjat átvezetve összehurkolták és a csuklóra akasztották.⁸⁹⁵ A keresztlyukkal meggyengített bot felső végén lévő csontgömb erősebb ütésnél könnyen eltörhetett volna, ezért valószínűbb, hogy az a kéz közelébe lehetett. Ebben az esetben kérdés, hogy a vízszintes lyukba facsapot ütöttek-e, hogy ezzel a csontgömböt fixálják, vagy csuklózsinórt fűztek-e át rajta. Ez utóbbi esetben a lyuk két végén – mint ahogy azt már Erdélyi István is felvetette⁸⁹⁶ – valamilyen mértékű, egyoldalú kopásnyomnak kell lennie, mint pl. a Szekszárd-Bogyiszlói út 350. sírjából előkerült példány esetében azt az ásató megfigyelte.⁸⁹⁷ Ha a keresztlyukon keresztül az ostorsíj befűzését valószínűsítjük,⁸⁹⁸ akkor a kopásnyom erőteljesebb lehet, erősen kopott szélű lyukkal. Ha viszont éles a lyuk két pereme, nincs kopásnyom, akkor facsap volt benne.

A csontgömb és a nyél rögzítésére használhattak enyvet is, mint ahogy a keresztlyuk nélküli daraboknál ez bizonyára meg is történt. A kúposra faragott és a csontgömbbe feszített botvég felülete a ragasztás során biztosabban tapadt. A keresztlyukat hol a kúpos furat legnagyobb átmérőjének közelében, hol a

⁸⁸⁵ LÁSZLÓ 2017, 49, 72, 86.

⁸⁸⁶ KOVÁCS 1913, 321–322; SZELLE 1891, 244.

⁸⁸⁷ BÁRDOS–GARAM 2009, 175.

⁸⁸⁸ ROSNER 1977, 88.

⁸⁸⁹ GARAM 1998, 117.

⁸⁹⁰ Pl. KOVÁCS 1913, 322; CSALLÁNY 1960, 59; DIENES 1973, 180 stb.

⁸⁹¹ ERDÉLYI 1956, 49–50; ERDÉLYI 1958, 65.

⁸⁹² GARAM 1998, 117–119.

⁸⁹³ VÖRÖS 2017, 202.

⁸⁹⁴ GARAM 2018, 239.

⁸⁹⁵ Pl. GARAM 1998, 119.

⁸⁹⁶ ERDÉLYI 1956, 50.

⁸⁹⁷ ROSNER 1977, 88.

⁸⁹⁸ GARAM 1998, 117.

gömb közepén vagy közel ahhoz fúrták ki. A tisztaeszlári darab kapcsán is feltehető a kérdés, vajon a keresztlyukkal ellátott csontgömb felső végén megfigyelhető vastörredék valóban egy ék maradványa volt-e, mint ahogy a csákberényi darabok kapcsán Vörös István feltételezte,⁸⁹⁹ vagy egy vastüske, amelynek a végén egy karika lehetett, amelyben a csuklózsinórt fűzheték.

Ha csak férfiak vagy csak nők mellől kerültek volna elő a csontgömbök, azok meghatározása több, eltérő lehetőséget is kínálna. De mivel csontgömbbel díszített eszközt férfiak, nők, sőt gyermekek és nem kis számban lovak mellé is helyeztek a temetés során, ez egyértelműen és szűk értelemben is arra utal, hogy az valójában a lófelszerelés része volt. Legnagyobb valószínűséggel a hátasló irányítására, ösztökélésére szolgáló lovaglópálca végét díszítette. A csontgömbnek – mivel formája nem tenyérbe simuló – nem volt funkciója, nem a kézben tartást, a használatát segítette, hanem csak a pálca végét díszítette. A díszítő funkcióra utalhat a Szegvár-Szőlőkajla 73. férfi sírjából előkerült, mészkőből faragott gömb⁹⁰⁰ éppúgy, mint a Wien 3. Bezirk-Aspangbahnhof 1., férfi lovassírjából előkerült elefánt- vagy mamutsont gömb.⁹⁰¹

Garam Éva figyelt fel arra, hogy a nagyszámú avar lovassír ellenére igen kis számban kerültek elő a csontgömbök.⁹⁰² Ennek a helyzetnek az lehet a reális magyarázata, hogy az általánosan használt lovaglópalcák többségének végét díszítő gömböt fából faraghatták. Sőt, felvethető, hogy készülhetett a ló irányítására használt korbács bőrből is, amikor a több ágából font bőrcsíkok vége – ahol a fonást elkezdték – gömb formájú lehetett. Talán a bőrből font korbács végének lehet a „tükre” a szekszárd-bogyiszlói úti temető 350. sírjából előkerült csontgömböt díszítő motívum.⁹⁰³

Az agancságból faragott csontgömbök területi elterjedésének magyarázata hasonló a csontcsatok területi előfordulásához. A nagy folyók menti ártéri erdőkben élt gímszarvasok levetett agancsai szolgáltak nyersanyagul ebben az esetben is.

A kisszámú előkerülésük ellenére a csontgömbös síregyüttesek között három kardos, négy lándzsás férfi volt, hat személyt csontos íjjal és vas nyílhegyekkel temettek el. A fegyveres férfiak között hármat veretes öv nélkül hantoltak el, míg hét férfit ezüst- és bronzveretes, egyet csontos övvel, melyek közül kettő mellett nem volt fegyver. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a csontgömbös sírok egyharmada bolygatott, rabolt, illetve szórvány síregyüttes volt, így a rendelkezésünkre álló leletanyag hiányos.

Ennek ellenére megállíthatjuk, hogy eddigi ismereteink szerint első generációs síregyüttesből nem került elő csontgömb, és az eltérő típusú öv- és lószerszámveretek, valamint a fegyvertípusok alapján a csontgömbökkel díszített lovaglópalcák sírba kerülésével a 7. század első évtizedeitől számolhatunk, és használatuk a század végéig folyamatos volt.

A 13 kora avar kori temetőben előkerült 21, csontgömbbel eltemetettől nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre az életkorra vonatkozóan, legyen az ember vagy állat. Mint már említettük, a csákberényi női sírok kivételével a csont botvégek férfiak és lovak mellékletei voltak. A 12 férfi között 2-2 juvenis és maturus, valamint 1 adultus elhunytól tudunk. A többi személyre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre embertani meghatározás, az ásatók vagy a publikálók a régészeti leletanyag alapján határozták meg az elhunytakat férfinak.

Ennél is rosszabbul állunk az eltemetett lovak nemét és életkorát illetően. A csont botvéges temetések között 11 sírból került elő ló, de csak három esetében rendelkezünk archaeozoológiai meghatározással. A szegvár-oromdűlői 90., kirabolt fülkesír aknájában egy adultus (6–8 éves) felszerszámozott mén, míg az 545. sírban egy 4–4½ éves mén, a Szekszárd-Bogyiszlói úti 350. sírban fiatal ló⁹⁰⁴ részleges maradványa került elő.

⁸⁹⁹ VÖRÖS 2017, 202. Ha egyáltalán ékelték, akkor nagyobb a valószínűsége, hogy fával történhetett.

⁹⁰⁰ BENDE 2006, 158.

⁹⁰¹ HUBER 2000, 6.

⁹⁰² GARAM 1998, 117.

⁹⁰³ ROSNER 1977, V. tábla 1.

⁹⁰⁴ ROSNER 1977, 88.

Itt kell megjegyezni, hogy a tisztaeszlári kirabolt férfisírból előkerült lóhere alakú ezüstveret lószerszámos temetkezésre utal. Ilyen típusú síregyüttes a csont botvéges sírok között kivételes, de nem egyedülálló. A Bačko Petrovo Selo-Čik 28. sírjában a férfi lábfeje előtt feküdt a két kengyel, zabla és többek között a csontgömb is.⁹⁰⁵

A kora avar kori csontgömbök – a kis esetszám ellenére – változatos síregyüttesek részeként kerültek elő: lovassírból éppúgy, mint önálló lósírból, részleges lovastemetkezés mellől és lószerszámos temetkezésekből egyaránt ismertek.

Vasfokos

A fegyverek közül a temető 641. fülkesírjában került elő egy nyéltámasztós vasfokos, ami a juvenis férfi jobb bokája alatt, illetve mellett feküdt, élével a sírfal irányában. A kerek köpűben látható, vasoxiddal konzerválódott farostok alapján nyelével együtt helyezték a sírba. Nemcsak az oromdűlői temetőben, hanem a kora avar kori tiszántúli szállásterület sírjaiban is igen ritka melléklet a vasfokos. Aradac-Mečka III. sírjában egy senilis férfi jobb térdénél feküdt egy egyszerű formájú balta.⁹⁰⁶ A Hajdúdorog-Városcsok uti „A” sír szórványleletei között van egy vastöredék, melynek egyik vége csonkagúla alakú, a másik félköríves záródású, ezért feltételelesen fokos töredékeként értelmezték.⁹⁰⁷ Végezetül a Szőreg-Téglagyár 37. fülkesírjában fekvő, ismeretlen korú, feltehetően férfi bal combcsontján feküdt egy vasfokos, melynek két töredéke maradt meg.⁹⁰⁸

A fentiek alapján egyértelmű, hogy a tiszántúli temetkezési szokások között a vasfokos mellékelése idegen, ritka jelenség. A vaseszközök két esetben a jobb, egyben a bal oldalon, de mindhárom esetben a medencétől lefelé, a lábcsontok mellett feküdtek. Mivel sírbeli helyük eltér a fegyverekétől, ez is arra utal, hogy nem fegyverként, hanem munkaeszközként kerültek az elhunyt mellé.

Hasonló képet mutatnak a Körös–Tisza–Maros közének az avar kor második feléből ismert fokosai. Annak ellenére, hogy a területről majdnem háromszor annyi temetkezés ismert, mint a kora avar kori Tiszántúlról, csupán 4 lelőhely 6 sírjából került elő vasfokos. A kisszámú eszköz (fegyver) ezekben is főként a jobb oldalon, a láb mellett feküdt.⁹⁰⁹

Fa- és bőr(?)edények fémtartozékai (73. kép 1–10)

A szegvári temető nagyszámú kerámiamellékletes sírja mellett igen kevés azon temetkezések száma, amelyekből faedényre utaló vagy azzal kapcsolatba hozható fémelet került elő. Mivel ezek egymástól is különböznek, ezért minden darabot külön-külön ismertetünk és megkíséreljük értelmezésüket.

A 33. sírban az állkapocs jobb szára felett 11 cm-re, kerek végeivel a koponya irányában, külső oldalán fekvő kerületű U alakban meghajlított, háromszög alakú, íves bronzlemez, melynek csúcsai kerek és azok közepén lévő lyukakban vasszeg maradványa van. A belső oldalon – már amennyire a rozsdától meg lehet ítélni – a szeg elkalapált, míg a külső oldalán az elhajlított végének h.: 7 mm. A veret mag.: 3,1 cm, sz.: 1,95 cm.

Hasonló formájú veretek, ha nem is nagy számban, ismertek az avar leletanyagban. Ezeket facsésze peremvereteként azonosították.⁹¹⁰ Alakra és arányaiban legjobban a kunbábonyi veretekkel egyezik meg

⁹⁰⁵ BUGARSKI 2009, 39, Fig. 20.

⁹⁰⁶ NAĐJ 1959, 63, Tab. 26:1.

⁹⁰⁷ KRALOVÁNSZKY 1992, 136.

⁹⁰⁸ A sír embertani anyaga nincs az SZTE Embertani Tanszékének gyűjteményében. A vasfokos a szegedi múzeumban 53.29.102. leltári számon található.

⁹⁰⁹ BENDE 2017, 297.

⁹¹⁰ KISS 1982; H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 183–191; GARAM 2009, 83–84; GARAM 2018, 33.

a szegvári darab,⁹¹¹ és a hajdúdorogi aranyozott bronzlemezek eredeti formája is ilyen lehetett, még ha kialakításukban nem is tökéletes párhuzamai a szegvári veretnek. A hajdúdorogi peremlemezekhez hasonló méretű, aranyozott felületű bronzlemez került elő Öcsöd-MRT 96a lelőhely 1. sírjából is.⁹¹² A szegvári darab méretét tekintve – a kunbábonyi is 0,8 cm-rel rövidebb – párhuzam nélküli.⁹¹³ A kétágú veret „metszete” alapján a csésze külső íve kb. 10 cm, a belső – a szegecssek magasságában – kb. 9 cm lehetett. A 10 cm átmérőjű, feltételezhetően félgömb alakú facsésze peremívének a magassága – a szegvári veret szélességével megegyező távolságon – 1,5 mm, ezért a csúcsára állított, háromszög alakú, felül egyenes veretet nem lehetett ráültetni az íves peremre, hacsak nem vésték be az edény felületébe.⁹¹⁴ Ebben az esetben felmerül a kérdés, ennél az edénynél a bronzpánt mire szolgálhatott? A sima felületű bronzveretnek valószínűleg nem volt díszítő funkciója, mint ahogy nem lehetett vele az edény repedését sem megerősíteni, sem pótolni. Funkciója az lehetett, hogy az edény pereménél magasabban felszerelt vereten átfűzött zsinór segítségével függesztették fel az ivócsészét az övre.

A kunbábonyi négy peremveret alapján a hajdúdorogi sírból előkerült, jóval egyszerűbb három lemezveret is díszítő funkciót láthatott el, különböző vastagságú peremmel kialakított fatálon. Az edénytípus pontos meghatározása kérdéses, mivel maga a fából faragott tárgy nem maradt meg, de a díszített veretekkel rendelkező kunbábonyi és hajdúdorogi tárgy inkább ivótál, míg a szegvári inkább ivócsésze lehetett.⁹¹⁵

Az általunk vizsgált területről még két lelőhelyről előkerült leletet kell idéznünk. Egy faedényre utaló bronzmervítőt említettek Derekegyház-Rárós, Ördögös területéről.⁹¹⁶ Derekegyházán, a Tompahát és Ördögös major között fekvő Rárós pusztán erdőtelepítést megelőző talajmunkák során egy avar kori sírra akadtak. A szemesgyöngyöket, orsókarikát és két hajlított bronzlemezt Nagy Pál főerdész mentette meg és a tulajdonos, özv. Mauthner Alfrédné azokat a szentesi múzeumnak ajándékozta.⁹¹⁷ Az említett két, hosszában többszörösen meghajlított, 2,5 és 3 cm hosszú, egyenes bronzlemezeken nincs szeglyuk, ezért nem valószínű, hogy ívelt szélű faedény peremlemezei voltak.

Ugyancsak kérdéses a Szentes-Berekhát, Farkas-tanya 1. sírból előkerült hat töredékes vaslemez⁹¹⁸ faedény peremlemezéért értelmezése. Az egyenes vastöredékeket, melyeken vasszegnek, szeglyukaknak

⁹¹¹ H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 51, Taf. XVI. 8–11.

⁹¹² MADARAS 2004, 339, 1. kép 4.

⁹¹³ Nem az általunk vizsgált korszakból, de a területünkről, éspedig a székkutas-káponadülői temető több sírjából került elő bronzlemezről hajlított, peremveretnek meghatározott lelet. A 126. sírban nyugvó maturus férfi koponyája mögött két darab bronzlemezről hajlított, a szegvári darabhoz hasonló peremveret került elő. A 2 cm hosszú és 0,7 cm széles, U alakú lemez által közrefogott edény falvastagsága 0,7 cm volt, melyből egy kis töredék elő is került (B. NAGY 2003, 31, 52. kép 22–23). A székkutasi darabbal szinte megegyező formájú, poncolt díszű peremveretet találtak Orosháza-Bónum 103. sírban (JUHÁSZ 1995, 28, Taf. 7. 103:4), valamint szórványként Orosháza-Béke tsz területén (JUHÁSZ 1995, 90, Taf. 23. 5).

⁹¹⁴ Ezzel szemben a kunbábonyi, 1,5 cm hosszú veret pereme a rajz alapján enyhén ívelt (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 34, Taf. XII. 8. a felülnézeti rajz). Meg kell jegyeznünk, hogy olyan publikáció, ahol a peremveretet felülnézeti rajzban is bemutatják (pl. GARAM 2009, 10. kép 2), igen ritka. Általános az a helyzet, hogy ettől eltekintenek és gyakran a 2-3-4 cm hosszú egyenes vereteket különböző átmérőjű faedények peremvereteként értelmezik. A szegvári veret esetében a peremre való ültetés ellen szól – közvetett bizonyíték –, hogy a veret két lapja között nem maradt meg in situ famaradvány.

⁹¹⁵ A hajdúdorogi veret kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a koponya mögött, az egyik peremveret közelében előkerült, ezüsthuzalból készült ovális függesztőről és a ráforrasztott kör alakú ezüstlemezeztől feltételeztük, hogy egy faedény gyűrűfüle volt, és párhuzamként az ezüstkorszók mellett a rekonstruált kunbábonyi füles ivócsészét is említettük (LŐRINCZY–STRAUB 2012, 396). A hajdúdorogi faedény fém gyűrűfüle nem párhuzam nélküli. Mint ahogy Garam Éva utalt rá (GARAM 2009, 84), a Záhorska bystricai 83. lósír leletei között megmaradt egy faedény nagyobb töredéke, rajta a bronzlemezről készült gyűrűfül (KRASKOVSKA 1972, 22-25, 104, 106; obr. 24.2, obr. 63.1.), ami alapján L. Kraskovska egy nagyobb ivótálra következtetett.

⁹¹⁶ BENEDEK–MARCSIK 2017, 395.

⁹¹⁷ KOVALOVSKZI 1957, 63; Aranykalász 1935. december 2. KJM ltsz.: 55.50.1–2.

⁹¹⁸ MADARAS 1999, 320, 3. kép 1.

nyoma sincs, inkább pánccellemez töredékeiként értékelhetjük, melyek egy adultus nő medencéje mellett kerültek elő.

A szegvári 194. sírban a bal oldalán fekvő koponya jobb oldala mellett, egy átlós állatjarrattal talán kisé megmozdítva, élén állva, két különböző alakú bronzlemez került elő. Az enyhén ívelt, ovális bronzlemez domború oldalával kifelé, a sír északkeleti fala felé állt. Egyik vége egyenes szakasszal zárul. Ennek a végének a két sarkában, valamint a két hosszabbik oldalon 2-2, míg az elkeskenyedő végén egy bronzszeg található. A lemez rövid, egyenes szakaszán lévő két lyuknál a szegek feje kerek, míg a többinél 2-3 mm hosszon a bronzlemezre visszahajlított. Hátlapjának teljes felületéhez fémoxiddal konzerválódott, 0,8 cm vastag famaradvány tapad. A fán átütött szegek elhajlított hossza 5–7 mm. A kerek bronzlemez az előző verettől mintegy 1,5 cm-re állt a koponya irányában. Szélén kereszt alakban négy bronzszegecs tartja a 0,4 cm vastag, a hátlap teljes felületéhez tapadt, fémoxiddal konzerválódott famaradványt. A bronzlemezen látható szegek mindegyike 2-3 mm hosszon a bronzlapra van hajlítva, míg a hátoldalon a szegek az előző verethez hasonlóan 5-7 mm hosszú végük a fára van hajlítva. Az ovális lemez h.: 5,4 cm, legnagyobb sz.: 2 cm, a kerek lemez átm.: 2 cm.

Az ovális lemez ívéből kiserkeszthető edény átmérője a bronzlap magasságában 13,5–14 cm lehetett. Ugyanakkor a hosszában íves lemez függőlegesen egyenes, tehát oldala legalább 2 cm-es sávban nem volt ívelt. Szűk szájú edény nem lehetett, mert nem, vagy nehezen tudták volna a szegek végét az edény belső falára hajítani. A lapos kerek veret vagy a tál(?) azon sávjában lehetett, amelyikben a másik lemez is – hiszen a magassága megegyezik a másik lemez szélességével –, vagy a tál alján. Az kérdés, hogy belül vagy kívül. A külső oldal mellett szól, hogy a ránk maradt famaradványnak a belső felülete enyhe ívet mutat (de lehet ez akár a fa kiszáradásának következménye is), de lehetett belül is, amire – ha díszesebb kivitelben is – ismerünk példát a kunbábonyi tálkák esetében.

A 723. sírban fekvő felnőtt nő koponyájának jobb oldala mellett, a jobb váll mögött – az előző sírhoz hasonlóan – két bronzlemez került elő egymástól 2,5 cm-re, szerves anyag (bőr?) okozta 13×11 cm-es elszíneződés fölött, nagyjából annak közepén. A téglalap alakú íves lemez külső oldalával felfelé feküdt. Szélein sűrűn, 1–2 cm távolságra lyukak vannak, többségükben T alakú, 1 cm hosszú bronz lemezszegecs. H.: 7,3 cm, sz.: 4,4 cm. A másik, csak enyhén ívelt, háromszög alakú bronzlemez domború oldalával lefelé feküdt. A lemez egyik sarka levágott, a hosszabbik szélének közepén egy kerek lyuk, a rövidebb szélein 1–2–2 szegecslyuk van. Kettőben T alakú bronz lemezszegecs látható, végüket közel a lemezhez visszahajlították. H.: 5,3 cm, sz.: 3,3 cm.

Funkciójuk meghatározása kérdéses. A bronzlemezekkel együtt nem került elő famaradvány, de az alattuk lévő elszíneződés mindenképpen valamilyen szerves anyag (bőr?) egykori meglétére utal. A bronzlemez ívéből kiserkeszthető tárgy átmérője 10–11 cm lehetett. Vastag falára a téglalap keresztmetszetű lapos bronzlemez szegecsszár 1 cm-es hossza utal. Ugyanakkor a háromszög alakú lemez két szegecsének visszahajlított vége és a lemez között alig 1,5 mm távolság van. Ezek szerint az ismeretlen tárgynak nem volt egyforma a falvastagsága.

A bronzlemezek szegecseinek egyenes vége kizárja, hogy fából készült tárgynál használták. Ez a szegecsforma nem merev anyagok használatánál lehet célszerű. Az ismeretlen, feltehetően bőrből készült, íves oldalú, a téglalap alakú lemez szegecsei alapján vastag falú, feltehetően bőrből készült tárolóedény azonosításához – az előző faedény esetéhez hasonlóan – szerencsésebb körülmények között előkerült és megfigyelt újabb darab előkerülése szükséges.

A 777. sírban fekvő felnőtt férfi bal felkarja mögött 4 cm-re, 3 cm vastag betöltésen egy U alakú, négyzetes bronz peremlemez feküdt az oldalán, peremével déli irányban. A lemez magasságával azonos sávban, a nyitott oldalától 2 cm-re feküdt egy ácskapocs alakú bronzdrót, majd ebben a sávban egymástól egy-egy cm-re három téglalap alakú bronz drótkeret. A legelső darabnak a két vége nyitott, míg a másik kettő végei összeértek. A peremveretben lévő famaradvány száliránya merőleges a lemez peremére. A fatárgyra rögzítését a két alsó sarkában lévő bronzszegeccsel oldották meg. H.: 1,8 cm, sz.: 1,8 cm,

v.: 0,9 cm. A téglalap keresztmetszetű drótból hajlított négyszögletes bronzkeretek/kapcsok h.: 1,6 cm, sz.: 1,2 cm. Az „ácskapocs” h.: 1,4 cm, sz.: 0,7 cm. A fémleletek által határolt terület hossza 12,5 cm volt. E bronzegyüttes által jelzett fatárgy értelmezésekor több a bizonytalanság és a kérdőjel, mint az előzőekben ismertetett darabok esetében. A peremveretnek meghatározható bronzlemez és a leletegyüttes koponya melletti helye alapján gondolhatunk valamilyen fatárgyra, azon belül esetleg edényre. Az, hogy a koponya bal oldalán került elő, nem kizáró ok, hiszen a kerámiaedényeket is hol a fej jobb, hol a bal oldala mellé helyezték.

A 858. sírban egy infans II. gyermek jobb oldalára fordult és szétnyomódott koponyája mögött ferde helyzetben, attól 2–4 cm-re, függőleges állt egy enyhén ívelt, U alakú bronzlemez peremével felfelé, homorú oldalával a koponyacsont irányában. A bronzlemez szárai között fémoxxiddal konzerválódott famaradvány volt a peremre száliránnyal merőlegesen. A peremlemezzel együtt az 5,5 cm hosszú famaradvány is enyhén ívelt. A peremlemez rögzítését a két alsó sarkába ütött szegecs biztosította. H.: 3,2 cm, sz.: 3,4 cm, a famaradvány vast.: 1 cm. A peremlemez szegecselt szélétől 0,8 cm-re, nagyjából a famaradvány közepén egy U alakú bronzpánt volt keresztben. H.: 1 cm, sz.: 0,4 cm, belső vast.: 0,7 cm. Ezzel megegyező bronzpánt feküdt az oldalán, közvetlenül a koponya mögött, 5 cm-re a peremlemeztől, nyitott száraival a peremlemezzel ellentétes irányban.⁹¹⁹ Ebben az esetben is a peremlemez formája, a fabetét és a koponya melletti helyzete alapján gondolhatunk ismeretlen formájú faedényre, melynek oldalában két helyen keskeny bronzpánt volt.

A 940. sírban egy juvenis nő koponyájának bal oldala mögött, attól 10–12 cm-re egy téglalap alakú vaskeret került elő, a hosszabbik oldalának két végénél egy-egy vasszegecs állt. A keret és a szegecs felületét vasoxiddal konzerválódott fa borítja. A keret mögötti, az ónlemez felé eső, kb. 4×4 cm-es terület távolabbi sarkait vasoxiddal konzerválódott, megtarthatatlan famaradvány jelölte ki. A vaskeret m.: 2×1 cm. Szegecseinek hossza alapján a fatárgy vastagsága 0,7 cm lehetett. Az ismeretlen formájú edény felső peremén feküdt részben egy szabálytalan alakú ónlemez. M.: 4×3,5 cm. Az előkerült leletek és famaradványok alapján a sírba helyezett tárgy formáját nem lehet rekonstruálni. Ebben az esetben – és a többinél is – biztosabban csak a hasonló, szerencsésebb körülmények között előkerült darabok tanulságai alapján lehet majd mondani.

Az előbbieken bemutatott sírokból előkerült fémleletek különböző formájú – többségükben csak feltételezhető – faedényekkel hozhatók kapcsolatba. Közös bennük, hogy a koponya mellett, jobb vagy bal oldalon, illetve mögötte kerültek elő. Ezeket a faedényeket gyermekek és felnőttek – fiatal és idősebb nők és férfiak – feje mellé helyezték el.

Hurkos-karmos végű csavart bronzdrótok (73. kép 11–19)

A szegvári temető öt sírjából összesen kilenc darab csavart bronzkapocs került elő.⁹²⁰ Mivel a kora avar kori temetkezésekből csak a szegvári sírokból ismertek és az avar kor második felében is igen kis számban kerültek elő,⁹²¹ ezért ezeket együtt mutatjuk be és próbáljuk értelmezni őket.

Bár az első pillantásra a hasonló kialakítású csavart bronzdrótok egyformának tűnnek, a köztük meglévő különbség jelentősebb, mint hasonlóságuk. Az 1–2 mm vastag, kerek metszetű,⁹²² egy vagy két szál-

⁹¹⁹ A két bronzpánt a restaurálás előtt apró darabokra tört és a restaurálás során megsemmisült.

⁹²⁰ Szegvár-Oromdűlő 187., 188., 682., 718. és 730. sír.

⁹²¹ A már egyszer összegyűjtött darabokat (BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2013, 24. j.) kiegészítve a teljesség kedvéért újból felsoroljuk: Jászfényszaru-Csépe-lapos II. 27. sír (SCHILLING 2019, 115), Kiskőrös-Vágóhíd II., XVIII. sír (LÁSZLÓ 2019, 17, 23. II. t. 3, X. t. 3), Paks-Gyapa-tanya 2. sír (BENDE-LŐRINCZY-TÜRK 2013, 24. j., 8. kép 4), Pilismarót-Basaharc 32c sír (FETTICH 1965, 27, Abb. 36. 5), Szarvas-Grexa-téglagyár 192. és 239. sír (JUHÁSZ 2004, 36, 42, Taf. XXIV. 192:2, Taf. XXIX. 239:1), Szeged-Kiskudorozsma-Subasa 39. sír (SZALONTAI 2018, 152, 18. kép 39:1), Székkutas-Kápolnadűlő 204. sír (B. NAGY 2003, 37, 73. kép 3), Szentes-Berekhát, Farkas-tanya I. 149. sír (MADARAS 1999, 317, 7. kép 11).

⁹²² Ahol egy sírból több darab is előkerült, ott a huzalok metszete és vastagsága is többféle (Szeged-Kiskudorozsma, Szegvár-Oromdűlő 188. sír).

ból eltérő sűrűséggel csavart egyenesek egyik vége többnyire téglalap, ovális vagy ellipszis alakú hurok, míg a másik végük nyitott, ahol a drót két, karomszerűen visszahajlított vége változó alakú és méretű teret zár közre. Van olyan darab is, ahol a drót szabad végét úgy hajlították össze, hogy az zárt hurkot képez. Ebben az esetben pl. az ovális, téglalap alakú zárt hurok „szabályos”, míg a másik eltérő méretű és formájú összehajlított vége szabálytalan kialakítású (Paks-Gyapa-tanya, Pilismarót-Basaharc, Szegvár-Oromdűlő 682. sír). A hurkos végűek mindig egy szálból sodortak, a körmös változatot a ránk maradt darabok alapján két szálból.⁹²³ A hurkok változó alakjuk és méretük mellett abban is különböznek, hogy némelyik a huzalra merőlegesen vagy ahhoz közeli szögben van meghajlítva (Szeged-Kiskundorozsma, Szegvár-Oromdűlő 718. sír) és van olyan, amelyik a csavart dróttal egy síkban folytatódik (Kiskőrös-Vágóhíd XVIII. és Szegvár-Oromdűlő 718. sír, Székkutas-Kápolna dűlő).

A hurkos és karmos végűek mellett vannak olyan darabok is, ahol a csavart drót mindkét vége nyitott, azaz karmos kiképzésű (Szegvár-Oromdűlő 188. sír). Ennél a típusnál a karmok minden esetben a huzalra merőlegesen vagy ahhoz közeli szögben hajlítottak.⁹²⁴ Néhány darabnál a karmok végéből 2-3 mm-nyit a karmokra merőlegesen elhajlítottak (Szarvas-Gerxa-téglagyár 192., Szegvár-Oromdűlő 188. sír). Az egyenesen csavart drót a hurkok és a karmok közepén, nagyjából szimmetrikusan helyezkedik el.

A viszonylag kisméretű csavart drótok teljes hossza 1,3–2,6 cm.⁹²⁵ A legkisebb méretének a kétszerese a legnagyobbé, mégis azt lehet mondani, hasonló nagyságúak. A paks-gyapa-tanyai és a Szegvár-Oromdűlő 718. sír példánya különül el, az előbbi a 3,2 cm, az utóbbi – töredékessége ellenére – 4,3 cm-es hosszával. A tárgyak teljes hosszúságán belül a csavart egyenes szár hossza is értelemszerűen változó, 0,9–2 cm. A különböző formájú hurkok többségének belső mérete 0,6×1 cm között van. A hurkos-karmos darabok karmos végeinek belső mérete ezzel megegyező. Míg a karmos drótok karmai által befogott távolság ezeknél jóval nagyobb, 1,4–2,4 cm.

A csavart drótocksák két infans I. gyermek, 5 férfi és nyolc nő mellől kerültek elő. Azaz döntő többsége felnőtt, egy juvenis (Szegvár-Oromdűlő 730. sír), két adultus nő (Kiskőrös-Vágóhíd II., Szegvár-Oromdűlő 188. sír) és két senium férfi (Kiskőrös-Vágóhíd XVIII., Paks-Gyapa-tanya) mellett három matusus férfi és négy nő melléklete volt.

A hurkos-karmos bronzdrótok sírbeli előfordulása igen változatos. Öt esetben a koponya környékén: alatta (Szeged-Kiskundorozsma), a fogak mellett (Szegvár-Oromdűlő 682. sír), a koponya jobb oldalánál (Székkutas) és a bal oldala mellett (Szarvas-Grexa-téglagyár 239. sír), valamint mögötte (Szegvár-Oromdűlő 188. sír) voltak. Ehhez a helyzethez kapcsolódik a szentes-berekháti sír, ahol a bal váll felett, valamint a kiskőrös-vágóhíd II. sír, amelyikben az egyetlen ezüsthuzalból csavart drót a bal felkar közepének külső oldalánál került elő. A felsőtest jobb oldalán csak a szegvár-oromdűlői 730. sírből fordult elő csavart drót a jobb felkar felső végének külső oldala mellett, a karcsont felett 4 cm vastag betöltésen, az oldalán feküdt karmokkal északi irányban. A szegvár-oromdűlői 718. sír bronzdrótja az egyetlen, amelyik derékmagasságban, a bal medencelapát külső oldala mellett, az elmozdult alkarcsonton keresztben feküdt. Az alsótest környékén négy esetben került elő csavart drót: a bal lábszár külső oldalánál (Jászfényszaru), a jobb lábcsont mellett (Pilismarót) és a lábfejen (Szarvas-Grexa-téglagyár 192. sír), valamint a sír láb felőli végében (Paks-Gyapa-tanya). Végezetül meg kell említenünk, hogy bolygatás, rablás miatt a bronzdrót a Kiskőrös-Vágóhíd XVIII. sírban másodlagos helyről, illetve a Szegvár-Oromdűlő 187. sír betöltéséből került elő. Az elhunytak neme és a bronzdrótok síron belüli

⁹²³ Nem zárható ki annak lehetősége, hogy a körmös kapcsokat is egy szálból sodorták, és a kész daraboknál a hurok felesleges részét lecsípték.

⁹²⁴ A hiányos, töredékes daraboknál ez és más sajátosság is csak valószínűsíthető.

⁹²⁵ Meg kell jegyeznünk, hogy a publikációk többségében a tárgy méretei nem voltak megadva, így azokat a rajzokról mértük le.

helye között nem találtunk összefüggést, de azt érdemes megjegyeznünk, hogy a koponya környékén két gyermek és három nő sírjában került elő.

A hurkos-karmos bronzdrótok funkciójának meghatározása a mai napig nem megoldott, csupán feltételezések fogalmazódtak meg. László Gyula a kiskőrösi bronzdrót kapcsán felvetette, hogy a hurok formája alapján azt egy hasáb alakú faragott tárgyra csavarták, míg a drót másik vége hiányos.⁹²⁶ A szentes-berek-háti két darabot ismeretlen rendeltetésüként írták le,⁹²⁷ míg a 10. századi hasonló darabok kapcsán az avar és a honfoglalás kori darabok közötti eltérés fogalmazódott meg.⁹²⁸ A szeged-kiskundorozsmai kisméretű darabokat – a madarasi hasonló példány alapján megfogalmazott véleményt elfogadva – hajfonatdíszként értelmezték.⁹²⁹ A legújabban előkerült jászfényszarui csavart bronzdrótok egy ismeretlen rendeltetésű fatárgy maradványával együtt kerültek elő.⁹³⁰

A bronzdrót funkciójának meghatározása azért is nehézségbe ütközik, mert döntő többségük csak magukban, más maradandó tárgy, lelet nélkül kerültek elő. Az egyetlen a Szarvas-Grexa-téglagyár 192. sír, ahol a lábfejen fekvő csavart bronzdrót közelében egy bronzlemez töredékei (talán faedény peremverete) került elő a lábcsontokon. A szarvasi és a jászfényszarui lelet az, amikor fához kapcsolható egy bronzdrót. Fával lehet kapcsolatos a bronzdrótok hurkos vége, amely talán faragott formát fogott közre.

A karmos végű drótok inkább valamit összeszoríthattak, összefoghattak, ami nem biztos, hogy fa volt. Csak találgatni lehetne, de ebben az irányban nem érdemes haladnunk. Azt azonban szükséges rögzítenünk, hogy az avar kori sírok többségéből egy-egy drót került elő. A kivételek között van a szentes-berek-háti sír két, míg a szegedi és a szegvár-orumdülői 188. sír öt-öt bronzdrótja. A két utóbbi sírből származó darabok azonos száma mellett a sírbeli helyük is hasonló: Szegeden gyermek koponyája alól kerültek elő a drótok,⁹³¹ míg a szegvári sírban a koponya mögött feküdtek. Viszont minden másban különböznek. A szegedi darabok jóval kisebbek, kettőnek az egyik vége zárt hurok, a többi nyitott – már amennyiben a rajzok alapján meg lehet ítélni –, illetve töredékesek. A koponya alatti helyzetük ismeretlen.

A szegvári darabok mindegyike karmos kialakítású, jóval nagyobbak a szegediekénél és egyvonalban, karmokkal felfelé feküdtek a koponya jobb oldala mögött úgy, hogy a legszélesebb darab volt a koponyához legközelebb és a legkeskenyebb a legtávolabb. Így a karmok szélessége folyamatosan csökkenést mutatott. Ebben az esetben a karmok által összezárt/közrefogott tárgy hossza minimum 13 cm, és folyamatosan keskenyedő – 1,3–2,4 cm –, ovális keresztmetszetű volt. Ez az eset jól illusztrálja, hogy a karmok inkább közrezártak valamit, ami nagyobb volt a karmok által jelzett szélességnél és ezért nem tudták azokat hurokszerűen lezárni, míg a hurkoknak inkább rögzítő funkciójuk volt. A bronzdrótok karmain egy juh keresztcsontja feküdt a hátoldalán a farokcsigolyákkal együtt úgy, hogy a keresztcsont szélesebb vége volt a legszélesebb drót felett és a farokcsigolyák a keskenyebbek felett.

A szegvári 188. sír állatcsont és bronzdrót együttesének van egy lehetséges párhuzama, a pilismaróti 32c sír, ahol csirkecsontok között került elő a hurkos végű bronzdrót.

Összefoglalva az eddigieket, az avar kori csavart drótból készült kapcsok között a kialakítása alapján el lehet különíteni egy hurkos, egy hurkos-karmos és egy karmos típust. Aszerint, hogy a hurok vagy a körmök a csavart huzalra egy síkban folytatódik vagy merőlegesen van meghajlítva, lehet variánsról beszélni.

A csavart bronzdrótok végeinek eltérő kivitelezése és a leletkörülményekben megfigyelt kisebb-nagyobb eltérések alapján igen valószínű, hogy különböző volt a funkciójuk is.

⁹²⁶ LÁSZLÓ 2019, 17.

⁹²⁷ MADARAS 1999, 323.

⁹²⁸ BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2013, 24.

⁹²⁹ SZALONTAI 2018, 164.

⁹³⁰ SCHILLING 2019, 115.

⁹³¹ SZALONTAI 2018, 152.

Áttekintve a rendelkezésünkre álló adatokat, nem tudunk végső meghatározást adni, csak abban reménykedhetünk, hogy az újabb ásatásokon előkerülő darabok bontása, részletes megfigyelése során a szerencsés leletösszefüggésekkel együtt segíthetnek a tárgy funkciójának meghatározásában.⁹³²

LÓSZERSZÁMOK

Zablák (75. kép 1–6; 81. kép 1–5)

A temető 63 sírjából került el csuklós szerkezetű vaszabla. Ezek között a leggyakoribb (22) az aszimmetrikus szárú, végkarikás csikózabla (35%). Két zabla esetében a töredékességük miatt ez csak feltételezhető, hasonlóan ahhoz a hét darabhoz, melyeknél a két szár hosszának különbsége csupán 0,5 cm. Tizenöt zablának (24%) a két szára azonos hosszúságú. A szegvári zablák 24%-a töredékes (15), ezért ezeknél nem lehetett a szárhosszt mérni.

A zablászarak többsége négyszög (32, 55%) és csupán 6 kör (121., 731., 748., 855., 877., 900.) és 3 rombusz (33., 666., 720.) metszetű. Egyedülálló a 107. sír zablája ebből a szempontból, mivel az egyik szár négyszögletes metszetű, a másik kör. A szimmetrikus zablák szárainak hossza 8,5 és 13,4 cm között van, míg az aszimmetrikus zabláknál a bal szár 6–13 cm, míg a jobb 7–11,5 cm. Tizenegy zablának a bal, míg ugyanennyinek a jobb szára hosszabb 0,6–4 cm-rel.

Nincs jelentős eltérés a két zablátípus tulajdonosai között. A szimmetrikus szárú zabla 5 infans II. és 9 adultus–senium férfi lovának felszereléséhez tartozott, addig az aszimmetrikus szájasú 21 férfi, 2 nő és 3 gyermek sírjából került elő.

A zablák túlnyomó többségének vége egyszerű karikában végződik (53), melynek külső átmérője 2,3–3,6 cm, belső átmérője 1,2–2,5 cm. Hét zabla esetében ezektől eltérő kialakítást találunk. Hat zablánál (65., 81., 550., 800., 892., 951.) a száruk végei egy-egy, különböző átmérőjű, de azonos síkban kialakított, fekvő 8-as alakú kettős karikában végződnek, míg a 710. sír zablakarikáiba egy-egy nagyobb, mozgó vaskarikát fűztek. A hat zabla 1-1 gyermek és nő, valamint 4 felnőtt férfi, míg a mozgókarikás zabla egy gyermek sírjából került elő.

Mint ahogy nincs összefüggés a zablászarak eltérő kialakítása és az elhunytak életkora és neme között, ugyanúgy nem találtunk kapcsolatot a felkantározott állatok életkora és neme, valamint a vaszablák típusa között sem.

A szegvári zablák kis számánál (6) sikerült megfigyelni a végkarikák belső felületének kisebb-nagyobb szakaszán a vasoxiddal konzerválódott bőrmaradványt, melyek minden bizonnyal az egykori fejkantár szíjzatának lenyomata. Ennél nagyobb számban (19) maradt meg a zablák egyik vagy mindkét karikájának belső ívén, annak kisebb-nagyobb szakaszain vasoxiddal konzerválódott famaradvány. Ezek minden valószínűség szerint az egykori fa oldalpálcák maradványai. De meg kell említenünk, hogy legnagyobb számban (34) nem volt a karikákon sem bőr, sem pedig fa lenyomata.

A fa oldalpálcákra utaló famaradványok mellett 4 sírből (200., 492., 500., 561.) került elő egy-egy agancs oldalpálca. Ezek közös jellemzője, hogy mindig a zabla bal oldali karikájában voltak és eltérő korú ménnek felszereléséhez tartoztak, de mindegyik gazdája – különböző korú – férfi volt. A 492. sír példánya annyiban különleges, hogy agancsból faragott bogozót másodlagosan használtak fel. A temető

⁹³² Nem visz a tárgy meghatározásához közelebb az sem, hogy az avar korszakot megelőző időszakból a már említett Madaras-Halmok 109. sír példányán (KÓHEGYI–VÖRÖS 2011, 52) kívül – amelyik egy bolygatott gyermeksírből, a töredékes koponya alól került elő – egy 5. század második felére keltezett gepida női sírből négy ilyen darab ismert (HARHOIU 1994, 163, Fig. III.19f; HARHOIU 1998, Taf. 90, E 6–9). A 10–11. századi csavart bronzdrótokról a legújabb összefoglalást lásd ZÁGORHIDI CZIGÁNY–KENÉZ–TÜRK 2019.

egyetlen vas oldalpálcás zablája a 900. sírból, szintén egy mén bal oldali zablakarikájából került elő. A tulajdonos szintén férfi volt.

Végezetül röviden említést kell tennünk az 1. sír bronz szíjszorítószabljáról, melynek a sír első közlése és értékelése⁹³³ óta sem került elő párhuzama az avar kori leletanyagból.

A zablához kapcsolódnak azok a vaskarikák, melyek néhány sírban a zablá, illetve a lókoponya közelében feküdtek. Így például az 1. sírban a bal zablakarika mellől került elő egy karika, a 720. sír bal zablakarikájához rozsdásodva, míg a 81. sírban a lókoponya bal pofacsontja alól, illetve a 855. sírban a zablakarikától 13–14 cm-rel a fogak alól. A 100., 200. és a 201. sírban a ló állkapcsa alatt feküdt a vaskarika, három sírban a zablától távolabb, de a koponya közelében: az 540. sírban a koponyatetőtől 16 cm-re, kb. 12 cm betöltésen, a 770. sírban a koponyatetőtől 14 cm-re két, egymásba fűzött karika, míg a 900. sírban az atlas mellett. Ezek a kör metszetű karikák – a 770. sír darabjain kívül – 3–4, a 900. sír darabja 5 cm átmérőjű. Zárójelben meg kell jegyeznünk, hogy a 788. sírban egyedüli állatmellékletként eltemetett tehén mandibulájának széle alatt is került elő egy vaskarika, töredékes állapotban. A 201. sír darabjának két diagonális pontja kopott volt, három karikán különböző mértékben vasoxiddal konzerválódott bőr lenyomata figyelhető meg: egynek egész felületét fedi (81.), egy másiknak az egyik oldalát (100.) és a harmadik felületének egy részét (855.).

Talán nem tévedünk, ha az itt felsorolt vaskarikákat a kantár tartozékaként, a vezetősár/futósár és a zablá kapcsolatának egyik lehetséges megoldásaként értelmezzük.

A zablák síron belüli helyéről előzetesen annyit szükséges itt megemlítenünk, hogy a lovassírok közül négyben nem a megszokott helyen, a ló állkapcsa között, hanem a lókoponyán kívül, attól távolabb feküdt a zablá, továbbá egy ló nélkül eltemetett férfi (903.) jobb lábszárcsontján, végül a 951. sírban fekvő nő jobb combcsontján.

A fejkantárok veretei és szerkezetük (76–79. kép)

A szegvári temető 77 lovassírjából 15-ben veretes fejkantárral temetett ló volt. Ezeknek a vereteknek a többségét vékony ezüstlemezről préselték (33., 77., 333., 335., 540., 666., 755., 759.), melyek igen rossz megtartásúak. Felszerelésükre – méretüktől függően – bronzszegecsset, T vagy Ω alakú bronzhurkot, különböző méretű, ácskapocs alakú bronzdrótot vagy ezek kombinációját alkalmazták a veretek hátulját kitöltő masszában ágyazva. A vereteket kitöltő betét az idők során szinte „megette” magát az ezüstveretet. Hasonlóan rossz megtartásúak a 760. sír ólomveretei is. Ezek mellett az 1. és 65. sír öntött, a 121., 137. és 626. sír préselt bronz-, valamint a 700. sír arany- és bronzlemezről együtt préselt veretei jelentenek csak kivételt. A veretek rögzítését a szíjakon a szegecsvégek elkalapálásával, a végükre szerelt bronzlemez-kével vagy – ácskapocs alakú bronzdrótok esetében – bronz-, ritkán vaspánttal oldották meg.

Félgömb alakú ezüstveretekkel változó számban 8 fejkantárt díszítettek (33., 137., 333., 540., 666., 755., 759., 760.). A veretek méretei változóak – már amennyire a rossz megtartásuk miatt hiteles adatokat tudtunk mérni –, átmérőjük 0,7–2,1 cm, magasságuk 1–2,1 cm. A félgömb alakú sima veretek a kora avar kori lószerszáműzők legáltalánosabb, leggyakoribb típusa. Közismert, hogy ezekhez hasonló darabok különböző méretű préselőmintái a Tiszántúlról ismert ötvössírokban fordulnak elő. A nagyszámú főnlaki⁹³⁴ és kunszentmártoni préselőmagok⁹³⁵ ellenére a Tiszántúlról – a szegvári vereteken kívül – alig néhány sírból kerültek elő sima, félgömb alakú ezüstveretek.⁹³⁶

A 335. sírban, a lókoponya szíjazatát díszítő félgömb alakú vereteket kisszámú préselt, peremes kerek

⁹³³ LŐRINCZY 1991, 133–134; LŐRINCZY 1993, 105.

⁹³⁴ RÁCZ 2014, Taf. 12:4, 13:2–3.

⁹³⁵ RÁCZ 2014, Taf. 47:4, Taf. 48. 1–4, 6–7.

⁹³⁶ Deszk G 8. sír (CSALLÁNY 1939a, 129), Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír (KRALOVÁNSZKY 1992, 7. ábra 3), Németpereg/Peregu Mare (RO) (HAMPEL 1898, 445).

ezüstveret egészítette ki. Míg ez a verettípus gyakori az övveretek között, és kisebb számban előfordul a lovak fejkantárján is, addig a hozzá hasonló, a 626. sír kantárját díszítő kerek bronzlemez szegecsek egyedülállóknak mondhatók,⁹³⁷ hasonlóan az 1. sír félgömb alakú öntött bronzvereteihez, melyeknek nem ismerjük párhuzamát a kora avar kori lószerszámveretek között.

A 700. sír rozettáihoz hasonló préselőmag ugyan több ötvössírból is előkerült,⁹³⁸ de maguk a veretek a Tiszántúlról eddig csak a Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 12. és a derecske-karakasi lovassírból ismertek.⁹³⁹ Itt kell megemlítenünk a 72. sírban nyugvó adultus nő bal medencelapátja mellett fekvő – a tarsolyában őrzött – préselt bronzrozettát. A bronzból vagy bronz és aranylemezből együtt préselt szirmos rozettákkal díszített lószerszámos tiszántúli kora avar kori lószerszámos lelőhelyek kis számát⁹⁴⁰ az ártándi, a nemrég feltárt derecske-karakasi sír vereteivel, illetve a szentesi préselőmaggal lehet kiegészíteni.⁹⁴¹ Ezek hasonlóan egymásra, de a közölt rajzok és fotók alapján egyértelműen megállapítható a különbözőségük. Ugyanakkor a szegvári 72. sír bronzrozettájáról (80. kép 5) a fénymikroszkópos vizsgálat során megfigyelt présnyomok alapján megállapították, hogy a szentesi szórvány préselőmaggal (80. kép 6) készült.⁹⁴²

A fejkantárok szíjait a kerek vereteken kívül nyolc esetben (33., 77., 335., 540., 700., 755., 759., 760.) ún. háromkaréjos, rojtos végű ezüstveretekkel díszítették. Ezek közül a 77. és a 335. sír veretei a bontás során elporladtak, csak a formájukat lehetett megfigyelni. A másik négy sír egyszerű, rojtos végű sima veretei csak hasonlóak, de nem egy préselőtövon készültek. A verettípus legutolsó gyűjtésében szereplő kisszámú tiszántúli darab és préselőmag⁹⁴³ egymástól és a szegvári példányoktól is eltérők.

A szegvári 755. sír ónozott felületű, rojtmintás bronzveretei díszítettek. A trapéz alakú, rojtos mintázatú alsó részhez középen egy gyöngysorral keretezett félgömb és ehhez három oldalról az általános félgömbök helyett 3-3 szirmot utánzó forma kapcsolódik. Ez a díszítési mód nem egyedülálló, a tiszavasvári-koldusdombi 2. sír, az ártándi temetkezés veretei, valamint egy főnlaki préselőmag hasonlít a szegvári darabokhoz.⁹⁴⁴

Igen ritkának mondhatók az oromdűlői 700. sírből előkerült, a „rojtos végű” veretek helyére szerelt arany- és bronzlemezről együtt préselt összetett veretek. Ezeknél a rojtok helyén egy pajzs alakú tag van, amelyhez a megszokott három félgömb helyett felülről három, érintőlegesen összeérő rozetta kapcsolódik. A tiszántúli veretek között egyedülálló, de formailag hasonló veret került elő a gátéri 239. és a

⁹³⁷ A lemezszegecsek nem tévesztendő össze a préselt, peremes, kerek veretekkel, melyek felszerelését a kitöltő masszában ágyazott szegecsekkel oldották meg. A lemezfejű verethez hasonló, a préselt daraboktól eltérő, lapos fejű, kerek, a publikáló által öntött veretnek meghatározott darab a Deszk L temető 13. sírjából ismert, ugyancsak párhuzam nélküli (BALOG 2004, 243, 13. kép 4).

⁹³⁸ Felsorolásukat lásd RÁCZ–SZENTHE 2009, 328. Ezek közül a szegvári rozetták legközelebbi párhuzama a főnlaki darab, amelyen a szegvárihoz hasonlóan a középső félgömböt gyöngysor veszi körbe és a rozetta alsó sávja sima felületű (RÁCZ 2014, Taf. 10:3, Taf. 13:7). Ellentétben pl. a gátéri és a rákóczi falvi préselőmintákkal, melyeken a félgömböt rövid pálcikák veszik körbe és a préselőmag alsó sávja is díszített (RÁCZ 2014, Taf. 19:5, Taf. 70:3).

⁹³⁹ RÁCZ–SZENTHE 2009, 316, 9. kép 25; HÁGA 2021, 32–33, 10. kép.

⁹⁴⁰ CSUTHY 2015, 1–2. táblázat, ahol a Csóka/Čoka (SRB)-Kremenjak 45., Hajdúdorog-Várospark út 1. sír, Magyartés-Zalota, szórvány, Szegvár-Sárpoldal 1., Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír, Törökkanizsa/Novi Kneževac-Budžak (SRB), valamint a főnlaki/Felnac (RO) és a kunszentmártoni ötvössír préselőmagjai vannak megemlítve.

⁹⁴¹ Ártánd-Platthy M. birtoka (CSÉPLŐ 1896, 414–415), Szentes környéke (CSALLÁNY 1933, 19, Taf. VII. 8; RÁCZ 2014, 195), Derecske-Karakas (HÁGA 2021, 32–33, 10. kép).

⁹⁴² Birgit Bühler szíves szóbeli közlése, melyet ez alkalommal is megköszönünk.

⁹⁴³ RÁCZ 2014, 206–207. A szegvári ezüstveretekhez leginkább a díszítetlen kunmadarasi aranypéldányok (GARAM 1993, Taf. 68:1) hasonlóan. De a díszített hajdúdorogi (KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 7. ábra 2), kunágotai veret (GARAM 1993, Taf. 60:1) és egy-egy főnlaki és kunszentmártoni préselőmag (RÁCZ 2014, Taf. 16:7, Taf. 47:2) egymástól is eltér.

⁹⁴⁴ GULYÁS–LŐRINCZY 2018, IV. t. 1; CSÉPLŐ 1896, 414–415; RÁCZ 2014, Taf. 13:4.

ménfőcsanaki 706. sírból, valamint ilyen egy szórvány préselőmag Korondról.⁹⁴⁵ Ezek is – mint a rojtos végű veretek – csak hasonlóak, és jól megkülönböztethetőek a rojtos végűektől.

A rozetta és rojtmintás veretek mellett kilenc kantárt díszítettek szíjvégekkel vagy szíjvég alakú veretekkel. A fentiek után nem meglepő, hogy kantáronként eltérő típusú kisszíjvégekhez igen kis számban lehet a tisztántúli kora avar kori lószerszámok közül hasonló darabokat említeni.

A 700. sír elhegyesedő végű, arany- és bronzlemezről együtt préselt fonatdíszes vereteihez a legjobb tisztántúli párhuzam a Magyartés–Zalotáról ismert szórvány szíjvég,⁹⁴⁶ illetve egy főnlaki préselőmag.⁹⁴⁷ A 755. sír ónozott felületű, kisszíjvég alakú préselt bronzveretéhez analógiaként csak a Deszk G 8. sír szíjvég alakú ezüstvereteit⁹⁴⁸ említhetjük. Több párhuzamot ismerünk a 759. sír szíjvég alakú préselt ezüstveret töredékéhez, így idézhetjük az oromdűlői temető 100. sírjából, a férfi tarsolyban őrzött bronz, és a 335. sír lovának farhámját díszítő ugyancsak bronz, valamint a Szegvár–Sápoldali 1. sír egész lovának bronz- és aranylemezről együtt préselt kisszíjvégeit.⁹⁴⁹ Ugyancsak a szegvár-sápoldali 1. sírből, a részleges ló kantárjának ezüst szíjvégei⁹⁵⁰ említhetők a 760. sír kisszíjvég alakú ólomvereteihez párhuzamként. Végül meg kell említenünk az 540. sír bekarcolt díszítésű szíjvégeit, melyek a kora avar kori Kárpát-medencei leletanyagban párhuzam nélküliek.

Szükséges külön említést tennünk két sír vereteiről, mert az eddigiektől eltérnek és a Kárpát-medencei kora avar kori lószerszámveretek körében idegenek. A 65. sír lovának fejkantárját összetett – pajzs és egy kör alakú részből álló – veretek, pontkörös díszítésű, csúcsos végű, szíjvég alakú, valamint hegyesedő végű szimmetrikus veretek díszítették. A vékony falú bronzveretek felszerelését két, a hátlapjuk végeire forrasztott és a végek irányába mutató egy-egy bronzdrót tette lehetővé. Nemcsak a formájuk, hanem a felszerelésük megoldása is idegen a hazai avar veretek között. Pontos párhuzama egyik verettípusnak sincs, de az összetett darabokhoz hasonló, tagoltabb kivitelű veret préselőmagja Rákóczi-falva-Kastélydomb „B” sírjából ismert.⁹⁵¹ A szimmetrikus veretekhez hasonló bronz övveretek Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 49. sírjában fordultak elő,⁹⁵² míg a szíjvég alakú veretnek – bár igen egyszerű forma – sem magának a veretnek, sem pedig a felső széle mellett lévő két pontkörös díszítésnek nincs Kárpát-medencei analógiája.

A 121. sírba helyezett fejkantárt szintén változatos formájú, ónozott felületű préselt – ún. dányi típusú és szimmetrikus pajzs alakú, valamint szíjvég alakú – veretek díszítették. A gömbsor keretes dányi típusú vereteknek kizárólag a névadó sírből előkerült, aranylemezről préselt példányok az analógiái.⁹⁵³ A szimmetrikus vereteknek nincs pontos párhuzama, hasonló préselt ezüstveretek kerültek elő a temető 1., bronzveret a 168. sírjából, valamint öntött kivitelben a 65. temetkezésből. Ugyancsak hasonló, préselt bronzveretek ismertek a Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 49. sírjából is.

A sírok többségénél lehetőség van arra, hogy a veretek elhelyezkedése alapján megpróbáljuk rekonstruálni a fejkantár szerkezetét.

Az 1. sírban fekvő adultus kanca zablájának két, stilizált lófej alakú bronz szíjszorítójában rögzített, 0,4 cm vastag pofaszíjon a zabla közelében 2–2, tőlük távolabb a homlokszíz közelében, valamint az orrszíjon is 2–2–2 félgömb fejű öntött bronzpityke volt. Egy-egy aranyozott felületű, kereszt alakú, bronz szíjelosztó került elő a lókoponya két oldalán, a homloki részen, amely a homlokszíz és a pofaszíz

⁹⁴⁵ KADA 1908, 331; TOMKA 2008, 126; RÁCZ 2014, Taf. 78:6.

⁹⁴⁶ HAMPEL 1905, Taf. 56.

⁹⁴⁷ RÁCZ 2014, Taf. 9:15.

⁹⁴⁸ CSALLÁNY 1939a, 129, VI. t. 1.

⁹⁴⁹ BÓNA 1979, 10, 4. kép 3–4.

⁹⁵⁰ BÓNA 1979, 10, 5. kép 5.

⁹⁵¹ RÁCZ 2014, Taf. 70:4.

⁹⁵² BALOGH 2004, 268, 20. kép 8–10; RANISAVLJEV 2007, 20, Sl. 38, Taf. XVII. 6–8.

⁹⁵³ TETTAMANTI 1980, 154, 4. j.

találkozását díszítette. A koponya mögött feküdt a fejkantár zárását biztosító ún. pajzstövises bronzcsat és mögötte egyvonalban, a két mellső lábsont között a tarkószíj végét záró kacsacsőr alakú öntött bronz szíjvég.

A 33. sírban fekvő egész ló zablájának karikái mögött, a koponya jobb és bal oldalán, a pofaszíjra 2-2 rojtos végű préselt ezüstveretet szereltek. A karikák melletti darabok rojtos végükkel felfelé, míg a mellettük lévőket lefelé szerelték a szíjra. A két veret után a pofaszíj mindkét oldalát 3-3 félgömb alakú préselt ezüstveret díszítette egyvonalban, egymás után. A ló állkapcsának hátsó, íves végénél a bal, illetve jobb oldal mellől előkerült egy-egy rojtos végű ezüstveret a homlokszíj és a pofaszíj találkozását takarhatta. Három-három félgömb alakú ezüstverettel díszítették az orr-, és a homlokszíjat. A koponya mögött, a harmadik-negyedik csigolya felett, a csigolyasorral megegyező irányban, egymástól 2-3 cm-re fekvő 3 préselt, peremes, kerek ezüstveret funkciója kérdéses, de legnagyobb valószínűséggel a mellhámot díszíthették.

A 65. sírban fekvő ló fejkantárját 3-3 különböző formájú bronzverettel díszítették. A bal oldali pofaszíjat középen egy szimmetrikus verettel, e mögött lehetett – esetleg a pofa-, és a homlokszíj találkozásánál – egy összetett veret, míg a szíjvég alakú veret a torokszíjon volt. A jobb oldali veretek hasonló elrendezésben lehettek, egy szimmetrikus veret a homlokcsonton feküdt a koponya tengelyére merőlegesen. Egy összetett veret a lókoponya mögött, a jobb mellső lábsontok között került elő, míg a szíjvég alakú bronzveret a lókoponya alól, a felszedés során.

A 77. sírban a zabla karikája mögött, a koponya jobb és bal oldalán 1-1 rojtos végű ezüstveret – melyek a bontás pillanatában elporladtak – és a bal oldal mellől egy peremes bronz szíjvég került elő.

A 121. sírban fekvő mén fejkantárját – a 65. sírnál megfigyeltekhez hasonlóan – 3-3 különböző bronzverettel díszítették. Egy szimmetrikus veret feküdt a ló bal szemürege alatt vízszintes helyzetben (a pofaszíjon), egy dányi típusú veret függőlegesen a bal állkapocs száján (az orr- és a homlokszíj találkozásánál), valamint egy szíjvég alakú veret az állkapocs alsó szélén, az állkapocs szélével párhuzamosan (torokszíjról?). A jobb oldalon hasonló elrendezésben volt az első két veret – szíjvég nélkül –, egy dányi típusú veret feküdt orrcsonton a koponya tengelyével párhuzamosan, egy szimmetrikus veret a homlokcsonton, hasonló irányban.

A 137. sírban fekvő matus ló koponyájának jobb oldalán 3 félgömb alakú veret került elő: 2 a zablakarika mögött egy vonalban, 1 pedig a szemgödör fölött. A pofaszíjat a bal oldalon is hasonló elrendezésben díszíthette 3 veret, de ezek másodlagos helyen, a nyakszirtcsont mellett, a koponya tetején, valamint a koponya és a bal lábsontok között feküdtek. A ló atlasa alól előkerült vascsat talán a fejkantárhoz tartozott, akárcsak a közvetlen közelében fekvő félgömb alakú bronzveret. A koponyától távolabb, a bal hátsó lóláb patáján talált 2 félgömb alakú veret – esetleg az előbb említett vascsattal és verettel – a mellhámhoz tartozhatott.

A 333. sírban fekvő kanca koponyájának két oldalán és az orr fölött 21-21 félgömb alakú ezüstveret került elő. A nyakcsigolyák jobb oldalán, velük párhuzamosan 2 félgömb, 1 díszített téglalap alakú, majd 1 félgömbös veret feküdt, a bal oldalon 2 félgömb és 1 díszített téglalap alakú. Ez utóbbi veretek – helyzetükből adódóan – valószínűleg a mellhám díszjei voltak.

A 335. sírban az egész mén orrának jobb oldalán 2 rojtos végű ezüstveret került elő, rojtos végükkel lefelé. Utánuk 6 kerek, préselt, peremes veret feküdt egy vonalban, míg a szemüreg alatt 1 téglalap alakú, díszített veret. Hasonlóan lehet elképzelni a bal oldali pofaszíj díszítését, de a veretek közül csak 4 félgömb alakú került elő a szemüreg körül, a többi állatjáratból, szórványként a sír betöltéséből, a ló fektetési szintjén. A bal és a jobb lábközépcsont mellől származó 1-1, valamint a jobb combcsont fekvő 2 veret itt is legnagyobb valószínűséggel a mellhámot díszíthette.

Az 540. sírba fekvő adultus mén koponyájának a bal oldalánál, a zablakarika után 3 félgömb alakú ezüstveret feküdt egy vonalban, ezeket 5 hasonló követte a szemüreg alatt, majd az atlas bal oldala mellett

1 kisszíjvég alakú veret. A jobb oldali pofaszíjat hasonló elrendezésben díszítették a félgömb alakú veretek, azonban ezen az oldalon a kisszíjvég alakú veret az állkapocs mellett volt. Egy harmadik kisszíjvég alakú veret közvetlenül a lókoponya mögött, a keresztben fekvő jobb mellső lábtőcsont mellett került elő. A ló orrán keresztben, egy vonalban 3 félgömb alakú veret, a homlokcsonton, szintén keresztben 2 veret díszíthette az orr- és a homlokszíjat.

A 626. sír maturus ménjének koponyáján, illetve mellette 19 kerek, lapos fejű bronzszegecs került elő az alábbi helyzetben. A jobb és a bal oldalon, a zablakarika után 2 veret, majd az állkapocs közepén 3 és a szemüreg alatt 1 díszítette a pofaszíjat. Az orron 2, a homlokcsonton közepén 3 a jobb oldalon, még további 2 veret az orr-, illetve a homlokszíjon lehetett.

A 666. sír adultus ménjének a koponyáján, illetve mellette 9 félgömb alakú ezüstveret került elő. A koponya két oldalán, a zablakarikák után, majd nagyjából az állkapocs közepén, illetve a szemgödör alatt feküdt 1-1 veret, a ló orrán közepén 1, a homlokcsont két oldalán 1-1. Egy kisszíjvég alakú veret került elő a bal szemüreg alatt, vízszintes helyzetben, a másik vele egy vonalban, attól kb. 6 cm-re, közvetlenül a koponya mellett fekvő bal mellső csánk előtt.

A 700. sír fiatal ménjének orrán és homlokán keresztben 5, illetve 6 félgömb alakú, arany- és bronzlemezről préselt rozettás veret feküdt ferde vonalban egymással párhuzamosan. Ezek az orr- és homlokszíj veretei voltak, ugyanakkor a koponya vagy az állkapocs két oldalán nem kerültek elő veretek, melyek a pofaszíj díszítésére utalnának. Két félgömb alakú rozettás veret feküdt a lókoponya orránál, az álla alatt és egy rojtmintás veret a jobb szemüreg mellett, a hármas rozettával lefelé. Ez utóbbi talán a pofaszíj és a homlokszíj találkozását takarta. A bal szemgödör alatt fekvő félgömb alakú rozettás veret lehetett ezen az oldalon a két szíj találkozásának díszje. A koponyától balra 8–10 cm-re 2 félgömb alakú rozettás veret találtunk 6–9 cm-es, valamint egy kisszíjvég alakú és egy rozettás veret 4–5 cm-es betöltésen az akna északnyugati fala mellett. Ezek hovatarozása kérdéses. A lókoponya mögötti 30 cm-es sávban, az északnyugati fal mellett 1 félgömb alakú rozettás veret feküdt, 1 hasonló a két csánk között az északnyugati fal közelében, 1 rojtmintás veret 2–3 cm vastag betöltésen a tehénkoponya bal oldala mellett és 2 félgömb alakú rozettás veret a tehénkoponyán. Ezek ugyancsak a mellhám szíjzatának veretei lehetnek.

A 755. sír maturus ménjének zablakarikái mögött, a lókoponya két oldalán 2-2 rojtos végű, ónozott felületű bronzveret került elő úgy, hogy a zablához közelebbi a rojtos végével felfelé, a másik lefelé feküdt. A koponyán 18 félgömb alakú ezüstveret volt: 3 a ló orrán keresztben, 3-3 a koponya két oldalán, 9 a homlokcsonton keresztben, egy vonalban. A két szemüreg felett 1-1 „rojtos végű” bronzveret került elő rojtos végűkkel felfelé. A lókoponya bal oldala mellett 2 ónozott felületű, kisszíjvég alakú bronzveret volt, az egyik a szemüreg alatt, a másik 5–7 cm-rel távolabb, egymással párhuzamosan feküdtek.

A 759. sírban kibontott adultus mén koponyájának jobb oldalán, a zablától 12 cm-re egy rojtos végű ezüstveret feküdt, rojtos véggel felfelé, mellette egy másik rojtos véggel lefelé. A koponya jobb oldalánál 3 félgömb alakú ezüstveret került elő egy vonalban, míg 2 veret a jobb mellső lóláb külső oldala mellett. A fejkantár bal oldali veretei hasonló helyzetben lehetnek, de az egyik rojtos végű ezüstveret töredékes állapotban a lókoponya orránál bal oldala előtt feküdt, míg a másik töredékei a lókoponya alatt. Hét félgömb alakú ezüstveret töredékei a lókoponyától balra, a padmalyból kerültek elő. Egy szíjvég alakú ezüstveret az akna bontása közben vált ismertté. A ló orrán keresztben 5 félgömb alakú ezüstveret feküdt egyvonalban, a homlokcsonton hasonló helyzetben szintén 5 veret.

A 760. sírban fekvő fiatal mén koponyájának jobb oldalán, a zablakarika mögött, az orrszíjat díszítő veretsor vonalában egy rojtos végű öntött ólomveret volt, előlappal lefelé, rojtos végével az orr irányában, a másik hasonló veret tőle 3–4 cm-re, rojtos végével lefelé. A két veret vonalában 5 félgömb alakú öntött ólomveret került elő a lókoponya mellett, míg a harmadik rojtos végű öntött ólomveret töredékes állapotban az agykoponya töredékei között. A fejkantár bal oldali veretei hasonló elrendezésben voltak, de a harmadik rojtos végű öntött ólomveret a koponya bal oldala mögött az oldalán fekvő rojtos végével

lefelé. A ló orrán keresztben 5 félgömb alakú öntött ólomveret feküdt egyvonalban, a homlokcsonton 7 darab. A lókoponya jobb oldala mögött, illetve részben alatta fekvő 3 kisszíjvég alakú öntött ólomveret, illetve a koponya mögötti mellső lábsont végénél és a második lókoponya mögött előkerült 2 kisszíjvég alakú veret inkább a mellhámhoz tartozott, semmint a fejkantárhoz.

Összefoglalva az eddigieket, a 15, veretekkel díszített fejkantár döntő többségét (12) sima félgömb alakú és rojtos végű préselt veretekkel szerelték fel. A pofaszíjak két oldalán, a zablakarikák utáni sávon a 33., 755., 759. és a 760. sírban 2–2 rojtos végű veret volt, az első rojtos véggel felfelé, a második lefelé. Az első az orrszíz, a második az állszíz vonalában feltételezhető. A 77. sírban ettől eltérően csak 1–1, míg a 335. sírban csak a jobb oldalon volt kettő, ezek rojtos végükkel lefelé. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy 7 veretes kantár pofaszíját nem díszítették rojtos végű verettel.

A szegvári fejkantárok leggyakoribb díszei a sima, félgömb alakú ezüst- és bronzveretek. Ezeket változó számban szerelték fel a pofa-, orr- és homlokszíjra. A jobb és bal oldalon – általában szimmetrikus elrendezésben – 3–5–6–7–8 darab került elő változó elosztásban. Ide kapcsolódik az 1. sírból előkerült 4–4 öntött bronzpityke annak ellenére, hogy maga az öntött kivitel és a fejkantár többi verete is idegen a korszak lószerszám veretei között. Kiemelkedik a 333. sír, ahol a lókoponya két oldalán egyvonalban 14–14 félgömb alakú ezüstveret feküdt. A 700. sír esete nemcsak annyiban egyedi, hogy itt a sima, félgömb alakú veretek helyett bronz- és aranylemezből préselt rozettás veretekkel díszítették a fejkantárt, hanem azért is, mert itt nem volt szimmetrikus az elosztás: két veret feküdt a ló álla alatt, egy pedig a bal szemgödör alatt. Ugyanakkor kérdéses a koponyától balra előkerült 3 rozettás, valamint 1 kisszíjvég alakú veret hovatartozása. Ugyan a koponyától távolabb feküdtek 6–10 cm vastag betöltésen, de mégis annak van a legnagyobb valószínűsége, hogy a fejkantár díszei lehettek. Csupán egyetlen ló koponyáján (77.) nem került elő félgömb alakú veret.

Az első – rojtos végükkel felfelé álló – veretek vonalában, a lovak orrán keresztben fekvő, félgömb alakú veretek az orrszíjat díszítették. Ezek is változó számban – 1–2–3–5 – kerültek elő. Itt is kiemelkedik közülük a 333. sír, ahol 14 veret volt a ló orrán.

Gyakori eset, hogy az orron fekvő veretekkel párhuzamosan kerültek elő a félgömbös alakú veretek a homlokon. Száma ezeknek is változó: 2–3–5–6–7–9 darab. Hogy párhuzamosan, gyakran a lókoponya tengelyére nem merőlegesen, hanem enyhe szögben kerültek elő a veretek az orron és a homlokon, illusztrálja azt, hogy temetés közben a fejkantár a zablával együtt bizonyos mértékig elcsúszott. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy orr- és homlokszíjat díszítő veret a 77., 137. és a 335. sírban fekvő koponyán nem volt.

Négy sírban (33., 700., 755., 760.) kerültek elő a szemüreg közelében rojtos végű veretek, a homlok és a pofaszíz feltételezhető találkozásánál. Csak a 700. és a 755. sírban lehetett megfigyelni, hogy ezek a veretek rojtos végükkel felfelé feküdtek.

Hasonlóan kis számban kerültek elő kisszíjvég alakú veretek. A 77. sírban a lókoponya bal, az 540. sírban az atlas bal oldala mellett, míg a 666. és a 755. sírban 1 veret a bal szemüreg alatt, vízszintesen, a másik vele egy vonalban, párhuzamosan, 6 cm-re feküdt. A már említett 540. sírban a bal oldali szíjvégen kívül volt egy másik veret az állkapocs jobb oldala mellett és egy közvetlenül a lókoponya mögött.

A szegvári fejkantárokon nem volt használatban fém-, vagy csontcsat. Kivételt a 137. sír jelent, ahol a ló atlasa alól került elő egy vascsat, amely – helyzeténél fogva – csak a kantárhoz tartozhatott, akárcsak a közvetlen közelében fekvő félgömb alakú bronzveret. Talán a tarkószíz zárását oldották meg vele, ahogy az 1. sír fejkantájánál is feltételeztük.

Végezetül meg kell említenünk, hogy 6 sírban a lókoponyák, a kengyelek, hevedercsatok által határolt mintegy 30–40 cm-es sávban, változó számú és formájú – peremes, kerek (33.), félgömb alakú (137., 335.), rozettás (700.) félgömb és téglalap alakú (333.), illetve kisszíjvég alakú (760.) veretek kerültek elő. Helyzetüknél fogva ezek sem a fejkantárhoz, sem a nyereghez nem kapcsolhatók, ezért legnagyobb

annak a valószínűsége, hogy a mellhám veretei voltak. Az egyedi veretekkel rendelkező 65. és 121. sír fejkantárját már részletesen bemutattuk.

Veretekkel díszített fejkantárral a 333. sírban fekvő juvenis kancán kívül a nyolc adultus (65., 77., 335., 666., 700., 755., 759., 760.), egy-egy subadultus (121.) és adultus–maturus (626.), valamint két maturus (33., 137.) mént szerszámozták fel.

A lovak közül hármat egészben (33., 333., 335.), a többinek részleges maradványát temették.

A 121. sírban eltemetett infans I. gyermek kivételével 7 adultus (77., 333., 335., 626., 700., 755., 760.) és négy maturus (33., 65., 137., 759.) férfi kapott mellékletül lovat veretes fejkantárral.

A 121. sírba temetett gyermek mellé tették a legfiatalabb mént, a négy maturus férfi közül kettő mellé (33., 137.) maturus mént helyeztek. A veretes fejkantárral temetett lovakat gazdájukkal együtt 4–4 akna (65., 77., 121., 335.), és fülke (33., 137., 700., 755.), valamint 5 padmalyos sírba (333., 626., 666., 759., 760.) fektették.

A farhámok veretei és szerkezetük (76., 80. kép 1–4)

A szegvári lovassírok között csak hét temetkezésből kerültek elő farhám szíjait díszítő veretek, melyek többsége vékony ezüstlemezről préselt, rossz megtartású darab (33., 333., 335., 755.). Hasonlóan rossz állapotban vannak a 760. sír ólomveretei, csak a 121. sír ónozott felületű bronz, valamint a 700. sír arany- és bronzlemezről préselt veretei jelentenek kivételt.

Változó számú félgömb alakú ezüst- és egy esetben bronzveretekkel 6 farhámot díszítettek (33., 333., 335., 755., 760.). Ezek a rosszmegtartású veretek megegyeznek az ezeknél a temetkezéseknél ismertett fejkantárok vereteivel. Ezekhez hasonlóan a 700. sír rozettái és a farhámot csak ebben az egy sírban díszítő ún. rojtos végű veretek is azonosak a lókoponyán fekvőkkel. Ugyanez mondható el a 121., 700., 755. és a 760. sír farhámját díszítő szíjvég alakú veretekről. A 335. sír szíjvégeinek típusáról már a fejkantároknál tettünk említést. A 33. sírből előkerült igen rosszmegtartású, téglalap alakú veretek formája csak a bontás pillanatában volt érzékelhető, szinte azonnal elporladtak. Így az sem zárható ki, hogy ezek alsó vége félköríves vagy csúcsos volt.

Ellentétben a fejkantár vereteinek helyzetével, a farhám veretei nem maradtak meg eredeti helyzetükben még a három, egész lovat tartalmazó sírban sem, ezért sokkal nehezebb ezek szerkezetére vonatkozóan megfigyelést tennünk.

A 33. sírban a felszerszámozott egész ló hátsó részére a temetés során egy-egy bika, tehén és juh részleges maradványát tették. Ez megnehezíti a veretek helyzetének értelmezését. A 7 téglalap alakú veret közül 2–2 a medencelapát előtt feküdt, a csigolyasorral párhuzamosan, míg a többi enyhe V alakban a medence előtti csigolyákon. A 8 félgömb alakú veret a ló két medencelapátján került elő szintén V alakban, csúccsal a farokcsigolyák felé.

A 333. sírban 5 félgömb alakú veret a bal mellső pata és a medencelapát mellett helyezkedett el, míg a másik 5 veret a két medencelapát között. A veretek helyzete alapján a farhám a bal oldalra csúszott.

A 335. sírban fekvő egész ló jobb medencelapátjának szélén 1, a combcsont felett egy kupacban 4 veret került elő, a keresztcsont végén 2, míg a bal medencelapát mellett és előtt összesen 9 darab. Két szíjvég alakú veret a jobb medencelapát és a lábközépcsont között feküdt, a másik két szíjvég alakú veret a bal medencelapát alatt.

A 700. sírban a felszerszámozott és részlegesen eltemetett mén hátsó lábcsontjai – a többi állat lábcsontjaival együtt – az akna délnyugati végében feküdtek. A nyeret a farhámval együtt legutoljára teheték a sírba, mert egyetlen veret sem volt a lábcsontok alatt, viszont 1, illetve 2 veret különböző lábcsontokon feküdt. A rozettás veretek nagyjából V alakban kerültek elő, a csúcsban két rozetta, míg a jobb oldalon 4–4 veret párhuzamosan, két sorban. Hasonló lehetett a bal oldali veretsor, bár ott ritkábban voltak a veretpárok és 2 darab kissé el is mozdult a sorból. A hátsó kengyel mögött és a tehén hátsó lábcsontja előtt 4 rozettás, 2 rojtmintás és 1 szíjvég alakú veret került elő.

A 755. sír aknájának délnyugati végében, a hátsó lólábsontok felett kerültek elő a farhám veretei. A bal oldali veretsor elején 2 szíjvég és mögöttük 5 veret feküdt, a jobb oldalin a 2 szíjvég után 3 veret.

A 760. sírban is az akna délnyugati végében, az állatlábak között és felett, valamint a harmadik lókoponya alatt kerültek elő a veretek. Nem voltak eredeti helyzetükben, ezért csak azt lehetett megállapítani, hogy a félgömb alakú veretek döntő többsége az akna délkeleti sávjában került elő, míg 6 szíjvég alakú veret a harmadik lókoponya alatt, a sír közepéhez közel, 1-1 szíjvég és félgömbös veret kivételével mind előlappal lefelé.

Az eddigiektől eltérő típusú fejkantár vereteket tartalmazó 121. sírban a farhám veretei is különböznek az eddigiektől. A fejkantárt díszítő szíjvég alakú verettel megegyező három veret közül az egyik a jobb hátsó lólábsonton, egy annak belső oldalán feküdt, míg a harmadik a bal hátsó lábcsont belső oldalán.

Az előbbiek alapján megállapítható, hogy a fejkantárra és a farhámra azonos préselőmaggal készült vereteket szereltek. Ezek egy garnitúrát alkottak. A szegvári farhámok többségét félgömb alakú veretekkel egy sorban díszítették, de előfordul kettős veretsor is. Változó számban kerültek elő szíjvégek, de rojtos végű veretek csak a 700. sír farhámját díszítették.

Végezetül meg kell említenünk egy szokatlan esetet. A többi sírral ellentétben a 333. sír aknájában fekvő ló jobb medencelapátja alatt, illetve mögötte egy-egy vascsat feküdt. Ezek helyzetüknél fogva csak a farhám szíjához tartozhattak.

A veretes farhámval temetett lovak között a 333. sírban fekvő juvenis kancán kívül a többi sírban mén – 4 adultus (335., 700., 755., 760.) és 1-1 subadultus (121.) és maturus (33.) mént – helyeztek el. Közülük hármat egészben (33., 333., 335.), négyet részlegesen (121., 700., 755., 760.). A 121. sírban temetett infans I. gyermek kivételével 5 adultus és 1 maturus (33.) férfi kapott veretes farhámval temetett lovat. Lehet, hogy véletlen, de szükséges megjegyeznünk, hogy az egyetlen gyerekkel (121.) a legfiatalabb, a legidősebb férfival (33) a legidősebb mént temették.

Kengyelek (75. kép 7–12; 82–83. kép)

A temető 37 sírjából került elő vaskengyel és egy temetkezésből csontkengyelnek meghatározott darab, míg a 90., kirabolt sírból a meghatározhatatlan vastörredékek alapján feltételezhető egykori meglétük. Az előkerült kengyelek megtartása közepes, de vannak közöttük rosszabb, törredékekre szétesett darabok (pl. 76., 85.) vagy szétmorzszálódott példányok (pl. 855.), de kerültek elő jó megtartású darabok (pl. 81., 100.) is.

Nagyobb számban (49) a hurkos fülű típus képviselői vannak. Ezek függesztő fülét hurokformára hajlítottak, és a fültől induló száruk többsége rombusz metszetű, azonban nyolc sír kengyeleinek – melyek zöme párban volt (pl. 81., 855., 877., 897.) – szára négyszög és csak két temetkezés (202., 755.) példányai kör metszetűek. A kengyelek többségének az ívelt talpalója egymással megegyező szélességű, de vannak keskenyebb (755.) és lapos, szélesebb (759., 855., 877., 897.) példányok is. A talpalók keresztmetszete enyhén domború, külső felületük közepén gerinc fut végig az alig érzékelhető a markánsan kiemelkedőig. Közöttük kivételnek számít a talp egyenes kialakítása (770., 755.). Külső mag.: 12,7–17 cm, belső mag.: 9–12 cm, belső sz.: 7–12,5 cm, talpsz.: 1,5–2,7 cm.

Jóval kisebb számban (11) kerültek elő hosszúfülű kengyelek, melyeknek téglalap alakú fülein keresztirányú függesztő lyukak vannak. Száraik rombusz metszetű, csupán egy négyszög (68.) és egy kör (755.) metszetű a kivétel. Talpalójuk kialakítása megegyezik a hurkos fülűeknél megismert formával: keresztmetszetük enyhén ívelt, külső felületük közepén gerinc fut végig. Külső mag.: 13,5–16,7 cm, belső mag.: 9–11 cm, belső sz.: 9–12 cm, talpsz.: 1,4–2,9 cm.

A két kengyeltípus méreteiből látható, hogy nincs közöttük lényeges különbség. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy 25 lovassírból nem került elő a lovasfelszerelésnek ez a legtipikusabbnak tartott darabja, a vaskengyel.

Kengyelszíjszorító csonthengerek (75. kép 13–17; 81. kép 6–8)

A temető négy lovassírában volt gímszarvas agancságából faragott henger, melyek magassága 2,3–3,2 cm, külső átmérője 2,2–3 cm, míg belső átmérője 1,5–2 cm között változik. A sírokban a kengyel fülén, illetve mögötte 2–3 cm-re vagy közvetlenül a kengyel mellett feküdtek, így nem meglepő, hogy több csonthenger belső falán vasoxid összefüggő folt látható. Három ló mellől egy-egy, míg egy sírból két csonthenger került elő. A 202. sírban az egyetlen vaskengyel bal oldalánál, a 897. sírban pedig a bal oldali kengyel mellett feküdt a csonthenger, míg a 960. sírban mindkét kengyelfül mellől került elő egy-egy darab. Ezeknek a csonthengerek a funkciója – sírbeli helyzetük és leletösszefüggésük alapján – a vaskengyel bőrszíjának a fülön vagy közvetlenül a kengyelfül fölötti össze- és leszorítása volt.⁹⁵⁴

Mind a négy sírban felnőtt – adultus, maturus, senium – férfi nyugodott, akiket különböző, akna-, padmalyos és fülkesírba helyeztek. Felszerszámozott, részlegesen eltemettek lovuk adultus és maturus korú mén volt. A kengyelszíjszorító csonthengeres lószerszámmal eltemetett férfiak mindegyikének veretekkel díszített öve volt, közülük csupán egy-egy férfi mellé fektették kardját, illetve lándzsáját.

Bár a temető nagyszámú lovastemetkezéséhez képest igen kis számban kerültek elő a szíjszorító csonthengerek, a tiszántúli kora avar temetkezések mellékletei között nem ismeretlenek.

Az első a szentes-derekegyházdali lovassírból került elő.⁹⁵⁵ A fotóval dokumentált sírban⁹⁵⁶ az adultus korú mongolid férfi⁹⁵⁷ bal lábszárcsontjának külső oldala mellett, részben egymáson fekvő, részben elporladt hurkos fülű kengyel pár füle mögött feküdt a csonthenger a palástján, a kengyel (és a fül) tengelyének vonalában. A csonthenger kengyelfül mögötti, ahhoz igen közeli helyzete és azzal egy vonalban való fekvése ellenére az ásató és publikáló Csallány Gábor nem ismerte fel a csonthenger és a kengyelek kapcsolatát.⁹⁵⁸

Egy hasonló darab került elő a Gyoma 264. sz lelőhely 3., részben bolygatott sírjából, de mivel a csonthenger a lótemetkezés szintjén, az emberi váz felett feküdt, ezért a szerző a lószerszám részeként értelmezte.⁹⁵⁹

A Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dülői (SRB) temető két sírjából került elő csonthenger. A 62. aknasírból az ásató naplója szerint „A lókoponya mellett volt még három, szerszámhoz tartozó csonttárgy. Ezekből kettőt sikerült egészen kiemelni, a harmadikból egy töredéket. A gödörnek ebben a részében volt még 4 lóláb a patákkal, lócsontok, ezek között sok törött csont.”⁹⁶⁰ A két ép csonttárgy azonosítható a két csontbéklyóval,⁹⁶¹ míg a töredékes csonttárgy⁹⁶² egy csonthenger darabjával. A 67., padmalyos sírt⁹⁶³ a feltáró Szasszer János tanító részletesen leírta. Ezek szerint a sír déli felében fekvő teljes lócsontváz bal oldali kengyelének szíjvégénél (fülenél) egy 3 cm hosszú henger alakú csonttárgy feküdt.⁹⁶⁴

A Tiszavasvári, Eszenyi M. telkén feltárt fiatal férfi padmalyos sírjában a bal combnyak külső oldalánál fekvő csonthenger teljes belső felületén, illetve palástja peremének kis területén vasrozsa nyomai

⁹⁵⁴ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 97, 99, 102.

⁹⁵⁵ CSALLÁNY 1939, I. tábla 6, II. tábla 16–17, I. tábla B 17–19.

⁹⁵⁶ CSALLÁNY 1939, I. tábla A.

⁹⁵⁷ Marcsik Antónia meghatározása a sírfotó alapján történt.

⁹⁵⁸ CSALLÁNY 1939, 116.

⁹⁵⁹ SOMOGYI 1997, 101.

⁹⁶⁰ Lásd 460. j.

⁹⁶¹ RANISAVLJEV 2007, 22, Tab. XXIII. 3–4; BALOGH 2004, 268, 23. kép 37–38.

⁹⁶² RANISAVLJEV 2007, 22, Tab. XXIII. 2.

⁹⁶³ LŐRINCZY–STRAUB 2006, 288.

⁹⁶⁴ RANISAVLJEV 2007, 23, Tab. XXVII. 13; GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 97. A sír leleteinek a közlése során (BALOGH 2004, 268–269) a csonthengert nem írták le, de a leleteket bemutató 24. kép jobb alsó sarkában, szám nélkül szerepel a tárgy. A sír leletanyagának katalógusában a csonthengert is felsorolták (RANISAVLEV 2007, 23, Tab. 27:9).

vannak. Hozzá legközelebb két hosszú fülű vaskengyel feküdt a sírban.⁹⁶⁵ Legutóbb a Tiszaderzs-Szentimre úti 2. sírból tettek közzé két csonthengert.⁹⁶⁶

Összefoglalva, a Tiszántúlról eddig 6 lelőhely 9 temetkezése tartalmazott kengyelszíjat összeszorító csonthengert. A kisszámú előfordulás ellenére van ezeknek a temetkezéseknek több közös sajátossága. A mokrini 67. sír egész lován kívül a többiben részlegesen eltemetett ló szerszámához tartoztak, 6 esetben 1, két sírból 2 darab került elő. A tiszavasvári és a gyomai sírban is adultus korú lovat mellékeltek, de míg az elsőben mént, a gyomai női sírban kancát. Nyolc sírban férfit és velük mént temettek el, míg 3 sírban ismeretlen korú és nemű ló maradványa került elő. Az adultus–maturus–senium korban elhunyt férfiak mindegyikét veretes övvel, hat esetben fegyverrel: 3-3 sírban karddal, íjjal és tegezzel, egy esetben lándzsával temették el. Ugyanakkor ezeknek a temetkezéseknek változatos a formája: 4 aknasír mellett 4 padmalyos és 1 fülkesírba fektették az elhunytat.

A csonthengerek használatának feltehetően voltak előzményei, melyek szerves anyagból (bőrből, fából) készülhettek.⁹⁶⁷ Ennek egyik lehetséges bizonyítéka a 855. sír jobb oldali hurkos fülű vaskengyel fül felőli részén vasoxiddal konzerválódott, téglalap alakú, sapkaszerű bőrmaradvány⁹⁶⁸ amelynek belül egy szabályos téglalap alakú ürege van.⁹⁶⁹

Vas hevedercsatok

A lószerszám legegyszerűbb tartozéka a hevedercsat. Az oromdűlői lovassírok közül 33 ló mellől került elő, többségük téglalap alakú, de van köztük 4 négyzet, és 1 enyhén trapéz formájú, illetve egy ovális karikájú, lemez szíjszorító darab (268.). Téglalap és négyszög metszetű huzalból készítették őket, hosszuk 3–5,8 cm, szélességük: 2,9–5,2 cm között van. A két legnagyobb darab a 220. és az 500. sírből került elő.⁹⁷⁰

Egyedülálló a 100. sír csatja, mert itt egy, a bizánci és balkáni területekről ismert Yassi Ada típusú⁹⁷¹ csatot használtak fel a ló szíjzatánál. Bár később szó lesz róla, de itt is meg kell említenünk, hogy 14 lovassírból – bár az állatokat változó felszereléssel temették el – hevedercsat nem került elő.

Csont hevedercsatok (75. kép 18–25)

A temető hat sírjából hét csontcsat került elő lótemetkezés mellől.⁹⁷² A gímszarvas agancstövéből faragott darabok formája hasonló: a téglalap alakú csatfej félköríves vagy erősen lekerekített, a csattest téglalap alakú, ez utóbbiban keskeny, lekerekített végű, téglalap alakú áttörés szolgál a függesztőszíj befűzésére. Három csatfejen T alakú az áttörés, két csatnál összeér a másik végén kifaragott téglalap alakú áttöréssel (fekvő H alakú), míg egy esetben a csatfejen is csak egy lekerekített végű, téglalap alakú áttörés van.

⁹⁶⁵ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 90.

⁹⁶⁶ VIDA 2018, 539, 4. kép 18–19.

⁹⁶⁷ GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 102.

⁹⁶⁸ LŐRINCZY 2020, 365. kép 1.

⁹⁶⁹ A kengyelszíj leszorító csonthengerekről Kárpát-medencei kitekintéssel, a teljességre való törekvés nélkül lásd GULYÁS–LŐRINCZY 2018a, 99, 102.

⁹⁷⁰ Volt több olyan sír, melyekben a lótemetkezés – és azon belül a kengyelek – mellől több vascsat is előkerült. Ezekben az esetekben néha nehéz volt eldönteni, hogy közülük melyik lehetett a hevedercsat. Az azonosítást nehezíti egyrészt, hogy több sírban a vascsatok mellett csontcsat is előkerült, másrészt bonyolítja a leletek értelmezését, hogy ezekben a temetkezésekben – mivel nem egész lovat temettek – a csatok sírbeli helyzete sokszor esetlegesnek tűnhet, így azok funkciójának meghatározása a részleges maradványok miatt is mindig egyedi megítélést igényel. Nem úgy, mint az egész lovak esetében, ahol a bolygatatlan temetkezések többségében a hevedercsat a használati helyén került elő.

⁹⁷¹ VIDA 2009, 249–251, Fig. 8.

⁹⁷² 1., 33., 194., 335., 697. és 960. sír.

Valamennyi példánynál – ha különböző mértékben is –, kialakították a pecek végének biztonságosabb illeszkedésére szolgáló vájatot. Nagyjából a csat közepén fúrták át a tengelynek szükséges lyukat. Domború előlapjukat és oldalait a faragás után simára csiszolták. Használatukat a felületükön megfigyelhető kopásnyom jelzi, kivéve az 1. sír csatján, amely a szegvári darabok között kiemelkedik az igen magas mesterségbeli tudásra valló, elhegyesedő végű, erősen profilált kidolgozású, igen arányos formájával, amelynek élein és felületén kopásnyomnak semmi nyoma. A hat darabból csak egy példány rendelkezett vas nittszeggel, a többi darabon fémalkatrészre utaló rozsdafolt nem volt megfigyelhető. Méreteik közel hasonlóak. A csatok hossza 5,8–6,3 cm, a csatfejek szélessége 3,6–3,9 cm között van. Csak a 33. sír második példányának 4,5 cm-es hossza és a 697. sír csatjának 4,2 cm-es szélessége tér el a többitől. A csatfejek kialakított áttörés hosszúsága 2–2,5 cm, míg a csattesten lévő áttörése 1,4–1,7 cm között változik.

Csontcsaton kívül két ló mellől (33., 335.) került elő még két-két vascsat, de három temetkezésben a ló mellett nem volt vascsat. A vascsatok belső szélessége – figyelembe véve a korróziót – 2,5 cm lehetett, ugyanakkor a csont csatfejek kialakított áttörés hosszúsága 2–2,5 cm, míg a csattesten (ami egyes példányok esetében nagyon emlékeztet a hosszú fülű kengyelek fülkiképzésére: pl. az 1. sír) lévő áttörés hossza 1,4–1,7 cm, szélességük 0,3–0,6 mm között változik. Ezek szerint a csontcsatokon átvezetett bőrszíjak szélessége keskenyebb lehetett – és talán vékonyabb is –, mint a vas hevedercsatoknál használt szíjak (legalábbis a szíjvégek esetében).

A csontcsatok a kora avar kori leletanyagban nem mondhatók gyakori tárgytipusnak, bár számuk folyamatosan nő. Tomka Péter összefoglalása – aki 16 lelőhely 23 darabjára vonatkozó adatokat gyűjtött össze⁹⁷³ – felment a téma részletes tárgyalása alól. Az általa bemutatott darabok között vannak lószerszámhoz, illetve gyermek és női viselethez tartozó példányok. A lószerszámhoz tartozó ún. hevedercsatok – Tomka Péter teljességre törekvő – gyűjtését csak a szegvári 335., 697., 960. sírból származó példányokkal tudjuk kiegészíteni. Ezzel a lelőhelyszám nem változott – mivel Tomka P. a szegvári 1. és 33. sír csatjai ismeretében a lelőhelyet már felvette a lelőhelylistájára –, a most közölt három újabb csontcsat csak a darabszámokat növelte. A Tomka Péter által közölt csatok méreteivel⁹⁷⁴ összevetve a szegváriak adatait, azok a középmézőnyben foglalnak helyet.⁹⁷⁵

A szegvári 5 lovassír 6 példánya (plusz a két övcsat) mindenképpen kiemelkedő darabszámnak tekinthető még a szegvári temetőrészlet viszonylag magas sírszámát figyelembe véve is, hiszen Zamárdi-Réti földek kiemelkedően magas és Szekszárd-Tószegi dűlő igen nagy sírszámú temetőjéből csak 3-3, míg a hasonlóan nagy sírszámmal rendelkező budakalász-dunaparti és a szekszárd-bogyiszlói úti temetőnek csupán egy-egy sírjából ismert csontcsat. Valójában nem egy-egy temető sír-, hanem a lovassírok számát kell arányban állítani az előkerült csontcsatok számával. Így kiegyensúlyozottabb képet kapunk. Bár ehhez kevés összehasonlításra alkalmas adat áll rendelkezésünkre, de a Szegvár-Oromdűlő 78, a Szekszárd-Tószegi dűlő 72⁹⁷⁶ és a Zamárdi-Réti földek 80 ló sírjából⁹⁷⁷ előkerült 6–3–3 csontcsat nem jelent már akkora különbséget.

A kora avar kori csontcsatok lelőhelyei a Kárpát-medencében a két nagy folyó és a Balaton mentén sűrűsödnek.⁹⁷⁸ Nem tartjuk valószínűnek, hogy ismeretüket és használatukat (sírba kerülésüket) a Tomka Péter által felrajzolt földrajzi helyzetüket a ló bőrének téli védelme,⁹⁷⁹ valamint egy-egy településkon-

⁹⁷³ TOMKA 2018.

⁹⁷⁴ TOMKA 2018, 41–42.

⁹⁷⁵ Hosszúsága alapján a tószegi és a szelevényi darab is nagy valószínűséggel lószerszámhoz tartozhatott.

⁹⁷⁶ TOMKA 2018, 47.

⁹⁷⁷ GARAM 2018, 253.

⁹⁷⁸ TOMKA 2018, 42.

⁹⁷⁹ Amennyiben igaz, hogy „a csontcsatok használata összefügghet a lószerszámzat téli használatával és a ló védelmével” (TOMKA 2018, 43), el lehet azon gondolkodni, vajon a csontcsattal eltemetetteket télen temették-e el az éppen akkor használt lószerszámmal?

centráció (téli szállások) magyarázná. Másrészt – mint ahogy Garam Éva nyomán Tomka Péter felhívta rá a figyelmet – a csontcsatok előfordulása igen hasonló a csontfüggesztők elterjedési területéhez. Ez utóbbiak használata pedig nem köthető se a téli időjáráshoz, se a településkonzentrációhoz. Viszont talán mindkettő összefüggésbe hozható a földrajzi helyzettel. A Duna és a Tisza, illetve a Balaton mentén fekvő ártéri erdőkben élt nagyszámú gímszarvas, melyek levetett agancsaikból készültek az említett csontfaragványok. Ez valószínűbb magyarázatnak tűnik az agancságból készült tárgyak elterjedési területére.

Tomka véleménye szerint a csatok előállítása nem igényelt különösebb szaktudást és szerszámkészletet, egyes „ezermester” otthon bármikor elkészíthette.⁹⁸⁰ A ránk maradt, egymástól eltérő, egyedi csatok alapján az ezermesterek ügyessége, képessége igen változó volt. De az nem valószínű, hogy az „ezermesterek” mellékleteként kerültek a sírokba a csontcsatok. Az eddigi adatok alapján a csont hevedercsatok döntő többsége fegyveres férfi lófelszerelésének volt a része. Azt nem lehet bizonyítani, hogy az elhunytak faragták a lovukkal temetett csatokat, se az ellenkezőjét. Azonban a női sírban (pl. Szegvár-Oromdülő 1. sír) előkerült példányt nagy valószínűséggel nem a fiatalon elhunyt nő faragta ki.

Kérdésként merülhet fel, vajon a csontcsatokkal felszerelt és eltemetett lovak azonos neműek, életkorúak voltak e? Ez a kérdés egyelőre csak szűk körben vizsgálható, mivel egyrészt a közölt sírok esetében hiányoznak az archaeozoológiai adatok, másrészt sok a szórvány csontcsat. Rendelkezésünkre csak a szegvári adatok állnak, ahol a csontcsatokkal eltemetett lovak között 3-3 kancát és mént találunk, életkorukat tekintve a 2,5 évestől a 4–5 évesen át a 8–9 évesig szinte minden korosztályú állat megtalálható.

Ezt a tárgytypust eddig a legkorábbi, ázsiai eredetű – első generáció – hagyaték részeként értelmezték – a korábbi véleményeket röviden összefoglalta Tomka Péter⁹⁸¹ –, és a Kárpát-medencei legkorábbi avar szállás-területet ezek elterjedése alapján is próbálták meghatározni.⁹⁸² Az eddig ismertté vált, hiteles síregyüttesek alapján a csontcsatok nem köthetők kizárólagosan az első generáció tagjaihoz, a kora avar kor teljes időszakában készítették és használták őket. Eredetük kérdésének bonyolultságát Tomka Péter részletesen bemutatta és arra a következtetésre jutott, hogy a türk és a kora avar kori példányoknak közös eredete lehetett.⁹⁸³

Csontbújtató

A temető lovassírjai közül csak egyben, a 930. padmalyos sír aknájában fekvő 4,5–5 éves mén szerszámjának részeként került elő egy, gímszarvas agancsából faragott csontbújtató. Az egész ló visszahajlított bal mellső lábközépcsontján feküdt, külső ívével közvetlenül a combcsont mellett, homorú szélével a tőle balra, a bal lábszárcsont külső oldala mellett fekvő hosszú fülű kengyel fülétől 15–17 cm-re. A kengyelen kívül a csontbújtató közelében, attól 25 cm-re a ló bordáinak irányában, a bal mellső pata előtt állt egy téglalap alakú hevedercsat az oldalán, míg a bújtatótól jobbra, a ló visszahajlított mellső combcsontjának alsó végénél egy vaskarika feküdt 4 cm vastag földrétegen.

A csontbújtató eddigi egyetlen tisztántúli párhuzamát a mokrini temető 62. sírjából ismerjük.⁹⁸⁴ A sír két darabját egyik publikálja csont kengyelfülként, a másik hosszúkás tárgyként írta le.⁹⁸⁵ A sír ásatója, Szasszer János feljegyzése szerint a két csontfaragvány a sír keleti végében fekvő, felszerszámozott lókoponya mellett került elő.

A szegvári és a mokrini darabok közel azonos méretűek, azonban sírbeli helyük és darabszámuk eltérő. Ez nem segít funkciójuk egyértelmű meghatározásában. A mokrini darabok pontos – a lábsontokhoz, kengyelekhez és a hevedercsathoz viszonyított – helyzetét nem ismerjük, a szegvári darab a lókoponyától

⁹⁸⁰ TOMKA 2018, 43.

⁹⁸¹ TOMKA 2018, 40–41.

⁹⁸² GARAM 1990, 257.

⁹⁸³ TOMKA 2018, 44–46.

⁹⁸⁴ BALOGH 2004, 23. kép 37–38; RANISAVLJEV 2007, T. XXIII. 3–4.

⁹⁸⁵ BALOGH 2004, 268; RANISAVLJEV 2007, 22.

messze, a bal oldali kengyelhez közel és – feltehetően – a hátcsigolyák fölé helyezett nyereg előtt feküdt.

Ugyanakkor elképzelhető, hogy ezt a tárgytypust több, egymástól eltérő funkcióban használták, de a szegvári és a mokriini példányok sírbeli helyzete a béklyóhoz történő kapcsolás lehetőségét⁹⁸⁶ kizárja. A szegvári csontfaragvány esetében – sírbeli helye és a formája alapján – nem zárható ki, hogy a kengyel-szíz fokozatmentes állításához használhatták, de annak nagyobb valószínűségét látjuk, hogy a nyereghez erősített tárgy⁹⁸⁷ vagy málna szíjának⁹⁸⁸ bújtatója volt. Mint sok más tárgy esetében, a kis számuknak az lehet a magyarázata, hogy a legtöbb esetben ezeket fából faragták.

Csont szíjfeszítők (84. kép)

A szegvár-omrodülői temető négy lovas sírjából hat, gímszarvas agancsából faragott szíjfeszítő került elő. Ezek a viszonylag ritka, agancsból faragott tárgyak ugyan hasonlóak, de jelentős különbség mutatkozik még az egy sírból előkerült két darab között is. Többségük különböző mértékben profilált kialakítású, ami azt jelenti, hogy egy felső és egy alsó részből állnak, melyet egy keskenyebb „nyak” köt össze. Min-két tagon egy-egy, többnyire kerek, illetve ovális lyuk van.

A 65., 540. és az 550. sírből előkerült csonttárgyak méretei közel hasonlóak. Hosszúk 2,8–4 cm, keresztmetszetük 3,6–10,9 mm között változik. A faragványokban kialakított lyukak, áttörések legkisebb átmérője 3,9–6 mm között van. Ezekről formában és méretben eltér a 743. sírban előkerült két csonttárgy, melyek hossza 5,3–5,4 cm, szélessége 10,6–10,9 mm és vastagságuk 3–8,2 mm között van. A közepükön kifaragott lyukak alakja és mérete egyaránt eltérő: az egyikén kereszt- és hosszirányú 4,3–8,5 mm-es áttörés, a másikon két, 5–6,8 mm-es lyuk van.

Egyéni készítmények lehetnek, ezért különböző a formájuk, és emiatt nehéz lenne őket tipologizálni. Akár a csontcsatok és számtalan csonteszköz esetében, ezek előállítására sem igényelt különösebb szaktudást egy átlagos kézügyességgel rendelkező ember bármikor elkészíthette.⁹⁸⁹ Ez magyarázza, hogy faragásuk is eltérő minőségű. Egyszerű az 550. és a 743. sír két kerek lyukkal kialakított példánya, míg a 743. és az 540. sír darabja az előzőeknél nagyobb kézügyességet és igényességet jelez. A 65. sír két szíjfeszítője egyedi példány, és ha lehet ilyet állítani, magas mesterségbeli tudásról tanúskodnak.

Több darabnál különböző mértékű, hosszirányú, a tengellyel megegyező kopásnyom figyelhető meg a lyukaknak a szíjszorító szélei felé eső szélein, melyek olyan használatra utalnak, ahol a tárgyba befűzött bőrcsík a szíjfeszítőt mindig hosszában használták. Az áttörések legkisebb méretét figyelembe véve – a kerek lyukak esetében – a bőrcsík maximum 4–6 mm, a téglalap/ovális áttörések esetében 4–8 mm vastagságú lehetett. Használatukat segíthette, hogy több tárgy esetében megfigyelhető az áttörések (fűzőlyukak) kiszélesítése a hátoldal felé. Ezek egyértelműen megkülönböztethetőek a kopásnyomoktól. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy ezek a csonttárgyak – főleg a 65. és az 550. sír darabjai – nagyobb feszítőerőnek nem feleltek meg.

A csonttárgyak funkciójának meghatározásában segíthet sírbeli helyzetük. A 65. sír egyik csontfaragványa a lókoponya mögött fekvő jobb mellső lábcsont bal, míg a másik a jobb oldala mellett feküdt, mindkettő 3–4 cm vastag betöltésen, félköríves végükkel északi irányban. Az 550. sírban a két hátsó lólábcsont között, a balhoz közelebb, a lábcsontok fektetési szintje felett 13 cm-re került elő a csont szíjfeszítő, félgömb alakú végével északi – a 65. sírban megfigyeltekkel azonos – irányban. A 743. sírből szintén két, az előzőektől formailag eltérő csontfaragvány közül az egyik a lókoponya bal pofacsontja mellett, azzal párhuzamosan az oldalán fekvő, 8–10 cm-es betöltésen került elő, elhegyesedő végével a

⁹⁸⁶ ERDÉLYI 1967, 125–126.

⁹⁸⁷ FODOR 1996, 219.

⁹⁸⁸ VÖRÖS 2017, 191.

⁹⁸⁹ TOMKA 2018, 43.

zablakarika felé, attól 4 cm-re. A lókoponya közelsége alapján egyértelmű lenne a tárgy funkciójának meghatározása, de meg kell említeni, hogy a lókoponya alatt két mellső lábsont feküdt. A másik példány a lókoponya mögött 25 cm-re került elő a lapján fekve, az akna alján, a sír tengelyével párhuzamosan, a kisebbik lyukkal a lókoponya irányában.

A fentiekől eltérő az 540. sír szíjlesztőjének a helyzete, mert az nem a lócsontok mellől került elő, hanem a férfi bal combcsontjának külső oldala mellett feküdt, hátoldalával felfelé és félköríves végével a lábfej irányban.

A fentiek alapján látható, hogy a feszítők minden esetben egymástól eltérő helyen kerültek elő. A lószerszámon elfoglalt helyüket és funkciójukat ezekben az esetekben azért nehéz meghatározni, mert nem egész, hanem részleges lótemetkezés mellékleteként kerültek elő, így a lószerszámon elfoglalt helyzetüket nem lehet egyértelműen meghatározni. Egyben biztosak lehetünk, nem tartozhattak közvetlenül a kengyel felszereléséhez, mert a 65., 550. és a 743. sírban nem volt vaskengyel.

A részben eltérő formájuk és sírbeli helyzetük alapján jogos azt feltételeznünk, hogy a csont szíjlesztőknek a formájuk alapján azonos funkciójuk lehetett, de mivel a síron belül különböző helyen, hol a lókoponya mellett (743.), hol a mellső lábsontoknál (65.), hol pedig a hátsó lábsontok között (550.) kerültek elő, a lószerszám más-más részén használhatták. Így a 65. sír két példánya és a 743. sír darabja feltehetően a sügyelősíj,⁹⁹⁰ míg az 550. sírban a farhám, a 743. sírban a lókoponya bal oldala mellett, közel a zablakarikához előkerült példány a fejkantár (pofaszíj vagy torokszíj) feszességét biztosíthatta. Ez utóbbi esetben nem zárható ki az sem, hogy a lókoponya alatt fekvő két mellső lábsont helyzete utalhat a sügyelősíjhoz való tartozáshoz is. Amennyiben igazunk van, akkor ezekben az esetekben az említett szíjazatok valójában csupán bőrcsíkok, keskeny bőrszalagok voltak, hiszen csak azokat lehetett áthúzni a fűzőlyukakon.

Külön értelmezést igényel az 540. sír példányának helyzete, hiszen a többiekkel ellentétben nem a lócsontok, hanem a férfi bal combcsontjának külső oldala mellett feküdt. Helyzetéből adódóan logikus, hogy a férfi viseletéhez tartozott. Azonban az öv vonalához képest nagyon lent feküdt, és a tőle lejjebb, vele egy vonalban fekvő kés függesztésével lehetne kapcsolatban, de annak nincs értelme. Felmerül – és ez a valószínűbb –, hogy a csontfeszítő másodlagos helyen volt, mert a jobb térd alól egy vas szíjvezető (nyeregpartozék) került elő, amely nem a férfi, hanem a ló mellékleteként értelmezhető.

A szegvári csont szíjlesztők 1-1 infans I. és II. gyermek, valamint 1-1 juvenis és maturus férfi mellékleteként kerültek elő. Sírjukban a felszerszámozott részleges ló is változó életkorú – másfél évestől 11 évesig – és nemű – kanca és mén – volt. A 65. aknasíron kívül a többi padmalyos temetkezés volt. Bár az 540. és 550. sír egymás közelébe feküdt, de a másik két sír tőlük és egymástól is messze.

A szegvári csont szíjlesztők a kora avar kori leletanyagban nem párhuzam nélküliek. Először Kalmár János foglalkozott a tárgytypussal, aki az akasztóhorgok egyik variánsaként értelmezte,⁹⁹¹ majd a biharkeresztesi sírból előkerült darabot – összegyűjtve azok párhuzamait – az ásató pecek nélküli csontcsatnak határozta meg.⁹⁹² A gímszarvas agancságból faragott biharkeresztesi darab⁹⁹³ a zabla mellől került elő – akárcsak a szegvári 743. sírban –, és ez alapján a zabla bekapcsolására szolgálhatott.⁹⁹⁴ A biharkeresztesi szíjlesztőn kialakított fűzőlyukak két végén, a hossz tengelyben enyhe kopásnyom figyelhető meg, míg az oldalsó szélei élesek. A sír újraértékelése kapcsán fogalmaztuk meg, hogy ezek eredeti, használati funkcióját – mint általában a számunkra nem egyértelműen azonosítható régészeti leletek esetében – a

⁹⁹⁰ Talán ennek egy, maradandó anyagból készült szíjlesztő nélküli megoldását, a szíjazat egyszerű csomózását ábrázolták a T'ai-cung síremléken (ZHOU 2009, Fig. 2a) látható ló sügyelő szíjazatán.

⁹⁹¹ KALMÁR 1943, 158.

⁹⁹² MESTERHÁZY 1987, 230.

⁹⁹³ LŐRINCZY 2015, 162.

⁹⁹⁴ MESTERHÁZY 1987, 229, 230, 8. kép 15.

formájukon kívül a síron belüli *in situ* helyzetük és a felületükön megfigyelhető kopásnyomok alapján lehet majd meghatározni.⁹⁹⁵

A közel hasonló formájú szegvár-sápoldali példány kapcsán, amelyet a férfi medencéjén találtak,⁹⁹⁶ a 6,6 cm hosszú faragványt Bóna István csontfüggesztőnek (Knochenanhängsel) nevezte.⁹⁹⁷ A ma ismert legjobb formai és méretbeli hazai párhuzama a jánoshidai 179. sírban volt a bal könyök belső oldalánál, egy csont botvég, egy kovakő és egy vasdarab társaságában.⁹⁹⁸

A hódmezővásárhely-százazér-dűlői részleges lovassírban előkerült darab⁹⁹⁹ – amely leginkább a szegvári 65. sír egyik darabjára hasonlít – ugyancsak agancsból faragott, kitűnő minőségű, látható kopásnyom nélküli példány.¹⁰⁰⁰ Két részből áll: a felső trapéz alakú (h.: 13 mm) és az alsó, enyhén ovális fejből (h.: 18 mm), ez utóbbi peremének közepén kis csücsök van (h.: 0,5 mm). A két részt keskeny nyak választja el (sz.: 6,0 mm). Előlapja domború, hátlapja egyenes. A szíjfeszítő teljes h.: 3,2 cm, sz. felül: 14 mm, alul: 15 mm, vas.: 6 mm. A felső lyuk átm.: 5,5–6 mm, az alsó lyuk kissé ovális: 5×6 mm. A trapéz alakú rész sz.: 11 mm, végének két széle csücsben végződik. A szíjfeszítő a ló mellső lábsontjainál feküdt, kengyelek nélkül. Az eddig ismert kora avar kori darabokon kívül még három publikálatlan darabról van tudomásunk.

Deszk Sz temető 6. sír: Az aknában az egész ló mellett kengyel pár és hevedercsat került elő. A fülkében fekvő emberi váz „*medencéjének jobb szárnyánál*” agancsból faragott szíjvezető feküdt. Két részből áll, egy téglalap alakú szárból (h. 25 mm) és a kissé ovális fejből (h. 16 mm), melyet egy vékony nyak (sz. 10,5 mm) köt össze. A száron és a fejen egy-egy fűzőlyuk található. Előlapja domború, csiszolt, fényes felületű, szivacsos jellegű lapos hátlapjának 2/3-ad része kopott(?). Az egyik oldal széle sérült. A téglalap alakú végének mindkét oldalán – a lyuktól a vége irányában – enyhén szélesedő téglalap alakú bemélyedés (h.: 0,5 cm) van kialakítva (valószínűleg a szíj számára). Az előlapon a lyukak szélén kopásnyom nem figyelhető meg. A hátlapon, a kör alakú részen lévő lyuknak az elhegyesedő vége felé ferdén van kikopva. H.: 4,1 cm, alsó sz.: 1,4 cm, felső sz.: 1,25 cm, vast.: 0,7 cm. A félköríves részen lévő lyuk átm.: 0,6 cm, a téglalatesten lévő lyuk átm.: 0,51×0,59 cm. A két lyuk közötti belső távolság h.: 17,5 mm. MFM ltsz.: 53.43.37. Az emberi váz további mellékletei a következők: A bal combnál bronzszegecs, a medencén vascsat. A jobb medencelapátnál csiholóvas és kova, felettük a csont szíjfeszítő feküdt. A bal medencelapáton újabb vascsat, bronzszegecs és néhány szegecstörődék a medencetájon.

Ferencszállás 3. sír: Agancsból faragott szíjfeszítő, amely két tagból áll: az enyhén trapéz alakú szárból (h.: 28 mm) és a kerek fejből (h.: 15 mm). A kerek vége külső oldalán elhegyesedő, rövid nyúlvány van (h.: 1,0 mm). A két részt keskeny (h.: 4,0 mm) nyak választja el (sz.: 12,0 mm). Az egyenes végének oldalában egy téglalap alakú bemélyedés van. Előoldala domború, csiszolt, fényes felületű, hátlapja lapos. A száron és a fejen egy-egy lyuk található. A száron lévő lyuk kissé ovális. Az előlapi széle sarkos, a hátlapi pereme minimálisan kiszélesedő. A fejen lévő lyuk az előlapon az él irányában kissé kopott, a hátlapon nagyobb mértékben. Az előlapon a kerek tagon kialakított lyuk két ellentétes, a csonttárgy tengelyével megegyező szélén enyhe kopásnyom van (vagy már eleve enyhén kiszélesedő szélűre faragták). A hátlapon, a kör alakú részen lévő lyuk az elhegyesedő vége felé jobban, az ellentétes oldalon kevésbé van kikopva. Előlapjának domború felületén 9 darab (száron 4, nyakon 2, fejen 3), 2,0 mm átmérőjű pontkörös díszítéssel. H.: 4,7 cm, alsó sz.: 1,5 cm, felső sz.: 1,75 cm, v.: 0,85 cm. A lyuk átm. a trapéz alakú részen 0,51×0,61 mm, a fejen lévő 0,62×0,76 mm. A két lyuk közötti belső távolság: 1,9 cm. A sírból az előzővel megegyező másik szíjfeszítő töredéke is előkerült. H.: 2,8 mm. MFM ltsz.: 53.58.3. Az aknasírban fordított tájolásban került elő egy ló és egy marha részleges maradványa az emberi vázmaradvány felett úgy, hogy az állatkoponyák az emberi lábsontok felett feküdtek, az állatok lábsontjai a sír többi részén, egészen az emberi

⁹⁹⁵ LŐRINCZY 2015, 162.

⁹⁹⁶ A sírleírásban a tárgy helyzete nem szerepel, míg a rekonstruált sírrajzon a keresztcsonton hosszában fekvő ábrázolták a csontfüggesztőt (BÓNA 1979, 8, 1. kép; LŐRINCZY 2018, 70).

⁹⁹⁷ BÓNA 1980, 53.

⁹⁹⁸ ERDÉLYI 1958, 32.

⁹⁹⁹ KOREK 1942, 156, XII. t. 7.

¹⁰⁰⁰ Ezt és a többi itt bemutatott darabot Vörös István határozta meg és egészítette ki a tárgyleírásokat. A hódmezővásárhelyi darab esetében ezt az tette lehetővé, hogy az elveszettnek hitt síregyüttes (SZALONTAI 2002, 165) egyes darabjai előkerültek az SZTE Régészeti Tanszék gyűjteményének rendezése során, amire P. Nagy Katalin hívta fel a figyelmünket, amit ezúton is hálással köszönünk.

koponyáig. A férfi mellékletei közül a csontleletek síron belüli helye egyértelműen nem határozható meg, mivel azokról, mint faragott csonttárgyakról írtak. A két szíjlesztő mellett került elő egy csontbogozó, az íj csontmervítő lemezei közül nem lehet biztosan tudni, melyik volt az emberi koponya mögötti lólábcsont mellett, és melyik a sír jobb(?) oldalában a lólábcsont mellett csontbogozóval és vascsattal együtt, illetve egy az egyik vaskengyellel együtt a csontváz felett.¹⁰⁰¹ Az emberi váz további mellékletei: A koponya fölött négy vasnyílhegy, kétélű vaskard az emberi váz bal oldalánál, vaskés ezüst hüvelyvéggel a bal kézcsontok mellett, kova és vastörédék valamint két vascsat és ezüstveretek töredékes állapotban a derékon. A lókoponya környékén kantárdíszek. Vascsat a lókoponya mellett.

Kiszombor I, szórvány. Agancságból készült egyszerű kivitelezésű szíjlesztő. Enyhén trapéz alakú, az agancság vonalát követve ívelt, homorú felső résszel. Mindkét felülete ún. „*vonókés-technikával*” faragott. Előlapja domború, csiszolt felületű, fényes, hátlapja lapos, szivacsos. Két végén egy-egy fűzőlyuk van. Az előlapon a lyukak tölcésesen kiszélesedőek, kopásnyom se az elő-, se a hátlapon nem figyelhető meg. Keskenyedő végének mindkét oldalán a lyuktól a szíjlesztő vége irányában enyhén szélesedő téglalap alakú bemélyedés (h.: 0,85 mm) van, valószínűleg a szíj számára. Félkész(?) darab. H.: 3,9 cm, sz. felül: 1,5 cm, alul: 1,8 cm, vast.: 0,6 cm. A keskenyedő végén lévő lyuk átm.: 0,6 cm, a kiszélesedő végén lévő lyuk átm.: 0,8 cm. A két lyuk közötti belső távolság: 1,15 cm. MFM ltsz.: 53.10.1.¹⁰⁰²

Bevonva az értékelésbe a szegvár-oromdűlői példányok mellett az itt említett darabokat, az alábbi megjegyzéseket tehetjük.

Az itt bemutatott újabb szíjlesztők is egyéni készítmények, ahogy azt gímszarvas agancságából faragott eltérő formájuk és minőségük mutatja. Közöttük is van profi faragással készült, illetve félkészként értékelhető darab.

Méreteik a szegvári példányokhoz hasonló, de minimálisan nagyobbak. H.: 3,2–4,7 cm, keresztmetszetük 3,5–23 mm, a kerek fűzőlyukak 5–7,6 mm között változnak. Közülük formában és méretben eltér a szegvár-sápoldali és a jánoshidai példány, ahol az áttörések mérete 4,4–12 mm között van.

Fűzőlyukaik külső peremén is megfigyelhető – a szegvár-sápoldali példányon kívül – az eltérő mértékű, a tengely irányával megegyező kopásnyom. Az áttörések legnagyobb méretét figyelembe véve, a kerek lyukak esetében a bőrcsik maximum 7 mm, a téglalap-ovális áttörések esetében 6–12 mm vastagságú lehetett.

Ezeknek a leleteknek a többsége régi feltárásokból származik, ezért sírbeli helyzetük nem mindig állapítható meg egyértelműen. A hódmezővásárhely-százázér-dűlői faragvány – hasonlóan a szegvári 65. sír darabjaihoz – a ló mellső lábcsontjainál feküdt. A berettyóújfalui szíjlesztő a sír végében, a hátsó lólábcsontok alatt fekvő lószerszámokkal együtt került elő, a zabla mellett. Ehhez párhuzamként említhetjük a szegvári 743. sír egyik darabját, amelyik a lókoponya bal pofacsontja mellett feküdt, de a berettyóújfalui darab helyzete nem kapcsolható kizárólagosan a zablához¹⁰⁰³ – mint ahogy a szegvári esetben is a koponya alatti lábcsontok helyzete legalábbis elgondolkodtató –, mivel a lószerszám bőrszíjazata sírba helyezése során esetlegesen csavarodhatott, így a szíjlesztő a szíjazaton máshol is lehetett. A ferencszállási darabokhoz – bár sírbeli helyük kérdéses – párhuzamként a szegvári 65. és a 743. sírt lehet említeni abból a szempontból, hogy mindhárom temetkezésben párosan fordultak elő a csont szíjlesztők. A szegvár-sápoldali, a jánoshidai 179. és a Deszk Sz 6. sír példányai nem a lócsontok, hanem az emberi váz mellett, a medencelapátoknál, illetve a bal karcsont mellett kerültek elő. Ebben hozzájuk hasonló – fenntartásaink ellenére – a szegvár-oromdűlői 540. sír szíjlesztője, amely a bal combcsont mellett feküdt.

¹⁰⁰¹ Valószínűnek tartjuk, hogy íj csontmervítő lemezei egyrészt az emberi koponya mögötti lólábcsont mellett kerültek elő, az íj markolatlemezei a csontbogozóval egy másik lólábcsont mellett a sír jobb(?) oldalában, míg a két szíjlesztő az egyik kengyellel együtt a csontváz felett.

¹⁰⁰² A deszki, ferencszállási és a kiszombori temetőről összefoglalóan lásd KÜRTI 2002, 112, 139, 202.

¹⁰⁰³ A Mesterházy Károly által közölt rekonstrukciós rajz (MESTERHÁZY 1987, 3. kép), függetlenül attól, hogy a csont szíjlesztő nem a zabla szíjazatának bekapcsolására szolgálhatott, azért is megtévesztő, mert pl. a berettyóújfalui szíjlesztő kerek fűzőlyukai 5,5 és 6 mm átmérőjűek. Ha az egyikben kétszer fűzték volna be ugyanazon bőrcsikot, annak vastagsága maximum 3 mm volt, aminek valójában nem lehetett feszítő ereje.

Ezelekről a temetkezésekről kevés az információnk, így csak azt lehet tudni, hogy a szegvár-sárpoldali fülkesíron kívül a többi egyszerű aknasír volt, amelyekben férfiakat temettek (egy-egy juvenisról és adultusról van meghatározás), és a biharkeresztesi, valamint a hódmezővásárhelyi sírban részlegesen eltemetett ló szerszámahoz tartozott a csont szíjfeszítő.

A fentiek alapján jelenleg 8 lelőhelyről származó 12 csont szíjfeszítőről van tudomásunk. A kis eset-szám és több, bizonytalan helyzetű szíjfeszítő nem teszi lehetővé a tárgytipus szerepének egyértelmű meghatározását. A fentiek alapján a lószerszám több részén éppúgy használhatták, mint a viselet részeként. Az eddig ismert példányok közül a jánoshidai kivételével a többi darab a tisztántúli kora avar kori sírokból került elő.

A csont szíjfeszítő olyan funkciót láthatott el, amelyet nem csak csontból készült darab biztosíthatott, hanem készülhetett fából, és valószínűleg bőrből is. Fára utalhat a 65. sír szárának faragott mintája, a bőrből készültre pedig ugyanezen darab fejének díszítése. Minden valószínűség szerint a lószerszám általánosan használt felszerelése lehetett, de ránk csak a csontból készült darabok maradtak. Mindez természetesen feltételezés, csak egy lehetőség. Éppen ennek, a szegvár-oromdűlői 65. sírből előkerült, egyedi kialakított formájú és szerkezetű darabnak van fém-ből készült analógiája a szentes-lapítói sírből, a lókoponya mellől. A bronzból, vékonyöntéssel készült veret feje kerek, szára félköríves keresztmetszetű, melynek hátoldalán két szegecs volt, melyek végein egy-egy téglalap alakú lemez ült.¹⁰⁰⁴ Hossza 2,8 cm, amely milliméterre pontosan megegyezik a szegvári darab méretével. De a méreten és formán kívül az is összeköti a két darabot, hogy csak e két darab esetében van a szíjfeszítő szárán függőleges kialakítású fűzőlyuk – a szegvári darab esetében faragva, míg a szentesit öntötték –, a többi darabnál keresztbe alakították ki. A szentes-lapítói darabnál a szegecses és a végükön lévő zárólemezek arra utalnak, hogy a félköríves üregbe helyezett szíjat fixen rögzítették.

A csont szíjfeszítőktől kissé messze vezet, de meg kell említenünk, hogy a szentes-lapítói darabnak kitűnő párhuzama került elő többek között az arcibasevoi¹⁰⁰⁵ és a Nyugat-Kugul 3. katakombasírból.¹⁰⁰⁶ A bronzból öntött példányok azt mutatják, hogy a szíjfeszítők használata kialakult gyakorlat volt, és készíthették őket bőrből, fából, csontból és bronzból egyaránt, de csak a maradandó anyagból készültek maradtak ránk.

Fanyergek és sírbeli helyük

A szegvári lovassírok között csak két esetben merült fel fanyereg tárgyi bizonyítékának előkerülése. A 626. padmalyos sír aknájában, a mellső és a hátsó lábsontok közötti „üres területen” a sír betöltésében egy hátsó nyeregkápához hasonló elszíneződés rajzolódott ki. Sem ez alapján feltételezhető nyereg mellől, sem más helyről a sírből hevedercsat és kengyel nem került elő. Az aknában egyetlen négyszög alakú vascsatot találtunk, mely a kápa végétől 70 cm-re feküdt a matusus mén jobb mellső lábsontjának vonalában, az akna délkeleti fala mellett. A pecek a sírfenéken, hegyével a koponya irányában mutatott. A csat hátoldalát vasoxiddal konzerválódott bőr borítja. Sírbeli helyzete alapján valószínűbb, hogy a tőle 35 cm-re kirajzolódó tegez szíjához tartozhatott.

A 855. fülkesír aknájának délkeleti végében, a fülke szája előtti területen a mén két hátsó lábsontja között fekvő kengyelen egy kb. 10×7 cm-es, vasoxiddal konzerválódott famaradvány került elő. Ettől a kengyeltől kb. 30 cm-re, az akna délkeleti fala közelében feküdt a jobb oldali kengyel. Ezek alapján a két kengyel közé tételezhetjük fel a fanyerget. A hevedercsat a jobb oldali kengyelfülével egy vonalban, attól 15 cm-re feküdt a délkeleti sírfal mellett. Más magyarázatot a tárgyak elhelyezkedésére nem találtunk.

¹⁰⁰⁴ CSALLÁNY 1934, 206–207, Taf. LVIII. 8.

¹⁰⁰⁵ AHMEDOV 2010, Risz 13. 26–27.

¹⁰⁰⁶ RUNICS 1979, 240, Risz 6. 31.

A fenti két példa jelzi, hogy a szegvári lovassírokban elhelyezett nyergek nem voltak sem faragott csontlemezekkel díszítve, sem vaslemezekkel merevítve. Ugyanakkor van hat olyan temetkezés, melyekből a nyereg szerelékei (hevedercsat, kengyelek) mellett kerültek elő olyan apró leletek, melyek – a legnagyobb valószínűséggel – a nyereggel kapcsolhatók össze, de funkciójuk ma még nem meghatározható.

Az 58. sírban, zabla és kengyel nélkül egy kisméretű, ácskapocs alakú vastöredék és egy vaskarika töredékei kerültek elő a lócsontok fektetési szintjén. A 121. sírban öt bronzveret és egy hevedercsat került elő a mellső és a hátsó lábsontok között, állatsontok nélküli üres terület szélén. Az 540. sírban gímszarvas agancsából faragott íves lemezpár feküdt a középső lókoponya állkapcsa fölött 5–8 cm vastag földrétegen.¹⁰⁰⁷ A 755. sírban fekvő két kengyel között egy egyenes és egy ácskapocs alakú vaspánt feküdt egy vonalban, az akna tengelyére merőlegesen, 7–8 cm vastag betöltésen. A 759. sírban a ló jobb mellső lábsontjának külső oldala mellett fekvő hevedercsat előtt közvetlenül egy szabálytalan alakú bőrmaradványt találtunk, benne két félgömb alakú ezüstverettel. A vascsat ellenkező oldalától 10 cm-re egy másik bőrmaradvány feküdt egy töredékes bronzverettel. A csat két végénél előkerült, összezsugorodott bőrben fekvő veretek valószínűleg a nyereg szíjainak díszei lehettek. Végül a 930. sír jobb kengyele mögött két bronzlemez feküdt párhuzamosan, egymástól 6 cm-re, 6–10 cm vastag betöltésen, valamint két keskeny bronzpánt a ló jobb hátsó lábszár- és combcsontja előtt. Ezek után nézzük meg, mely sírokban mi igazolja a nyergek sírba helyezését.

Az 1. sír keleti sarkában egy adultus kanca koponyája feküdt, mellső lábsontjai a koponya mögött párhuzamosan, a hátsók a sír délnyugati végében szintén párhuzamosan. A bal hátsó pata és az északnyugati fal között került elő egy, kb. 45°-os szögben álló csontcsat és tőle 5–7 cm-re egy csontkengyel. A mellső és a hátsó lábsontok közötti 50 cm-es üres területen fekkent a fanyereg, melynek bal oldalán a hevedercsat és a kengyel.

A 33. fülkesír aknájában fekvő matusus mén bal mellkasa, illetve az első bordák alatt, az akna alja felett 13 cm-re feküdt egy hosszú fülű kengyel. Közel hozzá került elő egy négyzet alakú hevedercsat, amely tüskéjével lefelé feküdt a ló bal bordasorától 10 cm-re. A másik, hurkos fülű, egyenes talpalójú kengyel a ló jobb lábfejsontjain találtuk, az akna alja felett 18 cm-re. Ezek alapján a nyereg közvetlenül a jobb lapocka és a részleges ló koponyája mögött, a két kengyel közötti üres területen, az első hátcsigolyák fölött fekkent. A bal oldali, hosszúfülű kengyel ugyan magasabb a jobb oldalnál, de a jobb oldali, hurkos fülű kengyel belső szélessége valamivel nagyobb. A két, hátoldalán fekvő csontcsat egyike a ló jobb radiusának alsó vége és a délkeleti sírfal között feküdt az akna alja felett 18 cm-re, de a részlegesen eltemetett lókoponya orra alatt, a másik a jobb metatarsus alsó vége és a délkeleti sírfal között helyezkedett el, az akna alja felett 18 cm-re, a marhakoponya alatt. Mindkét csat karikája az egész ló koponyájának irányában feküdt, párhuzamosan a sír tengelyével, szinte egyvonalban. Funkciójuk kérdéses, akár csak a részleges ló koponyájának külső, szorosan annak jobb oldala mellett álló, téglalap alakú vascsaté. Ez utóbbi funkciójára egy lehetséges magyarázat: a részlegesen eltemetett ló koponyáján kötőfék volt, annak a csatja.

Az 58. sír északkeleti végében egy adultus ló koponyája feküdt, tőle távol, a sír délnyugati végében a mellső és hátsó lábsontok. A koponya és a lábsontok közötti 70 cm hosszú üres területen, a lócsontok fektetési szintjén egy kisméretű, ácskapocs alakú vastöredék és egy vaskarika töredékei kerültek elő. A zabla és kengyel nélküli lótemetkezés esetében csak feltételezni lehet a fanyereg egykori jelenlétét.

A 65. sír felső szintjén egy subadultus ló koponyája volt a sír közepén, mellső két lábsontja mögötte, nagyjából egy vonalban, a két hátsó a sír tengelyére merőlegesen, annak délnyugati harmadában. A jobb mellső lábsont bal, illetve jobb oldala mellett egy-egy csont szíj feszítő került elő, 3–4 cm-rel a lábsontok fektetési szintje felett, félköríves végükkel a koponya irányában. Egy négyzetes vascsat a jobb mellső ló lábsont külső oldala mellett helyezkedett el, az egyik szíj feszítő előtt. A második ló lábsontjainak

¹⁰⁰⁷ A két csont lemezpár valószínűleg az első nyeregkápát díszítette.

felszedése közben egy Ω formájú vas nyeregtartozékra és egy téglalap alakú hevedercsatra akadtunk. A sír északkeleti harmada üres volt, a közepén fekvő lókoponya mögött, a sír északnyugati negyedében és a délnyugati végében – szorosan egymáson – egy másik ló és egy adultus tehén koponyája és lábsontjai voltak. A felszerszámozott subadultus ló mellső és hátsó lábsontjai között és fölött, a sír délkeleti negyede a másik feléhez képest szinte üres volt. Az ide feltételezhető nyeregre nem csak a csont és vas nyeregtartozékok, de a másik két részleges állatmaradvány szűk helyre zsúfolása is igazolni látszik ezt az elképzelést. A sírból nem került elő vaskengyel.

A 68. sírban egy adultus mén mellső lábsontjai a férfi jobb karcsontjai mellett és fölött feküdtek, a lókoponya a jobb medencelapát és a combcsont fölött, míg a hátsó lábsontok ferdén a férfi lábsontjai előtt. A lókoponya és a hátsó lábsontok közötti 35 cm hosszú üres területen, a jobb térd külső oldala mellett helyezkedett el a szélesebb hosszúfűlű kengyel, míg a másik a bal lábszár alsó végének magasságában, a sír délkeleti fala mellett, mindkettő a sír alja fölött 15 cm-re. A kettő között, a bal lábszárcsont felső végén találtuk a téglalap alakú hevedercsatot. Ezek alapján a fanyerget a lábszárcsontok fölé helyezték – ha elfogadjuk azt, hogy a nagyobbik kengyel általában a jobb oldalon volt, – akkor fordítva.

A 76. fülkesír aknájának északkeleti felében két ló koponyája, míg a délnyugatiban a lábsontok feküdtek. Az egyetlen, hurkos fűlű vaskengyel a senium ló mellső és hátsó lábsontjai között, az akna északnyugati fala mellett került elő, a négyszögletes hevedercsat a ló lábszárcsontjainak felszedése közben. Ezek alapján a nyerget a fülke szája előtt, az akna délnyugati végében lévő lólábak fölé helyezhették.

A 77. sír északkeleti végében, az adultus férfi koponyája fölött bontottuk ki egy adultus mén koponyáját, bal mellső lábsontjait a jobb mellkas és felkar fölött keresztben, a jobb a medencelapát vonalában a sír délkeleti fala mellett. A két hátsó láb csontjai a sír délnyugati végében, a lábszárcsontok felett kerültek elő. A két azonos méretű hosszúfűlű kengyel közül az egyik a lókoponya és a bal mellső láb között volt, 18 cm-rel a sír alja felett, fülével a férfi könyökének irányában, a másik a férfi keresztcsontja és a medencéjében fekvő juhkoponya felett, fülével szintén a férfi könyökének irányában. A trapéz alakú hevedercsat előkerülési helye a férfi bal kulcscsontja fölött 15 cm-re határozható meg. A lábsontok által közrefogott üres terület és a kengyelek, hevedercsat helyzete alapján a nyerget a férfi felsőteste fölé helyezhették el.

A 81. fülkesír aknájának délnyugati végében egy adultus mén koponyája került elő a sír tengelyére merőlegesen, egy borjúkoponya felett. A fülke szája előtt fekvő két állat koponyája, valamint a ló mellső és a borjú négy lábsontja, valamint egy juh maradványa az idők során megsüllyedt. A ló hátsó két lábát az akna közepén találtuk meg, a bal 27 cm, a jobb 15 cm vastag betöltésen. A két, hurkos fűlű és azonos méretű kengyel közül a bal oldali az akna délkeleti falának dőlt a lókoponya felé, míg a jobb oldali vele egyvonalban, de az akna északnyugati fala közelében. A téglalap alakú hevedercsat a jobb mellső lólábsonton feküdt. A lókoponya, a mellső és a hátsó lólábsontok, valamint a két kengyel által határolt üres terület a nyereg egykori helyét jelzi. Ebben a sírba a nyereggel együtt a fejkantárt is a ló maradványaira helyezték, mert a zabla nem a ló fogai között, hanem az akna délkeleti fala mellett feküdt. Kérdés, hogy a lókoponya bal pofacsontja alatti vaskarika a lókoponyán lévő kötőfékhez, vagy a zablához csatlakozó a vezetőszárhoz kapcsolódott.

A 85. fülkesír aknájának közepén dokumentáltuk egy adultus mén koponyáját, részben alatta, részben mögött a két mellső láb csontjait vele egyvonalban, a két hátsó láb csontjait az akna délnyugati végében, a fülke szája előtt keresztben. A két, hurkos fűlű, azonos méretű kengyel a két mellső lábsont végénél került elő, a paták külső oldala mellett. A jobb oldali a jobb mellső lábsont és a sírfal között, az akna alján feküdt, a bal oldali a bal lábsont mögött, az akna alján. Mindkét kengyel füléhez mintegy 4 cm hosszú bőrmaradvány tapadt. A téglalap alakú hevedercsat a jobb hátsó lábsont csonkolt vége és a délkeleti sírfal között, a lábsontokkal egy szinten jelentkezett. A mellső és a hátsó lábsontok, valamint a két kengyel és a hevedercsat által határolt területre fektethették a fanyerget.

A 100. fülkesír aknájának délnyugati végében egy adultus mén koponyája feküdt keresztben, a fülke szája előtti sűrű, fekete, zsíros tapintású betöltésen, az akna alja fölött 30–35 cm-re. A két hurkos fűlű,

közel azonos méretű kengyel közül az egyik a lókoponya, a borjúkoponya és a nyakcsigolyák által határolt területen feküdt, a sír alján, míg a másik az akna északnyugati fala mellett, a bika állkapcsa előtt. A lókoponya mögül elcsomagolt kengyelhez tartozhatott a bal mellső lábsont mellett előkerült négyzetes vascsat, melynek hegye a kengyel felé mutatott. A téglalap alakú hevedercsat a ló jobb lapockáján volt. A fentiek alapján a ló feje és a jobb mellkasa közé fektethették a nyeret, melyhez a két kengyelen és a hevedercsaton kívül a jobb lapocka és a csigolya találkozásánál talált vaskarika, a fiatal szarvasmarha állkapcsának bal szára alól előkerült kisméretű vascsat és a lókoponya jobb pofacsontja mellől, a zablakarika fölött elhelyezkedő Ω alakú, karikás vasszegecs is. A nyereg sírba helyezése után, részben arra tették rá a borjút, a bika és a juh bőrét a benne hagyott koponyával és lábsontokkal. A ló gerincén, a két lapocka között, oldalával a sír aljára merőlegesen benyomott oldalú vascsat állt a sírgödör oldalának nyomódva, melynek peckes oldala a gerinc felé feküdt, hegye a lókoponya irányába mutatott. Ez a csat feltehetően a mellhám nyitását-zárását, míg a jobb medencelapát előtt heverő Yassi Ada típusú csat, amely a sírfenékkel párhuzamosan feküdt és pecke a sírfenék felé, hegye a medence irányába nézett, a farhámhoz tartozott.

A 121. sír keleti negyedében, magasabb rétegben egy subadultus mén felszerszámozott koponyáját bontottuk ki, részben alatta a két mellső lábsontjait, míg a hátsó két láb csontjai és egy juh részleges maradványát a déli negyedben. Egy-egy szíjvég alakú bronzveret a ló bal és jobb mellső csonkolt lábsontján feküdt, egy hevedercsat a ló bal hátsó lábsontjának végénél, és közel hozzá egy-egy szíjvég alakú bronzveret a jobb és bal hátsó lábközépcsontján valamint egy félgömb alakú veret a jobb mellső lábsont mögött. Ezeket a bronzdíszeket és azt, hogy a mellső és a hátsó lábsontok között, illetve a sír északnyugati fele állatcsontok nélküli üres területnek bizonyult, nagy valószínűséggel a nyereggel hozhatjuk kapcsolatban. Talán erre utal, hogy a két csonkolt radius nem a lábsontok vonalában feküdt, hanem 90° -al elfordítva, így nagyobb volt az üres terület a lábsontok között.

A 137. fülkesír aknájának északkeleti végében egy matusus mén felszerszámozott koponyájára akadunk, bal oldala mellett a két mellső, mögötte a két hátsó lábsont. Az egyetlen, viszonylag nagy hurkos fülű (bal oldali) kengyel a jobb hátsó lábsonton volt, az akna északnyugati fala közelében. A hátsó lábsontok, a kengyel, a délkeleti fal melletti marhakoponya és az akna délnyugati végében lévő marha és juh lábsontok az akna északnyugati fala mellett egy üres területet határoltak. Feltehetően ide helyezték el a fanyeret.

A 194. fülkesír aknájának északkeleti végében egy adultus mén koponyája feküdt, mögötte párhuzamosan, de 40 cm-re egymástól a két mellső, míg ezek mögött hasonló elrendezésben a két hátsó láb csontjai. Az egyetlen hurkos fülű kengyel a bal radius külső oldala mellett hevert, fülével délnyugatra. A bal oldali kengyel helyzete és a ló szimmetrikusan fekvő négy lábsontjának fekvése alapján a nyeret a lábsontok közötti területre pakolták. Kérdés, hogy a fülkében, a koporsó északkeleti végénél talált csontcsat a lószerszámhoz tartozott-e, mivel az 85 cm-re feküdt a kengyeltől.

A 200. padmalyos sír aknarészében egy adultus mén váza feküdt. Fel volt kantározva, mert a zabra a fogai között volt. Fel volt nyergelve, amire a jobb alsó bordákon átlósan elhelyezkedő vas hevedercsat utal.

A 201. fülkesír aknájának délnyugati, rablással bolygatott végében egy adultus ló koponyatöredékei bukkantunk. A mellső lábak csontjai nagyrészt bolygatatlanul, egymástól távol helyezkedtek el, az akna délkeleti és északnyugati fala mellett. A két hátsó láb csontjai a mellső lábsontoktól mintegy 35 cm-re az akna közepén heverték, de szintén a két sírfalhoz közel. A jobb oldali kisméretű, hurkos fülű kengyel az akna északnyugati oldala mellett feküdt, a jobb hátsó lábsont magasságában. A nyereg helye – a kengyel közelsége miatt is – feltehetően a mellső és a hátsó lábsontok közötti üres terület lehetett.

A 202. sírban a férfi koponyája fölött egy adultus mén koponyája feküdt, a ló mellső lábsontjai a férfi jobb oldala és a sírfal között magasabb szinten, míg a hátsók a sír délnyugati végében. Egy hurkos fülű kengyel – közvetlenül a füle végénél lévő szíjszorító csonthengerrel a bal mellső pata mellett került elő, a férfi jobb alkarsontja felett, fülével a lábfejek irányban. Egy téglalap alakú hevedercsat a jobb lábszár-

csont és az északnyugati sírfal között volt. Ebben az esetben azt feltételezhetjük, hogy a nyeret a férfi medencéje és a combcsontja fölé, a lócsontok fektetési szintjén helyezték el.

A 268. padmalyos sír aknájának északkeleti végében egy juvenis mén koponyáját dokumentáltuk, mögötte a két mellső lábcsonkjait a sír tengelyére merőlegesen. A hátsó lábcsontok – egy juh részleges maradványával együtt – a mellsőktől 55 cm-re voltak. Egy ovális karikájú hevedercsat – melyhez egy összehajtott, vasoxiddal konzerválódott bőrszík töredéke tapadt – az akna délkeleti fala mellől származik. A lólábcsontok helyzete és a vascsat sírbeli helye alapján a nyeret a lábcsontok közötti területen helyezhették el.

A 333. padmalyos sír aknájában a juvenis kanca bal oldalán, a nyakcsigolyák és a bordák találkozásánál, a lapocka előtt feküdt egy hosszú fülű kengyel, fülével az orsócsont felső végének irányban. A ló jobb hátsó bordáin, a délkeleti sírfal mellett, fülével a koponya irányban került elő egy, az előzővel azonos nagyságú hurkos fülű kengyel. A téglalap alakú hevedercsat a jobb hátsó combcsont alsó végénél, a délkeleti sírfalnak támaszkodott, pecke a sír fala felé mutatott. A jobb oldali 3. bordán egy téglalap alakú bronz szíjvezető, a bal lapocka mellől egy ovális karikájú vasszegecs (nyeregtartozék) került elő. A fentiek alapján a ló felnyergelve került a sírba.

A 335. sírban a felnőtt férfi fölé fektetett 7–8 éves mén jobb karcsontjának külső oldalánál állt, a bal oldali párjánál valamivel nagyobb hurkos fülű kengyel. A másik hurkos fülű kengyel vele nagyjából egyvonalban a bal karcsonton feküdt. A bal kengyel fülétől kb. 20 cm-re, a bal mellső bordákon volt egy téglalap alakú vascsat. A jobb kengyel fülétől 25 cm-re, a jobb oldali bordák mellett, a karcsont hátsó végénél került elő egy téglalap alakú vascsat. A jobb hátsó pata előtt, előlappal felfelé találtunk egy csontcsatot. A szerelékek helyének ismerete alapján ezt a lovat is felnyergelve tették a sírba. A két vascsat a kengyelszík magasságának állításához, a csontcsat a nyereg rögzítésére szolgálhatott.

A 350., padmalyos sír aknájának keleti sarkában akadtunk egy adultus mén koponyájára, mellső lábcsonkjaira mögötte keresztben, és azoktól 55 cm-re, hasonló elrendezésben a hátsó lábcsontokra. Az egyetlen, kisméretű, hurkos fülű kengyel az akna délkeleti fala közelében, fülével a padmaly irányban feküdt. A hevedercsat a mellső lábcsont csonkolt vége mellett került elő. A nyeret nagyjából az akna közepére, a lólábcsontok által közrefogott üres területre helyezték.

A 492. fülkesír aknájának délnyugati végében feküdt egy maturus mén koponyája, mögötte a két mellső lábcsontja egymásra merőlegesen és azok mögött, az akna északkeleti végében a hátsó lábcsontok párhuzamosan, egymástól 50 cm-re. Az egyetlen, hurkos fülű kengyel a bal hátsó láb vonalában állt az akna közepén, a hevedercsatot a jobb hátsó láb belső oldala mellett bontottuk ki. A nyeret a két hátsó lábcsont közötti üres területre tették.

Az 500. fülkesír aknájának délnyugati végében, a füle szája előtt feküdt egy adultus mén koponyája, mellső két lábcsontja a két oldalán, vele párhuzamosan, a hátsó lábcsontok a koponyától 55 cm-re, egymástól 40 cm-re párhuzamosan. A két, hurkos fülű, egyforma méretű kengyel közül a bal oldali a lókoponya mögött találtuk, fülével a jobb hátsó lábcsontok irányában, a jobb oldali az akna északnyugati fala mellett, a jobb hátsó lábcsont előtt, fülével a sírfal felé. A négyzet alakú hevedercsat a két kengyel füle között került elő. A fentiek alapján a nyeret a koponya és a két hátsó láb közötti üres területre tették. Viszont a lókoponyáján keresztben fekvő zablát jelzi, hogy a ló nem volt felszerszámozva, hanem a nyeret a lóbőrre helyezték, a fejkantárt a koponyára.

Az 540. padmalyos sír aknájának északkeleti végében fekvő lókoponyán került elő a felszerszámozott adultus mén koponyája, mögötte keresztben a két mellső lábcsontja, míg a hátsók az akna délnyugati harmadában a negyedik lókoponyán. A jobb oldali hurkos fülű kengyel a felszerszámozott lókoponya mögött volt, az akna délkeleti fala mellett, a jobb mellső lábcsont végén, fülével déli irányban. Valószínűleg a nyereghez tartozott az az íves csont lemezpár, amelyet a harmadik lókoponya fogain, illetve állkapcsa alsó széle fölött, 5–8 cm vastag betöltésen bontottunk ki. A lókoponyák és a lábcsontok helyzete alapján először három ló részleges maradványát helyezték el az akna aljára, majd ezekre terítették a felszerszá-

mozott lókoponyához tartozó bőrt a lábsontokkal együtt. Végül a nyeret – a kengyel, a csont lemezpár és a vaskarika sírbeli helye alapján az utolsónak elhelyezett lóbőr koponyája mögé tették.

A 624. fülkesír aknájának északkeleti végében volt egy matusus mén koponyája, részben alatta, részben mögötte a két mellső láb csontjai párhuzamosan és ezek mögött a két hátsó hasonló helyzetben. A két, hurkos fülű kengyel közül az egyik a jobb első pata külső oldala mellett feküdt az oldalán, fülével a koponya irányban, a másik a bal hátsó lábsont belső oldala mellett, fülével az északnyugati fal felé. Ez utóbbi kengyel valamivel szélesebb volt. A hevedercsat a bal hátsó lábsont külső oldala és az északnyugati fal mellett feküdt. A két kengyel és a vascsat helyzete alapján a nyeret feltehetően a mellső lábsontok fölé helyezték.

A 626. padmalyos sír aknájának keleti sarkában bontottunk ki egy matusus mén koponyáját, attól 40 cm-re a mellső lábsontok egymáson keresztben feküdtek, míg a hátsó láb csontjai az elülsőktől 75 cm-re, az akna délnyugati végében. A hevedercsat a ló jobb mellső lábsontja vonalában, az akna délkeleti fala mellett került elő. Mint már volt róla szó, a nyereg – a hátsó kápának a sírbetöltésben kirajzolódó lenyomata alapján – a hátsó és a mellső lábsontok között, az akna délkeleti felében feküdt.

A 650. fülkesír aknájának délkeleti fala mellett, az akna déli sarkában, közvetlenül a fülke szája előtt tudtuk dokumentálni egy adultus mén koponyáját, alatta a bal mellső láb csontjait, a jobb mellső láb csontjait és a két hátsót a koponya mögött, attól kb. 25 cm-re. A két, hurkos fülű, hasonló méretű kengyel közül a bal oldali a lókoponya tetején feküdt, fülével a nyugati fal irányban, míg a másik a jobb hátsó lábsont előtt, az akna északnyugati fala mellett, fülével a fal felé. A hevedercsatra a hátsó lábsontok felszedése közben akadtunk rá. Ezek alapján a nyereg helye a lókoponya mögött, részben a hátsó lábsontokon határozható meg.

A 666. padmalyos sír aknájának északi sarkában feküdt egy adultus mén felszerszámozott koponyája, alatta a bal mellső láb csontjai, a jobb mellette, vele párhuzamosan, a két hátsó láb mögötte 10–15 cm-re, egymással párhuzamosan, míg egy négyzetes hevedercsat a jobb mellső lábsont vonalában, az akna délkeleti fala mellett. A hevedercsat sírbeli helye alapján a kengyelek nélküli nyeret a két hátsó láb fölé, illetve részben a mögöttük lévő üres területre, az akna közepére állíthatták.

A 670. padmalyos sír aknájának északi sarkában feküdt egy juvenis mén felkantározott koponyája, a két mellső lábsont alatta és mögötte, a két hátsó 50 cm-rel a mellsők mögött. A nyeregre utaló egyetlen lelet, a téglalap alakú hevedercsat a lókoponya jobb oldala mellett került elő. A fanyeret a mellső és a hátsó lábsontok közötti üres területre, az akna közepére helyezhették.

A 697. fülkesír aknájának délnyugati végében feküdt egy juvenis mén koponyája részben egy marhako-
ponya fölött. A bal mellső láb a lókoponya vonalában volt, a sír délkeleti fala mellett, a jobb mellső a koponya mögött, az északnyugati fal mellett. Tőlük távol, az akna délnyugati végében kerültek elő a hátsó lábak csontjai párhuzamosan, egymástól 35 cm-re. A két, hurkos fülű, közel azonos méretű kengyel közül az egyik közvetlenül a ló koponyája mögött feküdt, fülével északi irányban, míg a másik a jobb mellső és hátsó lábsont között, fülével a másik kengyel felé. A lókoponya és a bal mellső lólábsont között hevert egy csontcsat – pecek és nittszeg, valamint rozsdafolt nélkül –, hátlappal felfelé, csatkarikájával a lókoponya irányában, 3 cm vastag betöltésen. A négy lólábsont, a két kengyel és a csont hevedercsat helyzete alapján a nyeret a lókoponya mögötti, a két hátsó lábsont előtti területen, az akna közepén helyezhették el.

A 700. fülkesír aknájának északkeleti végében egy juvenis mén felszerszámozott koponyája feküdt, mellső és hátsó lábsontjai egymáson és a lókoponya alatt, de a marhako-
ponya felett. A hurkos fülű kengyelek közül az egyik a lókoponya mögött feküdt féloldalasan, fülével az északnyugati fal irányában, míg a másik kengyel az akna közepén, a tehénkoponya mögött, annak bal mellső lábszárán, fülével szintén az északnyugati fal felé. A vas hevedercsat nélküli nyeret a lókoponya mögé, a tehénkoponya fölé, a két kengyel helyzete alapján a sír tengelyére merőlegesen rakhatták a sírba.

A 720. fülkesír aknájában, délnyugati irányban fekvő adultus mén jobb mellső lábsontja mögött bontottuk ki a hurkos fülű szélesebb kengyelt, fülével a lókoponya irányban. A bal oldali vele egyvonalban, a bal lábsontok mellett, az akna délkeleti falához nyomódva, fülével felfelé állt. A négyzetes hevedercsat

a bal kengyel mellett, szintén az akna falához nyomódva került elő, nyelvvel a ló felé, hegyével felfelé. A két kengyel helyzete alapján a mént felnyergelve rakták a sírba.

A 726. fülkesír aknájának keleti sarkában egy adultus mén koponyája feküdt, mögötte keresztbe a két mellső láb csontjai, attól 40 cm-re az akna közepén szintén keresztben a hátsó lábsontok. A lábsontok közötti üres területen volt a két egyforma méretű hurkos fülű kengyel, fülük egymás felé nézett. A téglalap alakú hevedercsat a lókoponya jobb oldala mellett, pecekkel lefelé, hegye az akna délkeleti fal felé mutatott. A fanyerget a lábsontok közötti üres területre, a kengyelek fölé tették.

A 755. fülkesír aknájának északkeleti végében feküdt egy maturus mén felszerszámozott koponyája, mellső lábsontjai a koponya alatt és mellett, a hátsó lábsontok a koponya mögött, mind a négy nagyjából a sír tengelyével párhuzamosan. A hurkos fülű kengyel a felszerszámozott lókoponya mögötti lókoponya jobb oldala mögött feküdt, fülével déli irányban, 12 cm vastag betöltésen. A téglalap fülű, egyenes talpú kengyel a talpán állt az északnyugati fal mellett, a sír tengelyére 45°-os szögben. A két kengyel között egy egyenes és egy ácskapocs alakú vaspántot találtunk egy vonalban, az akna tengelyére merőlegesen, 7–8 cm vastag betöltésen. A két kengyel sírbeli helyzete alapján a nyerget az akna közepén, az állatok lábsontjai fölé helyezték a sír tengelyére merőlegesen. A két vaspánt feltehetően a nyereg tartozéka volt.

A 759. padmalyos sír aknájának északi sarkában egy adultus korú mén felszerszámozott koponyája került elő, mellső lábsontjai részben a koponya alatt, részben mögötte, a hátsó lábsontok az akna délnyugati felében. A két azonos méretű hurkos fülű kengyel közül az egyik a felszerszámozott lókoponya melletti lókoponya alatt feküdt, a feltehetően hozzá kapcsolható vascsat a második lókoponya bal oldala mellett. A másik kengyel a lókoponya mögött, a bal mellső láb vonalában, az akna északnyugati fala mellett állt, fülével a lókoponya irányában. Egy téglalap alakú vascsat a két mellső lólábsont között volt, 15 cm-re a második kengyel fülétől. Egy téglalap alakú hevedercsat volt nagyjából az akna közepén egy üres, állatcsontoktól mentes, 40×40 cm-es terület szélén. Közvetlenül a vascsat előtt, a ló jobb mellső lábsontjának külső oldala mellől egy szabálytalan alakú bőrmaradványt csomagoltunk el, benne két félgömb alakú ezüstverettel. Ugyancsak egy bőrmaradvány került elő töredékes bronzverettel a vascsat ellenkező oldalától 10 cm-re. A két kengyel, a kengyelszjű csatjai, valamint a hevedercsat alapján a nyerget az üres területre helyezhették a felszerszámozott ló bőr fölé. A másik ló és a többi állat maradványait csak ez után tették az aknában. A hevedercsat két végénél előkerült, összezsugorodott bőrben előkerült veretek – a helyzetük alapján – valószínűleg a nyereg szíjainak díszei lehettek.

A 760. padmalyos sír aknájának északkeleti végében feküdt egy adultus mén felszerszámozott koponyája, a mellső lábak csontjai a koponya mögött, az akna északnyugati sávjában, a hátsók az akna délnyugati harmadában, a délkeleti fal mellett. Az egyetlen hurkos fülű kengyel az akna középső harmadában került elő, részben egy szarvasmarha koponya, másrészt egy juh lábsontja alatt, fülével északi irányban. A téglalap alakú hevedercsat a kengyellel egyvonalban volt, a harmadik lókoponya állkapcsa alatt. A kengyel és a hevedercsat helyzete, valamint az állatkoponyák által közrezárt kisebb üres terület alapján a nyerget a felszerszámozott ló bőrére, az akna közepére tették és a többi állat maradványát csak ezután helyezték a sírba.

A 777. fülkesír aknájának északkeleti harmadában feküdt egy juvenis ló koponyája, a jobb mellső lábsontja mellette és mögötte, a bal az akna középső harmadának alsó szélén, az északnyugati fal mellett, a sír tengelyére merőlegesen. A két hátsó lábsont az akna délnyugati végében került elő, egymással párhuzamosan, nagyjából az akna tengelyére merőlegesen. A nagyobbik hosszúfülű kengyel a lókoponya melletti tehénkoponya mögött került elő, fülével a bal mellső lábsont felé, a másik kengyel az akna déli sarkában, a két hátsó lólábsonton, fülével az állatkoponyák irányban. Ovális vascsat állt az oldalán a nagyobbik kengyel fülétől 15 cm-re. Egy téglalap alakú vascsat az előzővel egyvonalban feküdt a jobb mellső lábsont patájának külső oldala mellett. A téglalap alakú hevedercsat a bal mellső lólábsont végénél, a pata belső oldala mellett került elő. A nyerget az állatkoponyák és a két hátsó lólábsont, illetve a két kengyel közé fektették. Az állatcsontok szuperpozíciója alapján a ló bőr és a nyereg elhelyezése után tették az aknába a tehén maradványát.

A 855. fülkesír aknájának közepén feküdt egy adultus mén koponyája, a bal mellső lábcsontjai mögötte, az északnyugati fal mellett, a jobb a délkeleti fal mellett, a hátsó lábcsontok egymással párhuzamosan az akna délnyugati végében. Az egyik hurkos fülű kengyel a ló jobb mellső lábcsontjain került elő, fülével a másik kengyel irányban. A bal oldali kengyel a ló hátsó lábcsontjain volt, fülével az előző kengyel felé. Az egyik oldalához – mint ahogy arról már szó volt – vasoxiddal konzerválódott famaradvány (a nyeregdeszka töredéke) tapadt. A téglalap alakú hevedercsatot a jobb kengyeltől 15 cm-re, a délkeleti sírfal mellett találtuk. Az állatcsontok szuperpozíciója és a két kengyel helyzete alapján a nyerget helyezhették utoljára az akna délnyugati végébe.

A 877. sír felső rétegében, annak északkeleti végében feküdt egy adultus mén koponyája, két oldalán a mellső lábak csontjai, a sír délkeleti harmadában a hátsó lábcsontok. Az egyik hurkos fülű kengyel a jobb mellső láb csontjainak vonalában került elő, a délkeleti padkáról megcsúsztatva, fülével a sír végének irányába: a nagyobbik kengyel a bal mellső lábcsontok vonalában, az északnyugati sír falával párhuzamosan, fülével a sír alja felé. A nyerget a két mellső láb mögötti üres területre fektethették.

A 892. padmalyos sír aknájának északkeleti végében feküdt a maturus mén koponyája, a jobb mellső lábcsontja a koponya jobb oldala mellett, a bal mellső az akna nyugati negyedében, a hátsó lábcsontok az akna délnyugati végében, egymással nagyjából párhuzamosan. A nagyméretű, egyetlen hurkos fülű kengyel a lókoponya bal oldala mellett feküdt, fülével a sír közepe felé. A nyerget a koponya és a hátsó lábcsontok közé, a sír közepére helyezhették.

A 897. padmalyos sír északi negyedében feküdt egy adultus mén koponyája, mögötte egymással párhuzamosan a két mellső lábcsont, míg a hátsók a padmaly keleti fala mellett. A jobb oldali hurkos fülű kengyel a férfi bal kulcsontja felett, 10 cm vastag betöltésen volt, a nagyobbik kengyel a második lókoponya mögött, a bal mellső lólábcsont és a padmaly északnyugati fala között szinte a talpán állt. Közvetlen a kengyel szárán dokumentáltunk egy szíjszorító csonthengert. Egy téglalap és egy négyzetes vascsat egymás mellett volt a lókoponya mögött és a két kengyel között 16 cm vastag betöltésen. Ω formájú vas nyeregtartozék került elő a lókoponya mögött, a két vascsattól 15 cm-re. Ezek alapján a nyerget valószínűleg a két mellső lábcsont fölé, és a lókoponya mögé helyezték el.

A 900. sír középső harmadában feküdt egy adultus mén koponyája, a sír délkeleti oldala mellett, mellső lábcsontjai a koponya jobb és bal oldala mellett, a hátsók a sír délkeleti harmadában. Az egyik hurkos fülű kengyel a lókoponya mögött került elő, a délkeleti padkán, fülével északkeleti irányban, a másik vele egyvonalban 35 cm-re, a sír északnyugati oldala melletti lókoponya jobb oldalánál, fülével északi irányban. A téglalap alakú hevedercsat a két kengyel között volt, míg egy Ω alakú vas nyeregtartozék és egy vastöredék a második lókoponya alatt. A fanyereg a két kengyel, valamint a két lókoponya és a marhakoponya által határolt üres területen fektetett.

A 930. padmalyos sír aknájában fekvő adultus mén jobb lapockája mögött, az akna délkeleti fala mellett került elő a két hasonló méretű hosszúfülű kengyel közül az egyik, fülével hátrafelé, míg a másik a bal lábszárcsont külső oldala mellett, a padmaly szája előtt, fülével szintén hátrafelé. Egy csontpecek volt a ló visszahajlított bal mellső lábközépcsontjának belső oldalánál, egy téglalap alakú hevedercsat közel hozzá a bal mellső pata előtt, valamint egy vaskarika a bal mellső combcsont alsó végénél, 4 cm vastag földrétegen. A jobb kengyel mögött két bronzlemez került elő párhuzamosan, egymástól 6 cm-re, 6–10 cm vastag betöltésen, valamint két keskeny bronzpánt a jobb hátsó lábszár- és combcsont előtt. A bronzlemezek és egy Ω alakú, karikával ellátott szíjvezető – amely valószínűleg állatjarrattal került a férfi két lábszárcsontja közé – ugyancsak nyeregtartozék volt. A lovat sírba helyezése előtt felnyergelték.

A 933. fülkesír aknájának keleti sarkában feküdt egy adultus kanca koponyája, bal mellső lábcsontja a koponya mellett, a jobb a koponya mögött, míg a hátsók az akna északnyugati sávjában. Az egyetlen – minden bizonnyal a bal oldali – hurkos fülű kengyel az akna közepén volt a tehén lábcsontja felett. A nyerget az akna délkeleti sávjában, az állatbőrökre helyezhették el.

A 960. fülkesír aknájának északkeleti harmadában egy matus mën koponyája feküdt, a mellső és hátsó lábcsontjai a koponyától 20–25 cm-re, az akna délnyugati harmadában. A bal oldali hurkos fülű kengyel a lókoponya bal oldala mellett került elő fülével hátrafelé, és közvetlenül a fül mögött egy kengyelszíjszorító csonthenger, mindkettő 3–5 cm vastag betöltésen. A jobb oldali kengyel a lókoponya és a jobb mellső lábcsont között, az akna délkeleti fala mellett hevert, fülével a lábcsont irányában, fülén egy kengyelszíjszorító csonthengerrel. Egy Ω alakú karikás vasszegecs a bal kengyel mögött került elő a mellső lólábcsontok között közepén, 3–4 cm vastag betöltésen. A vaspeckes csontcsat a jobb mellső lóláb ujjsontján volt. A nyeret a lókoponya mögötti területre, részben a lábcsontok fölé fektethették le.

A 967. fülkesír aknájának nyugati sarkában feküdt egy juvenis ló koponyája, mellső lábcsontjai a koponya alatt, a hátsók tőle 25–35 cm-re az akna középső harmadában. A téglalap alakú hevedercsat a jobb hátsó lábcsont előtt került elő. A nyeret a koponya és a hátsó lábcsontok közötti üres területre fektethették.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy az egész lovakat minden esetben felnyergelve helyezték a sírba, míg a részleges, felszerszámozott lómaradványokat hol elsőként a nyereggel együtt tették a sírba, máskor pedig utoljára. Ugyanakkor érdemes megjegyeznünk, hogy a szegvári nyergek esetében igen ritka az olyan eset, ahol a kengyelek magasságának állíthatóságát vascsattal oldották meg.

A SÍROK IDŐRENDJE, A TEMETŐ HASZNÁLATI IDEJE

A TEMETŐ KEZDETE, AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK GENERÁCIÓ IDŐSZAKA

1. aknasír: A juvenis nő ékszereinek – Szegvár-típusú és a négygömbcsüngős fülbevaló, ovális medalionok, lemezes korongdíszek és a préselt ezüst lábbeli veretek – a meglehetősen kisszámú hazai analógia mellett számos keleti párhuzama van. A síregyüttes másik része kifejezetten Kárpát-medencei készítmény. A fiatal nő személyes tárgyaihoz tartozott a temető egyetlen – a kora avar kori leletanyagban ritka – kétoldalas csontfésű. A részleges ló fejkantár vereteinek (kereszt alakú, bronz szíjelosztó, a vaszabla bronzkarikái és szíjszorítói, félgömb alakú bronzveretek, szíjazatot záró ún. pajzstövisek csat és kacsacsőr alakú szíjvég) pontos párhuzama ugyan nem ismert, de külön-külön előfordulnak a Kárpát-medence 6. századi germán régészeti hagyatékában.

A ló felszerelését kiegészítő – csontkengyelnek meghatározott tárgy – és a csontcsatnak nincs közvetett jelentősége a sír keltezését illetően. A csontkengyel azt az átmeneti állapotot jelezheti, amikor az elhunyt lovagolt, de nem használt ehhez vaskengyelt, azonban a felszálláshoz egy egyedi kivitelezésű faragványt kapott, míg az éles szélekkel rendelkező csontcsat nem volt használatban, kifaragását követően rövid időn belül sírba került.

A fentiek alapján a temetkezést a 6. század utolsó harmadára keltezzük, aminek nem mond ellent a sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat adata. A program a temetkezés idejét 576–633 (68,3%) közé határozta meg.

58. aknasír: A férfi övét kisszámú ezüstveret díszítette, mely a Kárpát-medencei leletanyagban a 7. század közepéig keltezhető leletegyüttesekben gyakori.¹⁰⁰⁸ Az öv közepén hátul egy préselt, kéttagú ezüstveret volt, amely azonban egyedi darab, akárcsak a két bronzlemezről álló, ezüstözött előlapú szíjvég, amely rövid és széles kivitelével különül el a Kárpát-medencei kora avar kori szíjvégek típusaitól. Az övet záró, trapéz alakú, rögzítópántos vascsathoz hasonló kialakítású darabot sem ismerünk a Tiszántúl kora avar kori leletei között.

¹⁰⁰⁸ BALOGH 2016, 193–194.

A matusus férfi koponyájának bal oldalán fekvő kis gömbcsüngős aranyfülbevaló típusa ugyan a 7. század első feléből ismert,¹⁰⁰⁹ de a néhány kerek veret, a kéttagú övveret és szíjvég típusa, a tarsolyhoz tartozó kisméretű bronzpeckes vascsat, valamint a zabla és kengyel nélkül eltemetett részleges ló együttese alapján a temetés idejét a 6–7. század fordulójára, a század első évtizedére valószínűsíthetjük.

63. aknasír: Az adultus nő szegényes sírmellékletei közül csak a téglalap alakú, lekerekített végű vas tarsolymerevítő lemezt lehet megemlíteni. A viseletnek ez az egyszerű felszerelése, a halott fölött fordított tájolásba fektetett kitömött szarvasmarha és a sír temetőn belüli topográfiai helyezete alapján a temetkezés legnagyobb valószínűséggel a korai sírok közé tartozik.

65. aknasír: A férfi koponyája fölött előkerült szorítólemezes vascsat (és öv) sírbeli helyzete hasonló a 165. sírban fekvő préselt bronzcsat helyéhez. A matusus férfi sírjának felső rétegében temetett ló fejkantárját összetett és szimmetrikus bronzveretek díszítették. Nemcsak a veretek formája, hanem felszerelésük megoldása és a fejkantárnak ilyen veretekkel díszítése is idegen a hazai kora avar kori veretek között. A ló szerszámzatához tartozott még két egyedi faragású agancs szíjfeszítő, egy Ω formájú vas nyeregpartozék valamint egy vaszabla. Ugyanakkor a temetkezésből vaskengyel nem került elő. A fejkantár vereteinek és az agancs szíjfeszítőknek, valamint a férfi bal alkarja és a bal medencelapát alatt fekvő vas tarsolyakasztónak (Taschenbügel) kitérő párhuzamai vannak a kelet-európai népeesség hagyatékában.

A temetkezés 6–7. század fordulójára feltételezett időpontjának nem mondanak ellent a sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat adatai. A program a temetkezés idejét 570–598 (68,3%) közé határozta meg.

68. aknasír: Az adultus férfi övét meghatározhatatlan formájú ezüst övveretek díszítették, végét egy kétlemezes bronz nagyszíjvég. Az átlagos mellékletű harcosra jellemző fegyverek mellé részleges lovat helyeztek a sírba zablával, hevedercsattal és két pár hosszúfülű vaskengyellel. A temetkezés viszonylagos koraiságára (7. század 1. negyede) csak az övet záró, erősen ívelt oldalú, líra alakú, pecek nélküli bronz csatkarika utal – amely csattípus nemcsak Szegváron, hanem a Tiszántúlon is párhuzam nélküli –, valamint a férfi fölé temetett részleges ló egyedi helyzete.

77. aknasír: Az adultus férfi egyszerű mellékletei közül csak a két kiscsüngős ezüstfülbevalóját lehet megemlíteni. Ugyanakkor az elhunyt fölé temetett részleges ló sírbeli helyzete egyedi, ahogyan a fejkantárját díszítő veretek száma is. A temető nyolc sírjából ismert préselt veretes lószerszámkészlet között ez az egyetlen, amelyet a félgömbös veretek nélküli fejkantárt csak a zablakarika mögött fekvő egy-egy ún. háromkaréjos, rojtos végű ezüstveret díszített egy egyszerű préselt, peremes bronz szíjvéggel. A sír temetőn belüli helye a lótemetkezés egyedi sírbeli helyzete és a veretes lószerszám „egyszerűsége” miatt tartjuk valószínűnek, hogy a temetkezés viszonylag korai, a 6–7. század fordulójára, a 7. század első évtizedére keltezhető.

107. padmalyos sír: Az infans II. gyermek mellé temetett részleges ló fogai között ugyan volt vaszabla, de vaskengyelek nélkül helyezték el az összegöngyölt lóbórt az akna aljára. Ez, és a sír temetőn belüli helyzete alapján tételezzük fel a temetkezés idejét a 6–7. század fordulójára.

108. aknasír: A sírba temetett nő három oldalról gyermeksírok (pl. 104., 105., 107., 124.) veszik körbe. A senium nő kisszámú és egyszerű mellékletei között egy juh keresztcsontját, orsókarikát, bronzcsipeszt, valamint a lábai elé helyezett részleges juh koponyáját és lábcsontjait lehet megemlíteni.

A 107. és a 124. sírban még megtaláljuk a sztyeppéről magukkal hozott tárgy típusokat, de a már itt készült veretek alapján ezt a sírcsoportot a századfordulóra, legfeljebb a 7. század első évtizedére valószínűsítjük.

150. aknasír: A juvenis nő egyszerű mellékletekkel rendelkezett: fazék, kisméretű vascsat, orsókarika, a lábszárai felett egy juh részleges maradványa került elő. A sír – és a tiszántúli kora avar kori temetkezések – egyedülálló melléklete a bal felkarcsont belső oldala mellett fekvő, a Csendes-óceán trópusi és szubtrópusi vizeiben élő púpos pénzkauri (*Cypraea moneta*).¹⁰¹⁰ A kauri kagyló jelenléte és a temetkezés

¹⁰⁰⁹ BALOGH 2016, 153.

¹⁰¹⁰ Köszönöm Kovács Lászlónak a kauri pontos meghatározását!

topográfiai helyzete – a 65. és a 165. sír között került elő – alapján a sír megásását a 6. század utolsó harmadára, a századforduló tájára feltételezzük.

165. aknasír: Az 1. sír leleteinek kétirányú eredetéhez hasonló figyelhető meg az 1. sírnál szerényebb mellékletekkel rendelkező 165. sír esetében. A matusus nő jobb lapockacsontjáról – szokatlan helyről – került elő egy lekerekített sarkú maszkos szíjvég, amely a bal kulcscsonton talált préselt bronzcsattal és az állkapocs jobb szárához tapadt vaskarikával együtt a felsőtestre helyezett övet jelzi. Ezek a veretek a derékövet záró kisméretű, téglalap keresztmetszetű, négyzetes vascsattal együtt keleti kapcsolatra utalnak. Ugyanakkor a koponya mellett előkerült homokkal soványított, korongolt edény kivitelezése és bikónikus formája alapján a 6. századi gepida edényművesség terméke, idegen darab a kora avar kori sírkerámiák között. A temetkezést a 6. század 3. harmadára keltezzük.

FÉRFISÍROK

Veretes öveket tartalmazó temetkezések időrendje

A préselt, peremes kerek veretek. Szegváron 14 sírból került elő változó számú préselt, kerek ezüst és bronzveret, melyek egy sírban fejkantárt, a többiben övet díszített.

76. fülkesír: A férfi övét csak öt kerek ezüstveret díszítette, végén nem volt maradandó anyagból készült szíjvég. A senium férfi bal oldalán fekvő egyszerű, egyélű kardon szerelékeknek nincs nyoma, és felfüggesztésére szolgáló csat sem került elő a sírból. A sír aknájában a két részleges ló közül az idősebb volt felszerszámozva zablával és a bal oldali, hurkos fülű kengyellel.

A kerek övveretek használata hosszabb ideig tartott, azonban az egyélű kard megjelenésére a Dél-Alföldön a németszentpéteri (Sînpetru German, RO) fegyver lehet mérvadó, amely egy 616–625 között vert solidus-szal került elő.¹⁰¹¹ Figyelembe véve a szegvári férfi idős korát, a fülkesír típusát és az éremmel-
lékletes analógiát,¹⁰¹² a 76. sírt a 7. század 2. negyedére keltezzük.

194. fülkesír: Az infans II. gyermek viseletéhez tartozó két kis gömbcsüngős ezüsfülbevaló, ezüstgyöngy, valamint lapított üveggyöngy típus a 7. század első felére jellemző viselethez tartozik.

A gyermek sokmellékszijas övét különböző formájú ezüstveretek díszítették. A kerek ezüstveretek mellett ún. T alakú, pajzstestű ezüst akasztóveretek voltak az övön. Ez a verettípus is hosszabb ideig volt használatban, amit jól jelez, hogy a temető 6 sírjából is előkerült. Ezekben a temetkezésekben együtt voltak a kerek és az akasztóveretek, ugyanakkor ezeknél a garnitúráknál a mellékszijasokat ívelt oldalú, két oldalán egy kiszögeléssel kialakított, elhegyesedő végű, szíjvég alakú veretek díszítették. A 194. sír övét egy kétlapú, oldalléces, ezüst nagyszíjvég zárta. Ez a típusú szíjvég a kora avar kori leletanyagban általánosnak mondható.

Az övet a fentiekén kívül kéttagú, préselt ezüstveretek is díszítették. A felső tagjuk kerek, közepét félgömb alakú üveg díszítette, alsó részük pajzs alakú. Ez a veretforma párhuzam nélküli. Ennek az egyedi típusú kéttagú veretnek egy kerek, üvegbetétes és egy pajzs alakú préselt veret lehetett az előképe, melyek összeillesztésével alakíthatták ki az új formát. Míg a pajzs alakú veret a kora avar időszakban általánosan ismert volt, a köbetelek használata – a kerek veretek díszítésére is – a 7. század 2. negyedében jelent meg.¹⁰¹³ Erre az időszakra utal a temetkezés fülkesíros kialakítása is, ezért a 194. sír megásásának idejét erre az időszakra tehetjük.

¹⁰¹¹ DÖRNER 1960; SOMOGYI 1997, 77.

¹⁰¹² A homokbányászás során előkerült és bolygatott németszentpéteri sír nagy valószínűséggel szintén fülkesír volt (LŐRINCZY 1994, 32. j.).

¹⁰¹³ GARAM 2005, 426.

202. aknasír: A férfi sokmellékszijas övét ónozott felületű kerek bronzveretek díszítették. A 194. sírból már ismert veretkészlet – kerek veretek, akasztóveretek, valamint kiszíjvég alakú veretek – a 7. század közepéig keltezhető férfi leletegyüttesek gyakori melléklete.

A férfi derekán volt egy másik, egyszerű öv is, melynek egyik végét pajzs alakú veret, a másikat egy öntött bronzcsat zárta. A pajzs alakú vereten látható félhold motívumnak talán egy továbbgondolt változata lehet az 540. sír övveretein látható díszítés.

Mindkét öv csatjának felszerelését többször megújították – kopás vagy törés miatt egyrészt lyukakat fúrtak beléjük, másrészt ácskapocs alakú bronzfület forrasztottak a hátlapra –, ami hosszabb használatra utal.

Mivel a derékövet csak egy sima felületű pajzs alakú veret díszítette szíjvég funkcióban, feltételezhetően ez volt az adultus férfi régebbi öve. A temetés során az elhunytra fektetett sokmellékszijas öv vereteinek előállítását az előbbi öv vereténél később történhetett, ez a két öv vereteinek eltérő készítési és használati idejére utalhat. Figyelembe véve ezt, illetve azt, hogy a pajzs alakú és kerek övveretek egy leletegyüttesen belül, de nem egy övön kerültek elő, valamint az aknasír típusát és a kisszámú állatmellékletet (1-1 ló és marha), a temetés idejét a 7. század 1. negyedére tételezzük fel.

333. padmalyos sír: A férfi övét kerek ezüstveretek díszítették. A hosszúkás ácskapocs alakú felszerelő drótok és szorítópántok alapján szíjvég alakú vereteket feltételezhetünk ennél az övnél is.

A temetkezés idejének pontosabb meghatározásához nem adnak támpontot a félgömb alakú ezüst lószerszámveretek, mert azok hosszú ideig használt, gyakori típusok. Minthogy nincs keltező értéke a kora avar korra jellemző, gímszarvas agancsából faragott íjmerevítő keskeny lemezeknek sem, melyekről azt érdemes megjegyeznünk, hogy csak ennek a reflexíjnak a markolatát fedte a két oldalsó lemezen kívül elől és hátul egy-egy piskóta alakú csontlemez. A sírból előkerült három vas nyílhegy közül kettő a kora avar korban igen ritka típusú köpűs nyílcsúc, melyeknek nincs egyértelműen keltező értékük.¹⁰¹⁴

Az adultus férfi bolygatott sírjában a meghajlított és eltört kétélű kard a koporsón belül, talán középen fektetett. Hasonlóan az eddig említett mellékletekhez, a szálfeegyver a korszakon belül önmagában pontosabb keltezésre nem alkalmas, hasonlóan a nyél nélkül eltemetett vas lándzsacsúcshoz. A sírból előkerült támadófegyverekhez hasonlóan az eredeti összefűzésükben, egymást zsindeleszerűen fedő 11 lamellából álló páncélrészlet sem ad támpontot a temetkezés kronológiai besorolását illetően.

A szegvári fegyveres férfiak között kiemelkedik a 333. sírban temetett, adultus férfi, aki a korszak teljes – fémsisak nélküli – fegyverzetét kapta mellékletül. Ilyen, teljes fegyverzettel, valamint veretes övvel a Tiszántúlon rajta kívül csak három férfit¹⁰¹⁵ temettek el. A derecskei sír megásását a 7. század első harmadának végére,¹⁰¹⁶ a koldusdombi temetkezést a 7. század 2. negyedére,¹⁰¹⁷ míg a sárpoldali 1. sírt a 7. század 3. harmadának elejére keltezték.

Figyelembe véve a 333. sír fenti párhuzamait és azok temetési idejét, valamint azt, hogy mind a négy férfi egész lovat kapott mellékletül, amelyet a derecskei és az oromdúlői padmalyos, valamint a sárpoldali fülkesír esetében az aknába temettek, a 333. sírban fekvő adultus férfit a 7. század második negyedében helyezték végső nyughelyére. Ennél az időpontnál később nem történhetett, mivel a felette szuperpozícióban fekvő 333a sírból ismerté vált gyöngycsüngős fülbevaló, korai dinnyemag alakú gyöngyök¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁴ Azt érdemes megjegyeznünk, hogy bár a korszak nyílhegyei között idegen típus a köpűs példány, a szegvári 10, nyílcsúcsot is tartalmazó temetkezés közül háromból ilyen került elő és a 36 darab közül 4 köpűs volt. A három temetkezés egyikét sem lehet első generációsnak meghatározni, így a köpűs nyílhegynek közvetlenül helyi, gepida eredete nem igazolható. Hogy ezek a nyílcsúcsok a 7. században a Közép-Tisza-vidékre telepített gepida maradványlakosságtól vagy a Duna keleti partján megtelepült vegyes lakosságtól kerültek Szegvárra, és mikor, az ma még kérdéses. A kora avar kori köpűs nyílhegyekről röviden lásd BALOGH 2016, 295; TOMKA 2005, 173.

¹⁰¹⁵ Derecske-Karakas 1341. obj., Szegvár-Sárpoldal 1. sír, Tiszavasvári-Koldusdomb 1. sír.

¹⁰¹⁶ MAJOR ET ALL. 2021, 142.

¹⁰¹⁷ GULYÁS-LŐRINCZY 2018, 551.

¹⁰¹⁸ PÁSZTOR 2008, 316–317; BALOGH-PÁSZTOR 2015, 584.

és pártaveretek közös előfordulása az infans II. gyermek sírjának megásását a 7. század 2. negyedére, közepére keltezi.

Nincs ellentmondás a férfi és a szuperpozícióban felette megásott leánygyermek sírjának keltezésében, mert a gyermek sírját szinte pontosan a padmalyba temetett férfi fölé ásták, ami tudatos cselekvést feltételez, nem pedig esetlegességet. A korábbi sír helyét ismerték a gyermek sírjának kijelölése idején, tehát a két temetés egymást követően, viszonylag rövid időn belül történhetett.¹⁰¹⁹

539. padmalyos sír: A férfi övét hátul 4-4 kerek veret hét, függőlegesen elhelyezett oszlopban díszítette. A nagyszíjvég nélküli öv közepén függő mellékszíjon egymás alatt két T alakú veret volt, és az öv két oldalán 2-2 mellékszíj végét 1-1 szíjvég alakú bronzveret zárta le.

A matusus férfi mellől előkerült kétélű kardon szereléknek nem volt nyoma, ahogyan felfüggesztésével kapcsolatba hozható csat sem került elő. A sima, egyszerű szálfegyver – amint az öv veret típusai – a korszakon belül pontosabb keltezésre nem alkalmasak. A sír padmalyos kiképzése sem mérvadó, hiszen az egész korszakon keresztül temettek ilyen formájú sírba, az állatok viszonylag nagy száma (2-2 ló és juh, 3 marha) inkább a kora avar időszak második felére utal.

755. fülkesír: A férfi sokmellékszíjas övét a bal felkar közepétől a lábszárcsont felső végéig kiterítve helyezték az elhunyt bal oldalára. A nagyszámú kerek veret mellett a mellékszíjakat szíjvég alakú, valamint két T alakú ezüstveret díszítette. A már ismert övveretek mellett csak ennek az övnek a végén volt egy préselt, szíjvég alakú díszített ezüstveret. A nagyszíjvégeként használt veret egyenes végét záró bordasor mintha előképe lenne a 900. sír kétlapú, préselt kis- és nagyszíjvégek bordázott széleinek.

Az öv vereteihez hasonlóan a matusus mén fejkantárját és farhámját is a már ismert félgömb alakú, és az ún. háromkaréjos, rojtos végű ezüstveretek, valamint szíjvégek díszítették.

A közepén félgömbbel díszített, gyöngysorral keretezett rojtmintás veretek három ágán 3-3 szirmot utánzó forma ritka a korabeli lószerszámveretek között. A tiszavasvári-koldusdombi 2. sír és az ártándi temetkezés veretei, valamint egy főnlaki préselőmag hasonlít a szegvári darabokhoz.¹⁰²⁰

A lószerszám bal oldali, egyenes talpú kengyele kivételnek számít a korszak ívelt talpalójú vaskengyelei között. Ha van kronológiai értéke, az mindenképpen – a 900. sír vas oldalpálcás zablájához hasonlóan – a korszakon belül a késői keltezésre utal.

A fentieket figyelembe véve – az említett analógiák alapján is – a 755. sírt a legnagyobb valószínűséggel a 7. század 2. negyedében ásták meg.

759. padmalyos sír: A férfi övét kerek ezüstveretek, a mellékszíjait egymástól eltérő díszítésű kishíjvég alakú ezüstveretek díszítették, melyek igen hiányos állapotban maradtak meg. Az egyik ilyen ezüstveret felületén – melynek eredeti formája töredékessége miatt nem rekonstruálható – egymás alatt két OC motívum látható. Ez az ábra az 540. és a 743. sír veretein látható motívum egyszerűbb változata és a mintának nincs pontos párhuzama a Kárpát-medencei kora avar kori leletek között.

Nincs szűkebb korjelző értéke a matusus férfi bal oldala mellé fektetett felajzatlan reflexíj csontlemezeinek, a vas tegezfüggesztőnek, a rossz megtartású vas lándzsacsúcsnak, sem pedig a tarsolymerevítő vaslemeznek, mert ezeket hosszabb időn át készítették és használták. Azt azonban érdemes megjegyeznünk – még ha kronológiai értéke nincs is –, hogy a csontmerevítéses íjjal együtt a vashegygel ellátott 4 nyílveszőt nem együtt, egymás mellé helyezték, hanem a férfi négy különböző testtájára. Mind a négy nyílvesző hegygel a láb irányában feküdt, míg a többi szegvári sírban a koponya irányában.

A sír aknájában eltemetett három részleges mén közül az adultus volt felszerszámozva. Szíjait a korszakban gyakori sima félgömb alakú és rojtos végű préselt veretekkel szerelték fel. A kishíjvégek szélét bordák díszítik, melyekhez párhuzamként említhetjük az oromdülői temető 100. sírjából, a férfi tarsolyá-

¹⁰¹⁹ Az adultus férfi és az 12–14 éves leány kapcsolatát egyértelműen csak DNS vizsgálattal lehet eldönteni.

¹⁰²⁰ GULYÁS–LÖRINCZY 2018, IV. t. 1; CSÉPLŐ 1896, 414–415; RÁCZ 2014, Taf. 13:4.

ban őrzött bronz szíjvéget, a 335. sír lovának farhámját díszítő ugyancsak bronz, valamint a szegvár-sápoldali 1. sír egész lovának bronz- és aranylemezből együtt préselt példányait.¹⁰²¹

A padmalyos sírban a 8 állat maradványával eltemetett idős férfi temetését – a kisszíjvégek párhuzamait tartalmazó leletegyüttesek alapján – a 7. század középső harmadára keltezhetjük.

760. padmalyos sír: A férfi övét nagyszámú kerek bronzveret díszítette. A sokmellékszijas öv öt kisszíjának a végét két, eltérő típusú szíjvég alakú veret zárta le. A préselt, ezüstözött felületű bronz nagyszíjvég előlapján látható kompozíciónak nincs pontos párhuzama, de egyes részletei – pl. a fordított helyzetű csepp alak – igen gyakoriak a Tarnaméra típusú vereteken, vagy a szíjvég peremét szegélyező és V alakban kialakított pálcátágok megtalálhatóak az adonyi és a kunszentmártoni préselőmagokon.¹⁰²² A szétesett kompozíció alapján egy gyenge utánezetről lehet szó, amely több, eltérő típusú veret egy-egy részletét másolja.

Az adultus férfi mellé temetett három ló közül a fiatal mén fejkantárját félgömb és ún. háromkaréjos, rojtos végű, rossz megtartású ólomveretek, a farhámot félgömb és szíjvég alakú ólomveretek díszítették. A kisszíjvég alakú veretekhez párhuzamként említhetők a szegvár-sápoldali 1. sírból előkerült részleges ló kantárjának ezüst szíjvégei.¹⁰²³ A hasonló kisszíjvégeken kívül van még egy kapcsolat a sápoldali sírral, éspedig mindkét férfit – az oromdülői temetkezések között igen ritka eset – ácskapocs alakú vasalással rögzített koporsóban temették el.

A nagyszíjvéget díszítő, több verettípusról összemásolt minta, a sápoldali sírral való kapcsolat, valamint a nagyszámú állat mellékelése alapján a temetkezést 7. század középső harmadának végére keltezzük.

874. fordított tájolású aknasír: A matusus férfi övét mintegy 10 kerek ezüstveret díszítette, valamint – a felszerelő pántok, ácskapocs alakú bronzdrótok és verettöredékek alapján – 5–6 kettőspajzs vagy kisszíjvég alakú veret. A bronzpántok és bronzdrótok hosszúsága alapján csak a megsemmisült veretek hosszát lehet megbecsülni, és csak egy esetben tudtuk megfigyelni egy kettőspajzs alakú veret elmálló töredékeit.

A hosszú bronzpántok tartozhattak kettőspajzs vagy kisszíjvég alakú veretekhez, ezt ma már nem lehet eldönteni. A megfigyelt kettőspajzs alakú verettel rendelkező övkészlet nem lehet a 7. század 2. negyedénél korábbi.¹⁰²⁴

889. aknasír: A matusus nő bolygott vázcsontjai közül előkerült ezüstveret-töredék és 3 L alakú bronzszegecs alapján feltehetően kisszámú kerek verettel díszített övet mellékeltek, melyet egy ovális vascsat zárt. A hiányos síregyüttes alapján a temetkezést csak tág határok között a 7. század első felére lehet keltezni.

892. padmalyos sír: Az idős férfi övét kisszámú (3) kerek ezüstveret és egy ismeretlen típusú nagyobb veret díszítette. Az öv egyik végén egy ezüst előlapú töredékes szíjvég volt, a másikon egy egyszerű trapéz alakú vascsat. A sír aknájába fektetett matusus mén részleges maradványát felszerszámozva temették el, a zablán kívül csak a bal oldali nagyméretű, hurkos fülű kengyel került elő a sírból. A síregyüttes nem alkalmas pontosabb időrendi besorolásra.

900. aknasír: A férfi kerek ezüstveretes övének hat mellékszijas – a kerek veretes övek között egyedülként – préselt ezüst kisszíjvégek, az öv végén pedig kétlemezes, oldalléces, az átlagosnál rövidebb és szélesebb nagyszíjvég volt. Az öv bronzlemezéből hajlított övbújtatója is igen ritka darab a szegvári – és a tiszántúli – övfelszerelések között, akárcsak a sír B alakú, bronzlemezes szíjszorító pántokkal felszerelt vascsatja. A szegvári hasonló szíjszorítóval ellátott csatokon (90., 137.) kívül hasonló csatokat a Tiszántúl kora avar kori leletei között nem ismerünk.

¹⁰²¹ BÓNA 1979, 10, 4. kép 3–4.

¹⁰²² Pl. RÁCZ 2014, Taf. 2:3, Taf. 44:3.

¹⁰²³ BÓNA 1979, 10, 5. kép 5.

¹⁰²⁴ Pl. H. TÓTH 1981, 32; BALOGH 2016, 70.

Az adultus férfi bal oldalán egy keskeny, fanyél nélküli, nádlevél alakú vas lándzsahegy és egy ezüst-szerelékes, egyélű, D függesztő fülű kard feküdt. A sír leletegyüttesét – annak ellenére, hogy eltérő típusú veretek díszítették az öveket – összekapcsolja a németszentpéteri (Sînpetru German, RO) férfi mellékleteivel az egyélű szálfegyver és a fém övbújtató jelenléte. Így a 900. sír keltezésében is mérvadó lehet a németszentpéteri temetkezés 616–625 között vert solidusa.

Övbújtatót is tartalmazó kisszámú kora avar kori síregyüttesek közül a kunágotait a 7. század második negyedére, illetve középső harmadára keltezték,¹⁰²⁵ a Kecskemét-Sallai úti leletegyüttest a 7. század közepére.¹⁰²⁶

A kora avar koron belüli viszonylag késői 1kelteztést támasztja alá – ha van kronológiai értéke – a kisszíjvégek típusa mellett a sír – és egyben a temető – egyetlen, a kora avar kori tiszántúli temetkezésekben ritka oldalpálcás vaszablája. A fentieket figyelembe véve a 900. sírt a 7. század 2. harmadának végére keltezzük.

964. fülkesír: A matusus férfi övén ismeretlen, de nem nagyszámú, rossz megtartású kerek ezüstveret és a felső harmadukban kicsúcsosodó, ívelt oldalú, szíjvég alakú bronzveret volt. Az állatjárat által megbolygatott mellkasú, szegényes mellékletű férfi temetkezésének idejét a korszakon belül nem lehet szűkíteni, hacsak nem a temetkezés fülkesír formája és részleges kos melléklet – tendenciaszerűen – a korszak legvégére utalhat.

A fentiek alapján a szegvári kerek veretes övek legkorábban a század fordulón kerülhettek sírba, míg a legkésőbbiek a 7. század 2. harmadának végén.

Félgömbfejű veretek. 85. fülkesír: A matusus férfi övét félgömbfejű ezüstveretek díszítették, és ha voltak is az övnek mellékszíjai, azokra utaló kisszíjvégek vagy veretek nem kerültek elő. Hasonló félgömbfejű veretek csak a temető 650., szintén fülkesírban nyugvó felnőtt férfi sokmellékszíjas övén voltak. Ennek az övnek a négy mellékszíját ezüst kisszíjvég, két mellékszíjat köpús vas kisszíjvég díszítette. Ez utóbbi darabok jó kapcsolatot jelentenek – a félgömbfejű vereteken túl – a 85. sír övének vas nagyszíjvégével.

A szegvári két temetkezésen kívül félgömbfejű veretek vagy díszszegecsek¹⁰²⁷ a vizsgált területről csak néhány temetkezésből ismertek. A Nagylak (Nădlac, RO) 9M 1. sírban fekvő matusus nőre a temetés során hosszában ráterítették a csat és szíjvég nélküli veretes övet.¹⁰²⁸ A koponya mögött fekvő, bronzlemezből hajlított övbújtató helyzete arra utal, hogy az övnek a csatos vége feküdt a koponya mögött, másik vége a láb-szárakon. Így értelmezhető az övet ismeretlen rendszerben díszített szegecsek helyzete, mert azok a medence magasságától a térd magasságáig – valószínűleg állatjárat által bolygatottan – kerültek elő. Az övbújtató jelenléte alapján a 900. sírnál már tárgyaltak szerint a nagylaki temetkezés a 7. század 2. negyedére keltezhető.

A hódmezővásárhely-kishomoki 49. kirabolt, részleges lovassírból ismerté vált sokmellékszíjas övet bronz kisszíjvégek és kétlapú nagyszíjvég díszítette a félgömbfejű vereteken kívül.¹⁰²⁹ Az adultus férfi sírját az öv líra alakú vascsatja és a sokmellékszíjas övgarnitúra alapján a 7. század 1. harmadára keltezték.¹⁰³⁰

¹⁰²⁵ SZENTHE 2015, Anm. 14, 356.

¹⁰²⁶ H. TÓTH 1981, 32; BALOGH 2016, 330. A síregyüttes keltezését támasztják alá a sírból vett mintán a bécsi labor által végzett radiocarbon vizsgálat adata is (STADLER 2005, 119–120.), amelyet Somogyi Péter az OxCal programmal az IntCal20 kalibrációs görbe felhasználásával (REIMER ET AL. 2020; BRONK RAMSEY 2009) és az avar honfoglalás 568. évének figyelembevételével frissített. A program a sírt 68,3%-os valószínűséggel 599–648 közötti időszakra keltezte. Itt is megköszönjük Somogyi Péter segítségét.

¹⁰²⁷ A közel hasonló formájú, de eltérő kivitelű veretek különbözőségéről lásd legutóbb TOMKA 2005, 168; BALOGH 2016, 191.

¹⁰²⁸ GÁLL 2017, 232, Pl. 6:2–17.

¹⁰²⁹ BÓNA–NAGY 2002, 54, Taf. 15.

¹⁰³⁰ BÓNA–NAGY 2002, 141.

Végezetül hasonló, de kisméretű díszszegecs került elő a hajdúdorogi tegezveretek között.¹⁰³¹ A sírt Heraclius 610–613 között vert solidusa¹⁰³² csak *terminus post quem* keltezi, mert a sír rozettás tegezvereteivel megegyező szegvári 33. sír veretei alapján a függesztőfüllel ellátott hajdúdorogi érmét hosszabb ideig őrizték, mielőtt sírba tették.

Ugyanakkor a Duna–Tisza közéről megemlíthető, hogy a Mélykút–Sánc-dűlői temető legkorábbi sírjait – a többi között – a félgömb alakú veretekkel díszített övek jelenléte alapján a 7. század közepére datálják.¹⁰³³

A 85. sír övének vas nagyszíjvégével megegyező példány egyedül a temető 100. sírjából került elő, amely temetkezést a 7. század 2. negyedére keltezzük.

Végezetül a 650. sír kiöntőcsöves sűrke edénye – gömbös teste alapján – a kora avar kor második felére jellemző típus.¹⁰³⁴

A fentiek alapján a szegvári 85. és 650. sírt legnagyobb valószínűséggel a 7. század 2. negyedében, középső harmadában ásták meg.

Gyöngysorkeretes, kerek ezüstveretek. 700. fülkesír: A felnőtt férfi övét a szegvári és egyben a tiszántúli kerek övveretek között is párhuzam nélküli, enyhén domború felületű, gyöngysorkeret imitációval készült darabjai díszítették. Tipológiailag elképzelhető, hogy a sima, préselt kerek veretek és a köbetétes, valamint a rekeszutánzatos veretek között helyezhetők el a gyöngykeretes, kerek ezüstveretek. De ez nem ad támpontot azok készítésének és földbekerülésének idejére ugyanúgy, ahogy az öv kisszíjvég alakú vereteinek már ismert formája, sem pedig az öv trapéz alakú vascsatja. A kétlapú, merevítőléces, ezüst nagyszíjvég hosszú és keskeny formája a kora avar kor második felére utal.

A sír részleges lótemetkezésének fej- és farhámait díszítő arany- és bronzlemezből együtt préselt rozetták legközelebbi párhuzama a főnlaki ötvössírból ismert préselőmag,¹⁰³⁵ amelyen a szegvárihoz hasonlóan a középső félgömböt gyöngysor veszi körbe és a rozetta alsó sávja sima felületű. A főnlaki típusú övveretek sírba kerülését a 7. század első harmadára keltezték,¹⁰³⁶ míg a leletegyüttes eltemetését a század közepére valószínűsíthetjük. Hasonló vereteket ismerünk a Tiszántúlról, melyeket a 7. század első harmadának végére,¹⁰³⁷ illetve 660–670¹⁰³⁸ közé keltezték.

Igen ritkának mondhatók a „rojtos végű” veretek helyére szerelt arany- és bronzlemezből együtt préselt összetett veretek. Ezek a tiszántúli veretek között egyedülállóak, és csak formailag hasonló veret került elő a gátéri 239. és a ménfőcsanaki 706. sírból.¹⁰³⁹

A lószerszám elhegyesedő végű, arany- és bronzlemezből együtt préselt fonatdíszes vereteihez a legjobb tiszántúli párhuzam a Magyartés–Zalotáról ismert szórvány síjvégen kívül a már itt is említett főnlaki ötvöskészletből ismert.¹⁰⁴⁰

A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat 68,3%-os valószínűség szerinti kormeghatározása (596–636) részben fedí az általunk vélelmezett keltezést, miszerint az előbbieik alapján a 700. sírban fekvő felnőtt férfit a 7. század 2. negyedének végén temethették el.

¹⁰³¹ KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 6. ábra 3.

¹⁰³² SOMOGYI 1997, 43–44.

¹⁰³³ BALOGH 2016, 98. j.

¹⁰³⁴ VIDA 2022, 511.

¹⁰³⁵ RÁCZ 2014, Taf. 10:3, Taf. 13:7.

¹⁰³⁶ GARAM 2001, 118–119.

¹⁰³⁷ Derecske–Karakas (MAJOR ET AL. 2021, 142).

¹⁰³⁸ Hajdúnánás–Fűrj-halom-járás 12. sír (RÁCZ–SZENTHE 2009, 329).

¹⁰³⁹ KADA 1908, 331; TOMKA 2008, 126.

¹⁰⁴⁰ RÁCZ 2014, Taf. 9:15.

Korong alakú veretek. 878. fülkesír: Az infans I. gyermek övét az előbbieken már többször tárgyalt kerek veretekenél kétszer nagyobb átmérőjű, korong alakú, préselt peremes veretek díszítették, melyekhez hasonló darabok több kora avar kori tiszántúli temetkezésből nem ismertek.

Hasonló kivitelű és méretű korong alakú veretek azonban voltak a Szegvár-Szőlőkalja 101.,¹⁰⁴¹ az Orosháza-Bónum 103.,¹⁰⁴² és a Székkutas-Kápolna-dűlő 244. sírban.¹⁰⁴³ A négy temetkezésben azonos átmérőjű (2,2–2,4 cm), a székkutasi vas vereteken kívül sima felületű, préselt, peremes veretek voltak, közepükön felszerelő lyukkal, néhányuknál még meglévő szegeccsel. A méretükön kívül különböznek a felszerelési módjukban is, mivel a kisebb méretű kerek vereteket önbetétbe ágyazott szegeccsel erősítették fel az övre. A szegvári 878. síron kívül a további három temetkezés a 7. század 3. negyedére vagy utolsó harmadára keltezhető.

A szegvári sokmellékszíjas övön két-két sima, préselt, peremes kisszíjvég, valamint rövid, négyzet alakú darab volt, melyek ezüst felülete – a rajta látható igen kopott foltok alapján – aranyozott lehetett. Ez utóbbi darabok felső szélét – a felszerelő szegecs felett – sima ezüstpánt, alját bordázott pánt díszíti. A nagyszíjvég megegyezik a két kisszíjvéggel, csak kétszer olyan hosszú.

Sem az előbb említett korong alakú övveretekkel együtt, sem a Tiszántúl kora avar kori más leletgyűjtéseiben nem került elő a 878. sír meghajlított, két szélén pánttal összefogott szíjvégeivel megegyező övdísz. Hasonló – szintén 2 kis és 1 nagyszíjvéget – a Jászapáti-Nagyállás úti temető 318. sírjából ismerünk.¹⁰⁴⁴

A szegvári övet záró Syracusea típusú csat a bizánci csatok egyik legáltalánosabb típusa.¹⁰⁴⁵ Tiszántúlon a szegvárin kívül Szelevényről és Kiszomborról ismert hasonló, de gyengébb kivitelű darab.¹⁰⁴⁶ Ezekkel a példányokkal szemben a szegvári csat minősége arra utal, hogy az eredeti bizánci gyártmány.

Kovrig Ilona az alattyáni temető sima korong alakú vereteket tartalmazó sírjait a 2. csoportba sorolta, melyeket a 7. század közepére keltezett.¹⁰⁴⁷ A székkutasi öves sírok szeriációjában a 244. sír az öves sírok első csoportjában szerepel, melyet a közép avar kor elejére datáltak.¹⁰⁴⁸

A fentieket figyelembe véve a szegvári 878. sír öv kronológiai helyzetéről – melynek veretei és szíjvégei idegenek a temető és a Tiszántúl kora avar kori leletgyűjtéseiben is – elmondható, hogy az a feltárt temetőrész használatának végét jelezheti, azaz a 7. század 3. negyedét.

Kőbetétes veretek. 335. aknasír: Az adultus férfi övét összetett ezüstveretek díszítették, melyek két, eltérő méretű kerek tagból állnak, melyek felső darabjának közepén egy félgömb alakú kék üvegbetét van.¹⁰⁴⁹ Ezeknek a vereteknek pontos párhuzama nem ismert, így azok keltezése bizonytalan.

Hasonló, de csak kerek, kőbetétes veretek kerültek elő Homokrév/Mokrin-Vodoplav-dűlő (SRB) 19. fülkesírjából,¹⁰⁵⁰ ahol az aknában elhelyezett részleges állatmaradványok közül kerültek elő a lószerszám

¹⁰⁴¹ Egy adultus korú nő(?) sírjából 3 darab, két különböző méretű korong alakú veret került elő (BENDE 2006, 167, 133. kép 4–6).

¹⁰⁴² Egy férfi sírjából 2 korong alakú töredékes bronzveret került elő (JUHÁSZ 1995, 28, Taf. VII:3).

¹⁰⁴³ A senium férfi övét kerek vas övveretek díszítették, közepükön bronzszegeccsel (B. NAGY 2003, 40, 88. kép 7–12).

¹⁰⁴⁴ MADARAS 1994, 81, Taf. XLII, 5–6. A szíjvégek mellett különböző díszítésű kerek – de nem korong – alakú veretek kerültek elő.

¹⁰⁴⁵ SCHULZE-DÖRRLAMM 2002, 175.

¹⁰⁴⁶ GARAM 2001, 94.

¹⁰⁴⁷ KOVRIG 1963, 124–125, 231.

¹⁰⁴⁸ SZALONTAI 2003, 400, 4. táblázat.

¹⁰⁴⁹ Felmerülhet annak lehetősége is, hogy a kerek veret és az összetett, kőbetétes kerek veret típus között átmeneti formát jelenthet a kettős korong alakú veret. Ilyet ismerünk a biharkeresztési sírból (MESTERHÁZY 1987, 8. kép 10; LŐRINCZY 1993, Anm. 27) és Deszk G. 8. sírből (CSALLÁNY 1939a, IV. t. 10–12).

¹⁰⁵⁰ RANISAVLJEV 2007, Tab. VIII. 5–13, 26.

köbetétes kerek veretei. Hasonló, de ovális köbetétes övveretek voltak a Deszk H 18., ugyancsak fülke-sírban.¹⁰⁵¹ Az ovális veretek között egyedülálló a kunmadarasi almadin berakásos ovális arany övveret.¹⁰⁵²

A kerek, illetve ovális övvereteket is tartalmazó petőfiszállási temetkezést a 7. század 2. negyedére keltezték.¹⁰⁵³ Ez a horizont reálisnak látszik a tiszántúli, így az oromdűlői 335. sír vereteinek a készítésére is, mivel az általánosan használt félgömb alakú veretek mellett néhány kerek veret is díszítette a sírban fekvő ló fejkantárjának jobb oldalát.

A férfit ezüstlemez borítású, egyélű, karikás markolatú kardjával temették el, mely fegyvertípus használatának kezdete a 620–30-as évekre tehető.¹⁰⁵⁴

A gyűrűsvégű kard két függesztő szíját egy-egy vaspeckes, ónozott felületű, pajzstestű bronzcsattal szerelték fel. Az öv csatkarikával egybeöntött pajzstestű csatjának típusa egyedüli a szegvári sírleletek között, és csak kis számban fordul elő a tiszántúli kora avar kori temetkezések leletei között. Említhető a kunágotai ónozott felületű bronzcsat és a kardszj csatja,¹⁰⁵⁵ valamint a szegvár-sápoldali 1. sír kardjának két tartószíjához tartozó kisméretű bronzcsat.¹⁰⁵⁶

A kunágotai és a sápoldali csatokhoz – és a többi csathoz – képest is a 335. sír csatjának van a többitől eltérő két sajátossága: az egyik csat hátoldalán eredetileg öntéssel kialakított, átfűrt bronzlemez volt – ami a csat bizánci készítésére utal –, és csak ennek tönkremenetele után oldották meg a felszerelését önbetébe ágyazott ácskapocs alakú dróttal. A másik, hogy a pajzstestnek a csatkarika felé eső szélét két hosszanti borda díszíti, a többi csat díszítetlen.

Ennek a csattípusnak nincs a Tiszántúlon helyi előzménye,¹⁰⁵⁷ és a típus áttekintése kapcsán a kunágotai síregyüttest a 7. század második negyedére, illetve középső harmadára keltezték.¹⁰⁵⁸

A 335. sír leletegyüttesének a kardszj csatjain kívül több kapcsolata is van a szegvár-sápoldali 1. sír leleteivel. Az általános verettípusokon kívül mindkét férfi veretes övét keskeny, hosszú oldalléces szíjvég díszítette (amely az oromdűlői szíjvégek között egyedüli darab), a két ló szerszámzatán egyforma, a peremén körbe vízszintes bordákkal tagolt kisszíjvégek voltak. A sápoldali kétélű kardnak és az oromdűlő dísztornek egyaránt P alakú tartófülei vannak. Mindkét sírban az elhunyt mellé páncéljuk egy-egy részletét mellékeltek és egy-egy egész lovat.¹⁰⁵⁹

Figyelembe véve a sápoldali 1. sír és a csókai 45. és 47. síregyüttes hasonlóságát,¹⁰⁶⁰ valamint a sápoldali temetőkert 3. sírjából előkerült II. Constans miliarensisét utánzó ezüstérmét,¹⁰⁶¹ a sápoldali 1. és az oromdűlői 335. sírt a 660 években áshatták meg.

Ezt támasztja alá a szegvár-sápoldali 3. sírből származó emberi és juhcsonton a bécsi és a debreceni labor által végzett radiocarbon vizsgálat adatai is,¹⁰⁶² amelyek az OxCal programmal az IntCal20 kalibrációs görbe felhasználásával lettek frissítve.¹⁰⁶³

A méréseket összevonva és kalibrálva a program a 3. sírt 68,3%-os valószínűséggel 649–678 közötti

¹⁰⁵¹ BALOGH 2004, 265, 9. kép 4–5; NÉMETHI–KLIMA 1992, 203; LŐRINCZY 1993, 114. A szinte teljesen elkorhadott emberi váz koponyájánál feküdt az egész ló „*mint Csókán*”, jegyezte fel Móra a sírlapra.

¹⁰⁵² GARAM 1993, 91, Taf. 64:2.

¹⁰⁵³ BALOGH–WICKER 2012, 573.

¹⁰⁵⁴ CSIKY 2015, 302.

¹⁰⁵⁵ GARAM 1992, 153; SZENTHE 2015, 349, Abb. 6.

¹⁰⁵⁶ BÓNA 1979, 8, 2. kép 6–7.

¹⁰⁵⁷ SZENTHE 2015, 353.

¹⁰⁵⁸ SZENTHE 2015, 356, Anm. 14.

¹⁰⁵⁹ BÓNA 1979, 5–10.

¹⁰⁶⁰ BÓNA 1979, 22–23. A csókai 45–47. sír kronológiai helyzetéről folytatott vitáról lásd Kiss 1997, 77, 79; LŐRINCZY 2018, 79, 125. j.

¹⁰⁶¹ SOMOGYI 1997, 85–86.

¹⁰⁶² STADLER 2005, 110; LŐRINCZY 2018, 59.

¹⁰⁶³ REIMER ET AL. 2020; BRONK RAMSEY 2009. Itt is hálásan köszönöm Siklósi Zsuzsanna segítségét.

időszakra keltezte. Az 5. sír csontanyagán a bécsi labor által végzett vizsgálat adata alapján¹⁰⁶⁴ a program a sírt 68,3%-os valószínűséggel 619–649 közé keltezte.

Igen kicsi annak a valószínűsége, hogy a sápadali 3. sírba eltemetett adultus nő és a két juvenis, valamint hét infans gyermek sírját az 1. és a 3. sírből előkerült érme által „lefedett” több mint fél évszázad alatt ásták meg. Az előbbiekből inkább az következik, hogy a sápadali sírcsoport temetkezései a 7. század középső harmadára keltezhetők, ezért az 1. sír Mauricius Tiberius solidusának egykorú utánzatát (584–602), és az 5. sírből előkerült 616/17-ben vert solidust hosszabb ideig megőrizték, mielőtt azokat a sírokba tették. Eszerint ebben a két temetkezésben – és nagy valószínűséggel a tisztántúli kora avar kori gyermek és női sírok többségében – az érmek *terminus post quem* kelteznek, de verésüket követően – néhány kivételtől eltekintve – hosszabb idő is eltelhetett sírba kerülésükig.¹⁰⁶⁵

A solidusok, mint a temetkezések melléklete jelennek meg a sírokban, de ugyanakkor nem nyert bizonyítást az a feltételezés, hogy az érmék verésük után rövid időn belül sírba kerültek,¹⁰⁶⁶ azaz a velük való éles keltezés igazolva lenne. Még nem történt meg a temetkezésekből előkerült érméknek a síregyüttesek leletanyagával történő tipokronológiai vizsgálata és ellenőrzése. Erre egyre nagyobb lehetőség lesz, mivel az elmúlt évtizedekben jelentős számú éremmellékletes sírt tártak fel és közöltek.¹⁰⁶⁷

A solidusok szűk keltezésére, azaz rövid időn belüli eltemetésére az egyik kivétel a női és gyermeksírok között a veretes pártát tartalmazó tisztántúli temetkezések. Ebben az esetben az azonos lelet típus – pártavertek –, a 616–625 között vert solidusok és a sírforma (fülkesír) viszonylag nagyszámú, közös előfordulása – mindez egy kis földrajzi területen – azt valószínűsíti, hogy ezekben a temetkezésekben az érmék verése és az avarokhoz kerülése után rövid időn belül és közel egy időben kerültek mellékletként az elhunytak mellé.¹⁰⁶⁸ Ezt a feltételezést erősíti az is, hogy más időszakban, más császár által veretett solidus eddig pártás sírből nem került elő. Ebben az esetben igaznak látszik Bóna István azon véleménye, miszerint „Az érmekmindenek előtt és fölött a szóban forgó sírokban talált leleteket és lelettípusokat.” kelteznek.¹⁰⁶⁹

Pajzs alakú veretek. A temető 11 sírjából kerültek elő pajzs alakú övveretek. Ezek a veretek különböznek egymástól, a temető sírjaiból nem került elő két azonos veretkészlet.

200. padmalyos sír: A férfi övét díszítetlen pajzs alakú bronzveretek, mellékszíjait a két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú préselt veretek díszítették. Ez utóbbi verettípus gyakori a temető öveinél.

A sima pajzs alakú vereteken kívül két, halfarkas végződésű veret is volt az övön, melyek pontos párhuzama nem ismert a hazai avar kori leletek között. Az öv egyik végén egy kétlapú, oldalléces bronz nagyszíjvég volt, a másikon egy fordított B alakú vascsat.

A 200. síron kívül sima pajzs alakú veretek csak a 950. fülkesírből kerültek elő. Rossz anyagmegtartásuk miatt az ezüst övveretek száma bizonytalan, akárcsak a mellékszíjakat díszítő ismeretlen típusú vereteké. Az öv egyik végét egy kétlapú ezüst nagyszíjvég zárta, a másikat egy trapéz alakú vascsat. A juvenis (200.) és a maturus (950.) férfi sokmellékszíjas övén az azonos típusú vereteken kívül hasonló nagyszíjvég volt.

¹⁰⁶⁴ STADLER 2005, 111.

¹⁰⁶⁵ Lásd erről SOMOGYI 2014, 38.

¹⁰⁶⁶ BÓNA 1970, 257–258, 260; BÓNA 1980, 36. Az érmék ismeretlen használati ideje miatt kritizálja a rövid idejű keltezést GEDAI 1985; BÁLINT 1985. A kérdés legutóbbi, részletes összefoglalását lásd SOMOGYI 2014, 50–63.

¹⁰⁶⁷ Ennek során figyelembe kell venni nemcsak az elhunyt életkorát és nemét, de azt is, hogy az érme ékszerként vagy obulusként került a sírba.

¹⁰⁶⁸ Az érmék rövid időn belüli sírba kerülését csak az tehetné részben kérdésessé, hogy az öt érme közül csak egy került obulusként a sírba, egy átfúrva és kettő felfülezve volt használatban, míg a békéscsabai töredékes érme esetében ez kérdéses. Ez esetben viszont a veretes párták és a solidusok közös használati idejét kell feltételeznünk.

¹⁰⁶⁹ BÓNA 1983, 81.

A padmalyos és fülkesír megásásának idejét nehéz meghatározni. Az egész ló eltemetése a Tiszántúlon a 7. század középső harmadára tehető, akárcsak a fülkesírok kialakítása. Ezen belül az akna ellenkező végén kialakított fülke és a szögletes sarkú, 2 cm vastag deszkaporsó (950.) használata a kora avar korszak végére utal.

492. fülkesír: A maturus férfi övét préselt pajzs és kettőspajzs alakú bronzveretek díszítették, mellékszíjait préselt bronz szíjvégek. Az övet egyszerű vascsattal zárták, nagyszíjvég a sírból nem került elő.

Az övveretek belső mezejét gyöngysor imitáció veszi körbe és közepén stilizált fa látható. Az ehhez a motívumhoz leginkább hasonló díszítésű veretek használatát a 7. századra keltezik,¹⁰⁷⁰ azaz hosszú életűek. A farkasfog mintával díszített kisszíjvégek is egyediek, a sír szűkebb keltezésében nem segítenek, hasonlóan a másodlagosan zabla oldalpálcaként felhasznált agancsbogozóhoz és a bal oldali hurkos fülű kengyelhez. Ebben az esetben is a temetkezés típusa, a fülkesír utal arra, hogy valószínűleg a 7. század középső harmadában áshatták meg a 492. sírt.

540. padmalyos sír: A férfival 4 ló részleges maradványát temették el, melyek közül egy mén volt felszerszámozva. A fejkantárt díszítő préselt félgömbös és lóhere alakú, rojtos végű ezüstveretek használata általános volt a kora avar időszakban. Ugyanakkor a fejkantár szíjvégeinek díszítéséhez – két, tamgára emlékeztető motívumhoz – jelen pillanatig nincs pontos párhuzam a hazai avar leletek között. A stilizált növényi motívum ismerete és használata a 6. század utolsó és a 7. sz. első harmada közötti időszakra jellemző.¹⁰⁷¹

A juvenis férfi sokmellékszijas övét díszítő, bronzból préselt pajzs és kettőspajzs alakú veretek a leggyakoribb formák közé tartoznak a korszak övveretei között, de a sírból előkerült veretek felületét díszítő mintának – DC – az oromdűlői 743. és 759. sír veretein kívül nincs pontos párhuzama a Kárpát-medencei kora avar kori leletek között.

Az 540. sír kettőspajzs alakú vereteinek felső végénél egy-egy préselt, kerek veret volt, melyek ebben az esetben kiegészítő veretnek tekinthetők. Erről az egyszerű verettípusról az előzőekben már volt szó.

A mellékszíjak végén a 194. sírból már ismert ívelt oldalú, oldalain egy kiszögeléssel kialakított, elhegyesedő végű, szíjvég alakú veretek voltak. Az 540. sír kisszíjvégeinek közepét stilizált arcábrázolás (szemöldök, szem és orr) díszíti. Ez a típusú maszkos motívum szintén egyedülálló.

A fiatal férfi karikás markolatvégű egyenes, egyélű kardját kettétörve helyezték a koporsó északkeleti sarkára. A gyűrűs kardok használatának kezdete a 620–30-as évekre tehető.¹⁰⁷²

A férfi jobb oldalán egy tarsolyt viselt, amely Salona–Histria-típusú csattal és egy tokos, öntött bronz kisszíjvéggel zárult. Ezek használata a 6. század utolsó harmadára tehető.¹⁰⁷³ Ennek a csattípusnak kisszámú tiszántúli analógiái közül a Deszk H 18. sír leletegyüttesét lehet keltezni. A pajzs alakú és az ovális övveretek közös előfordulása alapján a deszki temetkezést a 7. század 2. negyedére/középső harmadára valószínűsíthetjük. A deszki pajzs alakú övverettel megegyező formájú veret volt Aradac III. sírban, ahogyan az 540. sírban is, bár ez utóbbi sír veretei azoktól eltérő díszítésűek.

A balkáni–bizánci területről idekerült tarsolycsat és szíjvég készítésének idejétől eltérően a kiemelkedően magas számú részleges ló mellékelése, a fejkantár ezüstvereteinek típusai és a vaskengyelek jelenléte a sír 7. századi keltezésére utal. A sokmellékszijas öv és veretei, az egyélű kard típusa alapján az 540. sír megásását a 7. század első negyedének végére vagy a második harmad első évtizedére valószínűsíthetjük.

Ez a keltezés csak részben egyezik a sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat adataival, ahol a program a temetkezés idejét 570–603 (68,3%), illetve 559–637 (95,4%) közé határozta meg.

¹⁰⁷⁰ GARAM 2001, 135.

¹⁰⁷¹ SAMU 2018, 238.

¹⁰⁷² CSIKY 2015, 302.

¹⁰⁷³ UENZE 1966, 142–146; GARAM 2001, 109.

545. fülkesír: A matusus férfi övét igen rossz megtartású, talán pajzs alakú, valamint összetett ezüstveretek díszítették. A mellékszíjakon préselt, pont-vonal-pont mintával díszített szíjvég alakú ezüstveretek voltak, az öv végén kétlapú, oldalléc nélküli nagyszíjvég. A rosszmegtartású, feltételesen azonosított típusú ezüstvereteknek a sírba kerülését nem lehet szűkebb határok közé keltezni, mint ahogyan a zablai és a kengyelvár sem teszi ezt lehetővé. Ami feltételezhető, hogy az 545. síron kívül a temető 90. sírjából előkerült csontbotvég és a két temetkezés fülkesír formája alapján a 90. sírből előkerült Tarnaméra típusú övveretek sírba kerülési idejével – 7. század 2. harmada, közepe – közel egykorú lehet.

711. fülkesír: Az infans I. gyermek felsőtestére fektetett övén pajzs alakú bronzveretek voltak. A gyenge kivitelű övveretek felületét gyöngysor imitáció díszíti. Az övnek nem voltak mellékszíj veretei, sem nagyszíjvége. A vegyes összetételű nyakláncát alkotó gyöngyök és a nagy lemezgömbcsüngős bronz fülbevalópár típusai hosszú ideig voltak divatban, ezért a sír szűkebb keltezésére nincs lehetőség.

726. fülkesír: Az infans II. gyermek övét közepesen mélyített pajzs alakú veretek, mellékszíjait geometrikus díszű kisszíjvég alakú préselt ezüstveret díszítette. Az öv egy-egy végén kétlapú, oldalléces, az általanostól eltérő rövid és széles bronz nagyszíjvég és téglalap alakú vascsat volt. Ezekon kívül a töredékek alapján egy azonosíthatatlan – talán kettőspajzs alakú – veret tételezhető fel.

A pajzs közepén mélyített övveretek párhuzama a kunszentmártoni ötvössír egyik préselőmagja.¹⁰⁷⁴ Nem bizonyítható, hogy a 726. sír övvereteit a kunszentmártoni préselőmagon készítették, de az ötvössír keltezése – 7. század 2. harmada – támpont a szegvári temetkezés idejére is.

930. padmalyos sír: A férfi övén préselt gyöngysorral és X mintával díszített pajzs alakú ezüstveretek voltak. Hasonló mintával díszített övveretek a 118. sírban fekvő infans I. gyermek mellől is előkerültek. A 930. sírban a pajzs alakú vereteken kívül három összetett, üveggerakásos, préselt ezüstveret volt az övön, a mellékszíjak végén függőleges rombuszszorral díszített kisszíjvég alakú ezüstveretek, valamint az egyik mellékszíjon két T alakú veret. Az öv végét egy ívelt oldalú préselt nagyszíjvég díszítette és egy szíjszorító vaspántos csat zárta.

Az adultus férfi egyélű kardja, a 7 lamellából álló páncélrészlet és az egész ló eltemetése a kora avar időszak második felére utal. Az övveretek X mintájának és a kisszíjvégek rombuszszorjának időrendi helyzetére támpont a geometrikus mintázatú komplett övkészlettel rendelkező budakalászi 696. sír, melyet 650 körülre kelteztek.¹⁰⁷⁵ Ugyanakkor az összetett övvereteket díszítő üvegbetét használata a 7. század 2. negyedében jelent meg.¹⁰⁷⁶ Ezek alapján a 118. és a 930. sír megásását a 7. század 2. negyedére valószínűsítjük.

Tarnaméra típusú övveretek. Az oromdűlői temető négy fülkesírjából kerültek elő változó számban és összetételben Tarnaméra típusú övveretek. A verettípus használatát és sírba kerülését a 7. század 2. harmadára,¹⁰⁷⁷ közepére keltezik.¹⁰⁷⁸ Ennek a meghatározásnak nem mondanak ellent, de nem is pontosítják a szegvári, hiányos veretkészletet tartalmazó leletegyüttesek, melyek közül egy akna-, valamint három fülkesírből került elő. Temetőn belüli helyük szórtnak mondható, a 90. és a 97. sír egymáshoz közel, míg az 542. és a 860. a temető másik felében, egymástól is távol feküdtek.

Fönlak típusú övveretek. Egy adultus nő és egy matusus férfi kettős sírjában (110.), a férfi combcsontjának középső sávjában feküdt egyvonalban, egymástól kb. 15 cm-re három Fönlak típusú veret. A négyzetes vascsattal záródó övet a férfi lába fölé fektették.

¹⁰⁷⁴ RÁCZ 2014, Taf. 46:1.

¹⁰⁷⁵ PÁSZTOR–VIDA 1996, 344.

¹⁰⁷⁶ GARAM 2005, 426.

¹⁰⁷⁷ GARAM 2001, 145–146.

¹⁰⁷⁸ BALOGH 2016, 207.

A Fönlak típusú vereteket tartalmazó 7 tiszántúli lelőhely közül a németszentpéteri (Sânpetru German (RO) sírból előkerült solidus (616–625) alapján a temetkezést a 7. század második negyedére keltezhetjük. Az aradkai (Aradac, RO) 85. sír,¹⁰⁷⁹ az öv nagyméretű, pajzstestű bronzcsatja alapján a 7. század közepére valószínűsíthető.

Ezek alapján a szegvári 110. sírt legnagyobb valószínűséggel a 7. század második negyedére keltezhetjük. Amit még érdemes megemlítenünk, hogy a Fönlak típusú övveretek 3 tiszántúli lelőhelyen fülkesírből kerültek elő.¹⁰⁸⁰

Álcsatos veretek. A típusba tartozó – eltérő mintázatú – ezüstveretek egy matusus (960.) és egy senium (897.) férfi övét díszítették. A nagyon rosszmegtartású darabok leginkább az V. típus d és f csoportjának vereteihez¹⁰⁸¹ állnak legközelebb. Mivel a Szeged környéki veretek¹⁰⁸² a V/d csoportba tartoznak, ezért nagyobb annak a lehetősége, hogy azok tiszántúli lelőhelyről származnak. Eddig a verettípus igen ritka leletnek számított a tiszántúli kora avar övveretek között. A szegvári, a makói¹⁰⁸³ és a Szeged környéki veretek eltüntetik azt a fehér foltot,¹⁰⁸⁴ amely a kutatás és a publikációk hiányából adódott.

A két idős férfi öve közül az egyiknek a végén ezüst előlapú kétlapú nagyszíjvég (897.) volt, a másikon préselt, peremes ezüst nagyszíjvég. A többi szegvári sokmellékszíjas övtől eltérően – a nagyszámú övveret ellenére – az egyik övön (897.) két mellékszíjat, míg a másikon (960.) csak egyet díszített kisszíjvég alakú préselt veret.

Sem a senium férfi (897.) mellé fektetett fanyél nélküli lándzsahegynek, sem a két sírból előkerült hurkos fülű kengyeleknek és a szíjszorító csonthengereknek, hasonlóan a matusus férfi (960.) vas tarsolymerevítő lemezéhez, valamint a csont hevedercsathoz nincs a korszakon belül szűkebb időszakra vonatkozó keltező értéke.

Ami meggondolandó, az a két temetkezés formája. Míg az egyik fülkesír (960.) volt, a 897. sír padmalyos temetkezés. A fülkesír kialakítása véleményünk szerint a 7. század második harmadára tehető, tehát a 960. sír erre az időszakra keltezhető.

897. padmalyos sír. Itt a szokásos padmalyos formát alakították ki, mint a többi, közel 100 sír esetében, de ebben az esetben közvetlenül a temetés előtt a padmaly beszakadt, és ezért egyedi megoldást voltak kénytelenek alkalmazni. Az elhunytat az aknarészbe fektették és az állatmellékletek nagy részét a padmaly területére, a beszakadt boltív tetejére helyezték el, kisebb részét a férfi koporsója fölé. Ez valószínűleg azért történhetett meg, mert ekkor már ritkán, vagy egyáltalán nem ástak padmalyt, eltűnt a gyakorlata, technikája és ez magyarázhatja a rosszul kialakított padmaly beszakadását. Mivel a tágabb területen az avar kor második feléből nem ismerünk padmalyos temetkezést, úgy gondoljuk, hogy a kora avar időszak végére ez a sírforma eltűnt. Ennek a gyakorlatnak lehetett az egyik utolsó megvalósulása a 897. sír. Ezért ezt a temetkezést is a 7. század 2. harmadának végére keltezzük.

Egyedi, illetve meghatározhatatlan típusú övveretek. 33. vízszintes fülkesír: A férfi mellé – a többi között – egy egész lovat mellékeltek, melynek eltemetése ritkaságnak számít a szegvári és a tiszántúli kora avar kori sírokban. A fej- és farhám szíjait díszítő préselt félgömb, kerek, téglalap és ún. lóhere alakú, rojtos végű ezüstveretek általánosak voltak a 7. század első felében, nincs szűkebb keltező értékük, hasonlóan a matusus férfi kétélű kardjához, a lamellákból összefűzött mell-, valamint a láncpáncél részletéhez.

¹⁰⁷⁹ GARAM 2001, 332, Taf. 81:3.

¹⁰⁸⁰ Deszk Sz 8. sír (Móra Ferenc Múzeum, Régészeti Adattár); Németszentpéter/Sânpetru German (RO) (LŐRINCZY 1994, 325); Szarvas-Grexa-téglagyár 200., lószerszámos, bolygatott fülkesír (JUHÁSZ 2004, 139, Taf. XXV:200).

¹⁰⁸¹ SAMU–DAIM 2018, Abb. 14.

¹⁰⁸² BALOGH 2004, 269, 295, 19. kép 4.

¹⁰⁸³ GULYÁS ET AL. 2018, 1339.

¹⁰⁸⁴ SAMU–DAIM 2018, 232, Abb. 3, Abb. 17.

A férfi övét kéttagú peremes ezüstveretek díszítették és egy sima, oldalléces bronz nagyszíjvég zárt le. Az ívelten tagolt oldalú, kéttagú, alul pajzs alakú ezüstvereteknek nem ismerjük pontos párhuzamát, de hasonló formájú veret került elő a Tarnaméra-Urak-dűlő A sírból,¹⁰⁸⁵ valamint egy préselőminta a gátéri 11. sírból.¹⁰⁸⁶

A tegezövet aranyozott felületű, préselt bronzrozzták és egy aranyozott, de erősen kopott felületű, rácsmintával díszített peremes szíjvég jelzi. A rozettás tegezveretek használatát a 7. század első harmadára keltezték,¹⁰⁸⁷ a gátéri ötvössírt – amelyből az említett préselőmag mellett egy rozettás préselőminta is előkerült – a 7. század közepe tájára valószínűsítik.¹⁰⁸⁸ A szegvári tegezöv vereteihez hasonló övvereteket tartalmazó zamárdi síregyüttesek a 7. század 1. vagy 2. harmadára datálhatók.¹⁰⁸⁹ A tegezöv rácsminta szíjvégéhez hasonló darabok a 7. század második negyedének övvereteivel kerültek elő.¹⁰⁹⁰

Az ezüstveretes öv sajátos szerelése volt az ún. propeller alakú övveret. A szegvárihoz hasonló kisméretű példányt a kora avar kori tiszántúli temetkezések közül csak a Hajdúdorog-Városkert út 1. sírből¹⁰⁹¹ említhetünk. Ez a verettípus nagyobb számban és méretben az avar kor második felének kezdetére, a 7. század 3. harmadának elejére datálható lemezes övgarnitúrákon válik gyakorivá, de megjelenésüket a kora avar típusú öveken a 7. század 2. negyedére, legfeljebb közepére keltezik a legutóbbi áttekintés kapcsán.¹⁰⁹²

A 33. sír megásásának idejét az összetett típusú ezüst övveretek, az ún. propellerveret, a tegezöv rácsminta szíjvége és a temetkezési rítus egyes elemeinek – a vízszintes fülkesír formája, a felszerszámozott egész ló – együttes előfordulása alapján a 7. század 2. negyedére, közepe tájára valószínűsítjük.

A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os (571–601) és a 95,4%-os (555–636) valószínűségű kormeghatározás csak kis részben fedi ezt a régészeti keltezést.

81. fülkesír: A kelet-alpi vagy Bieringen típusú övkészlettel eltemetett mongoloid-cromagnoid jeleket mutató adultus férfi sírját a radiokarbon vizsgálat a 68,3%, illetve 95,4%-os valószínűséggel a 7. század első felében (601–656) ásták meg.

Az Alpoktól északra készült legkorábbi övkészletek a 7. század első harmadából származnak. A 14C mérési eredmények azt mutatják, hogy ezek a veretkészletek a 7. század első harmadában kerültek a sírokba, illetve többségük a század középső harmadában.¹⁰⁹³ Részben ez utóbbi időszak vagy a század második negyede érvényes a szegvári készlet sírba kerülésére is.

100. fülkesír: Az adultus férfi övét vas övveretek díszítették. A tarsolyában őrzött rovátkolt szélű, ívelt végű bronzszíjvég a típusán belül a korábbiakhoz¹⁰⁹⁴ tartozik. A nem eredeti funkciójában övön, hanem másodlagos helyen előkerült szíjvég, a vas övbújtató és a kétélű kard, valamint az aknába temetett egész ló együttese alapján a fülkesír megásása a 7. század 2. negyedére feltételezhető. A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os (587–633) és a 95,4%-os (569–643) valószínűségű kormeghatározás részben fedi ezt a régészeti keltezést.

121. aknasír: Az infans II. gyermek övének ónozott felületű, tagolt oldalú bronzvereteinek nincs párhuzama a hazai leletek között, hasonlóan a háromszög alakban pont-vonással díszített felületű, oldalán két-két kiszögéléssel kialakított szíjvég alakú veretekhez. Viszont a másodlagos helyről előkerült ún.

¹⁰⁸⁵ SZABÓ 1965, VII. tábla 23.

¹⁰⁸⁶ RÁCZ 2014, Abb. 17:1.

¹⁰⁸⁷ MARTIN 1990, 74, Abb. 9; H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 158.

¹⁰⁸⁸ BALOGH 2016, 205.

¹⁰⁸⁹ GARAM 2018, 77.

¹⁰⁹⁰ BALOGH 2016, 209.

¹⁰⁹¹ GARAM 1992, 142, 155, Taf. 37. 9.

¹⁰⁹² BALOGH 2011, 263.

¹⁰⁹³ TOBIAS 2020, 716–717.

¹⁰⁹⁴ BÓNA 1980, 63.

halfarkas veretnek jó analógiái az 1. sírból ismert ezüstlemezből préselt darabok. A gyermek övét záró, gyöngysorral és rácsmintával díszített szíjvég már helyi készítmény volt, mert a geometrikus mintának számtalan analógiája található a hazai avar kori leletanyagban.

Az aknasír felső rétegébe fekvő részleges ló fejkantárját szintén változatos formájú, a többi között ún. dányi típusú, valamint szimmetrikus pajzs alakú veretek díszítették. Az utóbbi veretekhez hasonló préselt darabok kerültek elő a temető 1., és 168. sírjából, valamint öntött kivitelben a 65. temetkezésből. A dányi típusú vereteknek kizárólag csak a névadó sírból előkerült példányok¹⁰⁹⁵ a párhuzamai.

A halfarkas és a szimmetrikus veretek csak igen kis számban ismertek a kárpát-medencei leletanyagban, használatuk rövid ideig tartott. Azonban ezektől a verektől idegen, geometrikus díszítésű nagyszíjvég jelenléte miatt a változatos típusú veretekkel rendelkező gyermekeket a 6. század utolsó évtizedében, vagy a 6–7. század fordulóján temethették el.

Ez a keltezés nem mond ellent a sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat adatának. A program a temetkezés idejét 571–607 közé (68,3%) határozta meg.

168. aknasír: Az infans I. gyermek csat és szíjvég nélküli övét szimmetrikus ezüstveretek díszítették. A temető hasonló vereteket tartalmazó temetkezései (1., 65., 121.) alapján a sírt a 6–7. század fordulója környékén áshatták meg.

252. aknasír: A maturus férfi övveretek nélküli övének három-három mellékszíját két különböző típusú, ónozott felületű, szíjvég alakú préselt bronzveret díszítette. Az övveretek mellett fémből készült nagyszíjvég sem került elő a sírból, az övet egy négyzetes vascsat zárta. A két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú veret a préselt kerek övveretek után a leggyakoribb verettípus a szegvári öveken. Az öv további veretein látható stilizált arcbrázoláshoz hasonló figyelhető meg a temető 540. és a 755. sír példányain, de a szem, az orr és száj által kirajzolódó maszk a három sír veretein eltérő. Mivel más támpontunk nincs, az 540. és a 755. sír keltezését alapul véve a 252. sír megásását a 7. század első negyedére valószínűsíthetjük.

306. aknasír: A senium férfi ónozott felületű, mindkét végén félköríves, préselt félgömbökkel díszített övvereteinek ismereteink szerint egyetlen távoli párhuzama a Zamárdi-Réti földek 583. sírjából előkerült veretek.¹⁰⁹⁶ Az öv mellékszíjain a már több szegvári övkészletről ismert ónozott felületű, két oldalán kicsúcsosodó préselt veretek voltak, az öv végén kétlemezes, töredékes bronz nagyszíjvég. Sem a síregyüttes, sem pedig a Zamárdi-Réti földek kirabolt sírjának leletei nem teszik lehetővé a temetkezés szűkebb keltezését.

528. padmalyos sír: A bolygatott temetkezésből egy préselt, deformálódott bronzveret töredéke, valamint egy, a két oldalán kicsúcsosodó, ívelt oldalú préselt szíjvég alakú bronzveret került elő. Sem a gyermek hosszú életű gyöngyei, sem pedig a verettípusok nem teszik lehetővé a temetkezés szűkebb időszakra történő keltezését. A töredékes veretek típusa legkorábban a 7. század első évtizedében jelenhetett meg.

Az infans I. gyermek öntött bronzcsengőjének a Tiszántúlról csak az oromdűlői sírokból ismertek párhuzamai. A négy, szegényes mellékletű, bronzcsengőt tartalmazó temetkezés gyöngyei viszonylag hosszú életűek, nem alkalmasak a sírok idejének pontosabb meghatározására. Amennyiben feltételezzük, hogy a csengőkkel eltemetettek egy időszakban hunytak el, akkor az 550. sír fülbevalójának típusa alapján a bronzcsengők leginkább a 7. század első évtizedében kerülhetnek a sírokba.

624. fülkesír: Az infans II. gyermek kirabolt sírjából előkerült rozetta jellegű, kisméretű veretek – melyekhez hasonló a 626. sírból, valamint a Deszk H 18. sírből ismert –, a 33. sír tegezővét díszítő aranyozott felületű, rozettás bronzveretekkel mutatnak rokonságot. A vizsgált területről igen kis számban ismertek (pl. Hajdúdorog-Városcsok út 1. sír,¹⁰⁹⁷ Szegvár-Sápoldal 1. sír¹⁰⁹⁸).

Az öv gyöngysordíszes és rácsmintás préselt bronzvereteihez párhuzamként a kunágotai arany szíjvé-

¹⁰⁹⁵ TETTAMANTI 1980, 154, 4. j.

¹⁰⁹⁶ BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 76, 583:6–7.

¹⁰⁹⁷ KRALOVÁNSZKY 1992, 122, 5. ábra 12–13.

¹⁰⁹⁸ BÓNA 1979, 8, 2. kép 5.

get,¹⁰⁹⁹ egy kunszentmártoni préselőtövet,¹¹⁰⁰ valamint az Ártánd-Platthy birtokon előkerült lószerszámdíszeket lehet megemlíteni.¹¹⁰¹ A szegvári veretekhez a legjobb párhuzam Hajdúdorog-Városkert utca 4. sírjából került elő.¹¹⁰² Az említett síregyüttesek alapján a 624. sír megásását a 7. század közepe tájára tételezhetjük fel.

626. padmalyos sír: A férfi mellé temetett igen idős mén egyszerű szerszámzata csak vaszablából és hevedercsatból állt. A fejhám szíjazatát lemezből kinyírt kerek, lapos bronzszegecsek díszítették. Ez a verettípus – a már említett préselt kerek veretekkel ellentétben – igen kis számban ismert a korszak leletanyagából.¹¹⁰³ Ilyen veretek a szegváriakon kívül a Tiszántúlon csak a Hajdúdorog-Városkert utcai 1. sírből kerültek elő.¹¹⁰⁴ A felajzatlan állapotú, szimmetrikus reflexív markolatlemezei közeléből előkerült félgömb fejű préselt bronzszegecsek a lapos, kerek veretekhez hasonlóan igen ritkák. A Tiszántúlon csak a már említett hajdúdorogi 1. sírből kerültek elő,¹¹⁰⁵ amelyet a síregyüttes solidusa (610–613)¹¹⁰⁶ alapján általában a 7. század első harmadára kelteznek.

A szerves anyagból készült tegez felső szélét préselt, hétkaréjos kerek bronzveretek díszítették, melyeknek nem ismert tökéletes párhuzama, de a szegvár-sárpoldali 1. sírből¹¹⁰⁷ és Aradac-Mečka 69. sírjából¹¹⁰⁸ hasonló, nyolcszirmú rozetták kerültek elő.

A korszakban általános tüskés szárú, három élű vas nyílhegy mellett egy köpüs szárú, kétélű nyílhegy is előkerült. Ez a típus igen kis számban ismert ebből az időszakból, de a temető 333. sírjából két darab is volt. A kétélű-köpüs nyílhegy idegen a kora avar leletanyagban, formája germán, nyugati eredetre utal.¹¹⁰⁹

Az adultus korú férfi veretes övét a jobb válltól a bal lábszárig kiterítve fektették le. A sokmellékszijas övön peremes, préselt, többszörösen tagolt oldalú ezüstveretek voltak, felületüket stilizált emberi arc (maszk) díszítette. Pontos párhuzama ennek a motívumnak sincs, távoli analógiaként említhetjük a Kiskőrös-Város alatti temető 9. sírjából előkerült öntött vereteket.¹¹¹⁰ Az övön ezek mellett ún. T alakú, pajzs testű ezüst akasztóveretek voltak. Mint már említettük, ez a verettípus hosszú ideig volt használatban.

A mellékszijas végét préselt, peremes ezüst kisszíjvégek díszítették. Felületüket a középen végigfutó vonal két oldalán szimmetrikusan elhelyezve egy-egy nyújtott C alak díszíti. Pontos párhuzama ennek a motívumnak sincs. Ehhez hasonló az 540. sír kettőspajzsos vereteit díszítő minta, amelyen középvonal nélkül látható a szimmetrikusan elhelyezett nyújtott C forma. A kisszíjvégek között az eddigiektől eltérő, tagolt oldalú, oldalán két-két kiszögeléssel kialakított ezüst példány is volt. Az előlapját a felső két csúcson között két préselt pont díszíti. Nincs pontos párhuzama a hazai leletek között, de a szíjvég formája és a kétpontos díszítés külön-külön gyakran előfordul.

Az övet szintén egyedien díszített kétlapú, lefelé enyhén szélesedő, ívelt végű nagyszíjvég zárta. Ezüst előlapjának közepén függőleges vonalból szimmetrikusan kiágazó indák vannak. Az övet egy vas szíjszorítóval kialakított vascsat kapcsolta össze.

A vascsaton kívül másodlagos helyen került elő egy bronzból öntött lant alakú csatkarika vaspecekkel. Hasonló csatkarika került elő vaspecekkel és vas szíjszorító lemezzel a temető 335. sírjából. Ezek

¹⁰⁹⁹ GARAM 2001, 338, Taf. 87.

¹¹⁰⁰ GARAM 2001, 364, Taf. 113:3.

¹¹⁰¹ CSÉPLŐ 1896, 415:12., 17., 19. kép.

¹¹⁰² KRALOVÁNSZKY 1992, 138, 10. ábra 5.

¹¹⁰³ SAMU–BLAY 2019, 271.

¹¹⁰⁴ KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 7. ábra 7a-e.

¹¹⁰⁵ KRALOVÁNSZKY 1992, 126, 7. ábra 4.

¹¹⁰⁶ SOMOGYI 1997, 44.

¹¹⁰⁷ BÓNA 1979, 8, 2. kép 5.

¹¹⁰⁸ NAĐ 1959, 61, Tab. 12:18.

¹¹⁰⁹ KISS 1996, 236.

¹¹¹⁰ HORVÁTH 1935, 36, 24. T. 6–13.

az erősen profilált csatkarikák nem tartoznak az avar kori csatok legkorábbi csoportjához, előfordulásuk a 7. század közepső harmadának elejére keltezhető.¹¹¹¹

A 626. sír esetében a 7. század első felének kezdetére utal a sírforma, a vaskengyel hiánya, míg a század első harmadának elejére a fejhámot díszítő lapos, kerek lemezszegecsek és a lant alakú bronz csatkarika. Ezek alapján a temetkezés idejét a 7. század 2. negyedére valószínűsíthetjük.

A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os (587–632) és a 95,4%-os (569–643) valószínűségű kormeghatározás részben fedi ezt a régészeti keltezt.

815. aknasír: A maturus férfi által viselt arany fülbevalópár típusát a hasonló fülbevalópárral együtt előkerült Phocas solidusok – Kiszombor O 2. sír (602–610), Szentendre 3. sír (607–610) és Deszk G. 30. sír (barbár utánveret lenyomata) – alapján *terminus post quem* a 7. század első negyedére keltezik. Ami a tiszántúli fülbevalókat illeti, mindhárom temetkezés fülkesír volt, és csak a kiszomboriba és a szegváriba temettek férfit. A sírformán kívül a két férfi leletanyagában a fülbevalókon kívül több hasonlóság is van.

A Kiszombor O 2. sírban¹¹¹² kerek övveretek mellett maszkos díszítésű kisszíjvég alakú veretek és kétlemezes nagyszíjvég volt. A szegvári férfi övét összetett, arcábrázolású és kerek ezüstveret mellett pajzs(?) és kettőspajzs(?) alakú veret díszítette, valamint kétlemezes nagyszíjvég.

A kiszombori kétélű kardnak és a 815. sír ezüstszereléses vaskésének egyaránt P alakú függesztőfüle van. A 815. síron kívül a temető 335. sírjából, egy adultus férfi mellől is került elő egy ezüstszereléses vaskés. A szegvári ezüstszereléses vaskésekhez hasonló darabok igen ritkák a Kárpát-medencei avar leletek között. A Tiszántúlról még a Makó-Mikócsa halom 518. sírját említhetjük¹¹¹³ valamint a Duna–Tisza közéről a Kunpeszér-Felsőpeszéri út 8. sírt.¹¹¹⁴

A fülbevalótípussal előkerült Phocas érmék jelenléte ellenére a 815. sírt a 7. század 2. harmadának a végére keltezzük a 335. sírnál ismertetett érvek alapján.

855. fülkesír: A juvenis fiú mellékszijas övén préselt, de elporladt ezüstveretek, kisszíjvég alakú veretek és kétlemezes, oldalléces ezüst nagyszíjvég volt. A fiatalember állcsúcsa alatt fekvő Heraclius és Heraclius Constantinus solidusának (616–625) átfúrt arany utánzata arra utal, hogy a sírt valószínűleg a 7. század 2. negyedében áshatták meg. A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os valószínűségű kormeghatározás (616–634) nagyrészt fedi ezt a régészeti keltezt.

Veretes öv nélküli férfisírok

137. fülkesír: A maturus férfi bal oldala mellett feküdt egy kétélű kard. Felfüggesztésére két, Ω alakú vas függesztő fül és egy szíjszorító kerek, valamint egy téglalap alakú vascsat szolgált. Az aszimmetrikus íjat merevítő agancslemezeknek, a vas tegezakasztónak és a csiholónak jelenleg nincs szűkebb keltező értéke, mint ahogy annak sem, hogy a ló fejkantárjának csak az oldalsó szíjait díszítették félgömb alakú ezüstveretek, az orr- és homloksíjat nem. A maturus férfi kétélű vaskardja alapján a temetkezést a 7. század 2. negyedére keltezzük.

179. fülkesír: A maturus férfi bal oldala mellé egyedinek mondható köpús vasszigonyt fektettek – a vas lándzsahegyekkel ellentétben fanyéllal együtt –, hegygel a koponya irányában. A szegényes mellékletű temetkezéstről – a fülkesír típusa alapján – feltételezzük, hogy legkorábban a 7. század 2. negyedében áshatták meg.

500. fülkesír: Az adultus férfi párban viselt kis lemezgömbcsüngős bronzfülbevalójának nincs a korokon belül szűkebben vehető keltező értéke. Ugyanez mondható el az agancs oldalpálcáról, valamint a hurkos fülű kengyelpárról. Viszont a lókoponyáján keresztben fekvő zabláknak – amely jelzi, hogy a

¹¹¹¹ BALOGH 2016, 245.

¹¹¹² CSALLÁNY 1939a, 125–129.

¹¹¹³ CSIKY 2022, 621.

¹¹¹⁴ BALOGH 2013, 398. kép 3.

lókoponya nem volt felszerszámozva, a fejkantárt a koponyára helyezték – lehet keltező értéke. Egyrészt az 500. sír mellett csak a temető 81. sírjából került elő hasonló helyzetben zabla, amikor nem a ló szájából került elő. Mindkét temetkezés fülkesír volt és a 81. sírt a 7. század 2. negyedére lehet keltezni.

A fejkantárnak ebben a formában történő sírba helyezése talán egyfajta átmenetet jelent a lószerszámós temetkezési szokás gyakorlata felé.¹¹¹⁵ A kétféle temetési rítus kapcsolódhat egymáshoz, mivel döntő többségében a Tiszántúlról ismert lószerszámós temetkezési szokás gyakorlata a 7. század közepén vagy ezt követően tűnik fel és főként a 7. század utolsó harmadában jellemző,¹¹¹⁶ míg a fel nem szerszámozott lovastemetkezések előfordulása a 7. század 2. negyedére tehető.

556. fülkesír: A juvenis férfi szerény mellékletei (lándzsacsúcs, vas tarsolymerevítő) alapján a korszakon belül nem lehet szűkebb horizontot meghatározni. De a temetőben lándzsával eltemetett 10 férfi sírja közül hetet a 7. század 2. negyedére és a 2. harmadára keltezőnk, ezért nagy a valószínűsége, hogy az 556. sírba eltemetett fiatal férfi is ebben az időszakba hunyt el.

666. padmalyos sír: A juvenis férfit egyszerű mellékletekkel (vascsat, edény) temették el, viszont a padmalyban elhelyezett részleges ló fel volt kantározva, de a hevedercsat mellől vaskengyelek nem kerültek elő. A vékony ezüstlemezből préselt, rosszmegtartású félgömb és kisszíjvég alakú veretek általános típust képviselnek, így a temetkezést csak tágabb időszakra, a 7. század első felére lehet valószínűsíteni.

670. padmalyos sír: A maturus férfi aknájában a részlegesen eltemetett mént felkantározva helyezték el és a hevedercsat alapján a vaskengyel nélküli nyeret is a lóbőrre tették. Ugyanakkor a férfi egyszerű mellékletei – kerámiaedény, vaskés, vascsat – nem teszik lehetővé a temetkezés pontosabb keltezését.

697. fülkesír: A juvenis férfi egy párhuzam nélküli négyszájú edényt kapott a temetéskor. Sem ennek az edénytípusnak, sem pedig a ló felszerelésének – hurkos fülű kengyel, csontcsat – nincs a korszakon belül keltező értéke. A sír megadását a fiatal férfi nyakában hordott gyöngycsüngős fülbevaló szürkésbar-na üvegszüngője keltezi a 7. század 2. harmadára.

877. aknasír: A felső rétegben temetett részleges ló egyszerű szerszámzata zablából, hevedercsatból és két kengyeltől áll. A maturus férfit veretes öv nélkül, de kétélű karddal és vas lándzsacsúccsal temették el.

A sír megadására közvetlen adat nem áll rendelkezésünkre. A sírból előkerült kétélű kardtípus hosszú ideig volt használatban, de a közelharc fegyvereivel eltemetett szegvári férfiak közül csak hárman (333., 877., 900.) kaptak kardot és lándzsát is. A 333. sírt a 7. század 2. negyedére, a 900. sírt a 7. század 2. harmadának végére kelteztük. A 855. sírban egy vas lándzsahegy egy 616–625 között vert solidussal került elő. Ezek alapján a 877. sírt – ha feltételesen is – a 7. század közepe táján áshatták meg.

GYERMEK ÉS NŐI SÍROK

72. fülkesír: Az adultus nő nyakláncát alkotó gyöngyök típusai hosszabb ideig voltak divatban. A vegyes összetételű gyöngyök mellett nincs szűkebb kronológiai értéke a tarsolyban őrzött bizánci bronzméces zárókupakjának, bronzláncnak, sem a volutás vaseszköznek és orsókarikának.

A sír egyik kronológiailag értékelhető melléklete az ugyancsak tarsolyból előkerült préselt bronzveret. A szirmos rozettákkal díszített tiszántúli kora avar kori lószerszámós leletegyüttesek, valamint a főnlaki/Felnac (RO) és a kunszentmárton ötvössír alapján ezeket a rozettás lószerszámvereteket a 7. század 2. és 3. negyedében készítették és kerültek a sírokba.

A nő másik, időrendi szempontból jelentős melléklete a nagygömbcsüngős fülbevalópár, melyeknek kitűnő párhuzamát ismerjük egy 616–625 között vert solidusszal előkerült németszentpéteri (Sînpetru German, RO) sírből.

¹¹¹⁵ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 140.

¹¹¹⁶ BENDE 2000, 254; BENDE 2003, 318.

A sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os valószínűségű kormeghatározás (595–635) részben fedí az általunk vélelmezett keltezés, miszerint a 72. sírban fekvő nőt a 7. század 2. negyedében temethették el.

111. padmalyos sír: A mongoloid jellegű, bajkái típusú matura nő temetésének idejét a hétköznapi mellékletei – orsókarika, csont tűtartó, vascsat – alapján nem lehet szűkebben meghatározni. A nagyszámú állat – 2 marha, 4 juh – részleges maradványa és az arany- és bronzlemezről préselt ember alakú veret alapján kizárhatjuk az időszakon belüli korai keltezés. A szegvári antropomorf veret és párhuzamai helyi gyártmányok,¹¹¹⁷ ezért nagy a valószínűsége annak, hogy ezek a veretek a 7. század első negyedében, harmadában készültek. Annak ellenére gondoljuk így, hogy a szegvári sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os valószínűségű kormeghatározás (570–597) nem fedí az általunk vélelmezett keltezés.

Kronológiai szempontból nehéz értelmeznünk a nő koponyája mellett előkerült sertés lapockacsontot, mert a temetőben általános ételmellékletként a juh hosszúfartövéit adták. A scapula mellett csak egy fülkesírből (326.), egy infans II. gyermek koponyája mögöl került elő sertéscsont, egy karsont. Mivel a sertéshús ételként történő mellékelése a temetőben idegen volt, gondolhatnánk arra, hogy ezek mellékelése már a korszak végére utal.

124. padmalyos sír: A 0,5 éves gyermek csigolyáinál előkerült két, háromszög alakú bronz lemezcsüngő vége lyukas, és az egyikbe bronzkarikát fűztek. A 880., szintén padmalyos sírban eltemetett 8–9 éves gyermek lemezcsüngői másodlagos helyről kerültek elő. Az infans II. gyermek nyakláncá vegyes összetételű, hosszú ideig használt gyöngyökből áll, míg a csecsemő egy szem millefiori gyöngye a 7. század első felében volt divatban.

A 124. sírban a két háromszög alakú, aranyozott előlapú bronz lemezcsüngő mellett két bronzból öntött csüngő is volt. Mindkét tárgytypust hozhatták magukkal a sztyeppéről, de megszerezhették balkáni háborúk során is. Ez alapján a temetkezést inkább a 6–7. század fordulójára, első évtizedére valószínűsítjük.

134. fülkesír: Az adultus nő viseletéhez üvegyöngyöcsüngős ezüst fülbevalópár és gyöngysor tartozott. Míg a kevert összetételű gyöngysor alapján a temetkezést a 7. század 2–3. negyedére keltezték,¹¹¹⁸ a fülbevalótípus megjelenése és használata a 7. század 2. negyede, illetve 2. harmada.¹¹¹⁹

A nő aranyozott felületű boglárpárja azok közé az ékszerek közé tartozik, melyek megjelentek a kora avar kor 1. harmadában, 2. negyedében.¹¹²⁰ A boglárpár legközelebbi párhuzama a temető a 171., szintén fülkesírből (és orsókarikával együtt) előkerült préselt korong. A fentiek alapján a 134. sírt legnagyobb valószínűséggel a 7. század 2. harmadára keltezzük.

A temető három sírjából került elő korong alakú csüngős nyakdísz félhold alakú csüngővel. A különböző kialakítású sírban fekvő adultus nők (171., 532., 887.) nyakláncát vegyes összetételű, hosszú ideig divatos gyöngyök alkották. Ezekhez hasonlóan sem a kis (171.) és nagy lemezcsgüngős fülbevalók (887.), sem pedig az orsókarikák nem adnak kellő alapot a három temetkezésnek a korszakon belüli pontosabb keltezésére.

A 171. sír lunulájának jó párhuzamát ismerjük a Deszk H temető 16. aknasírjából, ahol a koponya két oldalánál egy-egy bronzlemezről préselt, aranyozott felületű lunula került elő. A 171. sír korongjának analógiája a 134. sír boglárpárja, melyet a 7. század 2. harmadára keltezzük. Mivel a díszes korongcsüngőt a boglárpár előzményeként értelmeztük, így a 171. sír díszes, és az 532. valamint a 887. sír egyszerű korong és félhold alakú csüngőit a 7. század 2. negyedére valószínűsítjük.

¹¹¹⁷ RÁCZ 2012, 419.

¹¹¹⁸ PÁSZTOR 2014, 297.

¹¹¹⁹ PÁSZTOR 2008, 316–317; BALOGH–PÁSZTOR 2015, 584.

¹¹²⁰ BALOGH 2000, 226; LŐRINCZY–STRAUB 2005, 129.

A 887. sír anyagán végzett radiokarbon vizsgálat szerint a 68,3%-os valószínűségű kormeghatározás (587–633) részben fedi az általunk vélelmezett kelteztést, miszerint a három nőt a 7. század 2. negyedében temethették el.

172. fülkesír: Az infans II. gyermek mellől előkerült kis lemezgömbcsüngős bronzfülbevaló a 7. század első felének gyakori ékszere volt. Nincs keltező értéke a gyermek mellékleteként előkerült vultás végű vaseszköznek, sem pedig egy sertés caninusának. Annyit érdemes megjegyeznünk, hogy a vaseszköz igen ritkának számító tárgytypus, a szegvári temető három sírjából került elő, mindhárom fülkesír volt.

A gyermek nyakláncát díszítő korai dinnyemag alakú üvegyöngyök a 7. század második negyede, illetve középső harmada táján jelentek meg a gyermek és a női viseletben.¹¹²¹ Ez alapján a temetkezést erre az időszakra keltezzük.

863. aknasír: Az infans I. gyermek négygömbös ezüsfülbevalójának egyetlen jó párhuzama a temető – és a kora avar kori Tiszántúl – síregyüttese között csak az 1. sírből ismert. Az első generációnak meghatározott 1. sírhoz párhuzamnak látszik a 863. sír leletegyüttese abból a szempontból, hogy a gyermek nyakánál előkerült, amulettként viselt vadkanagyar – amelynek felső végében lévő lyukba egy ezüstkari-ka volt fűzve –, több vélemény szerint a germánokhoz (a gepidákhoz) köthető szokás.¹¹²²

880. padmalyos sír: Az akna és padmaly délnyugati végét a 870. fülkesír kiásása során megbolygatták. A szuperpozícióban fekvő két temetkezés közül a 880. sírt a pipereeszközök lelethorizontja alapján a 7. század 2. negyedére, a 870. sírt a század 2. harmadára keltezzük.

A korai dinnyemag alakú gyöngyöt, gyöngycsüngős fülbevalót, veretes pártát, valamint piperekészletet vagy egyes darabjait tartalmazó síregyüttesek időrendje

A szegvár-romdülői nők és gyermekek sokszínű és változatos anyagú, különböző típusú gyöngyei között csak néhány esetben és kis mennyiségben volt korai típusú dinnyemag alakú üvegyöngy. Ezek soha nem kerültek elő önállóan, hanem néhány gyöngyből álló rövidebb vagy hosszabb nyakláncok vegyes összetételű gyöngyei között viselték.

A nagyobb méretű, dinnyemag alakú üvegyöngyök néhány képviselője a szegvári temető 8 sírjából ismert.¹¹²³ Ezen sírok 15 eltérő formájú és típusú¹¹²⁴ gyöngyanyagán végzett korrespondencia vizsgálatban¹¹²⁵ a szeriáció a sírok között a legkorábbi leletegyüttest a köles méretű gyűrű és a csonka kúp alakú gyöngyök alapján (938., 172.) választotta ki, míg a legkésőbbieket a rövid henger és kúp alakúak előfordulása szerint (656., 333a).

Együtt vizsgálva a szeriációs sorrendet, az elhunytak életkorát és az egyes sírokból előkerült gyöngyök mennyiségét, közöttük nem találtunk összefüggést.

A dinnyemag alakú gyöngyöket tartalmazó szegvári 8 sírnak az azonos típusú gyöngyökön kívül az egyik közös sajátossága, hogy többségük gyermek nyakláncát díszítette: 1 infans I. (656.), 3 infans II. (172., 333a, 693.) és 2 juvenis (537., 890.) mellett csak 2 adultus nő (727., 938.) viselt dinnyemag alakú

¹¹²¹ PÁSZTOR 2008, 316–317; BALOGH–PÁSZTOR 2015, 584.

¹¹²² BALOGH 2013, 425; RÁCZ 2017, 67.

¹¹²³ A 172., 333a, 537., 656., 693., 727., 890.(?), 938. sír.

¹¹²⁴ A gyöngytypusokat a Pásztor Adrien által elvégzett gyöngyleírások alapján végeztük el, szükség és lehetőség szerint egyes típusokat összevonva. A vizsgálatba bevont gyöngytypusok: 1: dinnyemag, 2: gyűrű, 3: rövid henger, 4: lapított gömb, összetett, 6: dudoros, folytatott, rátétdíszes lapított gömb, 7: ezüst lemezyöngy, 8: korong, 9: lapított gömb, köles, 10: dudoros, rátétdíszes lapított gömb, 11: hosszú hasáb, 12: köles méretű gyűrű, 13: rövid hasáb, 14: csonka kúp, 15: hosszú bikónikus, 16: kúp, 17: rövid bikónikus, 18: gömb, 19: dudoros rátétdíszes, iker, 20: hosszú henger, 21: karneol, 22: rövid bikónikus folytatásos, rátétdíszes, 23: borostyán, 24: aranyfóliás gyöngy.

¹¹²⁵ A korrespondencia vizsgálatokat a CAPCA Version 2.2 program (MADSEN 2012) segítségével Somogyi Péter végezte el, segítségét köszönöm.

gyöngyöket. A másik közös jellemző, hogy 6 sírből (172., 333a, 537., 693., 727., 938.) került elő mellétként orsógomb, orsókarika azonban egy sem. A harmadik, hogy a 8 temetkezés között egy akna (333a) és egy padmalyos (656.) sír mellett a többi fülkesír (172., 537., 693., 890., 938.) volt, melyekhez a 727., fordított kialakítású fülkesír is kapcsolódik.

Gyöngytípus/ Sírszám	12	14	19	2	4	7	10	15	13	9	17	8	11	3	16
938.	•	•		•	•										
172.	•		•	•	•	•	•	•							
890.		•	•	•	•	•	•		•	•				•	
693.				•	•	•	•				•	•			
727.				•	•		•	•		•	•	•	•	•	•
656.					•	•			•	•			•	•	
333a														•	•

20. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Korai dinnyemag alakú gyöngyös sírok gyöngyeinek szeriációs táblázata
Table 20. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of graves with early-type melonseed-shaped beads

A dinnyemag alakú gyöngyöket is tartalmazó sírok temetőn belüli helye szórtnak mondható, de kis számuk ellenére három helyen csoportosulnak. A 333a és a 727. sír helyzete mondható a legmarkánsabbnak. Ezek egymástól alig 3 méterre egyvonalban kerültek elő és a bennük nyugvók egykor kapcsolatban lehettek egymással, mivel a 727. sírban egy adultus nőt, a 333a sírban pedig egy infans II. gyermeket temettek. E két temetkezés közelében feküdt a 172. sír, míg három másik (537., 656., 693.) a temető középső harmadában, két újabb sír (890., 938.) pedig a temető északnyugati sávjában.

Gyöngytípus/ Sírszám	21	4	11	20	6	12	2	1	3
80.	•	•							
134.	•	•	•	•	•				
862.	•	•	•	•	•	•	•	•	•
141.					•		•		
728.					•	•			
333a								•	•

21. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Gyöngycsüngős síregyüttesek gyöngyeinek szeriációs táblázata
Table 21. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of beads in graves with bead pendants

A dinnyemag alakú gyöngyök mellett ugyancsak kis számban fordultak elő a szegvári ékszerek között a nagy gyöngycsüngős fülbevalók. Az ilyen típusú fülbevalókat tartalmazó szegvári sírok¹¹²⁶ 9 eltérő típusú gyöngyein végzett korrespondencia vizsgálat az összetett lapított gömb és a karneol gyöngyök alapján a 80. és a 862. sírt sorolta a legkorábbi síregyüttesnek, míg a 333a és a 728. sírt a dinnyemag és a rövid henger alakú gyöngyök jelenléte alapján a legkésőbbinek.

¹¹²⁶ A 80., 134., 141., 333a, 712., 728., 883. és a 862. sír.

A fülbevalókat két adultus nő (134., 728.) és a legidősebb infans II. gyermek (333a) párban viselte, míg egy juvenis (141.) és két fiatalabb infans II. gyermek (80., 862.) mellől csak egy-egy fülbevaló került elő, ugyanakkor egy juvenis férfi (697.) állcsúcsa alatt egy fülbevaló csüngője feküdt.

Az azonos típusú fülbevalókon kívül a 7 temetkezésnek csupán a sír formája volt hasonló, a 6 fülkesír mellett egyetlen aknasír (333a) került elő.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalókkal eltemetettek sírja a temetőn belül szórtnak mondható, kis számuk ellenére három helyen „csoportosulnak”. A temető északkeleti szélén, egymástól mintegy 6 méterre előkerült 333a és a 728. sír helyzete mondható legmarkánsabbnak, és – hasonlóan a 727. sír kapcsán írottakhoz – felvethető a bennük nyugvók egykori kapcsolata, mivel a 728. sírban egy adultus nőt, a 333a sírban pedig egy infans II. gyermeket temettek. Három másik temetkezés (80., 134., 141.) a temető középső sávjában, egymástól 15–30 méterre feküdt, míg a temető nyugati sávjában a 862. sírtól 25 méterre az egyetlen juvenis férfi sírja (697.).

A dinnyemag alakú gyöngyökkel és a gyöngycsüngős fülbevalókkal rendelkező temetkezéseket a 333a sír köti össze abból a szempontból, hogy e sírban mindkét lelet típus előfordult. E leletgyűttesek közös jellemzője, hogy döntő többségük (12) fülkesírből került elő. A dinnyemag alakú gyöngyös sírok nagyszámú orsógombjához csak a 862. sír hasonló típusú mellékletét számíthatjuk, míg gyöngycsüngős fülbevalókkal eltemetett két adultus nő (134., 728.) mellől egy-egy orsókarika került elő.

A dinnyemag alakú gyöngyök és a nagy gyöngycsüngős fülbevalók döntő többségükben gyermekek (1 infans I., 6 infans II.) és fiatalok (4 juvenis) ékszerei voltak, csupán négy adultus nő viseletéhez tartoztak.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók és a korai dinnyemag alakú üvegyöngyök közel egy időben, a 7. század második negyede, illetve középső harmada táján a Tiszától keletre fekvő területen a gyermekek és a nők viseletében jelentek meg.¹¹²⁷

Gyöngytípus/ Sírszám	6	8	10	7	2	9	4	1	3	23	5
„A”	•		•								
866.		•		•							
349.	•	•	•	•	•	•	•			•	•
890.			•	•	•	•	•	•	•		•
333a								•	•	•	•
761.										•	•

22. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. Pártás síregyüttesek gyöngyeinek szeriációs táblázata
Table 22. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of beads in graves with headdresses

Ugyanakkor a gyöngycsüngős fülbevalókhöz és a dinnyemag alakú gyöngyökhöz hasonlóan a pártaveretek is igen kis számban, 6 szegvári temetkezésből kerültek elő.¹¹²⁸ A pártaveretes sírok 11 különböző típusú gyöngyén végzett szeriációs vizsgálat az „A”, a 866. és a 349. sírt a dudoros, folytatott, rátétdíszes lapított gömb, a dudoros, rátétdíszes lapított gömb és a korong alakú típus alapján a sor elejére sorolta, míg a lapított gömbök és a borostyángyöngyök előfordulása miatt a 333a és a 761. sírt a sor végére.

A sírokat a szeriáció ebben az esetben is sorba rendezte, ugyanakkor a korrespondencia az „A” és a 866. sírt minden esetben együtt, viszont a többitől és egymástól is távol ábrázolta.

A pártaveretes leletgyűttesek közül három juvenis nőt fülkesírba temettek, a két infans II. gyermeket pedig aknasírba, míg az „A” sírről nincs információnk. A veretes pártákkal eltemetettek változatos típusú

¹¹²⁷ PÁSZTOR 2008, 316–317; BALOGH–PÁSZTOR 2015, 584.

¹¹²⁸ Az „A”, 333a, 349., 761., 866. és a 890. sír.

fülbevalókat viseltek, de a három juvenis nőt nagygömbcsüngős ezüsfülbevalóval temették el. Két temetkezés (333a, 761.) mellékletei között orsógomb került elő.

A temetőn belül a hat pártás temetkezés kettesével, szinte párban feküdt. A szórványként múzeumba juttatott „A” sír a leletmenés megindulása előtt feltehetően a megsemmisült sírok sávjában (31–32) feketett, hozzá legközelebb a 761. temetkezés volt (M/31). A temetőrészlet északi szélénél a 333a sír (L/22) feküdt és ennek közelében a 349. (K/17). Ezekről távolabb, a temető nyugati negyedében került feltárássra a 866. (F/7) és a 890. (J/7) temetkezés.

Az itt tárgyalt három tárgytípus közel egyidős használatának és földbekerülésének egyik bizonyítéka közös előfordulásuk egy-egy szegvári leletgyűttesben. A temető 333a sírjába temetett infans II. gyermek viseletéhez mindhárom tárgytípus hozzátartozott, míg dinnyemag alakú üveggyöngyöket és veretes pártát egy juvenis nő (890.) viselt.

Ez az együttes előfordulás lehetővé teszi a három tárgytípussal rendelkező 17 síregyüttes 22 eltérő típusú gyöngyein elvégzett korrespondencia analízist. A szeriáció a gyöngycsüngős fülbevalókat is tartalmazó temetkezéseket egyértelműen előre sorolta, ezeket követik a dinnyemag alakú gyöngyös sírok és végül a veretes pártában eltemetettek temetkezései.

Gyöngy-típus/ Sírszám	20	21	6	12	17	15	4	11	2	8	10	13	14	7	19	9	3	1	16	23	24	18	Mellékletek
„A”			•								•												Pártaveret
134.	•	•	•			•	•	•															Gyöngycsüngős fb.
728.			•	•																			Gyöngycsüngős fb.
80.		•					•																Gyöngycsüngős fb.
141.			•						•														Gyöngycsüngős fb.
862.	•	•	•	•	•		•	•	•	•		•						•	•				Gyöngycsüngős fb.
693.		•	•		•		•		•	•	•			•					•				Dinnyemag gy.
938.				•			•		•				•						•				Dinnyemag gy.
866.										•				•									Pártaveret
172.				•		•	•		•		•			•	•				•			•	Dinnyemag gy.
890.							•		•		•	•	•	•	•	•	•	•	•				Dinnyemag gy., pártaveret
727.				•	•	•	•	•	•	•	•					•	•	•	•				Dinnyemag gy.
656.							•	•				•		•		•	•	•					Dinnyemag gy.
349.			•				•	•	•	•	•			•		•				•	•		Pártaveret
333a																		•	•	•	•		Gyöngycsüngős fb., dinnyemag gy., pártaveret
761.																				•			Pártaveret
537.																		•			•	•	Dinnyemag gy.

23. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A gyöngycsüngős fülbevalót, korai dinnyemag alakú gyöngyöket és pártavereteket tartalmazó síregyüttesek gyöngyeinek szeriációs táblázata

Table 23. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of graves with bead-pendant earrings, early-type melonseed-shaped beads, and headdress mounts

A dinnyemag alakú gyöngyöt és pártavereteket tartalmazó 890. sír a két lelettípussal fémjelzett temetkezések közepén van, míg a mindhárom tárgytypussal rendelkező 333a sír a 616–625-ös érmét tartalmazó 761. sír előtt. Ebben az esetben csak a tárgytypusok eltemetésének (használatának?) sorrendjére, tendenciájára kapunk információt. Meg kell jegyeznünk, hogy a pártavereteket tartalmazó „A” sír anyagát a sor legelején, az 537., dinnyemag alakú gyönggyel rendelkező temetkezést a legvégén találjuk. Véleményünk szerint e két sírnek a szeriációs soron belüli helyzetét elsősorban a hiányos (szórvány, illetve rabolt) leletegyüttesükkel magyarázhatjuk.

A három tárgytypust tartalmazó sírok a temetőn belül közel ugyanazon a három helyen csoportosulnak, egymástól változó távolságra. Összetartozásukat közvetett módon a temető nagy, összefüggő felületein fekvő sírok leletei közötti hiányuk is jelzi.

A boglárokról szóló legutóbbi áttekintésében Balogh Csilla rámutatott arra, hogy a préselt kerek boglárók egyes darabjai már megjelentek a kora avar kor első harmadában, második negyedében.¹¹²⁹ A kerek, préselt boglárópárt viselő adultus nő (134.) sírját a szeriációs program a sor elejére helyezte, ami alapján a temetkezést a 7. század 2. negyedének elejére valószínűsíthetjük.

A bordázott ezüst függesztőfüllel ellátott, gyöngynyakláncon függő Heraclius és Heraclius Constantinus 616–625 között közösen veretet solidusa alapján a 761. sír juvenisének temetését a század második negyedére feltételezhetjük, a radiokarbon vizsgálat szerint 639-ig bezárólag. A síregyüttesek között a legutolsó egy infans II. korú gyermek temetkezése (333a), amelyből mindhárom lelettípus előkerült és szuperpozíciós helyzetben feküdt a 333. sír padmalya felett.

Mivel a „A”, 134., 349., 693. sírban együtt fordul elő az előbb vizsgált tárgytypusokkal a piperekészlet vagy annak egyes darabjai, ezért bevontuk a vizsgálatba ezeket a síregyütteseket.

Az oromdülői temető 15 sírjából kerültek elő piperekészlet darabjai. A nőket és gyermekeket akna (3), padmalyos (3) és fülkesírba (8) temették. A szűrőkanállal, ecsethengerral és spatulával eltemetettek fülbevaló viseletére a gömbcsüngős (4), illetve a nagygömbcsüngős (6) típus volt a jellemző. Csak a 134. sírban volt gyöngycsüngős fülbevaló, 4 elhunyt nem kapott fejékszert. Az elhunytak további mellékletei között (pl. orsónehezék, tűtartó, tükör stb.) minimális a kapcsolódás, a síregyüttesekre inkább az egyediség a jellemző. Ezek alól kivételt jelentenek a gyöngyök.

A 14 temetkezés 24 eltérő formájú és típusú¹¹³⁰ gyöngyanyagán végzett korrespondencia vizsgálatban a szeriáció a sírok között a legkorábbi leletegyütteseket az általános típusú gyöngyök mellett a lapított gömb, hasáb és hosszú hasáb, hosszú bikónikus, rövid és hosszú henger valamint a hosszú hasáb alakú karneolgyöngy alapján (126., 134., 880. és talán a 915.), a legkésőbbieket hurok- és hullámvonal folytatott rátétdíszes lapított gömb és rövid henger alakúak előfordulása alapján (554., 704., 830., 940., „A” sír) választotta ki.

Ennyi adat alapján a piperekészlettel rendelkező sírok abszolút időrendjét nem lehet meghatározni. Ehhez támpontot ad egyrészt az, hogy a korai sírok közé sorolt 880. padmalyos sír szuperpozíciós helyzetben volt 870. fülkesírral, illetve a késői temetkezésekhez tartozó 830. sír ugyancsak szuperpozícióban volt a 815. sírral. A 870. sírt a 7. század 2. harmadára, a 815. sírt a 2. harmad végére keltezzük.

¹¹²⁹ BALOGH 2000, 226.

¹¹³⁰ A vizsgálatba bevont gyöngytypusok: 1. lapított gömb, 2: gyűrű, 3: ezüst lemezgyöngy, 4: 2×-esen összetett lapított gömb, 5: dudoros, hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb, 6: rövid bikónikus, 7: 4×-es hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb, 8: korong, 9: kétrétegű szemes, hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb, 10: kétrétegű szemes rátétdíszes, lapított gömb, 11: hosszú hasáb, 12: dudoros, hurokfolyatott rátétdíszes, rövid henger, 13: hosszú bikónikus, 14: rövid henger, 15: dudoros rátétdíszes, lapított gömb, 16: dudoros rátétdíszes, rövid henger, 17: hasáb, 18: hosszú henger, 19: karneol, hosszú hasáb, 20: rövid hasáb, 21: csonka kúp, 22: borostyán, hosszú hasáb, 23: aranyfóliás lapított gömb, 24: hullámvonal folytatott rátétdíszes, rövid henger. A vizsgálatból a 829. sír kimaradt, mert nem tartalmazott gyöngyöt.

Gyöngy- típus/ Sírszám	7	12	24	15	5	21	10	9	16	8	20	23	3	6	2	4	22	14	11	1	19	17	18	13
830.				•	•																			
554.	•	•	•	•	•	•	•	•																•
940.					•	•																		
„A”					•		•																	
704.					•		•																	
762.	•	•		•	•		•					•							•	•		•		
881.			•	•	•			•	•	•	•		•						•					
692.					•		•	•	•	•			•	•	•	•				•	•			
349.							•	•		•		•	•		•	•	•		•	•				
730.					•	•						•	•	•	•	•	•	•	•	•	•			
915.											•		•					•	•					
126.																		•		•		•	•	
880.				•															•	•	•			•
134.																			•	•	•		•	•

24. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A piperekészletet tartalmazó sírok gyöngyeinek szeriációs vizsgálata
Table 24. Szegvár-Oromdűlő. Seriation chart of beads in graves with cosmetic tool sets

Az értékeléshez egy másik szempont, hogy csak a négy korábbinak tartható temetkezés között volt három padmalyos sír (126., 880., 915.). És ebbe a sírcsoportba tartozik a 134. sír, melyből gyöngycsüngős fülbevaló ismert. Ennek az ékszertípusnak a megjelenése a század második negyede. A legnagyobb számú középső sírcsoportba tartozó 349. sírből és a késői sírcsoportba sorolt „A” sírből pártaveretek ismertek, melyek megjelenése a 7. század második negyedére valószínűsíthető. Mindezeket figyelembe véve a piperekészlettel vagy egyes darabjaival (kanál, spatula, ecsettubus) eltemetettek sírját Szegváron a kora avar időszak második felében, a 7. század 2. negyedében és 2. harmadában áshatták meg.¹¹³¹

Ha a szeriációs vizsgálatnál az egyes gyöngytípusoknál megadtuk azok darabszámát is, akkor a program az ún. késői sírokon belül csak kisebb sorrendi változtatást végzett. A középső csoportba sorolta a korábban „korai”-nak meghatározott sírokat, de annak elejére, míg „korainak” határozta meg azokat a leletgyűtéseket, melyekben a vizsgált sírokon belül a gyöngyök a legnagyobb számban kerültek elő (349., 692., 730.).

A gyöngycsüngős fülbevalókat, dinnyemag alakú gyöngyöket, pártavereteket és piperekészletek egyes darabjai együtt vizsgálva ezek közel egy időben kerültek eltemetésre. A pipere-szett egyes darabjait és a gyöngycsüngős fülbevalókat követően kerültek sírba a dinnyemag alakú gyöngyöket tartalmazó nyakláncok, majd a pártaveretek. A piperekészlet egyes darabjai minimálisan megelőzheték a gyöngycsüngős fülbevalók használatát, majd a többi ékszerrel együtt voltak használatban.

A szuperpozíciós helyzetek és rátemetkezések időrendi tanulságai

A Kárpát-medence nagy sírszámú kora avar kori temetői egyrétegűnek tekinthetők, szuperpozíció ritka kivételként fordul csak elő. A szegvár-oromdűlői temető egyik sajátosságának tekinthető, hogy 15 eset-

¹¹³¹ Az itt vizsgált síregyüttesek közül a 762. sírt megásásának idejét a radiokarbon vizsgálat 600–635 (68,3%) közé határozta meg. A fentieket figyelembe véve a megadott időszak vége a valószínűbb.

ben figyeltünk meg szuperpozíciót, amelyet esetenként értelmezhetünk rá-, vagy mellétemetésként.¹¹³² Ezeket a sírpárokot megvizsgálva az alábbiakat lehetett megállapítani.

A 73. aknasírban a matusus nő mellékletei (orsógomb, hosszú hasáb alakú gyöngy, valamint a temető legnagyobb számú állatmaradványa) nem teszik lehetővé a temetkezés pontos keltezését. A sír délnyugati sarka fölé nyúló 88., sekély padmalyos sírban fekvő infans I. gyermek nagyszámú, vegyes összetételű, de rátétdíszes üvegyöngyök nélküli nyaklánc a legnagyobb valószínűséggel a korszak vége felé, a 7. század közepén lehetett divatban. Feltételezésünk szerint a gyermeket tudatosan temették az enyhén torzított koponyájú nő lábához, ezért a két temetkezés közel egy időben történhetett.

A 128. sír fülkéje fölött alakították ki a 181. sír padmalyát, így a fülkesírba temetett férfi és a padmalyban nyugvó nő egymás felett feküdt. A két matusus korú elhunyt között feltételezhető a házasársi kapcsolat. Ebben az esetben – már a fizikai kivitelezés miatt is – először a fülkesírt áshatták ki és csak valamivel később temették el a nőt padmalyos sírba. A férfi egyetlen vascsatja és a viszonylag nagyszámú állatmelléklete, valamint az idős nő ennél valamivel gazdagabb leletanyaga (orsókarika, csont tütartó, rövid, vegyes gyöngnyaklánc) alapján a két temetkezés szűkebb keltezésre nem alkalmas.

A 180b sírban fekvő infans II. gyermek és a 180a sírba temetett infans I. gyermek halála között sem telhetett el sok idő. A két testvér szerény leletanyaga pontosabb keltezést nem tesz lehetővé.

A 201. fülkesír aknájának délkeleti széle mintegy 10 cm-rel a 200. sír padmalyának északnyugati oldala fölé nyúlt. Az egymástól alig 0,8 méterre kiásott két párhuzamos sír közül a fülkesírt áshatták meg korábban, mert ha a padmalyos sír lenne a korábbi, akkor a fülkesír kiásása során a kitermelt földet a padmalyos sírra kellett volna deponálni. Ugyanakkor a korábban kiásott fülke aknája feletti halom délkeleti oldalánál minden további nélkül kialakíthatták a padmalyos sírt.

A kirabolt fülkesírből nem került elő keltezhető leletípus. A 200. padmalyos sír aknájában egy egész lovat temettek, vasablájának bal karikájában egy csont oldalpálcával, de felszereléséhez vaskengyel nem tartozott. A sírban fekvő juvenis férfi sima pajzs alakú övveretei és a kétlapú ezüst nagyszíjvége, valamint az egész ló eltemetése alapján a temetkezés a 7. század középső harmadára tehető.

A 333. sír padmalyos sírban fekvő férfi fölé ásták az infans II. gyermek (333a) aknasírját úgy, hogy átszakították a padmaly boltozatát. A padmalyos sírba temetett adultus férfi övét kerek ezüstveretek díszítették. Mellékletül – egy egész ló mellett – a korszak teljes fegyverzetét (kétélű kard, vas lándzsacsúcs, lamellás páncélrészlet) kapta. A komplett fegyverzet tiszántúli párhuzamai alapján a temetkezést a 7. század második negyedére keltezzük. A felette szuperpozícióban fekvő infans II. gyermek sírját a gyöngycsüngős fülbevaló, korai dinnyemag alakú gyöngyök és pártaveretek közös előfordulása alapján ugyan csak a 7. század 2. negyedére, közepére határoztuk meg.

Mivel a gyermek sírját szinte pontosan a padmalyba temetett férfi fölé ásták, ezért a korábbi sír helyét ismerhették, tehát a két temetés viszonylag rövid időn belül történhetett.

Az 550. padmalyos sír aknájára ásták rá az 550a sírt. A padmalyos sírban fekvő infans I. gyermek mellé temetett mén szerszámzatát csak egy vaszabla és egy csont szíj feszítő jelzi. A vaskengyel hiánya, a kis gömbcsüngős ezüst fülbevalópár és a bronzcsengő alapján legnagyobb valószínűséggel a 7. század első évtizedére keltezhető a temetkezés. Az 550a sírban fekvő infans II. gyermeket rövid időn belül temethették el a padmalyos sír aknájában mellékelt állatmaradványok fölé.

A 694. sír fülkéjében egy juvenis nőt és egy infans I. gyermeket temettek. A fülke fölött igen sekély mélységben került elő a 698. aknasír, benne egy infans I. gyermek vázmaradványával. A juvenis nő esetében sem nyakláncának hosszú ideig divatos gyöngyei, sem orsógombja nem teszi lehetővé a szűkebb keltezést.¹¹³³

¹¹³² TOMKA 2003, 14.

¹¹³³ Ezek a szuperpozíciós helyzetek nem az oromdűlői temető sajátja. Ezzel megegyező eset fordult elő például a szegvár-sápoldali temetőben, ahol egy fülkesírba temetett nő (3.) fülkéje fölé ásták az infans I. gyermek (4.) sírját (LŐRINCZY 2018, 10. kép).

A 800. padmalyos sír aknájának nyugati sarkát átvágták a 777. fülkesír aknájának kiásásakor. Mindkét sírban felnőtt férfit temettek, de a padmalyos sír aknájában mellékelt részleges lovat – a vaszabla tanúsága szerint – felkantározva temették el, azonban a nyereghez nem tartozott vaskengyel. Ezzel szemben a fülkesírba fekvő részleges lovat kengyelpárral is felszerelték. Bár a két férfi szerény mellékletei szűkebb keltezés nem tesznek lehetővé, ebben az esetben úgy gondoljuk, hogy a fülkesír megásása idején a padmalyos sír hantja már nem volt látható. A két temetkezés között eltelt hosszabb időre utalhat a 800. sír padmalyos kialakítása és a kengyel nélkül eltemetett ló, míg a fülkesírből kerültek elő kengyelek.

A 815. aknasír nyugati sarkában a felső rétegben fekvő állatsontokat a 830. aknasír kiásása során megbolygatták. Azonban a két temetkezés között nem telhetett el több évtized, mivel a 830. sírba temetett infans II. gyermek koponyája és bal mellkasának csontjai a 815. sír betöltésének tömörödése után megsüllyedtek.

A maturus férfi temetkezését az ezüst övveretei, ezüstszerelések, P függesztő füles kése alapján a 815. sírt a 7. század 2. harmadának a végére keltezzük. A nagy gömbcsüngős bronz fülbevalópárt, orsógombot, bronz ecsettubus, kisméretű csontcsatot is tartalmazó 830. sírt valamivel ez után áshatták meg

A 838. sír fülkéjének északnyugati széle felett ásták ki a 848. padmalyos sír aknáját. A fülkesírba temetett gyermek és a padmalyos sírban fekvő adultus nő egyszerű mellékletei nem tesznek lehetővé szűkebb keltezést.

A 867. padmalyos sír aknájának délkeleti sarkát fedte a sekély mélységben jelentkező 861. aknasír foltja. A két infans I. gyermek szinte melléklet nélküli temetkezését nem lehet szűkebb időhatárok közé meghatározni.

A 880. padmalyos sír aknájának és padmalyának délnyugati végét megbolygatták a 870. fülkesír aknájának kiásásával és elérték a 880. sír egyes leleteit, melyek a fülkesír aknájának betöltéséből kerültek elő. Ez alapján egyértelműnek tűnik, hogy a padmalyos sír helyéről a fülkesír kiásása idején már nem tudtak.

A 880. sírt a pipereeszközök (ezüst henger, bronzkanál) lelethorizontja alapján 7. század 2. negyedére, a 870. sírt – a többi között a Szentendre típusú fülbevaló pár és a borostyángyöngyök alapján – a 7. század 2. harmadára keltezzük.

Itt is megfigyelhető a két sírtípus – a padmalyos és a fülke – egymást követő időrendi helyzete.

A 889. aknasír keleti sarkát átvágták a 885., fordított tájolású aknasírral. A korábbi temetkezésből hiányzó jobb mellső lólábsont a 885. sírt betöltéséből került elő. A 889. bolygott sírban fekvő maturus nő mellől előkerült ezüstveret-töredékek és bronzszegecek alapján feltételezett kisszámú kerek veret alapján a temetkezést csak tág határok között a 7. század első felére lehet keltezni. A senium korú férfi sírját (885.) is megbolygatták és a rablás után maradt szegényes mellékletek a sír szűkebb keltezését nem teszik lehetővé.

A 893. sír délkeleti oldala mellett került elő egy fordított tájolású, felnőtt nő temetkezése (895.). Legnagyobb valószínűséggel az infans I. gyermek padmalyosnak feltételezett sírja (893.) volt a korábbi és a 895. sír megásása során annak aknarészét megsemmisítették. A gyermek és a felnőtt nő szerény mellékletei alapján a két temetkezést a 7. század első felére lehet valószínűsíteni.

A fordított tájolású 917. sír délkeleti szélét átvágták a 903. aknasír északi sarkával. A 903. sírban fekvő felnőtt férfi karikás végű, egyélű vaskardja eddig párhuzam nélküli helyen – a kézcsontoktól a bokáig, a lábszárcsontok külső oldala mellett – feküdt, hasonlóan egyedülálló helyen a jobb lábszárcsont közepén került elő egy vas csikószabla. A mellékleteknek az általános gyakorlattól eltérő sírbeli helyzete a temető használatának, azaz a 7. század 2. harmadának végére utal.

A temető területén megfigyelt szuperpozíciós sírok közül 6 esetben az egyszerű mellékletek alapján, egy esetben a rablás következtében nem lehetett a temetések szűkebb idejét meghatározni. Két sírpárnál a korábbi temetkezés leletanyaga nem tette azt lehetővé. A keltezhető esetek megoszlanak a 7. század első évtizede és a 2. harmad közötti időszakban. Ezek többségében a korábbi és a későbbi sírok megásása között nem telt el hosszabb idő, nem véletlenszerű, hanem tudatos rátemetkezésekről beszélhetünk.

Amit érdemes kiemelni, hogy két sírpárnál (800. és 777., 880. és 870.) egyértelmű, hogy a két temetkezés között hosszabb idő telt el és a padmalyos sírról (800., 880.) nem tudtak a fülkesír (777., 870.) kiásása idején.

A szuperpozíciós temetkezések a temető északkeleti sávját kivéve mindenhol előfordulnak, de az északnyugati sarokban, a H–K/5–8-as négyszögekben csoportosulnak. Az itt előkerült 7 sírpár között van a két, padmalyos temetkezést egyértelműen metsző fülkesír is.

Az oromdűlői temetőben megfigyelt nagyszámú szuperpozíciós esetre jelenleg egyetlen magyarázat látszik valószínűnek. A később ásott sírt a korábbi temetkezés fölé emelt halomba ásták. Ezekben az esetekben tudatosan a korábbi sír közelében akarták az új sírt kiásni, de nem ismerték annak pontosan helyét.

A felszerszámozott és a szerszámzat nélküli lovakat tartalmazó sírok időrendje

A szegvár-oromdűlői temető 75 sírjában temettek el az elhunyttal részlegesen vagy egészben lovat. Ezek közül 37 esetben (49%) került elő a lómaradvány felszerszámozva. A zablát és kengyeleket tartalmazó legkorábbi temetkezés ideje (77.) a századforduló tájára határozható meg, a 7. század 1. negyedére két sír (68., 202.). Ez követően megnőtt a számuk és a század 2. negyedére már 14 temetkezést (pl. 76., 81., 100., 137., 194.) lehet keltezni, a század 2. harmadára hasonló számú sírt (pl. 85., 90., 335., 492., 540.). Végül hét felszerszámozott lovastemetkezést tartalmazó sír (pl. 350., 720., 731.) megásásának idejét a korszakon belül nem lehet szűkebben meghatározni.

A fentiek mellett 25 lovas sírból (33%) nem került elő vaskengyel, csak zabla. Ugyanakkor ezeknek a temetkezéseknek egy jelentős részében (220., 268., 322., 626., 666., 670.) volt hevedercsat, illetve azon kívül szíjvezető és szíj feszítő is (65., 743.). A kengyel nélküli temetkezéseknek csak a fele tartalmazott keltezhető leletanyagot, míg a másik felének a meghatározása a korszakon belül pontosabban nem lehetséges. Az 1. sír a 6. század utolsó harmadára keltezhető, míg egy férfi és két gyermek temetkezése (65., 107., 121.) a századforduló tájára. A 7. század első évtizedére tehető egy gyermek és egy felnőtt férfi sírja (550., 800.) és egy gyermeket (743.) az 1. harmad végén temethettek el. A század 2. negyedére két férfi (539., 626.) sírját keltezzük, míg egy férfi és egy juvenis (200., 545.) temetkezését a 2. harmadra. Egy-egy nő és férfi temetkezése (66., 889.) a század első felére valószínűsíthető.

A temető 14 sírjából (18%) az eltemetett lóval nem került elő sem zabla, sem kengyel. Két sír esetében (343., 734.) a szerszámzat hiánya a temetkezés korabeli kirablásával magyarázható. Két ló mellől (339., 967.) egy-egy hevedercsat került el, kilenc sírban (15., 58., 286., 676., 690., 699., 736., 757., 888.) az állat (kanca, ló, mén) mellett nem volt felszerelésre utaló lelet. Egyedül csak a 870. sírből került elő három mén és egy ló maradványa szerszámzat nélkül. A tizenkét temetkezés közül a 15. és a 286. sír megásásának idejét a 6. század 3. harmadára valószínűsítjük, míg az 58. sírt a 7. század első évtizedére. A 7. század 2. negyedében áshatták meg a 699. és a 888. sírt, míg ezekkel közel egy időben a 870. temetkezést. Hat sír pontosabb időrendi helyzetére nem áll rendelkezésünkre keltezhető leletanyag.

Magas azoknak a temetkezéseknek a száma (29), melyeket a leletanyag alapján nem tudunk pontosabban keltezni. A közel 50 meghatározható sír alapján a szerszámzat nélküli lovassírok, illetve a csak fejkantárral (zabla) és kis számban hevedercsattal és szíjbújtatóval stb. együtt előkerült temetkezések a korszak teljes időszakában megfigyelhetőek. A vaskengyel előfordul egy 7. század fordulóján keltezett sírban, de nagyobb számú megjelenése csak a század első negyedétől igazolható.

Itt érdemes megemlíteni, hogy az oromdűlői temetőben a nagyszámú részlegesen eltemetett ló mellett nyolc esetben az elhunyt mellé egész lovat adtak. A leletegyüttesek alapján az egész lóval történő temetkezés csak a 7. század 2. negyedében kezdődött (33., 100., 333., 930.) és a temető használatának a végéig, a század 2. harmadáig megvolt (335., 720.).

A 924. ÉS A 925. SÍR

A temető területén két olyan temetkezés került elő, melyeket elsősorban a többi sírtól eltérő, idegen temetkezési gyakorlat jellemez. A 924. és a 925. sekély mélységű aknasírt egymástól alig 80 cm-re párhuzamosan ásták meg. A két matusus férfi temetkezésének tájolása ÉNy–DK, azaz merőleges a temető sírjainak irányítására. Állatmelléklet egyikben sem volt, ugyanakkor a 924. sírban ételmellékletként egy koponya nélküli tyúk egészben sült vázmaradványa feküdt a bal lapockán.¹¹³⁴ Mindkét sírból került elő vaskés és vascsat, de a temetkezések keltezéséhez csak a medencénél megbolygatott és kirabolt 925. sírból előkerült két ezüst varkocsszorító ad támpontot.

A két igen rosszmegtartású, töredékes ezüst hajfonatdísz a jobb felkar felső felének külső oldalánál 3 cm vastag földrétegen, egymás mellett feküdt, nagyjából a sír tengelyével párhuzamosan, előlappal lefelé. A 4 cm-nél valamivel rövidebb és 2 cm széles lemezpár díszítésének nem találtunk se közeli, se távoli párhuzamát. Ami törvényszerűnek tűnik, mivel a hasonló tárgyak többsége egyedi készítmény volt.¹¹³⁵

A szegvári varkocsszorítók helyzete igazolja Tomka Péter megfigyelését, miszerint a párosan előkerült darabok döntő többsége egymás mellett, hosszabb oldalukkal párhuzamosan, a sír tengelyének megfelelően került elő.¹¹³⁶ A tápi varkocsdíszes idős férfiakhoz¹¹³⁷ hasonlóan a szegvári férfi is – akinek csigolyáin jelentő mértékű meszesedés volt megfigyelhető – az idősebb korosztályhoz tartozott.

Az elfogadott vélemény szerint a hajfonatdíszek a 7. század utolsó harmadában tűnnek fel és dívatjuk a 8. század végéig tartott.¹¹³⁸ Korábbi használatukra néhány leletegyüttes utal, melyre az utóbbi időben figyeltek fel.¹¹³⁹

A szegvári hajfonatdíszek feltehetően a korábbi periódusra tehetők. Ezt egzakt módon csak radiocarbon vizsgálattal lehetne bizonyítani, mivel a férfi medencéjét érintő rablás minden bizonnyal a nemesfém veretekkel díszített öv megszerzésére irányult, így a síregyüttes keltezhető leletegyüttes nélkül maradt. A másik sírban nyugvó férfi – akinek a bal kulcsontján gyógyult törés nyoma látható – egyszerű mellékletei (vaskés, vascsat) és az ételmellékletként adott tyúk maradványa sem segít a két temetkezés idejének meghatározásában. Mindezek azonban jelzik a két egyidős férfi egymástól eltérő társadalmi helyzetét. Összetartozásuk kétségtelen, ugyanakkor idegennek voltak a temető közösségében, mivel az oromdűlői népesség temetkezési szokásaitól eltérő hagyományok szerint temették el őket. Nagy valószínűséggel nemcsak ketten voltak, hiszen sírjukat a saját közösségük szokása szerint ásták meg és temették el őket személyükre jellemző viseletben, melléklettel.

A két férfi temetésének idejére sírjuk temetőben elfoglalt helye közvetett módon utalhat, illetve a két temetkezést körbefogó sírok megásának ideje. A 924. és 925. sír a temető nyugati végében (G/5) feküdt. Erre a temetőrészre a legfiatalabb sírok a jellemzők: 7. század 2. negyede, 2. harmada. A két temetkezés – eltekintve a 908. és 911. sírtól¹¹⁴⁰ – egy 3–8 méteres sugarú ovális terület közepén került elő. A két sírt körbevevő 11 temetkezés közül 6 nem tartalmazott keltezésre alkalmas leleteket. A 874., és a 887. sírt a 7. század 2. negyedére lehet keltezni, a 878. sírt a 7. század 3. negyedére, míg a 903. és 917. sírt a 7. század 2. harmadának végére.

Mivel a temető fiatalabb sírjai szinte körbeveszik a két temetkezést, valamint ezektől nyugatra még

¹¹³⁴ Egész szárnyas ételmellékletként a kora avar kori tiszántúli temetkezésekben ismeretlen, a Körös–Tisza–Maros közéről ismert közel 3300 sír közül csak 28 esetben tesznek említés egész szárnyas előkerüléséről (BENDE 2017, 315).

¹¹³⁵ ANDRÁSI 2000, 114–116; TOMKA 2020, 42.

¹¹³⁶ TOMKA 2020, 44.

¹¹³⁷ TOMKA 2020, 49.

¹¹³⁸ ANDRÁSI 2000, 118.

¹¹³⁹ BALOGH 2016, 164–166.

¹¹⁴⁰ A temetőtérképen a 908. és a 911. sír száma fel lett cserélve.

30 méter hosszon folytatódik a temető, mindez arra utalhat, hogy a két sírt nem a temető lezárása és a közösség elköltözése után ásták meg, hanem a temető használati ideje alatt.

Kérdéses, hogy a két idegen férfi sírjától nyugatra 1, illetve 2 méterre fekvő, az oromdűlői közösséghez tartozó adultus nő (911.) és infans I. gyermek (908.) eltemetése a két férfi halála előtt vagy után történt. Mivel az enyhén torzított koponyájú nő és a megbolygatott(?) gyermek aknasírjából korhatározásra alkalmas lelet nem került elő, ezért ezt a kérdés biztosan nem lehet eldönteni. Mivel a nő és a gyermek sírjától is távol van a többi temetkezés és ezek között nincs a kora avar kor első felére keltezhető sír, csak későbbi, azt tartjuk valószínűnek, hogy a két férfi sírjának megásása után történhetett a nő és gyermek temetése.

Érdeemesnek látszik az oromdűlői férfiak viselete és az egyik férfi melléklete közötti kapcsolatra felhívni a figyelmet. A 925. sírban temetett férfi harmadik és negyedik ágyékcsigolyája alatt egy vaskarika feküdt. A viseletnek ez az egyszerű darabja nem volt ismeretlen az oromdűlői férfiak esetében sem. A temető 20 sírjából került elő az emberi váz mellől vaskarika, többségük a férfiak felsőtestének valamelyik részéről. Az oromdűlői férfiaknak a bal, illetve a jobb oldalukon elől kerültek elő a vaskarikák, azaz minden bizonnyal a ruházaton elől viselték, a csípő fölött, derékmagasságban. A fentiekől eltérő helyzetben csak az 500. sírban volt egy vaskarika, ahol – hasonlóan a 925. sírban megfigyeltekhez – a csigolyák alatt, a gerincoszlop közepén feküdt.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A RÉGÉSZETI LELETANYAG ÉS A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK TEMETŐBEN MEGFIGYELHETŐ SAJÁTOSÁGAIRÓL

A temető teljes használati idején a sírok tájolása nem változott, egységesen ÉK–DNy-i volt. Az akna-, a megbolygatott, feldúlt és kirabolt sírok, valamint a női és gyermektemetkezések a temető teljes területén előkerültek. A temető teljes használati ideje alatt és annak egész területén a halott mellé is fektettek – de nem attól elválasztva – juhbőrt és adtak az elhunytak kerámiaedényt, valamint ételmellékletként juh hosszúfartövéit. A két utóbbi melléklet esetében megfigyelhető bizonyos fokú sűrűsödés. A juh hosszúfartövének maradványát kisebb számban tudtuk dokumentálni a G–K/5–13-as négyzetek területén mint a kerámiaedényt, viszont fordított arányt lehet megfigyelni az E–M/18–22-as négyzetekben.

A női és gyermeksírokat tekintve a temető teljes területén megfigyelhető a kis és nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók, a láncpáncél csüngők valamint az orsónehezékek előfordulása. Ez utóbbiak közül a C–H/11–15 négyzetben csak orsókarikák (14 sír), míg a E–J/7–8-es területen csak orsógombok (10 sír) kerültek elő.

A bizánci eredetű tárgyak – melyek döntő többsége nők és gyermekek melléklete volt –, valamint a korong és félhold alakú csüngők a temető délnyugati feléből ismertek. A temetőnek ugyancsak ebből a részből kerültek elő a kis lemezgömbcsüngős arany és a Szentendre típusú fülbevalók.

Általános jelenség, hogy azonos típusú tárgyak – bár a temető ugyanazon harmadában, negyedében fordultak elő –, egymástól nagy távolságra (10–20–30 méterre) fekvő sírok mellékletei voltak. Ugyanezen leletek egy-egy példánya azonban ezektől még távolabb, 40–50–90–120 méterre került elő: így például a két solidus (855., 873.) a temető délnyugati harmadában, kivételesen egymástól alig 10 méterre, míg a harmadik a temető északkeleti szélén az előzőktől 240 méterre (761.).

A temető középső harmadára bizonyos értelemben lelethiány jellemző. Erről a területéről nem került elő nemesfém ékszer, ruhadísz stb., illetve néhány tárgytypusból – a többitől igen távol – csak egy-egy példány: pl. bronzcsengő, pipereeszköz. Viszont a tág értelemben vett középső harmad területéről ismertek csont tűtartók.

A férfisírok a temető középső harmadának egy 30×50 méteres négyzetgégén kívül a teljes területet lefedik, az övgarnitúrák döntő többsége azonban a temető északi sávjából került elő: az 58. és a 76. sír kivételével a préselt kerek bronz és ezüstveretes készletek, a pajzs alakú, valamint az üvegbetétes veretek.

A két álcsatos garnitúrával eltemetett férfi sírja is ebben a sávban, annak északnyugati szélén feküdt. Ezeknél is megfigyelhető a leletek közötti távolság, az egymáshoz közeli 10–20 méterre, a távoliak 60–120 méterre kerültek elő. A félgömbfejű övveretes temetkezések a temető hossz tengelyében, egymástól 120 méterre voltak, míg a két tarnamérai övkészlettel rendelkező fiatal sírja (90., 97.) a temető középső harmadában volt, a másik két temetkezés ezektől távol a délnyugati harmadban, egymástól 70 méterre került elő. A temető három fém övbújtatóval rendelkező férfi sírja közül kettő a temető északkeleti szélén került elő, a harmadik a délnyugati harmadban, azoktól 180 méterre.

A vas övkarikák a temető nyugati felében csoportosulnak és negyedannyi példány vált ismerté a keleti feléből. A tarsolytartozékok közül a kisszámú tarsolyzárós sírokat körbeveszik a vas tarsolymerevítővel rendelkező temetkezések úgy, hogy ez utóbbiak a temető délnyugati végén (938., 960.) illetve az északkeleti negyedben csoportosulnak (pl. 58., 63., 81. 85.).

A fegyvermellékletes temetkezések a temető északkeleti és délnyugati harmadában kerültek elő. A közel azonos számú egy és kétélű kardot tartalmazó sírok nagyjából lefedik a temető teljes területét, azon belül négy helyen csoportosulnak. A temető északkeleti negyedében (33., 100., 333., 335.), a középső harmad délkeleti szélén (68., 76., 137.), a délnyugati harmad északkeleti sarkában (539., 540.) és a délnyugati szélén (877., 900., 903., 930.) Ezekben a sírcsoportokban vegyesen, egy és kétélű kardos temetkezések kerültek elő 10–20 méterre egymástól, de a csoportok között 30–50 méter távolság van.

A vas lándzsacsúcsok többsége a temető északkeleti harmadában fekvő férfiak mellől (85., 90., 333., 556., 759.) került elő, kisebb számban a nyugati negyedben (855., 877., 900.). Az íjjal és tegezettel összefüggő leletek többség az északkeleti harmadban (33., 68., 137., 333., 335., 700., 731., 759.) volt, az északnyugati sávban csak kettő temetkezés (626., 930.) fordult elő. A kisszámú páncéllamellát karddal és íjjal eltemetett férfiak mellé helyezték (33., 333., 335., 930.), így azok előfordulása megegyezik az előbbieket temetőn belüli elhelyezkedésével.

A padmalyos sírok a temető teljes területén előfordultak három, kb. 30×30-as területet kivéve, melyek a temető északkeleti, középső és délnyugati harmadában figyelhetőek meg. A fülkesírok ugyancsak megvoltak a temető teljes területén, kivéve a középső harmad délkeleti felét (50×30 méteres területet), ahol hiányoznak a férfisírok, az állatmelléklet nélküli sírok, viszont ezen a területen a nőkkel csak orsókarikákat mellékeltek.

A részleges lovassírok változatos vagy hiányos szerszámmal vagy anélkül a temető teljes területén megfigyelhetőek, de a középső harmadban jelentősen kisebb számban, azaz ezen a területen fekvő sírok döntő többségéből juh és marha részleges maradványai kerültek elő.

Három-négy részleges lovat (33., 734., 755., 760. 759.), illetve egész lovat tartalmazó temetkezések (33., 100., 333., 335., 700., 755. 760.) döntő többsége a temető északkeleti negyedében csoportosultak. Így nem meglepő, hogy a veretes fej- és farhámossal együtt eltemetett lovak ugyancsak itt, egymástól 10–15 méterre kerültek elő. Ezzel szembe a csak veretes fejkantárral eltemetett lómaradványok a temető délnyugati felének északi sávjában fekvő sírokban voltak (540., 626., 666.), egymástól alig 15 méterre, valamint a középső harmad délkeleti szélén (65., 77., 137.) egymástól hasonló távolságra. A temető délnyugati harmadából került elő a legnagyobb térfogatú sírok döntő többsége.

Végezetül a rendellenes temetkezések, melyek döntő többsége – így például a fordított tájolású sírok, az ellenkező végen kialakított fülkék stb. – a temető északi sávjában és a nyugati negyed területén kerültek elő.

A TEMETŐ BETELEPÍTÉSE ÉS HASZNÁLATI IDEJE

A temető 467 temetkezésének 26%-a, azaz 118 sír tartalmazott keltezésre alkalmas leleteket (25. táblázat). Ezek között 24 padmalyos (25%), 36 akna (26%) és 58 fülkesír (40%) volt, melyekbe 33 gyermeket (15%), 37 nőt (26%) és 48 férfit (56%) temettek.

A temető első sírjait egymástól 30–90 m távolságra a homokvonulat gerincén (pl. 1., 65., 150., 165.), illetve a domb északnyugati oldalában (528., 550., 800., 863.) ásták meg. Az elhunytak első generációjának egyes tagjait még keletről, a sztyeppéről magukkal hozott viseletükben, azok díszével, illetve a helyben szerzett, gepida készítésű használati tárgyakkal (1., 165.) temették el. A nők és gyermekek viseletét négygömbcsüngős, illetve Szegvár típusú fülbevaló, valamint púpos pénzkauri (*Cypraea moneta*) egészítette ki. Ebben az időszakban sírba került lószerszámokat kitűnő sztyepei párhuzamokkal rendelkező verettípusok díszítették, de ekkor még nem tartozott hozzá vaskengyel (65., 121.). A szegvári közösség egyik sajátossága, hogy ez az időszak a női ékszerek és a lószerszámzat alapján határozható meg.

Periódusok	1–2. generáció			7. század 1. negyed			7. század 1. harmad			7. század 2. negyed			7. század 2. harmad			össz
	Gy.	Nő	Fr.	Gy.	Nő	Fr.	Gy.	Nő	Fr.	Gy.	Nő	Fr.	Gy.	Nő	Fr.	
Nem/ Sírtípus																
Padmaly	4	–	1	–	–	–	1	1	1	4	2	4	–	–	6	24
Fülke	–	–	–	–	–	–	–	–	–	4	16	11	6	8	13	58
Akna	6	5	3	–	–	3	–	–	–	5	5	1	3	–	5	36
Összesen	10	5	4	–	–	3	1	1	1	13	23	16	9	8	24	118

25. táblázat. Szegvár-Oromdülő. A keltezhető sírok főbb jellemzői
Table 25. Szegvár-Oromdülő. Main data of datable graves

A korai temetkezések döntő többsége aknasír volt, mellettük csak elvétve fordult elő padmalyos temetkezés. Az elhunytak mellé egy-egy részleges állatot, ritkán kettőt-hármat mellékeltek, melyek többsége juh volt. Ugyanakkor magas a kerámiameddőletes sírok száma és néhány elhunytak ételmellékletként juh hosszúfartövéit is mellékeltek.

A domb gerincén fekvő síroktól északra kb. 20–20 méterre, azaz a homokvonulat oldalában temettek a századforduló táján, illetve a 7. század első évtizedében (pl. 107., 108., 124., 168., 268.). A nők és a gyermekek viseletében megjelent a kis lemezgömbcsüngős fülbevaló és a bronzcsengő. A férfiak és fiúk övét kisszámú kerek övveret és a mellékszíjakat két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. Ezekben a temetkezésekben az elhunytakhoz már két-három állatot mellékeltek és ezek között már több sírban is volt ló, melynek felszerelését még ekkor is csak a vaszabla jelezte. Kivételesen megjelentek a később általánossá váló préselt ezüst lószerszámkészlet egyes darabjai.

Az elhunytak második generációjának (7. század 1. negyede/harmada) sírjai részben a korábbi temetkezések közelében feküdtek (pl. 68., 111., 252.), illetve a temető északi negyedében kerültek elő (pl. 188., 202., 743.). Az erre az időszakra keltezhető igen kisszámú temetkezés között akna és padmalyos sír egyaránt volt. Ekkor tulajdonosával bronz-és aranylemezből préselt antropomorf ruhadísz (111.), kiscsüngős fülbevalót és a bronzcsengőket temették el. Az első két generáció asszonyai mellé karikával felszerelt orsót fektettek. A kisszámú veretes övet kerek, pajzs és T alakú veretek (202.), kettőspajzs (743), valamint maszkos és két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették (252.), és ebben a periódusban mellékeltek először egyélű kardot (68.). A lovassírok mellékletként ugyan megjelent a vaskengyel (68., 202.), de még előfordult csak zablamellékletes lovastemetkezés is (743.). Az első két generáció lovasfelszerelésének része volt a csontcsat és a csont szíjfeszítő is (1., 65., 500.).

A 7. század 1. harmadában közel hasonló számban temettek akna és padmalyos sírba. Általános a két vagy több (3–5) részleges állat mellékelése. Az előző időszakhoz képest több a nagytestű állat (ló és marha), de az állatok többsége juh és kos volt. Ugyanakkor az erre az időszakra keltezhető sírokban a kerámiameddőlet igen ritka volt, míg juh hosszúfartövet továbbra is tettek az elhunyt mellé.

A 6. század utolsó harmadára meghatározható kisszámú sír a temető három területén, egymástól 60–120 méterre került elő. A századforduló tájára feltételezett temetkezések a középső sírcsoporttól (150., 165., 286.) 20–30 méterre északkeletre, egymástól 5–10 méterre feküdtek. E horizont temetkezéseihez kronológiailag és területileg is kapcsolódnak a 7. század első évtizedére valószínűsített sírok (58., 108.), illetve egy részük (528., 550., 800.) a temető északnyugati szélén – egymástól is nagy távolságra – került elő. A temető korai temetkezéseit egészítik ki a 7. század első negyedére/harmadára keltezhető sírok, melyek a két középső sírcsoport széléin feküdtek (68., 111., 252.), illetve a temető északkeleti szélén kerültek elő (202., 743.).

Az első 50–60 évben megásott sírok nagy távolságra voltak egymástól és kijelölik a korai családok temetkezési helyét. Egy sírcsoport (1., 14., 15.) a temető keleti szélén feküdt, ettől 80 méterre a másik csoport sírjai (58., 63., 65., 77.), a harmadik ettől délnyugatra 25–40 méterre (107., 108., 121., 124., 150. 165., 168., 286.), majd attól 30–80 méterre a 528., 550., 800. és a 863. sír jelzi az utolsót.

Az első két generáció kisszámú, keltezhető temetkezését kiegészíti a mellettük és közelükben előkerült melléklet nélküli, illetve egyszerű mellékletekkel eltemetett felnőttek és gyermekek sírja, melyek temetési idejét nem lehet pontosan meghatározni. Erre utal a korai temetkezések (pl. 863. 550a, 528., 800.) mellett, illetve közvetlen környezetükben a sok szegényes mellékletű sír, melyek kisebb csoportokat alkotnak. Szűkebb periódusra nem keltezhető temetkezésekkel számolnunk kell a későbbi időszak esetében is, hiszen igen magas a szegényes mellékletekkel rendelkezők, illetve kiraboltak száma.

Az előző időszakhoz képest jóval több a 7. század 2. negyedére (49), illetve 2. harmadára (36) datálható temetkezések száma. Az erre az időszakra keltezhető sírok nagy száma feltehetően nemcsak a népesség növekedésével magyarázható, valószínűbb, hogy ez a változás a közösség tárgyi hagyatékában történt jelentős változás (gazdagodás) jele, ami tükröződött az elhunytakkal temetett mellékletek nagyságrendi növekedésével. A női ékszerekre nagy változatosság jellemző: a kis és nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók viselete mellett megjelent a gyöngycsüngős, a Szentendre típusú ékszer. Ebben az időben temettek el több fiatal nőt veretes pártával, gyermekeket láncpáncél részletével. Ékkor kerülnek a sírokba Heraclius és Heraclius Constantinus solidusai – kivételesen megszerzésüket követően rövid időn belül. Ebben a horizontban lett a nők gyakori melléklete a piperekészlet vagy annak egyes darabja, valamint az orsókarikák mellett az orsógomb használata oly annyira, hogy ez utóbbi kétszer annyi esetben került elő, mint az orsókarika.

A női ékszerekhez és mellékletekhez hasonlóan a férfisírokból is igen változatos leletanyag került elő. Az elhunyt férfiak övén megtalálhatóak a kerek, félgömbfejű, pajzs, Főnlak és a Tarnaméra típusú veretek mellett az alpi, a vas, az üvegbetétes és az álcatos is. A mellékszíjakat T alakú, valamint a két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. Egyes öveken ekkor jelennek meg – még ha kis számban is – a fém szíjbújtatók és a vas övkarikák. Az elhunyt férfiak jelentős számát temették el fegyverekkel: csontos íjjal, vas lándzsahegygel és lamellás páncél részletével. Az egy- és kétélű kardok döntő többsége ekkor került mellékeltként a férfiak mellé. Erre az időszakra keltezhető a nagyszámú veretes fejkantárral és farhámval felszerelt lovastemetkezés is.

Az állatmellékletek számában jelentő változás történt. A nagyobb számú juh és marha mellékelése mellett nem volt ritka a 2–4 részleges ló maradványának eltemetése. Ebben a periódusban helyeztek néhány férfi mellé részleges állatokon kívül egész lovat.

A század második negyedétől nem csak a keltezhető leletanyag – és így az értékelhető sírok száma – nőtt meg, hanem az akna és a padmalyos sírok mellett ekkor jelentek meg először és nagyszámban (31) a fülkesíros temetkezések. Bár a viszonylag kis esetszám miatt ez csak tendenciaként értelmezhető, az erre az időszakra utaló érmék és különböző tárgytipusok közös előfordulása a fülkesírokban számunkra meggyőző.

Mivel a század második negyedénél nincs biztosan korábbra keltezhető fülkesír, ezért igen valószínű, hogy a fülkesíros gyakorlat Szegváron ebben az időszakban alakult ki, tehát a pontosan nem keltezhető fülkesírokat is ekkor vagy ezt követően áshatták meg.

<i>Sírszám</i>	<i>A sír típusa</i>	<i>A sír időrendi besorolása</i>	<i>cal AD 68,3%</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>
1.	Akna	6. század 3. harmad	576–633	Juvenis	Nő
14.	Akna	6. század 3. harmad		Adultus	Nő
15.	Akna	6. század 3. harmad		Infans I.	Gyermek
150.	Akna	6. század 3. harmad		Juvenis	Nő
165.	Akna	6. század 3. harmad		Maturus	Nő
286.	Akna	6. század 3. harmad		Infans II.	Gyermek
863.	Akna	6. század 3. harmad		Infans I.	Gyermek
63.	Akna	6–7. század forduló		Adultus	Nő
65.	Akna	6–7. század forduló	570–598	Maturus	Férfi
77.	Akna	6–7. század forduló		Adultus	Férfi
107.	Padmaly	6–7. század forduló		Infans II.	Gyermek
121.	Akna	6–7. század forduló	571–607	Infans II.	Gyermek
124.	Padmaly	6–7. század forduló		Infans I.	Gyermek
168.	Akna	6–7. század forduló		Infans I.	Gyermek
58.	Akna	7. század 1. évtized		Senium	Férfi
108.	Akna	7. század 1. évtized		Senium	Nő
528.	Padmaly	7. század 1. évtized		Infans I.	Gyermek
550.	Padmaly	7. század 1. évtized		Infans I.	Gyermek
550a	Akna	7. század 1. évtized		Infans II.	Gyermek
800.	Padmaly	7. század 1. évtized		Felnőtt	Férfi
68.	Akna	7. század 1. negyed		Adultus	Férfi
202.	Akna	7. század 1. negyed		Adultus	Férfi
252.	Akna	7. század 1. negyed		Maturus	Férfi
111.	Padmaly	7. század 1. harmad	570–597	Maturus	Nő
188.	Padmaly	7. század 1. harmad		Adultus	Nő
743.	Padmaly	7. század 1. harmad		Infans II.	Gyermek
33.	Fülke	7. század 2. negyed	571–601	Maturus	Férfi
72.	Fülke	7. század 2. negyed	595–635	Adultus	Nő
76.	Fülke	7. század 2. negyed		Senium	Férfi
81.	Fülke	7. század 2. negyed	605–650	Adultus	Férfi
100.	Fülke	7. század 2. negyed	587–633	Adultus	Férfi
110.	Akna	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
118.	Akna	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
126.	Padmaly	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
137.	Fülke	7. század 2. negyed		Maturus	Férfi
171.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
172.	Fülke	7. század 2. negyed		Infans II.	Gyermek
177.	Padmaly	7. század 2. negyed		Maturus	Nő
179.	Fülke	7. század 2. negyed		Maturus	Férfi
190.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
194.	Fülke	7. század 2. negyed	583–634	Infans II.	Gyermek
201.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Férfi
333.	Padmaly	7. század 2. negyed		Adultus	Férfi

<i>Sírszám</i>	<i>A sír típusa</i>	<i>A sír időrendi besorolása</i>	<i>cal AD 68,3%</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>
333a	Akna	7. század 2. negyed		Infans II.	Gyermek
349.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
500.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Férfi
532.	Padmaly	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
537.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
559.	Fülke	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
626.	Padmaly	7. század 2. negyed	587–632	Adultus	Férfi
639.	Fülke	7. század 2. negyed		Maturus	Nő
659.	Akna	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
692.	Fülke	7. század 2. negyed		Infans II.	Gyermek
699.	Padmaly	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
700.	Fülke	7. század 2. negyed	596–636	Felnőtt	Férfi
712.	Fülke	7. század 2. negyed		Maturus	Nő
728.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
730.	Fülke	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
755.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Férfi
761.	Fülke	7. század 2. negyed	617–634	Juvenis	Nő
762.	Fülke	7. század 2. negyed	600–635	Juvenis	Nő
829.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
855.	Fülke	7. század 2. negyed	616–634	Juvenis	Férfi
866.	Akna	7. század 2. negyed	568–605	Infans II.	Gyermek
873.	Fülke	7. század 2. negyed	616–635	Infans II.	Gyermek
874.	Akna	7. század 2. negyed		Maturus	Férfi
880.	Padmaly	7. század 2. negyed		Infans II.	Gyermek
881.	Akna	7. század 2. negyed		Juvenis	Nő
887.	Akna	7. század 2. negyed	587–633	Adultus	Nő
888.	Fülke	7. század 2. negyed		Felnőtt	Nő
890.	Fülke	7. század 2. negyed	602–636	Juvenis	Nő
915.	Padmaly	7. század 2. negyed		Infans I.	Gyermek
930.	Padmaly	7. század 2. negyed		Adultus	Férfi
938.	Fülke	7. század 2. negyed		Adultus	Nő
666.	Padmaly	7. század első fele		Juvenis	Férfi
723.	Fülke	7. század első fele		Felnőtt	Nő
889.	Akna	7. század első fele		Maturus	Nő
893.	Akna	7. század első fele		Infans I.	Gyermek
895.	Akna	7. század első fele		Felnőtt	Nő
073.	Akna	7. század közepe		Maturus	Nő
624.	Fülke	7. század közepe		Infans II.	Gyermek
727.	Fülke	7. század közepe	570–607	Felnőtt	Nő
877.	Akna	7. század közepe		Maturus	Férfi
539.	Padmaly	7. század 2–3. negyed		Maturus	Férfi
80.	Fülke	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
85.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi

<i>Sírszám</i>	<i>A sír típusa</i>	<i>A sír időrendi besorolása</i>	<i>cal AD 68,3%</i>	<i>Életkor</i>	<i>Nem</i>
90.	Fülke	7. század 2. harmad	575–633	Juvenis	Férfi
97.	Akna	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
134.	Fülke	7. század 2. harmad		Adultus	Nő
141.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Nő
200.	Padmaly	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
335.	Akna	7. század 2. harmad		Adultus	Férfi
492.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
540.	Padmaly	7. század 2. harmad	570–603	Juvenis	Férfi
542.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
545.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
554.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Nő
556.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
644.	Akna	7. század 2. harmad		Infans I.	Gyermek
650.	Fülke	7. század 2. harmad		Felnőtt	fé!
697.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
704.	Akna	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
726.	Fülke	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
759.	Padmaly	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
760.	Padmaly	7. század 2. harmad		Adultus	Férfi
777.	Fülke	7. század 2. harmad		Felnőtt	Férfi
815.	Akna	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
830.	Akna	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
860.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Férfi
862.	Fülke	7. század 2. harmad		Infans II.	Gyermek
870.	Fülke	7. század 2. harmad		Adultus	Nő
883.	Fülke	7. század 2. harmad		Adultus	Nő
897.	Padmaly	7. század 2. harmad		Senium	Férfi
898.	Fülke	7. század 2. harmad		Infans I.	Gyermek
900.	Akna	7. század 2. harmad		Adultus	Férfi
903.	Akna	7. század 2. harmad		Felnőtt	Férfi
917.	Akna	7. század 2. harmad		Maturus	Nő
940.	Fülke	7. század 2. harmad		Juvenis	Nő
950.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
960.	Fülke	7. század 2. harmad		Maturus	Férfi
878.	Fülke	7. század 3. negyed		Infans I.	Gyermek
964.	Fülke	7. század 3. negyed		Maturus	Férfi

26. táblázat. Szegvár-Oromdűlő. A keltezhető leletanyaggal rendelkező sírok kronológiai sorrendben
Table 26. Szegvár-Oromdűlő. Datable graves in chronological order

A 7. század 2. negyedére/harmadára keltezhető sírok szinte a temető teljes területén előfordultak, azonban a középső harmadban – annak északi sávját kivéve – igen kis számban (118., 171., 177., 492.). Ha elfogadjuk, hogy a fülkesírokat csak a század második negyedétől ásták meg, akkor ezt a temetőrészt feltételezhetően annál az időszagnál korábban használták, mint ahogyan a fülkesíros gyakorlat kialakult.

Közvetetten erre utal, hogy ezen az 50×40 méteres területen a 286., korai sírt több mint 30, szűkebben nem keltezhető akna és padmalyos temetkezés veszi körbe. Ugyanakkor ez a terület közvetlenül kapcsolódik egy korai sírcsoporthoz (pl. 121., 165., 168.).

A 7. század 2. negyedében az előző időszakhoz képest megnőtt a kerámiaedények száma, e mellett ételmellékletként továbbra is juh hosszúfartövet adtak az elhunytak. A legnagyobb térfogatú padmalyos és fülkesírok felét ekkor ásták meg (a többit nem lehet szűkebb időhatárok közé keltezni).

A temető használatának utolsó időszakára (7. század 2. harmada/3. negyede) csak kevés temetkezés keltezhető, melyek a temető egy viszonylag szűkebb területén, a nyugati negyedben helyezkedtek el. Ehhez a horizonthoz tartozhat a két álcasos sír (897., 960.), a ló nélkül, de zablával eltemetett férfi (903.) és nő (951.). Egy fegyveres férfival (539.) a kétélű kardján kívül – az időszakban kivételesen – két lovat, valamint több nagy és kiskérődző maradványát temették el, míg a többiek mellé vagy nem temettek állatot, vagy csak kis számban. A 878. sírban fekvő gyermek övét nagyméretű, kerek lemezes veretsor díszítette, amely már a következő időszak egyik jellegzetes övkészlete. Az elszegényedés markáns jele a női viselet egyszerűsödése. Erre jó példa egy idős nő nagyméretű, állatmelléklet nélküli, fordított tájolású padmalyos sírja (968.).

A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI ÉS A TISZÁNTÚLI KORA AVAR KORI NÉPESSÉG

A temető a Dél-Tisza-völgynek nevezett kistájon, a Körösből kiágazó, egykor bővizű Kórógy-értől délkeletre, közel 1 km-re fekvő, a környezetéből 3–4 méterre kiemelkedő és kb. 100 méter széles homokvonalon helyezkedett el. Tágabb környékén árterület, mezősi talaj, valamint mély fekvésű, lefolyástalan terület, nyáron szikes legelő található.

A temetőt kialakító közösség – a rendelkezésünkre álló adatok alapján – szinte légüres térben települt meg a területen. A „foglalást” közvetlenül megelőző időszakból a három szomszédos község – Szegvár, Derekegyház, Mindszent – megtelepedésre és megélhetésre alkalmas közel 200 km²-nyi területéről mindössze 2 sírlelet¹¹⁴¹ és három felszíni településnyom ismert.¹¹⁴² Mindez nem lehet véletlen, hiszen Szegvártól délre fekvő Hódmezővásárhely két és félszer nagyobb területén 33,¹¹⁴³ míg Szentés másfélszer nagyobb határából 38 gepida kori lelőhelyet tartanak nyilván.¹¹⁴⁴

Ezek szerint az oromdűlői temető népeesség egy igen gyéren lakott területen települt meg és jelölte ki temetője helyét. Az első sírokat egymástól 30–90 m távolságra a homokvonalat gerincén és a dombvonalat északnyugati oldalában ásták meg. A korai sírok alapján a temetőt minimum 6–7 kisebb közösség, talán család kezdte használni.

Az első generáció elhunyt tagjait még a keletről, a sztyeppéről magukkal hozott ékszereikkel, illetve a helyben szerzett, gepida készítésű használati tárgyakkal temették el. A lovassírokból előkerült fejkantharokat kitűnő sztyepei párhuzamokkal rendelkező veretek díszítették, de a lószerszámhoz ekkor még nem tartozott vaskengyel. A szegvári közösség egyik sajátossága, hogy ezt az időszakot a női ékszerek és a lószerszámzat alapján lehet meghatározni.

A századforduló táján, illetve a 7. század első évtizedében a nők és a gyermekek egyszerű viseletét a kis lemezgömbcsüngős fülbevaló és a bronzcsengő jelzi. A férfiak és fiúk övét kisszámú kerek övveret,

¹¹⁴¹ Mindszent, gepida jellegű szórvány (CSALLÁNY 1961, 105), Szegvár-Nagyorom, sírlelet (CSALLÁNY 1961, 104–105).

¹¹⁴² Derekegyház-Lászlótelek, Ördöngös, Fácántelep és Vadászház lelőhelyek. Nyilvántartási számuk: 17753, 17778, 35445.

¹¹⁴³ Hódmezővásárhely (MASEK 2018, 420–422).

¹¹⁴⁴ Közhiteles lelőhely-nyilvántartás (<https://archeodatabase.hnm.hu/>)

a mellékszíjakat a két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. Ekkor jelentek meg a később általánossá váló préselt ezüst lószerszámkészlet egyes darabja, ugyanakkor a lófelszerelést még ekkor is csak a vaszabla jelentette.

Az elhunytak második generációjának (7. század 1. negyede/harmada) sírjai részben a korábbi temetkezések közelében feküdtek. Erre az időszakra is igen kisszámú temetkezés keltezhető. Ekkor temették el tulajdonosával a préselt antropomorf ruhadísz, kiscsücsüngős fülbevalókat és a bronzcsengőket. Az első két generáció asszonyai mellé karikával felszerelt orsót fektettek. A férfiak kisszámú veretes övét kerek, pajzs, kettőspajzs, T alakú, valamint maszkos és két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. A lovassírok mellékleteként ugyan megjelent a vaskengyel, de továbbra is előfordult csak zablamellékletes lovastemetkezés.

Az első 50–60 évben megásott sírok nagy távolságra voltak egymástól és kijelölik a korai családok temetkezési helyét. A kisszámú, keltezhető temetkezést kiegészíti a mellettük és közelükben előkerült melléklet nélküli, illetve egyszerű mellékletekkel eltemetett felnőttek és gyermekek sírja, melyek temetési idejét nem lehet pontosan meghatározni.

Az előző időszakhoz képest jóval nagyobb számban ismerünk a 7. század 2. negyedére, illetve 2. harmadára datálható temetkezést. Ezek nagy száma a közösség tárgyi hagyatékában történt jelentős változás jele, ami tükröződött az elhunytakkal temetett mellékelték nagyságrendi növekedésében. A női ékszerekre a változatosság jellemző: a kis és nagy lemezgömbcsüngős fülbevalók viselete mellett megjelent a gyöngycsüngős, a Szentendre típusú ékszer. Ebben az időben temettek el több fiatal nőt veretes pártával, gyermekeket láncpáncél részletével. Ékkor kerültek a sírokba Heraclius és Heraclius Constantinus solidusai is – kivételesen a megszerzésüket követő rövid időn belül. Ebben a horizontban lett a nők gyakori melléklete a piperekészlet vagy annak egyes darabja, valamint az orsókarikák mellett az orsógomb használata olyannyira, hogy ez utóbbi kétszer annyi esetben került elő, mint az orsókarika.

A női ékszerekhez és mellékletekhez hasonlóan a férfisírokból is igen változatos leletanyag került elő. A férfiak övein megtalálhatóak a kerek, félgömbfejű, pajzs, Fönlak és Tarnaméra típusú veretek mellett az alpi, a vas, az üvegbetések is. A mellékszíjakat T alakú, valamint a két oldalán kicsúcsosodó veretek díszítették. Egyes öveken ekkor jelentek meg – még ha kis számban is – a fém szíjbújtatók. Sok férfit temettek el fegyverekkel: csontos íjjal, vas lándzsaheggyel és lamellás páncél részletével. Az egy- és kétélű kardok döntő többsége is ekkor került földbe. Erre az időszakra keltezhető a nagyszámú veretes fejkantárral és farhámmal felszerelt lovastemetkezés is.

A temető használatának utolsó időszakára (7. század 2. harmad/3. negyed) igen kisszámú temetkezés keltezhető, melyek a temető egy viszonylag szűkebb területén, a nyugati negyedben kerültek elő. Két férfi övét álcasatos garnitúra, egy gyermekét nagyméretű, kerek lemezes veretsor díszítette. Ez utóbbi már a következő időszak egyik jellegzetes övét jelenti. Az elszegényedés markáns jele a női viselet egyszerűsödése.

Míg a közösség anyagi kultúrájára a folyamatos változás volt a jellemző, addig temetkezési szokásaikra a kötöttség és a lassú változás kettőssége.

A temető használati ideje alatt a sírok tájolása állandó, ÉK–DNy-i maradt. A tájoláshoz hasonlóan az aknasírok használata is folyamatos, de kialakítottak egy sajátos formát, a fülessírt. Ennél a típusnál a sír két hosszabbik oldalában kialakított vájatba – a koporsó felett – keresztbe fektetett fákra helyezték a megnyúzott állatok maradványait, a bőrben hagyott koponyát és a lábcsontokat.

Az aknasírokkal ellentétben a padmalyos temetkezések – melyeknél a padmalyt mindig az akna északi, északnyugati oldalában alakították ki – a korszak vége felé egyre kisebb számban fordultak elő. A fülkesírok kialakítása és használata a keltezhető síregyüttesek alapján a 7. század 2. negyedében történt és a temető használatának végéig folyamatos volt.

A szegvári temető sírjaiban általánosnak tekinthető részleges állatmellékletek mennyiségében egyfajta hullámzás figyelhető meg. A korai, első/második generáció tagjai és a temető utolsó használói kisebb számban mellékelték állatokat, míg a két időszak között elhunytak nagyobb mennyiségben kaptak.

A mellékelt állatok nyúzása egyedi volt: a bőrben benne hagyott koponya mellett a hosszúcsontokat nem az ízületeknél bontották ki, hanem a rádiusz és a tibia disztális végén ferdén kettéhasították (ún. csonkolt változat). Ez a nyúzási gyakorlat, valamint az, hogy a mellékelt állatmaradványok döntő többségét – függetlenül a sír akna, padmalyos vagy fülke formájától – változatos módon, de rendre elválasztották az elhunyttól, a szokás folyamatos volt a temető teljes használata során. Ugyanakkor az elhunyttól elválasztva fekvő részleges állatmaradványokon kívül néha elhelyezték közvetlenül az elhunyt mellé, tőle el nem rekesztve kiskérődzők maradványát is.

Ugyancsak a temető használatának teljes időszakában megfigyelhető és dokumentálható volt a sírok döntő többségénél a vájt koporsó egykori megléte, a kerámiaedény és a csontos húsétel (juh keresztcsont) mellékelése, mindig a fej mellé.

A temetkezési szokásokat tekintve két olyan jelenséget kell megemlítenünk, amely a közösség gyakorlatában viszonylag későn jelent meg. A részleges állatmellékletek mellett egész lovat csak a 7. század második negyedétől kezdve temettek, többségüket fegyveres férfi mellé. A másik sajátosság, hogy a szegvári közösség – ellentétben a Kárpát-medencei avarságtól – a lándzsát nem a ló, hanem mindig az ember mellé fektette, mégpedig fanyél nélkül.

Végezetül az oromdűlői temető sajátossága, hogy a sírok egymástól nagyobb távolságra voltak, mint ahogyan az a korabeli soros temetők esetében megfigyelhető. Ez nem véletlen, mivel a koporsóba fektetett elhunytat az aknasír esetében a felette keresztbe fektetett fákkal zárták el, míg a padmaly és a fülke esetében azok száját összegöngyölt állatbőrrel. Így a fülkét, a padmalyt és az aknasírnak az alsó szintjét a temetés során nem töltötték vissza földdel. Hasonló volt a helyzet az állatmaradványok elhelyezését követően is. Az akna felső szintjén vagy a padmalyos és a fülkesír esetében az aknában elhelyezett állatmaradványok helyigénye miatt a sírból kitermelt föld jelentős része már nem került vissza a sírgödörbe, hanem a kimaradt nagy mennyiségű földből az elhunyt fölé nem sírhantot, hanem sírhalmot emeltek.

Az oromdűlői temető közösségében legnagyobb arányban az europo-mongolidok (59%) éltek, kisebb részük europid (22%) volt, illetve néhányan mongolid (18%) jelleget mutattak. Figyelemreméltó, hogy a nők körében gyakori volt a koponya mesterséges, enyhe torzítása. Egészen sajátos, hogy a temetőben igen magas a gyermekkori halálozások aránya (47%), a fiatalakokkal együtt eléri a 60%-ot. Ez részben azzal is magyarázható, hogy a gyermekkel eltemetett állatmellékletek helyigénye miatt a más temetőkben megszokottól eltérően mélyebbre ásták a sírokat, függetlenül azok típusától, így ezek nem pusztultak el.

A szegvári temető sírjaiban megfigyelhető temetkezési szokások régészetiileg megragadható és dokumentálható jelenségei: az ÉK–DNy-i tájolás, az összetett sírformák (padmalyos és fülkesír), a részleges állattemetkezés csonkolt változata, az elhunyt és az állatmelléklet térben történő elválasztása, a kerámiaedény és a juh hosszúfartó koponya mellé helyezése stb. általánosnak mondható a Tiszától keletre fekvő kora avar kori temetkezések döntő többségében. Ezen temetkezési szokások külön-külön és együttesen is szignifikáns jelenségek a korabeli Kárpát-medencében, ugyanakkor az Avar Birodalom más népeitől eltérő tradíciójú népesség jelenlétét bizonyítják.

A csak ezekre a közösségekre jellemző temetkezési szokások láncolata kellő alapot ad arra, hogy feltételezzük, az itt megtelepült népcsoport származásában, kulturális kötődésében is zárt közösség volt. Ez a népcsoport alkotta – a kelet-európai sztyeppéről ismert régészeti leletanyag és temetkezési szokások alapján – a Kárpát-medencei avarság kelet-európai nomád komponensét.

Az alig három évtizedes, szinte folyamatos háborús légkörben eltelt langobard–gepida szomszédságnak az avarok megjelenése vetett véget. Baján kagán és a langobard követek hosszas „egyeztetés” után megállapodtak az avarok részvételében a langobardok oldalán a gepidák elleni harcban. A sorsdöntő háborút követően a legyőzött gepidák alföldi szállásterületének jelentős – központi – részén, a Körös–Tisza–Aranca által határolt területnek főleg a Tisza és Maros menti sávján nem Baján avar népe, hanem általuk a kelet-európai sztyeppéről magukkal sodort közösségek települtek meg. Ez a tény felveti annak lehetőségét,

hogy – bár Baján kagán kötött szövetséget – a langobard–gepida háborúban résztvevő katonai kontingenst a területet a háború után megszálló néesség állította ki és tagjai győztesként vettek részt a harcokban.

A Kárpát-medencét megszálló Baján kagán 568 táján, Sirmium első sikertelen elfoglalása során tízezer kutrigurt küldött át a Száva folyón Dalmácia elpusztítására,¹¹⁴⁵ ami azt jelenti, hogy a kutrigur katonai egységeknek ekkor a Kárpát-medencén belül kellett lenniük, hiszen csak így volt lehetőségük a Száván átkelni. A fentiek alapján a nyugat felé költöző avarokhoz a sztyeppén élő – önként vagy kényszerből csatlakozó – nomádok¹¹⁴⁶ közül a bizánci források a Kárpát-medencével kapcsolatban csak a kutrigurokról adnak értékelhető információt. Ugyanakkor az avar vándorlást követően a források nem szólnak a Kárpátoktól keletre élő kutrigurokról, utigurokról.¹¹⁴⁷

A tiszántúli kora avar kori temetkezési szokások és a sírokból előkerült régészeti hagyaték egy, ma még igen keskeny lelethorizontja, valamint a bizánci források szórványos híradásai alapján feltételezhetjük, hogy a Tiszától keletre eső területet a korabeli forrásokban kutriguroknak nevezett, illetve az általuk vezetett sztyeppeni néesség foglalta el. Ennek a néességnek az etnikai összetétele régészetileg ma még nem meghatározható.

THE AVAR-PERIOD POPULATIONS OF SZEGVÁR-OROMDŰLŐ AND THE TRANS-TISZA REGION

GÁBOR LŐRINCZY

The cemetery lies in the South Tisza Valley microregion, a kilometre away to the southeast from the Kórógy-ér, a stream once abounding in water. It is positioned on top of a 3–4 metre high and about 100 m long elongated dune emerging from a terrain with floodplains, black soil or *chernozem*, and low-lying natron lakes that turn into sodic pastures in the summer.

According to the available data, the resident community established its cemetery in an almost completely empty land: the previous period in the surroundings of the three neighbouring villages (Szegevár, Derekegyház, and Mindszent), covering about 200 km² in total, is represented only by two graves and three settlements. The lack of archaeological phenomena cannot be an accident as 33 coeval sites are known from the surroundings of Hódmezővásárhely (2.5 times bigger compared to the study area) and 38 Gepidic-period sites from the outskirts of Szentés (1.5 times bigger).

It seems the Avar-period population of Oromdűlő established their settlement and cemetery in a barely inhabited land. The first graves were set up on the top and high up in the north-western slope of the dune, at a distance of about 30–70 metres from each other. Based on the oldest burials, the cemetery was probably used by six or seven smaller communities, perhaps families.

The men, women, and children of the first generation of settlers were laid to rest with jewellery items brought from the east and artefacts made by local Gepidic craftsmen and obtained in the area. The bridle mounts recovered from burials with horses have excellent analogies in the steppe region; however, iron stirrups were not part of the horse harness at that time. A characteristic of the archaeological record of the Oromdűlő community is that this earliest phase can be outlined based on women's jewellery items and horse harness finds.

¹¹⁴⁵ Menander Protektor E L p. 458, 26–28.

¹¹⁴⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 20–21.

¹¹⁴⁷ KOMAR 2004, 194.

Around the turn of the 6th and 7th centuries AD and in the first decades of the 7th century AD, the most characteristic jewellery items worn by women and children were small globular pendant earrings and bronze bells. Men's and boys' belts were occasionally decorated with round mounts, while the side-straps with tongue-shaped ones with two pointy side-lobes. The first horse harnesses with pressed silver sheet mount sets, a type to become characteristic to the record of younger phases, also belong to this phase. However, the horse tack of the time only comprised bits (but no stirrups).

The graves of the second generation can be dated to the first two or three decades of the 7th century AD. Some of these burials were positioned near those of the first generation. Akin to the oldest phase, the burials of the second generation were few. The man with an anthropomorphic mount on his funerary costume, small globular pendant earrings, and bronze bells was laid to rest in this phase. Women of the first two generations were given spindles with spindle-whorls for the afterlife. Few men were provided with ornate belts with round, shield-, double-shield-, T-shaped, masked, and tongue-shaped side-lobed mounts. The first iron stirrups appeared in the burials of this phase, but horse tacks with only bridles were also still present.

The graves established in the first fifty or sixty years of the cemetery were positioned at a distance from each other, thus marking the burial spaces of the earliest families. The small number of datable graves were surrounded by burials of adults and children interred with simple grave goods or none at all that cannot be connected to any generation.

Considerably more burials were dated to the second quarter or middle decades of the 7th century AD. Their high number marks a significant change in the community's material culture, also reflected by an increase in the average number of grave goods. Women's jewellery became diverse, comprising small and bigger globular pendant earrings and a new type, Szentendre-type bead-pendant earrings. The funerary costumes of several women included mount-decorated headdresses in this cemetery phase, while children were often given chainmail fragments to the grave. The *solidi* of Heraclius and Heraclius Constantine were also interred at that time (shortly after they had been obtained by their nomadic owners, which counts as exceptional with Avars). Women's burials were frequently fitted with cosmetic sets or separate cosmetic tools. Furthermore, spindle whorls must have been preferred over spindle discs at the time as twice as many have been recovered from the graves.

Men's burials from the second phase also contained diverse find material. The belts were decorated not only with round, half-spherical, shield-shaped, Fönlak-, and Tarnaméra-type mounts but also with ones of Alpine origin, made of iron, or inlaid with glass. T-shaped and tongue-shaped side-lobed mounts ornated the side straps. Some belts even displayed a new feature, metal strap-holders. Many men were buried with their weapons: bows with bone bow-plates, iron spearheads, and lamellar armour parts. Most single- and double-edged swords recovered from the graves also belong to this phase, just like the burials that contained a horse with a tack comprising mount-decorated headgear and breeching.

Only a few burials can be dated to the last phase of the cemetery, i.e., about the forties to seventies of the 7th century AD. All these burials are clustered in a smaller area in the westernmost quarter of the cemetery. The funerary costume of two men included belts with pseudo-buckles, while a child's belt was decorated by a set of large round metal sheet mounts. The simplification of women's attires clearly reflects a decline in the community's purchasing power.

While the material culture was constantly changing, funerary customs displayed a dual tendency characterised by strict regulations and a reluctance to change.

The orientation of the graves remained the same, NW–SE, throughout the whole use period of the cemetery. Shaft graves were established in every phase, while a new type, graves with “lobed” grave pits, also appeared. With this type, the burial was covered by animal skins containing the head and foot bones, stretched on beams or planks fixed into grooves dug into the end walls of the grave pit above the coffin's level.

In contrast to simple shaft graves, the number of graves with an end wall shaft declined by the end of the period. The first graves with a sidewall niche were established in the second quarter of the 7th century AD; from that on, they can be found in every phase in the cemetery.

While the offering of partial animals is a common phenomenon in burials at Szegvár–Oromdűlő, there is a fluctuation in the popularity of the custom. It was seemingly less favoured by the first two generations and the last users of the cemetery, in contrast to the second phase, the burials of which contained partial animal offerings in relative abundance.

The way the offered animals were flayed is unique: the head was left in the skin, but instead of cutting the legs at the carpal and tarsal joints, the distal ends of the radius and the tibia were severed with oblique cuts (bone-cut flaying). This flaying method and the custom of separating the animal remains from the deceased in the burial (regardless of grave type) can be observed throughout the whole use period of the cemetery. Besides partial offerings, some graves also contained remains of small ruminants, usually placed right in the grave, not separated from the deceased.

In every phase, most people were buried in hollowed-out tree trunk coffins and provided with a ceramic vessel and a meat dish containing bones (ovine *sacrum*), which were always placed in the head area.

Two funerary customs appear relatively late in the cemetery. While partial animal offerings were common, the internment of complete horses – mostly in weapon graves of men – can only be observed from the second quarter of the 7th century AD on. Another characteristic of the local funerary practice is related to spears: unlike other Avars in the Carpathian Basin, who usually laid complete spears beside the horses in burials, the community of Szegvár–Oromdűlő always placed only the spearhead next to the deceased.

The distance between the graves at Oromdűlő was also greater than usual in row cemeteries of the period. The reason behind that lies in the local funerary custom. Shaft graves' grave pits were closed with pelts stretched on planks above the coffin, while in the case of graves with a side- or end wall niche, the niches and side shafts were sealed with folded pelts. Thus, the lower part of the grave pit, the sidewall niche, and the end wall shaft were not filled back during the funeral. Furthermore, the animal remains placed at the bottom of the grave pit in graves with a side- or end wall niche and above the coffin's level in shaft graves also took up space. Conclusively, a considerable part of the soil removed from the grave pit became "surplus," enabling the mourners to erect unusually large burial mounds above the graves.

The community of Oromdűlő consisted mainly of mixed caucasoid-mongoloid (59%), some caucasoid (22%), and sporadic mongoloid elements (2%). Slight artificial cranial deformation was frequent in women. The proportion of child burials in the cemetery was extraordinarily high, around 60% – partially because children were also provided with animal offerings, which took up space. Therefore, their graves (regardless of grave type) were dug deeper than in other coeval cemeteries and persisted.

Archaeological traits of the Oromdűlő community's funerary customs include NW–SE orientation, complex grave types (graves with a sidewall niche or an end wall shaft), partial animal offerings of bone-cut-flayed-off pelts, the separation of the interred human and animals in the grave, and the placing of ceramic vessels and ovine rumps (*sacrum*) in the head area. All these elements commonly appear, either separately or together, in most Early Avar-period burials in the Trans-Tisza Region and are characteristic exclusively to the eastern parts of the Carpathian Basin. At the same time, they also provide proof of the presence of a people with traditions different from the rest of the Avar Empire.

The set of funerary customs presented above is characteristic only to these communities, providing sufficient grounds for assuming that the ethnic group settled here was also a closed community in terms of its origins and cultural ties. Based on coeval archaeological finds and burial customs known from the Eastern European steppe region, this group represented the Eastern European nomadic component of the Avars in the Carpathian Basin.

The realm of neighbouring Lombards and Gepids, which lasted barely three decades in discord and almost continuous warfare, was brought to an end by the appearance of the Avars. After lengthy 'negotiations,' Khagan Bayan I and the Lombard envoys agreed upon Avars participating in the conflict on the Lombard's side against the Gepids. After the historic war, a large part of Gepid's central dwelling area in the Great Hungarian Plain, namely the lands between the Körös, Tisza, and Aranka rivers (especially those near the Tisza and Maros rivers), came under Avar control. However, it was not Bayan's Avars but peoples from the Eastern European steppe region drifting along and joining the Avar conglomerate who settled in this area. Although it was the Avar Khagan Bayan who concluded the military alliance, the presence of these elements raises the possibility that the military contingent taking part in the war between Lombards and Gepids was made up of the very same people that inhabited these lands after the war, and its members participated in the clashes on the victors' side.

After having occupied the Carpathian Basin, during the first unsuccessful attempt to conquer Sirmium, Khagan Bayan I sent 10,000 Kutrigurs across the Sava River to destroy Dalmatia in around 568 AD. That means these Kutrigur military units had to be within the Carpathian Basin at the time, as they could only cross the Sava from there. Therefore, the only nomadic people of the ones who (either voluntarily or by force) joined the Avars on their route westwards, properly mentioned by Byzantine sources in relation to the Carpathian Basin, was the Kutrigurs. After the Avar migration, no source mentions Kutrigurs or Utigurs east of the Carpathian Mountains ever again.

The Early Avar burial customs in the Trans-Tisza region, the related grave finds, and the sporadic reports in Byzantine sources outline a narrow but distinct archaeological horizon. This horizon may represent people who occupied (or led groups of steppe origin who occupied) the lands east of the Tisza River and whom contemporary sources mention as "Kutrigurs." Currently, the ethnic composition of this population cannot be determined by archaeological methods.

FÜGGELÉK¹¹⁴⁸*Derekegyház-Rárós*

A derekegyházi uradalom Rárós határrészén, az ördöngösi és a tompaháti majorok között, közel a Derekegyház–Hódmezővásárhelyi határhoz, a Weisz Manfréd uradalom erdőtelepítés céljára mintegy 160–200 hold területet gözekével szántatott fel. A Hódmezővásárhely felé vezető földút mellett 1934 őszén egy kisebb halmon a szántás után régészeti leletek kerültek elő, melyeket Tóth Pál uradalmi főerdész átadott a szentesi múzeumnak.

A beszolgáltatott kardot özv. Mauthner Alfrédné ajándékként 2231/1934 leltári számon vették nyilvántartásba. Ezeket újraleltározták 55.50.1-2. számon. Az 1955-ben 1. sír leleteként nyilvántartásban vett kétélű kard (55.50.2. ltsz.) kilenc összefüggő, farosttal borított darabjainak mérete – 16,8–15–11,7–9,7–9–8,2–7,5–3,7–2,4 cm – alapján a múzeumba került kard hossza 75–80 cm lehetett. A penge legnagyobb szélesség 4,8 cm. A markolatvason vasszegecs maradványa látható. A kard mellett egy vaskarikát is beletároltak 55.50.1. szám alatt.

Csallány Dezső a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja megbízásából 1950-ben készített egy 12 oldalas feljegyzést a szentesi múzeum feldolgozott avar leletanyagának II. részletéről.¹¹⁴⁹ Az 1934-ben múzeumba került vaskard előkerülési helyeként Derekegyház-Rárósról írja, és itt szerepel először, hogy a sír a hódmezővásárhelyi határhoz és a Zöldhalomhoz közel, egy kis halom közepén, özv. Mauthner Alfrédné birtokán került elő. Csallány leírása szerint a kétélű, keresztvas nélküli kard 80 cm hosszú, de több darabból áll. A penge szélessége a torkolati résznél 4,7 cm, a famarkolat 7 szeggel volt megerősítve. Csallány Dezső 1956-os munkájában¹¹⁵⁰ a vaskardról írtak megegyeznek a jelentésből már ismeretekkel, annyi különbséggel, hogy itt hivatkozik Csallány Gábornak az 1935-ben az Aranykalászban megjelent cikkére,¹¹⁵¹ ebben azonban sem a lelőhelyről, sem a kardról egy szó sem olvasható.

Csallány Gábornak erre az alig háromnegyed oldalnyi írására ezt követően többen hivatkoztak, de valószínűleg senkinek sem volt a kezében az igen nehezen elérhető újság. Bakay Kornél az általa megvizsgált és részletesen leírt töredékes kard lelőhelyeként átvette Hódmezővásárhely-Rárósról és a fegyvert a 10–11. századi kétélű kardok közé sorolta.¹¹⁵² Simon László az avar kardokról írt tanulmányában Derekegyház-Rárósként említi a kora avar kori kard előkerülési helyét.¹¹⁵³ Kovács László ugyancsak Hódmezővásárhely-Rárós néven említi a lelőhelyet és javasolta, hogy töröljék a rárósi kardot a korszak fegyverei közül, mivel azok között szegecselt famarkolat nem fordul elő.¹¹⁵⁴ Madaras Lászlónál jelenik meg a lelőhely nevének először Derekegyház-Rárós-Zöldhalom, hibásan.¹¹⁵⁵ Legutoljára Csiky Gergelynél szerepel a lelőhely neve Derekegyház-Rárós-Zöldhalom néven.¹¹⁵⁶

¹¹⁴⁸ A feldolgozás során említett, részletes kifejtést igénylő lelőhelyeket itt ismertetjük, hogy az adott résztéma értékelését ne zavarja.

¹¹⁴⁹ MNM Adattár Sz. III. 200. ltsz.

¹¹⁵⁰ CSALLÁNY 1956, 103, No. 210.

¹¹⁵¹ CSALLÁNY 1935.

¹¹⁵² BAKAY 1965, 9, No. 26.

¹¹⁵³ SIMON 1991, 291, No. 39.

¹¹⁵⁴ KOVÁCS 1995, 164.

¹¹⁵⁵ MADARAS 2002, 108–109.

¹¹⁵⁶ CSIKY 2015, 478, Map. 24, No. 36.

Hódmezővásárhely-Óvónőképző

Az Óvónőképző Intézet hátsó részének bővítése, pincék kialakítása során 1899-ben több csontvázat találtak. Az egyik mély, Ny–K tájolású sírban, 190–200 cm hosszú, nagy koponyájú csontváz mellett egy 78 cm hosszú kard, egy 26 cm hosszú és 7 cm széles vaskés és egy korongolt kulacs került elő.¹¹⁵⁷ Szeremlei Sámuel az általa bemutatott leleteket egy síregyüttesként értelmezte. Az 1899-es építkezés során előkerült cserépkulacsot és a vaskard darabjait(!) Szabó Mihály és Koncz Pál építőmesterek ajándékozták a gimnázium gyűjteményének.¹¹⁵⁸

A nem mindennapi leletek utóélete elég változatosnak bizonyult. Banner János Szeremleire hivatkozva az avar lelőhelyek között csak röviden említette meg az itt előkerült leleteket, és a kardot – bizonyára Szeremlei rajzát alapul véve – keresztvasasnak írta.¹¹⁵⁹ Ugyanakkor Párducz Mihály a Református Gimnázium régiségtárának népvándorlás kori leleteit részletesen ismertette¹¹⁶⁰ meg sem említette a leleteket, tehát valószínűleg a kard és a kés ekkor már nem volt meg a Gimnázium gyűjteményében. Csallány Dezső Szeremlei Sámuelre és Banner Jánosra hivatkozva ismertette avar lelőhelykataszterében, de Bannerhez hasonlóan csak az előkerült leleteket sorolta fel.¹¹⁶¹ B. Nagy Katalin csak utalásszerűen,¹¹⁶² ugyanakkor kéziratában részletesen kifejtve a több – különböző időben, eltérő helyszíneken, de az Óvónőképző közelében – ismerté vált lelőhelyet Tanácsköztársaság tér néven összevonta és egy temetőként értelmezte. B. Nagy Katalinhoz hasonlóan az ADAM címszó szerzője is a lelőhelyek összevonásából (Szabadság tér, Piactér, Vásártér stb.) rekonstruált egy nem valós lelőhelyet.¹¹⁶³

Visszatérve a leletekhez, a Szeremlei könyvben a kardon ábrázolt „ellenzőnek” nincs pontos párhuzama. Véleményünk szerint a rajzoló a vaskard letört markolatát (a Gimnáziumi Értesítő rövid híre szerint a vaskard darabjait ajándékozták a gyűjteménynek) rajzolta meg ellenzőként. És ha a meglátásunk helyes, akkor az „ellenző” jobb végén lévő kúpos rész nem más, mint egy piramis formájú vas markolatgomb, amelynek jó párhuzamát említhetjük bronzból Szöreg-Téglagyár 68. és 128. sírjából.¹¹⁶⁴

A hosszú és széles vaskésnek nem találtam avar kori párhuzamát, ugyanakkor a Derecske-Újpatika 1. sír széles pengéjű vaskése¹¹⁶⁵ és a nyél végének ívelt kialakítása hasonlít a hódmezővásárhelyi darabhoz. A vörösbarna, korongolt mázas kulacs késői antik/korai bizánci korú, balkáni műhely terméke lehet,¹¹⁶⁶ alemann¹¹⁶⁷ és meroving sírokból előkerült párhuzamai¹¹⁶⁸ alapján valószínűleg egy gepida harcos melléklete volt. A leletek mellett a sír Ny–K tájolása és a Szeremlei által írt (kissé túlzó) magas termet és a nagy koponya is inkább gepida férfira utal. A fentiek alapján az Óvónőképző területén nem avar, hanem gepida sírokat bolygattak meg.

Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya

A Hódmezővásárhely–Szeged közötti régi országút mentén, a Tisza védőtöltése közelébe fekszik a Szakálhát határrész. A kb. 300×200 méteres, nyújtott ovális területet – amely a szabályozás előtt sziget volt –

¹¹⁵⁷ SZEREMLEI 1900, 422–423; SZEREMLEI 1913, 1127.

¹¹⁵⁸ GIMÉRT 1899, 85.

¹¹⁵⁹ BANNER 1934, 22.

¹¹⁶⁰ PÁRDU CZ 1937.

¹¹⁶¹ CSALLÁNY 1956, No. 372.

¹¹⁶² B. NAGY 1984, 250.

¹¹⁶³ SZALONTAI 2002, 164–165.

¹¹⁶⁴ NAGY 2005, 131, 134, Taf. 59. 12b, Taf. 64. 1a.

¹¹⁶⁵ M. NEPPER 2005, Taf. 6. 7.

¹¹⁶⁶ VIDA 1999, 96, 165.

¹¹⁶⁷ VIDA 1999, 165.

¹¹⁶⁸ POLENZ 1988, 1. Teil 402; 2. Teil Taf. 161, 4a–c; MARTIN 2008, Abb. 1.

északról és keletről a Tére-ér, délről egy természetes mélyedés határolta.¹¹⁶⁹ Banner János több helyszínen és több alkalommal végzett ásatást a területen. 1935-ben a város felőli tanya tulajdonosának, Diószegi Imrének a diófás kertjében és az udvarán – a Tére-ér nyugati partján – végzett feltárást, ahol több kultúra emlékei kerültek elő. A tanyaudvaron 17 bronzkori gödör mellett 2 rézkori sírt, egy É–D-i tájolású melléklet nélküli – valószínűleg kirabolt – temetkezést, valamint egy kora avar kori sírt tárt fel. A Banner János által közölt sír publikációja és annak leletanyaga¹¹⁷⁰ eddig elkerülte a kutatók figyelmét, ezért a lelőhely nem szerepel egyik avar lelőhelykataszterben sem.

3. sír: T.: DNY–ÉK, 240–60°. A sekély mélységű sírban – a koponyát 2 cm vastag földréteg takarta¹¹⁷¹ – hanyatt fekvő, nyújtott helyzetű, 140 cm hosszú férfi vázmaradványa feküdt.

Mell.: 1. A bal karcsontjánál egy gímszarvas agancsából faragott *bogozó* (85. kép 6) feküdt. Felülete simára csiszolt, kopott, szélesebbik végében egy lyuk van, de ugyanitt keresztben is át van fúrva. H.: 15 cm, legnagyobb átm.: 2,1 cm, külső ív h.: 15,8 cm. A keresztirányú furat átmérője az egyik oldalon 5,5×6 mm, a másik oldalon 6×6,5 mm. A hosszirányú lyuk enyhén tölcséres, átm.: a szájánál 6,5×7 mm, a végénél kb. 5×5 mm, h.: 31 mm. (Vörös A/II típus). 2. A bal karcsontnál, a csontbogozó mellett feküdt egy *csonthenger* (85. kép 5). Egyik végének külső oldalán egy kb. 5 forintos méretű vasoxid lenyomata látható. H.: 4,2 cm, átm.: 1,8 cm. 3. Ugyancsak a bal karcsont mellett – a rozsdafolt alapján valószínűleg a csonthüvely közelében – feküdt egy egyenes, egyélű, nyélnyúlványos *vaskés* (85. kép 9), amelyből két töredék maradt meg. Mai h.: 8 cm, illetve 4 cm, Banner J. 12 cm-nek írta. 4. A medencéből került elő egy *bronzkarika* (85. kép 3), melynek két diagonális pontja a használattól erősen megkopott. Átm.: 2,3 cm, vast.: 0,4 cm. 5. A medencében vagy a két térde között feküdt egy bronzból öntött, enyhén ívelt *szíjbújtató* (85. kép 1).¹¹⁷² H.: 4,1 cm, az ovális karika belső sz.: 1,6 cm, belső m.: 0,8 cm. A téglalap alakú bujtató sz.: 1,3 cm, mag.: 0,4 cm. Ismeretlen helyről kerültek elő az alábbi mellékeltek. 6. Bronzból öntött *szíjbújtató* (85. kép 2). H.: 2,2 cm, a téglalap alakú tag belső méretei: 1,3×0,53 cm, az ovális tag méretei: 1,38×0,6 cm. 7. Szürkésfehér, négyszög keresztmetszetű, egyik végén átfúrt *fenőkő* (85. kép 4). H.: 4,7 cm. 8. Szürke *fenőkő* (85. kép 8). Egyik oldalán forint nagyságú vasoxid nyoma látható. H.: 4,3 cm, sz.: 2,3 cm, v.: 0,4 cm. 9. Zöldesszürke *kovapenge* (85. kép 7). Méretei: 2,6×2 cm. 10. Lapos *vaskarika*. Átm.: 5 cm.¹¹⁷³ Elveszett.

A sír egyedi lelete a bronz *szíjbújtató*, melynek kitűnő, de kisszámú párhuzama ismert az avar kori leletanyagban. Ezüsből a vörösmarti leletgyűttesből,¹¹⁷⁴ vasból a bácsújfalusi leletek között.¹¹⁷⁵ Ezeken kívül – a teljesség igénye nélkül – megemlíthető a zamárdi négy példány és a csákberényi darab. Hampel József a vörösmarti darabot ezüstkapocs nőtagjaként említette, Kalmár János a vörösmarti és a regölyi 63. sír bronzpéldányát övre köthető hosszúnyakú függesztőfülnek határozta meg. A regölyi temetőt publikáló Kiss Gábor függesztőveretnek¹¹⁷⁶ írta, míg Garam Éva a négy zamárdi darabot függesztőfüllel ellátott akasztóveretként közölte.¹¹⁷⁷ A csákberény-orondpusztai 253. sír tárgyleírásai között bronzkarika téglalap

¹¹⁶⁹ BANNER–BÁLINT 1935, 76.

¹¹⁷⁰ BANNER 1937, 58–59.

¹¹⁷¹ Banner János a cikkben többször is említi (pl. BANNER 1937, 51), hogy az ásatást megelőző években vastag földréteget hordtak le Szakálhát dombjáról.

¹¹⁷² A bronz *szíjbújtató* szerepel Bálint Csanádnak a Dél-Magyarország 10. századi sírleleteit is tárgyaló monográfiájában, a hódmezővásárhely-kopáncsi temető mellékleteit ábrázoló táblán (BÁLINT 1991, Taf. LVIII. a:1). Ez a tárgy viszont nem szerepel sem a kopáncsi temető sírleírásaiban, sem az illusztrációs táblákon (PÁRDU CZ 1943). A kopáncsi temető leletanyaga 441–517/1942 leltári számon találhatóak, míg a Banner János által feltárt és itt ismertetett sír anyag a 1264–1275/1935 számon és középkori sírleletként van a leltárkönyvben nyilvántartva. A bronz *szíjbújtató*hoz hasonlóan a síregyüttesből egy *fenőkő* is a kopáncsi leleteket ábrázoló fotótáblán szerepel (BÁLINT 1991, Taf. LVIII. a:3), tévedésből.

¹¹⁷³ BANNER 1937, 59, VI. t. a:10.

¹¹⁷⁴ HAMPEL 1902, 433, A/ 8. ábra.

¹¹⁷⁵ CSALLÁNY 1953, 133, XXXII. t. 37.

¹¹⁷⁶ KISS 1984, 132, 66. tábla 14.

¹¹⁷⁷ Zamárdi-Rétiföldek 1091. lósír (BÁRDOS–GARAM 2009, 142, Taf. 123:22), 1393. sír (BÁRDOS–GARAM 2009, 184, Taf. 161:9), 1406. lósír (BÁRDOS–GARAM 2009, 185, Taf. 162:15), 1851. lósír (BÁRDOS–GARAM 2014, 59, Taf. 194:6).

alakú függesztőként szerepel,¹¹⁷⁸ míg Vörös István a lószerszámok tárgyalásánál T alakú kantárveretnek, illetve (kantár) szárveretnek határozza meg.¹¹⁷⁹ Az eddig ismerteket egy újabb példánnyal tudjuk kiegészíteni a Tiszántúlról.

Hajdúböszörmény-Pród, Szőke-zugon ásatást megelőző műszeres leletfelderítés során került elő egy bronzból öntött, enyhén ívelt szíjbújtató.¹¹⁸⁰

Az ovális, háromszög metszetű karika egy hosszúfűlű kengyelfülhöz hasonló taghoz rövid, rombusz átmetszetű összekötő taggal kapcsolódik. Az ovális karika külső vége csatkarikákhoz hasonlóan kicsúcsosodó. A téglalap alakú test két elkeskenyedő oldala 0,3 cm-rel túlnyúlik a köztük lévő összekötőtagon. A külső oldalon enyhe gerinc fut körbe, amely valószínűleg az öntés nyoma (85. kép 10). H.: 4,4 cm, az ovális karika belső sz.: 1,8 cm, belső m.: 0,9 cm, az összekötőtag h.: 0,6 cm, vast.: 0,7 cm. A téglalap alakú fül sz.: 2,1 cm, mag.: 1,7 cm, belső mérete: 1,4×0,5 cm.¹¹⁸¹

A kis esetszámból és a bizonytalan előkerülési körülményekből adódóan kérdéses a tárgy funkciója. A méreteik közel azonosak: hosszuk 4–4,8 cm között változik, míg az ovális tag külső átmérője 2,2–2,8 cm, a téglalap alakú szíjbújtató belső szélessége 1,2–2,2 cm. A hódmezővásárhelyi veret erőteljesebben, a hajdúböszörményi kevésbé ívelt, míg a többi tárgy feltehetően egyenes kialakítású.

A veretek többsége lósrírból, vagy lószerszámokkal együtt került elő. Ezért nagy a valószínűsége annak, hogy ezek a lószerszámzat részei voltak. A hódmezővásárhelyi, a csákberényi és a zamárdi 1393. sír darabja azonban ember melléklete volt, ami természetesen nem zárja ki, hogy eredetileg lószerszámzathoz tartozott, de utalhat arra, hogy a vereteknek lehetett más funkciója is.

Ezek a kéttagú veretek abban hasonlítanak egymáshoz, hogy egy ovális vagy kerek és egy téglalap alakú tagból állnak, melyet különböző hosszúságú nyak köt össze. A hasonlóság mellett azonban egymástól eltérő, egyedi készítmények. A hajdúböszörményi darab emelhető ki közülük a legjobban kidolgozott arányos formájával, majd a vörösmarti és a hódmezővásárhelyi darab említhető. A többi ezeknek az egyszerűsített, funkciószerű másolata.

Nem lehet nem észrevenni azonban a hajdúböszörményi profilált kidolgozású veret és a jó minőségű, nem agyonkopott csontcsatok közötti hasonlóságot. Véleményünk szerint mindkét tárgy típusnak azonos lehetett a funkciója a lószerszámzaton belül.

A Klárafalva B 60. sír szimmetrikus övveretei

A lelőhelyen 1930–1937 között 3 alkalommal 76 különböző korú temetkezést tártak fel. Az őskori, szarmata, 8. századi és Árpád-kori sírok mellett előkerült 16., 60. és 64. sírt Kürti Béla a 7. század első harmadára keltezte, míg Balogh Csilla feltételezése szerint a 60. sír egy kora avar kori magányos temetkezés.¹¹⁸²

A Móra Ferenc idejében, de valószínűleg nem általa feltárt 60. sírről¹¹⁸³ Móra adott először hírt. „...*találtam egy bronz övdíszes férficsontvázat, amely mellett nem volt semmi harci szerszám, ellenben lábánál*

¹¹⁷⁸ LÁSZLÓ 2017, 62, 21. tábla 253:3.

¹¹⁷⁹ VÖRÖS 2017, 184, 187. Az elnevezéshez az imrehegyi darab szolgálhatott alapul (H. TÓTH 1988, 43) és Vörös István illusztrációs tábláján ezért szerepelteti a tárgyat a többitől eltérően fordítva. A formai hasonlóságon kívül azonban jelentős az eltérés a két darab között. A csákberényi – és az eddig felsorolt darabok – öntöttek, az imrehegyi példányt hajlították és utána kovácsolták a két végét. Ez nem látható a Vörös István által hivatkozott és H. Tóth Elvira által közölt fotón, azonban jól kivehető a leletegyüttes rajzos tábláján (BALOGH 2002, 11. kép 1). Ez a példány, ha nem is sokkal, de valamennyivel rövidebb (BALOGH 2002, 306), mint a többi tárgy.

¹¹⁸⁰ A lelőhely nyilvántartási azonosító száma 34227. A leltározatlan veret leletkísérő sorszáma 482. A tárgy előkerülési helyétől délre egy soros rendszerű, É–D-i tájolású sírokból álló avar kori temetőt tárnak fel.

¹¹⁸¹ A leletre Bacskai István (Pelta Bt.) hívta fel a figyelmemet. Neki és Bálint Mariannának köszönöm a közlés engedélyezését, Horváth Tamásnak a tárgy fotóját, Gellén Ritának a rajzot. Mindannyian a Hajdúsági Múzeum munkatársai.

¹¹⁸² KÜRTI 2002, 204–205; BALOGH 2004, 20. j.

¹¹⁸³ BALOGH 2004, 17. j.

ötvös*szerszámokat leltem s nagy halom bronz*bádog*nyesedéket.”¹¹⁸⁴ Ez így nem teljesen igaz, hiszen az új szarulemezei és vasnyílhegyek kerültek elő a sírból,¹¹⁸⁵ nem beszélve a vas tegezakasztóról, melyet Kalmár János mutatott be.¹¹⁸⁶ Kalmár cikkét követően a sírről röviden, pár sorban Csallány Dezső írt a csiholóvasként használt lamella apropóján, felsorolva a temetkezés főbb jellemzőit.¹¹⁸⁷

Hatvan évvel a sír feltárása után a még közöletlen temetkezést és mellékleteit – mint korai ötvössírt – röviden említette meg Kürti Béla.¹¹⁸⁸ Bálint Csanád két alkalommal is bemutatta és értékelte a síregyüttes bronz övvereteit és rosszezüst szíjvégeit.¹¹⁸⁹ A három szimmetrikus öntött veret sajátos, drótból hajlított és a hátlapra forrasztott füleire röviden a szerző utalt.¹¹⁹⁰ A temetkezés teljes közlését Balogh Csilla végezte el több mint hét évtizeddel annak feltárását követően. Munkájára támaszkodva Rácz Zsófia a sír anyagát katalógusszerűen újraközölte.¹¹⁹¹ Mi itt csak a síregyüttes ezüsből öntött szimmetrikus vereteivel foglalkozunk.¹¹⁹²

Szimmetrikus öntött, ezüst övveret (80. kép 9). Előlapja sima, hátlapja enyhén homorú, a széle körbe kissé megvastagodó, de nem peremes. A veret két szimmetrikus tagból áll, melynek alsó és felső széle kétszeresen lekerekített, és a két tagot összekötő keskeny sávon keresztirányú vájat van, a két oldalon egy-egy félköríves bevágás. A tagok középső sávjának két szélén egy-egy kerek áttörés található, belső szélükhöz egy-egy félhold alakú csatlakozik. Középen alul, az egyik oldalán fekvő háromszög alakú áttörés található, amelyet a szélei mentén vésett vonallal hangsúlyoztak. A veret szélén az áttöréseket kacs-szerűen körülvevő, két végén visszahajló vésett vonal foglalja keretbe. A hátoldal két végén, középen, minimális kötőanyaggal forrasztott, ezüstdrótból hajlított hurok van.

A deréktájon előkerült 3 veret méreteiben megegyezik egymással, de díszítésük nem tökéletesen azonos. Az áttörések mérete, a vésések mélysége eltérő, hasonlóan az összekötő tagon látható különbségekhez. Az ép vereten egy osztóvonal látható, míg a másik kettőn két vésett vonal között egy sima, keskeny sáv. Méreteik: h.: 2,51 cm, sz.: 1,44 cm, v.: 1,5 mm, s.: 2,47 g, 1,99 g, 1,63 g.¹¹⁹³

A három öntött veretet a maszkos típuson belül az összetett pajzs alakú veretek csoportjába sorolták.¹¹⁹⁴ A restaurálás után láthatóvá vált vésett díszekkel együtt a különböző formájú áttörések inkább egy stilizált arcot formáznak, nem pedig maszkot. A kerek áttörés a szemet, a félhold a szemöldököt, a

¹¹⁸⁴ MÓRA 1932, 67.

¹¹⁸⁵ BALOGH 2004, 267.

¹¹⁸⁶ KALMÁR 1943, 156. XXVI. t. 15.

¹¹⁸⁷ CSALLÁNY 1972, 23.

¹¹⁸⁸ KÜRTI–LŐRINCZY 1991, 11.

¹¹⁸⁹ BÁLINT 1992, 407, Taf. 56. 1–11; BÁLINT 1995, 186, 56. kép, 1–11. A veretek alapanyaga éppen fordított, mint ahogy Bálint Csanád írta: a szimmetrikus vereteket ezüsből öntötték, a kis- és nagyszíjvégeket bronzlemezből vágták ki (BALOGH 2004, 266).

¹¹⁹⁰ LŐRINCZY 1996, 183.

¹¹⁹¹ BALOGH 2004, 266–267; RÁ CZ 2014, 164–166.

¹¹⁹² A sírral kapcsolatban két információra szükséges felhívnom a figyelmet. A sír kartonja szerint a temetkezés tájolása ÉK–DNy (LŐRINCZY 1993, 115), ellentétben a legutóbb közölt ÉNy–DK-i adattal (BALOGH 2004, 266), és a sírből előkerült lókoponya és lábszárcsontok (CSALLÁNY 1972, 23) mellől (részleges lótemetkezés) nem került elő sem zabla, sem pedig vaskengyel.

¹¹⁹³ A részletes közlésnek az adta az apropót, hogy a Móra Ferenc Múzeumtól Bollók Ádám fotót kért a veretekről könyvének illusztrálásához (BOLLÓK 2021, 53. kép 1). A múzeum fotósa a felvétel előtt megkérte a restaurátort, hogy a töredékes veretet ragassza össze. Én viszont arra kértem Vidovics Terézt, hogy a ragasztás előtt tisztítsa meg a vereteket. A restaurálást követően vált láthatóvá a régi, fekete-fehér fotókon csak nagyon halványan, részleteiben is alig látható (80. kép 7; BÁLINT 1992, Taf. 56. 2–4; BÁLINT 1995, 56. kép 2–4) vésett dísz. A veret állapotát jól jelzi, hogy az Avar corpus tervezett kötetéhez az 1980-as évek második felében készült rajzon nem ábrázolták az utánvással kialakított mintát (ezt a rajzot vette át Garam Éva: GARAM 2001, Taf. 94:4). Ekkora a korrózió már befedte a vésett vonalakat, ezért általunk az 1990-es évek végén (80. kép 8), illetve Balogh Csilla által a 2000-es évek elején lerajzoltatott veretek rajzán (BALOGH 2004, 5. kép 31, 15. kép 1–3) sem látszanak. Azt érdemes megjegyezni, hogy Gavritukhin összefoglalójában a klárafalvi veret rajzán viszonylag helyesen ábrázolták BÁLINT 1992, Taf. 2–4 alapján a vésett mintát (GAVRITUKHIN–OBLONSKIJ 1996, 74, Ris. 35:27). A veretek súlya a restaurálás után némileg megváltozott. A régi adatokat lásd BALOGH 2004, 266.

¹¹⁹⁴ BALOGH 2004, 251.

háromszög az orrot jelzi, míg az indaszerű vésett a hajra utal, az összekötő tagon lévő vízszintes a szájra, a két félköríves bevágás a nyakra.

A klárafalvi öntött ezüstveretekhez valamennyi kutató egyetlen hazai párhuzamként a szentes-lapistói leletegyüttes szimmetrikus ezüstvereteit említette párhuzamként. A vereteket részletesen csak Csallány Dezső írta le, mivel a leletek a háború idején elvesztek.¹¹⁹⁵ A szimmetrikus vereteket elsősorban készítésük technikája, formája és díszítése alapján csoportosították és értékelték. Somogyi Péter és Lőrinczy Gábor után Balogh Csilla figyelt fel a veretek felerősítésének változatos módjára.¹¹⁹⁶ Míg a klárafalvi veret rögzítésére két felforrasztott hurokfül szolgált, addig a szentes-lapistói enyhén domború felületű veretek hátoldalán két, 0,6 cm hosszú és 3 mm átmérőjű szegecs volt forrasztva. A veret méretei: h.: 3 cm, sz.: 1,4 cm, v.: 0,3 cm.¹¹⁹⁷

Érdeemes megemlítenünk, hogy a lapistói veret egyik párhuzamaként említett sardisi,¹¹⁹⁸ rézötvözetből öntött, kettőspajzs alakú példány (h.: 2,6 cm, sz.: 1,35 cm) hátoldalához – ellentétben a lapistói szegecssekkel – két 0,6 cm hosszú hurokfül van forrasztva.¹¹⁹⁹ A freundorfi öntött ezüstveret hátoldalára ugyancsak felszerelő hurkot forrasztottak, annyi különbséggel, hogy itt ezüstdrótból egy U alakot hajlítottak.¹²⁰⁰

A Kárpát-medencében előkerült maszkos veretek közül az öntéssel készült összetett pajzs alakú és halfarokas darabok felerősítési módja nem egységes. Egy típuson belül is eltérés mutatkozik. Az alábbi felszerelési módokat ismerjük: 1. hátlapra forrasztott két szegecs (Szentés-Lapistó), 2. verettel együtt öntött szegecs (Hajdúszoboszló,¹²⁰¹ Mandelos(?),¹²⁰² 3. verettel egybeöntött karikás végű szegecs (Szentés-Borbásföld),¹²⁰³ 4. a veret végei irányába mutató, forrasztott bronzdrótok (Szegevár-Oromdűlő 65. sír), 5. drótból hajlított hurokfül a hátlaphoz forrasztva (Klárafalva B 60. sír), 6. U alakú felszerelő drót a hátlaphoz forrasztva (Freundorf), 7. verettel egybeöntött szögletes, lyukas lemezfülek (Szentés-Nagyhegy 29. sír,¹²⁰⁴ Dél-Magyarország¹²⁰⁵).

A felsorolt öntött maszkos veretek kis száma, változatos formája, díszítése és felszerelési módja nem tesz lehetővé általános következtetések levonását. Arra azonban felhívja a figyelmet, hogy mindegyik darab egyedi készítmény. A veretek jövőbeni értékelésénél – pl. anyagösszetételi vizsgálat stb. – az eddigieknél nagyobb figyelmet kell fordítanunk a felszerelés sajátos megoldására is. Eldöntendő kérdés, hogy ez egyes műhelyekhez vagy egyedi gyakorlathoz köthető.

¹¹⁹⁵ MADARAS–LISKA 2002, 356.

¹¹⁹⁶ SOMOGYI 1987, 121; LŐRINCZY 1996, 183; BALOGH 2004, 251.

¹¹⁹⁷ CSALLÁNY 1934, 207. Balogh Csilla úgy tudta, hogy a veretek felerősítésére nincs adat (BALOGH 2004, 251), azonban mint említettük, Csallány Dezső a tárgyleírás végén szerepeltette a szegecsket, amit érdemes komolyan venni. Elképzelhető, hogy ő maga nem látta vagy nem figyelte meg alaposan a vereteket, mert apja, Csallány Gábor a neki írt egyik levelében nemcsak alaposan leírta a veretet, de 1:1-es rajzot is készített és be is méretezte. Ezen jól látható a hátlapra merőleges két szegecs (MFM Régészeti Adattár, 1697-93/3, Csallány hagyaték). Ezen kívül a szentesi múzeum őriz egy fotót a lapistói veretekről, ahol a két kettőspajzs alakú veret kissé oldalról van fotózva, mert a szegecs miatt ferdén fekszenek. Az egyik veret vége alatt, a szegecshez kapcsolódóan mintha egy bőrdarab látszódná. Erre, ha nem is egyértelműen, mintha Csallány Dezső is utalna (CSALLÁNY 1934, 207).

¹¹⁹⁸ BÁLINT 1995, 42. kép 11.

¹¹⁹⁹ WALDBAUM 1974, 122, Tab. 45, No. 715.

¹²⁰⁰ SOMOGYI 2014a, 236.

¹²⁰¹ LŐRINCZY 1993, Abb. 7:3–4.

¹²⁰² ERCEGOVIĆ–PAVLOVIĆ 1975.

¹²⁰³ LŐRINCZY 1996. 3. kép.

¹²⁰⁴ CSALLÁNY 1961, 50–51, Taf. XXV. 14.

¹²⁰⁵ GARAM 2001, 129 Taf. 94:5. A veretre, mint óföldrői darabra Garam Éva rossz néven hivatkozik, amit Balogh Csilla átvett (BALOGH 2004, 253). A Nemzeti Múzeumban 15/1929 számon és Délmagyarország néven beletárolt veret a leltárkönyvi bejegyzése szerint Dr. Ladányi István ügyvéd ajándékként került a múzeumba dr. Jónás Elemér közvetítésével. A hajdúszoboszlói és a délmagyarországi veretekre vonatkozó adatokat Gulyás Bencének és Szenthe Gergelynek köszönöm. A Délmagyarországi veret szalagfülei a veret tengelyére merőlegesen állnak.

IRODALOM

- ADAM 2002: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Hrsg.: Szentpéteri, J. *Archaeologica Hungarica* 13. Budapest 2002.
- АНМЕДОВ 2010: Ахмедов, И. Р.: Проблема «финального» периода культуры рязано-окских финнов (к современному состоянию вопроса). In: *Археология Восточной Европы в I тысячелетии н.э. Проблемы и материалы*. Раннеславянский Мир 13. Исланова, И. В. – Родинкова, В. Е. (отв. ред.) Москва 2010, 7–34.
- АНМЕРОВ 1970: Ахмеров, Р. В.: Уфимские погребения IV–VI вв. н. э. и их место в древней истории Башкирии. In: *Древности Башкирии*. Смирнов, А. П. (отв. ред.). Москва 1970, 161–193.
- ANDRÁSI 2000: András J.: Avar kori varkocsszorítók (Awarenzeitliche Zopfspangen). *Archaeologiai Értésítő* 123–124 (1996–1997) 2000, 85–123.
- ANKE 1998: Anke, B.: *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. Weissbach 1998.
- APOR–ROSZTÓCZY 1939: Apor L. – Rosztóczy E.: A kiszombor O sz. temető csontvázai (Die skelette des Gräberfeldes O von Kiszombor). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 181–184.
- ARANYAK 1997: *Aranyak a Jósa András Múzeumban (Aranytárgyakat tartalmazó régészeti leletgyűjtések a nyíregyházi Jósa András Múzeum gyűjteményében)*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 1. Szerk. Almássy K. – Istvánovits E. – Kurucz K. Nyíregyháza 1997.
- ATASOY 2005: Atasoy, S.: Bronze Lamps from the Istanbul Archaeological Museum: An Illustrated Catalogue. *British Archaeological Reports. International Series* 1436. Oxford 2005. <https://doi.org/10.30861/9781841718729>
- AWAREN IN EUROPA 1985: *Awaren in Europa. Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.–8. Jh.* Hrg.: Menghin, W. – Kürti, B. Frankfurt am Main 1985.
- AZ AVAROK KINCSEI 1986: *Az avarok kincsei. VI–IX. századi leletek a magyar múzeumok gyűjteményeiből*. Kiállításvezető. Szerk.: Kürti B. Budapest 1986.
- BAKAY 1965: Bakay K.: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéseihez*. Dunántúli Dolgozatok 1 (1965).
- BÁLINT 1932: Bálint Alajos: Honfoglaláskori sirok Ószentivánon és Bánkúton. (Gräber aus der Landnahmezeit zu Ószentiván und Bánkút). *Dolgozatok* 8 (1932) 256–265.
- BÁLINT 1975: Bálint Cs.: A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól (On the Avar and Hungarian relations of the Saltovo-Mayak culture). *Archaeologiai Értésítő* 112 (1975) 52–63.
- BÁLINT 1985: Bálint, Cs.: Über die Datierung der osteuropäischen Steppenfunde des frühen Mittelalters. (Schwierigkeiten und Möglichkeiten). *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14 (1985) 137–147.
- BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Südüngarn im 10. Jahrhundert*. *Studia Archaeologica* 11. Budapest 1991.
- BÁLINT 1992: Bálint, Cs.: Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üc-Tepe (Sow. Azerbajdzan) und der beschlagverzierten Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. In: *Awarenforschungen* I. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 309–496.
- BÁLINT 1995: Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai*. Magyar Őstörténeti Könyvtár. Szeged 1995.
- BÁLINT 2010: Bálint, Cs.: Avar Goldsmiths' Work from the Perspective of Cultural History. In: *'Intelligible Beauty'. Recent Research on Byzantine Jewellery*. Ed.: Entwistle, Ch. – Adams, N. London 2010, 146–160.
- BALOGH 2000: Balogh Cs.: Az avar kori préselt, lemezes boglárók (Die awarenzeitlichen gepreßten blechnenen Agraffen). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 219–235.
- BALOGH 2002: Balogh Cs.: Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseihez (Archäologische

- Angaben zur frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau–Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 291–340.
- BALOGH 2004: Balogh Cs.: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája (Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 241–303.
- BALOGH 2010: Balogh Cs.: A Felgyő-Ürmös-tanyai avar kori temető (The Avar Cemetery at Felgyő, Ürmös-tanya). In: *Balogh Cs. – P. Fischl K.: Felgyő, Ürmös-tanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1 (2010) 185–261.
- BALOGH 2011: Balogh Cs.: Kora avar kori ún. propeller alakú övveret a kunpeszéri 3. sírból (Frühawarischer sog. propellerförmiger Gürtelbeschlag aus Grab 3 in Kunpeszér). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 257–276.
- BALOGH 2012: Balogh Cs.: Makó, Mikócsa-halom. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 282.
- BALOGH 2013: Balogh Cs.: *A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái*. PhD disszertáció kézírata. Budapest 2013.
- BALOGH 2014: Balogh Cs.: Az avar kori gúlacsüngős fülbevalók. (Die awarenzeitlichen pyramidenförmigen Ohrgehänge.) *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 2014, 91–158.
- BALOGH 2016: Balogh Cs.: *Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez (The history of the Avars in the Danube–Tisza interfluvium as reflected in the archaeological record)*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 6. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2016.
- BALOGH 2016a: Balogh Cs.: Csontlemezes skatulyák és dobozkák a Kárpát-medence avar kori anyagában (Bard-boxes and Small Cases Decorated with Carved Bone Plates in the Carpathian Basin from the Avar Period). *Dolgozatok* 9 (19) 2016, 131–158.
- BALOGH 2017: Balogh, Cs.: Orta Tisa Bölgesi 'nde Doğu Avrupa Bozkır Kökenli Göçebe Bir Topluluğa Ait Mezarlık 'Makó, Mikócsa-Halom, Macaristan' (A Cemetery Belonging to An Nomad Community of Eastern Europe Steppe Origin in the Middle Tisza Region 'Makó, Mikócsa-Halom, Hungary'). *Art Sanat* 7 (2017) 53–70.
- BALOGH 2018: Balogh Cs.: *Avar kori temetők Bács-Kiskun megyében I (Avar Age Cemeteries in Bács-Kiskun County (Hungary))*. Archaeologia Cumanica 4. Szerk.: Somogyvári Á. Kecskemét 2018.
- BALOGH–KÖHEGYI 2019: Balogh Cs. – Köhegyi M.: Fajsz környéki avar kori temetők II. Kora avar kori sírok Fajsz-Garadombon (Awarzeitliche Gräberfelder in der Umgebung von Fajsz. Frühawarenzeitliche Gräber von Fajsz-Garadomb). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 7 (2001) 333–363.
- BALOGH–LŐRINCZY 2018: Balogh Cs. – Lőrinczy G.: Az avar kori női fejdíszek egy változata – a verebetes párták (A variant of the Avar age female headdresses – The headdresses decorated with mounts). *Iuxta Danubium* 16. Komárom–Komárom 2018, 118–143.
- BALOGH–PÁSZTOR 2015: Balogh Cs. – Pásztor A.: Az avar kori nagy gyöngycsüngős fülbevalók (Large bead-pendant earrings from the Avar period). In: *Hadak útján XXIV-1. A népvándorlások fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6*. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 581–648.
- BALOGH–WICKER 2012: Balogh Cs. – Wicker E.: Avar nemzetségfő sírja Petőfiszállás határából (Das awarenzeitliche Sippenhäuptlingsgrab von Petőfiszállás). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 551–582.

- BANNER 1934: Banner J.: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve (Die ersten fünf Jahre der Archäologischen Abteilung des Städtischen Museums in Hódmezővásárhely). *Csongrád megyei Könyvtár* 7. Hódmezővásárhely 1934.
- BANNER 1937: Banner J.: A hódmezővásárhelyi városi múzeum ásatai 1935-ben (Die Ausgrabungen des Museums von Hódmezővásárhely im Jahre 1935). *Dolgozatok* 13 (1937) 50–77.
- BANNER–BÁLINT 1935: Banner J. – Bálint A.: A szakálhái őskori telep (Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát). *Dolgozatok* 11 (1935) 76–96.
- BÁRDOS–GARAM 2009: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil I.* Monumenta Archaeologica Avarorum 9. Budapest–Kaposvár 2009.
- BÁRDOS–GARAM 2014: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek. Teil II.* Monumenta Archaeologica Avarorum 9. Budapest–Kaposvár 2014.
- BÂRZU 2010: Bârzú, L.: Ein gepidisches Denkmal au Siebenbürgen das Gräberfeld Nr. 3 von Bratei. *Archaeologia Romanica* 4. Cluj-Napoca–Bistrița 2010.
- BENDE 2000: Bende L.: Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához (Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr). In: *Hadak útján.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 241–279.
- BENDE 2003: Bende L.: Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői avar temetőben (Bestattungssitten im awarenzeitlichen Gräberfeld von Székkutas-Kápolnadűlő). In: *B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szeged 2003, 305–330.
- BENDE 2006: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* PhD disszertáció kézirat. Budapest 2006.
- BENDE 2017: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKÉ BTK Régészeti Tanszékének kiadványai 8. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest 2017.
- BENDE–LŐRINCZY 1997: Bende L. – Lőrinczy G. A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető (Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997) 201–286.
- BENDE–LŐRINCZY s. a. Bende, L. – Lőrinczy, G.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szegvár-Szőlők-alja.* s. a.
- BENDE–LŐRINCZY–TÜRK 2013: Bende L. – Lőrinczy G. – Türk A.: Újabb 10. századi sírok a Maros-torkolat Duna–Tisza közti oldaláról. Régészeti adatok egy szaltovói párhuzamú tárgytypus értelmezéséhez és a honfoglalás kori temetkezési szokásokhoz (A Unique Find with Saltovo Analogies in the 10th Century Material of the Carpathian Basin). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Budapest 2013, 25–68.
- BENEDEK–MARCSEK 2017: Benedek A. – Marcsik A.: Kora avar kori temetőrészlet Kövegyről. Új temetkezési szokások a Tisza–Körös–Maros mentén a kora avar korból (Cemetery part from the Early Avar Age in Kövegy New burial habits in the Early Avar Age along the rivers Tisza–Körös–Maros). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok.* Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 369–442.
- BERTA–MAJOR 2021: Berta N. – Major P.: 25/2. Derecske, Hosszú-lapos (61768) In: *Sztrádaörökség. Válogatás az M35-ös és M4-es autópálya régészeti feltárásaiból.* Szerk.: Kolozsi B. – Nagy E. Gy. – Priskin A. Debrecen 2021, 69–72.
- BOLLÓK 2021: Bollók Á.: *Az arany évszázada. Az avar kaganátus felemelkedése és tündöklése a Kárpát-medencében.* Budapest 2021.

- BÓNA 1957: Bóna I.: Az urbőpusztai avar temető (Le cimetèriere avar de Urbőpuszta). *Archaeologiai Értesítő* 84 (1957) 155–174.
- BÓNA 1965: Bóna I.: Népvándorlaskor. In: *Orosháza története*. Szerk.: Nagy Gy. Orosháza 1965, 114–135.
- BÓNA 1970: Avar lovassír Iváncsáról (Grave of an avar horseman at Iváncsa). *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 243–263.
- BÓNA 1973: Bóna I.: *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban (Awari-sche Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit [11.–13. Jh.] in Dunaújváros)*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1973.
- BÓNA 1979: Bóna I.: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz (Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten). *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1980: Bóna, I.: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 31–95.
- BÓNA 1983: Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei (Die grossen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts). *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* (1982–83) 1983, 81–160.
- BÓNA 1986: Bóna I.: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. In: *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei*. Szerk.: Entz G. Budapest 1986, 15–91.
- BÓNA 2000: Bóna, I.: Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota. *Communications Archaeologicae Hungariae* 2000, 123–160.
- BÓNA 2002: Hajdúböszörmény-Zelemer(?), „Zeleméri puszta”. In: ADAM 2002, 155.
- BÓNA–NAGY 2002: Bóna I. – Nagy, M.: Hódmezővásárhely-Kishomok (Kom. Csongrád). In: *Bóna, I. – Nagy, M.: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Hrsg.: Bóna, I. – Garam, É – Vida, T. Budapest 2002, 34–189.
- BÓNA–NAGY 2002: Bóna, I. – Nagy, M.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Hrsg.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2002.
- BRONK RAMSEY 2009: Bronk Ramsey, C.: Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51/1 (2009) 337–360. <https://doi.org/10.1017/S0033822200033865>
- BUGARSKI 2009: Бугарски, И.: *Некрополе из года антике и раной средњеј века на локалитету Чук*. Београд 2009.
- CS. SEBESTYÉN: Cs. Sebestyén K.: „A sagittis Hungarorum...” A magyarok íjja és nyila. *Dolgozatok* 8 (1932) 167–255.
- CSALLÁNY 1900: Csallány G.: Avar sírleletekről Szentes határában Donáton. *Archaeologiai Értesítő* 20 (1900) 393–398.
- CSALLÁNY 1933: Csallány D.: *A kunszentmártoni avar kori ötvössír. (Goldschmiedergab aus der Avarzeit von Kunszentmárton (Ungarn)*. Szentes 1933.
- CSALLÁNY 1934: Csallány D.: A Szentes-lapistói népvándorlaskori sírlelet (Der Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit). *Dolgozatok* 9–10 (1933–34) 1934, 206–214.
- CSALLÁNY 1934a: Csallány G.: Avarkori és IX–XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban (Avarische und aus dem IX–XIII. Jahrhundert stammende ungarische Funde im Museum zu Szentes). *Dolgozatok* 9–10 (1933–34) 1934, 221–250.
- CSALLÁNY 1935: Csallány, G.: Újabb leletek a múzeumban. *Aranykalász* II:1 (1935) 48.
- CSALLÁNY 1939: Csallány G.: A Szentes-derekegyházi népvándorlaskori sírlelet. (Der völkerwanderungszeitliche Grabfund von Szentes-Derekegyháza). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 116–120.
- CSALLÁNY 1939a: Csallány D.: Kora-avarkori sírleletek (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–180.

- CSALLÁNY 1943: Csallány D.: A Deszk-D. számú temető avar sírjai (Les tombes avars du cimetiére de „Deszk D”). *Archaeologiai Értesítő* (1943) 160–173.
- CSALLÁNY 1953: Csallány D.: A bácsújfalusi avarkori hamvasztásos lelet. Adatok a kuturgur-bolgárok (hunok) temetési szokásához és régészeti hagyatékához (Trouvaille d’objets incinérés de l’époque avare á Bácsújfalu. Contributions á l’étude des rites funéraires et au legs archéologique des koutourgours bulgares (huns). *Archaeologiai Értesítő* 80 (1953) 133–141.
- CSALLÁNY 1956: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Budapest 1956.
- CSALLÁNY 1960: Csallány D.: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. (Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár). *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* 1 (1958) 31–87.
- CSALLÁNY 1961: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)* *Archaeologia Hungarica* 38, Budapest 1961.
- CSALLÁNY 1972: Csallány D.: Avarkori páncélmaradványok a Kárpát-medencében. I. rész (Die Panzer der Awarenzeit im Karpatenbecken). *A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve* 12–14 (1969–1971) 1972, 7–44.
- CSALOG 1958: Csalog J.: Szegvár-Kórógy-szentgyörgy. *Régészeti Füzetek* 10 (1958) 32.
- CSÁNYI 2004: Csányi M.: Rákócziújfalú, Felsővarsány. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2003 (Archaeological Investigations in Hungary 2003)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 276.
- CSÉPLŐ 1896: Cséplő P.: Ártándi sírlelet. *Archaeologiai Értesítő* 16 (1896) 412–416.
- CSIKY 2015: Csiky, G.: *Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology*. In: *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450*. Vol. 32. Ed.: Curta, F. Leiden–Boston 2015. <https://doi.org/10.1163/9789004304543>
- CSIKY 2022: Csiky G.: A szegvár-oromdülői avar temető közelharci fegyverei. Vágó- és szűrőfegyverek (Close-combat weapons (edged weapons and polearms) from the Avar Age Szegvár-Oromdülő cemetery). In: *A szegvár-oromdülői temető és a Tiszántúl kora avar idősza*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 599–645. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_07
- CSUTHY 2015: Csuthy A.: Az avar kori félgömb alakú és rozettás lószerszámveretek. (Hemispherical horse harness mounts and rosettes from the Avar period.) In: *Hadak útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. 1. kötet. Esztergom, 2014. november 4–6*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* Volume 3.1. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 669–690.
- DAIM 1987: Daim, F.: *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ*. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1–2. Dph 194. Wien 1987.
- DEÁK–SZABÓ 2017: Deák R. – Szabó L.: Aranypárták Derecskéről. *Határtalan régészet* 2017:3, 62–66.
- DIE WELT VON BYZANZ 2004: *Die Welt von Byzanz. Europas östliches erbe*. Hrsg.: Wamser, L. München 2004.
- DIENES 1973: Dienes I.: Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrétről. (Beschlagverzierte landnahmezeitliche Tasche von Budapest-Farkasrét). *Folia Archaeologica* 24 (1973) 177–217.
- DIENES 1996: Dienes I.: A Szabolcs megyei honfoglalás és kora Árpád-kori temetők terepbejárás naplója (Jegyzetekkel ellátta: Németh Péter). In: *Tanulmányok, közlemények. A honfoglalás emlékére 896–1996*. Szerk.: Németh P. Nyíregyháza–Szabolcs 1996, 287–372.
- DISTELBERGER 1997: Distelberger, A.: *Das awarische Gräberfeld von Mistelbach (Niederösterreich)*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 3. Innsbruck, 1996.
- DISTELBERGER 2004: Distelberger, A.: *Österreichs Awarinnen. Frauen aus Gräbern des 7. und 8. Jahrhunderts*. AFNÖ 3. Niederösterreichisches Institut für Landeskunde, St. Pölten 2004.
- DÖRNER 1960: Dörner, E.: Mormînt din epoca avară la Sînpetru-German. (Tombe de l’époque avare déconvertie á Sînpetru-German). *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 11 (1960) 423–434.

- DÖRNER 1970: Dörner, E.: Cercetări și săpături arheologice în județul Arad. (Recherches et fouilles archéologiques dans le département l'Arad.) *Materiale și Cercetări Arheologice* 9 (1970) 445–465. <https://doi.org/10.3406/mcarh.1970.1381>
- ECSEDI 1930: Ecsedi I.: *Vezető Debrecen sz. kir. város Déri-múzeumában*. Debrecen 1930.
- ECSEDI–SŐREGI 1930: Ecsedi I. – Sőregi J.: Jelentés Debrecen szabad királyi város Déri múzeumának 1929. évi működéséről. *Debrecen sz. kir. város Déri-Múzeumának Kiadványa* 25. Debrecen 1930, 3–38.
- ERDÉLYI 1956: Erdélyi I.: Az avarkori csontmegmunkálás néhány kérdéséről. *Archaeologiai Értesítő* 83:1 (1956) 46–50.
- ERDÉLYI 1958: Erdélyi I.: *A jánoshidai avarkori temető (Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jánoshida)*. Régészeti Füzetek Ser. II. No. 1. Budapest 1958.
- ERDÉLYI 1967: Erdélyi I.: Néprajzi jegyzetek Észak-Mongóliából. *Ethnographia* 78 (1967) 124–125.
- ERDÉLYI–SALAMON 1971: Erdélyi, I. – Salamon, Á.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. *Studia Archaeologica* 5. Budapest 1971.
- ERCEGOVIĆ–PAVLOVIĆ 1975: Ercegović-Pavlović, S.: Avarski konjanički grob iz Mandjelosa. (La tombe de cavalier avare de Mandjelos). *Starinar* 24–25 (1973–1974) 1975, 107–114.
- FETTICH 1937: Fettich N.: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. *Archaeologia Hungarica* 21. Budapest 1937.
- FETTICH 1965: Fettich, N.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*. *Studia Archaeologica* 3. Budapest 1965.
- FODOR 1996: Fodor I.: Endrőd (Békés m.). In: „Őseinket felhozád...” *A honfoglaló magyarság*. Szerk.: Fodor I. Budapest 1996, 219.
- GÁLL 2017: Gáll, E.: *At the Periphery of the Avar Core Region. 6th–8th Century Burial Sites near Nădlac (The Pecica–Nădlac Motorway Rescue Excavations)*. *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* Vol. 13. Paris–Budapest, 2017.
- GARAM 1979: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. *Fontes Archaeologici Hungariae*. Budapest 1979.
- GARAM 1990: Garam, É.: Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. In: *Typen der Ethnogenese unter Besonderer Berücksichtigung der Bayern*. II. Hrsg.: Freisinger, H. – Daim, F. Wien 1990, 253–272.
- GARAM 1991: Garam, É.: Über Halsketten, Halsschmucke mit Anhängern und Juwelenkragen byzantinischen Ursprungs aus der Awarenzeit. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 43 (1991) 151–179.
- GARAM 1992: Garam, É.: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: *Awarenforschungen* 1. *Archaeologia Austriaca Monographien* 1–2. *Studien zur Archäologie der Awaren* 4. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 135–250.
- GARAM 1993: Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica* 1, Budapest 1993.
- GARAM 1995: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary*. Vol. 3. Budapest 1995.
- GARAM 1998: Garam, É.: Avar kori csont ostor- vagy korbácsvégek és ostorbuzogányok (Awarenzeitliche Knochenpeitschen- oder Karbatschenenden und Peitschenkeulen). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1998, 109–121.
- GARAM 2001: Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhundert*. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 5. Budapest 2001.
- GARAM 2002: Garam, É.: Ketten und Schlüssel in frühawarenzeitlichen Frauengräbern. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2002, 153–176.

- GARAM 2005: Garam É.: Avar kori női fejdíszek. *Zalai Múzeum* 14 (2005) 169–181.
- GARAM 2009: Garam É.: Avar kori faedények (Awarenzeitliche Holzgefäße). In: „*In terra quondam Avarorum...*” *Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára*. Archaeologica Cumanica 2. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét 2009, 79–100.
- GARAM 2011: Garam, É.: Kugeln–Kapseln–Taschen–Scheiben in awarenzeitlichen Gräbern. *Baye-rische Vorgeschichtsblätter* 75 (2010) 148–167.
- GARAM 2014: Garam É.: Egy avar kori falu gazdálkodásáról, kézművességéről, életmódjáról a falu temetője sírjaiban talált tárgyak tükrében (The economy, the craft industry and the life-style of an Avar period village in the light of the grave goods from the village cemetery). In: *Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 279–290.
- GARAM 2018: Garam, É.: *Das awarenzeitlichen Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. Monumenta Avarorum Archaeologica 12. Budapest 2018.
- GAVRITUKHIN–OBLOMSKIJ 1996: Гавритухин, И. О. – Обломский, А. М.: *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Раннеславянский Мир 3. Москва 1996.
- GEDAI 1985: Gedai, I.: Bemerkungen zum Datierungswert des numismatischen Fundmaterials. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 16 (1985) 195–197.
- GIMÉRT 1899: *A Hód-Mező-Vásárhelyi M. Kir. Állami Polgári Fiu-Iskola Értesítője az 1898-1899. tan-évről*. Hódmező-Vásárhely 1899.
- GULYÁS 2010: Gulyás Gy.: Makó, Pap-hát. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2009. (Archaeological Investigations in Hungary 2009)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 272–273.
- GULYÁS ET AL. 2018: Gulyás, S. – Balogh, Cs. – Marcsik, A. – Sümegi, P.: Simple calibration versus Bayesian modelling of archeostatigraphically controlled 14C ages in an early Avar age cemetery from se Hungary: results, advantages, pitfalls. *Radiocarbon* 60:5 (2018) 1335–1346. <https://doi.org/10.1017/RDC.2018.116>
- GULYÁS–LŐRINCZY 2018: Gulyás B. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei IV. A tiszavasvári-koldusdombi kora avar kori temető (Avar finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County IV. Early Avar graves from Tiszavasvári–Koldusdomb). In: „*Vadrózsából tündérsípot csináltam*” *Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk. L. Nagy Márta – L. Szőlösi Katalin. Nyíregyháza 2018, 529–570.
- GULYÁS–LŐRINCZY 2018a: Gulyás B. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei V. Kora avar kori padmalyos temetkezés Tiszavasvári-Eszenyi-telekről. (Avar finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg county V. An Early Avar niche-grave from Tiszavasvári-Eszenyi-telek). In: *Két világ határán*. Szerk.: Varga M. – Szentpéteri J. Kaposvár 2018, 89–109.
- GULYÁS–SAMU 2022: Gulyás B. – Samu L.: A Szegvár-orumdülői növényi ornamentikával díszített és a maszkos veretek kapcsolatai. (The connections of the belt mounts decorated with plant ornaments and human face depiction at Szegvár-Orumdülő). In: *A szegvár-orumdülői temető és a Tiszántúl kora avar idősza*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 555–597. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_06
- HÁGA 2021: Hága T.: A lelőhely és a leletegyüttes feltárása. A leletanyag bemutatása. In: *A kagán lovasa*. Szerk.: Dr. Dani J. – Hága T. K. Debrecen 2021, 13–22, 29–34.
- HÁGA–DEÁK–SZABÓ 2017: Hága T. – Deák R. – Szabó L.: Nemesfém viseleti tárgyak az avar korban. In: *Aurul și argintul antic al României*. Szerk.: Oanță-Marghitu, R. – Dani, J. Debrecen 2017, 118–119.

- HAMPEL 1898: Hampel J.: A Nemzeti Múzeum Régiség Osztályának gyarapodása. *Archaeologiai Értesítő* 18 (1898) 444–445.
- HAMPEL 1902: Hampel J.: A nemzeti múzeumi régiségtár gyarapodása 1902-ben. *Archaeologiai Értesítő* 22 (1902) 419–448.
- HAMPEL 1905: Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III*. Braunschweig 1905.
- HARASZTI–BEDE 2018: Haraszi L. – Bede Á.: Avar kori sírok Mindszent-Szegvári út, Szőlő-part lelőhelyen (Avar-period tombs from the border of Mindszent). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Új folyam* 5 (2018) 45–57.
- HARHOIU 1994: Harhoiu, R.: La Romania all'epoca degli Ostrogoti. In: *I Goti*. Eds.: Bierbrauer, V. et al. Milano 1994, 154–163.
- HARHOIU 1998: Harhoiu, R.: *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. București 1998.
- HEINRICH-TAMÁSKA–VOSS 2018: Heinrich-Tamáska, O. – Voss, H.-U.: Goldene Pseudoschnallengürtel in der Avaria (7. Jh. n. Chr.): Studien zu Konstruktion, Herstellungs- und Verzierungstechniken sowie zum Material. In: *Über den Glanz des Goldes und die Polychromie. Technische Vielfalt und kulturelle Bedeutung vor- und frühgeschichtlicher Metallarbeiten. Akten des 2. und 3. Workshops des Netzwerks Archäologisch-Historisches Metallhandwerk in Frankfurt am Main, 24.–27.10.2013, und in Berlin, 11.–12.05.2017*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 24. Hrsg.: Eilbracht, H. – Heinrich-Tamáska, O. – Niemeyer, B. – Reiche, I. – Voß, H.-U. Bonn 2018, 125–175.
- HERENDI 2012: Herendi O.: Avar kori női sír Hódmezővásárhely-Kopáncson (Csongrád megye). (Avar Age female grave at Hódmezővásárhely-Kopáncs (Csongrád County). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól. (Field Service for Cultural Heritage 2009 yearbook and review of archeological investigations.)* Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 351–362.
- HORVÁTH 1935: Horváth T.: Az üllői és a kiskőrösi avar temető (Die avarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös). *Archaeologia Hungarica* 19. Budapest 1935.
- HUBER 2000: Huber, E. H.: Die awarischen Gräber vom Aspangbahnhof im 3. Wiener Gemeindebezirk. *Fundort Wien. Berichte zur Archäologie* 3 (2000) 4–16.
- IERUSALIMSKAJA 1996: Ierusalimskaja, A. A.: *Die Gräber der Moščevojaja Balka. Frühmittelalterlich Funde an der nordkaukasischen Seidenstraße*. München 1996.
- ISTVÁNOVITS 1991: Istvánovits E.: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján. (Beiträge zur Geschichte des oberen Theißgebiets in dem 4–5. Jahrhundert). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2 (1991) 29–54.
- ISTVÁNOVITS ET AL. 2000: Istvánovits E. – Almássy K. – Száraz Cs. – Kurucz K.: Újfehértó területének története a kezdetektől a honfoglalás koráig. In: *Újfehértó története*. Szerk.: Buczkó J. Újfehértó 2000, 43–123.
- ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY 2017: Istvánovits E. – Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és település Nyíregyháza és Tiszavasvári határából (Avarian finds of Szabolcs-Szatmár-Bereg County III. Avarian Age cemetery and settlement parts from the vicinities of Tiszavasvári and Nyíregyháza). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 59 (2017) 35–178.
- ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005: Istvánovits E. – Lőrinczy G. – Pintye G.: A szegvár-oromdülői császárkori telep. (Die frühkaiserzeitlichen Siedlung von Szegvár-Oromdülő). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2205) 51–114.
- IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006: Ivanišević, V. – Kazanski, M. – Mastykova, A.: *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des grandes migrations*. Collège de France – CNRS Centre de Recherche d'histoire et civilisation de Byzance Monographies 22. Paris 2006.
- IERUSALIMSKAJA 2012: Иерусалимская, А. А.: *Мошевая Балка: необычный археологический памятник на Северокавказском шелковом пути*. Санкт-Петербург 2012.

- JUHÁSZ 1973: Juhász I.: Néhány Békés megyei avar kori leletről (Some Avar age finds in the county of Békés). *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 2 (1973) 99–115.
- JUHÁSZ 1995: Juhász, I.: *Awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza*. Monumenta Avarorum Archaeologica 1. Budapest 1995.
- JUHÁSZ 2004: Juhász, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-téglagyár*, FO 68. Monumenta Avarorum Archaeologica 7. Budapest 2004.
- KADA 1908: Kada E.: Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 28 (1908) 330–339.
- KALMÁR 1943: Kalmár J.: Népvándorláskori akasztóhorgok és veretek (Metallhaken und Beschläge der ungarländischen Völkerwanderungszeit). *Archaeologiai Értesítő* 56 (1943) 149–159.
- KESZI 2016: Keszi T.: Avar ötvöstárgyak Mezőfalváról. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 1 (2016) 95–96.
- KISLÉGHY NAGY 1911: Kisléghy Nagy Gy.: Torontál vármegye őstörténete. In: Borovszky S.: *Torontál vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest 1911, 304–330.
- KISLÉGHY NAGY 2010: Kisléghy Nagy Gy.: *Archaeológiai napló*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged–Temesvár 2010.
- KISS 1982: Kiss, A.: Die goldbeschlagenen Schalen der Fürstengräber von Szeged Nagyszéksós und Apahida I–II. (A Szeged-nagyszéksósi és apahidai fejedelmi sírok aranyveretes csészéi). *Folia Archaeologica* 33 (1982) 163–185.
- KISS 1984: Kiss G.: A regölyi temető. In: Kiss G. – Somogyi P.: *Tolna megyei avar temetők*. Dissertationes Pannonicae III/2. Budapest 1984, 123–160.
- KISS 1991: Kiss, A.: Zur Zeitstellung des „münzdatierten“ awarischen Fürstengrabes von Kunágota (A kunágotai éremmel „keltezett” avar kori fejedelmi sír időrendjéhez). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 36 (1991) 67–84.
- KISS 1996: Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2, Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.
- KISS 1997: Kiss A.: Az avar kori tegeztek csontlemezeinek kronológiájához (Zur Chronologie der Beinbeschläge der awarenzeitlichen Köcher). *Archaeologiai Értesítő* 123–124 (1996–1997) 1997, 75–83.
- KISS 2001: Kiss, A.: *Die awarenzeitlichen Gräberfelder von Kölked-Feketekapu B*. Teil I–II. Monumenta Avarorum Archaeologica 6. Budapest 2001.
- КОМАР 2004: Комар, А. В.: Кутригуры и утигуры в Северном Причерноморье. In: *Сугдейский сборник*. Ред.: В. В. Майко. Киев–Судак 2004, 169–200.
- КОМАР–КУБИШЕВ–ОРЛОВ 2006: Комар, А. В. – Кубышев, А. И. – Орлов, Е. С.: Погребения кочевников VI–VII вв. из Северо-Западного Приазовья. *Стени Европы в эпоху средневековья Т. 6*. Евлевский, А. В. (отв. ред.). Донецк 2006, 245–374.
- KOREK 1942: Korek J.: A Szarazér-dűlői avar lovassír (Avar Reitergrab in Szarazér-dűlő). *Dolgozatok* 18 (1942) 156–159.
- KOVÁCS 1913: Kovács I.: A mezőbándi ásatások (Les fouillages de Mezőbánd). *Dolgozatok* 4 (1913) 265–429.
- KOVÁCS 1995: Kovács L.: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből. (Adattár) (Die zweischneidige Schwerter des Karpatenbeckens im 2. Hälfte des 10. Jhs. (Katalog). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1994–1995 (1995) 153–189.
- KOVALOVSZKI 1957: Kovalovszki J.: *Régészeti adatok Szentes környékének településtörténetéhez*. Régészeti Füzetek Ser. I. No. 5 (1957).
- KOVALOVSZKI 1975: Kovalovszki J.: Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról. 1962–1974 (Vorbericht über die Ausgrabung des árpádenzeitlichen Dorfes Doboz. 1962–1974) *Archaeologiai Értesítő* 102 (1975) 204–223.

- KOVALOVSZKI 1989: Kovalovszki J.: Doboz történetének vázlata a legrégebbi időktől a középkor végéig. In: *Dobozi tanulmányok*. Szerk.: Réthy Zs. Békéscsaba 1989, 115–147.
- KOVRIG 1963: Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1962.
- KOVRIG–KOREK 1960: Kovrig, I. – Korek, J.: Le cimetière de l' époque avare de Csóka (Coka). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1960) 257–297.
- KŐHEGYI–VÖRÖS 2011: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011.
- KRALOVÁNSZKY 1992: Kralovánszky A.: A hajdúdorogi VII. századi avar temető (előzetes ismertetés) (A 7th Century Avar Cemetery from Hajdúdorog (preliminary report)). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1989–90 (1992) 117–139.
- KRASKOVSKÁ 1972: Kraskovská, L.: *Slovansko-avarské pohrebisko pri Zahorskej Bystrici*. Bratislava 1972.
- KROPOTKIN 1962: Крoпoткин, В. В.: *Клады византийских монет на территории СССР*. Свод Археологических источников Е 4-4. Ленинград 1962.
- KULCSÁR 1998: Kulcsár V.: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin)*. Múzeumi Füzetek 49, Aszód 1998.
- KÜRTI 1983: Kürti B.: *Az avarok kora*. In: *Szeged története* 1. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 170–206.
- KÜRTI 2002: Kürti, B.: Deszk Sz; Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma; Kiszombor I; Klárafalva B; Makó. In: ADAM 2002, 112, 139, 202, 204–205, 232.
- KÜRTI 2003: Kürti B.: Avar lovas – magyar lovas Szöregen és Eperjesen (Awarischer Reiter – ungarischer Reiter in Szöreg und Eperjes). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 229–242.
- KÜRTI–LŐRINCZY 1991: Kürti B.: „...avarnak mondták magukat...” („...they called themselves Avars...”). Kiállításvezető. Szeged 1991.
- L'OR DES AVARS 1986: Kürti B. – Menghin, W.: *L'or des Avars dans le Bassin des Carpates VIe-VIIIe siècle*. Párizs 1986.
- LAKNER 1889: Lakner A.: A csornai leletekről. *Archaeologiai Értesítő* 9 (1889) 263–271.
- LANGÓ–TÜRK 2004: Langó P. – Türk A.: Előzetes beszámoló a Szentés környékén 2002-ben végzett honfoglalás kori régészeti lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében* 2003 (2004) 193–202.
- LANGÓ–TÜRK 2004a: Langó P. – Türk A.: Móra nyomában – Előzetes beszámoló a Kiszombor határában 2003-ban végzett honfoglalás kori lelőhelyek hitelesítő feltárásairól. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében* 2003 (2004) 203–214.
- LÁSZLÓ 1940: László Gy.: Újabb keresztény nyomok az avarokból (Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn). *Dolgozatok* 16 (1940) 145–158.
- LÁSZLÓ 1946: László Gy.: *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Kolozsvár 1946.
- LÁSZLÓ 1951: László Gy.: A hun aranyíj jelentősége. *Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya Közleményei* I. Régészet. 1951, 105–122.
- LÁSZLÓ 1951a: László, Gy.: The Significance of the Hun Golden Bow. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 1 (1951) 91–106.
- LÁSZLÓ 2017: László Gy.: *A csákberény-orondpusztai avar kori temető*. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53. Szerk.: Szentpéteri J. Székesfehérvár 2017.
- LÁSZLÓ 2019: László Gy.: *Régészeti tanulmányok az avar társadalom történetéhez*. Budapest 2019.
- LICHTENSTEIN 2006: Lichtenstein L.: Kora avar sírok Orosháza-Bónumról (Early Avarian graves of Orosháza-Bónum). *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve* 8 (2006) 131–146.

- LISKA 2000: Adatok a kunágotai avar kori sír előkerülésnek körülményeihez. (Angaben zu den Fundumständen des awarenzeitlichen Grabes von Kunágot). In: *Hadak Útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak 10. konferenciája*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 231–239.
- LOSERT–PLETERSKIJ 2003: Losert, H. – Pleterski, A.: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und »Ethnogenese« der Bajuwaren*. Berlin–Bamberg–Ljubjana 2003.
- LŐRINCZY 1985: Lőrinczy G.: Szegvár-Szölökfalja X. századi temetője. (Das Gräberfeld von Szegvár-Szölökfalja aus dem 10. Jh.). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1985, 141–162.
- LŐRINCZY 1991: Lőrinczy G.: A szegvár-oromdűlői kora avarkori temető 1. sírja (Das grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2 (1991) 127–154.
- LŐRINCZY 1992: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás (Anmerkungen zu der frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 1992, 155–165.
- LŐRINCZY 1993: Lőrinczy, G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1992 (1993) 81–124.
- LŐRINCZY 1994: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (A fülkesíros temetkezés) (Bemerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungssitten (Die Stollengräber). In: *A kőkortól a középkorig*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 311–335.
- LŐRINCZY 1995: Lőrinczy G.: Fülkesírok a szegvár-oromdűlői kora avar kori temetőből. Néhány megjegyzés a fülkesíros temetkezések változatairól, kronológiájáról és területi elhelyezkedéséről (Stollengräber im frühawarenzeitliche Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő. Beiträge zu den Varianten, zu Chronologie und territorialen Lage der Stollengräber). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 399–416.
- LŐRINCZY 1996: Lőrinczy G.: Kora avar kori sír Szentés-Borbásföldről (Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentés-Borbásföld). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 177–190.
- LŐRINCZY 1997: Lőrinczy G.: Tiszalök-Kövestelek 270. sír. In: ARANYAK 1997, 91–93.
- LŐRINCZY 1998: Lőrinczy G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez (Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß.) *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.
- LŐRINCZY 2000: Lőrinczy G.: Szegvár területének településtörténete a 6. század végétől a 13. század végéig. In: *Szegvár. Tanulmányok Szegvár nagyközség történetéről*. Szerk.: Farkas Gy. Szegvár 2000, 51–88.
- LŐRINCZY 2001: Lőrinczy G.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei I. (Avarian grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 43 (2001) 185–196.
- LŐRINCZY 2010: Lőrinczy G.: *Örökségvédelmi hatástanulmány Szegvár község területéről*. Kézirat. Szeged 2010.
- LŐRINCZY 2011: Lőrinczy G.: A fülkesír. A padmalyos sír. In: *Régészeti kézikönyv*. Főszerkesztő: Müller R. Budapest 2011, 147–151.
- LŐRINCZY 2015: Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez (New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I.

- Some notes on the Early Avarian Age history of the region). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 57 (2015) 149–176.
- LŐRINCZY 2016: Lőrinczy G.: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez II. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez (Weitere Angaben zu den Fundorten der Awarenzeit im Komitat Hajdú-Bihar II. Bemerkungen zur Geschichte der Frühawarenzeit in der Region). In: *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Szerk.: Bollók Á. – Gergely K. – Kolozsi B. – Pető Zs. – Szenthe G. Budapest 2016, 287–302.
- LŐRINCZY 2017: Lőrinczy, G.: Frühawarenzeitliche Bestattungssitten im Gebiet der Grossen Ungarischen Tiefebene östlich der Theiss. Archäologische Angaben und Bemerkungen zur Geschichte der Region im 6. und 7. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 68 (2017) 137–170.
- LŐRINCZY 2018: Lőrinczy G.: A Szegvár-sápoldali 7. századi sírcsoport (Eine Gräbergruppe des 7. Jahrhunderts von Szegvár-Sápoldal). *Archaeologiai Értesítő* 143 (2018) 51–84. <https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.3>
- LŐRINCZY 2020: Lőrinczy G.: *A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető. The cemetery of Szegvár-Oromdűlő from the 6th–7th centuries*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 14. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 8. Szerk.: Major B. – Türk A. Budapest–Szeged–Szentés 2020.
- LŐRINCZY-RÁCZ 2014: Lőrinczy G. – RácZ Zs.: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. (Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 141–217.
- LŐRINCZY-SIKLÓSI 2022: Lőrinczy G. – Siklósi Zs.: A szegvár-oromdűlői kora avar kori temető radiokarbon keltezése, Bayes analízise és régészeti értékelése (The radiocarbon dating, Bayesian analysis, and archaeological interpretation of the Early Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő) In: *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszaka*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 669–699. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_10
- LŐRINCZY-SOMOGYI 2018: Lőrinczy, G. – Somogyi, P.: Archäologische Aussagen Zur Geschichte der Grossen Ungarischen Tiefebene Östlich der Theiss im 6. und 7. Jahrhundert. Grab 33 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő. In: *Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte Festschrift für Falko Daim zu Seinem 65. Geburtstag*. Monographien des RGZM Band 150. Hrsg.: Drauschke, J. – Kislínger, E. – Kühtreiber, K. – Kühtreiber, Th. – Scharrer-Liška, G. – Vida, T. Mainz 2018, 231–250.
- LŐRINCZY-STRAUB 2003: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez I. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 171–187.
- LŐRINCZY-STRAUB 2004: Lőrinczy, G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel II). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 305–337.
- LŐRINCZY-STRAUB 2005: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel III). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2005) 127–145.
- LŐRINCZY-STRAUB 2006: Lőrinczy G. – Straub P.: Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez (Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens). *Arrabona* (44/1) 2006, 279–316.

- LŐRINCZY–STRAUB 2012: Lőrinczy, G. – Straub P.: Néhány megjegyzés a Hajdúdorog-Városkert úti 1. sírról. Adatok az avar kori sisakokhoz (Grave 1 from Hajdúdorog-Városkert road helmets of the Avar period). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 395–405.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1993: Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez. I. (Archäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Komitats Csongrád im 6.–11. Jahrhundert). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31/2 (1993) 279–320.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1996: Lőrinczy G. – Szalontai Cs.: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez II. (Neuere archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Csongrád vom 6. bis 11. Jahrhundert II.). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 269–298.
- MADARAS 1991: Madaras L.: *A szentes-kajáni temető és néprajzi vonatkozásai*. Folklor és Etnográfia 57. Debrecen 1991.
- MADARAS 1993: Madaras L.: Avar temetőrészlet Öcsöd határában (Die Bestattung in Nischengräbern in der Gemarkung von Öcsöd). *Tisicum* 8 (1993) 181–224.
- MADARAS 1994: Madaras, L.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti*. Das awarische Corpus 2. Debrecen–Budapest 1994.
- MADARAS 1995: Madaras, L.: *The Szeged-Fehértó „A” and „B” Cemeteries*. Das Awarische Corpus 3. Debrecen–Budapest 1995.
- MADARAS 1999: Madaras L.: Újabb avar kori temetők Szentes határában (Neue awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung von Szentes). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 5 (1999) 317–345.
- MADARAS 2002: Madaras, L.: Derekegyháza-Ráros-Zöldhalom. In: ADAM 2002, 108–109.
- MADARAS 2004: Madaras L.: Kora avar kori sírok Öcsödről (Frühawarenzeitliche Gräber in Öcsöd). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 339–363.
- MADARAS–LISKA 2002: Madaras, L. – Liska, A.: Szentes-Lapistó. In: ADAM 2002, 356.
- MADSEN 2012: Madsen, T.: *Multivariate Data Analysis Using PCA, CA and MS in CAPCA*. <http://www.archaeoinfo.dk>.
- MAJOR 2017: Major P.: *6–8. századi védőfegyverek a Kárpát-medencében*. Egyetemi szakdolgozat kézirat. Budapest 2017.
- MAJOR 2018: Major P.: Tiszavasvári–Koldusdomb. Egy kora középkori lamellás páncéllelet újrafeldolgozása. (Tiszavasvári–Koldusdomb Reevaluation of an Early Medieval lamellar armour find). In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk.: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. Nyíregyháza 2018, 575–594.
- MAJOR ET AL. 2021: Major I. – Molnár M. – Dani J.: Kerény keltezése – mikor élhetett az avar páncélos lovas? In: *A kagán lovasa*. Szerk.: Dr. Dani J. – Hága T. K. Debrecen 2021, 139–148.
- MARCSIK 2018: Marcsik A.: Tiszavasvári–Koldusdombi kora avar temető antropológiai anyagának taxonómiai és patológiai jellemzői (Taxonomical and pathological characteristics of the anthropological material from the Early Avar Age cemetery of Tiszavasvári–Koldusdomb). In: *„Vadrózsából tündérsípot csináltam” Tanulmányok Istvánovits Eszter 60. születésnapjára*. Szerk.: L. Nagy M. – L. Szőlősi K. Nyíregyháza 2018, 571–574.
- MARCSIK 2022: Marcsik A.: Szegvár-Oromdülő avar kori lelőhely humán csontanyaga. Újabb adatok az Alföld avar kori népességéhez (The Avar Age human skeletal remains at the site Szegvár-Oromdülő. Newer data to the Avar age populations on the great Hungarian plain). In: *A szegvár-oromdülői temető és a Tiszántúl kora avar időszaka*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti

- Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 707–767. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_12
- MÁRKUS 2005: Márkus G.: Hajdúböszörmény, Csikos-tanya. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 224, 226.
- MAROSI–FETTICH 1936: Marosi A. – Fettich N.: *Dunapentelei avar sírleletek. Trouvailles avars de Dunapentele*. Archaeologia Hungarica 18. Budapest 1936.
- MARTIN 1990: Martin, M.: Awarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit. *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 15 (1990) 65–90.
- MARTIN 2008: Martin, M.: Die Absolute Datierung der Männergürtel im Merowingischen Westen und im Awarenreich. *Antaeus* 29–30 (2008) 143–173.
- MASEK 2018: Masek Zs.: A gepida kor Hódmezővásárhely térségében I. A gepida kori településhálózat és a hódmezővásárhely-kotacparti 1934. évi feltárás kerámiaanyaga. In: *Relationes rerum – Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 10. Szerk: Balogh Cs. – Major B. – Türk A. Budapest 2018, 419–445.
- MEDGYESI 1991: Medgyesi P.: Római és népvándorlaskor. Az avarok kora. In: *Békéscsaba története I*. Szerk.: Jankovich, B. D. – Erdmann, Gy. Békéscsaba 1991, 107–118.
- MEDGYESI 2004: Medgyesi P.: Békéscsaba, Felvégi legelő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2002 (Archaeological Investigations in Hungary 2002)*. Szerk.: Kisfaludi J. 2002 (2004) 180–181.
- MESTERHÁZY 1969: Mesterházy K.: Népvándorlaskori csontcsatok (Boucles d’os de l’ époque des grandes invasions). *Archaeologiai Értesítő* 96 (1969) 242–246.
- MESTERHÁZY 1987: Mesterházy K.: Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről (Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes). *Folia Archaeologica* 38 (1987) 219–245.
- MILLEKER 1893: Milleker B.: Szerb Keresztúri őstelep (Torontál m.). *Archaeologiai Értesítő* 13 (1893) 305.
- MOGYORÓSSY 1870: Mogyoróssy J.: Az 1859-dik évi békésmegyei pusztaszentbenedeki lelet. *Archaeologiai Értesítő* 3 (1870) 280–282.
- MÓRA 1932: Móra F.: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben. *Ethnographia* 43 (1932) 54–68.
- MÓRA 1982: Móra F.: A többi destruktívok. In: *Sokféle. Utazás a föld alatti Magyarországon*. Budapest, 1982, 284–289.
- MRKOBRAĐ 1980: Mrkobrad, D.: *Arheoloski nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. Archäologische Funde der Völkerwanderungszeit in Jugoslawien*. Fontes Archaeologia Iugoslavica III. Monografije 6. Beograd 1980.
- MRT 10: Jankovich B. D. – Medgyesi P. – Nikolin E. – Szatmári I. – Torma I.: *Magyarország régészeti topográfiája* 10. Békés megye régészeti topográfiája IV/3. Békés és Békéscsaba környéke. I–II. Budapest 1998.
- MRT 6: Ecsedy I. – Kovács L. – Maráz B. – Torma I.: *Magyarország régészeti topográfiája* 6. Békés megye régészeti topográfiája. A szeghalmi járás. IV/1. Budapest 1982.
- MRT 8: Jankovich B. D. – Makkay J. – Szőke B. M.: *Magyarország régészeti topográfiája* 8. Békés megye régészeti topográfiája. A szarvasi járás. IV/2. Budapest 1989.
- MÜLLER 2008: Müller, R.: Neue germanische Funde aus der Festung Keszthely-Fenekpuszta. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 59 (2008) 231–245. <https://doi.org/10.1556/AArch.59.2008.2.9>

- MÜLLER 2019: Müller R.: *Az avarok Gyenesdiás környékén*. Gyenesdiás 2018.
- NAĐJ 1959: Nađj, Š.: Nekropola kod Aradca iz ranog srednjeg veka (Die Nekropole bei Aradac aus dem Frühen Mittelalter). *Rad Vojvođanskih Muzeja* 8 (1959) 45–102.
- NAĐJ 1971: Nađj, Š.: Nekropola iz ranog srednjeg veka u ciglani „Polet” u Vrbasu (Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Gelände der Ziegelei „Polet” bei Vrbas). *Rad Vojvođanskih Muzeja* 20 (1971) 187–268.
- NAĐJ 1973: Nađj, Š.: *La nécropole de Mečka*. *Archaeologia Iugoslavica* 17 (1973).
- B. NAGY 1984: B. Nagy K.: Az avar kaganátus. In: *Hódmezővásárhely története I*. Szerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely 1984, 229–256.
- B. NAGY 2003: B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. In: *B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadűlői avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica 1. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szeged 2003, 11–304.
- NAGY 1998: Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest*. Monumenta Avarorum Archaeologica 2. Hrsg. Garam, É. – Vida, T. Budapest 1998.
- NAGY 2004: Nagy M.: A hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (Elemzés) (Das gepidische Gräberfeld von Hódmezővásárhely-Kishomok (Analyse)). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 129–239.
- NAGY 2005: Nagy, M.: Szöreg-Téglagyár. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Hrsg. Garam, É. – Vida, T. Budapest 2005, 120–202.
- NAGY 2018: Nagy Margit: *A Budapest, XVII. Rákosszaba, Péceli úti császárkori barbár temető (Kr. u. 2–4. század)*. Budapest 2018.
- M. NEPPER 2002: M. Nepper, I.: Hajdúböszörmény-Zelemér. In: ADAM 2002, 155.
- M. NEPPER 2005: M. Nepper, I.: Derecske–Újpatika. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae Vol. 2. Hrsg.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2005, 204.
- NÉMETHI–KLIMA 1992: Némethi M. – Klima L.: Kora avar kori lovas temetkezések (Frühawarenzeitliche Reiterbestattungen). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–89) 1992, 173–244.
- NÉMETHI 1983: Némethi, I.: Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (Jud. Satu Mare) (Neue Entdeckungen aus der Völkerwanderungszeit aus der Carei-Gegend). *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 34 (1983) 134–150.
- ORMÁNDY 1995: Ormándy J.: Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók (Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelhänger). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 151–181.
- PÁRDU CZ 1931: Párducz M.: A nagy magyar Alföld római kori leletei (Römerzeitliche Funde des grossen ungarischen Alföld). *Dolgozatok* 7 (1931) 74–186.
- PÁRDU CZ 1937: Párducz M.: A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye. *Dolgozatok* 13 (1937) 105–181.
- PÁRDU CZ 1943: Párducz M.: Árpádkori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson (Gräberfeld der Árpádenzeit in Hódmezővásárhely-Kopáncs). *Dolgozatok* 19 (1943) 183–192.
- PÁRDU CZ 1963: Párducz, M.: *Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn*. *Studia Archaeologica* I. Budapest 1963.
- PÁSZTOR 1995: Pásztor A.: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata (Die Chronologische Beziehung der Perlen und Byzantinische Münzen Führenden Früh- und Mittelawarenzeitlichen Gräber). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11 (1995) 69–92.
- PÁSZTOR 2008: Pásztor, A.: Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn – Perlentracht in der Früh- und Mittelawarenzeit. *Antaeus* 29–30 (2008) 307–324.

- PÁSZTOR 2012: Pásztor A.: Lesencetomaj-piroskereszt avar kori temető 39. sírjának gyöngysora. (Die Perlenkette aus Grab 39 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Lesencetomaj-Piroskereszt.) In: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 477–488.
- PÁSZTOR 2014: Pásztor, A.: Die Perlenfunde aus dem frühawarenzeitlichen Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche Flur. In: Müller, R.: *Die Gräberfelder von Keszthely-Fenekpuszta, Ödenkirche-Flur*. Castellum Pannonicum Pelsonense 5. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2014, 257–310.
- PÁSZTOR 2022: Pásztor A.: A Szegvár-oromdűlői avar kori temető gyöngylelei. Bead finds from the cemetery of Szegvár-Oromdűlő. In: *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar idősza*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 405–508. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_04
- PÁSZTOR–VIDA 1996: 1996 Pásztor, A. – Vida, T.: Der beschlagverzierte Gürtel der Awaren am Beispiel des Inventars von Budakalász-Dunapart, Ungarn, Grab 696. In: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen+Awaren*. Hrg.: Daim, F. Eisenstadt 1996, 341–347.
- PINTYE 2006: Pintye G.: Nyíregyháza-Rozsrétszőlő, Szelkő-dűlő II. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 292–293.
- POLENZ 1988: Polenz, H.: *Katalog der merowingerzeitlichen Funde in der Pfalz*. Germ. Deenkmal Völkerwanderungszeit Ser. B12 Stuttgart 1988.
- PÓPITY 2015: Pópity D.: Horogra akadva – Egy új típusú kézi orsó felfedezése az alföldi szarmatáknál (Auffindung auf einem Haken – Also Entdeckung eines neuen Handspindeltyps bei den Ungarnland lebenden Sarmaten). In: *Hadak útján 24. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6*. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. Budapest–Esztergom 2015, 97–128.
- PROHÁSZKA 2004: Prohászka, P.: Altneue byzantinische Münzen der Awarenzeit (Ergänzungen zum Buch von Péter Somogyi: Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit. Innsbruck 1997). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 55 (2004) 101–113. <https://doi.org/10.1556/AArch.55.2004.1-2.5>
- PROHÁSZKA 2013: Prohászka P.: Adatok Szeghalom helyismeretéhez. *Honismeret* 41:6 (2013) 50–54.
- PROHÁSZKA 2016: Prohászka, P.: Über die ersten Awarenfunde des Ungarischen Nationalmuseums – Die ohrgehänge von Perlász. *Folia Archaeologica* 57 (2016) 121–136.
- RÁCZ 2009: RácZ Zs.: Avar kori ötvös- és kovácsszerszámok (Smith and goldsmith tools from the Avar period). In: *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. Szerk.: Nagy Z. – Szulyovszky J. Szombathely 2009, 67–96.
- RÁCZ 2012: RácZ Zs.: Emberalakos kistárgyak az avar korból (Anthropomorphe Kleinfunde aus der Awarenzeit). In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 409–436.
- RÁCZ 2014: RácZ, Zs.: *Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 116. Mainz 2014.
- RÁCZ 2017: RácZ R.: Az övcsüngős női sírok amulettjei a pannoniai langobard kori temetőkben. *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica Tomus III*. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged 2017, 61–83.
- RÁCZ–SZENTHE 2009: RácZ Zs. – Szenthe G.: Avar temető Hajdúnánás határában. (Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2009 (2010) 309–335. <https://doi.org/10.54640/CAH.2009.309>
- RANISAVLJEV 2007: Ranisavljev, A.: *Ranosrednjovekovna nekropola kod Mokrina (Early Medieval necropolis near Mokrin)*. Glasnik Srpskog arheološkog društva 23. Srpsko Arheološko Društvo, Beograd 2007.

- REIMER ET AL. 2020: Reimer, P. J. – Austin, W. E. N. – Bard, E. – Bayliss, A. – Blackwell, P. G. – Bronk Ramsey, C. – Butzin, M. – Cheng, H. – Edwards, R. L. – Friedrich, M. – Grootes, P. M. – Guilderson, T. P. – Hajdas, I. – Hogg, A. G. – Hughen, K. A. – Kromer, B. – Manning, S. W. – Muscheler, R. – Palmer, J.G. – Pearson, C. – Van Der Plicht, J. – Reimer, R. W. – Richards, D. A. – Scott, E. M. – Southon, J. R. – Turney, C. S. M. – Wacker, L. – Adolphi, F. – Büntgen, U. – Capano, M. – Fahrni, S. M. – Fogtmann-Schulz, A. – Friedrich, R. – Köhler, P. – Kudsk, S. – Miyake, F. – Olsen, J. – Reinig, F. – Sakamoto, M. – Sookdeo, A. – Talamo, S.: The intCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kbP). *Radiocarbon* 62/4 (2020) 725–757. <https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41>
- ROSNER 1977: Rosner Gy.: A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar temető ló- és lovastemetkezései (Die Pferde- und Reiterbestattungen im awarischen Gräberfeld von Szekszárd-Bogyiszlói út). *A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 6–7 (1975–76) 1977, 79–109.
- ROSNER 1999: Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Straße*. Monumenta Avarorum Archaeologica 3, Budapest 1999.
- RUNICS 1979: Рунич А. П.: Раннесредневековые склепы Пятигорья. *Советская археология* 1979:4 (1979) 232–247.
- RUSTOIU–CIUTĂ–GÁL 2008: Rustoiu, G. – Ciută, M. – Gál, Sz, S.: Mormântul unui călăreț avar recent descoperit la Unirea-Vereşmort (Jud. Alba), Anexa I. Analiza morfo-taxonomică a scheletului uman. *Apulum* 45 (2008) 71–98.
- SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995: Salamon, Á. – Cs. Sebestyén, K.: *The Szeged-Kundomb Cemetery*. Das Awarische Corpus 4. Eds.: Kovrig, I. – Madaras, L. Debrecen–Budapest 1995, 8–109.
- SAMU 2018: Samu, L.: Über die Zusammenhänge den Gürtelschnallen mit festem Beschlag und Motiven in Durchbruchornamentik und den Gürtelbeschlägen der zweiten Hälfte des 6. und beginnenden 7. Jahrhunderts. In: „*Hadak útján*” *A népvándorlások fiatal kutatóinak XXVI. konferenciája*. Gazdaság – kereskedelem – kézművesség. Budapest, 2016. november 3–4. Dissertationes Archaeologicae. Supplementum 2. Szerk.: Rácz Zs. – Koncz I. – Gulyás B. Budapest 2018, 233–256. <https://doi.org/10.17204/dissarch.suppl2.233>
- SAMU–BLAY 2019: Samu L. – Blay A.: Térbeli átrendeződés a 7. századi Kárpát-medencében (Regional shifts in the Carpathian Basin during the seventh century). In: *Hatalmi központok az Avar Kaganátusban* (Power Centres of the Avar Khaganate). Szerk.: Balogh Cs. – Szentpéteri J. – Wicker E. Kecskemét 2019, 263–332.
- SAMU–DAIM 2018: Samu, L. – Daim, F.: Die Pseudoschnallen in der Awarenzeit und ihre Transformation. *Antaeus* 35–36 (2017–2018) 2018, 205–241.
- SCHILLING 2019: Schilling L.: Avar kori temetőrészlet Jászfényszaru-Csépe-lapos II. lelőhelyről. In: *A Jászság kapuja, Jászfényszaru. Régészeti tanulmányok Jászfényszaruról*. Szerk.: Gulyás A. Jászfényszaru 2019, 113–119.
- SCHMIDT 2004: Schmidt, C.: Altag und luxus. In: *DIE WELT VON BYZANZ* 2004, 223–224, Abb. 327–328.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2002: Schulze-Dörrlamm, M.: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Teil I. Die Schnallen ohne Beschlag, mit Taschenbeschlag und mit festem Beschlag des 5. bis 7. Jhs.* Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer. Band 30. Mainz 2002.
- SIMON 1991: Simon L.: Kora avar kardok (Frühawarische Schwerter). *Studia Comitatus* 22 (1991) 263–346.
- SOMOGYI 1987, 121: Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71 (1987) 121–154.

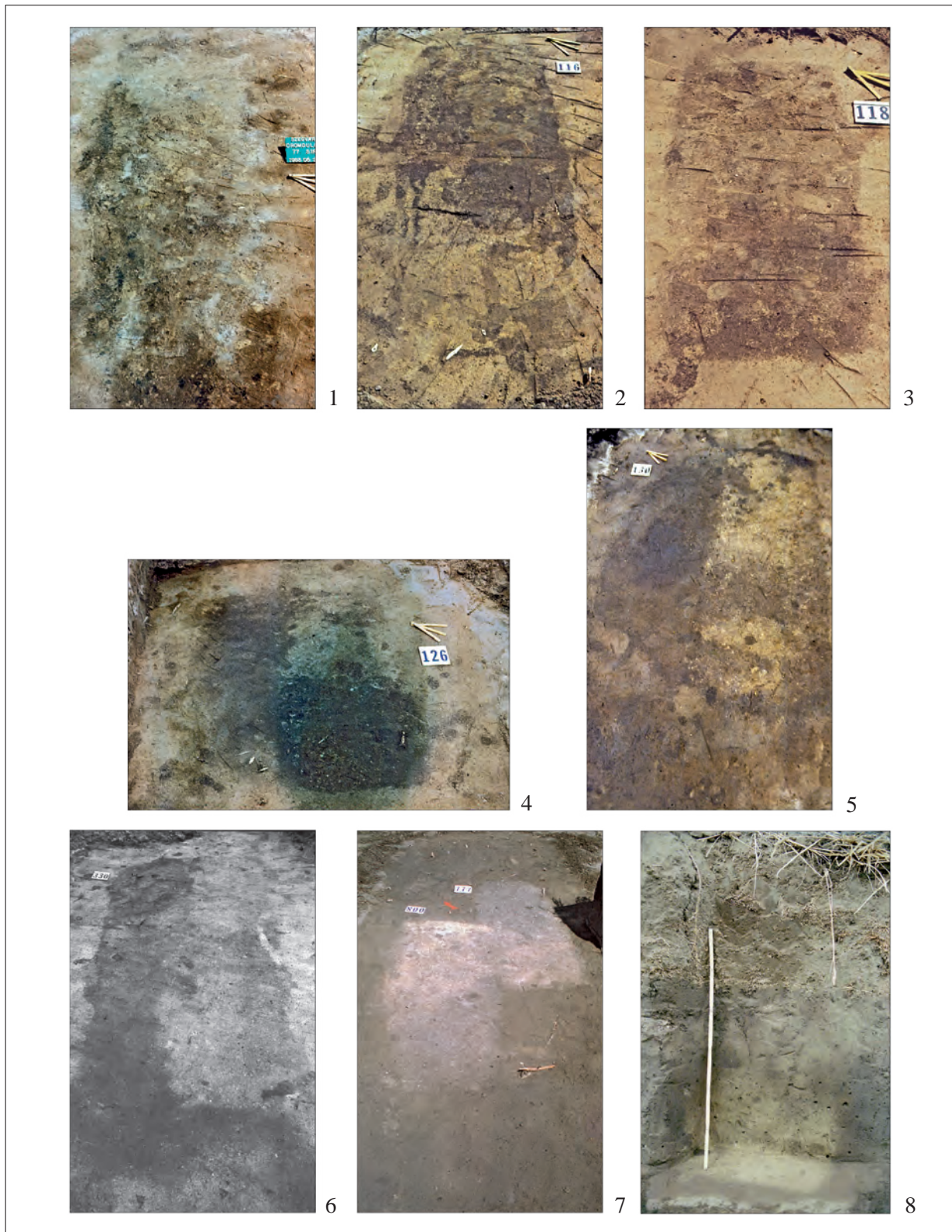
- SOMOGYI 1991: Somogyi P.: Lábbeliveretek a délorosz sztyeppéről (Beschlüge der Fußbekleidung aus der südrussischen Steppe). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984/85-2 (1991) 105–125.
- SOMOGYI 1995: Somogyi, P.: Bizánci érmek avar kori fülkesírokból (Byzantinische Münzen aus awarenzeitlichen Stollengräbern). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 459–470.
- SOMOGYI 1997: Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5. Hrsg.: Daim, F. Innsbruck 1997.
- SOMOGYI 2008: Somogyi, P.: Neue Überlegungen über den Zustrom byzantinischer Münzen ins Awarerland. (Numismatischer Kommentar zu Csanád Bálints Betrachtungen zum Beginn der Mittelawarenzeit). *Anteus* 29–30 (2008) 347–393.
- SOMOGYI 2014: Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld*. Dissertationes Pannonicae IV:2. Budapest 2014.
- SOMOGYI 2014a: Somogyi, P.: Der gegossene Silberbeschlag mit durchbrochener Verzierung im Münzgrab von Freundorf (Tulln, NÖ, Österreich). In: *Avarok pusztái. Tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Opitz Archaeologica 6. – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 235–242.
- SOMOGYI 2016: Somogyi P.: Keresztény jelképek 5–7. századi bizánci érmeken. In: *Szent Márton és Pannónia. Kereszténység a római világ határán*. Szerk.: Tóth E. – Vida T. – Takács I. Pannonhalma–Szombathely 2016, 145–151.
- SOMOGYI 2020: Somogyi, P.: Byzantinische Fundmünzen als quelle zur Archäologie der Awaren. In: *Tomka 80. Ünnepi tanulmányok Tomka Péter köszöntésére*. Szerk.: Czgány D. – Nemesné Matus Zs. Győr 2020, 527–546.
- SŐREGI 1939: Sőregi J.: Vezető a Déri Múzeum Régészeti Osztályában. *A Déri Múzeum Régészeti Osztályának ismeretterjesztő közleményei*. 10 (1939) 75–79.
- STADLER 2005: Stadler, P.: *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren* I. Mittelungen der Prähistorischen Kommission. Band 60. Wien 2005. <https://doi.org/10.1553/0x000a2f66>
- STRAUB 1997: Straub P.: Avar kori tegezdzsítő csontlemezek. Motivumtipológia és kronológia (Awarerzeitliche Beinplatten als Verzierungen von Köchern. Typologie der Motive und Chronologie). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997) 117–151.
- STRAUB 1998: Straub P.: A sivašovkai 3. kurgán 2. sírjának faragott mintájú nyírfakéreg tegeze (Der Birkenrindenköcher mit geschnitztem Muster aus dem Grab 2 des Kurgans 3 von Sivašovka). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 325–342.
- STRAUB 2006: Straub P.: Kiegészítés a kora avar kori tegezcsontok időrendjéhez (Ergänzung der Chronologie frühawarenzeitlicher beinerner Köchenplatten). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2006, 163–177.
- SZABÓ 1965: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékanyaga I. Sirleletek Nagyréde-Ragyogóparton (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger. Grabfunde aus Nagyréde-Ragyogópart). *Az Egri Múzeum Évkönyve* (1965) 29–67.
- SZABÓ 1965: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avarkori emlékanyaga. I. Kora-avarkori sirleletek Tarnaméráról (Der awarenzeitliche fundbestand des museums von Eger I. Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Tarnaméra). *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve* 3 (1965) 29–71.
- SZABÓ 1966: Szabó, J. Gy.: Glasmosaikstücke in einen awarenzeitlichen Grab. *Acta Antiqua et Archaeologica Szeged* 10 (1966) 89–98.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998: Szádeczky-Kardoss S.: *Az avar történelem forrásai*. Budapest 1998.
- SZALONTAI 2002: Szalontai, Cs.: Hódmezővásárhely-Szárász-dűlő, Rostás-tanya. In: ADAM 2002, 164–165.

- SZALONTAI 2003: Szalontai Cs.: A székkutas-kápolnadülői avar kori temető öveinek elemzése (Die Analyse der Gürtel des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadülő). In: *B. Nagy K.: A székkutas-kápolnadülői avar temető*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Szeged 2003, 371–412.
- SZALONTAI 2018: Szalontai Cs.: Újabb avar temető Kiskundorozsma határából. Megjegyzések a hurkos végű csavart bronzdrótok rekonstrukciójához. In: *Sötét idők túlélői. A kontinuitás fogalma, kutatásának módszerei az 5–11. századi Kárpát-medence régészetében*. Tempora obscura 4. Szerk.: Hága T. K. – Kolozsi B. Debrecen 2018, 141–184.
- SZÉLL 1943: Széll M.: Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli leletek Csongrád vármegye területén (Vernichtete Dörfer, und Funde aus den X–XVII. Jahrhunderten im Kom. Csongrád). *Dolgozatok* 19 (1943) 176–182.
- SZELLE 1891: Szelle Zs.: Régészeti ásatások a bölcskei népvándorláskori temetőben. *Archaeologiai Értesítő* 11 (1891) 239–249.
- SZENICZEY ET ALL. 2021: Szeniczey T. – Marcsik A. – Hajdu T. – Cheronet, O. – Olalde, I. – Pinhasi, R. – Reich, D.: Kerény, az avar páncélos lovas biorégészeti kutatása (The bioarchaeological analysis of Kerény, the Avar armored horseman). In: *A kagán lovasa*. Szerk.: Dr. Dani J. – Hága T. K. Debrecen 2021, 75–80.
- SZENTHE 2015: Szenthe, G.: Ein osteuropäischer Schnallentyp aus dem 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Peripheriale Verbindungen zur Zeit der byzantinischen Dominanz. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 66 (2015) 341–377. <https://doi.org/10.1556/072.2015.66.2.5>
- SZEREMLEI 1900: Szeremlei S.: *Hód-Mező-Vásárhely története. I. Hódmezővásárhely 1900*.
- SZEREMLEI 1913: Szeremlei S.: *Hód-Mező-Vásárhely története V. Hódmezővásárhely 1913*.
- SZEVEÉNYI 2013: Szeveényi V.: Csanádpalota, Juhász T. tanya (M43 autópálya 60. lelőhely). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2012 (Archaeological Investigations in Hungary 2012)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2013, 31–33.
- SZOMBATHY 2021: Szombathy G.: Kísérlet egy kora avar íj rekonstrukciójára. In: *A kagán lovasa*. Szerk.: Dr. Dani J. – Hága T. K. Debrecen 2021, 35–46.
- SZŐKE 2008: Szőke, B. M.: Veränderungen in der struktur des Awarischen gürtels. *Anteus* 29–30 (2008) 175–213.
- TANASE-GÁLL 2012: Tánase, D. – Gáll, E.: Von Kisléghi Nagy Gyula bei Dudeștii Vechi entdeckte Gräber aus der Awarenzeit – der Hügel V. In: *Thesaurus Avarorum. Ünnepi kötet Garam Éva 70. születésnapjára*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 697–706.
- TETTAMANTI 1980: Tettamanti, S.: Der awarische Grabfund von Dány. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 153–160.
- TOBIAS 2001: Tobias, B.: Die awarenzeitlichen Sieblöffel im Karpatenbecken. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2001, 161–182.
- TOBIAS 2003: Tobias, B.: *Awarenzeitliche Tascheninhalte und Gürtelhänge im Karpatenbecken* (Manuskript). Wien 2003.
- TOBIAS 2007: Tobias B.: Néhány érdekes tárgy a Zillingtal-Unterer Kapellenberg D 41 sírból. Csattfibulák és ecsetek (Einige interessante Gegenstände aus dem Grab D 41 von Zillingtal-Unterer Kapellenberg. Ringfibeln und Pinsel). *Archaeologiai Értesítő* 132 (2007) 325–341. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.132.2007.1.14>
- TOBIAS 2008: Tobias, B.: *Frühmittelalterliche Gräber mit Beigabe von Schmiedewerkzeugen (PhD Dissertation)*. Wien 2008.
- TOBIAS 2011: Tobias B.: Avar kori tarsolyzárók a Kárpát-medencében (Awarenzeitliche Taschenverschlüsse im Karpatenbecken). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 277–312.

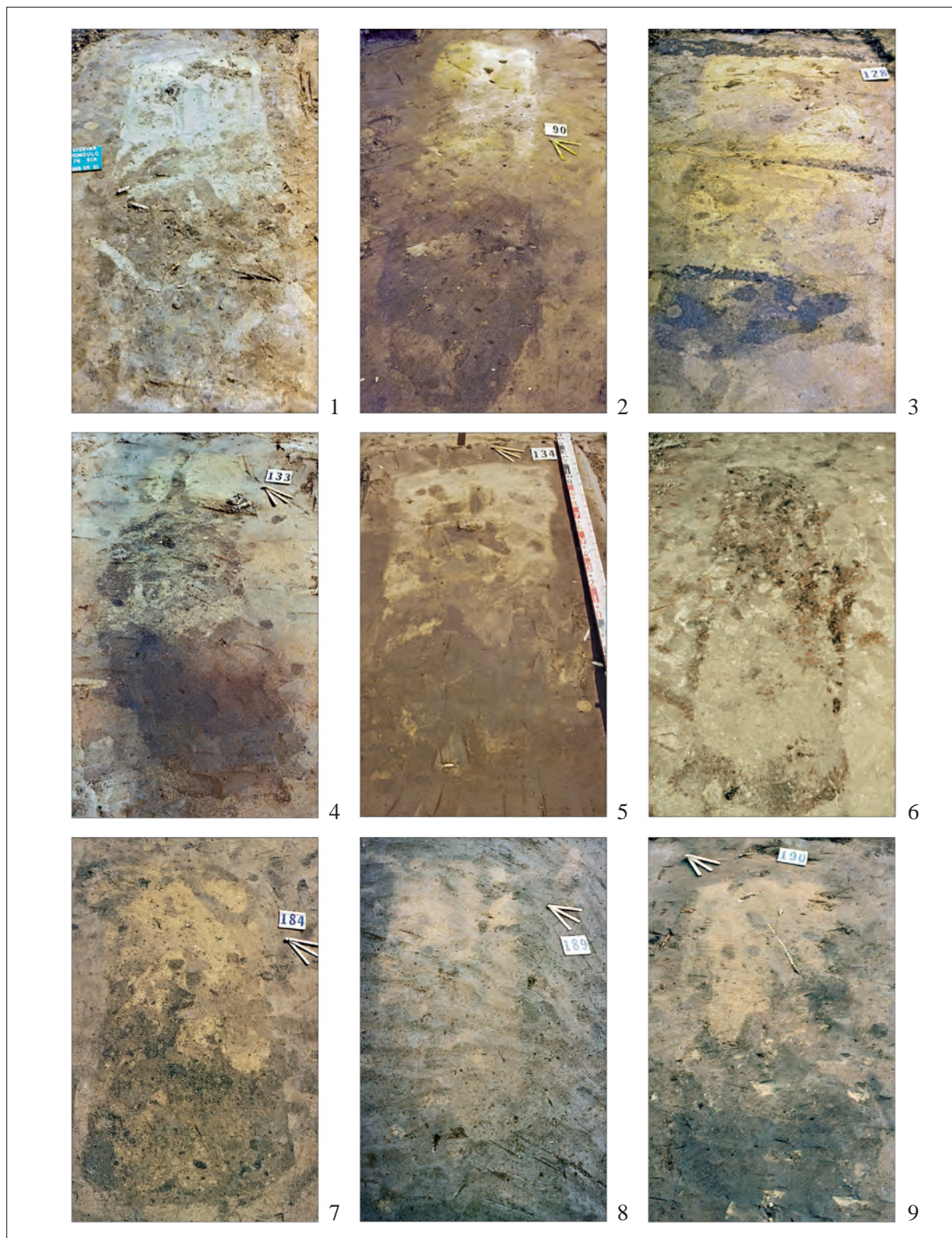
- TOBIAS 2020: Tobias, B.: Kontakte über die Alpen. Eine technologische Annäherung an die Gürtelgarnituren vom Typ Bieringen. *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* Band 68 (2020) 713–728.
- TOMKA 1992: Tomka P.: Régészeti és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában (Archäologie und Ethnographie. Einige Fragen der Interpretation in der Forschung der Bestattungsgebräuche). In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön I.* Arany János Múzeum Közleményei 7. Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1992, 65–73.
- TOMKA 1995: Tomka, P.: Il costume. In: *Gli avari. Un popolo d'Europa.* Cur.: Menis, G. C. Udine 1995, 81–92.
- TOMKA 2003: Tomka P.: Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős- és többes temetkezések (The Latest Results of the Research Focussing on the Funeral Customs in the Avar Age. Double and Multiple Burials). *Arrabona* 41 (2003) 11–56.
- TOMKA 2005: Tomka P.: Korai avar sírok Börcs-Nagydombon (Győr-Moson-Sopron megye). (Frühawarenzeitliche Gräber in Börcs-Nagydomb (Kom. Győr-Moson-Sopron). *Archaeologiai Értesítő* 130 (2005) 137–180. <https://doi.org/10.1556/ArchErt.130.2005.1-2.5>
- TOMKA 2008: Tomka P.: Kora- és közép avar temető Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont területén (Avarské pohrebisko zo včasného a stredného obdobia Avarov na území Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont. Gräberfeld der frühen und mittleren Awarenzeit von Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont). In: *Jöttek-mentek. Prišli a odišli. Sie kamen und gingen.* Kiállításvezető 3. Szerk.: Molnár A. – Nagy A. – Tomka P. Győr 2008, 123–134.
- TOMKA 2018: Tomka P.: Csontcsat a tápi avar kori temetőből (A bone buckle from an Avar age Cemetery of Táp). *Arrabona* 53–56 (2018) 37–62.
- TOMKA 2020: Tomka P.: Hajfonatdíszek a tápi avar kori temetőben (Plait Clasp Decorations in the Avar Cemetery of Táp). *Arrabona* 58 (2020) 29–68.
- H. TÓTH 1981: H. Tóth E.: A kecskemét-sallai úti avar sírlelet. *A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 1981, 11–33.
- H. TÓTH 1988: H. Tóth E.: Népvándorlaskor. In: Horváth A. – H. Tóth E. – V. Székely Gy.: *Elődeink a Duna–Tisza közén. A Kiskunság és környéke története a régészeti leletek tükrében.* Kecskemét 1988, 30–56.
- H. TÓTH–HORVÁTH 1992: H. Tóth, E. – Horváth, A.: *Kunbáony. Das Grab eines Awarenkhagans.* Kecskemét 1992.
- TÖRÖK 1973: Török Gy.: VII. századi sírok Kerepesről (Gräber aus dem 7. Jahrhundert in Kerepes). *Folia Archaeologica* 24 (1973) 113–134.
- TROGMAYER 1984: Trogmayer O.: Deszk őstörténete. In: *Deszk története és néprajza.* Szerk.: Hegyi A. Szeged–Deszk 1984, 75–95.
- TUGYA–STEWART 2022: Tugya B. – Stewart, J.: A szegvár-oromdülői kora avar temető tojásmaradványainak elemzése (Analysis of the egg remains from the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdülő). In: *A szegvár-oromdülői temető és a Tiszántúl kora avar idősza.* *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 885–893. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_14
- TÜRK 2010: Türk A.: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: *Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.).* Szerk.: G. Tóth P. – Szabó P. Szeged 2010, 261–306.
- TÜRK–LANGÓ 2019: Türk A. – Langó P.: Régészeti adatok a honfoglalás kori sírokban feltárt lómaradványok klasszifikációjához „...ugy irhassak mint volt” *Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Tóth Sándor László tiszteletére.* Szerk.: Bagi Z. P. Győr–Szeged 2019, 55–73.
- UENZE 1966: Uenze, S.: Die Schnallen mit Riemenschlaufe aus dem 6. und 7. Jahrh. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 31 (1966) 142–181.

- H. VADAY 1989: H. Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Antaeus 17–18. Budapest 1989.
- VARGA–CSEH 2017: Varga S. – Cseh G.: Avar kori temetkezések Apátfalva-Nagyút-dűlőn (M43 43. lh.) (Burials from the Avar Age at the site Apátfalva-Nagyút-dűlő (site M43 43.). In: *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*. Szerk.: T. Gábor Sz. – Czukor P. Szeged 2017, 443–477.
- VÉKONY 1986: Vékony, G.: Spätawarenzeitliche Messer mit Griff. In: *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*. Hrsg: Chropovský, B. Nitra 1986, 267–274.
- VIDA 1999: Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I*. Varia Archaeologica Hungarica 8. Budapest 1999.
- VIDA 2002: Vida T.: Az avarok bizánci edényei. In: *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs*. Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása, 2002. március 24.–június 30. Szerk.: Garam É. Budapest 2002, 113–119.
- VIDA 2003: Vida T.: A korai és a közép avar kor. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Szerk.: Visy Zs. Budapest 2003, 302–308.
- VIDA 2009: Vida, T.: Local and Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th–7th Centuries AD in Pannonia. In: *Foreigners in Early medieval Europe. Thirteenth International Studies on Early Medieval Mobility*. Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 78. Ed.: Quast, D. Mainz 2009, 233–260.
- VIDA 2018: Vida T.: A gepida továbbélés kérdése az avar kori Tisza-vidéken (Die Fragen des Weiterlebens der Gepiden in der awarenzeitlichen Theissgegend). In: *Relationes Rerum. Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 10. Szerk.: Balogh Cs. – Major B. – Türk A. Budapest 2018, 537–554.
- VIDA 2022: Vida T.: Sírkerámia a Szegvár-oromdűlői avar kori temetőben (Grave pottery in the Avar Age cemetery of Szegvár-Oromdűlő). In: *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszak*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 509–554. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_05
- VINSKI 1958: Vinski, Z.: O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog Avarskoga Kaganata (Zu den Funden des 6. und 7. Jahrhunderts in Jugoslawien mit besonderer Berücksichtigung der archäologischen Hinterlassenschaft aus der Zeit des ersten awarischen Khaganates). *Opuscula Archaeologica* 3 (1958) 13–67.
- VÖRÖS 2001: Vörös I.: A Felső-Tisza-vidék honfoglalás kori lovastemetkezései I. Szabolcs–Nyírség (Burials with horse from the Age of Hungarian Conquest in the Upper Tisza region I. Szabolcs–Nyírség). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 43 (2001) 569–602.
- VÖRÖS 2013: Vörös I.: Adatok a honfoglalás kori lovas temetkezésekhez (Archaeological data on the typology of tenth-century horse burials and burials with horses in the Carpathian Basin). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 321–336.
- VÖRÖS 2017: Vörös I.: Ló és lovassírok. Lótemetkezések. In: *László Gy.: A Csákkerény-Orondpusztai avar kori temető*. Szerk. Szempéteri J. A Szent István Király Múzeum Közleményei A sorozat 53. Székesfehérvár 2017, 94–100, 182–191.
- VÖRÖS 2022: Vörös I.: Szegvár-Oromdűlő kora avar kori temető archaeozoológiai vizsgálata (Archaeozoological analysis of the Early Avar period cemetery of Szegvár-Oromdűlő). In: *A szegvár-oromdűlői temető és a Tiszántúl kora avar időszak*. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 25. – Magyar

- Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 5. Szerk.: Lőrinczy G. – Major B. – Türk A. Budapest 2022, 769–883. https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2022.5_13
- VÖRÖS–SZABÓ 2019: Vörös G. – Szabó J. J.: *Jazig nő és férfi temetkezése Szentesről. Friss régészeti adatok a Tiszántúl római kori benépesítéséhez.* A Koszta József Múzeum Füzetek 1. Szentes 2019.
- WALDBAUM 1974: Waldbaum, I. C.: *Metalwork from Sardis. The Finds through 1974.* Cambridge 1983.
- WERNER 1956: Werner, J.: *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches.* Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München 1956.
- WICKER 1990: Wicker E.: Koporsók a csólyospálosi avarkori temetőben (Särge im awarenzeitlichen Gräberfeld in Csólyospálos). *Cumania* 12 (1990) 9–69.
- ZÁGORHIDI CZIGÁNY–KENÉZ–TÜRK 2019: Zágorhidi Czigány B. – Kenéz Á. – Türk A.: Tiszakürt-Sziki-Kisföldek 32. objektum honfoglalás kori sír. Adatok a 10. századi hurkos végű bronzdrótok érékeléséhez, valamint a lovaglóostorok és fémszerelések faedények elkülönítéséhez a korszak hagyatékában. In: „*Hadak útján*” *A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája, Budapest, 2019. november 15–16.* Absztraktkötet. Szerk.: Sudár B. – Türk A. Budapest 2019, 59–67.
- ZHOU 2009: Zhou, X.: Zhaoling: The Mausoleum of Emperor Tang Taizong. *Sino-Platonic Papers* 187 (2009).
- ZOLTAI 1927: Zoltai L.: Hunn-avar temető a debreceni Ondód pusztán. *Debreceni Képes Kalendarium* 21 (1927) 114–119.
- ZOLTAI 1927a: Zoltai L.: *Jelentés Debrecen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyvtárának 1926. évi működéséről.* Debrecen sz. kir. város múzeumának Kiadványa 21. Debrecen 1927.
- ZOLTAI 1929: Zoltai L.: Régészeti ásatásaink 1928-ban. In: *Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeumának és Közművelődési Könyvtárának 1928. évi működéséről és állapotáról (1929).* Debrecen 1929, 38–50.

1. kép. Szegvár-Oromdűlő. Akna és padmalyos sírok foltfotói. 1: 77. sír; 2: 116 sír; 3: 118. sír; 4: 126. sír; 5: 130. sír; 6: 330. sír; 7: 777. és a 800. sír; 8: Fülkesír aknájában lévő betöltés elszíneződése
 Fig. 1. Szegvár-Oromdűlő. Soil stains of shaft graves and graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 77, 2: Grave no. 116, 3: Grave no. 118, 4: Grave no. 126, 5: Grave no. 130, 6: Grave no. 330, 7: Graves no. 777 and 800, 8: Different colour soil marks the shaft in the gravepit

2. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok foltfotói. 1: 76. sír; 2: 90. sír; 3: 128. sír; 4: 133. sír; 5: 134. sír;
6: 137. sír; 7: 184. sír; 8: 189. sír; 9: 190. sír

Fig. 2. Szegvár-Oromdűlő. Soil stains of graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 76, 2: Grave no. 90,
3: Grave no. 128, 4: Grave no. 133, 5: Grave no. 134, 6: Grave no. 137, 7: Grave no. 184, 8: Grave no. 189,
9: Grave no. 190

3. kép. Szegevár-Oromdűlő. Aknasírok. 1: 1. sír; 2: 111. sír; 3: 150. sír; 4: 165. sír; 5: 266. sír; 6: 306. sír;
7: 945. sír; 8: 586. sír; 9: 866. sír

Fig. 3. Szegevár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 111, 3: Grave no. 150, 4: Grave no. 165,
5: Grave no. 266, 6: Grave no. 306, 7: Grave no. 945, 8: Grave no. 586, 9: Grave no. 866

4. kép. Szegvár-Oromdűlő. Aknasírok. 1: 874. sír; 2: 900. sír; 3: 951. sír; 4: 68. sír; 4: 97. sír; 5: 97. sír;
6: 202. sír; 7-9: 77. sír

Fig. 4. Szegvár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 874, 2: Grave no. 900, 3: Grave no. 951, 4: Grave no. 68,
4: Grave no. 97, 5: Grave no. 97, 6: Grave no. 202, 7-9: Grave no. 77

5. kép. Szegvár-Oromdűlő. Aknasírok. 1: 108. sír; 2: 114. sír; 3: 132. sír; 4: 134. sír; 5: 300. sír; 6: 306. sír;
7: 586. sír; 8: 740. sír; 9: 754. sír

Fig. 5. Szegvár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 108, 2: Grave no. 114, 3: Grave no. 132, 4: Grave no. 134,
5: Grave no. 300, 6: Grave no. 306, 7: Grave no. 586, 8: Grave no. 740, 9: Grave no. 754

6. kép. Szegvár-Oromdűlő. Akna-sírok. 1: 876. sír; 2: 877. sír; 3: 889. sír; 4: 897. sír; 5: 935. sír; 6: 946. sír;
7: 929. sír 8: 65. sír

Fig. 6. Szegvár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 876, 2: Grave no. 877, 3: Grave no. 889, 4: Grave no. 897,
5: Grave no. 935, 6: Grave no. 946, 7: Grave no. 929, 8: Grave no. 65

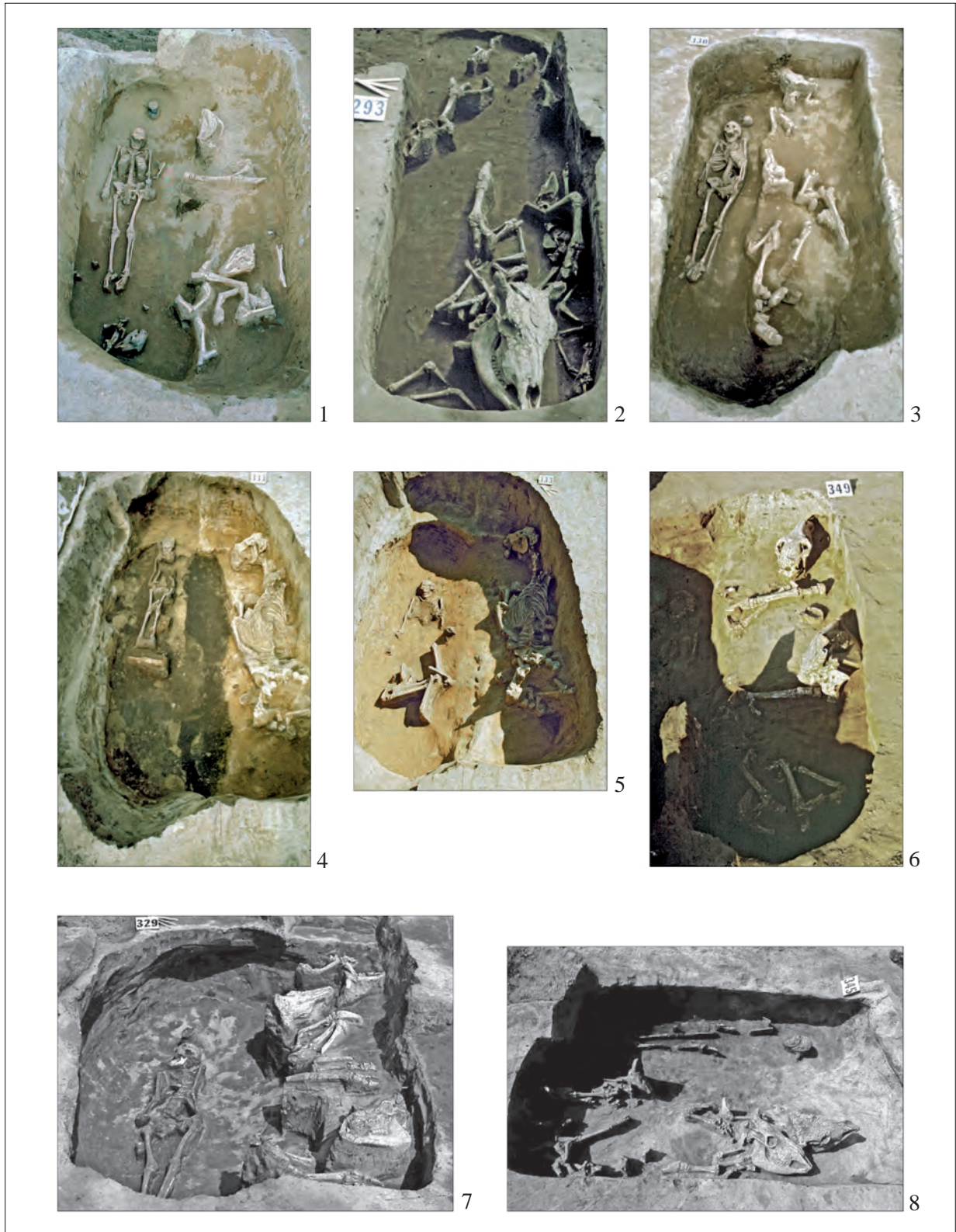
7. kép. Szegvár-Oromdűlő. Aknasírok. 1: 717. sír; 2: 887. sír; 3: 900. sír; 4: 690. sír; 5: 63. sír; 6: 116. sír;
7: 252. sír; 8: 288. sír; 9: 531. sír

Fig. 7. Szegvár-Oromdűlő. Shaft graves. 1: Grave no. 717, 2: Grave no. 887, 3: Grave no. 900, 4: Grave no. 690,
5: Grave no. 63, 6: Grave no. 116, 7: Grave no. 252, 8: Grave no. 288, 9: Grave no. 531

8. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1–2: 111. sír; 3: 123. sír; 4: 126. sír; 5–6: 130. sír; 7: 176. sír; 8: 187. sír; 9: 200. sír

Fig. 8. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1–2: Grave no. 111, 3: Grave no. 123, 4: Grave no. 126, 5–6: Grave no. 130, 7: Grave no. 176, 8: Grave no. 187, 9: Grave no. 200

9. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 268. sír; 2: 293. sír; 3: 330. sír; 4-5: 333-333a sír; 6: 349. sír; 7: 329. sír; 8: 345. sír

Fig. 9. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 268, 2: Grave no. 293, 3: Grave no. 330, 4-5: Graves no. 333-333a, 6: Grave no. 349, 7: Grave no. 329, 8: Grave no. 345

10. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 463. sír; 2: 490. sír; 3: 493. sír; 4: 527. sír; 5: 539. sír; 6: 540. sír; 7: 550. sír; 8: 553. sír; 9: 557. sír

Fig. 10. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 463, 2: Grave no. 490, 3: Grave no. 493, 4: Grave no. 527, 5: Grave no. 539, 6: Grave no. 540, 7: Grave no. 550, 8: Grave no. 553, 9: Grave no. 557

11. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 585. sír; 2: 587. sír; 3: 600. sír; 4–5: 626. sír; 6: 653. sír; 7: 643. sír; 8: 656. sír

Fig. 11. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 585, 2: Grave no. 587, 3: Grave no. 600, 4–5: Grave no. 626, 6: Grave no. 653, 7: Grave no. 643, 8: Grave no. 656

12. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 666. sír; 2: 699. sír; 3: 670. sír; 4: 684. sír; 5: 708. sír;
6: 710. sír; 7: 743. sír; 8: 746. sír

Fig. 12. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 666, 2: Grave no. 699, 3: Grave no. 670,
4: Grave no. 684, 5: Grave no. 708, 6: Grave no. 710, 7: Grave no. 743, 8: Grave no. 746

13. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 748. sír; 2: 756. sír; 3: 757. sír; 4: 758. sír; 5: 759. sír;
6: 760. sír; 7: 800. sír; 8: 848. sír; 9: 860. sír

Fig. 13. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 748, 2: Grave no. 756, 3: Grave no. 757,
4: Grave no. 758, 5: Grave no. 759, 6: Grave no. 760, 7: Grave no. 800, 8: Grave no. 848, 9: Grave no. 860

14. kép. Szegvár-Oromdűlő. Padmalyos sírok. 1: 867. sír; 2–3: 870–880. sír; 4: 892. sír; 5: 897. sír; 6: 915. sír; 7: 930. sír; 8: 968. sír

Fig. 14. Szegvár-Oromdűlő. Graves with a sidewall niche. 1: Grave no. 867, 2–3: Graves no. 870–880, 4: Grave no. 892, 5: Grave no. 897, 6: Grave no. 915, 7: Grave no. 930, 8: Grave no. 968

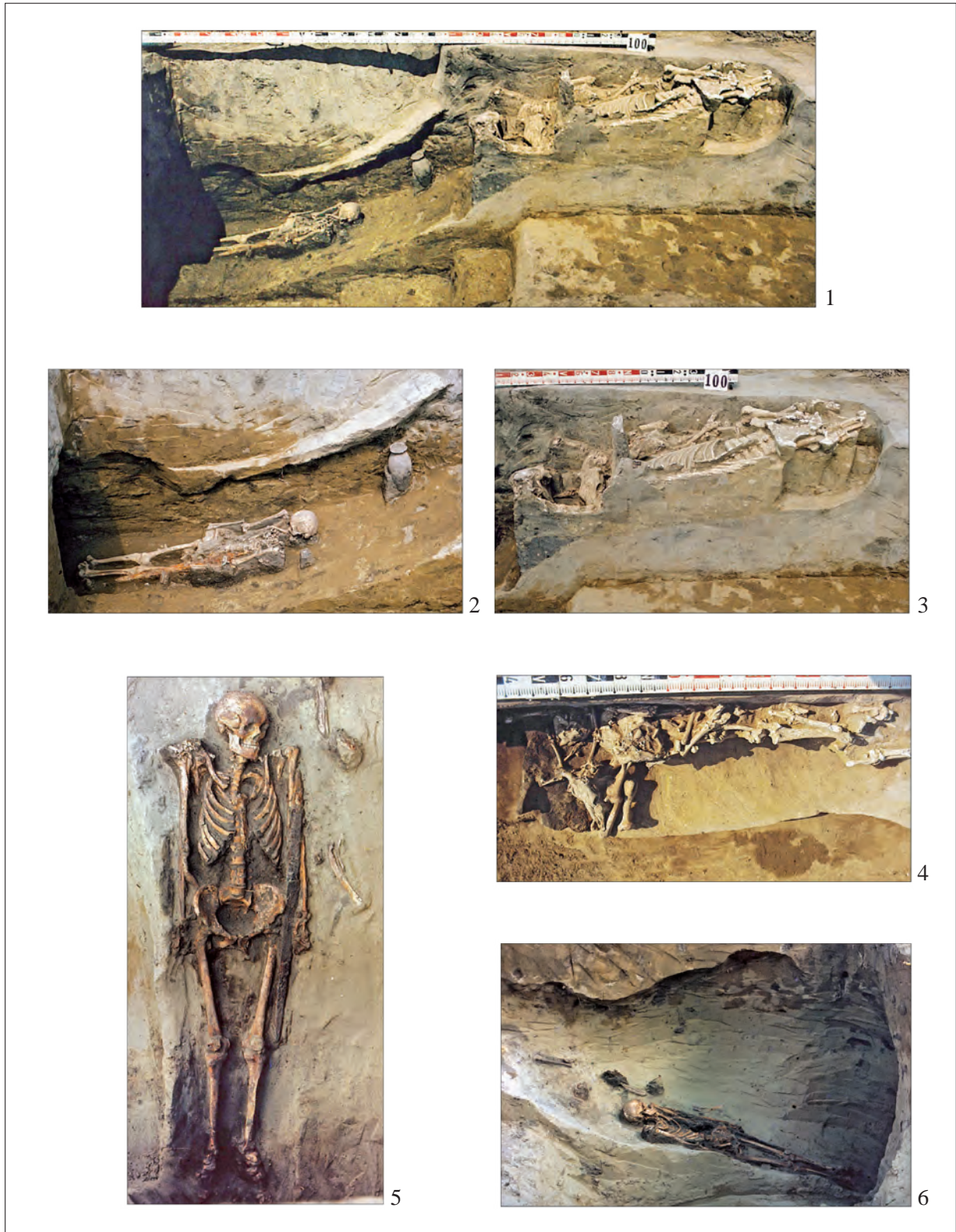

15. kép. Szegvár-Oromdülő. Fülkesírok. 1: 33. sír; 2–5: 72. sír; 6–7: 85. sír

Fig. 15. Szegvár-Oromdülő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 33, 2–5: Grave no. 72, 6–7: Grave no. 85

16. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1, 3–4: 76. sír; 2: 89. sír; 5–6: 128. sír
 Fig. 16. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1, 3–4: Grave no. 76, 2: Grave no. 89,
 5–6: Grave no. 128

17. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1–4: 100. sír; 5–6: 137. sír
 Fig. 17. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1–4: Grave no. 100, 5–6: Grave no. 137

18. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 171. sír; 2: 184. sír; 3, 6: 500. sír; 4–5: 492. sír
 Fig. 18. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 171, 2: Grave no. 184, 3,
 6: Grave no. 500, 4–5: Grave no. 492

19. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 541. sír; 2, 5: 556. sír; 3: 624. sír; 4: 587. sír; 6: 639. sír
 Fig. 19. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 541, 2, 5: Grave no. 556,
 3: Grave no. 624, 4: Grave no. 587, 6: Grave no. 639

20. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 641. sír; 2: 672. sír; 3, 6: 650. sír; 4–5: 655. sír
 Fig. 20. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 641, 2: Grave no. 672,
 3, 6: Grave no. 650, 4–5: Grave no. 655

21. kép. Szegvár-Oromdülő. Fülkesírok. 1–2: 692. sír; 3, 6: 694. sír; 4: 696. sír; 5: 707. sír
 Fig. 21. Szegvár-Oromdülő. Graves with an end wall shaft. 1–2: Grave no. 692, 3, 6: Grave no. 694,
 4: Grave no. 696, 5: Grave no. 707

22. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1–3: 697. sír; 4–5: 700. sír; 6: 711. sír
 Fig. 22. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1–3: Grave no. 697, 4–5: Grave no. 700,
 6: Grave no. 711

23. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 712. sír; 2: 720. sír; 3, 6: 730. sír; 4: 726. sír; 5: 728. sír
 Fig. 23. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 712, 2: Grave no. 720,
 3, 6: Grave no. 730, 4: Grave no. 726, 5: Grave no. 728

24. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1, 4: 727. sír; 2, 5: 753. sír; 3, 6: 762. sír; 7: 761. sír; 8: 838. sír; 9: 829. sír

Fig. 24. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1, 4: Grave no. 727, 2, 5: Grave no. 753, 3, 6: Grave no. 762, 7: Grave no. 761, 8: Grave no. 838, 9: Grave no. 829

25. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1, 4: 755. sír; 2, 5: 770. sír; 3, 6: 777. sír
 Fig. 25. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1, 4: Grave no. 755, 2, 5: Grave no. 770,
 3, 6: Grave no. 777

26. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1, 4: 792. sír; 2, 5: 814. sír; 3: 844. sír; 6: 854. sír; 7: 860. sír
 Fig. 26. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1, 4: Grave no. 792, 2, 5: Grave no. 814,
 3: Grave no. 844, 6: Grave no. 854, 7: Grave no. 860

27. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 1–2, 4: 855. sír; 3, 6: 870. sír; 5: 878. sír
 Fig. 27. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 1–2, 4: Grave no. 855,
 3, 6: Grave no. 870, 5: Grave no. 878

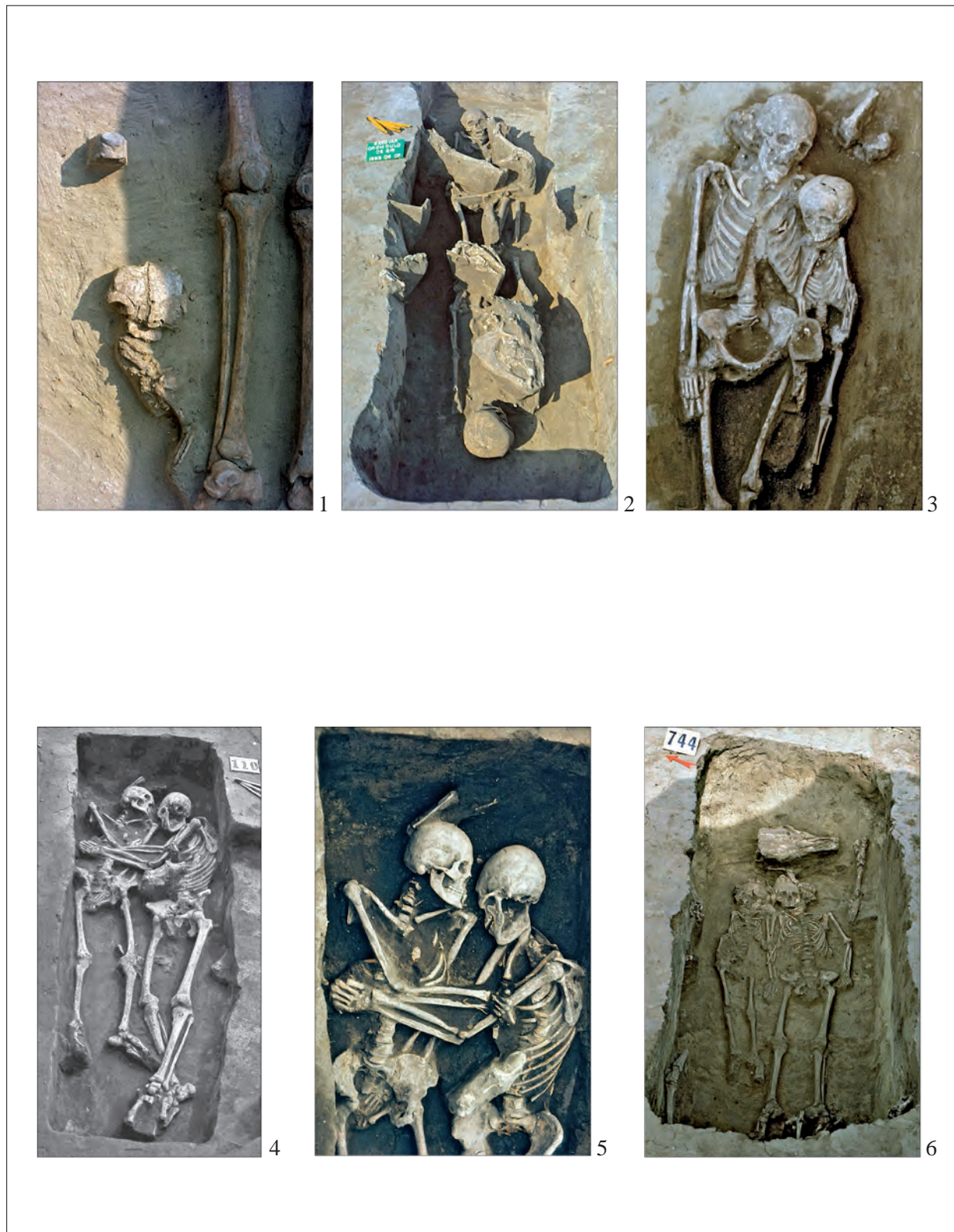
28. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 873. sír; 2: 879. sír; 3: 883. sír; 4: 888. sír; 5: 890. sír; 6: 898. sír
 Fig. 28. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 873, 2: Grave no. 879, 3: Grave no. 883,
 4: Grave no. 888, 5: Grave no. 890, 6: Grave no. 898

29. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 933. sír; 2: 934. sír; 3: 936. sír; 4: 937. sír; 5–6: 938. sír
 Fig. 29. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 933, 2: Grave no. 934, 3: Grave no. 936,
 4: Grave no. 937, 5–6: Grave no. 938

30. kép. Szegvár-Oromdűlő. Fülkesírok. 1: 940. sír; 2: 949. sír; 3: 950. sír; 4–5: 960. sír; 6: 967. sír
 Fig. 30. Szegvár-Oromdűlő. Graves with an end wall shaft. 1: Grave no. 940, 2: Grave no. 949, 3: Grave no. 950,
 4–5: Grave no. 960, 6: Grave no. 967

31. kép. Szegvár-Oromdűlő. Kettős temetkezések. 1: 72. sír; 2: 86. sír; 3: 348. sír; 4-5: 110. sír; 6: 744. sír
 Fig. 31. Szegvár-Oromdűlő. Double burials. 1: Grave no. 72, 2: Grave no. 86, 3: Grave no. 348,
 4-5: Grave no. 110, 6: Grave no. 744

32. kép. Szegvár-Oromdűlő. Koporsós temetkezések. 1: 72. sír; 2: 81. sír; 3: 149. sír; 4: 607. sír; 5: 814. sír;
6: 849. sír; 7: 890. sír; 8: 33. sír; 9: 72. sír

Fig. 32. Szegvár-Oromdűlő. Coffin burials. 1: Grave no. 72, 2: Grave no. 81, 3: Grave no. 149, 4: Grave no. 607,
5: Grave no. 814, 6: Grave no. 849, 7: Grave no. 890, 8: Grave no. 33, 9: Grave no. 72

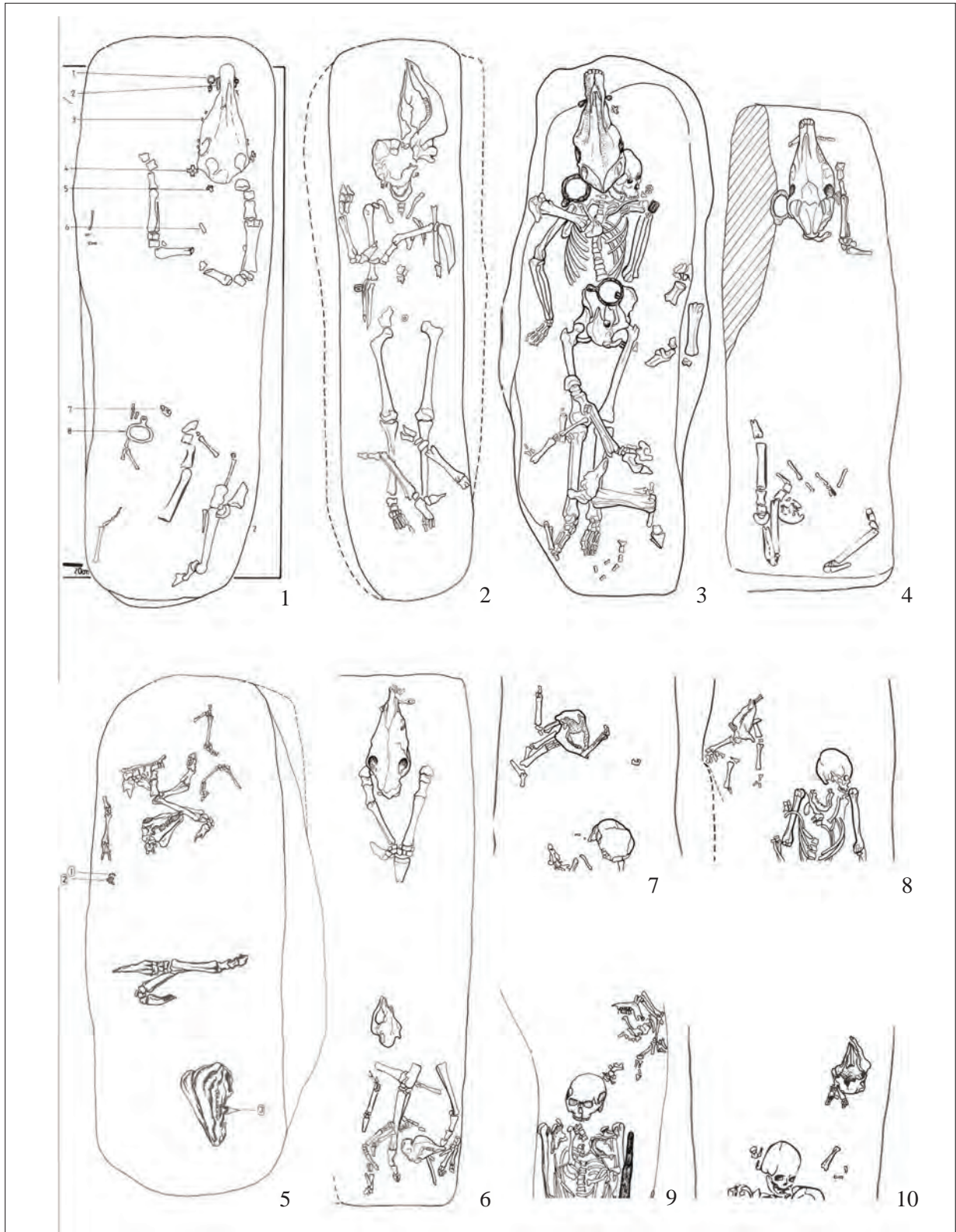
33. kép. Szegvár-Oromdűlő. Koporsós temetkezések. 1: 76. sír; 2: 555. sír; 3: 677. sír; 4: 849. sír; 5: 149. sír; 6: 314. sír; 7: 531. sír; 8: 694. sír; 9: 700. sír; 10: 730. sír

Fig. 33. Szegvár-Oromdűlő. Coffin burials. 1: Grave no. 76, 2: Grave no. 555, 3: Grave no. 677, 4: Grave no. 849, 5: Grave no. 149, 6: Grave no. 314, 7: Grave no. 531, 8: Grave no. 694, 9: Grave no. 700, 10: Grave no. 730

34. kép. Szegvár-Oromdülő. Leterített állatbőrök. 1: 758. sír; 2: 121. sír; 3: 500. sír; 4: 624. sír; 5: 586. sír; 6: 345. sír; 7: 76. sír; 8: 328. sír. Méretarány nélkül.

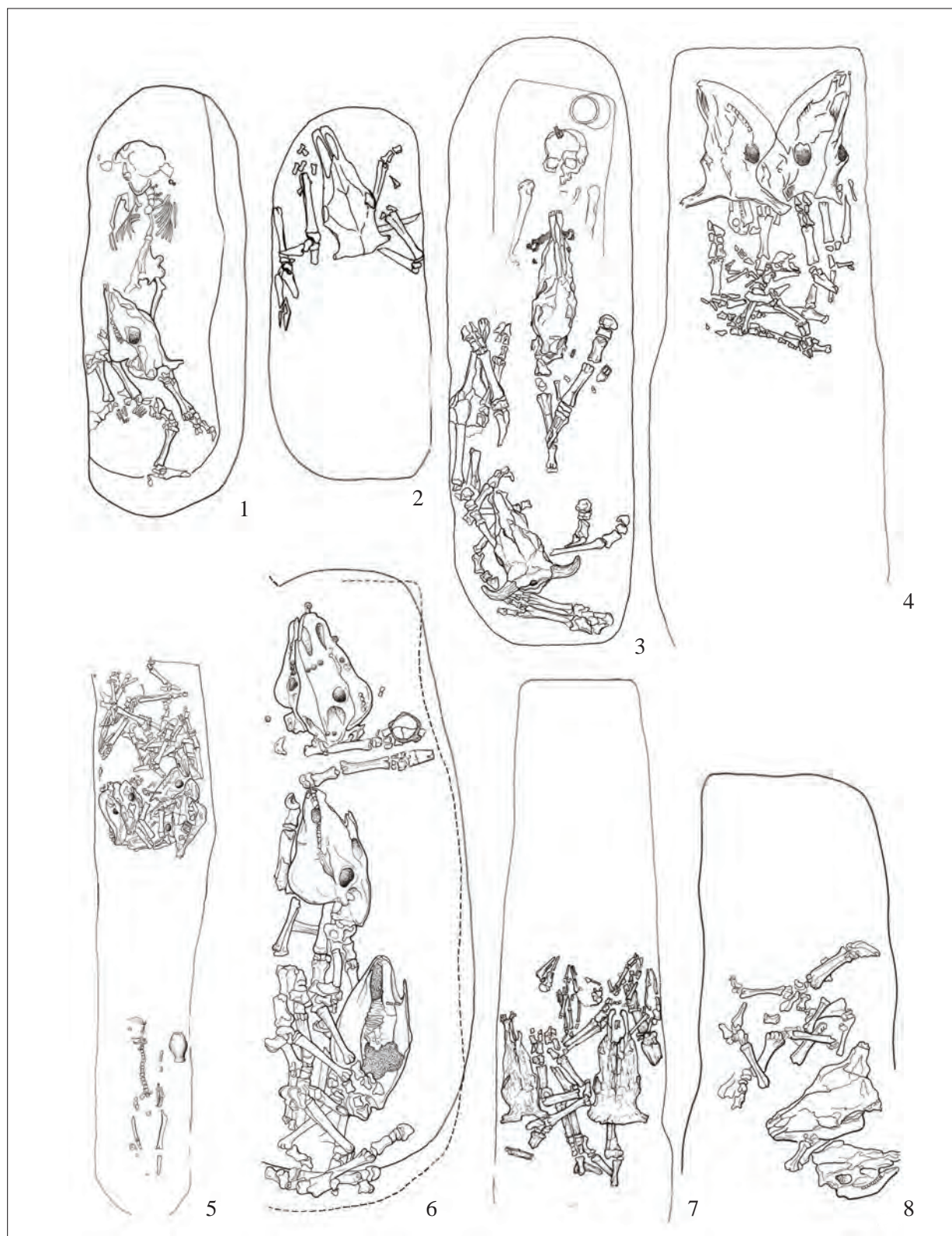
Fig. 34. Szegvár-Oromdülő. Burials covered by hides. 1: Grave no. 758, 2: Grave no. 121, 3: Grave no. 500, 4: Grave no. 624, 5: Grave no. 586, 6: Grave no. 345, 7: Grave no. 76, 8: Grave no. 328. No scale

35. kép. Szegvár-Oromdűlő. Kiterített állatbőrök. 1: 1. sír; 2: 946. sír; 3: 65. sír; 4: 892. sír; 5: 268. sír;

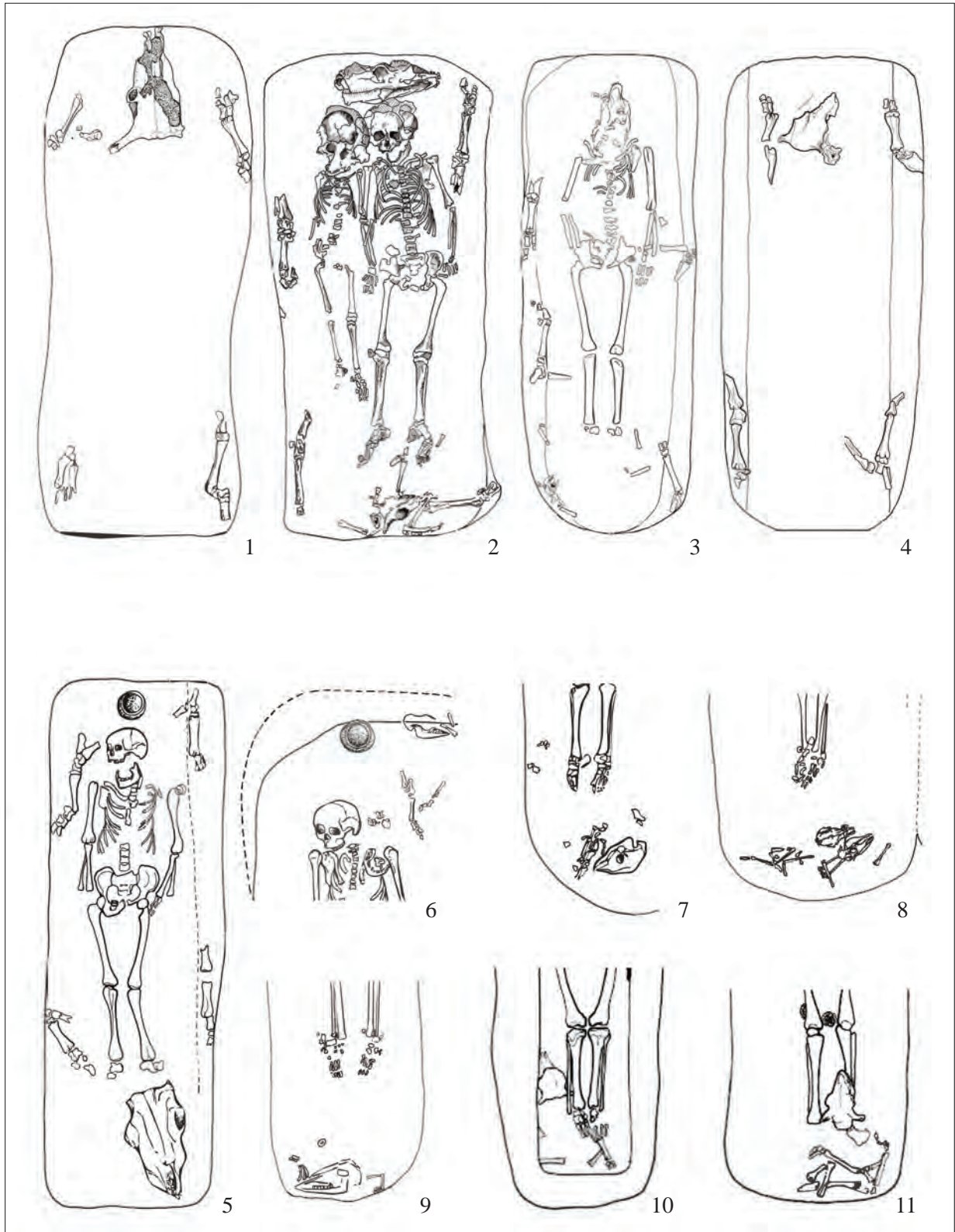
6: 800. sír. Összehajtott juhbőrök. 7: 194. sír; 8: 199. sír; 9: 76. sír; 10: 347. sír. Méretarány nélkül.

Fig. 35. Szegvár-Oromdűlő. Stretched hides. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 946, 3: Grave no. 65, 4: Grave no. 892, 5: Grave no. 268, 6: Grave no. 800 with folded sheep hides, 7: Grave no. 194, 8: Grave no. 199, 9: Grave no. 76, 10: Grave no. 347. No scale

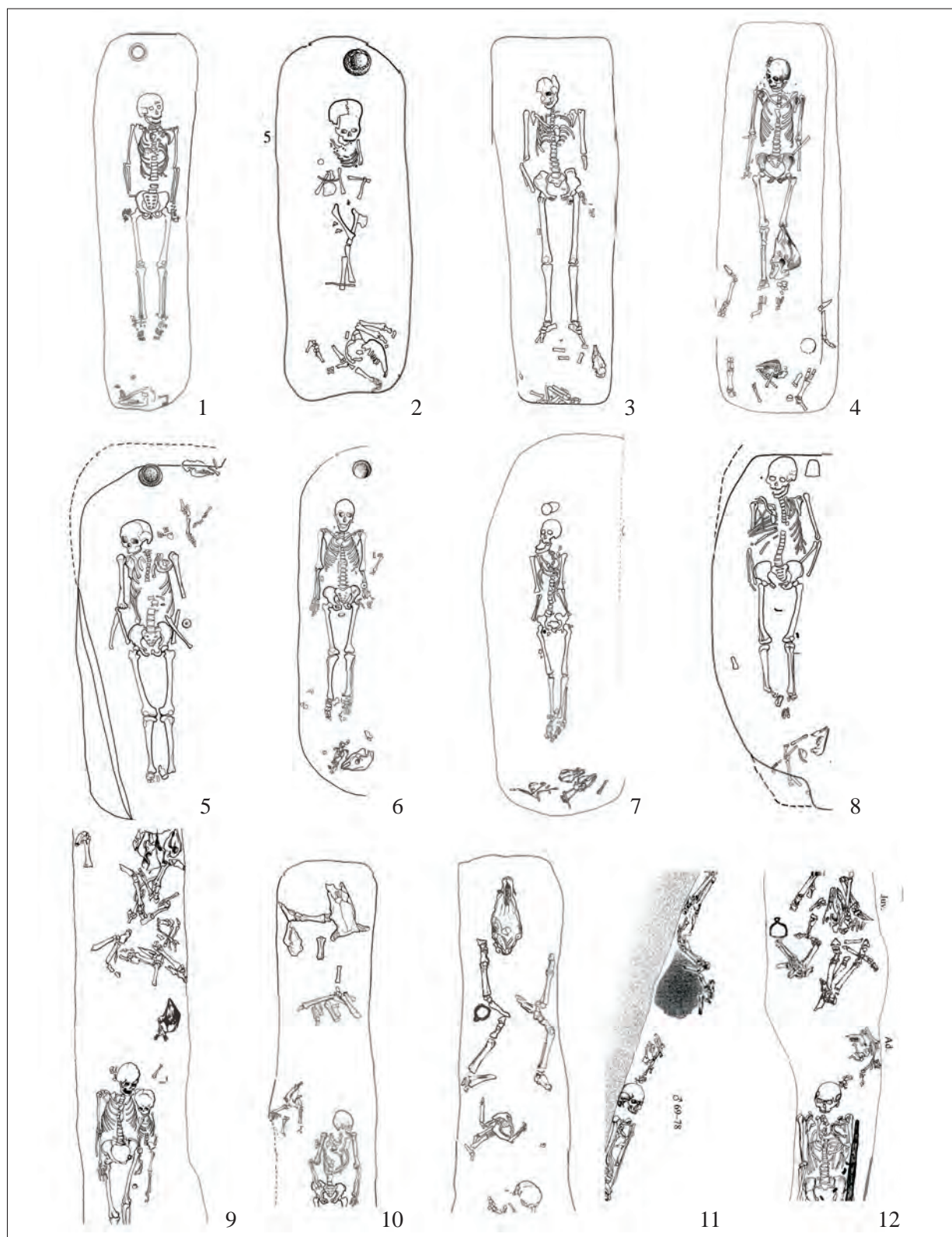
36. kép. Szegvár-Oromdűlő. Összehajtott állatbőrök. 1: 346. sír; 2: 719. sír; 3: 65. sír; 4: 692. sír; 5: 870. sír; 6: 540. sír; 7: 761. sír; 8: 198. sír. Méretarány nélkül.

Fig. 36. Szegvár-Oromdűlő. Folded hides. 1: Grave no. 346, 2: Grave no. 719, 3: Grave no. 65, 4: Grave no. 692, 5: Grave no. 870, 6: Grave no. 540, 7: Grave no. 761, 8: Grave no. 198. No scale

37. kép. Szegvár-Oromdülő. Kitömött állatbőrök. 1: 535. sír; 2: 744. sír; 3: 876. sír; 4: 252. sír; 5: 116. sír. Összehajtott juhbőrök. 6: 187. sír; 7: 268. sír; 8: 329. sír; 9: 1. sír; 10: 65. sír; 11: 150. sír. Méretarány nélkül.

Fig. 37. Szegvár-Oromdülő. Stuffed hides. 1: Grave no. 535, 2: Grave no. 744, 3: Grave no. 876, 4: Grave no. 252, 5: Grave no. 116, with folded sheep hides, 6: Grave no. 187, 7: Grave no. 268, 8: Grave no. 329, 9: Grave no. 1, 10: Grave no. 65, 11: Grave no. 150. No scale

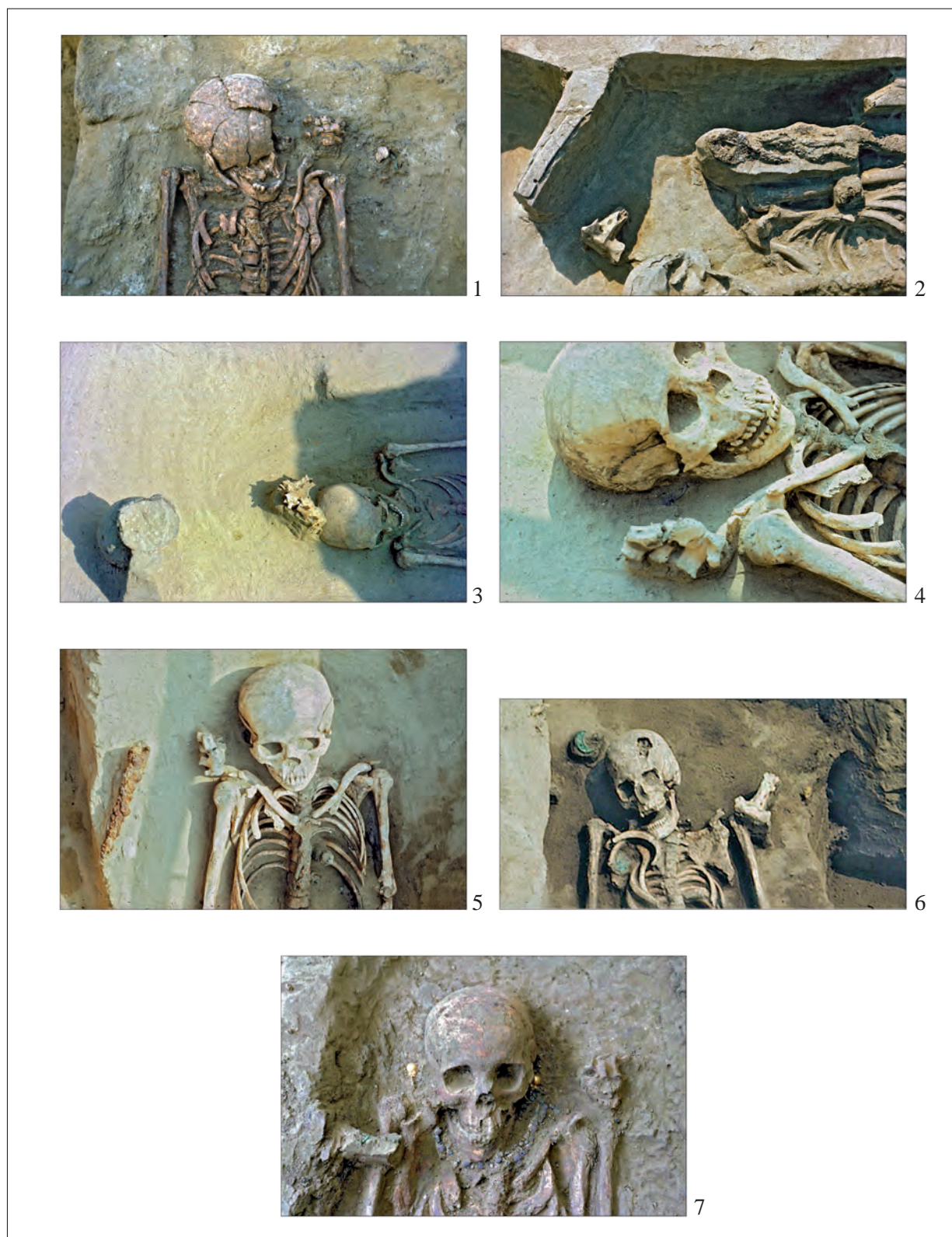

38. kép. Szegvár-Oromdűlő. A halott mellé fektetett juhbőr. 1: 1. sír; 2: 114. sír; 3: 849. sír; 4: 717. sír; 5: 187. sír; 6: 268. sír; 7: 329. sír; 8: 600. sír; 9: 347. sír; 10: 199. sír; 11: 194. sír; 12: 76. sír. Méretarány nélkül.
 Fig. 38. Szegvár-Oromdűlő. Sheep hide laid next to the deceased. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 114, 3: Grave no. 849, 4: Grave no. 717, 5: Grave no. 187, 6: Grave no. 268, 7: Grave no. 329, 8: Grave no. 600, 9: Grave no. 347, 10: Grave no. 199, 11: Grave no. 194, 12: Grave no. 76. No scale.

39. kép. Szegvár-Oromdűlő. Egész lovat tartalmazó sírok. 1: 33. sír; 2, 5: 100. sír; 3: 200. sír; 4: 720. sír;
6: 333. sír; 7: 335. sír; 8: 930. sír

Fig. 39. Szegvár-Oromdűlő. Graves with complete horses. 1: Grave no. 33, 2, 5: Grave no. 100, 3: Grave no. 200,
4: Grave no. 720, 6: Grave no. 333, 7: Grave no. 335, 8: Grave no. 930

40. kép. Szegvár-Oromdűlő. Juh keresztcsont, ágyék- és farokcsigolyák helyzete a sírban. 1: 17. sír; 2: 68. sír; 3: 71. sír; 4: 72. sír; 5: 85. sír; 6: 171. sír; 7: 730. sír

Fig. 40. Szegvár-Oromdűlő. Position of sheep bones (sacrum, lumbar, and coccygeal vertebrae) in the grave. 1: Grave no. 17, 2: Grave no. 68, 3: Grave no. 71, 4: Grave no. 72, 5: Grave no. 85, 6: Grave no. 171, 7: Grave no. 730.

41. kép. Szegvár-Oromdűlő. Juh keresztcsont, ágyék- és farkcsigolyák helyzete a sírban. 1: 109. sír; 2: 130. sír; 3: 188. sír; 4: 555. sír; 5: 640. sír. Az érmek helyzete a sírban. 6: 855. sír; 7: 761. sír; 8: 873. sír
 Fig. 41. Szegvár-Oromdűlő. Position of sheep bones (sacrum, lumbar, and coccygeal vertebrae) in the grave. 1: Grave no. 109, 2: Grave no. 130, 3: Grave no. 188, 4: Grave no. 555, 5: Grave no. 640. Position of coins in the grave. 6: Grave no. 855, 7: Grave no. 761, 8: Grave no. 873

42. kép. Szegvár-Oromdűlő. Edények helyzete a sírban. 1: 124. sír; 2: 126. sír; 3: 150. sír; 4: 165. sír; 5: 299. sír; 6: 352. sír; 7: 708. sír; 8: 754. sír; 9: 885. sír

Fig. 42. Szegvár-Oromdűlő. Position of vessels in the grave. 1: Grave no. 124, 2: Grave no. 126, 3: Grave no. 150, 4: Grave no. 165, 5: Grave no. 299, 6: Grave no. 352, 7: Grave no. 708, 8: Grave no. 754, 9: Grave no. 885

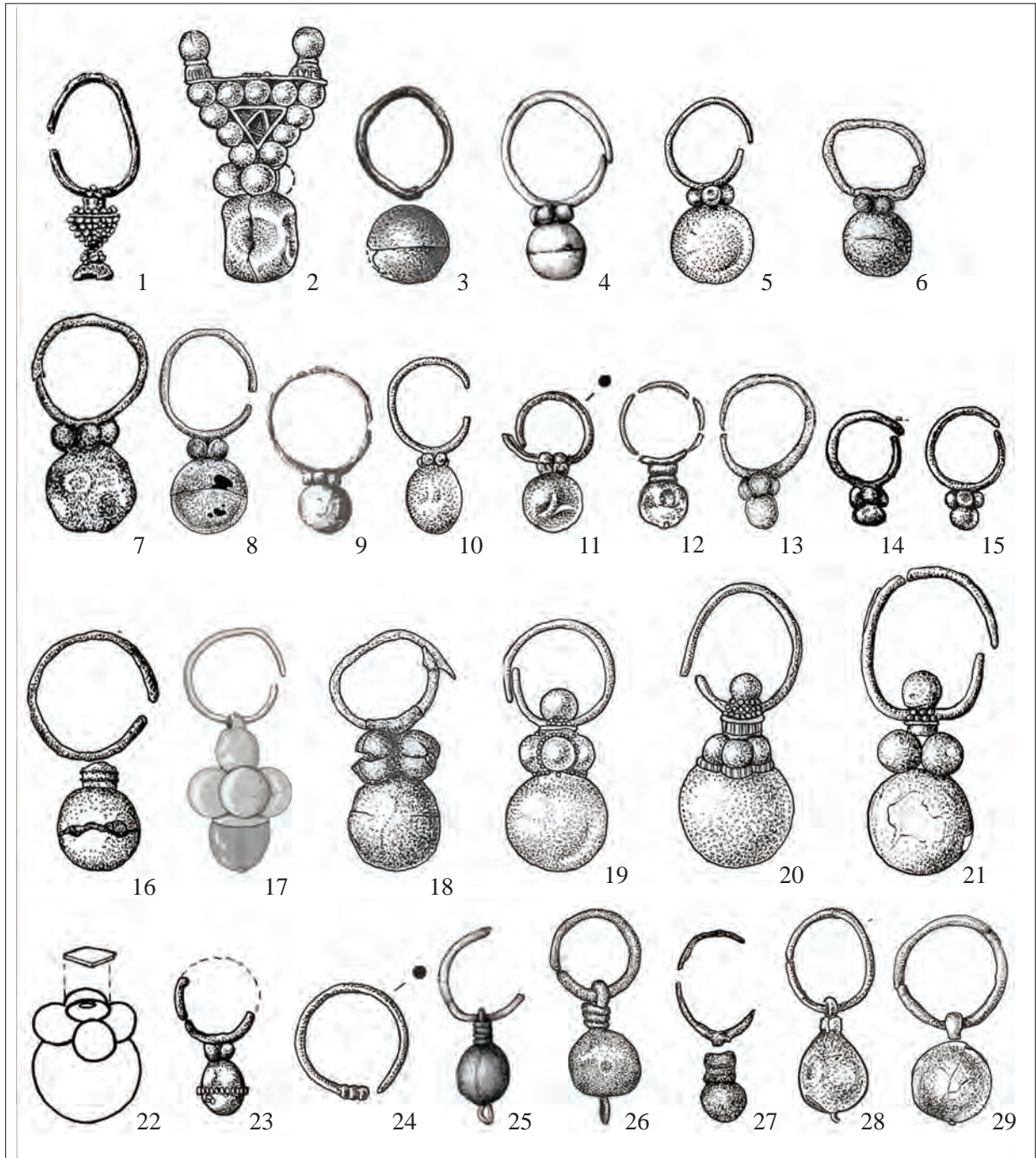
43. kép. Szegvár-Oromdűlő. Edények helyzete a sírban. 1: 500. sír; 2: 672. sír; 3: 692. sír; 4: 694. sír; 5: 697. sír; 6: 770. sír; 7: 870. sír; 8: 936. sír

Fig. 43. Szegvár-Oromdűlő. Position of vessels in the grave. 1: Grave no. 500, 2: Grave no. 672, 3: Grave no. 692, 4: Grave no. 694, 5: Grave no. 697, 6: Grave no. 770, 7: Grave no. 870, 8: Grave no. 936

44. kép. Szegvár-Oromdűlő. Edények helyzete a sírban. 1: 53. sír; 2: 100. sír; 3: 650. sír; 4: 747. sír; 5: 866. sír; 6: 717. sír; 7: 890. sír

Fig. 44. Szegvár-Oromdűlő. Position of vessels in the grave. 1: Grave no. 53, 2: Grave no. 100, 3: Grave no. 650, 4: Grave no. 747, 5: Grave no. 866, 6: Grave no. 717, 7: Grave no. 890

45. kép. Szegvár-Oromdűlő. Válogatás a fülbevalókból. 1: 1. sír; 2: 866. sír; 3: 17. sír; 4: 85. sír; 5: 347. sír; 6: 745. sír; 7: 686. sír; 8: 171. sír; 9: 77. sír; 10: 815. sír; 11: 58. sír; 12: 938. sír; 13: 550. sír; 14: 286. sír; 15: 146. sír; 16: 332. sír; 17: 134. sír (BALOGH-PÁSZTOR 2015, 10. kép 4 nyomán); 18: 745. sír; 19: 730. sír; 20: 714. sír; 21: 692. sír; 22: rekonstrukciós vázlat; 23: 750. sír; 24: 169. sír; 25: 80. sír; 26: 862. sír; 27: 559. sír; 28: 141. sír; 29: 333a. M.: 1:1

Fig. 45. Szegvár-Oromdűlő. A selection of earrings. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 866, 3: Grave no. 17, 4: Grave no. 85, 5: Grave no. 347, 6: Grave no. 745, 7: Grave no. 686, 8: Grave no. 171, 9: Grave no. 77, 10: Grave no. 815, 11: Grave no. 58, 12: Grave no. 938, 13: Grave no. 550, 14: Grave no. 286, 15: Grave no. 146, 16: Grave no. 332, 17: Grave no. 134 (after BALOGH-PÁSZTOR 2015, 10. kép 4), 18: Grave no. 745, 19: Grave no. 730, 20: Grave no. 714, 21: Grave no. 692, 22: reconstruction, 23: Grave no. 750, 24: Grave no. 169, 25: Grave no. 80, 26: Grave no. 862, 27: Grave no. 559, 28: Grave no. 141, 29: Grave no. 333a. M = 1:1

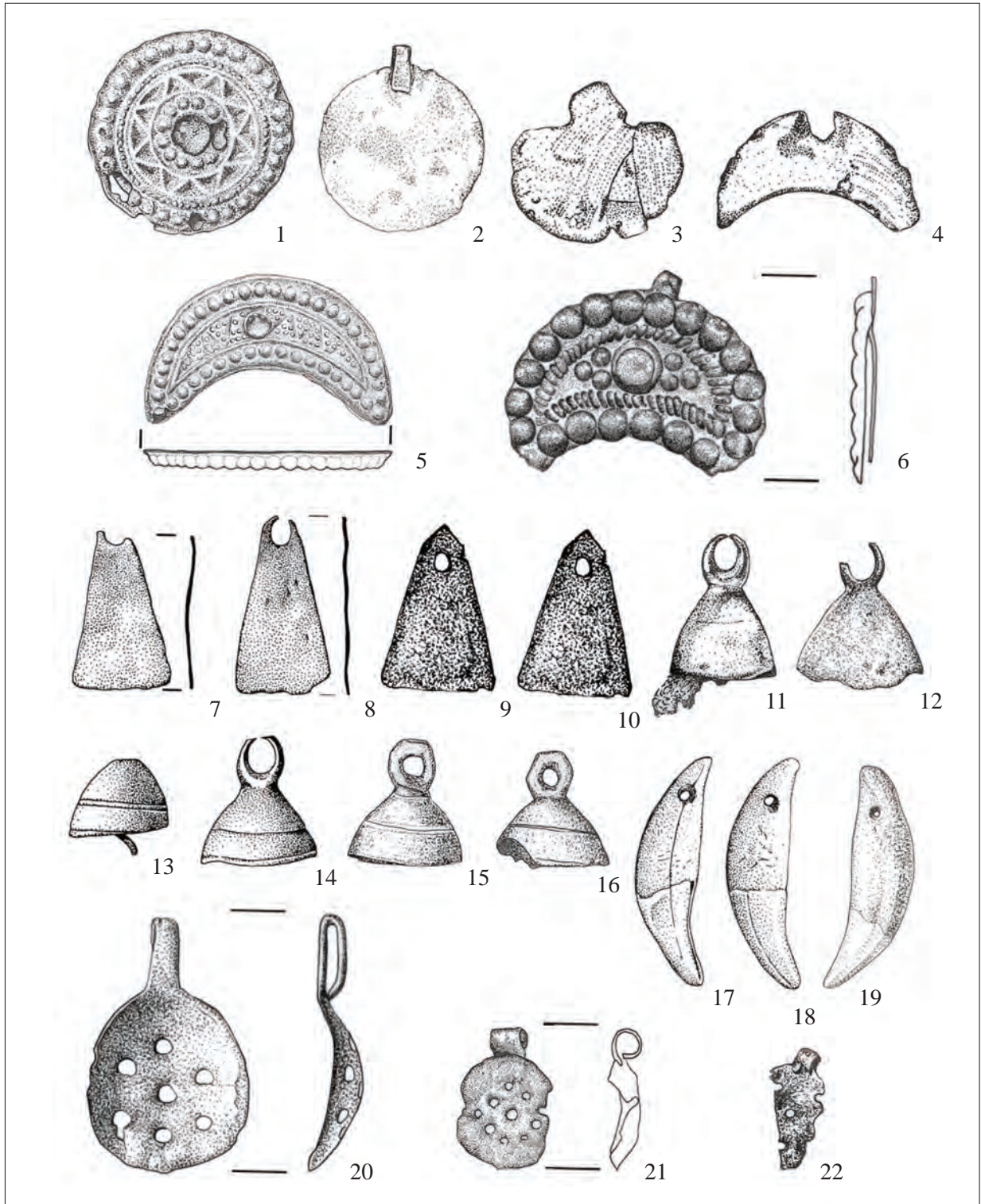
46. kép. 1–2: Szeghalom; 3: Kaba-Belterület; 4–5: Derecske-Hosszúlapos 105. sír; 6: Paks-Gyapa; 7: Mezőfalva; 8: Ismeretlen lelőhely (MNM); 9: Rákóczifalva-Bagi-föld; 10: Szegvár-Oromdűlő 111. sír. Szegvár-Oromdűlő.

Válogatás a nyakláncok kapcsolótagjai közül. 11–12: 17. sír; 13: 130. sír; 14: 165. sír; 15: 48. sír;

16: 862. sír; 17: 71. sír; 18: 693. sír; 19: 702. sír; 20: 336. sír. Láncpáncél csüngők. 21: 194. sír; 22: 749. sír;

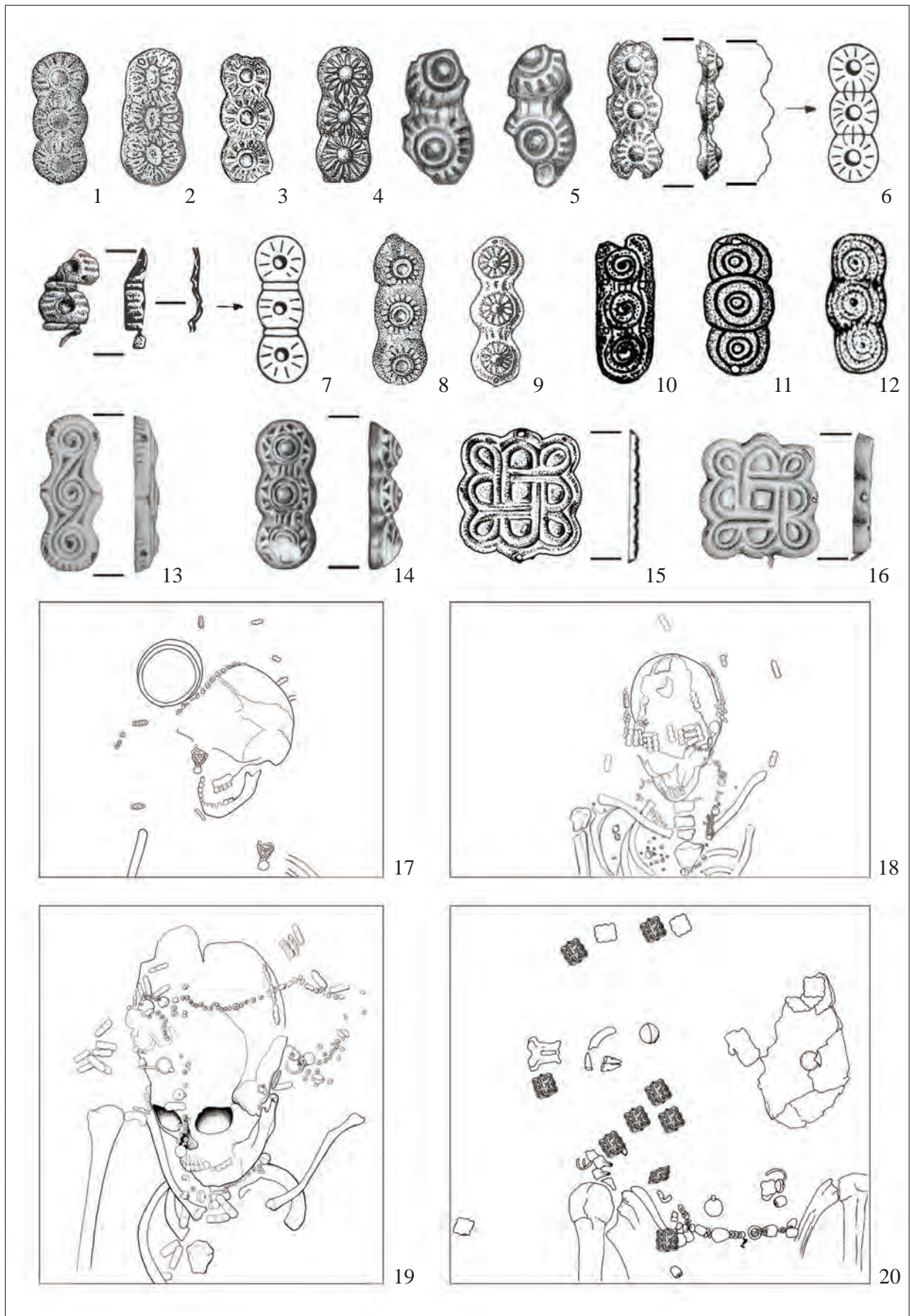
23: 338. sír. Méretarány 1:1

Fig. 46. 1–2: Szeghalom, 3: Kaba-Belterület, 4–5: Derecske-Hosszúlapos, Grave no. 105, 6: Paks-Gyapa, 7: Mezőfalva, 8: Site unknown (HNM), 9: Rákóczifalva-Bagi-föld, 10: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 111. Szegvár-Oromdűlő. A selection of necklace clasps. 11–12: Grave no. 17, 13: Grave no. 130, 14: Grave no. 165, 15: Grave no. 48, 16: Grave no. 862, 17: Grave no. 71, 18: Grave no. 693, 19: Grave no. 702, 20: Grave no. 336. Chainmail pendants. 21: Grave no. 194, 22: Grave no. 749, 23: Grave no. 338. M = 1:1

47. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1, 5: 171. sír; 2: 887. sír; 3-4: 532. sír; 7-8, 13-14: 124. sír; 9-10: 880. sír; 11: 528. sír; 12: 682. sír; 15: 550. sír; 16: 736. sír; 17-18: 115. sír; 19: 173. sír; 20: 704. sír; 21: 699. sír; 22: 190. sír; 6: Deszk H 16. sír

Fig. 47. Szegvár-Oromdűlő. 1, 5: Grave no. 171, 2: Grave no. 887, 3-4: Grave no. 532, 7-8, 13-14: Grave no. 124, 9-10: Grave no. 880, 11: Grave no. 528, 12: Grave no. 682, 15: Grave no. 550, 16: Grave no. 736, 17-18: Grave no. 115, 19: Grave no. 173, 20: Grave no. 704, 21: Grave no. 699, 22: Grave no. 190, 6: Deszk H, Grave no. 16

48. kép. Háromkaréjos rozettamintás verettípusok a Tiszántúlról. Szegvár-Oromdűlő. 1: 333a. sír; 2: 349. sír; 3: 866. sír; 4: Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 16. sír; 5: Hódmezővásárhely-Szikáncs; 6–7: Kiszombor E 17. sír; 8: Szegvár-Oromdűlő 890. sír; 9: Kiszombor-Tanyahalom-dűlő 3. sír; 10: Szegvár-Oromdűlő 349. sír; 11: Békéscsaba-Repülőtér; 12: Hódmezővásárhely-Kopáncs 233. sír; 13: Derecske-Kösely (Tekeres) II. 440. sír; 14: Kunszentmárton; 15: Szegvár-Oromdűlő 761. sír; 16: Derecske-Kösely (Tekeres) II. 445. sír. Méretarány 1:1. Szegvár-Oromdűlő. 17: 866. sír; 18: 890. sír; 19: 349. sír; 20: 761. sír. Méretarány nélkül

Fig. 48. Trilobate rosette mount types in the Trans-Tisza region. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 333a, 2: Grave no. 349, 3: Grave no. 866, 4: Kiszombor-Tanyahalom-dűlő Grave no. 16, 5: Hódmezővásárhely-Szikáncs, 6–7: Kiszombor E, Grave no. 17, 8: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 890, 9: Kiszombor-Tanyahalom-dűlő, Grave no. 3, 10: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 349, 11: Békéscsaba-Repülőtér, 12: Hódmezővásárhely-Kopáncs, Grave no. 233, 13: Derecske-Kösely (Tekeres), Grave no. II. 440, 14: Kunszentmárton, 15: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 761, 16: Derecske-Kösely (Tekeres) II, Grave no. 445. M=1: 1. Szegvár-Oromdűlő. 17: Grave no. 866, 18: Grave no. 890, 19: Grave no. 349, 20: Grave no. 761. No scale

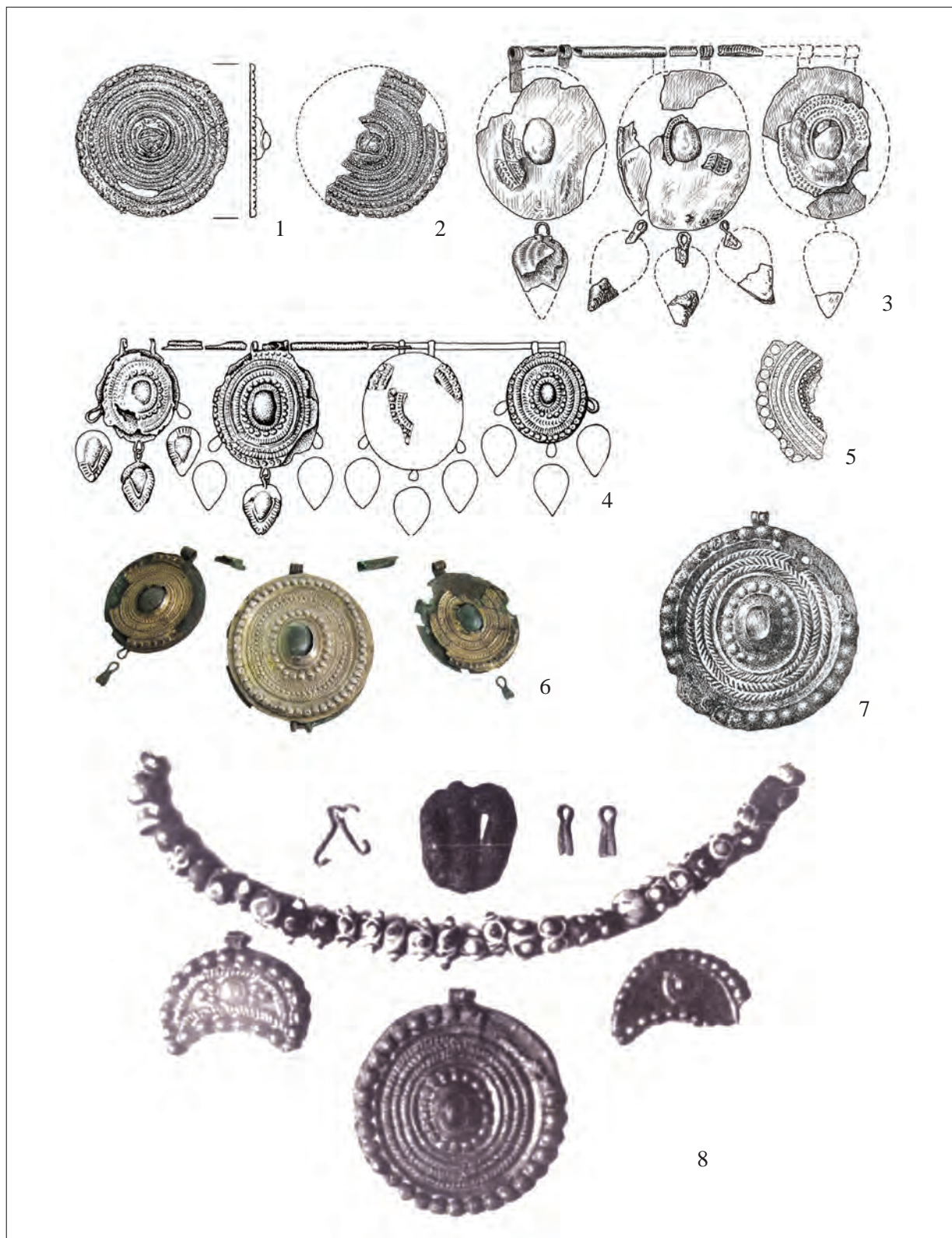
49. kép. 1, 8: Deszk H 16. sír; Szegvár-Oromdűlő. 2–3: 134. sír; 4–5: 111. sír; 6–7: Mezőfalva; 9: 890. sír; 10: 866. sír – pártarekonstrukciók

Fig. 49. 1, 8: Deszk H, Grave no. 16. Szegvár-Oromdűlő: 2–3: Grave no. 134, 4–5: Grave no. 111, 6–7: Mezőfalva, 9: Grave no. 890, 10: Grave no. 866: headdress reconstructions

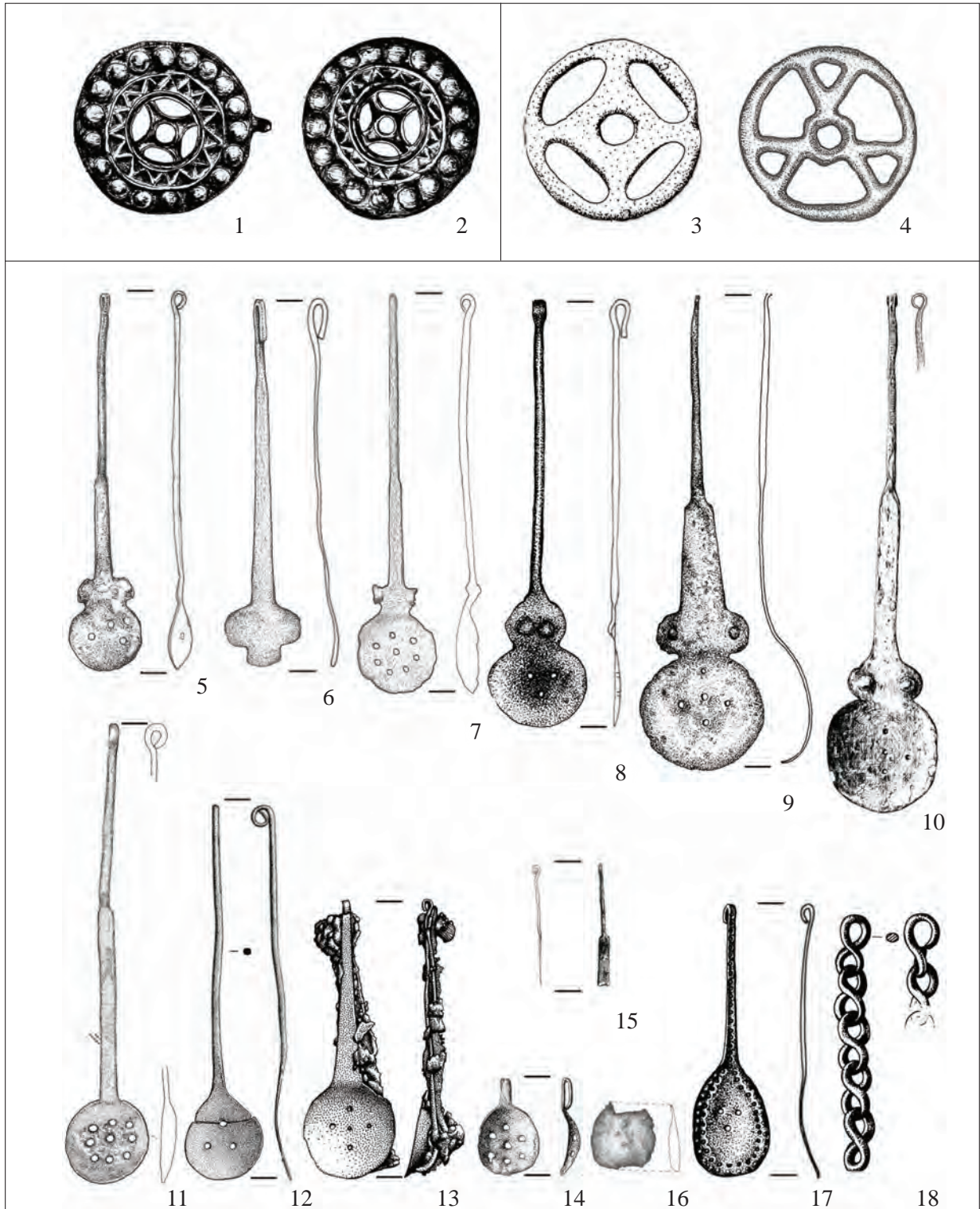
50. kép. Szegvár-Oromdűlő. Pártaveretek helyzete a sírban. 1: 333a sír; 2: 761. sír; 3: 349. sír;
4–5: 866. sír; 6–7: 890. sír

Fig. 50. Szegvár-Oromdűlő. Position of headdress mounts in the grave. 1: Grave no. 333a, 2: Grave no. 761,
3: Grave no. 349, 4–5: Grave no. 866, 6–7: Grave no. 890

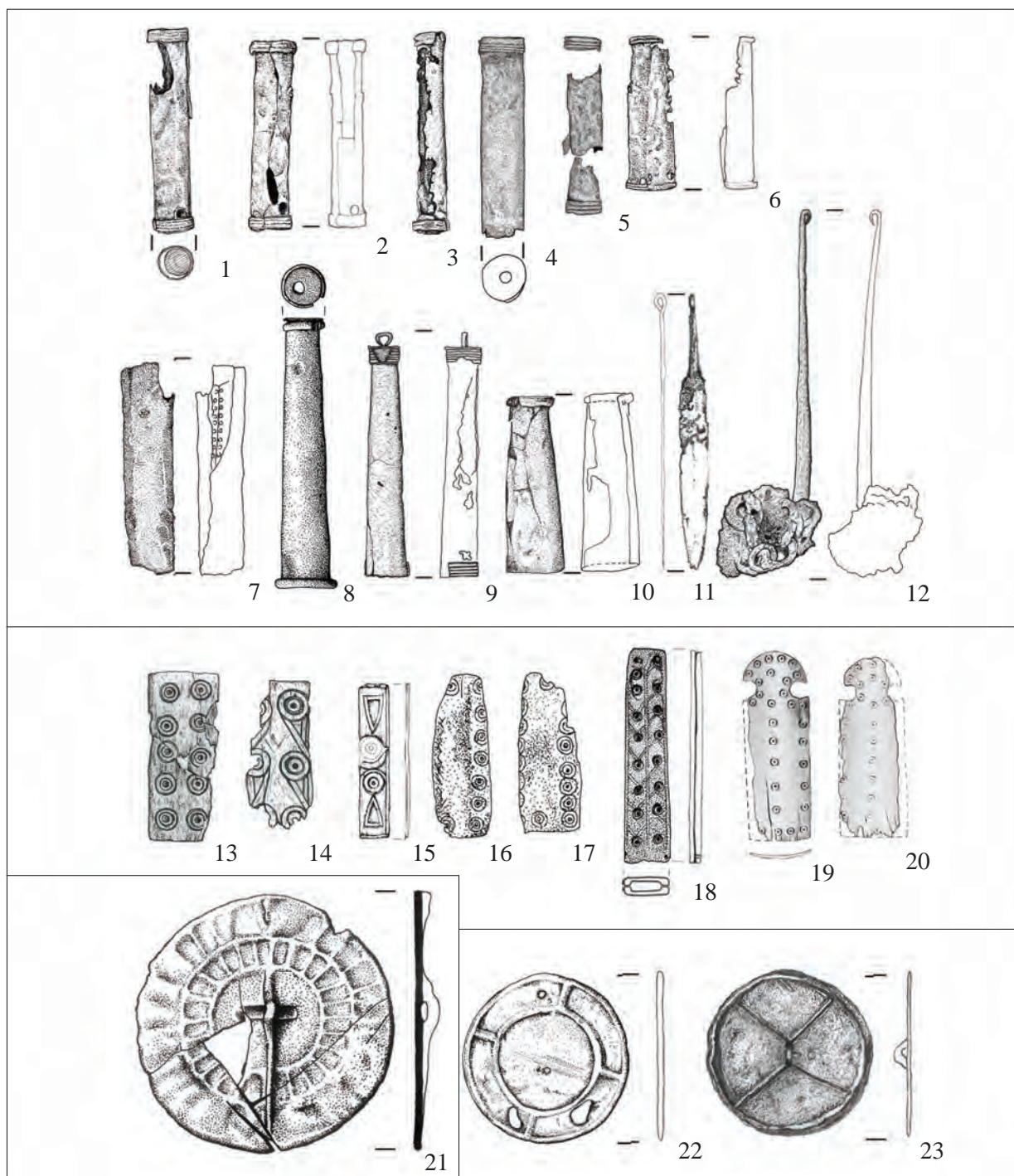
51. kép. 1–2: Szegvár-Oromdűlő 1. sír; 3: Deszk L 5. sír; 4: Deszk G 31. sír; 5: Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő 60. sír; 6: Makó-Mikócsa-halom 33. sír; 7–8: Deszk H 16. sír

Fig. 51. 1–2: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 1, 3: Deszk L, Grave no. 5, 4: Deszk G, Grave no. 31, 5: Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő, Grave no. 60, 6: Makó-Mikócsa-halom, Grave no. 33, 7–8: Deszk H, Grave no. 16

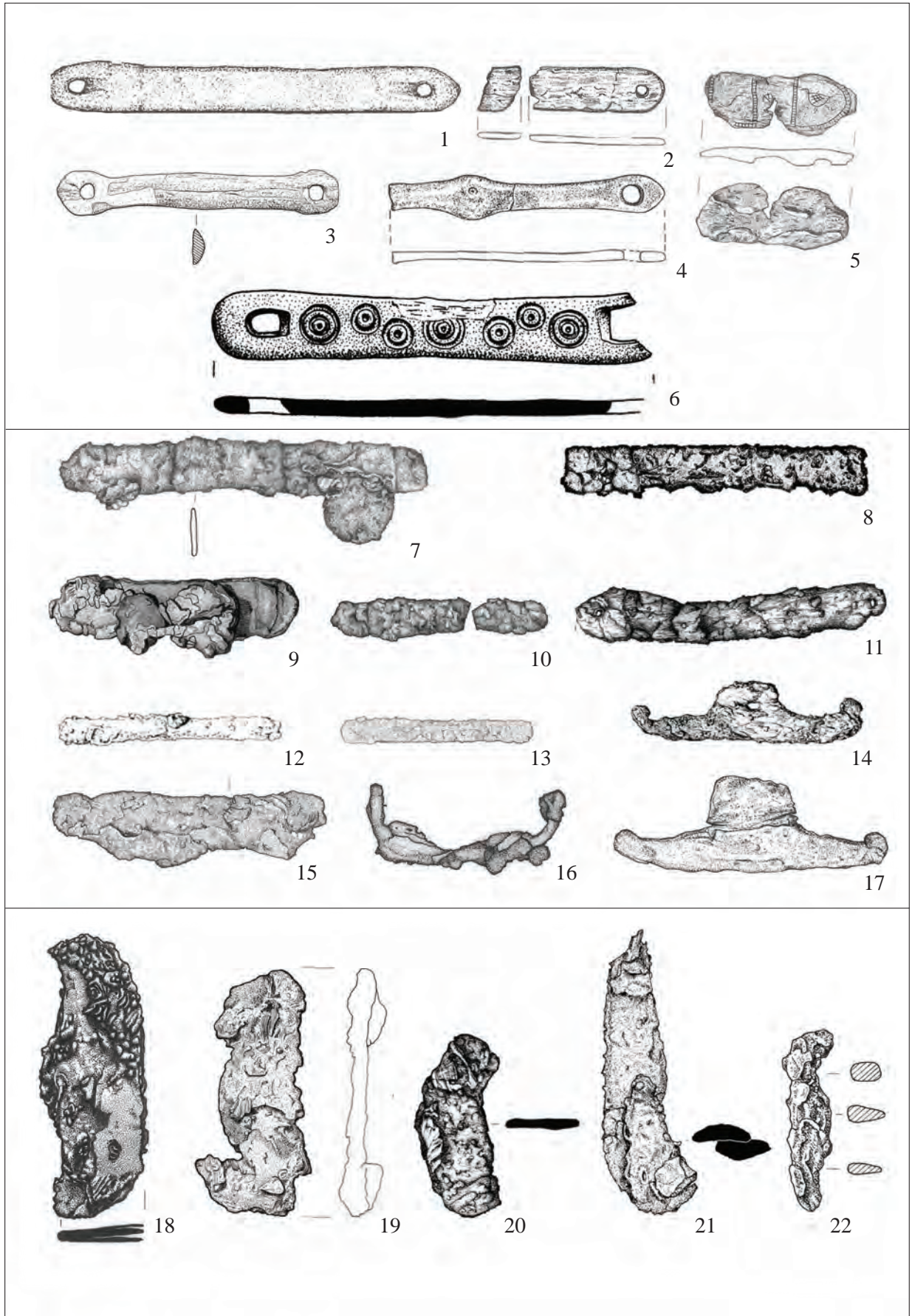
52. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–2: 134. sír; 3: 300. sír; 4: 730. sír; 5: 915. sír; 6: 881. sír; 7: 730. sír;
8: 870. sír; 9: 692. sír; 10: 134. sír; 11: 829. sír; 12: 126. sír; 13: 554. sír; 14: 704. sír; 15: 762. sír;
16: „A” sír; 17–18: Szentes-Fertő. M.: 1:2

Fig. 52. Szegvár-Oromdűlő. 1–2: Grave no. 134, 3: Grave no. 300, 4: Grave no. 730, 5: Grave no. 915,
6: Grave no. 881, 7: Grave no. 730, 8: Grave no. 870, 9: Grave no. 692, 10: Grave no. 134,
11: Grave no. 829, 12: Grave no. 126, 13: Grave no. 554, 14: Grave no. 704, 15: Grave no. 762,
16: Grave „A,” 17–18: Szentes-Fertő. M = 1:2

53. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 881. sír; 2: 940. sír; 3: 349. sír; 4: 815. sír; 5: 880. sír; 6: 915. sír; 7: 829. sír; 8: 126. sír; 9: 730. sír; 10: 349. sír; 11: 762. sír; 12: 730. sír; 13–14: 555. sír; 18: 880. sír; 15: Szegvár-Sárpoldal 3. sír; 16–17: Orosháza-Községporta 94. sír; 19–20: Tiszavasvári-Kashalom dűlő 34. sír; 21: Szentes-Nagytőke-Jámorhalom. Szegvár-Oromdűlő. 22: 557. sír; 23: 762. sír. M.: 1–20, 22–23: 1:2, 21: 1:1.

Fig. 53. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 881, 2: Grave no. 940, 3: Grave no. 349, 4: Grave no. 815, 5: Grave no. 880, 6: Grave no. 915, 7: Grave no. 829, 8: Grave no. 126, 9: Grave no. 730, 10: Grave no. 349, 11: Grave no. 762, 12: Grave no. 730, 13–14: Grave no. 555, 18: Grave no. 880, 15: Szegvár-Sárpoldal, Grave no. 3, 16–17: Orosháza-Községporta, Grave no. 94, 19–20: Tiszavasvári-Kashalom dűlő, Grave no. 34, 21: Szentes-Nagytőke-Jámorhalom. Szegvár-Oromdűlő. 22: Grave no. 557, 23: Grave no. 762. Scale: 1–20, 22–23: M = 1:2, 21: M = 1:1

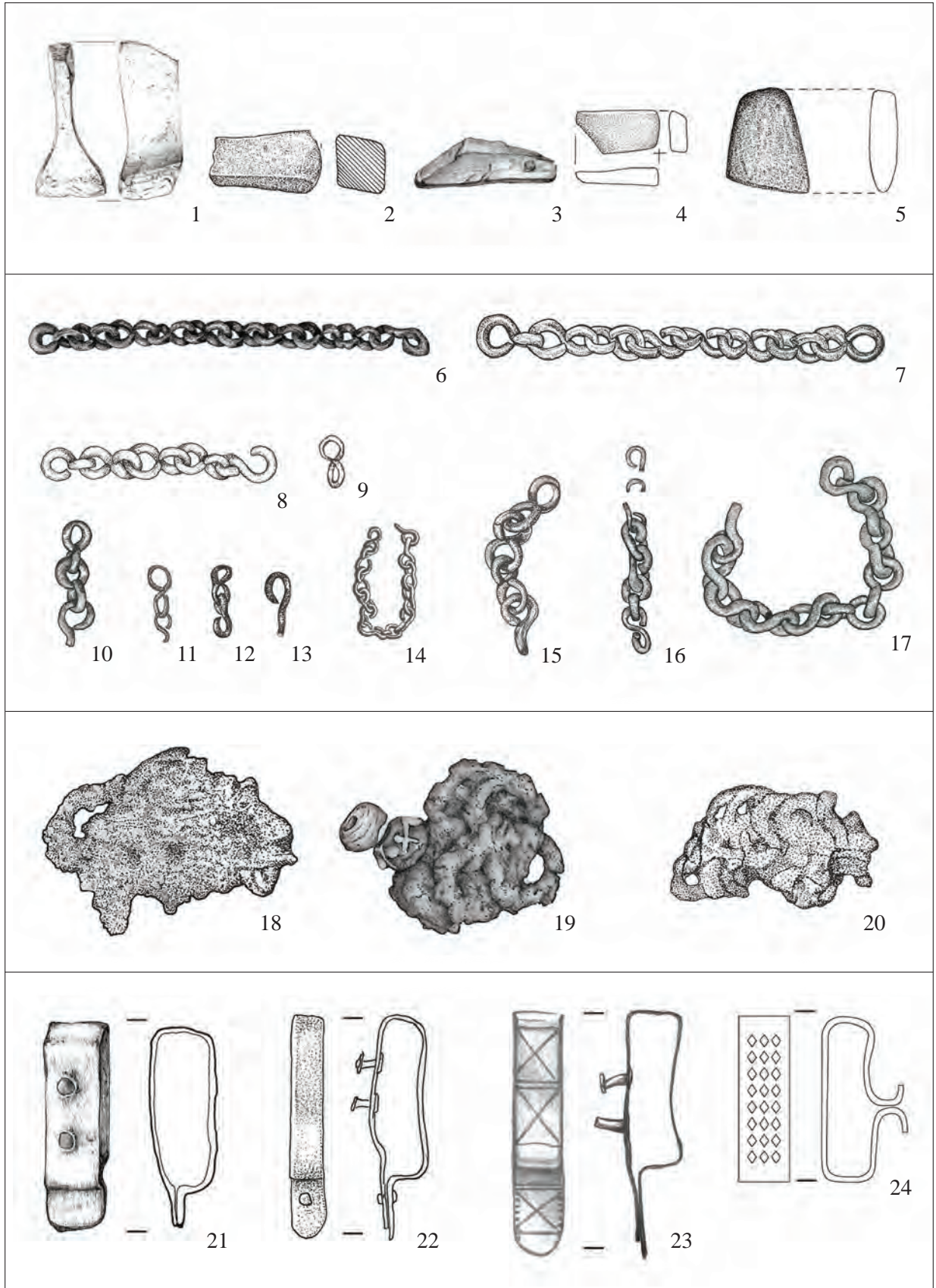

54. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 306. sír; 2: 517. sír; 3: 202. sír; 4: 879. sír; 5: 543. sír; 6: Hódmezővásárhely-Szárászér dűlő. Szegvár-Oromdűlő. 7: 63. sír; 8: 81. sír; 9: 100. sír; 10: 91. sír; 11: 85. sír; 12: 938. sír; 13: 759. sír; 14: 65. sír; 15: 960. sír; 16: 556. sír; 17: 874. sír. 18: 137. sír; 19: 722. sír; 20: 76. sír; 21: 877. sír; 22: 139. sír. M: 1–5, 7–22: 1:2, 6: 1:1

Fig. 54. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 306, 2: Grave no. 517, 3: Grave no. 202, 4: Grave no. 879, 5: Grave no. 543, 6: Hódmezővásárhely-Szárászér dűlő. Szegvár-Oromdűlő. 7: Grave no. 63, 8: Grave no. 81, 9: Grave no. 100, 10: Grave no. 91, 11: Grave no. 85, 12: Grave no. 938, 13: Grave no. 759, 14: Grave no. 65, 15: Grave no. 960, 16: Grave no. 556, 17: Grave no. 874, 18: Grave no. 137, 19: Grave no. 722, 20: Grave no. 76, 21: Grave no. 877, 22: Grave no. 139. Scale: 1–5, 7–22: M = 1:2, 6: M = 1:1

55. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 77. sír; 2: 879. sír; 3: 100. sír; 4: 930. sír; 5: 874. sír; 6: 72. sír; 7: 587. sír; 8–9: 739. sír; 10: 900. sír; 11: 190. sír; 12–13: 714. sír; 14: 165. sír; 15: 535. sír; 16–17: 873. sír; 18: 656. sír; 19: 97. sír; 20: 869. sír; 21: 85. sír; 22: 900. sír; 23: Nădlac/Nagylak (RO) 1. sír; 24: Sânpetru Germán/Németszentpéter (RO). M.: 1:1

Fig. 55. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 77, 2: Grave no. 879, 3: Grave no. 100, 4: Grave no. 930, 5: Grave no. 874, 6: Grave no. 72, 7: Grave no. 587, 8–9: Grave no. 739, 10: Grave no. 900, 11: Grave no. 190, 12–13: Grave no. 714, 14: Grave no. 165, 15: Grave no. 535, 16–17: Grave no. 873, 18: Grave no. 656, 19: Grave no. 97, 20: Grave no. 869, 21: Grave no. 85, 22: Grave no. 900, 23: Nădlac/Nagylak (RO), Grave no. 1, 24: Sânpetru Germán/Németszentpéter (RO). M = 1:1

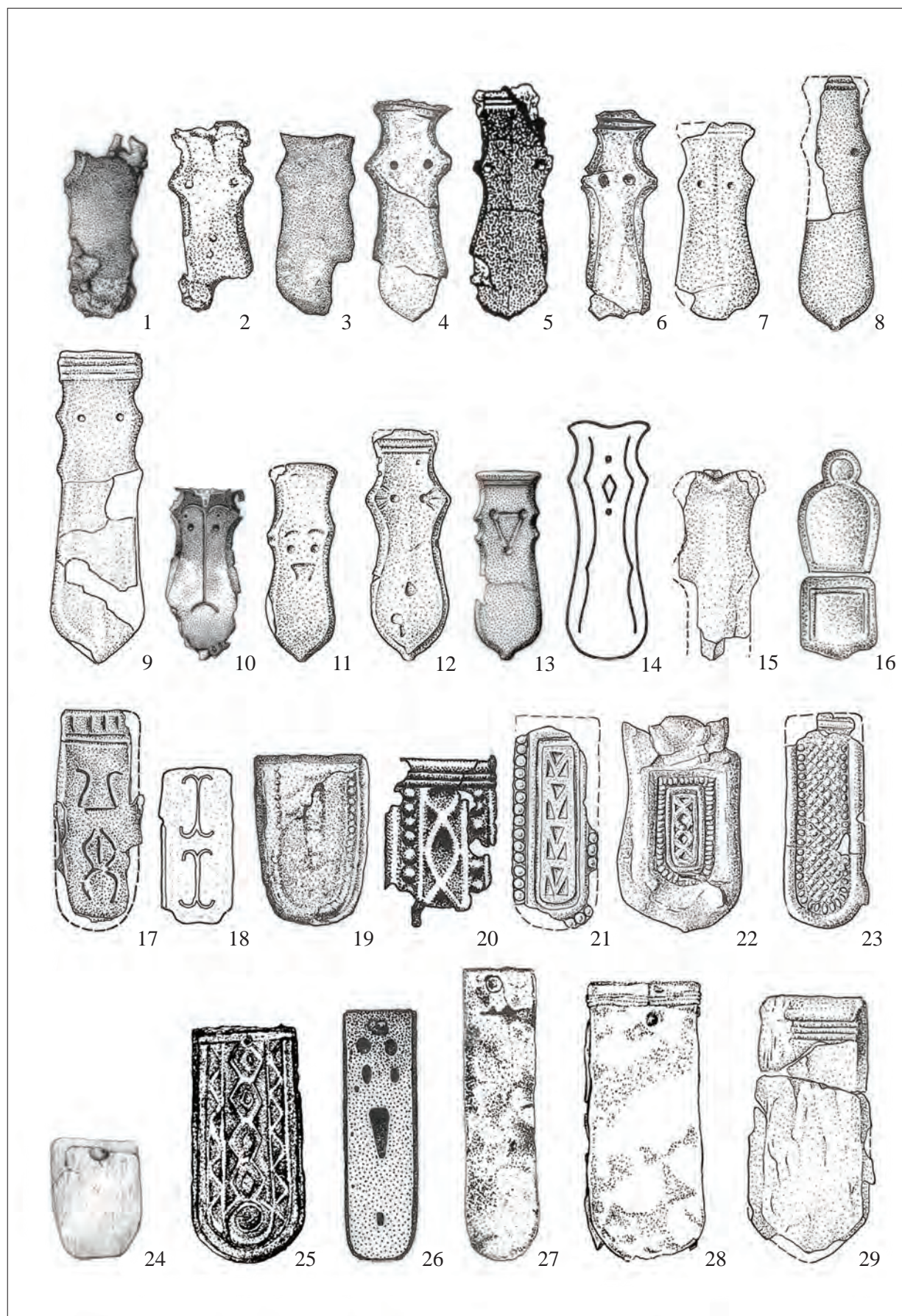

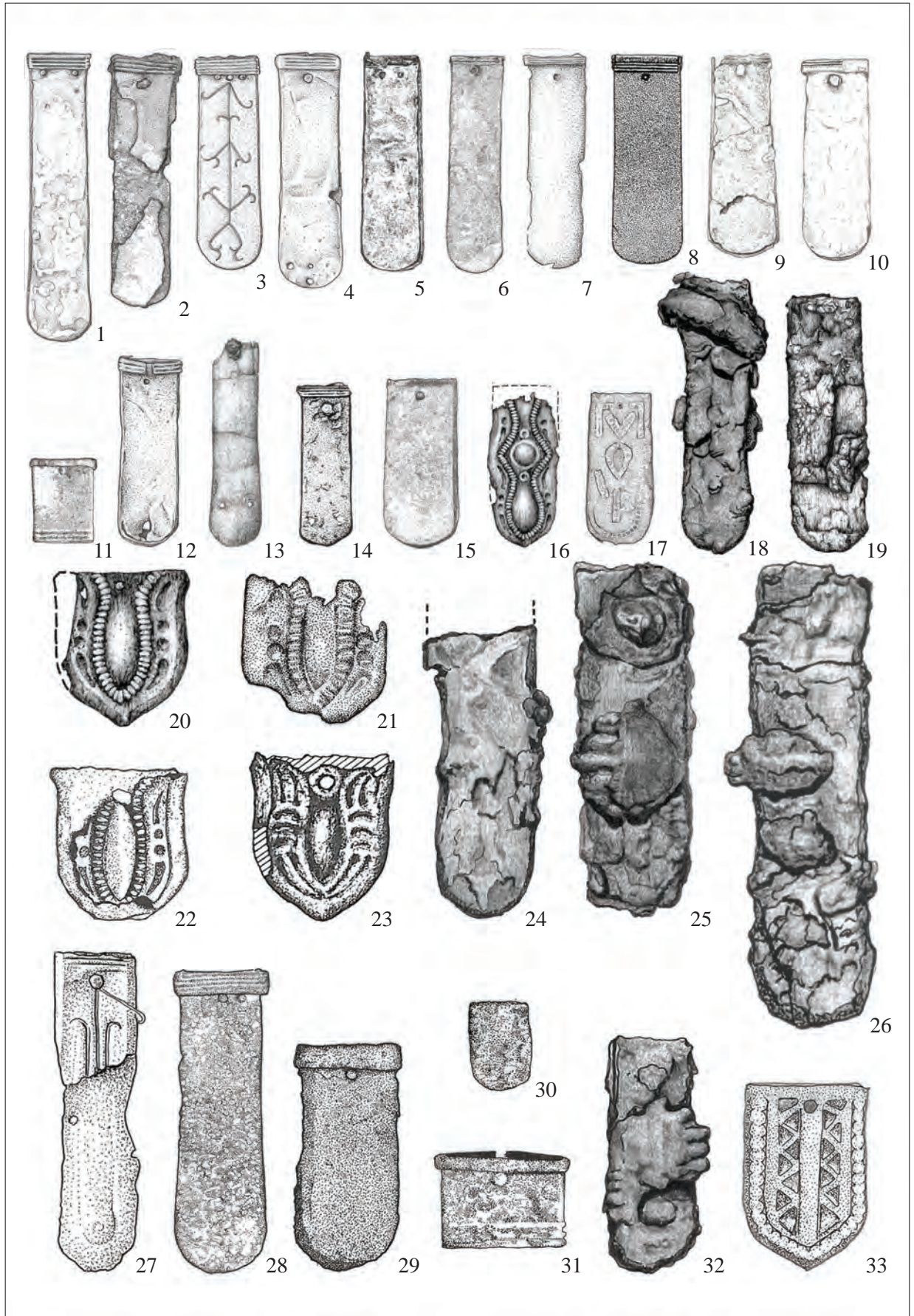
56. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 58. sír; 2: 76. sír; 3: 194. sír; 4: 202. sír; 5: 540. sír; 6: 755. sír; 7: 700. sír; 8: 624. sír; 9: 33. sír; 10: 878. sír; 11: 194. sír; 12: 335. sír; 13: 950. sír; 14: 200. sír; 15: 202. sír; 16: 540. sír; 17: 118. sír; 18: 726. sír; 19: 335. sír; 20: 930. sír; 21: 711. sír; 22–23: 492. sír; 24: 540. sír; 25: 743. sír; 26: 97. sír; 27: 90. sír; 28: 542. sír; 29: 110. sír; 30: 626. sír; 31: 194. sír; 32: 202. sír; 33: 930. sír; 34: 755. sír; 35–36, 39: 100. sír; 37: 960. sír; 38: 897. sír. M.: 1:1

Fig. 56. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 58, 2: Grave no. 76, 3: Grave no. 194, 4: Grave no. 202, 5: Grave no. 540, 6: Grave no. 755, 7: Grave no. 700, 8: Grave no. 624, 9: Grave no. 33, 10: Grave no. 878, 11: Grave no. 194, 12: Grave no. 335, 13: Grave no. 950, 14: Grave no. 200, 15: Grave no. 202, 16: Grave no. 540, 17: Grave no. 118, 18: Grave no. 726, 19: Grave no. 335, 20: Grave no. 930, 21: Grave no. 711, 22–23: Grave no. 492, 24: Grave no. 540, 25: Grave no. 743, 26: Grave no. 97, 27: Grave no. 90, 28: Grave no. 542, 29: Grave no. 110, 30: Grave no. 626, 31: Grave no. 194, 32: Grave no. 202, 33: Grave no. 930, 34: Grave no. 755, 35–36, 39: Grave no. 100, 37: Grave no. 960, 38: Grave no. 897. M = 1:1

57. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 960. sír; 2: 528. sír; 3: 897. sír; 4: 306. sír; 5: 194. sír; 6: 252. sír; 7: 202. sír; 8: 200. sír; 9: 626. sír; 10: 252. sír; 11: 540. sír; 12: 755. sír; 13: 121. sír; 14: 335. sír; 15: 200. sír; 16: 58. sír; 17: 540. sír; 18: 759. sír; 19: 723. sír; 20: 121. sír; 21: 726. sír; 22: 930. sír; 23: 624. sír; 24: 58. sír; 25: 33. sír; 26: 165. sír; 27: 288. sír; 28: 945. sír; 29: 755. sír. M.: 1:1

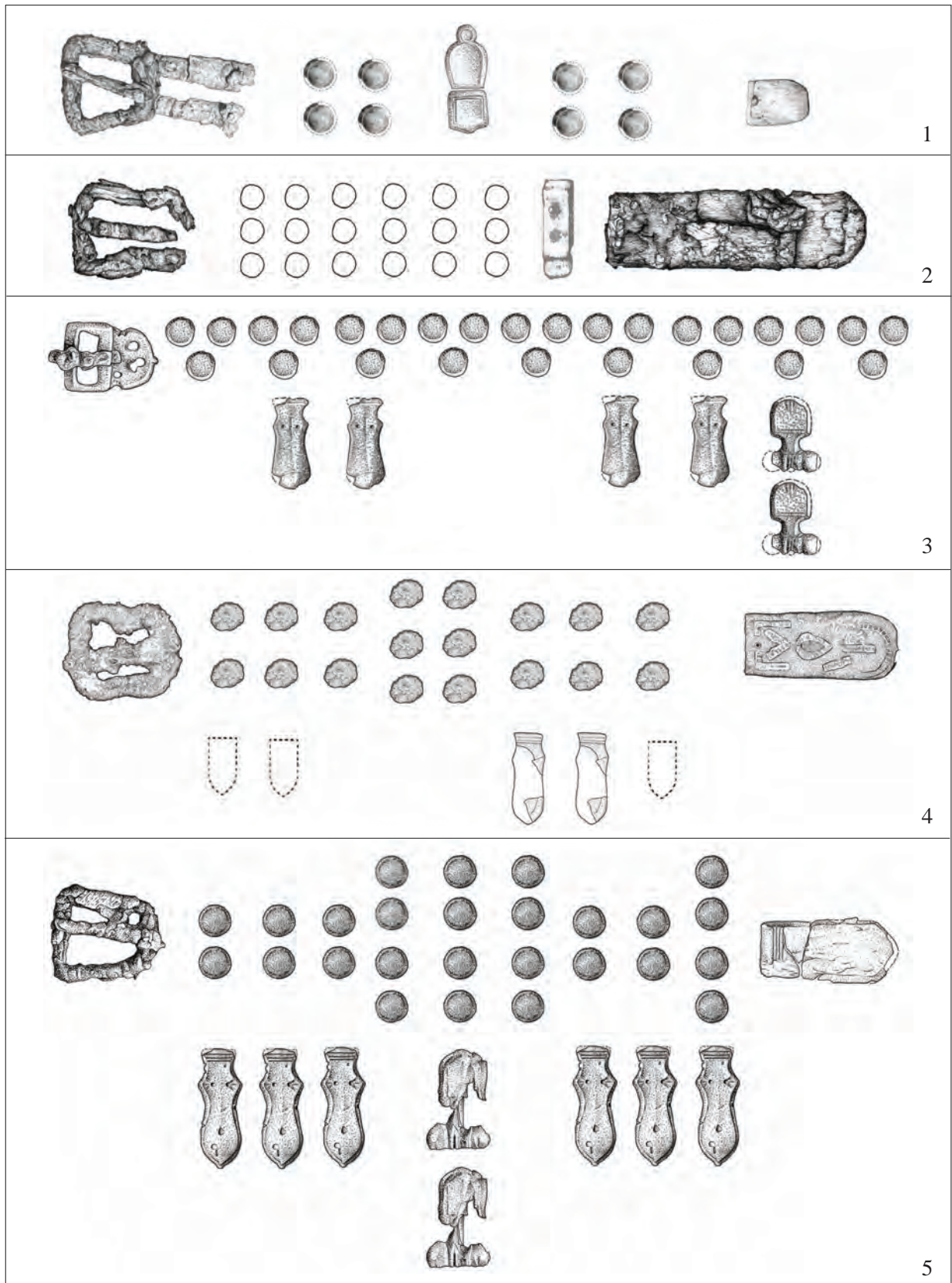
Fig. 57. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 960, 2: Grave no. 528, 3: Grave no. 897, 4: Grave no. 306, 5: Grave no. 194, 6: Grave no. 252, 7: Grave no. 202, 8: Grave no. 200, 9: Grave no. 626, 10: Grave no. 252, 11: Grave no. 540, 12: Grave no. 755, 13: Grave no. 121, 14: Grave no. 335, 15: Grave no. 200, 16: Grave no. 58, 17: Grave no. 540, 18: Grave no. 759, 19: Grave no. 723, 20: Grave no. 121, 21: Grave no. 726, 22: Grave no. 930, 23: Grave no. 624, 24: Grave no. 58, 25: Grave no. 33, 26: Grave no. 165, 27: Grave no. 288, 28: Grave no. 945, 29: Grave no. 755. M = 1:1

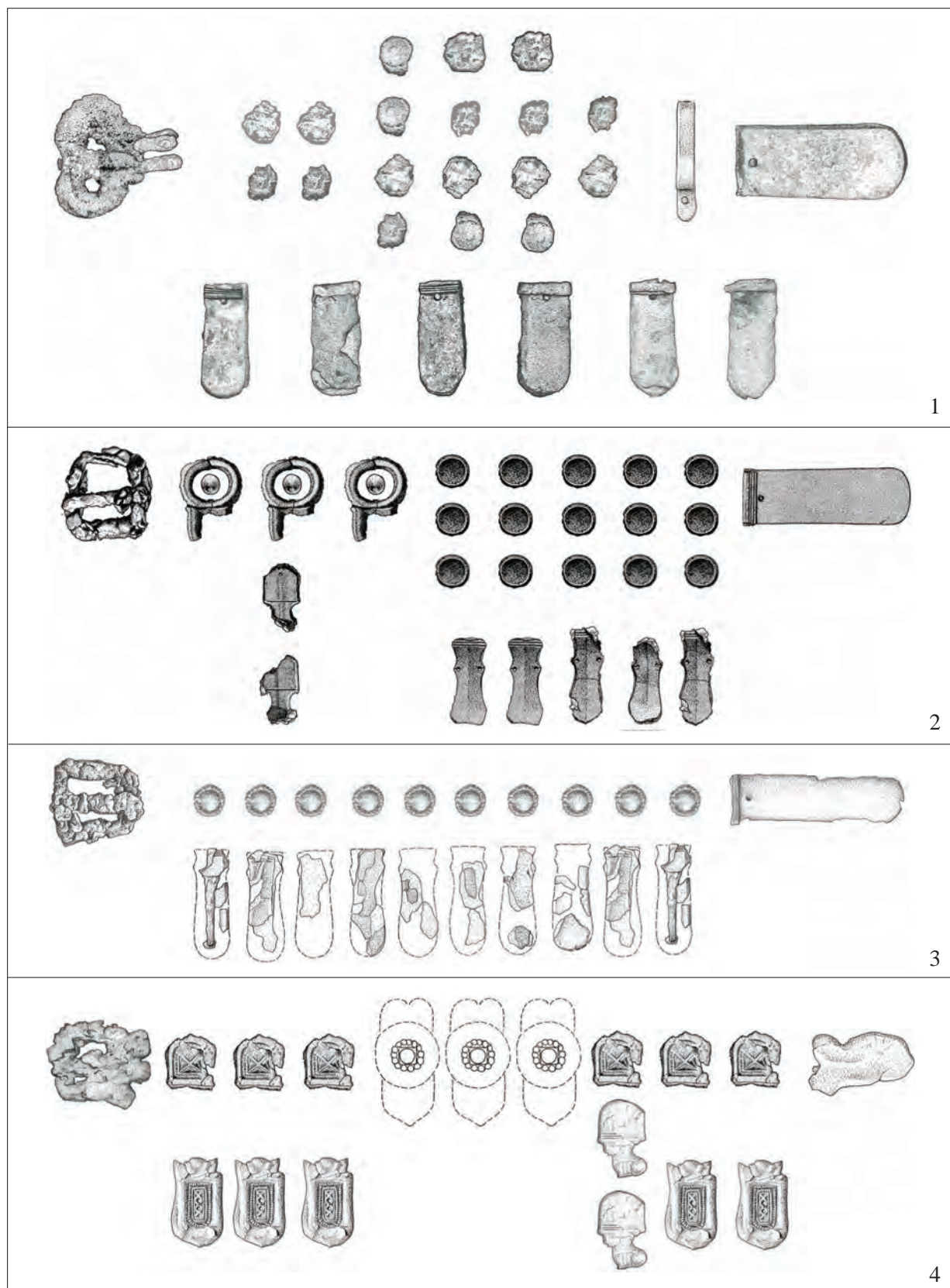

58. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 335. sír; 2: 897. sír; 3: 626. sír; 4: 545. sír; 5: 33. sír; 6: 815. sír; 7: 700. sír; 8: 194. sír; 9: 855. sír; 10: 542. sír; 11: 878. sír; 12: 540. sír; 13: B sír; 14: 200. sír; 15: 900. sír; 16: 90. sír; 17: 760. sír; 18: 100. sír; 19: 85. sír; 20: 90. sír; 21: 860. sír; 22: 542. sír; 23: 97. sír; 24–26, 32: 100. sír; 27–28: 626. sír; 29: 900. sír; 30–31: 878. sír; 33: 492. sír. M.: 1–19: 1:2, 20–33: 1:1

Fig. 58. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 335, 2: Grave no. 897, 3: Grave no. 626, 4: Grave no. 545, 5: Grave no. 33, 6: Grave no. 815, 7: Grave no. 700, 8: Grave no. 194, 9: Grave no. 855, 10: Grave no. 542, 11: Grave no. 878, 12: Grave no. 540, 13: Grave "B," 14: Grave no. 200, 15: Grave no. 900, 16: Grave no. 90, 17: Grave no. 760, 18: Grave no. 100, 19: Grave no. 85, 20: Grave no. 90, 21: Grave no. 860, 22: Grave no. 542, 23: Grave no. 97, 24–26, 32: Grave no. 100, 27–28: Grave no. 626, 29: Grave no. 900, 30–31: Grave no. 878, 33: Grave no. 492. Scale: 1–19: M = 1:2, 20–33: M = 1:1

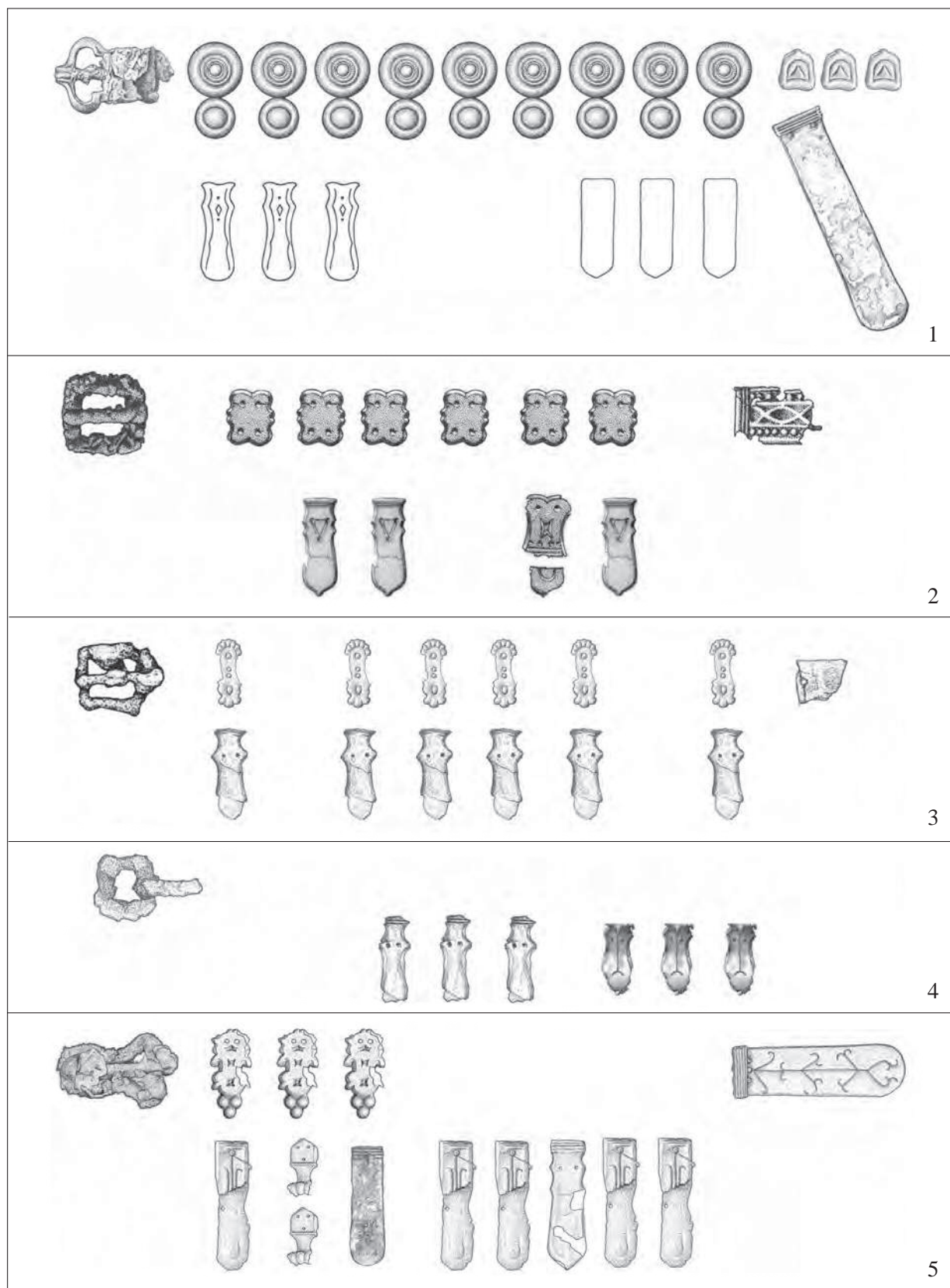
59. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 58. sír; 2: 85. sír; 3: 202. sír; 4: 760. sír; 5: 755. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 59. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 58, 2: Grave no. 85, 3: Grave no. 202, 4: Grave no. 760,
 5: Grave no. 755. No scale

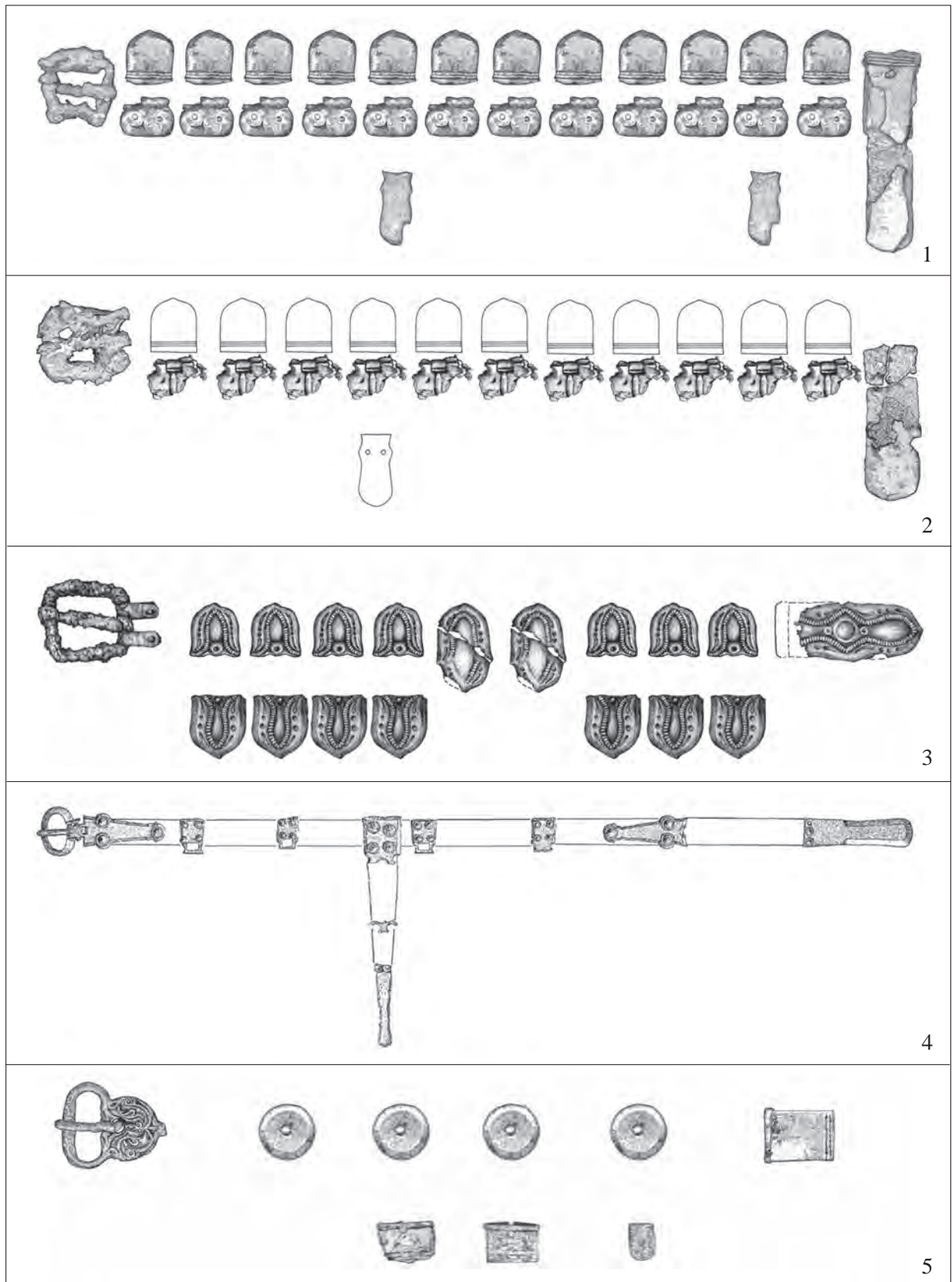
60. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 900. sír; 2: 194. sír; 3: 700. sír; 4: 930. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 60. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 900, 2: Grave no. 194, 3: Grave no. 700, 4: Grave no. 930. No scale

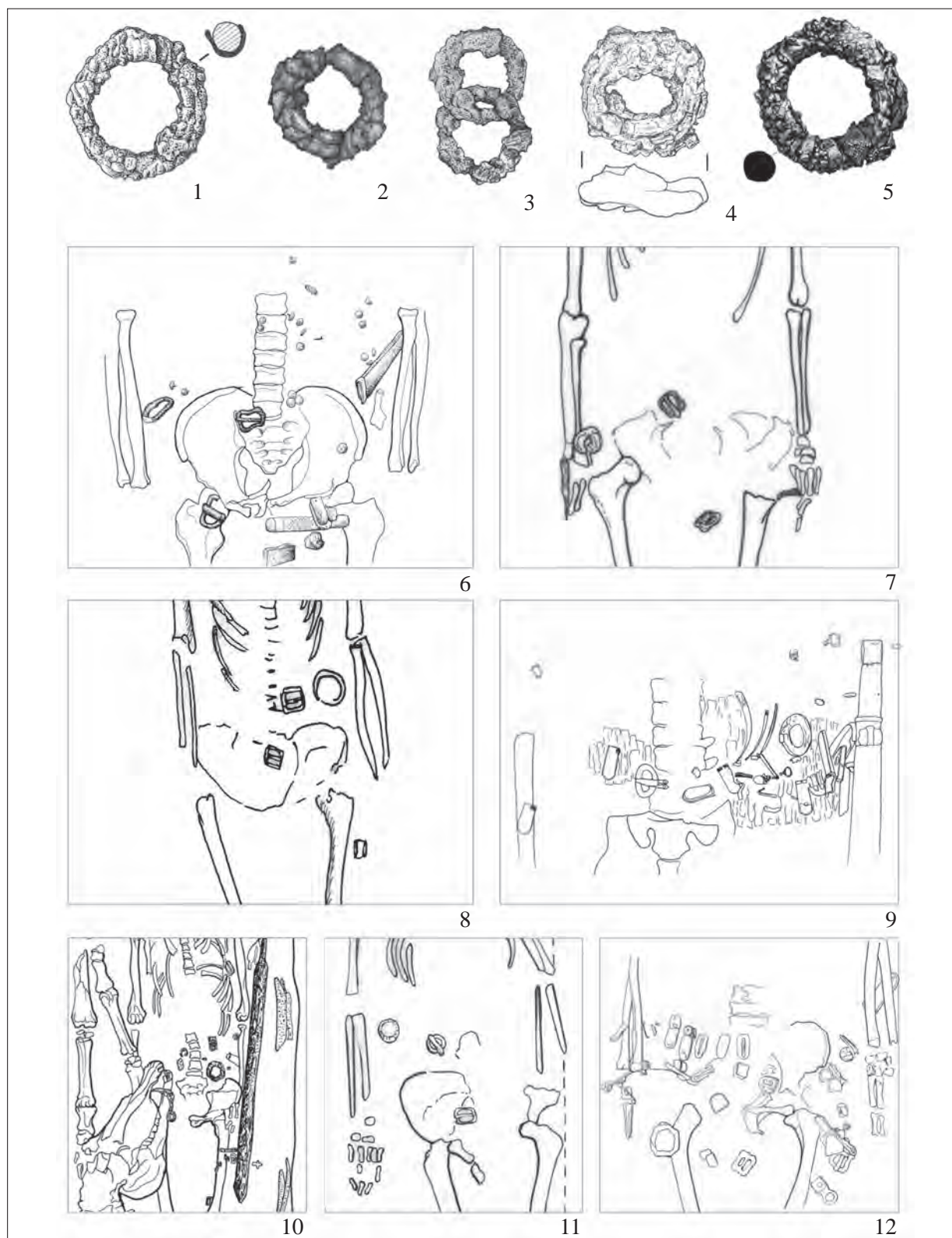
61. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 711. sír; 2: 726. sír; 3: 200. sír; 4: 492. sír; 5: 540. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 61. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 711, 2: Grave no. 726, 3: Grave no. 200, 4: Grave no. 492,
 5: Grave no. 540. No scale

62. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1:335. sír; 2: 121. sír; 3: 306. sír; 4: 252. sír; 5: 626. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 62. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no.335, 2: Grave no. 121, 3: Grave no. 306, 4: Grave no. 252,
 5: Grave no. 626. No scale

63. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 897. sír; 2: 960. sír; 3: 90. sír; 4: 81. sír; 5: 878. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 63. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 897, 2: Grave no. 960, 3: Grave no. 90, 4: Grave no. 81,
 5: Grave no. 878. No scale

64. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 141. sír; 2: 90. sír; 3: 697. sír; 4: 777. sír; 5: 68. sír; 6: 85. sír; 7: 77. sír; 8: 637. sír; 9: 900. sír; 10: sír: 68. sír; 11: 800. sír; 12: 540. sír. M.: 1–5: 1:2; 6–12: méretarány nélkül
 Fig. 64. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 141, 2: Grave no. 90, 3: Grave no. 697, 4: Grave no. 777, 5: Grave no. 68, 6: Grave no. 85, 7: Grave no. 77, 8: Grave no. 637, 9: Grave no. 900, 10: Grave no. 68, 11: Grave no. 800, 12: Grave no. 540. Scale: 1–5: M = 1:2, 6–12: no scale

65. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 33. sír; 2: 76. sír; 3: 100. sír; 4: 137. sír; 5: 333. sír; 6: 335. sír; 7: 539. sír;
8: 540. sír; 9: 877. sír

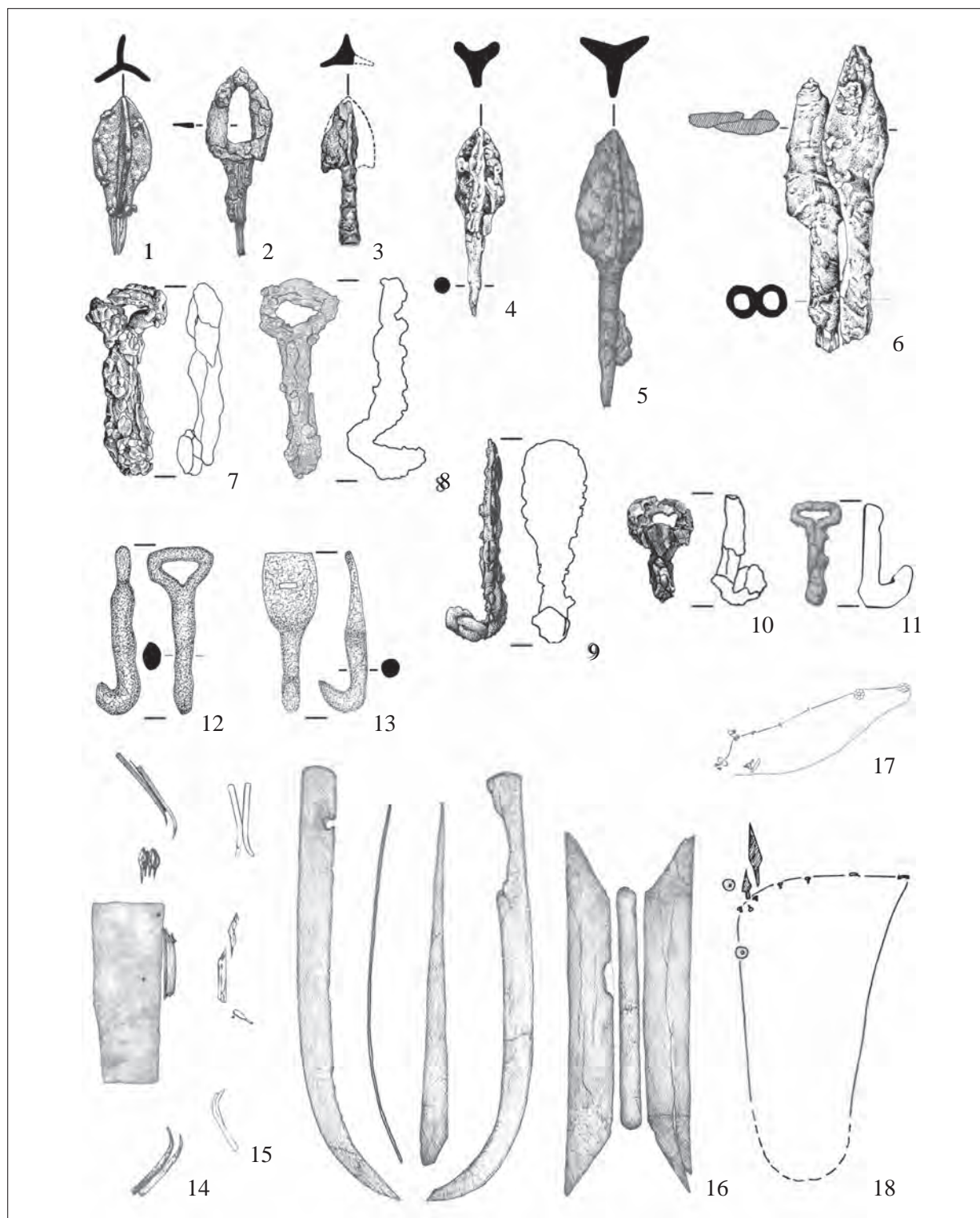
Fig. 65. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 33, 2: Grave no. 76, 3: Grave no. 100, 4: Grave no. 137,
5: Grave no. 333, 6: Grave no. 335, 7: Grave no. 539, 8: Grave no. 540, 9: Grave no. 877

66. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 900. sír; 2: 903. sír; 3: 930. sír; 4: 325. sír; 5: 815. sír; 6–8: 33. sír
 Fig. 66. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 900, 2: Grave no. 903, 3: Grave no. 930, 4: Grave no. 325,
 5: Grave no. 815, 6–8: Grave no. 33

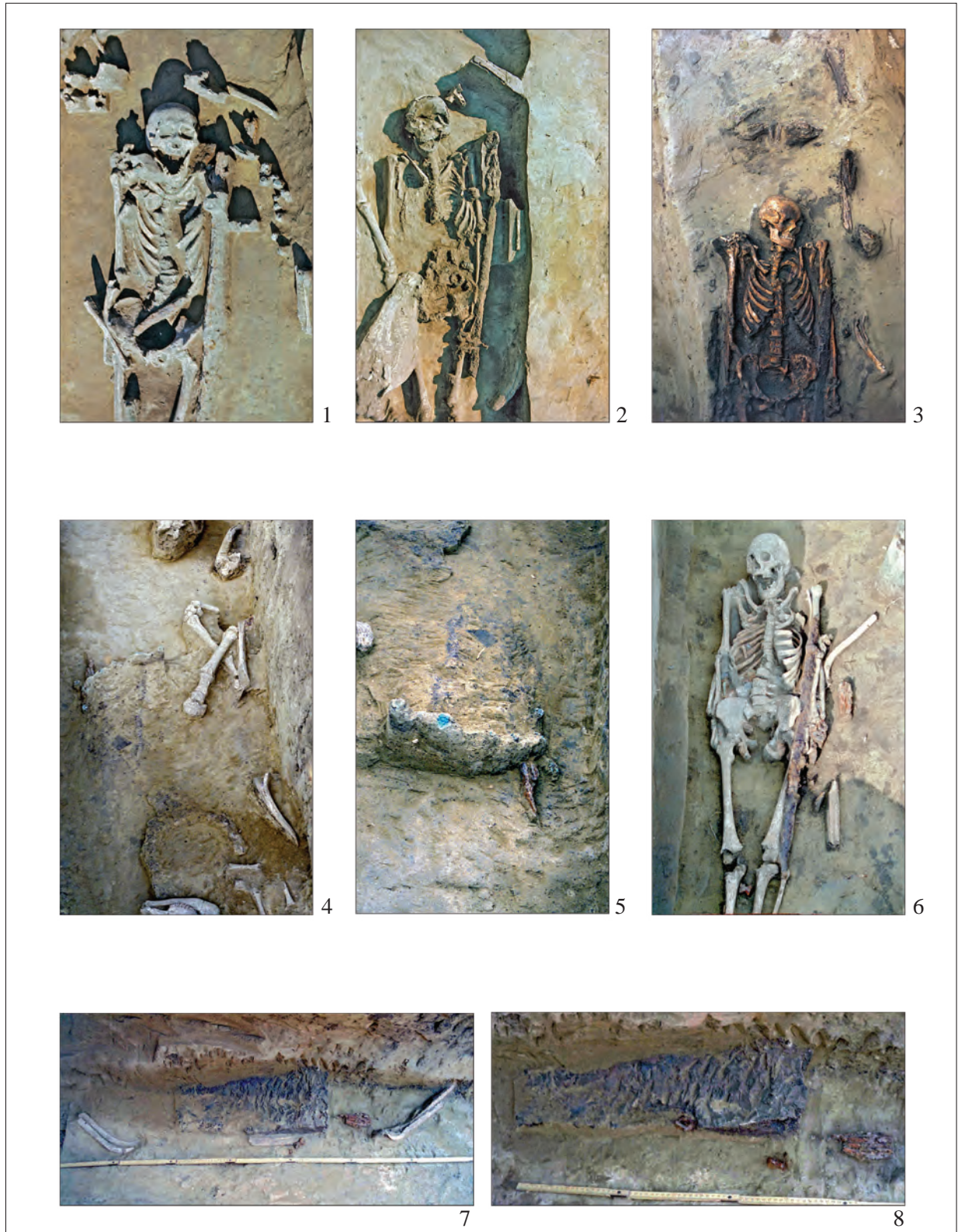
67. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 85. sír; 2: 556. sír; 3: 855. sír; 4: 877. sír; 5: 900. sír; 6: 897. sír; 7: 930. sír
 Fig. 67. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 85, 2: Grave no. 556, 3: Grave no. 855, 4: Grave no. 877,
 5: Grave no. 900, 6: Grave no. 897, 7: Grave no. 930

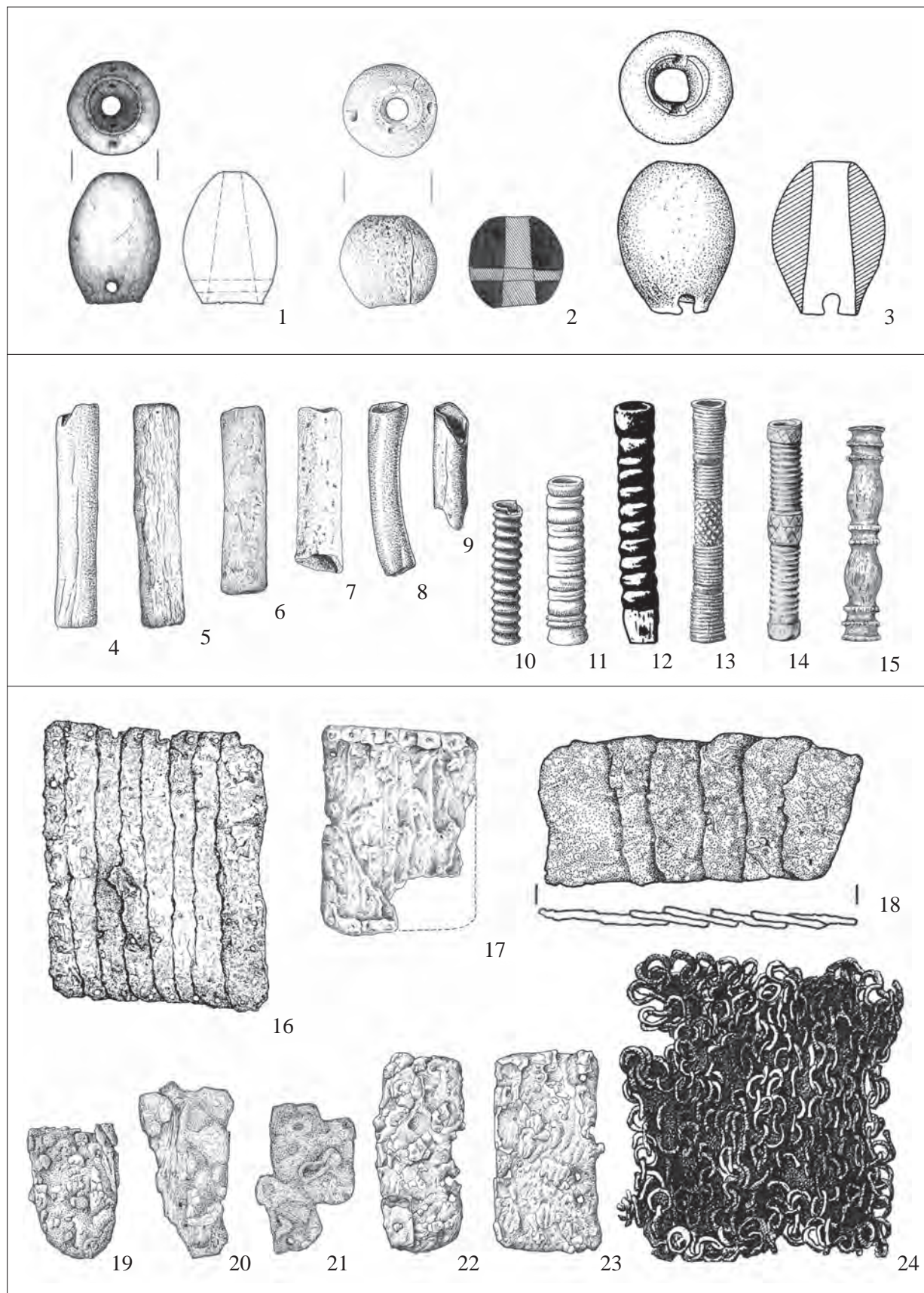
68. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 137. sír; 2–3: 68. sír; 4, 6: 333. sír; 5: 700. sír; 7: 335. sír; 8: 759. sír; 9: 137. sír; 10: 68. sír; 11: 700. sír; 14: 700. sír; 15: 137. sír; 16: 700. sír; 17–18: 626. sír. Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő. 12: 67. sír; 13: 8 sír. M.: 1–13: 1:2, 14–18: méretarány nélkül.

Fig. 68. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 137, 2–3: Grave no. 68, 4, 6: Grave no. 333, 5: Grave no. 700, 7: Grave no. 335, 8: Grave no. 759, 9: Grave no. 137, 10: Grave no. 68, 11: Grave no. 700, 14: Grave no. 700, 15: Grave no. 137, 16: Grave no. 700, 17–18: Grave no. 626. Homokrév/Mokrin-Vodoplav dűlő.

12: Grave no. 67, 13: Grave no. 8. Scale: 1–13: M= 1:2, 14–18: no scale

69. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 33. sír; 2: 68. sír; 3: 137. sír; 4-5: 626. sír; 6: 930. sír; 7-8: 700. sír
 Fig. 69. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 33, 2: Grave no. 68, 3: Grave no. 137, 4-5: Grave no. 626,
 6: Grave no. 930, 7-8: Grave no. 700

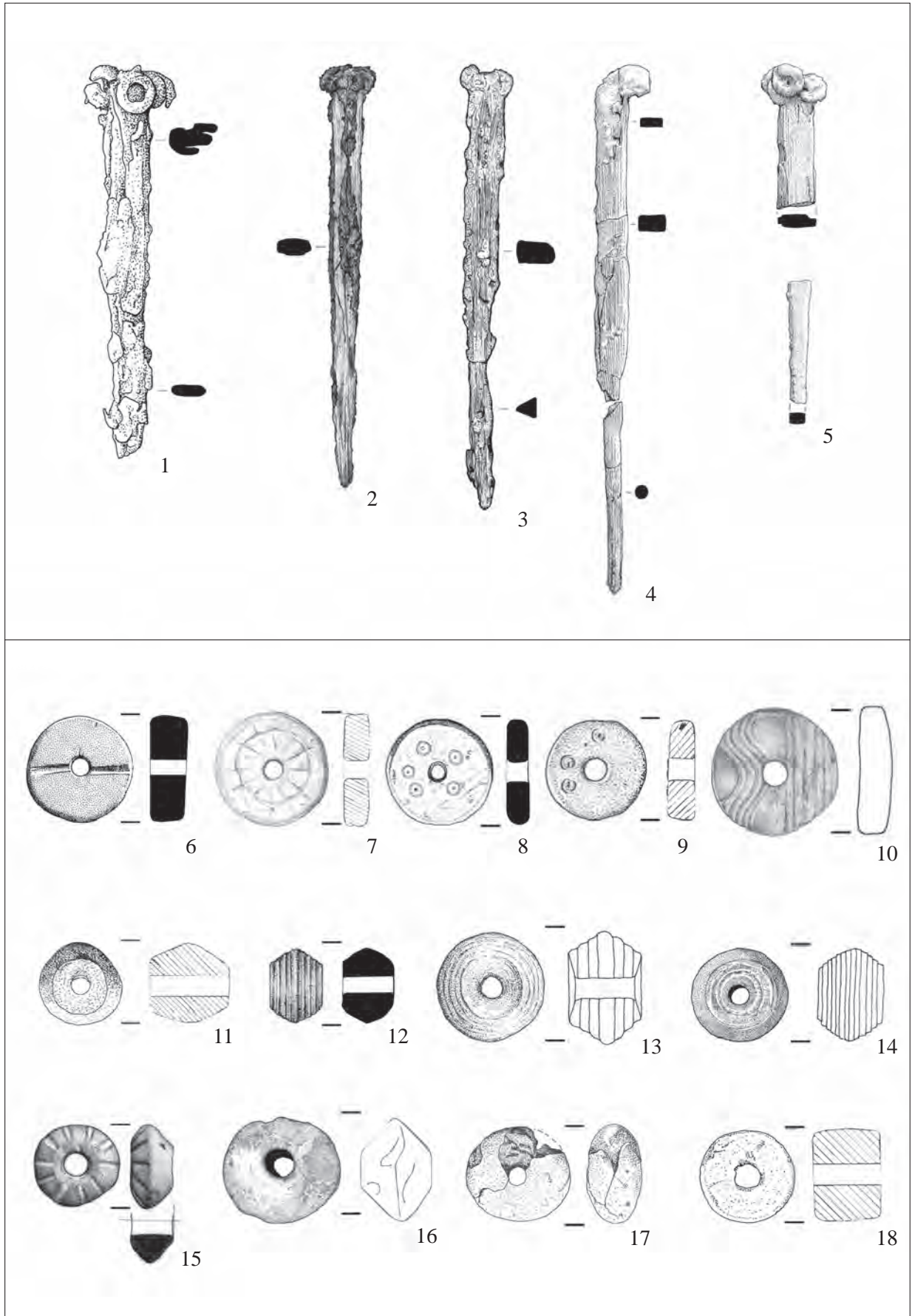
70. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 90. sír; 2: 545. sír; 3: Tiszaeszlár-Bashalom 1. sír; 4: 135. sír; 5: 553. sír; 6: 111. sír; 7: 293. sír; 8: 181. sír; 9: 349. sír; 10: Kiszombor O 2. sír; 11: Kiszombor O 7. sír; 12: Szentes-Dónát 3. sír; 13: Deszk Sz 3. sír; 14: Deszk T 3. sír; 15: Szegvár-Oromdűlő 607. sír; 16: 33. sír; 17: 333. sír; 18: 930. sír; 19: 540. sír; 20–21: 741. sír; 22–23: 335. sír; 24: 33. sír. M.: 1–15: 1:1; 16–24: 1:2

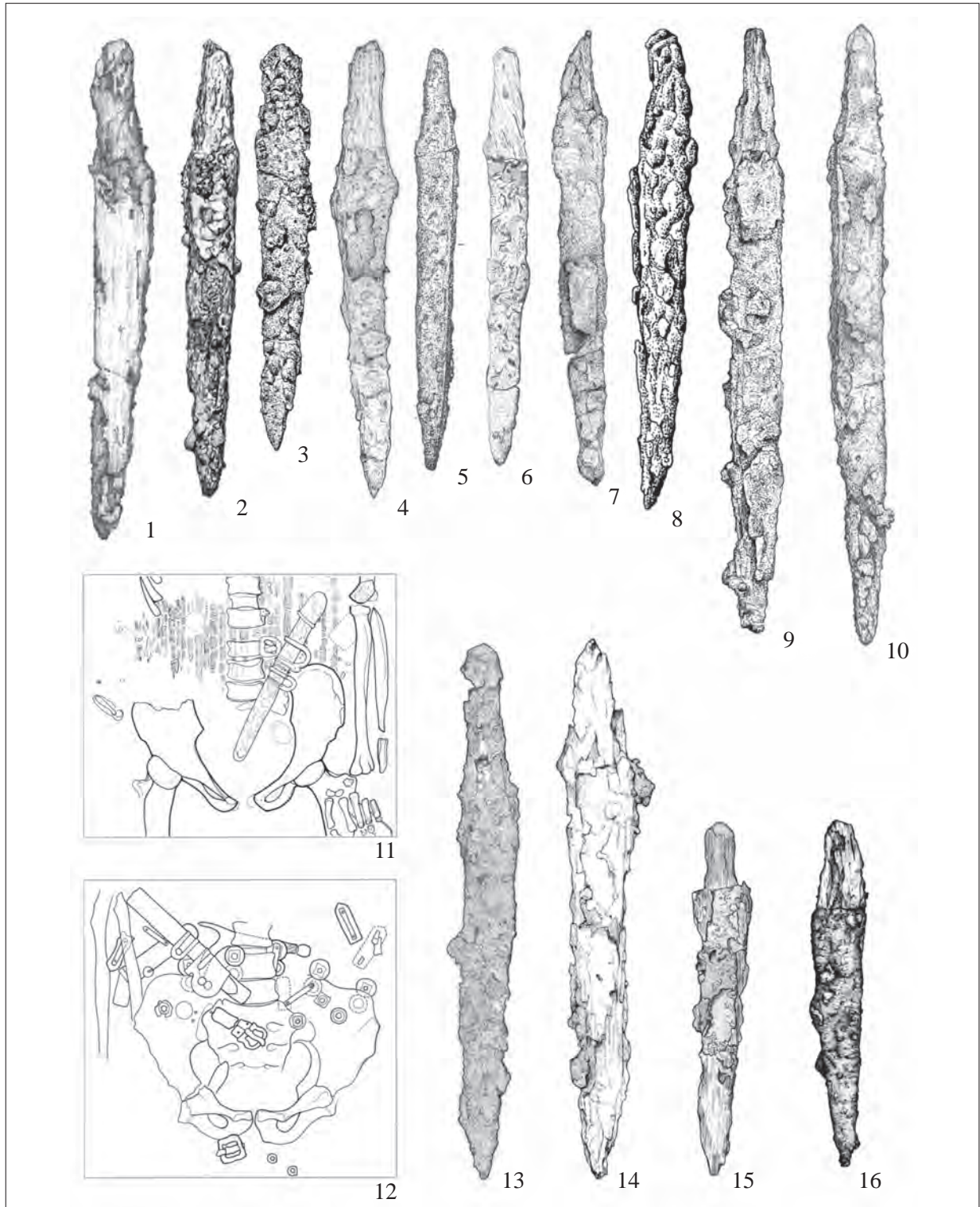
Fig. 70. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 90, 2: Grave no. 545, 3: Tiszaeszlár-Bashalom, Grave no. 1, 4: Grave no. 135, 5: Grave no. 553, 6: Grave no. 111, 7: Grave no. 293, 8: Grave no. 181, 9: Grave no. 349, 10: Kiszombor O, Grave no. 2, 11: Kiszombor O, Grave no. 7, 12: Szentes-Dónát, Grave no. 3, 13: Deszk Sz, Grave no. 3, 14: Deszk T, Grave no. 3, 15: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 607, 16: Grave no. 33, 17: Grave no. 333, 18: Grave no. 930, 19: Grave no. 540, 20–21: Grave no. 741, 22–23: Grave no. 335, 24: Grave no. 33.

Scale: 1–15: M = 1:1, 16–24: M = 1:2

71. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 172. sír; 2: 72. sír; 3: 730. sír; 4: Deszk D 170. sír; 5: Kiszombor O 6. sír; 6: 116. sír; 7: 753. sír; 8: 328. sír; 9: 183. sír; 10: 130. sír; 11: 340. sír; 12: 136. sír; 13: 547. sír; 14: 819. sír; 15: 571. sír; 16: 830. sír; 17: 345. sír; 18: 261. sír. M.: 1–5: 1:2; 6–18: 1:2

Fig. 71. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 172, 2: Grave no. 72, 3: Grave no. 730, 4: Deszk D, Grave no. 170, 5: Kiszombor O, Grave no. 6, 6: Grave no. 116, 7: Grave no. 753, 8: Grave no. 328, 9: Grave no. 183, 10: Grave no. 130, 11: Grave no. 340, 12: Grave no. 136, 13: Grave no. 547, 14: Grave no. 819, 15: Grave no. 571, 16: Grave no. 830, 17: Grave no. 345, 18: Grave no. 261. M = 1:2

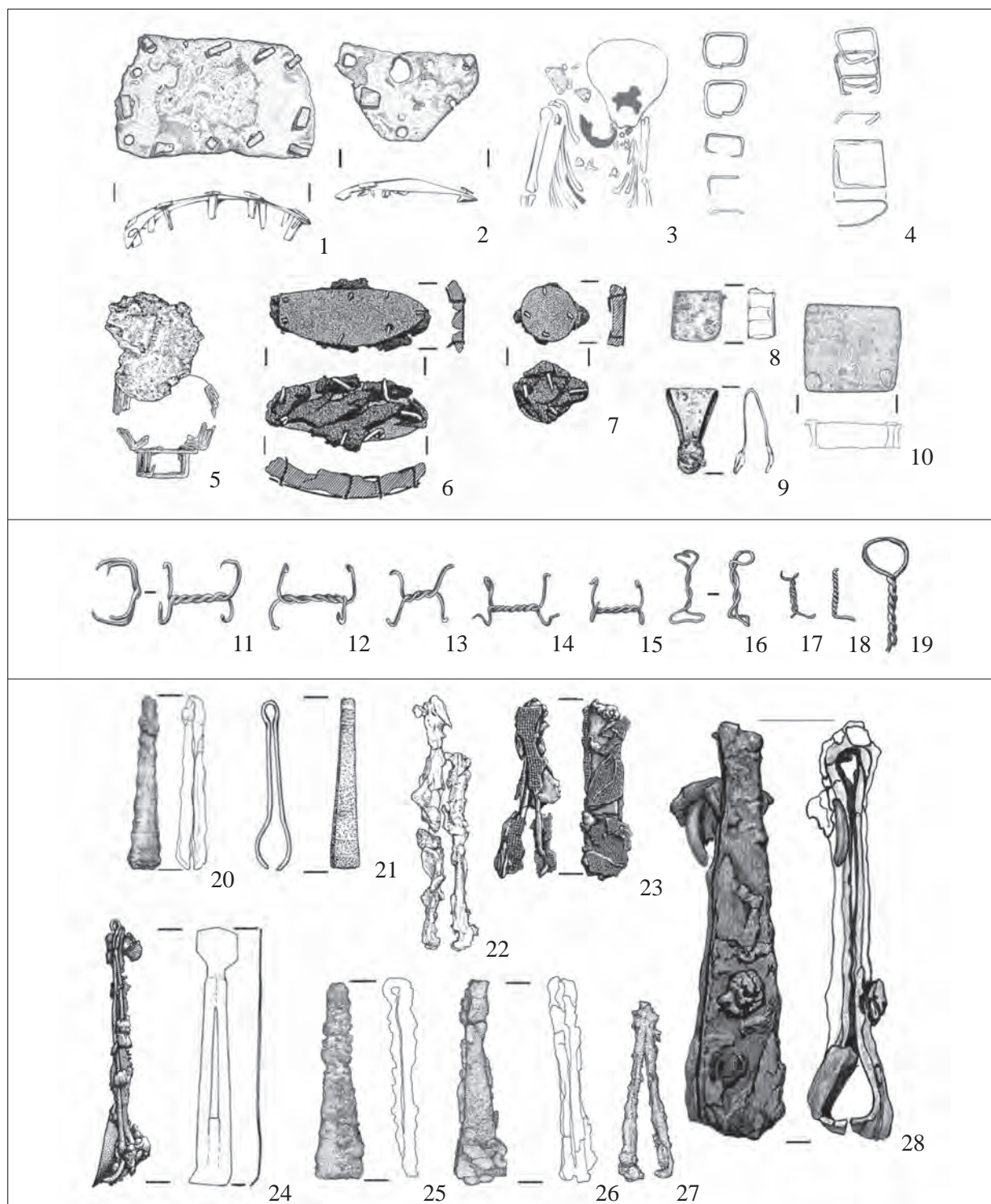

72. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 53. sír; 2: 65. sír; 3: 33. sír; 4: 889. sír; 5: 714. sír; 6: 343. sír; 7: 189. sír; 8: 540. sír; 9: 697. sír; 10: 879. sír; 11: 815. sír; 12: 335. sír; 13: 626. sír; 14: 960. sír; 15: 718. sír; 16: 76. sír.

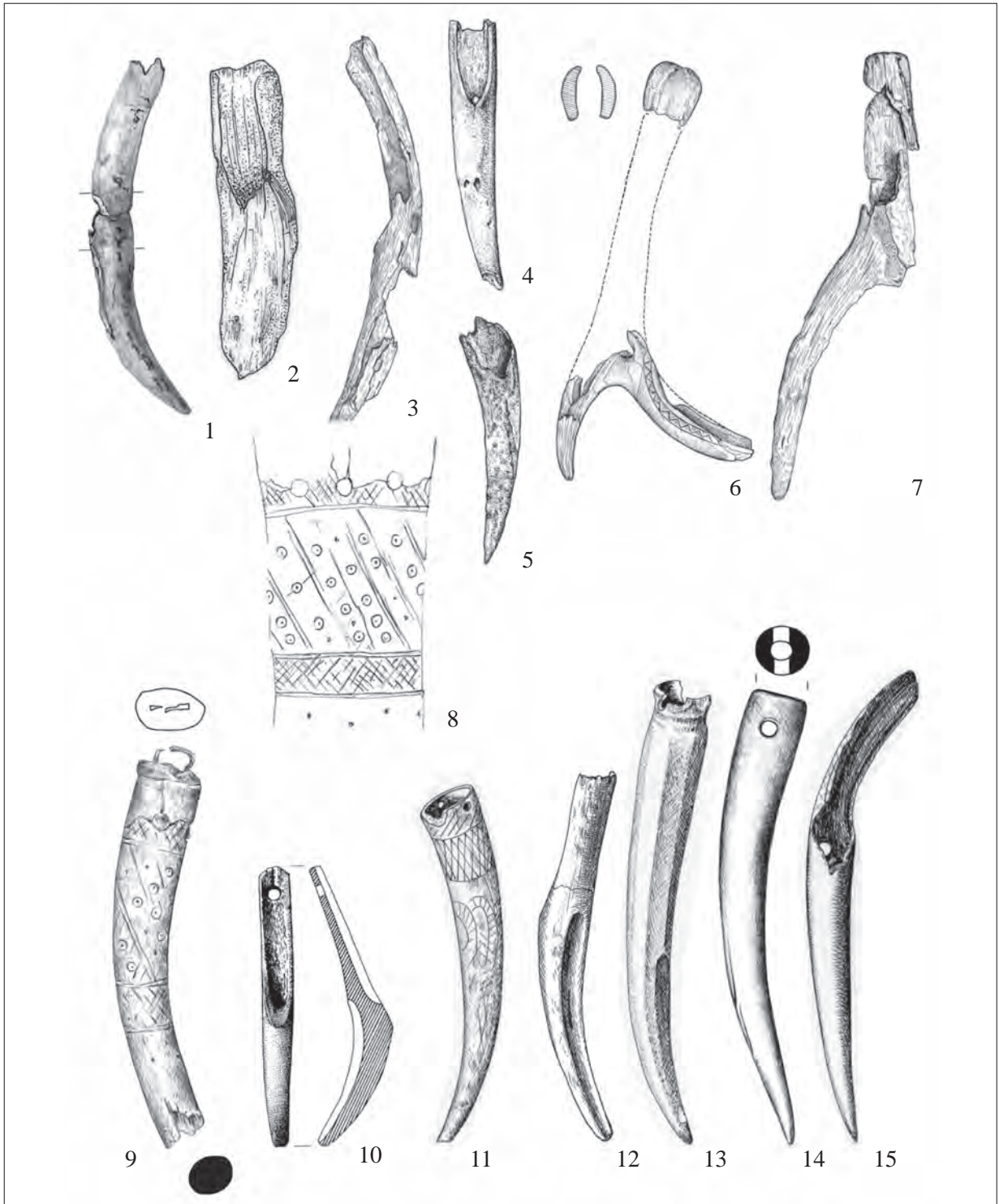
M.: 1–10, 13–16: 1:2, 11–12: méretarány nélkül

Fig. 72. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 53, 2: Grave no. 65, 3: Grave no. 33, 4: Grave no. 889, 5: Grave no. 714, 6: Grave no. 343, 7: Grave no. 189, 8: Grave no. 540, 9: Grave no. 697, 10: Grave no. 879, 11: Grave no. 815, 12: Grave no. 335, 13: Grave no. 626, 14: Grave no. 960, 15: Grave no. 718, 16: Grave no. 76. Scale: 1–10, 13–16: M = 1:2, 11–12: no scale

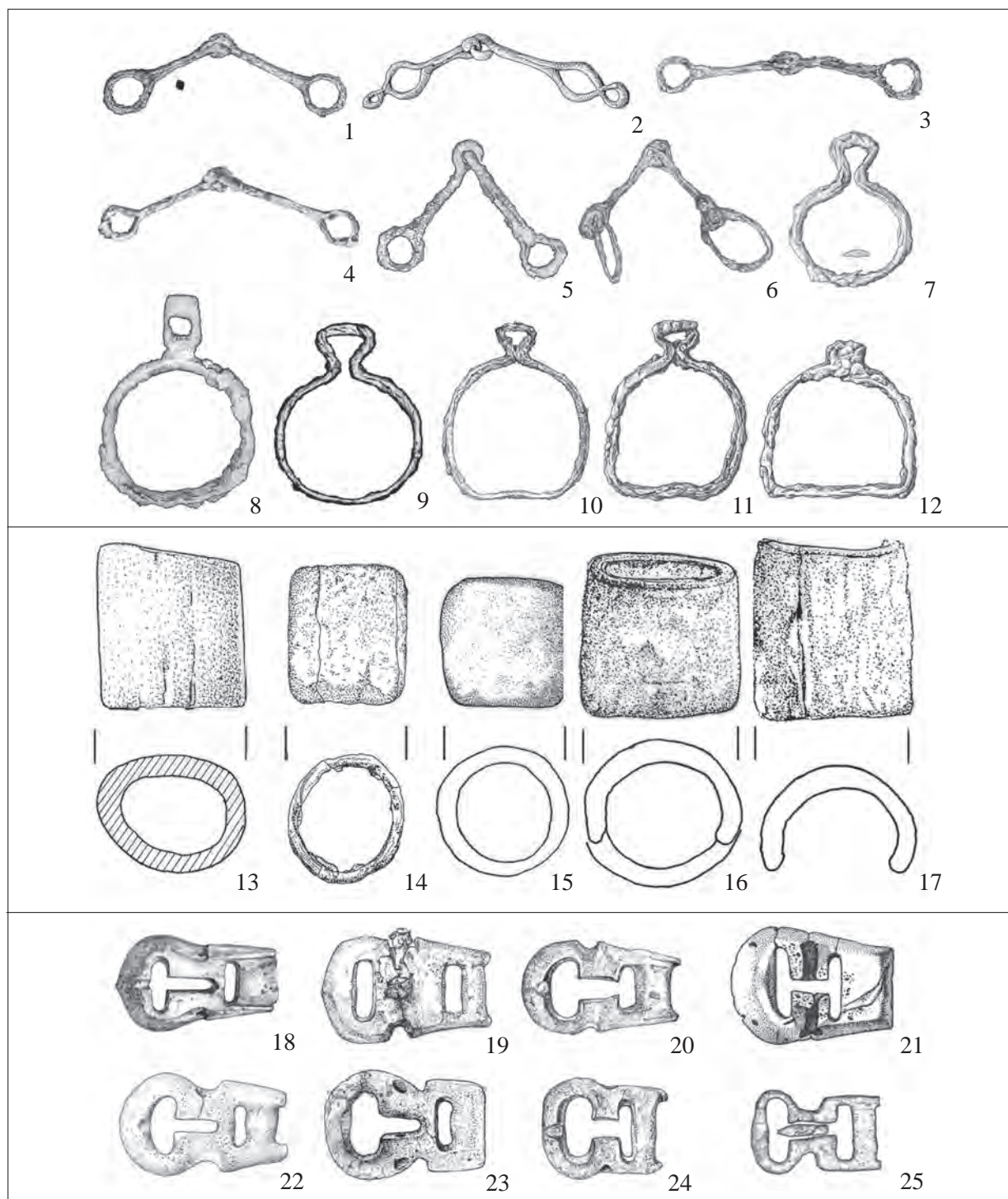
73. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1–3: 723. sír; 4–5: 777. sír; 6: 940. sír; 7–8: 194. sír; 9: 33. sír; 10: 858. sír; 11–15: 188. sír; 16: 187. sír; 17: 730. sír; 18: 682. sír; 19: 718. sír; 20: 868. sír; 21: 108. sír; 22: 960. sír; 23: 554. sír; 24: 554. sír; 25: 900. sír; 26: 707. sír; 27: 887. sír; 28: 100. sír.

Fig. 73. Szegvár-Oromdűlő. 1–3: Grave no. 723, 4–5: Grave no. 777, 6: Grave no. 940, 7–8: Grave no. 194, 9: Grave no. 33, 10: Grave no. 858, 11–15: Grave no. 188, 16: Grave no. 187, 17: Grave no. 730, 18: Grave no. 682, 19: Grave no. 718, 20: Grave no. 868, 21: Grave no. 108, 22: Grave no. 960, 23: Grave no. 554, 24: Grave no. 554, 25: Grave no. 900, 26: Grave no. 707, 27: Grave no. 887, 28: Grave no. 100.

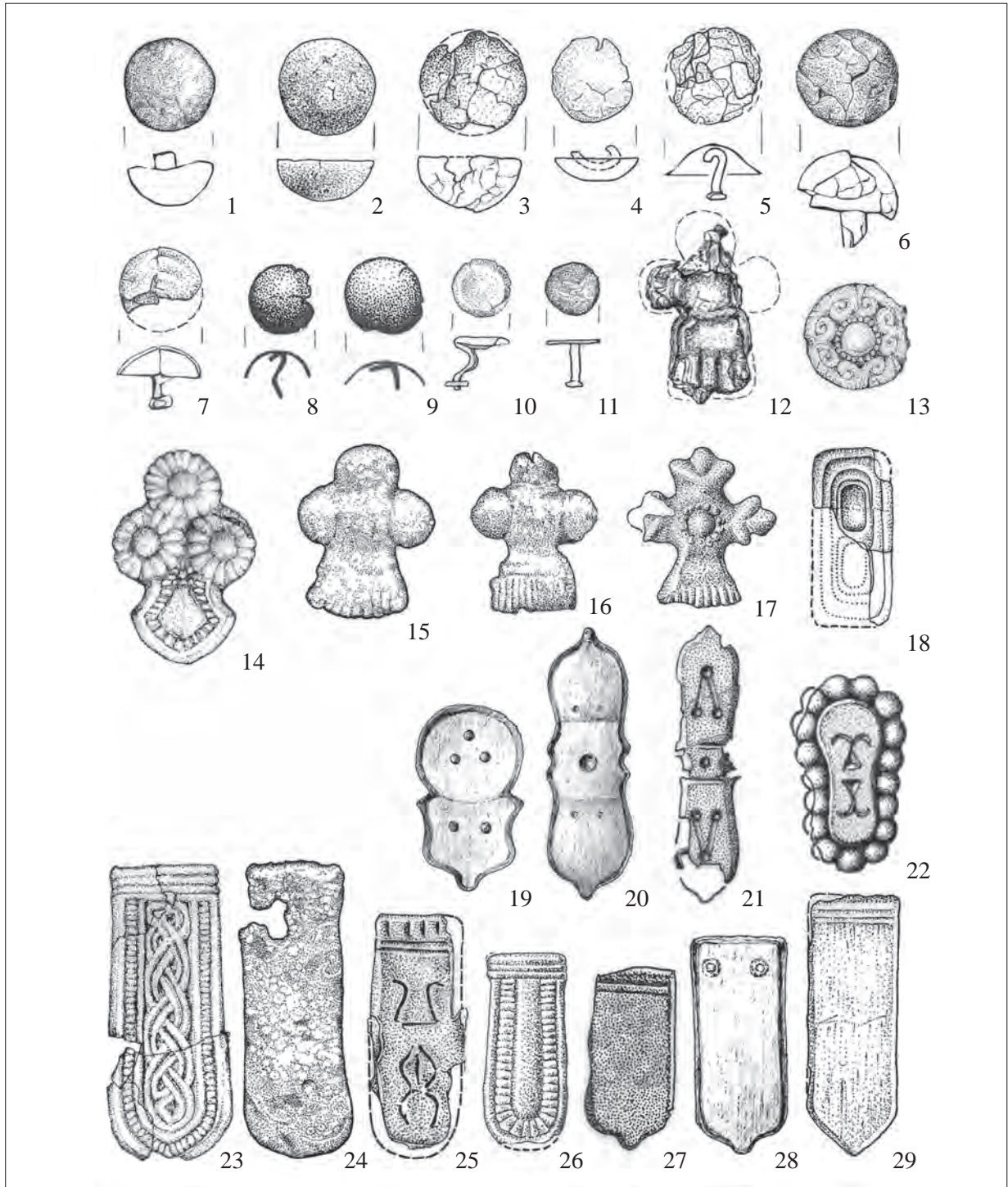
74. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 100. sír; 2: 500. sír; 3: 542. sír; 4: 960. sír; 5: 934. sír; 6: 336. sír; 7: 539. sír; 8–9: Nyíregyháza-Oros; 10: Deszk G. 16. sír; 11, 13: Deszk G. 36. sír; 12: Kiszombor O I. sír; 14: Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya 3. sír; 15: Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma 3. sír.
M.: 1:2

Fig. 74. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 100, 2: Grave no. 500, 3: Grave no. 542, 4: Grave no. 960, 5: Grave no. 934, 6: Grave no. 336, 7: Grave no. 539, 8–9: Nyíregyháza-Oros, 10: Deszk G, Grave no. 16, 11, 13: Deszk G, Grave no. 36, 12: Kiszombor O, Grave no. 1, 14: Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya, Grave no. 3, 15: Ferencszállás-Lajtár Gy. – Bárdos P. halma, Grave no. 3. M = 1:2

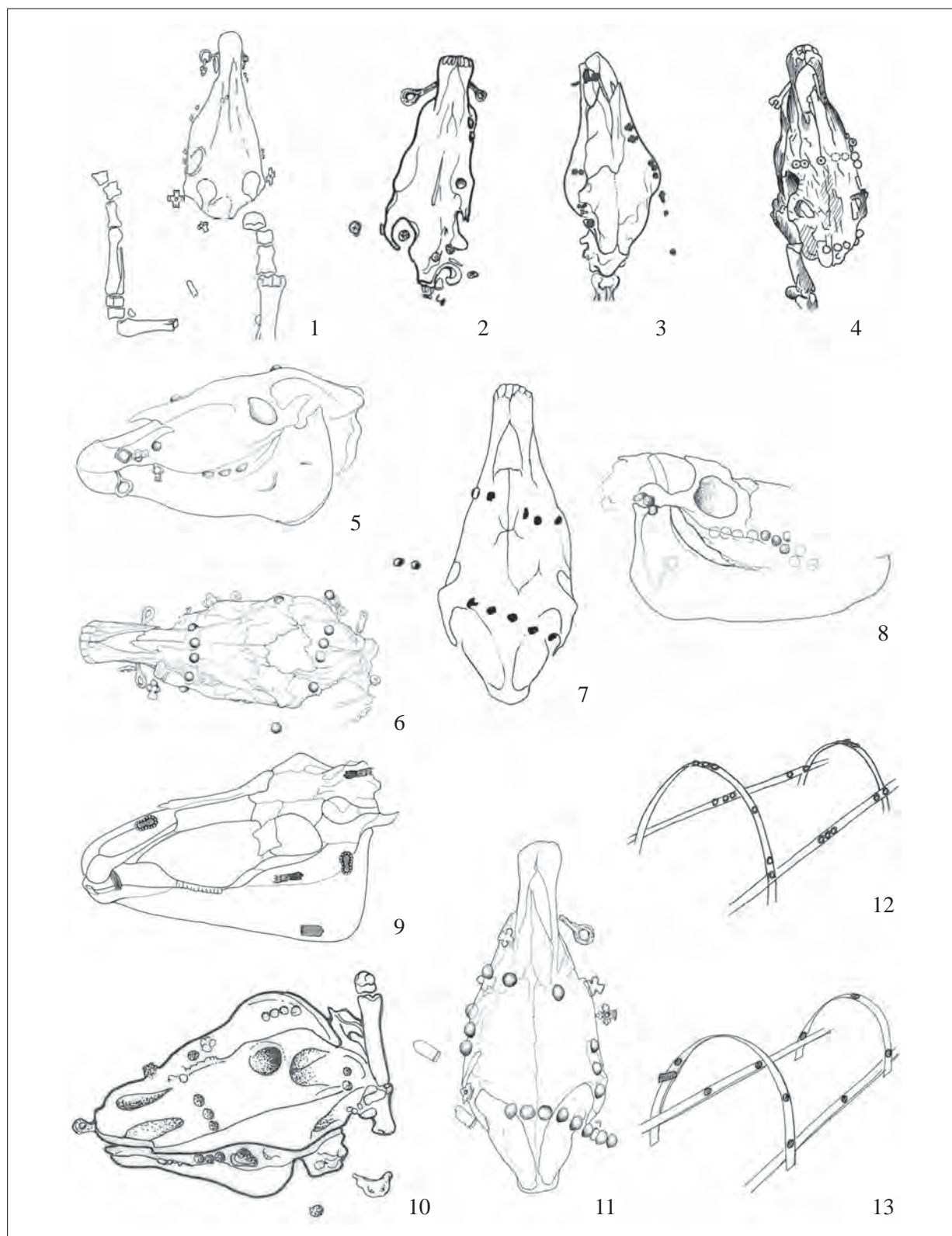
75. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 33. sír; 2: 550. sír; 3: 697. sír; 4: 268. sír; 5: 759. sír; 6: 710. sír; 7: 201. sír; 8: 930. sír; 9: 81. sír; 10: 33. sír; 11: 540. sír; 12: 755. sír; 13: 202. sír; 14: 539. sír; 15: 897. sír; 16–17: 960. sír; 18: 1. sír; 19: 697. sír; 20: 335. sír; 21: 960. sír; 22: 33. sír; 23: 194. sír; 24: 33. sír; 25: 830. sír.
M.: 1–12: 1:4; 13–17: 1:1; 18–25: 1:2

Fig. 75. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 33, 2: Grave no. 550, 3: Grave no. 697, 4: Grave no. 268, 5: Grave no. 759, 6: Grave no. 710, 7: Grave no. 201, 8: Grave no. 930, 9: Grave no. 81, 10: Grave no. 33, 11: Grave no. 540, 12: Grave no. 755, 13: Grave no. 202, 14: Grave no. 539, 15: Grave no. 897, 16–17: Grave no. 960, 18: Grave no. 1, 19: Grave no. 697, 20: Grave no. 335, 21: Grave no. 960, 22: Grave no. 33, 23: Grave no. 194, 24: Grave no. 33, 25: Grave no. 830. Scale: 1–12: M = 1:4, 13–17: M = 1:1, 18–25: M = 1:2

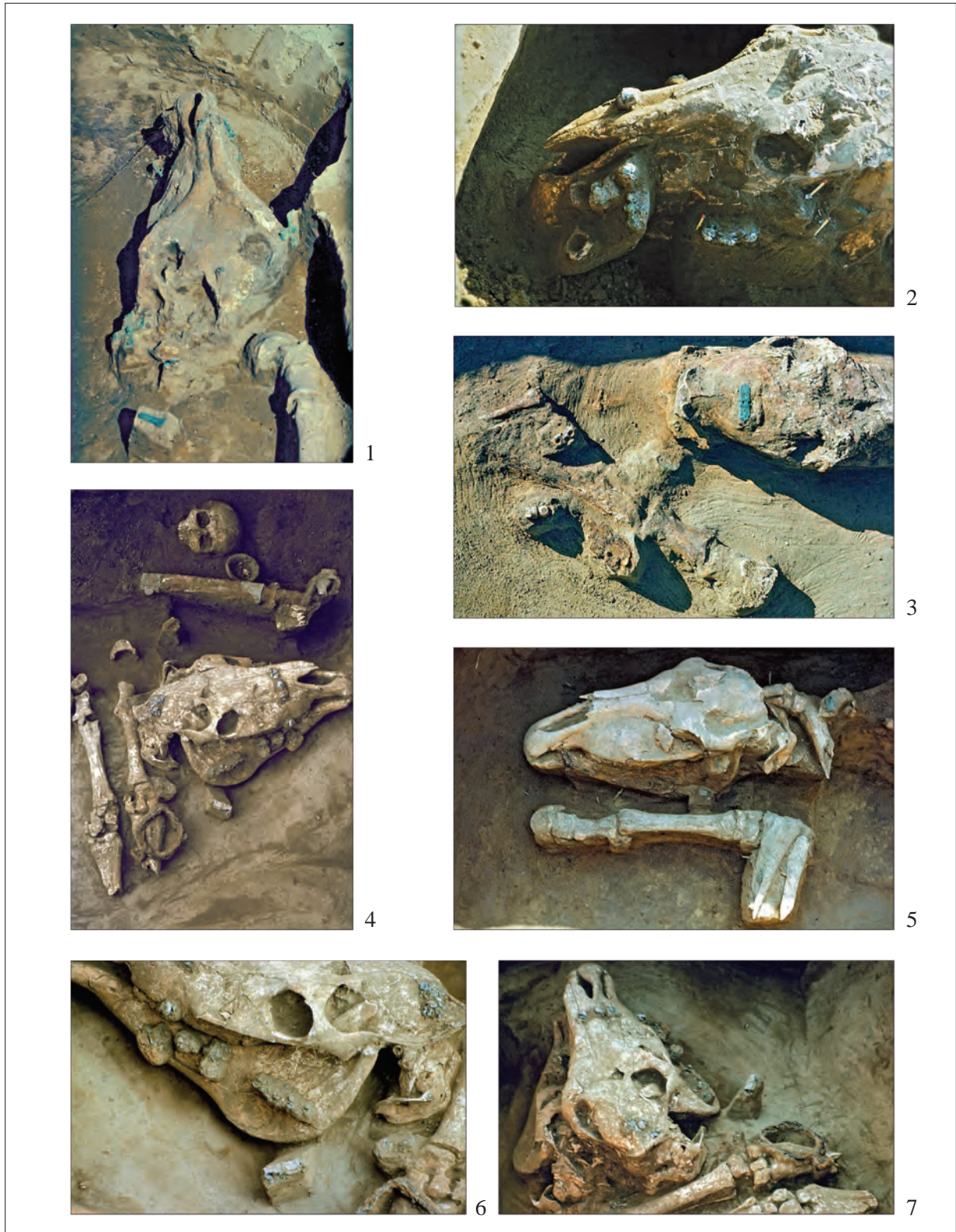

76. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 760. sír; 2: 335. sír; 3: 755. sír; 4: 666. sír; 5: 33. sír; 6: 333. sír; 7: 540. sír; 8: 121. sír; 9: 137. sír; 10: 335. sír; 11: 626. sír; 12: 33. sír; 13: 700. sír; 14: 700. sír; 15: 760. sír; 16: 759. sír; 17: 755. sír; 18: 335. sír; 19–20: 65. sír; 21–22: 121. sír; 23: 700. sír; 24: 760. sír; 25: 540. sír; 26: 335. sír; 27: 121. sír; 28: 65. sír; 29: 755. sír. M.: 1:1

Fig. 76. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 760, 2: Grave no. 335, 3: Grave no. 755, 4: Grave no. 666, 5: Grave no. 33, 6: Grave no. 333, 7: Grave no. 540, 8: Grave no. 121, 9: Grave no. 137, 10: Grave no. 335, 11: Grave no. 626, 12: Grave no. 33, 13: Grave no. 700, 14: Grave no. 700, 15: Grave no. 760, 16: Grave no. 759, 17: Grave no. 755, 18: Grave no. 335, 19–20: Grave no. 65, 21–22: Grave no. 121, 23: Grave no. 700, 24: Grave no. 760, 25: Grave no. 540, 26: Grave no. 335, 27: Grave no. 121, 28: Grave no. 65, 29: Grave no. 755. M = 1:1

77. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 1. sír; 2: 137. sír; 3: 335. sír; 4: 759. sír; 5: 33. sír; 6: 760. sír; 7: 700. sír; 8: 333. sír; 9: 121. sír; 10: 540. sír; 11: 755. sír; 12: 626. sír; 13: 666. sír. Méretarány nélkül
 Fig. 77. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 137, 3: Grave no. 335, 4: Grave no. 759, 5: Grave no. 33, 6: Grave no. 760, 7: Grave no. 700, 8: Grave no. 333, 9: Grave no. 121, 10: Grave no. 540, 11: Grave no. 755, 12: Grave no. 626, 13: Grave no. 666. No scale

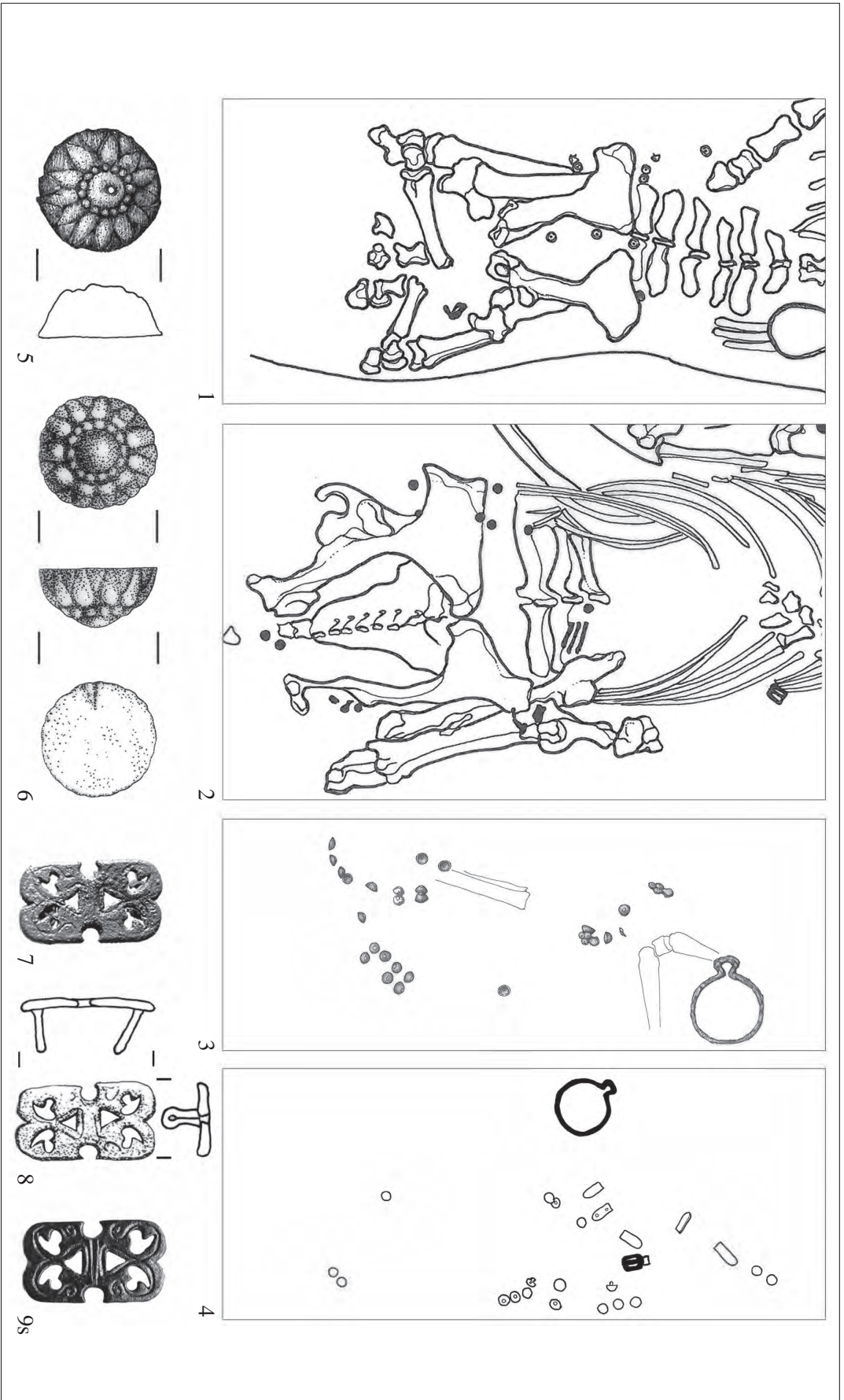
78. kép. Szegvár-Oromdűlő. Lókoponyák a kantár vereteivel. 1: 1. sír; 2: 33. sír; 3: 65. sír; 4, 6–7: 540. sír; 5: 121. sír

Fig. 78. Szegvár-Oromdűlő. Horse skulls with bridle ornaments. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 33, 3: Grave no. 65, 4, 6–7: Grave no. 540, 5: Grave no. 121

79. kép. Szegvár-Oromdűlő. Lókoponyák a kantár vereteivel. 1–2: 626. sír; 3: 666. sír; 4: 700. sír;
5–6: 755. sír; 7: 759. sír; 8: 760. sír

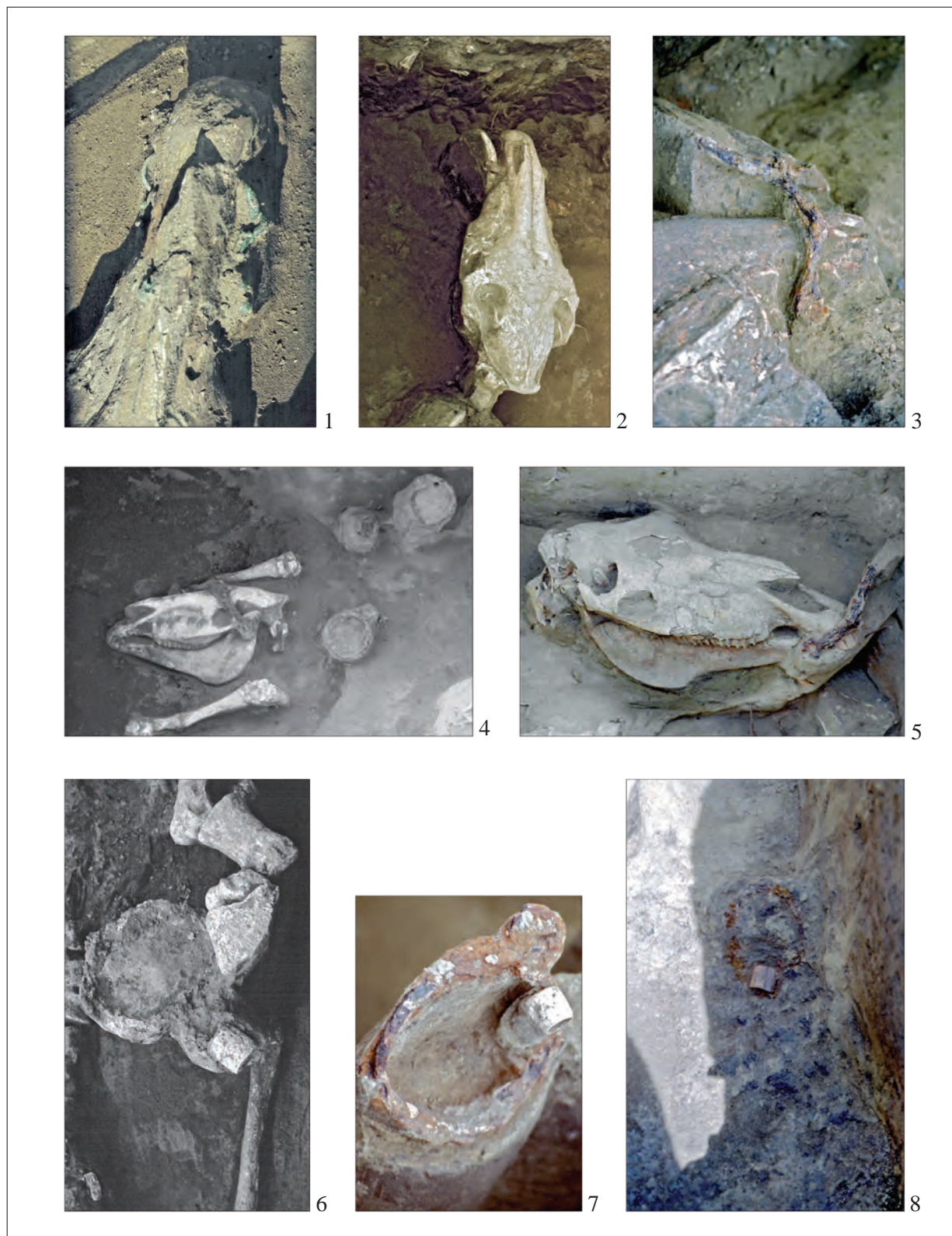
Fig. 79. Szegvár-Oromdűlő. Horse skulls with bridle ornaments. 1–2: Grave no. 626, 3: Grave no. 666,
4: Grave no. 700, 5–6: Grave no. 755, 7: Grave no. 759, 8: Grave no. 760

80. kép. Szegvár-Orondűlő. 1: 333. sír; 2: 335. sír; 3: 700. sír; 4: 760. sír. M.: 1-4: méretarány nélkül; 5: 72. sír; 6: Szentes környéke; 7-9: Klarafáha B 60. sír.

7: BÁLINT 1992 nyomán, 9: BOLLOK 2021 nyomán. M: 1:1

Fig. 80. Szegvár-Orondűlő. 1: Grave no. 333, 2: Grave no. 335, 3: Grave no. 700, 4: Grave no. 760, 5: Grave no. 72, 6: surroundings of Szentes 7-9: Klarafáha B, Grave no. 60, 7: after BÁLINT 1992, 9: after BOLLOK 2021. Scale: 1-4: no scale, 5-9: M = 1:1

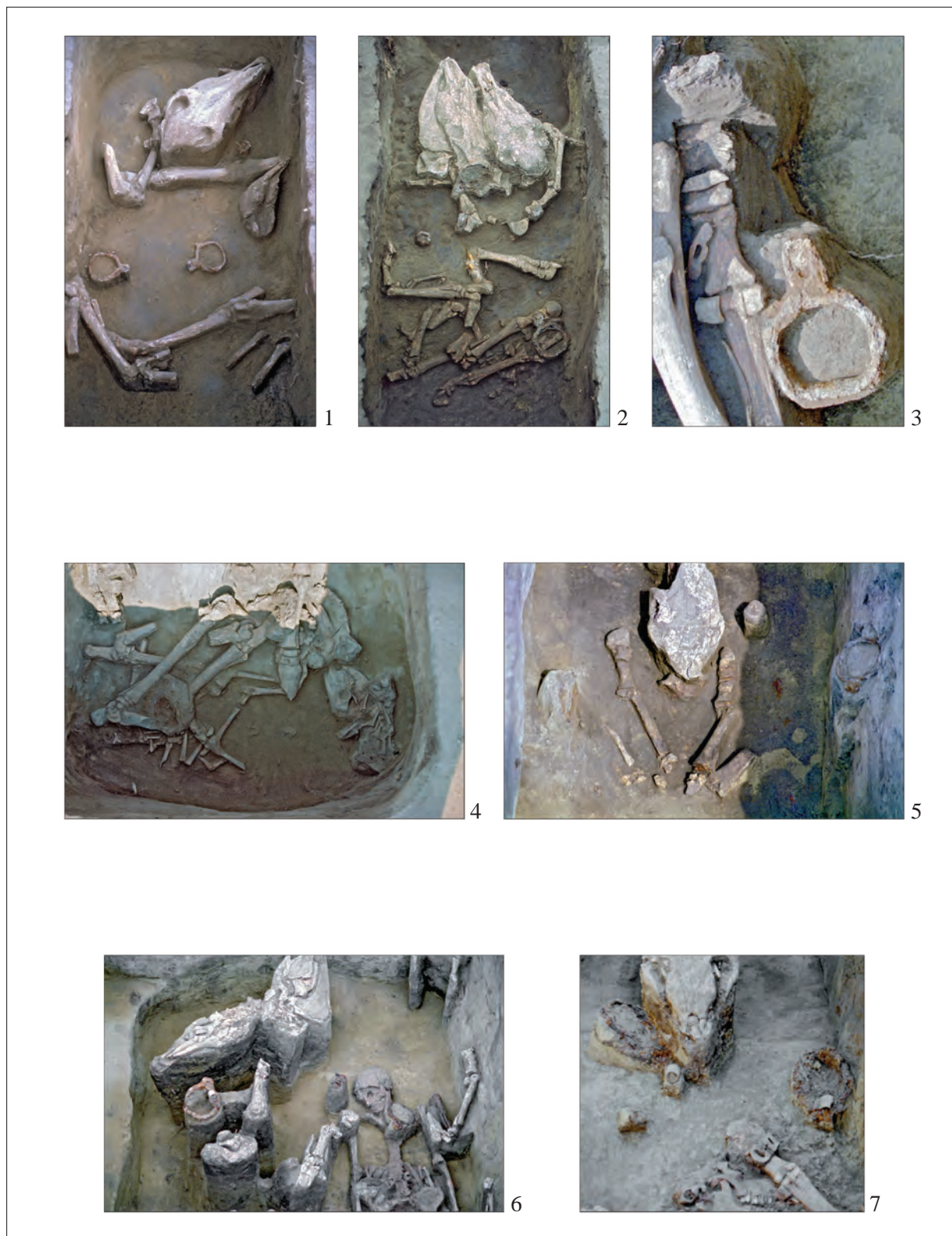

81. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 1. sír; 2: 492. sír; 3: 900. sír; 4: 500. sír; 5: 531. sír; 6: 202. sír; 7: 897. sír;
8: 960. sír

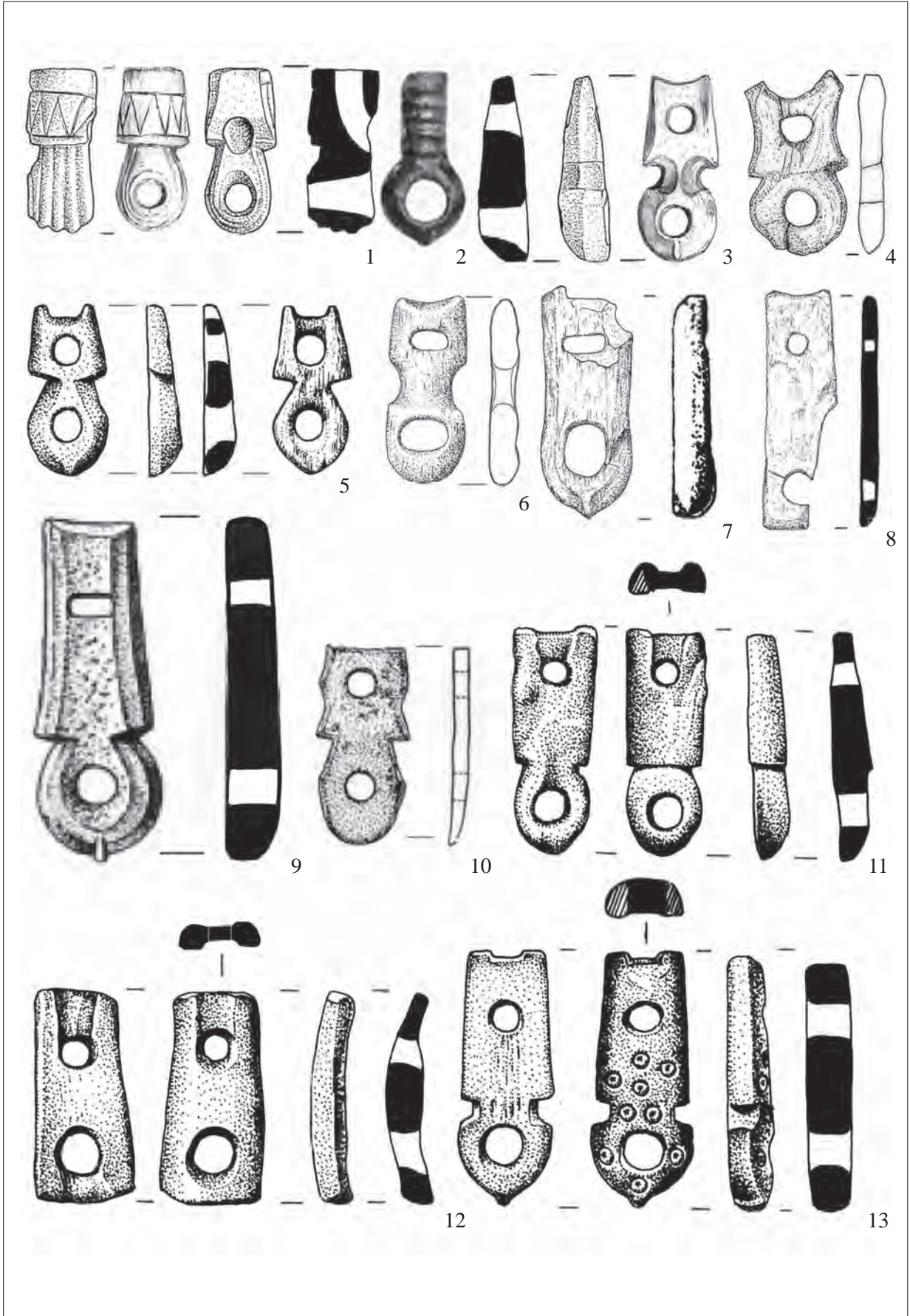
Fig. 81. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 492, 3: Grave no. 900, 4: Grave no. 500,
5: Grave no. 531, 6: Grave no. 202, 7: Grave no. 897, 8: Grave no. 960

82. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 1. sír; 2: 77. sír; 3: 85. sír; 4: 545. sír; 5: 202. sír; 6: 624. sír; 7: 700. sír
 Fig. 82. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 1, 2: Grave no. 77, 3: Grave no. 85, 4: Grave no. 545, 5: Grave no. 202,
 6: Grave no. 624, 7: Grave no. 700

83. kép. Szegvár-Oromdűlő. 1: 726. sír; 2: 777. sír; 3: 930. sír; 4: 855. sír; 5: 877. sír; 6: 897. sír; 7: 960. sír
 Fig. 83. Szegvár-Oromdűlő. 1: Grave no. 726, 2: Grave no. 777, 3: Grave no. 930, 4: Grave no. 855,
 5: Grave no. 877, 6: Grave no. 897, 7: Grave no. 960

84. kép. 1: Szegvár-Oromdűlő 65. sír; 2: Szentés-Lapistó; 3: Szegvár-Oromdűlő 65. sír; 4: Szegvár-Oromdűlő 550. sír; 5: Hódmezővásárhely-Szárászér dűlő; 6: Szegvár-Oromdűlő 540. sír; 7–8: Szegvár-Oromdűlő 743. sír; 9: Szegvár-Sápoldal; 10: Biharkeresztes-Lencsés hát; 11: Deszk Sz 6. sír; 12: Kiszombor, szórvány; 13: Ferencszállás 3. sír

Fig. 84. 1: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 65, 2: Szentés-Lapistó, 3: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 65, 4: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 550, 5: Hódmezővásárhely-Szárászér dűlő 6: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 540, 7–8: Szegvár-Oromdűlő, Grave no. 743, 9: Szegvár-Sápoldal, 10: Biharkeresztes-Lencsés hát, 11: Deszk Sz, Grave no. 6, 12: Kiszombor, stray find, 13: Ferencszállás, Grave no. 3

85. kép. 1–9: Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya 3. sír; 10: Hajdúböszörmény-Pród, Szőke-zug
 Fig. 85. 1–9: Hódmezővásárhely-Szakálhát, Diószegi I. tanya, Grave no. 3,
 10: Hajdúböszörmény-Pród, Szőke-zug

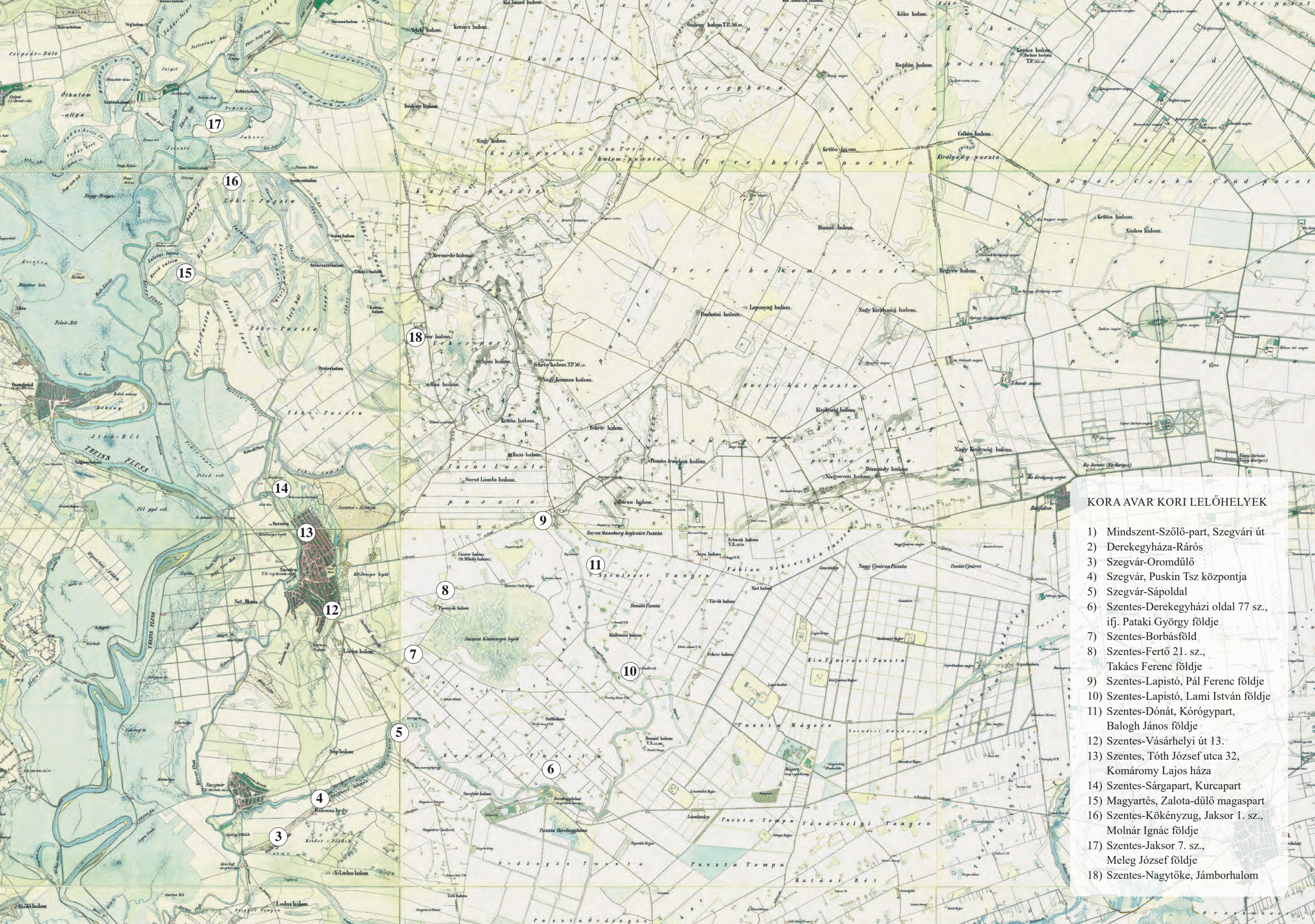
A SZEGVÁR-OROMDŰLŐI KORA AVAR KORI TEMETŐ TÉRKÉPE

A temető térképe elérhető az alábbi linken:

bit.ly/3RkKyfp

A temető térképe elérhető az alábbi kóddal:

KORA AVAR KORI LELŐHELYEK

- 1) Mindszent-Szőlő-part, Szevári út
- 2) Derekegyháza-Rárós
- 3) Szevár-Oromdűlő
- 4) Szevár, Puskin Tsz központja
- 5) Szevár-Sápoldal
- 6) Szent-Derekegyházi oldal 77 sz.,
ifj. Pataki György földje
- 7) Szent-Borbásföld
- 8) Szent-Fertő 21. sz.,
Takács Ferenc földje
- 9) Szent-Lapistó, Pál Ferenc földje
- 10) Szent-Lapistó, Lami István földje
- 11) Szent-Dónát, Kórógypart,
Balogh János földje
- 12) Szent-Vásárhelyi út 13.
- 13) Szent, Tóth József utca 32,
Komáromy Lajos háza
- 14) Szent-Sárgapart, Kurcapart
- 15) Magyartés, Zalota-dűlő magaspart
- 16) Szent-Kökényzug, Jaksor 1. sz.,
Molnár Ignác földje
- 17) Szent-Jaksor 7. sz.,
Meleg József földje
- 18) Szent-Nagytóke, Jámorhalom

The Szegvár-Oromdűlő cemetery
and the Early Avar Period
in the Trans-Tisza Region

A szegvár-oromdűlői temető
és a Tiszántúl kora avar időszaka

www.martinopitz.hu

9 786156 388308